

Centar za poslovnu afirmaciju

Centar za poslovnu afirmaciju, Zenica i
Univerzitet u Zenici, Ekonomski fakultet, Zenica.

Jesús Huerta de Soto

Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo

Jesús Huerta de Soto

SOCIJALIZAM, EKONOMSKA
KALKULACIJA I PODUZETNIŠTVO

Aknowledgment / Naslov izvornika

“Socialism, Economic Calculation and Entrepreneurship”.

This translation is published by arrangement with Jesús Huerta de Soto.
/ Prijevod knjige “Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo”,
autora Jesús Huerta de Soto-a je objavljen u dogovoru sa autorom.

Copyright © Jesús Huerta de Soto

Izdavači

Centar za poslovnu afirmaciju
Univerzitet u Zenici, Ekonomski
fakultet (Odluka Senata br. 01-
02-1-1456/17, 26.04.2017.)

Lektor

Dženan Smajić

Dizajn korica

Saladin Pašalić

Za izdavače

Edo Omerčević
Alaudin Brkić

Štampa

Off-set d.o.o., Tuzla

Preveli

Asim Delibašić
Edo Omerčević
Dženan Smajić

Zenica, 2017.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

330.8

HUERTA de Soto, Jesús

Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo / Jesús Huerta de
Soto ; [preveli Asim Delibašić, Edo Omerčević, Dženan Smajić]. - Zenica :
Centar za poslovnu afirmaciju : Univerzitet, Ekonomski fakultet, 2017. - 436
str. : ilustr. ; 23 cm

Prijevod djela: Socialism, economic calculation and entrepreneurship. - Bi-
lješke uz tekst. - Bibliografija: str. 407-436.

ISBN 978-9958-0333-4-6 (Centar za poslovnu afirmaciju)

ISBN 978-9958-639-93-7 (Univerzitet u Zenici)

COBISS.BH-ID 24104710

Jesús Huerta de Soto

Socijalizam, ekonomska kalkulacija i
poduzetništvo

SADRŽAJ

RIJEČ UREDNIKA.....	7
PREDGOVOR AUTORA.....	11
UVODNA RIJEČ	13
I - UVOD.....	17
1. Socijalizam i ekonomska analiza.....	19
2. Debata o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije ..	25
3. Neke moguće istraživačke teme	29
4. Zaključak.....	37
II - PODUZETNIŠTVO.....	39
1. Definicija poduzetništva	41
2. Karakteristike poduzetništva.....	50
3. Poduzetništvo i koncept socijalizma.....	83
III - SOCIJALIZAM.....	85
1. Definicija socijalizma	87
2. Socijalizam kao intelektualna zabluda.....	93
3. Nemogućnost socijalizma sa stajališta društva	97
4. Nemogućnost socijalizma sa stanovišta upravnog tijela	101
5. Zašto razvoj kompjutera čini nemogućnost socijalizma još izvjesnijom	105
6. Druge teoretske posljedice socijalizma.....	111
7. Različite vrste socijalizma	135
8. Kritika alternativnih koncepata socijalizma	147
IV - LUDWIG VON MISES I POČETAK DEBATE O EKONOMSKOJ KALKULACIJI.....	155
1. Zaleđe.....	157
2. Suštinski prilog Ludwiga von Misesa	169
3. Funkcioniranje socijalizma, prema učenju Marxa	179

4. Dodatna razmatranja o Misesovim priložima.....	186
5. Prvi socijalistički prijedlozi rješenja problema ekonomske kalkulacije	198
V - NEOPRAVDANI ZAOKRET U DEBATI O STATIČNOSTI: ARGUMENTI FORMALNE SLIČNOSTI I TAKOZVANO “MATEMATIČKO RJEŠENJE”	207
1. Argumenti formalne sličnosti	209
2. Analiza matematičkog rješenja	217
3. Matematičko rješenje i njegove negativne posljedice po debatu	225
4. Metoda “isprobavanja i pogreške”	232
5. Teoretska nemogućnost planometrije	244
VI - OSKAR LANGE I “TRŽIŠNO RJEŠENJE”	263
1. Uvodna razmatranja.....	265
2. Historijski precedensi tržišnog rješenja.....	270
3. Prilozi Oskara Langea: uvodna razmatranja	284
4. Oskar Lange i njegov klasični model “tržišnog socijalizma”...288	
5. Kritička analiza Langeovog klasičnog modela	307
6. Treća i četvrta faza u Langeovom znanstvenom životu.....	336
VII - ZAVRŠNA RAZMATRANJA.....	347
1. Drugi teoretičari “tržišnog socijalizma”.....	349
2. “Tržišni socijalizam”: nemogućnost kvadrature kruga	373
3. Maurice H. Dobb i kompletno suzbijanje pojedinačnih sloboda.....	379
4. U kom smislu je socijalizam nemoguć?.....	389
5. Konačni zaključci.....	401
POGOVOR.....	403
BIBLIOGRAFIJA.....	407

RIJEČ UREDNIKA

Knjiga profesora Jesúa Huerta de Sota, *Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo*, predstavlja uneobičajen uvid u ekonomsku znanost iz vizure austrijske ekonomske škole koja čovjeka najprije posmatra kao *homo empresaria*. Čovjek je dakle prvenstveno djelatelj, i njegova osnovna svakodnevna funkcija jeste konstantno voljno ili nevoljno djelovanje i donošenje niza različitih odluka. U stalnoj interakciji i koordinaciji s drugim jedinkama čovjek nužno djeluje, te donosi odluke koje Huerta de Soto posmatra kao opći čin *poduzetništva*. U tom smislu poduzetništvo ne podrazumijeva ustaljeno semantičko polje koje ovaj riječ obuhvata, a to je djelatno naprezanje u svrhu stvaranja profita, već ona podrazumijeva mnogo šire semantičko obzorje. Jednostavno rečeno, za Huerta de Sotu svaka odluka koju individue donose u svom životu je čin poduzetničkog naprezanja, pa je i sam pojam kapitala mnogo opsežniji nego li je to uobičajeno svodenje na materijalna dobra.

Počevši sa osnovnom tezom da je čovjek najprije *homo empresario*, knjiga *Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo*, gradi svoj kritički ton spram ideje o općem postojanju historijskih zakona po kojima ljudi djeluju, i mogućnosti sažimanja znanja u jednu centralnu instituciju koja bi svojim napregnućem mogla da upravlja društvom. Potom počinje detaljna kritika socijalizma koja se zasniva na nemogućnosti obavljanja kalkulacije u centralno orijentisanoj planskoj ekonomiji. De Soto se bazira na opću raspravu pobornika liberalne tržišne ekonomije i pobornika socijalizma u vezi s mogućnošću kalkulacije neophodne za zdravo funkcionisa-

nje ekonomije, a koja se odvijala tokom XX. stoljeća. Iako je knjiga između ostaloga bazirana na općem problemu cijena i njihovom izračunu ona ne polazi od opće teorije cijena, već cio svoj opus zasniva na *problemu znanja i stvaranju informacije*.

U tom aspektu su cijene samo dio opće mreže koja nastaje djelovanjem *homo empresaria*, a koji svojim svakodnevnim odlukama i djelovanjem mijenja svakodnevnicu. Ljudsko znanje je decentralizirano, raspršeno, i nikada u potpunosti dohvatljivo, a što u konačnici čini temeljni problem za socijalizam i misao o centralnom upravljanju tržišta. De Soto s tim u vezi ne bazira svoj protržišni argument na suodnosu tržišnih eksternalija i državnog intervencionizma. Reklo bi se da državni intervencionizam nastaje kao prijevka potreba da se nastale tržišne negativne eksternalije isprave, ali Jesús Huerta de Soto ne obrazlaže kako istovjetno i državno uplitanje kreira nove do tada nepostojeće probleme, već kompletnu svoju argumentaciju bazira na procesu stvaranja subjektivnih informacija koje svakodnevno kreiraju milioni jedinki svojim učešćem na tržištu.

Homo empresario je u stalnom procesu djelovanja i donošenja odluka, a tržište je mehanizam ili kanal koji najefikasnije apsorbuje informacije nastale konstantnim ljudskim činom poduzetništva. Mimo općeg artikulisanog znanja svaka individua posjeduje svoje lično subjektivno neartikulisano na osnovu kojeg takođe nastaje niz odluka i upravo taj nivo subjektivnog je ono na čemu se Huerto de Soto najviše bazira. Svaka jedinka na tržištu posjeduje ograničen broj informacija i vlada određenim znanjem, koje ako se pravilno kanališe dovodi do pozitivnih ishoda što je razlog opće efikasnosti tržišta.

Nije dakle posrijedi govor o boljoj organiziranosti institucija već naprosto o najvažnijoj karici, a to je znanje. Socijalizam počiva na premisi da je znanje odveć dostupno, i da se matematičkim procesima mogu izračunati neophodne ekonomske kalkulacije za funkcionisanje tržišta. Međutim, to je nemoguće ukoliko se vrši stalni atak na ljudsko subjektivno svakodnevno kreativno djelovanje. Kreativno u ovom slučaju podrazumijeva kreaciju novih informacija koje se pravilno artikuliraju samo u situaciji kada ne

postoje institucionalni mehanizmi koji sprječavaju stvaranje nove informacije. Svojim svakodnevnim djelovanjem jedinke na tržištu stvaraju nove informacije *ex nihilo* koje se potom prenose posredstvom tržišta što je značajno za ostale učesnike koji svoje djelovanje prilagođavaju novonastalim uslovima.

Subjektivne informacije koje nastaju ljudskim poduzetnim djelovanjem se izražavaju u sistemu znakova poput cijena, firmi, općih pravila i zakona itd. Državni mehanizmi djelovanja i uplitanja na tržište prema tome treba da budu u funkciji kvalitetnog oplođavanja informacija koje se stalno stvaraju *ex nihilo* a to se postiže najprije usmjeravanjem ka ekonomskim slobodama i stvaranjem institucionalnog ambijenta koji podržava decentralizirano stvaranje novih informacija posredstvom poduzetničkog djelovanja. De Sotova kritika socijalizma i općenito institucionalnog ataka na ljudske poduzetničke aktivnosti zaključna je sa nužnošću kultivisanja poduzetničkih aktivnosti u okviru čega ekonomska znanost treba da svoj fokus zanimanja usmjeri upravo ka dinamičkom procesu stvaranja informacija i znanja na tržištu u odnosu na vrlo često operiranje teorijama ekvilibriuma koje podrazumijevaju da je informacija već data, te da je bazični problem u startu riješen.

Dakle, suštinska Huerta de Sotova misao koja se prožima tokom cijele knjige jeste da je nemoguće centralno upravljanje društvom koje počiva na ideji da se određenim institucionalnim državnim mehanizmima može upraviti ljudsko djelovanje po želji datih planera. Tu počiva i temeljna kritika sve popularnije bihevioralne ekonomije, ali i osnovna teza Huerta de Sote. Ljudsko djelovanje se ne svodi na racionalno i iracionalno, ono je naprosto datost i kao takvo predstavlja ogromnu mrežu raspršenih informacija i znanja kojima kada se da slobodan prostor za prenos i koordinaciju rezultat su pozitivni ishodi i učinci.

Dženan Smajić, MA

Centar za poslovnu afirmaciju

PREDGOVOR AUTORA

Veliko mi je zadovoljstvo predstaviti bosansko izdanje moje knjige *Socialismo, cálculo económico y función empresarial* građanima Bosne i Hercegovine i posebno studentima.

Ova knjiga je objavljena i na engleskom jeziku pod naslovom *Socialism, Economic Calculation, and Entrepreneurship*, i veliki broj profesora, studenata i istraživača počeo je razvijati interes za koncepte dinamične konkurencije i dinamičnog tržišnog procesa, kao i za primjenu ovih koncepata u *teoriji kalkulatívne nemogućnosti socijalizma i ekonomskog intervencionizma*. Porast ove zainteresiranosti potaknuo je potrebu za pokretanjem posebnog naučno-istraživačkog žurnala *Market Processes: European Journal of Political Economy*¹, koji je omogućio publikaciju istraživačkih radova o rečenim temama u svjetlu sve popularnije austrijske ekonomske škole. Znanstvenici, koji objavljuju svoje radove u ovom žurnalu, rade na razvijanju jedne paradigme koja je u stanju da zamjeni već postojeću paradigmu, naime onu koja je već u fazi ozbiljne kritike, nazadovanja i raspada.

Na kraju, želio bih da odam priznanje studentima koji su iskazali veliki entuzijizam tokom niza godina u kojima su koristili ovu knjigu kao udžbenik na predmetima ekonomije. Oni, zajedno sa doktorantima i asistentima na Fakultetu za ekonomsku politiku

1 [*Procesos de Mercado: Revista Europea de Economía Política*]. Zainteresirani mogu podnijeti zahtjev za primjerke objavljenih brojeva slanjem poruke na ommcamp@teleline.es, ili ih pregledati direktno na www.jesushuertadesoto.com.

pri Univerzitetu Kralj Juan Carlos u Madridu, na kojem i sam predajem, predstavljaju najveću motivaciju i osnaženje u mom radu i zalaganju da, u Španiji, nastavim razvijati i širiti plemeniti istraživački program austrijske ekonomske škole.

Dr. sc. Jesús Huerta de Soto, red. prof.

Univerzitet Kralj Juan Carlos

UVODNA RIJEČ

Knjiga Jesús Huerta de Soto-a, svjetski renomiranog profesora na Fakultetu za ekonomsku politiku Univerziteta „Kralj Juan Carlos“ u Madridu (Španija) pod naslovom *Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo* je bosanski prevod prvog engleskog izdanja ove knjige. U knjizi autor obnavlja debate o ekonomskoj nemogućnosti socijalizma, započete 20-ih godina prošloga stoljeća, aktualizirane kako u vrijeme pada socijalističkih sistema krajem XX stoljeća, tako i u konceptualnim debatama o traženju rješenja izlaza iz globalne recesije u posljednim godinama.

Sadržaj rukopisa fokusira se na ključne ekonomske probleme funkcioniranja socijalizma, prevashodno važne za razumijevanje nedostataka ekonomskog odgovora socijalizma na racionalizaciju potrošnje oskudnih resursa, s jedne i racionalnost doktrine tržišta, s druge strane. Konačni cilj koji autor u teorijskom smislu želi ostvariti je doprinijeti širokom (neo)liberalnom konsenzusu o tržištu kao samoregulirajućem mehanizmu, koji dokida svaku primjerenost „rasprava socijalističke ekonomske kalkulacije.“ U takvom teorijsko-ideološkom kontekstu jedina mogućnost primjene ekonomske kalkulacije ostvariva je u procesu slobodnog djelovanja tržišta sa privatnim vlasništvom. Samo na toj vlasničkoj osnovi tržište - funkcionirajući na principima relativnih cijena i motiva za dobit - maksimizira ekonomske outpute. U pitanju je, kako se saopštava u uvodnom poglavlju o ekonomskoj analizi socijalističkog sistema a razrađuje u trećem poglavlju o socijalizmu kao opšte društvenom sistemu, uvjerenje profesora de Soto-a da učestvuje, kako sam kaže

„u okončanju onoga (tj. mogućnosti ekonomske kalkulacije u socijalizmu – KH) što je jednostavno predstavljalo jedno od pogubnih, i neopravdanih mitova ekonomske nauke.“

Radi cjelovitog uvida u autorovu konzistentnost u zastupanju teorijskih stavova (neo)liberalizma danas treba napomenuti da on kroz rasvjetljavanje i reafirmiranje sadržaja debate o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, koju je započeo Mises 1920. godine, a nastavili njegovi sljedbenici u narednim decenijama – Hayek, Rothbard, Kirzner i drugi, značajno pridonosi formulaciji teorije ne samo o ekonomskoj nego i o etičkoj diskvalifikaciji socijalizma. De Sotova teza o etičkoj neopravdanosti socijalizma bazira se na ideji pravde, koju jedino obezbjeđuje objektivni tržišni mehanizam samokorekcije, a ne normativni pristup političke ekonomije socijalizma koji otkriva korumpirajuću prirodu socijalističkog mehanizma. Na taj način de Sotov neoliberalni radikalizam, zapravo, prevenira ideju svake historijske verzije socijalizma („realnog“, socijalno-demokratskog, konzervativno-desničarskog, samoupravnog ili nekog drugog socijalizma – kršćanskog, sindikalnog itd). U konačnici, njegova supozicija o socijalizmu kao „historijskom neuspjehu“ i „intelektualnoj pogrešci“ sugerira teorijsku prevenciju od svakog naučnog i institucionalnog konstrukta systemske (socijalističke) prinude.

Inače, autor se, što je sasvim jasno iz prethodno iznešenih opservacija o rukopisu, nalazi na pozicijama austrijske ekonomske škole, štaviše jedan je od njenih naj eminentnijih zagovornika. De Soto je radikalno dosljedan u promoviranju teorijskih priloga Ludwiga von Misesa i Friedricha von Hayeka o teoriji socijalizma, odnosno njihove debate iz 20-ih i 30-ih godina prošloga stoljeća o potpunoj ekonomskoj neopravdanosti socijalizma i „pobijanju socijalizma kao sistema u teoretskom smislu.“ Čitavo (četvrto) poglavlje, naslovljeno sa „Ludwig von Mises i početak debate o ekonomskoj kalkulaciji“, posvećuje razmatranju debate o neizvodivosti ekonomske kalkulacije u socijalističkim privredama.

Ekonomsku analizu socijalizma profesor de Soto provodi na premisama negativnog (ideološkog) određenja socijalizma uopšte. Za autora, socijalizam je sistem koji vrši institucionalnu agresiju na

ljudsku slobodu i poduzetništvo, koju pripisuje ekonomskoj teoriji „institucionalne prisile“. Za razliku od socijalizma, poduzetništvo, kome de Soto posvećuje drugo poglavlje svoje knjige, je sinonim za „ljudsko djelovanje i ljudske mogućnosti prepoznavanja prilika za ostvarivanje profita u svom okruženju.“

Tri središnja poglavlja - četvrto o Misesu, peto naznačeno sa „Neopravdani zaokret u debati o statičnosti: argumenti formalne sličnosti i takozvano matematičko rješenje“ u kome se razmatra analiza socijalizma na temelju dinamičke teorije austrijske škole, te šesto poglavlje naslovljeno sa „Oskar Lange i tržišno rješenje“ u kome de Soto nastoji da prikaže svu iluzornost u obaranju Misesovih stavova o neodrživosti ideje socijalizma, čine krucijalne dijelove knjige. Ovi dijelovi predmetno i logički zaokružuju de Sotovu analizu diskusije kritičara s jedne i pobornika mogućnosti ekonomske kalkulacije socijalizma, s druge strane. U ovoj analizi on reevaluira ideje Misesa i Hayeka, nalazeći potvrdu ispravnosti njihovih stavova i upozorenja u događajima s kraja XX i početkom XXI stoljeća. Tada, naime, dolazi do historijskog pada socijalizma i, po de Sotovim argumentima do konačnog pada dugo održavanog i mita o socijalizmu u svim „iluzornim verzijama.“

Pri razmatranju Misesovih opservacija o nemogućnosti ekonomske kalkulacije u socijalizmu, profesor de Soto ukazuje na sada već preko dva stoljeća prisutnu ekonomsku kritiku socijalizma. U tom kontekstu pominje čitav niz ekonomista koji stoje u „zaleđu ove debate“ – od Montesquieu-a i Turgot-a sredinom XVIII stoljeća, pa Gosena i Schaffle-a više od stoljeća kasnije, Bagehot-a i Pareta na samom kraju XIX stoljeća i Baronea, Pirsona, Wiesera, Webera i Brutzkusa u prve dvije decenije XX stoljeća.

Debata koju je 20-ih godina prošloga stoljeća fundamentalno ušančio Mises, traje i razvija se do opcija današnjih promotora ekonomske doktrine austrijske škole, među kojima je danas najispruženija ruka upravo Jesús Huerta de Soto. Na taj način učenje o spontanom poretku – po kome poreci nastaju spontano, jer nema tog uma koji može da predvidi sve posljedice bilo koje političke odluke - opstaje i postaje dominirajuće u savremenenoj ekonomskoj misli. Preko dva stoljeća traju liberalna uvjerenja po kojima

nijedan pojedinac, niti skupina ljudi, ne može izvesti informaciju, ili znanje, nužno za koordinaciju društva posredstvom prisilnih komandi.

Konačni zaključci, kao posljednje poglavlje knjige, apostrifiraju autorovu tvrdnju da zastupnici socijalističkih pristupa organizovanju društvenog i privrednog ustrojstva nisu bili u stanju odgovoriti izazovima postavljenim od strane Misesa i Hayeka. Međutim, knjiga pruža i znatno više: nije samo revidirana debata o ekonomskoj (ne)mogućnosti socijalizma nego su i pruženi teorijski argumenti da austrijska škola dokazuje da je ekonomska efikasnost funkcija privatnog vlasništva i na njemu zasnovane ekonomske kalkulacije, te da su, shodno tome, društva s dominantnim privatnim vlasništvom superiornija od društava s kolektivističkim vlasništvom i pri nudom u privredi.

Prijevod knjige *Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo* španskog profesora Jesús Huerta de Soto-a predstavlja izuzetno značajan literalni događaj za ekonomsku misao Bosne i Hercegovine. S jedne strane, pridonosi popunjavanju literalnog fonda o doprinosima svjetskoj baštini ekonomske misli čuvene austrijske ekonomske škole na bosanskom jeziku, a s druge, proširuje istraživačke vidike profesora i studenata u percipiranju koncepata dinamične konkurencije i dinamičnog tržišnog procesa toliko neophodnog u suočavanju s izazovima koncipiranja razvojne paradigme bosanskohercegovačkog postsocijalističkog društva.

Zato je objavljivanje ove nadasve vrijedne knjige izuzetno korisno za akademsku zajednicu kritički usmjerenu na preispitivanje postojećih teorijskih paradigmi, tako i onih koji odlučuju ili će odlučivati o bosanskohercegovačkoj politici razvoja, te studente diplomskih i postdiplomskih ekonomskih studija u Bosni i Hercegovini.

Dr. sc. Kadrija Hodžić, red. prof.
Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli

Dr. sc. Hasan Mahmutović, vanr. prof.
Ekonomski fakultet Univerziteta u Zenici

I - UVOD

1. SOCIJALIZAM I EKONOMSKA ANALIZA

Historijski pad socijalizma

Pad socijalizma u zemljama Istočne Evrope bio je historijski događaj planetarnih razmjera. Svakako, taj događaj je iznenadio mnoge ekonomske stručnjake jer ga nisu bili u stanju predvidjeti. Pored činjenice da ekonomska znanost nije predvidjela ovaj razvoj događaja, ona isto tako nije uspjela, što je još ozbiljnije, da obezbijedi analitički mehanizam kako bi se izbjegle slične pogreške.¹

Ustvari, ekonomisti su često radili baš suprotno: svoj akademski ugled i prestiž koristili su da promoviraju i zagovaraju ekonomsku politiku i društvena uređenja koja su se pokazala patentno neuspješnim, i koja su uključivala nesamjerljivu cijenu u ljudskoj patnji.

Suočeni sa ovakvim prilikama, zapadni ekonomisti nisu negođovali ili izrazili nezadovoljstvo. Naprotiv, bili su potpuno samouvjereni u svoj rad.² Čak i kada bi se rijetki usudili da se kritički zapitaju zašto profesionalni teoretičari nisu bili u stanju predvidjeti ovakav tok događaja u prigodno vrijeme, ponuđeni odgovori bili su naivni i nedostatni. Naprimjer, ekonomisti upućuju na "greške" u interpretaciji statističkih podataka nekadašnjeg Istočnog bloka,

1 Nakon što je postalo očito da ekonomisti nisu nikako ili dovoljno istraživali ovo područje, koje je do skora bilo isključeno iz skoro svih naučno-istraživačkih programa skoro da postaje relativno nebitno što je ekonomska znanost ostala po strani kada se njena pomoć tražila pri tranziciji iz kolabirajućih sistema prema tržišnoj ekonomiji.

2 Vodeći ekonomisti Istočne Evrope nisu slijedili isti primjer, a u narednim poglavljima ćemo opsežno ramotriti njihove reakcije. Naime, ovi autori su možda i najupućeniji u teoretske manjkavosti zapadne ekonomije, činjenica koja često izaziva u njima radoznalost, teoretsko poimanje ili zbunjenost koju njihove arogantne kolege na Zapadu nisu uspjele da shvate.

podataka koji su prihvaćeni bez dostatnog “kritičkog” promišljanja. Naravno, spomenuto je i neadekvatno naučno razmatranje “poticajnih mjera” u ekonomiji.³ Najistaknutiji ekonomisti, i uopće ekonomski esnaf, odbili su preuzeti odgovornost. Gotovo da nije bilo niti jednog argumentiranja da se suština problema nalazi u metodama primjenjivanim u ekonomskoj znanosti, tokom 20. stoljeća, kada je socijalizam bio perzistentan. Štaviše, broj ekonomista koji su odlučili da rasvijetle i revidiraju sadržaj debate u pogledu ekonomske neopravdanosti socijalizma, mogu se nabrojati na prste jedne ruke. Ludwig von Mises započeo je tu debatu 1920, i ona se nastavila u decenijama koje su uslijedile.⁴ Osim u slučaju nekoliko časnih izuzetaka, istina je da su ekonomisti svjesno odlučili da svoja istraživanja vode zanemarujući literaturu koju su sami proizveli, baš kao i literaturu prethodnih generacija ekonomista, koji su pisali o socijalizmu kao sistemu.

Svakako, neophodno je konstatovati da je propadanje socijalističkog sistema imalo značajan utjecaj na nauku općenito. U tom smislu, ekonomska teorija, pored fokusiranja na fundamentalne probleme, mora kritički evaluirati literaturu o socijalizmu, te doći do jednog konačnog, jasnog i nedvosmislenog pobijanja socijalizma kao sistema u teoretskom smislu. U svakom slučaju, mi se moramo suočiti sa činjenicom da je ekonomska znanost ponovo iznevjerila velika očekivanja koja čovječanstvo gaji prema njoj. U stvarnosti, socijalizam bi, kao jedan apstraktan sistem zasnovan na prirodnoj, racionalnoj aroganciji i ljudskoj prevari,⁵ mogao doživjeti uskrснуće, ukoliko se ne bi poduzele mjere da se to spriječi. Da bismo spriječili njegovo ponovno javljanje, neophodno je iskoristiti jedinstvenu historijsku priliku da detaljno proučimo tu teoretsku svijest, specificiramo počinjene greške, i ponovno evaluiramo ana-

3 Ovo su bila jedina objašnjena koja je ponudio Gary Becker u svom “Predsjedničkom obraćanju” na regionalnom sastanku Mont-Pelerin društva koji je održan u Pragu u Čehoslovačkoj, od 3. do 6. novembra 1991. godine, pod nazivom “In Search of a Transition to a Free Society”.

4 Nezaobilazno je spomenuti djelo Dona A. Lavoiea pod nazivom *Rivalry and Central Planning: The Socialist Calculation Debate Reconsidered* (1985), koje je postalo obavezno štivo u okviru ove tematike.

5 Hayek prezentira ovu tezu u svom djelu: *Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Hayek, 1988).

litičke instrumente. Mi moramo osigurati da se nijedan historijski period ne smatra okončanim prije nego što se postignu neophodni teoretski zaključci, koji bi trebali biti najdefinitivniji mogući.

Subjektivna perspektiva u ekonomskoj analizi socijalizma

Kroz cijelu knjigu se predlaže i razvija temeljna teza da se socijalizam može i mora analizirati sa stanovišta dubokog i jasnog razumijevanja ljudskih postupaka i dinamičnih procesa društvene interakcije koju ti postupci pokreću. U većini slučajeva, ekonomska analiza socijalizma nije dovoljno razmotrila metodologijski individualizam i teoriju subjektivne vrijednosti koju Friedrich A. Hayek smatra esencijalnom za daljnji razvoj nauke. Hayek piše: “Vjerovatno, nije preuveličavanje reći da je svaki značajni pomak ekonomske teorije u posljednjih sto godina predstavljao i pomak u konzistentnoj primjeni subjektivizma.”⁶ Uistinu, mi smo sistematski pokušali učiniti upravo to: radikalno se bazirati na upotrebi “subjektivizma” u izučavanju socijalizma, utemeljiti se na najintimnijoj i najznačajnijoj karakteristici čovjeka – na njegovoj sposobnosti da djeluje poduzetno i kreativno.

U tom smislu, uložili smo značajan trud da se oslobodimo “objektivizma” u svim njegovim formama i kontekstima, jer se on, otvoreno ili prikriveno, na podsvjesnoj razini, provlači kroz različite oblasti znanosti i time ograničava njenu produktivnost i ozbiljno sputava njen daljnji razvoj u bilo kojem smislu. Iako ne možemo apsolutno biti sigurni da se objektivizam, koji je preplavio nauku, nije krišom uvukao i u našu analizu (posebno nakon njegovog dugogodišnjeg zabludonosnog utjecaja, kojeg svi studenti ekonomije

6 F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science* (New York: Free Press of Glencoe, 1952), str. 31. (Pogledati i preštampanu verziju iz 1979. god., Liberty Press, Indianapolis). U fusnoti br. 24, na str. 209-210, Hayek dodaje da je subjektivizam “možda najviše sproveden od strane L. v. Misesa i ja smatram da neke pojedinosti njegovog pristupa mnogi čitaoci odbacuju na prvi pogled jer je on razmišljao vizionarski ispred svojih savremenika. Vjerovatno je da sve osobine njegovih teorija, od njegove teorije novca do onoga što on naziva *apriorizmom*, te njegovi generalni stavovi prema ekonomskoj matematici i posebno prema mjerenju ekonomskih pojava, i njegov kritičizam *planiranja*, direktno proizilaze iz njegove osnovne misli“. (U ostatku zabilješki ove knjige, osim ako je drugačije spomenuto, kurzivni tekst je dodat i ne pojavljuje se u originalnom tekstu.)

proživljavaju kroz svoje školovanje), mi smo poduzeli sve što je u našoj moći da prekinemo sa tom preovladavajućom i opresivnom paradigmom. Stoga smo posvetili posebnu pažnju izbjegavanju pogrešnog shvatanja da ekonomski fenomeni posjeduju činjenično “objektivno” postojanje izvan subjektivne interpretacije i znanja, kojeg djelatnici generiraju kada ekonomski djeluju. Stoga, ekonomsku znanost moramo razumijevati kao oblast koja se bavi “duhovnim” činjenicama, tj. subjektivnom informacijom ili znanjem koje ljudi stvaraju u procesu društvene interakcije.

Naša definicija socijalizma

Naša želja za primjenom subjektivizma, uz najveću moguću strogost i dosljednost pri analizi socijalizma, najviše se manifestuje u našoj definiciji ovog društvenog sistema. Doista, već smo spomenuli naše gledište da je srž, ili najkarakterističnija osobina, ljudske prirode mogućnost slobodnog i kreativnog djelovanja. Sa ovog stanovišta, socijalizmom smatramo bilo koji sistem koji vrši institucionalnu agresiju na slobodu ljudskog djelovanja ili poduzetništva. Kasnije, u trećem poglavlju, imat ćemo mogućnost detaljno istražiti sve elemente i implikacije naše definicije, te ćemo ispitati i njenu komparativnu prednost u odnosu na druge definicije koje su do sada bile u upotrebi. U ovom dijelu dovoljno je naglasiti da naš koncept socijalizma, kao sistematske i agresivne *opstrukcije djelovanja*, ili drugim riječima institucionalne *prisile*, neizbježno i nužno pridaje našoj analizi socijalizma široku relevantnost i čini je integralnom *ekonomskom teorijom institucionalne prisile*. Štaviše, time postaje jasno da je, poradi ispitivanja teoretskog grananja sistematskog napada na ljudsko djelovanje i interakcije, nužno najprije steći dovoljno duboko znanje i razumijevanje osnova teoretske analize onog ljudskog djelovanja koje nije sputano. U drugom poglavlju, kojem smo dali naslov “Poduzetništvo”, isključivo ćemo se fokusirati na prikazivanje spomenutih neophodnih osnova.

Poduzetništvo i socijalizam

Naša koncepcija poduzetništva je ujedno i općenita i precizna. Općenito, poduzetništvo se shvata kao sinonim za ljudsko djelo-

vanje. U striktnom smislu, poduzetništvo podrazumijeva tipičnu ljudsku mogućnost prepoznavanja prilika za ostvarivanje profita u svom okruženju. Djelovanje je tipičan poduzetnički fenomen, o čijim ćemo glavnim komponentama i karakteristikama nešto više govoriti u drugom poglavlju. Među njegovim svojstvima se ističu kreativna i koordinirajuća moć poduzetništva. Zapravo, svaki poduzetnički poduhvat generiše novu informaciju, koja je implicitna, decentralizirana, praktična, subjektivna, i zahtijeva od svojih djelatnika da modificiraju svoje ponašanje, ili da se samodiscipliniraju u odnosu na potrebe i okolnosti drugih: upravo u ovom spontanom nesvjesnom djelovanju se formiraju veze koje život u zajednici čine mogućim. Isto tako, poduzetništvo samo po sebi može generirati informaciju koja *ekonomsku kalkulaciju* čini mogućom – to jeste, koja omogućava procjenu vrijednosti u smislu tržišne cijene kao krajnjeg rezultata različitih djelovanja. Ako ispravno identifikujemo i jasno razumijemo suštinu ovog izvanrednog procesa društvene koordinacije i ekonomske kalkulacije, koji može biti iniciran samo od strane poduzetništva, moći ćemo razumjeti, snagom usporedbe, i ozbiljnu društvenu diskoordinaciju i nedostatak ekonomske kalkulacije uzrokovan institucionalnim ograničavanjem slobode poduzetništva. Drugim riječima, samo uz pravilno razumijevanje prirode tržišnog procesa i društva, možemo u potpunosti shvatiti sve primarne i sekundarne implikacije socijalističkog sistema. U trećem poglavlju ćemo nešto više govoriti o tome.

Socijalizam kao intelektualna zabluda

Zbog stanovišta da institucionalna prisila čini društvenu koordinaciju efektivnijom, socijalizam je bio često branjen u naučnim, politološkim, filozofskim i intelektualnim krugovima. U prvom dijelu trećeg poglavlja, iznijet ćemo jedno teoretsko pobijanje ove ideje, kao i “statičke”⁷ i “dinamičke” argumentacije koje, iako su ra-

7 “Statički” argument je totalno irelevantan za analizu ekvilibriuma ili statičke koncepcije koja se uveliko kritikuje u četvrtom poglavlju i generalno kroz cijelu knjigu. Međutim, termin “statički” se koristi uz želju za boljim, jer se ovaj argument bavi *disperznom* prirodom informacije koja je hipotetički *već kreirana*, za razliku od “dinamičkog” argumenta, koji se poziva na proces u kojem nastaje *nova* informacija. Kasnije ćemo pokazati da su sa naše perspektive oba argu-

zličite, ipak nadopunjuju jedna drugu. Zaključit ćemo da je socijalizam intelektualna pogreška, iz razloga što je teoretski nemoguće postići koordinaciju društvenog života uz primjenu prisilnih mjera.

Drugi dio trećeg poglavlja, govorit će dijelom i o sekundarnim implikacijama naše argumentacije iz jedne multidisciplinarnе međupovezane perspektive. Također, u ovom dijelu iznijet ćemo objašnjenje i opravdanost naše definicije socijalizma nasuprot alternativnim koncepcijama koje su preovladavale u prošlosti. Anatomijom tipologije socijalizma kroz historiju, završit će se ovo poglavlje. Osim razlika u stepenu motivacije, intervencionizma, i drugih karakteristika, sve varijacije socijalističkog sistema dijele jednu zajedničku karakteristiku: naime, sve one se oslanjaju na sistematsku upotrebu nasilnog diktata protiv slobode poduzetništva.

menta podjednako dinamična a time i podjednako inkompatibilna sa teorijom ekvilibriuma. Zapravo, oba argumenta se pozivaju na simultane, neprimjetne društvene procese koje ćemo, edukacije radi, posebno obraditi.

2. DEBATA O NEMOGUĆNOSTI SOCIJALISTIČKE EKONOMSKE KALKULACIJE

Spomenuta analiza socijalizma otkrila je potrebu za reevaluacijom debate iz 20-tih i 30-tih godina prošloga vijeka, koju su zastupali Mises i Hayek, na jednoj, i teoretičara socijalizma, na drugoj strani, a koja se vodila na temu nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije. Prvo, da se podsjetimo, a što smo argumentirali ranije, da historijski pad socijalizma u državama Istočne Evrope obavezuje sve ozbiljne i uvažene istraživače da provjere i preispitaju teoretske opservacije o socijalizmu koje su već ponuđene od strane onih koji su uz najveću pažnju izučavali ovu problematiku. Drugo, naše razumijevanje poduzetništva i socijalizma je kulminacija teorijske sinteze koja se pojavila u embrionskoj formi na početku debate, i koja je postepeno evoluirala i dostizala svoju kompletnost u toku iste. Zbog toga je nezaobilazno sagledati i analizirati diskusiju da bi se jasno i potpuno shvatile sve implikacije proučavanja socijalizma koje su ovdje iznesene. Konačno, proučavanjem ove debate dolazi se do zaključka da sadašnja naučna paradigma, koja je bazirana na analizi ekvilibriumuma, nije uspjela pojasniti teorijske probleme koji su inherentni socijalizmu kao ideji. Obzirom da se ta paradigma bazira na ideji ekvilibriumuma i *njutnovskog mehanicizma*, drugim riječima na jednom “ponavljajućem nedjelovanju”, gotovo da postaje nemoguće razlikovati nezaobilazne teorijske probleme koje sistematska institucionalna prisila nameće. Nadalje, činjenica je da je većina autora sekundarnih izvora o debati, kao i većina eksperata koji su komentarisali te spise, bila podučavana u okvirima spomenute naučne paradigme, što ujedno objašnjava zašto oni nisu bili u stanju razumjeti prirodu izazova postavljenog od strane Misesa i

Hayeka, a ta činjenica ujedno rasvjetljava dugogodišnji opstanak “mita” da je socijalistička strana dobila debatu.

Ludwig von Mises i početak debate o socijalizmu

Nije slučajno da je ova polemika nastala u svjetlu radova koje je Mises napisao u periodu nakon Prvog svjetskog rata. Ustvari, samo rijetki, poput Misesa, koji su imali duboko znanje o prirodi i implikacijama tržišnih procesa upravljanih od strane ljudskog djelovanja, mogli su dosegnuti intuitivno shvatanje i razumijevanje neizbježnog problema ekonomske kalkulacije inherentnog ideji socijalizma. U četvrtom poglavlju se razmatra prvi prilog Misesa i njegova pozadina. Posebna pažnja je pružena postavljanju Misesa u historijski kontekst u kojem je on dao jedan značajan prilog, naime kontekst u kojem je dominirala tipična marksistička koncepcija socijalizma. Trudili smo se i prikazati da se njegova analiza socijalizma bazirala na dinamičkoj teoriji austrijske škole, te da ona kao takva nema nikakve veze sa analizom zasnovanom na statičkom ekvilibriumu, tj. “čistoj logici izbora”. Poglavlje završava jednim kritičkim elaboratom o prvim “rješenjima” problema ekonomske kalkulacije izloženim od strane socijalističkih teoretičara. Ista uključuju obračune u naturi, u radnim satima, i u tzv. “jedinicama koristi” - mada ništa od navedenog ne nudi rješenje teorijskog problema kojeg Mises iznosi.

Neopravdano skretanje prema statičnosti u procesu debate

Stajalište da ekonomska analiza ekvilibriuma, kakva je bila karakteristična za preovladavajuću naučnu paradigmu, predstavlja suštinsku “teoriju”, neminovno je usmjerilo tok debate prema problemima statičnosti. Kao što ćemo vidjeti u petom poglavlju, ovi ekonomisti ili nisu bili shvatili prirodu izazova kojeg je Mises iznio ili su mislili da se njegova analiza ne bazira na ekvilibriumu, te su je svrstali u praktičnu, umjesto u “teoretsku” kategoriju, ili su, što se desilo većini njih, svoju interpretaciju Misesovog izazova striktno analizirali u svjetlu ekvilibriuma i “čiste logike izbora”. Svakako, mnogi su zanemarili da je Mises smatrao, od samog početka, da socijalizam ne predstavlja problem sa aspekta statičnosti, i da su

zapravo teoretske tvrdnje u njegovoj kritici socijalizma bazirane na dinamici, i na njegovoj teoriji procesa ljudske interakcije na tržištu. Preusmjeravanje fokusa, u spomenutoj diskusiji, prema statičnosti je *beznačajno* jer nije povezano sa originalnim teorijskim izazovom, a ono se pokazalo i kao *neopravdano*, jer je takvo skretanje, za krajnji rezultat, imalo veoma neplodne polemike, pa je gledište statičnosti spriječilo ekonomiste da otkriju prirodu ovog problema. Peto poglavlje ispituje pokušaje da se dosegne “matematičko rješenje” od strane socijalističkih ekonomista, pomoću statičnosti prikazivanjem “formalne sličnosti” između tržišta i socijalizma, a završavajući sa ozbiljnijim doprinosima od strane Taylora i Dickinsona. Na kraju, detaljno je razmatrana “metoda isprobavanja i pogreške”, koncipirana kao praktična strategija za rješavanje sistema jednadžbi. Peto poglavlje završava sa kritičkom analizom *planometrijskih* modela baziranih na radovima socijalističkih teoretičara spomenutih u ovom poglavlju, naime modela koji su ovi ekonomisti nastavili tvrdoglavo razvijati do današnjeg dana.

Oskar Lange i “konkurentno rješenje”

Jedan od najvećih mitova u historiji ekonomske misli bila je zamisao o Oskarovom Langeovom uspješnom obaranju Misesove rasprave o neodrživosti ideje socijalizma. Gotovo svi vodeći priručnici i udžbenici, kao i drugi sekundarni izvori ove diskusije, kategorički tvrde ovu nestvarnu i površnu verziju priče. Ova iluzorna verzija postala je sastavni dio ideje dviju generacija ekonomista bez ikakvog ozbiljnog pokušaja da se ona dokaže ili kritički evaluira. Upravo zbog toga, javlja se potreba za kritičkom analizom “konkurentskog rješenja” za koji se zalaže Lange. Šesto poglavlje govori o tome na originalan i ilustrativan način koristeći metodologiju subjektivnog pristupa u procesu ekonomske analize socijalizma. Ukoliko ovo istraživanje, uporedo sa drugim radovima koji će biti spomenuti u prigodnim situacijama, potpomogne u uklanjanju mita kako je Lange osporio Misesovu argumentaciju, onda će njegovo poslanje biti ispunjeno.

“Tržišni socijalizam” kao nemoguća misija

U sedmom i posljednjem poglavlju iznosimo analizu konkurentskog rješenja, kao i autora koji su dali priloge na tom polju (kao što su Dickinson, Durbin i Lerner) nakon što je Oskar Lange već formulirao svoje ideje. U ovom poglavlju, dolazimo do zaključka da su konkurencija i socijalizam, poput kreativnog djelovanja i prisile, radikalno, tj. fundamentalno, kontradiktorni koncepti. Začudjujuće, cijela jedna grupa teoretičara socijalizma, koje je predstavljao Dobb, u različitim prilikama bili su označeni kao licemjери i vizionari – i pored njihove dosljednosti – od strane onih koji su zagovarali tržišni socijalizam. Ovo poglavlje zatvaramo razmatrajući stvarno značenje i konotacije nemogućnosti socijalizma sa sažetkom najvažnijih zaključaka.

3. NEKE MOGUĆE ISTRAŽIVAČKE TEME

Svakako, teoretska analiza socijalizma sprovedena u ovom djelu ostavlja dovoljno prostora za dodatna istraživanja. Ovo istraživanje je ustvari prvi korak na putu ka novim istraživačkim poduhvatima, koji bi mogli polučiti ozbiljne rezultate ukoliko se slijedi naš metodološki pristup. Između ostalog, sljedeće teme su od posebnog značaja.¹

“Indikativno planiranje”

Iako je danas ono potpuno zapostavljeno, smatramo da indikativno planiranje treba izučavati iz nekoliko razloga. Prije svega, ovaj model je imao veliku grupu propagatora, pogotovo 60-tih godina prošloga vijeka, koji su opravdavali svoje stajalište nizom teoretskih argumenata koji su u biti bili slični argumentima “tržišnog socijalizma”, ali koji su u tom periodu gotovo prošli bez prigovora. Zato, iako je indikativno planiranje izašlo iz upotrebe, potrebno je iznova izvršiti odgovarajuću analizu prije nego se ta tema arhivira za sva vremena. Drugo, kao rezultat čudnog fenomena opisanog iznad (odbacivanje ili zaboravljanje izvjesnog broja teoretskih pozicija bez prethodnog naučnog istraživanja istih), mnogi ekonomisti iz Istočne Evrope su zagovarali oživljavanje indikativnog planiranja kao panaceju za svoje ekonomije. Najzad, treba navesti da je naš model analize socijalizma primjenjiv i u slučaju indikativnog planiranja, pošto su teoretski argumenti koji objašnjavaju nemogućnost socijalizma, i koji će biti ispitani u ovoj knjizi, upravo oni koji sprečavaju indikativnom planiranju ostvarenje zamišljenih ciljeva. Isto

1 Ova lista nije namijenjena da bude iscrpna, što je vidljivo, a odgovara glavnim crtama drugog toma o socijalizmu, mogućem nastavku ove knjige.

važi i za čitav niz tehnika na čijoj upotrebi, poput tablice množenja, uporno insistiraju mnogi ekonomski znanstvenici kako bi učinili planiranje (indikativno ili u nekom drugom obliku) izvodljivim.²

Zdravo pripisivanje “naučne odgovornosti”

Uspostavljanje i propagiranje (koje traje već nekih pedesetak godina) mita da su teoretičari socijalizma “pobijedili” u debati o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, i da stoga model socijalizma ne izaziva nikakve teoretske probleme, predstavlja jedan od najzanimljivijih aspekata ove polemike. Najveći doprinos u kreaciji ovog mita dali su znanstvenici koji su proizveli sekundarne izvore o ovoj debati, te cijele legije ekonomista koji su, svih ovih godina, ili prihvatili najpopularniju verziju, ne osjećajući potrebu za vlastitim izučavanjem problema, ili se uopće nisu obazirali na debatu smatrajući očiglednim da socijalizam ne predstavlja teoretski problem. Iako se može sa sigurnošću ustvrditi da, s obzirom na poteškoće koje postavlja socijalizam, većina društvenih znanstvenika nije bila u stanju ispuniti očekivanja koja je, s pravom, imalo čovječanstvo, i u najmanju ruku nisu uspjeli ispuniti osnovnu naučnu dužnost da informiraju i upozore građanstvo o ozbiljnoj opasnosti uprisutnjenosti u ideji socijalizma, bilo zbog vlastitog nemara ili zbog svoje neupućenosti u ovu problematiku. Stoga, veoma je bitan zdrav, instruktivan akt pripisivanja odgovornosti raznim znanstvenicima. Radi dobra građanstva i budućnosti ekonomske znanosti, takav čin bi trebao karakterizirati svakog teoretičara na odgovarajući način, bez obzira na ime, ugled, i popularnost.³

2 Takav slučaj je sa znanstvenim ekonomistom Waselyom Leontifom, koji u želji da pronađe nove aspekte primjene za svoje naučne ideje (*input-output* tabele) ne oklijeva predložiti kontinuirane planove za intervencionizam u društvu. Pogledati Don A. Lavoie. “Leontief and the Critique of Aggregative Planning”, u *National Economic Planning: What is Left?* (Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing, 1985, str. 93-124.

3 Primjer ove vrste smo našli u istraživačkom radu fascinantnog članka Dona A. Lavoiea pod nazivom “A Critique of the Standard Account of the Socialist Calculation Debate”, *The Journal of Libertarian Studies: An Interdisciplinary Review* 5, br. 1, str. 41-87.

Posljedice rasprave u pogledu budućeg razvoja ekonomske znanosti

Možda je najznačajnija tvrdnja iznesena u ovoj knjizi ona da će pad socijalizma izvršiti veliki utjecaj na trenutno preovladavajuću paradigmu i budućnost ekonomske znanosti. Danas izgleda bjelodanim da je određeni kritički elemenat u ekonomiji bio zakazao onda kada su i ekonomisti, čast rijetkim izuzecima, zakazali u pogledu prognoziranja takvog monumentalnog događaja. Na svu sreću, u današnje vrijeme, teški udarac nanesen socijalizmu stavio nas je u poziciju da možemo iznova evaluirati prirodu i stepen teoretske kratkovidnosti koja utječe na preovladavajuću paradigmu, koja je do sada sprječavala ekonomiste da ocijene i sa dovoljno jasnoće interpretiraju najznačajnije događaje na području društvene stvarnosti. Povrh toga, ne polazimo od početka u svom poduhvatu, jer je mnoštvo novih analitičkih alata prolazilo kroz razvojni proces i pročišćavanje potaknutim nastojanjima *austrijskih* teoretičara da objasne, odbrane i unaprijede svoje stavove u toku debate o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije.⁴

Iako nije moguće spomenuti sve oblasti naše discipline, koje su bile pod gore spomenutim utjecajem, a još manje preispitati njihov sadržaj, ipak smo u stanju nabrojati nekoliko primjera. Možda treba otpočeti sa *metodom* koja je odgovarajuća našoj disciplini. Faktori koji onemogućavaju socijalizam (tj. subjektivnost, kreativnost, decentraliziranost i praktičnost koji su dio poduzetničkog informacijskog društva) jesu upravo oni faktori koji onemogućuju i ideal empirijske verifikacije i preciznog mjerenja, kojeg su do danas ekonomisti branili sa istim žarom i naivnošću. Također, nismo spomenuli negativne efekte matematičkog formalizma i škodljive opsjednutosti analizama baziranim na pretpostavkama kompletnosti informacija i ekvilibriuma koje su utjecale na razvoj naše znanosti. Isto tako, potrebno je odreći se i funkcionalne teorije određiva-

4 Israel M. Kirzner navodi kako je ova diskusija postala katalizator daljeg razvoja, usavršavanja i unapređivanja teorija austrijske škole općenito, a posebno temeljite analize i razumijevanja teorije poduzetništva i dinamičnih tržišnih procesa kreativnosti i otkrića. Pogledati Israel M. Kirzner, "The Economic Calculation Debate: Lessons for the Austrians", u *The Review of Austrian Economics*, sv. 2 (Massachusetts, Lexington Books (1988), str. 1-18.

nja cijena u korist *teorije cijena* koja objašnjava formiranje cijene dinamičnim putem kroz sekvencionalni, evoluirajući proces kojim rukovode sile poduzetništva, ili drugim riječima, sile ljudskog djelovanja aktera uključenih u taj proces, a ne misterioznih krivulja ili funkcija kakve ne egzistiraju u stvarnosti, jer informacije potrebne za njihovu kreaciju ne postoje, čak ni u primisli djelatnika. Povrh toga, potrebno je odbaciti i rekonstruirati oronulu, statičnu teoriju “*savršene*” konkurencije i monopola, i zamijeniti je teorijom konkurencije kao dinamičkog i poduzetničkog rivalstva, naime teorijom koja eliminira problematiku monopola u tradicionalnom smislu, i svoj fokus postavlja na institucionalno ograničavanje slobode poduzetničkog djelovanja u bilo kojoj sferi tržišta.

Teorija kapitala i kamate, također je uveliko pod utjecajem koncepta subjektivizma, i prikazuje svaku prijelaznu etapu u obliku kapitalnog dobra, subjektivno promotrenog kao takvog od strane pojedinačnog djelatnika u kontekstu specifične aktivnosti koju dotični sprovodi. Djelatnikovo doživljavanje kulminacije stvara jedno subjektivističko poimanje vremena. Kapital se javlja kao mentalna kategorija u djelatnikovoj ekonomskoj kalkulaciji, ili u njegovoj subjektivnoj procjeni vrijednosti svake pojedinačne etape izražene u novčanim tržišnim cijenama. Ovakvo shvaćanje naglašava vodeću ulogu koju igra vremenska vrijednost u određivanju kamatne stope, a također objašnjava nepostojanje uzročno-posljedične veze između kamatne stope i produktivnosti kapitala. Vjera u takvu vezu proizilazi iz tri posebna, ali usko povezana propusta: analiziranja isključivo onog savršeno podešenog stanja ekvilibriuma; shvatanja proizvodnje kao trenutnog “procesa” koji ne košta vremena; i razumijevanje kapitala kao stvarnog “fonda” koji je neovisan od ljudskog uma i koji se sam reproducira.

Teorija novca, kredita i finansijskog tržišta predstavlja možda najveći teorijski izazov ekonomske znanosti u XXI vijeku. Zapravo, usuđujem se ići tako daleko da ustvrdim da danas, kada je “teoretski jaz”, koji se bio pojavio zbog nedostatka adekvatne analize socijalizma, postao ispunjen, da je upravo polje novca to o kojem se sada najmanje zna, i koje je najvažnije, a u kojem istovremeno preovladava sistemska prisila, metodološke greške, i teoretsko neznanje u

svim njegovim dijelovima. Jer društveni su odnosi, koji uključuju novac, najapstraktniji i najkompleksniji za razumijevanje,⁵ a samim tim je i znanje, koje oni generiraju i inkorporiraju, najprostranije, najkompleksnije, i najnejasnije, što sistematsku prisilu u ovoj oblasti čini i najštetnijom.

Teorija intervencionizma, i posebno *teorija ekonomskih ciklusa*, podudara se sa predloženom definicijom i analizom socijalizma koju mi zagovaramo, a koja objašnjava negativne efekte sistematske prisile na unutarvremensku i međuvremensku tržišnu koordinaciju u svim oblastima, a naročito u monetarnoj i fiskalnoj sferi.

Ekonomisti su razvili *teoriju rasta i privrednog razvoja* na makroekonomskim osnovama i na konceptu ekvilibriuma, dok su zapostavili pravog protagonistu procesa: naime, čovjeka i njegovu svjesnost, te kreativnu i poduzetničku sposobnost. Iz tog razloga je neophodno izmijeniti cijelu teoriju rasta i nerazvijenosti, te ukloniti sve elemente koji opravdavaju institucionalnu prisilu koja je do sada činila ovu teoriju destruktivnom i besplodnom. Stoga moramo refokusirati ovu teoriju na teorijsko izučavanje procesa otkrivanja, koji objelodanjuje prilike za razvoj kakve još nisu iskorištene zbog nedostatka poduzetničke komponente. Slično zapažanje se može primijeniti i na sve tzv. "ekonomije blagostanja" zasnovane na nestvarnoj Paretovoj ideji efikasnosti koja postaje irelevantna i beskorisna, jer njen operativni menadžment zahtijeva statično okruženje kompletnih informacija, kakvo u stvarnom svijetu nikada nije postojalo. Otuda, znatno više negoli u slučaju Paretovih kriterija, efikasnost ovisi o poduzetničkom kapacitetu spontane koordinacije neprilagođenosti koje nastaju u situacijama neravnoteže, i u tom bi smislu ona i trebala biti definirana.⁶ *Teorija javnih "dobara"* se odvijek gradila u svjetlu striktno statičnih pojmova i ekvilibriuma dok

5 "Funkcioniranje novca i kreditne strukture je, uz jezik i moral, bio jedan od spontanijih poredaka najotpornijih na napore adekvatnih teoretskih pojašnjenja, i on nastavlja biti predmet ozbiljnih nesuglasica među stručnjacima. Selektivni procesi ovdje interferiraju više negoli igdje drugdje: evolucijska selekcija je spriječena državnim monopolima koji čine konkurentsko eksperimentiranje nemogućim". (F. A. Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, Chicago: The University of Chicago Press, 1989, str. 102-103).

6 Huerta de Soto (2009).

su teoretičari pretpostavljali da su prilike, koje porađaju “združenu ponudu” i “nerivalstvo u potrošnji”, neke date i nepromjenjive konstante. Sa aspekta dinamične teorije poduzetništva, svaka okolnost u kojoj se “javno” dobro nadaje kao da postoji, nudi čistu šansu da ga neko otkrije i eliminira putem poduzetničke kreativnosti, i zbog toga iz dinamične perspektive slobodnog poduzetničkog procesa, set javnih dobara ima tendenciju da ostane prazan. Stoga i jedan od najstarijih alibija, korištenih za opravdavanje sistematske prisile protiv slobodnog praktikovanja poduzetništva, u mnogim sferama društva, postaje neodrživ.

Konačno, spomenimo teoriju škole *javnog izbora* i teoriju *ekonomske analize prava i institucija*. U ovim oblastima, teoretičari trenutno pokušavaju da odstrane štetni utjecaj statičnog modela baziranog na kompletnosti informacija. Ovaj model potiče pseudoznanstvenu analizu mnogih zakona, analizu utemeljenu na metodološkim pretpostavkama identičnim onima koje su ekonomisti nekada pokušavali koristiti za opravdavanje socijalizma. Takve pretpostavke totalno zaobilaze dinamično-evolucijsku analizu spontanijih društvenih procesa koje poduzetništvo potiče. Očito je da je nedosljedno težiti analizi smjernica i pravila one paradigme koja pretpostavlja da postoji kompletnost informacije u pogledu zarade i konsekvencijarnih troškova, pošto bi takva informacija, ukoliko bi i postojala, učinila ove smjernice i pravila nepotrebnim (lakše bi ih bilo zamijeniti običnim naredbama), a ako bi išta moglo objasniti evolucijsku pojavu zakona, to bi bilo upravo neiskorjenjivo neznanje u kojem se čovječanstvo konstantno nalazi.

Postoje mnoga druga istraživačka područja (teorija populacije, ekonomska analiza fiskalnih prihoda i njihove preraspodjele, zaštita okoliša, itd.), ali opći pregled prethodno iznesen nudi adekvatnu ilustraciju smjera u kojem će se ubuduće ekonomska znanost razvijati, nakon što se oslobodi teoretskih i metodoloških nedostataka koje je objelodanio pad socijalizma. Kao rezultat, nadajmo se da će se pojaviti prava društvena znanost koja će biti u službi čovječanstva, znanost koja će biti mnogo šira, plodnija i instruktivnija.

Reinterpretacija i historijska analiza različitih oblika socijalizma

Ovaj istraživački smjer uključuje primjenu ekonomske analize socijalizma sadržane u ovoj knjizi, naime njezinu primjenu u ponovnim studijama u području “komparativnih ekonomskih sistema”, koje su do sada obilovale mnogim greškama radi nedostatka adekvatnih analitičkih instrumenata. Stoga, cilj treba da bude sprovođenje detaljnog istraživanja koje podrazumijeva historijsku reinterpretaciju svih oblika socijalizma, koje su nekada postojale ili koje još uvijek postoje. Svrha tog istraživanja nije samo ilustrirati ovu teoriju, već demonstrirati do koje mjere određeni događaji potvrđuju njene postulate.

Formulacija teorije o etičkoj nedopustivosti socijalizma

Veoma je važno ustvrditi da li su pokušaji pronalaska teorijske podloge za ideju pravde i njenih implikacija iskvareni metodološkim i analitičkim nedostacima koje kritiziramo. Drugim riječima, treba nastojati rekonstruirati teoriju pravde, i u isto vrijeme izbjeći statičku paradigmu baziranu na kompletnosti informacija, te fokusirati se na stvaralački aspekt i nepredvidivu zbilju ljudskog djelovanja kako bi se mogao ustvrditi stepen etičke neopravdanosti socijalizma kao ideje, pored toga što se radi o intelektualnoj pogrešci i historijskom neuspjehu.

Razvoj teorije o sprečavanju i diskvalifikaciji socijalizma

Ako se dođe do zaključka da je socijalizam neodrživ sa etičkog aspekta, te da se radi o historijskom neuspjehu i intelektualnoj pogrešci, onda se nameće potreba za razvijanjem cjelokupne taktike i strategije njegovog diskvalificiranja i prevencije. Takav poduhvat neminovno uključuje ispitivanje i onih poteškoća koje nastaju u procesu pojedinačnog diskvalificiranja svake historijske verzije socijalizma (bilo “realne”, socijalno demokratske, samoupravne, ili neke druge) i evaluacije prednosti i nedostataka različitih alternativa ili smjernica, a posebno “postepenosti nasuprot revolucije”, uzimajući pri tome u obzir posebnost svakog pojedinačnog slučaja. Konačno, prevencija igra ključnu ulogu kada uzmemo u obzir povratnu, obmanjivu, i u biti korumpirajuću prirodu mehanizama,

koji u svako doba pospješuju oživljavanje socijalizma, a što iziskuje konstantnu potrebu za oprezom, ne samo u naučnom smislu, već i u pogledu odbrane i izgradnje institucija, navika, principa i oblika ponašanja koji su neophodni u svakom zdravom društvenom miljeu oslobođenom od sistemske prisile.

4. ZAKLJUČAK

Bilo je neophodno iznijeti nacrt navedenih zapažanja, s ciljem pravilne kontekstualizacije našeg istraživanja socijalizma i institucionalne prisile. Samo odgovarajuće razumijevanje teorije o ljudskom djelovanju nudi adekvatna pojašnjenja krajnjih rezultata koji proizilaze iz bilo koje vrste pokušaja prisilnog blokiranja slobode praktikovanja poduzetništva. Otuda ovakva analiza gravitira oko čovjeka kao kreativnog bića, onoga koji historijski neumorno nastoji da se iskaže i radi u skladu sa svojom intimnom prirodom, slobodan od okova i prisile koja bi se sistematski nametnula pod raznim i neopravdanim izgovorima.

II - PODUZETNIŠTVO

Budući da je nemoguće shvatiti koncept socijalizma bez apriornog razumijevanja suštine poduzetništva, ovo poglavlje će biti posvećeno izučavanju pojma, karakteristika i osnovnih elemenata poduzetništva. Naša ideja o poduzetništvu je u isti mah i vrlo široka i vrlo precizna. Ona je usko povezana sa koncepcijom ljudskog djelovanja kao jednom integralnom i fundamentalnom odlikom svakog ljudskog bića, i može biti shvaćena kao niz koordinacijskih sposobnosti koje spontano dozvoljavaju pojavu, očuvanje i razvoj civilizacije. Najzad, naša analiza poduzetništva će nam dozvoliti da predložimo originalnu definiciju socijalizma, shvaćenog u smislu jedne “društvene anomalije”, kojoj su najkarakterističniji simptomi posvud raširena nepodešenost i sveprisutna diskoordinacija između ponašanja pojedinaca i društvenih procesa koji sačinjavaju život unutar društva.

1. DEFINICIJA PODUZETNIŠTVA

U jednom širokom ili općenitom smislu, poduzetništvo koincidira sa *ljudskim djelovanjem*. U tom smislu, moglo bi se reći da svaka osoba koja djeluje u cilju modificiranja postojećih i ostvarenja budućih ciljeva, u suštini izvršava poduzetnički čin. Iako se na prvi pogled ova definicija doima kao preširoka i kao da se ne slaže sa sadašnjom jezičkom upotrebom, moramo imati na umu da se ona poklapa sa konceptom poduzetništva kojeg ekonomisti sve više izučavaju i razvijaju.¹ Pored toga, ova koncepcija se u potpunosti slaže sa originalnim etimološkim značenjem termina 'poduzeće'

1 Primarni autor o poduzetništvu u ovoj knjizi je Israel M. Kirzner, nekadašnji profesor ekonomije na Univerzitetu New York. Autor je trilogije: *Competition and Entrepreneurship; Perception, Opportunity, and Profit; i Discovery and the Capitalist Process* (Chicago: University of Chicago Press, 1973, 1979 i 1985). U prvom dijelu koji se čini kao besprijekoran posao, on razrađuje različite aspekte koncepcija koje su njegovi učitelji Ludwig von Mises i Friedrich A. Hayek inicijalno razvili o poduzetništvu. Također, Kirzner je objavio i četvrtu knjigu: *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice* (Oxford: Basil Blackwell, 1989) koju u potpunosti posvećuje istraživanju implikacija gdje njegova ideja poduzetništva zalazi u područje društvene etike. Konačno, kada je ovo poglavlje bilo već napisano, Kirzner je u međuvremenu objavio još jednu knjigu pod nazivom *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics* (London: Routledge, Chapman, and Hall, 1992) koja sadrži njegove do tada najmodernije doprinose, kao i niz ranije objavljenih radova koje smo ovdje, kad god je to bilo moguće, uzimali u obzir. Između ostalih, djela sljedećih autora sadrže ekonomske analize na osnovu poduzetništva: José T. Raga, "Proceso Económico y Acción Empresarial", u *Homenaje a Lucas Beltrán* (Madrid: Mone-da y Crédito, 1982), str. 597-619; Pedro Schwartz, *Empresa y Libertad* (Madrid: Unión Editorial, 1981), posebno pogledati pog. 3, str. 107-148; i Juan Marcos de la Fuente, *El empresario y su función social*, III ed. (Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1983).

(*empresa* na španском). Uistinu, i španска riječ *empresa* i francusko-ingleski izraz *entrepreneur*² su izvedeni od latinskog glagola *in prehendendo-endi-ensum* što znači otkriti, vidjeti, shvatiti, postići, i latinskog termina *in prehensa* koji jasno ukazuje na akciju, i znači uzeti, uhvatiti, iskoristiti. Ukratko, *empresa* je sinonimna sa akcijom. U Francuskoj pojam *entrepreneur* je već dugo u upotrebi, a u vrijeme kasnog srednjeg vijeka on je označavao ljude kojima je bilo povjereno obavljanje važnih poslova i poslova uglavnom vezanih za rat,³ i osobe kojima su povjeravani veliki projekti gradnje katedrala. *Diccionario Real Academia Espagnola* (rječnik Kraljevske akademije za španски jezik) pojam *empresa* definiše kao “naporno i teško djelovanje hrabro poduzeto.”⁴ Također, termin *empresa* u svojoj srednjovjekovnoj upotrebi se odnosio i na oznake određenih naredbi vitezova koji je ukazivao na njihov zalag, pod zakletvom da izvrše neke važne akcije.⁵ Konceptija poduzeća kao radnja je nužna i ne-

2 Zanimljivo, francuska riječ poduzetnik prihvaćena je u engleskom jeziku doslovno, ali je to učinjeno kasno budući da možemo vidjeti iz 1821. godine engleski prijevod *Tratado de Economia Politica* Juana Bautista Saya u kojem prevodilac C.R. Prinsep je bio primoran da čudnovato prevede francuski termin *entrepreneur* na engleski u značenju *avanturista* što pokazuje da se semantički transfer terminologije još uvijek nije bio desio. O ovoj temi pogledati stranice br. 329 i 330, prethodno spomenutog engleskog izdanja koje je nanovo publikovano 1971. godine od strane Augustusa M. Kelleya (New York). John Stuart Mill je sa svoje strane se žalio zbog nedostatka engleskog termina ekvivalentnom francuskoj riječi *entrepreneur* pa navodi 1871. godine “da je tužno što ova riječ – poduzetnik (undertaker) – nije poznata na engleskom govornom području. Francuski politički ekonomisti uživaju ogromnu prednost budući da se mogu potpuno korektno izraziti: *les profits de l'entrepreneur*”. *Principles of Political Economy*, preštampana od strane Augustusa M. Kelleya (Fairfield, 1976), fn. br. 406. Mill se u ovom kontekstu referira gotovo pa riječ po riječ na naslov iz sekcije 3, odjeljak br. 7, drugog toma šesnaestog izdanja *Traite d'Economie Politique* J.B. Saya (preštampana u Ženevi: Slatkine, 1982), str. 368.

3 Bert F. Hoselitz, “The Early History of Entrepreneurial Theory”, *Explorations in Entrepreneurial History*, br. 4 (15. 04. 1956): str. 193-220.

4 “*Acción ardua y dificultosa que valerosamente se comienza*”.

5 Naprimjer, na početku drugog poglavlja u prvom dijelu Cervantesovog besmrtnog djela se nalazi citat Don Kihota gdje u prevodu se nalazi riječ *empresa* umjesto riječi *device*. Pogledati: http://www.csdl.tamu.edu/cervantes/english/ctxt/DQ_Ormsby/part1_DQ_Ormsby.html (3. 12. 2003). Cervantes, *Don Quixote*, prijevod John Ormsby (London, 1885).

umoljivo vezana za poduzetnički stav koji se sastoji od konstantne želje za traženjem, otkrivanjem, stvaranjem i uviđanjem novih ciljeva i sredstava (što je sve u svemu u skladu sa gore navedenim etimološkim značenjem riječi *in prebendo*).

Ljudsko djelovanje: ciljevi, vrijednosti, sredstva i korist

Sada kada smo definirali poduzetništvo kao ljudsko djelovanje, imamo objasniti šta tačno mislimo pod ovim pojmovima. Ljudsko *djelovanje* je svako namjerno ponašanje ili rukovođenje.⁶ U djelovanju, svi ljudi nastoje postići određene ciljeve koje smatraju za sebe važnim. Što se *vrijednosti* tiče, možemo reći da je ona subjektivna i manje-više psihički intenzivna procjena koju jedan djelatnik dodjeljuje svom cilju. Korist ćemo uzeti kao lični pokazatelj koliko pojedinac ulaže sredstava ovisno o vrijednosti cilja i da li mu ta sredstva omogućavaju ostvarenje željenog cilja. U tom smislu, vrijednost i korist su dvije strane iste kovanice, jer pojedinac ulaže lične vrijednosti u sredstva za koja smatra da su korisna za postizanje konačnog cilja, i to je savršeno odrađeno kroz koncept koristi.

Ograničenost resursa, planovi rada i čin volje

Po definiciji, sredstva moraju biti manjkajuća, jer da nisu manjkajuća onda ih pojedinac uopće ne bi uzimao u razmatranje. Društim riječima, gdje nema oskudice, tu nema ljudske djelatnosti.⁷

⁶ O konceptu ljudskog djelovanja i glavnih komponenti pogledajte posebno djelo Ludwiga von Misesa *Human Action: A Treatise on Economics*, III rev. ed. (Chicago: Henry Regnery Company, 1966), str. 11-29 i 251-256. On kaže doslovno: "Svaki pojedinac je uvijek poduzetnik i špekulant" str. 252. I "poduzetnik označava djelovanje čovjeka u odnosu na promjene koje se dešavaju na tržištu" (str. 254). Pored ovog, i sljedeća djela bi mogla biti od koristi: *Action and Purpose*, napisana od strane Richarda Taylora (New Jersey: Humanities Press, 1980), i *Praxiology, An Introduction to the Sciences of Efficient Action* (Warsaw: Polish Scientific Publishers, 1965) koju je napisao Tadeusz Kotarbinski.

⁷ U ovom smislu, definirati ekonomiju kao "znanost koja proučava ljudsko djelovanje pod utjecajem oskudice" (Avelino García Villarejo and Javier Salinas Sánchez, *Manual de Hacienda Pública* [Madrid: Editorial Tecnos, 1985], str. 25) je čisti pleonazam jer svaka ljudska radnja pretpostavlja oskudicu. Mises to rječito kaže u (*Human Action*, str. 93) - "Kada čovjek nije ograničen nedovoljnom količinom stvari na raspolaganju on nema potrebe za bilo kakvim djelovanjem."

Ciljevi i sredstva nikada nisu dati, naprotiv, oni proizilaze iz bitne poduzetničke aktivnosti koja se sastoji upravo od stvaranja, otkrivanja ili jednostavno prepoznavanja ciljeva i sredstava koji su relevantni pojedincu u svim okolnostima na koje nailazi u životu. Kada pojedinac otkrije koji ciljevi su vrijedni za njega i koja sredstva su mu dostupna da bi ispunio te ciljeve, onda on, skoro uvijek prešutno,⁸ uključuje i ciljeve i raspoloživa sredstva u plan rada,⁹ kojeg usvaja i primjenjuje gotovo uvijek prema vlastitom činu volje.¹⁰

8 Kasnije ćemo objasniti da je informacija ili znanje, koje je najrelevantnije za ljudsko djelovanje vrlo teško artikulirati, i ona su generalno prešutne prirode više negoli eksplicitne prirode.

9 Plan je očekujuća mentalna predstava koju subjekt očekuje na različitim nivoima, elementima i uvjetima koji mogu biti u relaciji s njegovim poduzetim akcijama. Prema tome, plan se sastoji od personalnog aranžiranja praktične informacije koju djelatelj posjeduje i koju progresivno otkriva u okviru konteksta svake poduzete akcije. U tom smislu, možemo potvrditi da kako djelatelj generira novu informaciju svaka akcija podrazumijeva kontinuirani proces *individualnog ili personalnog planiranja*. *Centralno planiranje* je drugačije, i kako ćemo vidjeti, ono služi potrebama centralnog tijela u socijalističkom sistemu za organizaciju, koliko je to moguće oficijalno i koordinirano, sredstava koja može prisilno da upotrijebi kako bi postiglo svoj osmišljeni cilj. Centralno planiranje ne uspijeva jer su predstavnici tog tijela u nemogućnosti da zaposjednu potrebitu praktičnu informaciju. U skladu s time, pitanje nije da li treba ili ne treba planirati, naprotiv, budući da je planiranje esencijalno za sve ljudske akcije pitanje je ko treba planirati; da li individualni akter na tržištu koji jedini posjeduje praktičnu informaciju, ili prisilno tijelo koje nije direktno uključeno u tržišni proces i kojem nedostaje potrebita informacija za kvalitetno djelovanje. Pogledati F. A. Hayekov članak, "The New Confusion about Planning" in *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978), str. 232-246. Različiti tipovi planiranja mogu takođe da budu kategorizirani kao integralni, parcijalni, indikativni, ili individualni, i svi oni s izuzetkom individualnog planiranja posjeduju epistemološku kontradikciju koja ne može biti eliminirana, a koju nazivamo "paradoks planiranja" (pog. 3, fn. 11, sekcija C, VI dio).

10 Prema sv. Tomi Akvinskom "*voluntatis autem motivum et obiectum est finis*" što bi značilo "cilj je i uzrok i objekt volje". *Summa Theologiae*, pt. 1-2, ques. 7, art. 4, sv. 4 (Madrid: B. A. C., 1954), str. 301.

Subjektivna koncepcija vremena: prošlost, sadašnjost i budućnost

Sve ljudske aktivnosti se dešavaju u vremenu, pa ipak ne u jednom determinističkom, njutnovskom, fizičkom ili analoškom smislu, nego u subjektivnom smislu: naime, u 'vremenu' kako ga djelatnik subjektivno doživljava u kontekstu svakog posebnog djelovanja.¹¹ Prema ovom subjektivnom poimanju vremena, pojedinac dok djeluje opaža i doživljava prolazak vremena; tj. on ga opaža i doživljava dok stvara, otkriva ili jednostavno dok postaje svjestan novih ciljeva i sredstava, u skladu sa suštinom poduzetništva kako smo ga upravo objasnili. Na ovaj način, prethodna iskustva pohranjena u memoriji pojedinca neprestano se stapaju u njegovim mislima sa njegovim simultanim kreativnim viđenjem budućnosti u obliku mentalnih slika ili očekivanja. Ova budućnost nije nikada determinirana, već je djelatnik zamišlja i stvara korak po korak.

Kreativnost, iznenađenje i neizvjesnost

Prema tome, budućnost je uvijek *neizvjesna* u smislu da još uvijek treba biti izgrađena, i u pogledu nje pojedinac ima samo određene ideje, mentalne slike ili očekivanja, za koja se nada da će ozbiljiti kroz vlastita djelovanja ili interakcije sa drugima. Nadalje, budućnost je otvorena za sve čovjekove kreativne mogućnosti i zato je svaki djelatnik susreće sa stalnom neizvjesnošću koja može biti smanjena kroz uzorke ponašanja, kako vlastite tako i tuđe (institucije), i kroz djelovanje i budno izvođenje poduzetništva. Pa ipak, on nikada neće moći da totalno eliminira ovu neizvjesnost. Otvorena i neograničena priroda neizvjesnosti čini tradicionalne pojmove objektivne i subjektivne vjerovatnoće, kao i bajezijanski koncept

11 Počivanjem na ideji da samo subjektivni, praktični, i dinamički koncept vremena je primjenjiv na području ljudskih akcija i ekonomske znanosti pogledati poglavlje br. 4, u knjizi: *The Economics of Time and Ignorance*, autora Geralda P. O'Driscolla i Maria J. Rizzoa, (Oxford: Basil Blackwell, 1985), str. 52-70. Ovaj koncept vremena je već ranije razvio Bergson za koga je "La durée toute pure est la forme que prend la succession de nos états de conscience quand notre moi se laisse vivre, quand il s'abstient d'établir une séparation entre l'état present et les états antérieurs". Pogledati Henry Bergson, "Essai sur les Données Immédiates de la Conscience", Oeuvres (Paris: Presses Universitaires de France, 1959), str. 67.

potonje, neprimjenjivim na polju ljudskih akcija. To je tako iz dva razloga: prvi, djelatnici nisu svjesni svih mogućih alternativa ili slučajeva; i drugo, djelatnici posjeduju samo određena lična uvjerenja – kako ih Mises naziva “vjerovatnoće slučajeva” (jedinestvenih događaja)¹² – koja, dok bivaju modificirana ili proširena, teže da promjene, snagom iznenađenja — tj. na jedan radikalno i divergentan način — cijelu “mapu” djelatnikovih vjerovanja i znanja. Na ovaj način, djelatnik konstantno otkriva potpuno nove situacije koje on prethodno nije bio u stanju ni da zamisli.¹³

12 *Human action*, str. 110-118. Sljedeća tabela predstavlja glavne razlike, koje prema Misesu, postoje u konceptu vjerovatnoće primjenjive na polje prirodnih nauka i ljudskih poduzetih akcija:

Područje prirodnih znanosti	Područje ljudskih akcija
1. <i>Klasna vjerovatnoća (class probability)</i> : ponašanje klase je poznato ili znano, dok je ponašanje njegovog individualnog elementa nepoznato.	1. “ <i>Vjerovatnoća</i> ” jedinestvenog slučaja ili događaja: klasa ne postoji, i dok su neki elementi koji djeluju na jedinestveni slučaj poznati, drugi već nisu. Akcija sama po sebi dovodi do ili kreira događaj.
2. Situacija <i>osiguravajućeg rizika</i> postoji za kompletnu klasu.	2. <i>Konstantna nesigurnost</i> je egzistirajuća uzimajući u obzir kreativnu prirodu ljudskog djelovanja. Nesigurnost nije osiguravajuća.
3. <i>Vjerovatnoća</i> može biti predstavljena matematičkim terminima.	3. <i>Vjerovatnoća</i> se ne može izraziti matematičkim terminima.
4. Vjerovatnoća se mjeri posredstvom logike i empirijskog istraživanja. Bayesova teorema omogućava procjenu <i>vjerovatnoće klase</i> kako se pojavljuje nova informacija.	4. Vjerovatnoća se otkriva posredstvom uočavanja i poduzetničke procjene. Svaki novi djelić informacije modificira ex novo kompletnu mapu vjerovanja i očekivanja (koncept iznenađenja).
5. Od objekta istraživanja do prirodnog znanstvenika.	5. Koncept koji se tipično koristi od strane aktera/poduzetnika i historičara.

13 “Iznenađenje je ta dislokacija i subverzija dolazećih misli koje se izvijaju iz trenutnog iskustva van onoga što je bilo očekivano da je u potpunosti moguće, ili značajno iskustvo koje nikada nije bilo zamišljeno i prema tome nikada elaborirano kao moguće ili nemoguće; *suprotno-očekivano* ili *neočekivano događaj*.” G. L. Shackle, *Epistemics and Economics* (Cambridge: Cambridge University Pre-

Trošak kao subjektivni koncept/Poduzetnički profit

Kad god pojedinac shvati da želi određeni cilj, i kad god otkriva i bira sredstva za realizaciju istog, on istovremeno zapostavlja priliku da postigne druge, različite ciljeve koje, *ex ante*, smatra manje vrijednima, ali za koje ipak vjeruje da bi ih uspio postići korištenjem dostupnih sredstava samo na drugačiji način. Koristit ćemo riječ trošak kako bismo ukazali na subjektivnu vrijednost koju djelatnik dodjeljuje ciljevima od kojih odustaje kada se odluči da nastavi i pristupi određenom pravcu djelovanja. Drugim riječima, posao uvijek zahtijeva žrtvovanje: vrijednost koju pojedinac dodjeljuje onome od čega odustaje je njegov trošak i u suštini to se sastoji od čisto subjektivne ocjene, procjene i prosude.¹⁴ Po pravilu, svi ljudi djeluju jer subjektivno procjenjuju da će vrijednost naumljenog cilja biti znatno veća od troška koji planiraju podnijeti; jednostavno, to je tako zato što se nadaju da će steći izvjesni poduzetnički profit.¹⁵ Stoga, profit je dobit stečena ljudskim djelovanjem, i ona tvori

ss, 1972), str. 422. Anglo-Saksonci koriste termin *slučajnog benefiitnog otkrića* (serendipity) kako bi opisali tipični poduzetnički kapacitet za prepoznavanjem prilika koje se javljaju iznenadno a da nisu bile namjerene. Ova riječ etimološki vodi porijeklo od arapskog termina *sarandib*, a po tom imenu je bila poznata Šri Lanka (takođe ranije Cejlon) a Horace Walpole je ovoj riječi dodijelio trenutno značenje. Walpole je prvo koristio ovu riječ u 18. stoljeću a svoju inspiraciju je crpio iz plodonosnih otkrića koja su činili uglavnom heroji originalno perzijske priče "The Three Princes of Serendip". Pogledajte pismo Horacea Walpolea upućeno Mannu 28. 01. 1754, u kojem Walpole potcrtava da heroji ove priče "uvijek čine neka otkrića, i to slučajnošću i oštromnošću, a za kojima prethodno nisu tragali". Potom zaključuje riječima "ovo otkriće je uistinu te vrste koje nazivam Serendipity". Pogledati *Oxford English Dictionary*, II edicija, (Oxford: Clarendon Press, 1983), 15:5. Gregorio Marañón referira na istovjetnu ideju kada tvrdi: "Kreacije genija se razlikuje od one čovjeka svakodnevnice u tome što on stvara nešto neočekivano i iznenađujuće." *El Greco y Toledo, Obras Completas* (Madrid: Espasa Calpe, 1971), str. 421.

14 Pogledati J. M. Buchanan and G. F. Thirlby, eds., *L. S. E. Essays on Cost* (New York: New York University Press, 1981), posebno str. 14 i 15.

15 "Dobit, u širem smislu, je dobit izvedena iz djelovanja, to je povećanje zadovoljstva (smanjenje nelagode), to je razlika između viših vrijednosti u prilog postignutog rezultata i niže vrijednosti koja se tiče uložene žrtve za to svoje postignuće, to je, drugim riječima, prinos minus troškovi. Ostvariti dobit je neminovno cilj koji stoji iza svake akcije." Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 289. Prema Misesovom viđenju, kontinuirani gubici kompanije otkrivaju da ona na

poticaj koji vodi ili motivira ljude da djeluju. U poslovima koji ne uključuju troškove, subjektivne vrijednosti ciljeva koincidiraju sa profitom. Kasnije ćemo zagovarati da sva ljudska djelovanja, bez izuzetka, uključuju čistu i fundamentalno kreativnu poduzetničku komponentu, koja ne zahtijeva nikakve troškove, i da je taj element upravo ono što nas je povelu, u širem smislu, da identificiramo pojmove ljudskog djelovanja i poduzetništva. Nadalje, s obzirom da vrijednost cilja uvijek obuhvaća profit ili zaradu, od sada ćemo u mnogim prilikama smatrati ciljeve gotovo sinonimnim sa “profitom”, bez da se stalno zaustavljamo i iznova pojašnjavamo već ustanovljenu razliku među njima.

Racionalnost i iracionalnost/Poduzetničke greške i gubici

Ljudsko djelovanje po definiciji je uvijek razumno,¹⁶ u smislu da djelatnik, *ex ante*, bira i traži ona sredstva za koja vjeruje da su najpodobnija za realizaciju njegovih ciljeva. Ovo navedeno je bez sumnje kompatibilno sa *ex post* otkrićem djelatnika da je počinio poduzetničku grešku; ili drugim riječima da je napravio poduzetničke gubitke pogrešnim odabirom ciljeva i sredstava, ili previđanjem drugih koji su bili korisniji za njega. Kako god, vanjski posmatrač nikada ne može objektivno klasificirati jedno djelovanje kao iracionalno, zbog suštinsko subjektivne prirode ciljeva, troškova, i sredstava. Stoga, u polju ekonomije, možemo sa sigurno-

neodgovarajući način vrši upotrebu ograničenih resursa koji su mnogo više potrebni u drugim aspektima proizvodnje. Ivan Pavao II kaže: “Kada firma ostvaruje profit, to znači da su produktivni faktori dobro raspoređeni i odgovarajuće ljudske potrebe uredno zadovoljene.” Pogledati John Paul II, *Centesimus Annus*, pog. 4, sek. 35 (1991) http://www.intratext.com/IXT/ENG0214/_P6.HTM (9.12. 2003).

16 Prema tome, ekonomija nije teorija koja se zasniva na izborima ili donošenju odluke (koja je *ex ante*, uvijek racionalna po definiciji) već je to teorija društvenih procesa koordiniranja koji shodno racionalnoj prirodi svih odluka koje se u međuvremenu donesu mogu biti dobro ili loše izvedene ovisi o dozi svjesnosti koju različiti akteri pokazuju u svom obavljanju poduzetništva. Pogledati I. M. Kirzner, *The Meaning of the Market Process*, str. 201-208. Mimo toga, moramo potcrtati da esencijalni *subjektivni* karakter komponenti ljudskog djelovanja (ciljevi, sredstva i troškovi) je upravo ono što čini ekonomiju, na momenat potpuno paradoksalno, kompletnim *objektivitetom*, u smislu da je to teoretska znanost sa zaključcima koji su primjenjivi na bilo koji vid akcije (*prakseologija*).

nošću reći da je ljudsko djelovanje konačno dato u smislu da je aksiomski pojam koji ne zahtijeva pozivanje na bilo koje drugo ili dublje objašnjenje. Aksiomski karakter pojma ljudskog djelovanja je, također, očigledan, budući da kritiziranje i sumnjanje uključuju jednu nerazrješivu logičku kontradikciju, a kritika jedino može biti izražena kroz (ljudsko) djelovanje.¹⁷

Marginalna korisnost i vremenska preferencija

Naposljetku, s obzirom da su sredstva manjkajuća po definiciji, djelatnik će težiti da prvo ispuni one ciljeve koje smatra vrijednijim, pa tek onda one koji su mu relativno manje bitni. Za posljedicu, svaka jedinica sredstava koja je dostupna djelatniku, i koja je međusobno smjenjujuća i relevantna u kontekstu njegovog djelovanja, on će težiti da je cijeni u odrednicama najmanje važnog cilja kojeg smatra da može postići tim sredstvom (što je zakon marginalne korisnosti). Nadalje, s obzirom da djelovanje biva poduzeto u nastojanju postizanja izvjesnog cilja, i s obzirom da svako djelovanje zauzima mjesto u vremenu, i stoga ima izvjesno trajanje, djelatnik će pokušati, ceteris paribus, da postigne svoj cilj što je prije moguće. Ili, drugačije kazano, djelatnik će uvijek dodjeljivati veću vrijednost ciljevima koji su mu u vremenu bliži, i biti će voljan da poduzme samo ona djelovanja dužega trajanja ukoliko vjeruje da će time biti u stanju da postigne ciljeve koji su za njega od veće vrijednosti (zakon vremenske preferencije).¹⁸

17 Pogledati Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 19-22. Vjerujemo da je Mises načinio napotreban ustupak netipičan za njega kada je ustvrdio da će ljudske akcije nastaviti da budu ultimativna datost sve dok ne bude otkriveno kako izvanjska priroda utječe na ljudske misli. Ne samo da se slažemo sa F.A. Hayekom da je nemoguće za ljudski um da dođe do stadija da objasni samoga sebe (*The Sensory Order*, Chicago: University of Chicago Press, Midway Reprint, 1976, str. 184-191), već i ustvrđujemo da svi deterministi upadaju u nerješivu logičku kontradikciju: znanje za kojim žude da ga obuhvate, kako to izvanjski svijet determinira ljudske misli, je samo po sebi determinanta, pa prema njihovim kriterijima, ono ne može biti pouzdano. Pogledati M. N. Rothbard, *Individualism and the Philosophy of Social Sciences* (San Francisco: Cato Institute, 1980), str. 5-10.

18 To će reći, ni marginalna korist ni vremenska preferencija nisu empirijski ili psihološki zakoni, već su logične implikacije osnovnog koncepta ljudskog djelovanja. Prema Misesu "zakon marginalne koristi se već podrazumijeva u ka-

2. KARAKTERISTIKE PODUZETNIŠTVA

Poduzetništvo i opreznost

Poduzetništvo, u strogom smislu, u osnovi se sastoji od otkrivanja i opažanja (*prehendo*) prilika da se postigne cilj, ili da se stekne profit ili dobit, i djelovanja u cilju da se iskoriste te prilike koje se javljaju. Kirzner smatra da ostvarivanje poduzetništva iziskuje posebnu opreznost, konstantnu budnost koja pojedincu omogućava da otkrije i uvidi šta se dešava oko njega.¹⁹ Možda Kirzner koristi englesku riječ ‘alertness’ zato što je riječ poduzetništvo (*entrepreneurship*) izvorno uzeta iz francuskog jezika, a da u engleskom jednostavno ne podrazumijeva ideju *prehendoa* kao što je to slučaj sa kontinentalnim romanskim jezicima. U svakom slučaju, španski pridjev *perspicaz* je prikladan za poduzetništvo, jer, kako nas *Real Academia Española Diccionario* obavještava, on se odnosi na “viziju ili pogled koji je pronicljiv i jako oštar”.²⁰ Ova ideja se savršeno uklapa sa aktivnostima sa kojima se susreće poduzetnik kada se odlučuje za djelovanje i kada pravi procjene posljedica tih djelovanja. Iako *el estar alerta* može biti prihvatljivo kao indicija poduzetništva, pošto uključuje pojam pažnje i budnosti, ipak ga nalazimo manje podesnim od pojma *perspicaz*, jer jasno upućuje na jedan više statični pristup. U isto vrijeme, moramo imati na umu da postoji upečatljiva sličnost između opreznosti koju historičar mora pokazati kada bira i objašnjava važne prošle događaje koji ga interesiraju, i opreznosti koju poduzetnik mora pokazati u pogledu događaja koji

tegoriji djelovanja” i “vremenska preferencija je kategorički potrebna ljudskom djelovanju”. Mises, *Human Action*, str. 124 i 484.

19 Israel M. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, str. 65 i 69.

20 “*La vista or mirada muy aguda y que alcanza mucho*”.

će se desiti u budućnosti. Zato Mises i tvrdi da historičari i poduzetnici koriste vrlo slične pristupe i ide do te mjere da definira “poduzetnika” kao nekoga ko gleda u budućnost očima historičara.²¹

Informacija, znanje i poduzetništvo

Da bi se u potpunosti razumjela priroda poduzetništva kako smo joj do sada pristupali, najprije se mora shvatiti način kako ona modificira ili mijenja informaciju ili znanje koje djelatnik posjeduje. Percepcija ili otkrivanje novih ciljeva i sredstava zahtijeva jednu modifikaciju djelatnikovog znanja, u smislu da potonji otkriva novu informaciju. Nadalje, ovo otkrivanje modificira cijelu mapu ili kontekst informacije ili znanja koje subjekt posjeduje. Postavimo sada jedno fundamentalno pitanje: koje su karakteristike informacije ili znanja koje je relevantno za primjenu poduzetništva? Preći ćemo detaljno šest osnovnih karakteristika ovog tipa znanja: 1) ono je prije subjektivno i praktično, negoli naučno. 2) To je ekskluzivno znanje. 3) Raspršeno je po umovima svih ljudi. 4) To je uglavnom prešutno znanje, i stoga se ne može iskazati riječima. 5) To je znanje nastalo *ex nihilo*, iz ničega, odnosno upravo kroz ostvarivanje poduzetništva. 6) To je znanje koje se može prenositi, u većini slučajeva, nesvjesno, preko izuzetno složenih društvenih procesa, čije proučavanje je predmet istraživanja ekonomije.

Subjektivno i praktično, prije negoli naučno znanje

Znanje koje mi analiziramo, a koje je od ključnog značaja za ostvarenje ljudskih djelovanja, iznad svega je subjektivno i praktično, a ne naučno. Praktično znanje je svako znanje koje ne može biti predstavljeno na formalan način, i koje subjekt stiče postepeno kroz praksu, tj. kroz ljudsko djelovanje u različitim situacijama. Kao što Hayek tvrdi, to je znanje koje je značajno u svim vrstama posebnih situacija, ili u svim vrstama različitih sklopova specifičnih, subjektivnih koordinata vremena i prostora.²² Ukratko, ovdje

21 “Poduzetnik gleda, kao historičar, kroz historiju u budućnost.” *Human Action*, str. 58.

22 Sv. Toma Akvinski definira partikularne slučajeve kao “*accidentia individualia humanorum actuum*” (tj. individualne nenamjeravane slučajeve nastale ljudskim djelovanjem), te potvrđuje, da mimo vremena i prostora najvažniji

partikularni slučaj jeste cilj kojeg akter teži da postigne (“principalissima est omnium circumstantiarum illa quae attingit actuum ex parte finis”). Pogledati *Summa Theologiae*, pt. 1-2, ques. 7, art. 1 i 2, sv. 4 (Madrid: B. A. C., 1954), str. 293-294, 301. Takođe treba da napomenemo da zahvala pripada Michaelu Oakeshottu za upostavljanje distinkcije između “praktičnog znanja” i “naučnog znanja”. (Pogledati *Rationalism in Politics*, London, Methuen, 1962.) Ova knjiga je doživjela predivno novo izdanje i to u proširenoj verziji *Rationalism in Politics and Other Essays* [Indianapolis: Liberty Press, 1991]; posebno pogledati stranice br. 12 i 15. Takođe esencijalno Oakeshottovo djelo je *On Human Conduct* [Oxford: Oxford University Press, 1975], preštampano [Oxford: Clarendon Paperbacks, 1991], str. 23-25, 36, 78-79, 119-121.) Oakeshottova distinkcija je paralelna onoj Hayeka kada on primjećuje razliku između “disperznog znanja” i “centraliziranog znanja”, koje Michael Polanyi naglašava u terminima “prešutno znanje” i “artikulirano znanje”, i ranije spomenuta Misesova distinkcija između znanja “jedinstvenih slučajeva” i znanja baziranog na ponašanju kompletnih “klasa fenomena”. Sljedeća tabela sumarizira različite pristupe ovih autora dvama različitim tipovima znanja:

	Dvije različite vrste znanja	
	Tip A	Tip B
Oakeshott	Praktično (tradicionalno)	Naučno (tehničko)
Hayek	Disperzno	Centralizirano
Polanyi	Prešutno	Artikulirano, izgovoreno
Mises	Od jedinstvenih događaja	Od klasa, grupa
EKONOMIJA		
(Tip B znanja je vrsta Tipa A znanja)		

Odnosi između ove dvije vrste znanja su kompleksni i malo su proučavani. Sve naučno znanstveno znanje (Tip B) počiva na fondaciji prešutnog znanja koje ne može biti artikulirano riječima (Tip A). Štaviše, znanstveno i tehničko napredovanje (Tip B) odmah rezultira novim i više produktivnim i moćnijim praktičnim znanjem (Tip A). Na isti način ekonomija preteže znanju tipa B (znanstveno) u procesima kreacije i prenošenja praktičnog znanja (Tip A). Sada je jasno zašto Hayek potcrtava da najveći rizik u ekonomiji kao znanosti počiva na opasnosti, da budući da je riječ o teoretiziranju o znanju tipa A, to što ljudi mogu početi vjerovati da oni koji to praktiraju (“ekonomski znanstvenici”) su nekako sposobni da se domognu pristupa specifičnom sadržaju praktičnog znanja tipa A. Naučnici mogu otići tako daleko da u potpunosti diskreditiraju specifični sadržaj praktičnog znanja što je Oakeshott s pravom kritizirao, jer za njega je najopasnija, preuveličana i destruktivna verzija racionalizma ona koja se sastoji od toga

upućujemo na znanje koje je u obliku konkretne ljudske procjene, informacije vezane kako za ciljeve ka kojim djelatnik teži, tako i za ciljeve za koje vjeruje da drugi imaju na umu. Ovo znanje se također sastoji od informacije o sredstvima za koja pojedinac smatra da su mu dostupna i koja mu eventualno mogu pomoći u ostvarenju tih ciljeva, a to se posebno odnosi na informaciju o svim uvjetima, subjektivnim ili drugim, za koje djelatnik smatra da bi mogla biti od značaja u kontekstu bilo kakvog konkretnog djelovanja.²³ Praktično znanje je ekskluzivno i disperzno. To znači da svaki djelatnik posjeduje samo nekoliko atoma ili djelića cjelokupne informacije proizvedene i prenesene u društvu,²⁴ i da paradoksalno jedino on posjeduje ove djeliće; drugim riječima, jedino im on svjesno pristu-

da "tvrdnja koju sam nazvao praktičnim znanjem nije uopće znanje, tvrdnja da, potpuno jasno bude rečeno, ne postoji drugo znanje do tehničko znanje". (Michael Oakeshott, *Rationalism in Politics and Other Essays*, str. 15.)

23 Pogledati F. A. Hayekove primarne članke, "Economics and Knowledge" (1937) i "The Use of Knowledge in Society" (1945) koji se nalaze u knjizi *Individualism and Economic Order* (Chicago: Henry Regnery, 1972), str. 35-56, 77-91. Važno je napomenuti da su ova dva Hayekova članka od krucijalnog značaja za ekonomiju. Ipak, prvi od ovih članaka posebice otkriva da je u vrijeme kada je bio pisan još uvijek postojala konfuzija u glavi autora u pogledu prirode ekonomije kao znanosti. Zacijelo, jedno je ustvrditi da ekonomija u osnovi izučava procese uključene u prenošenje praktične informacije, čiji konkretni sadržaj ovisi o okolnostima specifičnim za svaki posebni trenutak u vremenu i svako mjesto u prostoru, a nešto sasvim drugo je predlagati – kako se nadaje da je Hayek progresno činio na nekim mjestima – da je ekonomija znanost sa izvjesnim empirijskim sadržajem. Baš suprotno je tačno: činjenica da se znanstvenik nikada ne može domoći disperzne praktične informacije upravo čini ekonomiju suštinski i neizbježno teorijskom, prije negoli empirijskom znanošću. To je znanost koja izučava oblik, ali ne i specifični sadržaj poduzetničkog procesa kojim se praktička informacija stvara i prenosi (procesa koji, kao objekt procjena i istraživanja, korespondira historičaru ili poduzetniku, ovisno o tome da li je predmet zanimanja prošlost ili budućnost). Israel M. Kirzner, u svom istaknutom članku "Hayek, Knowledge and Market Processes" (u *Perception, Opportunity and Profit*, str. 13-33) donosi istu tvrdnju, samo sa malo drukčijim gledištem.

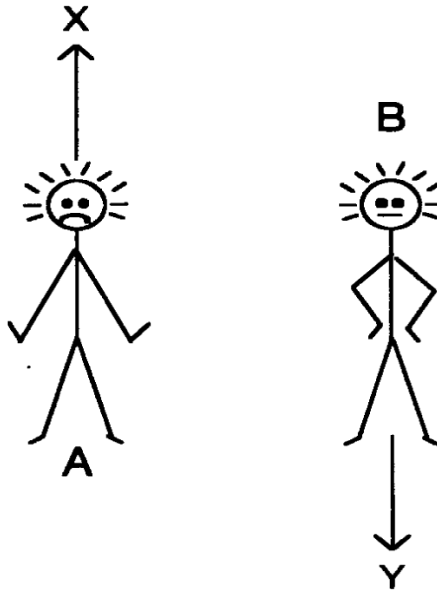
24 Thomas Sowell, *Knowledge and Decisions* (New York: Basic Books, 1980), str. 3-44. Trebamo naglasiti da je po našem mišljenju, Sowell pod jakim utjecajem neoklasičnog koncepta ekvilibriuma i da još uvijek nije pravilno shvatio ulogu poduzetnišva. O ovome detaljnije I. M. Kirzner, "Prices, the Communication of Knowledge and the Discovery Process", u *The Political Economy of Freedom: Essays in Honor of F. A. Hayek* (Munich: Philosophia Verlag, 1984), str. 202-203.

pa i svjesno ih interpretira. Stoga, svaki čovjek koji djeluje i primjenjuje poduzetništvo to radi na striktno ličan i neponovljiv način, pošto počinje sa nastojanjem da dosegne izvjesne ciljeve koji odgovaraju viziji svijeta i korpusu znanja koji se njih tiče, koja samo on posjeduje u svim svojim bogatim i raznovrsnim nijansama, i koje niti jedno drugo ljudsko biće ne može imati u identičnom obliku.

Dakle, znanje o kojem govorimo nije dato niti pristupačno svakome preko nekih materijalnih sredstava pohranjivanja informacije (novine, magazini, žurnali, knjige, kompjuteri, itd.). Naprotiv, znanje relevantno ljudskom djelovanju je u biti praktično i striktno ekskluzivno, i jedino se može naći kao raspršeno po umovima svih pojedinaca koji djeluju i tvore društvo. Kroz ovu knjigu mi ćemo koristiti neke oblike ilustracija u obliku *Ilustracije 2.1* s jedinstvenim ciljem da što bolje i slikovitije objasnimo tu analizu.²⁵

Recimo da primjeri iz ove ilustracije predstavljaju dva živa bića od krvi i mesa, koje ćemo nazvati osoba A i osoba B. Svaka od ove dvije osobe (A i B) posjeduje lično i ekskluzivno znanje koje drugi

²⁵ *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The Glasgow Edition, (Indianapolis: Liberty Classics, 1981), 1:456, paragraf br. 10. Iako je teško grafički ilustrirati proces kojim se praktična informacija prenosi, nadamo se da je naš model ilustracije od koristi. Van svake sumnje, kada je pisao naredne retke, Adam Smith je bio svjestan da je praktično znanje u osnovi difuzno i disperzno znanje: «Koku vrstu domaće industrije njegov kapital može iskoristiti, i u kojoj bi vrsti te industrije proizvodnja vjerovatno bila od najveće vrijednosti, *svaki pojedinac, evidentno, može najbolje prosuditi u svojoj lokalnoj situaciji, i to prosuditi daleko bolje nego što bi to i jedan državnik i zakonodavac mogao učiniti za njega.*» (Italik naknadno dodan.) Međutim, Smith nije izrazio ovu ideju sa posvemašnjom jasnoćom (svaki pojedinac ne samo da zna «daleko bolje,» nego je i jedini koji je savršeno upoznat sa svojim posebnim okolnostima). Nadalje, Smith nije bio u stanju da iznese ovu ideju do njezinog logičnog zaključka s obzirom na nemogućnost da se bezbjedno povjere jednom centralnom autoritetu svi ljudski poslovi. (Smith je vjerovao da bi svaki državnik koji bi pokušao preuzeti na sebe takvu odgovornost «natovario na sebe najnenužniju pažnju», iako se ne bi suočio sa jednom logičkom nemogućnošću); *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, The Glasgow Edition, (Indianapolis: Liberty Classics, 1981), 1:456, paragraf br. 10. Veoma je teško grafički ilustrirati procese kojima se prenosi praktična i disperzna informacija, i mi smo odabrali da oslikamo ove procese koristeći genijalne figurice na ilustraciji u tekstu. Nadamo se da će ova naša analiza sa figuricama dosegnuti entuzijastično prihvatanje u ekonomskoj znanosti budućnosti.

Ilustracija 2.1

Ljudi nemaju. Ustvari, mi možemo vidjeti iz naše perspektive, kao vanjski posmatrači, da u ovom slučaju postoji znanje koje vanjski posmatrači ne posjeduju, i koje je podijeljeno između osobe A i osobe B, tako da osoba A posjeduje jednu polovicu toga znanja, a osoba B drugu. Naprimjer, pretpostavimo da osoba A želi postići određeni cilj 'X' (koji je predstavljen strelicom iznad njegove glave koja pokazuje ka X), i da bi to uspio on posjeduje određeno praktično znanje relevantno u kontekstu njegovog djelovanja (korpus znanja je predstavljen crticama koje okružuju glavu osobe A). U slučaju više jednostavnih radnji, pojedinac lično posjeduje informaciju neophodnu kako bi postigao svoj cilj, bez da u to upliće druge pojedince. U ovakvim situacijama, da li je dato djelovanje poduzeto ili nije, ovisit će o ekonomskoj kalkulaciji ili procjeni koju pojedinac donosi direktnim uspoređivanjem i vaganjem vrijednosti cilja u odnosu na troškove, ili ovisno o vrijednosti koju pripisuje onome od čega bi morao odustati ako bi slijedio takav cilj. Djelatnik je u mogućnosti donijeti ovakav tip odluke direktno i sa vrlo malo jednostavnih djelovanja. Većina djelovanja u koja smo uključeni su znatno složenija, i oblika su koje ćemo sada opisati. Zamislimo kao

što smo pokazali u ilustraciji 2.1., da osoba A žudno želi postići određeni cilj 'X', ali da bi to uspio potrebna su mu sredstva 'R' koja ne posjeduje i koja ne zna kako da nađe. Zamislimo, također, da je osoba B na drugom mjestu i da teži ka drukčijem cilju 'Y', kojem se posvećuje u potpunosti, i da zna za, ili već ima dostupna, ogromna sredstva 'R' koja on ne nalazi korisnim ili prikladnim za postizanje njegovog cilja, ali koja bi osobi A bila neophodna da postigne svoj željeni cilj X. Trebamo naglasiti da su X i Y kontradiktorni kao u većini stvarnih slučajeva; tj. ovi djelatnici teže ka drukčijim ciljevima, sa različitim stupnjem intenziteta, i sa disperzivnim ili međusobno neusaglašenim relativnim znanjem o ciljevima i respoloživim sredstvima (što objašnjava tužne izraze koje smo nacrtali na licima osoba A i B). Kasnije ćemo vidjeti kako sam čin poduzetništva omogućava prevazilaženje ovih suprotnosti i neusklađenih ponašanja.

Prešutno znanje koje se ne može artikulirati

Praktično znanje je uglavnom prešutno znanje koje se ne može artikulirati. To znači da pojedinac zna kako postupiti u određenim situacijama (znati kako), ali da ne može identificirati elemente ili dijelove koje radi niti da li su oni ispravni ili ne (znati to).²⁶ Naprimjer, kada neko uči igrati golf, on ne uči niz objektivnih, naučnih pravila koja mu omogućavaju da naprave prave pokrete kroz upotrebu serije formula matematičke fizike. Umjesto toga, učenje se sastoji od primjene nekoliko praktičnih uzoraka ponašanja. Mogli bismo citirati i naredni Polanyiev primjer osobe koja učeći voziti bicikl pokušava održati ravnotežu okrećući ručke bicikla u onom smjeru gdje se počne nagnjati da padne, i na taj način kreira centrifugalnu silu koja drži bicikl uspravnim, a pri tome gotovo nijedan biciklista nije svjestan ovog fizičkog principa koji stoji iza njegovog održavanja ravnoteže. Naprotiv, ono što biciklist koristi jeste njegov "osjećaj za ravnotežu" koji mu na neki način govori kako se ponašati u svakom momentu da bi spriječio pad.

²⁶ Ova distinkcija je postala uobičajena od kako je Gilbert Ryle ju nanovo stavio u eter 1949. godine u svom dobro poznatom članku "Knowing How and Knowing That", koji je sadržan u *The Concept of Mind* (London: Hutchinson's University Library, 1949).

Polanyi ide toliko daleko da tvrdi kako je prešutno znanje, ustvari, dominantni princip svih znanja.²⁷ Čak i visoko formalizirano i naučno znanje skoro uvijek ishodi iz intuicije ili čina stvaranja, koji su jednostavno manifestacije prešutnog znanja. Štaviše, novo formalizirano znanje, koje možemo steći kroz formule, knjige, grafove, karte, i sl., važno je prvenstveno zato što nam pomaže da reorganiziramo naš cjelokupni okvir informacije iz jedne drukčije, bogatije i vrijednije perspektive, koja, zauzvrat, otvara nove prilike izvršavanja kreativne intuicije. Stoga, nemogućnost artikuliranja praktičnog znanja je izražena ne samo “statički”, u smislu da bilo koji prividno artikulirani izraz sadrži informaciju samo ukoliko je rastumačen kroz kombinaciju vjerovanja i znanja koji ne mogu biti izraženi riječima, nego također “dinamički”, pošto bi svaki mentalni proces, koji bi bio korišten u bilo kojem pokušaju artikulacije, bio sam po sebi jedno prešutno znanje koje se ne može artikulirati.²⁸

27 Michael Polanyi, *The Study of Man* (Chicago: University of Chicago Press, 1959), str. 24-25. Svi izučavatelji ekonomije trebali bi pročitati ovu malenu knjigu, koja je pravi dragulj društvenih znanosti. Ostali važni radovi Polanija su: *The Logic of Liberty, Personal Knowledge, and Knowing and Being*, University of Chicago Press (Chicago, 1951, 1958, i 1969); Michael Polanyi (1891-1976) – brat Karla Polanija (1886-1964); F. A. Hayek, “Rules, Perception and Intelligibility”, u *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (New York: Simon and Schuster, 1969), str. 62. Michael Polanyi, brat Karla Polanija (1886-1964) – bio je čovjek veoma širokih horizonata, i svoj naučni rad obavljao je na polju hemije, filozofije, politike, sociologije i ekonomije. Biciklični primjer se nalazi na 144. stranici knjige *Knowing and Being*. Polanyi prati misao ograničene mogućnosti artikuliranja ljudske misli unazad sve do izvjesnih priloga izvorno načinjenih u polju matematike, a posebice u djelima Kurta Gödela. Vidi *Personal Knowledge*, str. 259. Hayek potvrđuje da je “Gödelova teorema samo posebni slučaj daleko općenitijeg počela koje se primjenjuje na sve svjesne i posebice sve racionalne procese, naime počela da među njihovim determinantama uvijek moraju postojati neka pravila koja ne mogu biti iskazana pa čak ni posvijješćena”. Vidi F. A. Hayek, “Rules, Perception and Intelligibility”, u *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (New York: Simon and Schuster, 1969), str. 62. Gödel razvija svoju teoremu u “Über formal unentscheidbare Sätze der *Principia Mathematica* und verwandter Systeme I”, *Monatshefte für Mathematik und Physik*, br. 38 (1931): str. 173-198. (Engleski prijevod se pojavljuje u *Collected Works of Kurt Gödel* (Oxford: Oxford University Press, 1986), 1:145-str. 196.

28 U istoj liniji misli, bilo nam je veliko zadovoljstvo čitati veličanstvenu knjigu Rogera Penrose, *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics* (Oxford: Oxford University Press, 1989) u kojoj on, u nekoliko

Moram naglasiti da je sve prešutno znanje po svojoj prirodi takvo da ga je teško artikulirati. Ako pitamo mladu ženu koja je upravo kupila suknju određene boje, zašto je izabrala baš tu suknju, ona će vjerovatno odgovoriti “eto tako”, ili jednostavno “zato što mi se sviđa”, bez da bude u stanju da ponudi neko detaljnije ili formalnije objašnjenje za svoj izbor.

Još jedan tip znanja koji se ne može artikulirati, ali koji igra važnu ulogu u funkcionisanju društva predstavljen je skupom navika, tradicija, institucija i sudskih pravila koji sačinjavaju zakon, koji čini društvo mogućim, i kojeg ljudska bića uče da slijede, iako ne mogu diskutovati o njima, niti precizirati njihovu funkciju koju institucije koriste u mnogobrojnim situacijama. Isto možemo reći za jezik, ili naprimjer za finansijsko i troškovno računovodstvo koje poduzetnici koriste kao vodič za njihovo djelovanje i koje se sastoji jednostavno od praktičnog znanja ili tehnika koje, u kontekstu određenog ekonomskog tržišta, obezbjeđuje poduzetnicima uobičajene upute za postizanje ciljeva, iako većina poduzetnika nije u stanju formulirati naučnu teoriju računovodstva, a kamoli objasniti kako ona djeluje u kompliciranim procesima koordinacije koji život u društvu čine mogućim.²⁹ Stoga, možemo zaključiti da

navrata, detaljno objašnjava koliko je važno mišljenje, čak i za naučnike, koje se ne može izraziti riječima (str. 423-425). Gregorio Marañón, briljantni španski doktor i pisac, predstavio je ovu ideju, kada je pripovijedao osobnu konverzaciju koju je vodio sa Bergsonom kratko prije njegove smrti, konverzaciju u kojoj je ovaj francuski mislilac rekao: “Siguran sam da velika Cajalova otkrića nisu drugo do objektivna verifikacija činjenica koje je njegov mozak predvidio kao aktualne realnosti”. Detaljnije o Gestalt percepciji: “The Role of Gestalt Perception in Animal and Human Behaviours”, u *Aspects of Form* (London: L. L. Whyte, 1951), str. 176. “Cajal y su Tiempo”, u *Obras Completas* (Madrid: Espasa Calpe, 1971), 7:331. K. Lorenz tvrdi: “Nijedna važna naučna činjenica nije nikada bila ‘dokazana’ a da prethodno nije bila jednostavno i neposredno promotrena intuitivnom Gestalt percepcijom.” Vidi “The Role of Gestalt Perception in Animal and Human Behaviours,” u *Aspects of Form* (London: L. L. Whyte, 1951), str. 176.

²⁹ Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning* (Cambridge: Cambridge University Press, 1985). Lavoie dodaje da ako bi troškovi mogli biti objektivno, naučno i univerzalno određeni, odlučivanje bi u ekonomskom životu moglo biti ograničeno na pokornost skupini posvema artikuliranih i specifičnih pravila. Pa ipak, s obzirom da su troškovi subjektivni i da ih može znati samo djelatnik u kontekstu svake specifične akcije, praktikovanje poduzetništva ne može biti detaljno artikulirano niti zamijenjeno bilo kojim objektivnim naučnim kriterijem.

practiciranje poduzetništva kako smo ga definirali (kao mogućnost otkrivanja ili uviđanja prilika za profit i svjesno djelovanje u cilju iskorištavanja tih prilika) suštinski je jednak prešutnom znanju koje se ne može artikulirati.

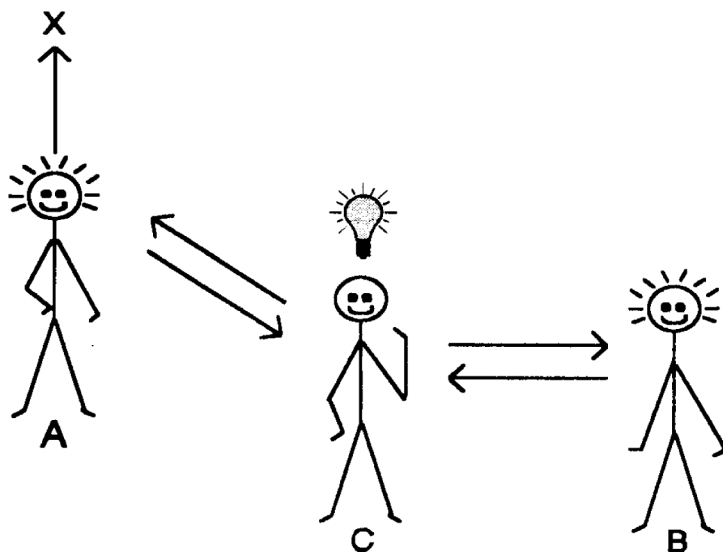
Temeljno kreativna priroda poduzetništva

Praktikovanje poduzetništva ne zahtijeva nikakva sredstva. To će reći, poduzetništvo ne podrazumijeva nikakve troškove, i zato je suštinski kreativno.³⁰ Ovaj kreativni aspekt poduzetništva je sadržan u proizvodnji tipa profita koji, ustvari, niče iz ničega, i na kojeg ćemo ukazati kao na čisti poduzetnički profit. Da bi dobio poduzetnički profit, pojedinac ne treba prethodna sredstva, nego samo dobro izvođenje poduzetništva. Da bismo bolje ilustrirali ovu tvrdnju, vratimo se na *ilustraciju 2.1*. Samo uviđanje da postoji stanje neusklađenosti ili diskoordinacije između zamišljenih osoba A i B, dovoljno je da odmah iskrsne prilika za poduzetnički profit.³¹ U *ilustraciji 2.2*, pretpostavimo da je treća strana, u ovom slučaju osoba C, ta koja izvršava poduzetništvo, i koja to čini po otkriću (Ibid., str. 103-104).

30 Prema sv. Tomi Akvinskom, "*creare est aliquid ex nihilo facere*" (stvaranje je pravljenje nečega iz ničega). *Summa Theologiae*, pt. 1, ques. 45, art. i nastavak u sv. 2 (B.A.C., 1948), str. 740. Ne možemo se složiti sa ovom tomističkom tezom koja nalaže da je samo Bog u stanju stvarati, pošto i ljudska bića konstantno stvaraju kad god vrše poduzetništvo. Akvinski se koristi terminom *ex nihilo* u izrazito materijalističkom smislu, dok mi smatramo da se stvaranje *ex nihilo* dešava svaki put kada neko primijeti ili shvati nešto što ranije nije poimao (Ibid., str. 756). Iako on ponekad brka koncept ljudskog djelovanja s onim «rada» (vidi također fn. 31), Papa Ivan Pavao II doima se kao da favorizira ovo naše tumačenje u svojoj enciklici *Laborem Exercens*, kada ustanovljava da ljudi «ljudi odražavaju samo djelovanje Stvoritelja svemira» (nos. 4 i 25 [1981] http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_14091981_laboremexercens_en.html [December 10, 2003]).

31 Vjerujemo da svako ljudsko djelovanje posjeduje suštinsku kreativnu komponentu i da ne postoji osnov na kojem bi se mogla načiniti razdioba između poduzetničke kreativnosti u ekonomskoj domeni i kreativnosti u drugim ljudskim sferama (umjetničkoj, društvenoj itd...). Nozick pogrešno pravi takvu razdiobu, pošto propušta pojmiti da je *suština kreativnosti ista u svim oblastima*, i da se koncept i karakteristike poduzetništva primjenjuju na svako ljudsko djelovanje, bez obzira na njegovu vrstu. Vidjeti Robert Nozick, *The Examined Life* (New York: Simon and Schuster, 1989), str. 40.

mogućnosti profita inherentne u neusklađenosti i diskoordinaciji predstavljene u *ilustraciji 2.1*. (Ovdje koristimo upaljenu sijalicu da bismo ilustrirali kako je osoba C uočila ovu priliku. Kao što je logično, u praksi, poduzetništvo bi bilo moguće da izvrši osoba A ili osoba B, ili pak obje istovremeno, sa istim ili različitim intenzitetom, iako je, za naše svrhe, ilustrativnije da treća osoba, tj. osoba C, se pozbavi poduzetništvom.)

Ilustracija 2.2

Zapravo, osoba C treba samo da kontaktira osobu B i da joj ponudi da joj proda, za recimo tri novčane jedinice, resurs kojeg osoba B ima više nego dovoljno, a koji joj, praktički, i nije od nekog značaja. Osoba B će time biti jako zadovoljna, jer nije nikada ni zamisljala da bi mogla dobiti toliko za taj resurs. Nakon te razmjene, osoba C može kontaktirati osobu B, i prodati joj taj resurs, koji njoj (osobi B) tako očajnički treba kako bi ispunila svoje ciljeve. Naprimjer, osoba C ga može prodati osobi B za recimo devet novčanih jedinica. (Ukoliko osoba C nema dostatnih novčanih sredstava, jedan od načina da ih se domogne, jeste da uvjeri nekoga da joj ih posudi privremeno.) Dakle, kroz poduzetništvo, osoba C, izvodi *ex nihilo*, tj. od nule, čisti poduzetnički profit od šest novčanih jedini-

ca.³² U ovom trenu je posebno važno istaknuti da je iznad navedeni

32 Činjenica da je poduzetništvo osobito kreativno i da se, prema tome, čisti poduzetnički profiti izvijaju iz ničega, može nas voditi do iduće *teološke digresije*: ukoliko prihvatimo, u ime argumenata, da Vrhovno Biće postoji, ono koje je stvorilo sve stvari iz ničega, onda kad pretpostavimo da je poduzetništvo stvaranje *ex nihilo* čistog poduzetničkog profita, onda je jasno da i čovjek sliči Bogu upravo onda kada obavlja čisto poduzetništvo! To znači da je čovjek, više negoli *homo sapiens, homo agens* ili *homo empresario*, i da on, više negoli onda kad misli, Bogu sliči kad djela, tj. kada zamišlja i otkriva nove ciljeve i sredstva. Mogli bismo čak konstruirati cijelu teoriju *sreće*, naime teoriju koja predlaže da je čovjek naj sretniji kada sliči svome Stvoritelju. Drugim riječima, uzrok najveće sreće u čovjeku jeste prepoznavanje i dosezanje svojih ciljeva (što podrazumijeva djelovanje i obavljanje poduzetništva). Ipak, s vremena na vrijeme mi nedvojbeno pravimo mnogostruke *poduzetničke greške*, iznad svega u izboru ciljeva koje ćemo slijediti. (Na sreću, čovjek nije izgubljen već ima izvjesne vodiče, kao što su etika i religijska ubjedenja, koji mu mogu pomoći u ovoj oblasti.) Nadam se da se ova moja digresija neće doimati profesoru Kirzneru, čovjeku dubokih religijskih ubjedenja, kao “svetogrдно korištenje teološke metafore”. Vidi Israel M. Kirzner, *Discovery, Capitalism, and Distributive Justice* (Oxford: Basil Blackwell, 1989), str. 40. Kao što smo već spomenuli u fn. 29, Papa Ivan Pavao II, u svojoj enciklici *Laborem Exercens* (nos. 4 i 25 [1981] http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_14091981_laboremexercens_en.html [December 10, 2003]), doima se kao da naginje prema našoj interpretaciji kada potvrđuje da čovjek oponaša i “odražava svako djelovanje Tvorca svemira”, da istinski surađuje s Bogom i sudjeluje u Božanskome Planu i u djelu Stvoritelja. Ipak, Ivan Pavao II ponekada se nadaje kao da brka koncepte “ljudskog djelovanja” s koceptom “djela”, uvodeći tako nepostojeću dihotomiju ljudskog djelovanja (onog vezanog za “djelo” *stricto sensu* i onih vezanih za “kapital”). Istinsko društveno pitanje nije kontradikcija između “djela” i “kapitala” već pitanje da li je legitimno sistematski činiti institucionalni atak ili nasilje protiv kreativne mogućnosti čovjeka koji djela, kao i pitanje koji bi vid pravila i zakona trebao vladati svakim djelovanjem. Nadalje, autor enciklike propušta uvidjeti da ako upućuje na ljudsko djelovanje u generalnom, da onda nema smisla govoriti (kao što je činio u br. 19) o pravu na primanje “pravedne plaće”, pošto svaki djelatnik ima pravo, kao što ćemo vidjeti, na potpuni ishod (bilo to profit ili gubitak) svoje poduzetničke kreativnosti i djelovanja; i ako se autor referira na posao u striktnom smislu, kao na faktor proizvodnje, svaka kreativna mogućnost vezana za njega bila bi teoretski pobrisana. Pripremajući ove refleksije, od velike koristi nam je bio članak Fernanda Morena naslovljen “El Trabajo según Juan Pablo II”, u *Cristianismo, Sociedad Libre y Opción por los Pobres*, ed. Eliodoro Matte Larrain (Chile: Centro de Estudios Públicos, 1988), str. 395-400. Konceptija koju Ivan Pavle II ima o poduzetničkoj djelatnosti ili kreativnom ljudskom djelovanju kao odlučujućem faktoru života u društvu – ili barem jezik i artikulacije teme koje koristi – značajno je unaprijeđena u njegovoj kasnijoj enciklici,

slučaj poduzetništva proizveo tri izuzetno važna efekta. Prvi, poduzetništvo je formiralo novu informaciju koja nije postojala ranije. Drugi, ova informacija je prenesena posredstvom tržišta. Treći, ovaj poduzetnički čin je podučio ekonomske agente da svoje ponašanje prilagode ponašanju drugih. Ove posljedice poduzetništva su toliko važne da su vrijedne detaljnog izučavanja i to svake pojedinačno.

Stvaranje informacije

Svaki poduzetnički čin sadrži stvaranje nove informacije *ex nihilo*. Ovo stvaranje se događa u umu čovjeka, predstavljene osobom C u našem slučaju, koja prva poduzima čin poduzetništva. Uistinu, kada osoba C shvati da postoji situacija, kao što je ova opisana u našoj figuri, koja uključuje osobe A i B, nova informacija, koje ove osobe ranije nisu posjedovale, biva stvorena u misli osobe C. Nadalje, kada osoba C počinje djelovati i kontaktira osobe A i B, nova informacija također biva stvorena u umovima osoba A i B. Stoga, osoba A počinje shvatati da je resurs, koji joj nedostaje i koji tako urgentno treba da bi ostvarila svoje ciljeve, dostupan negdje drugo na tržištu u većoj količini nego je i zamišljala, i da stoga sada može spremno poduzeti djelovanja, koja ranije nije poduzimala zbog nedostatka ovog resursa. S druge strane, osoba B shvata da je resurs,

Centesimus Annus, gdje on izričito izlaže da je odlučujući faktor “čovjek sam, to jeste, njegovo znanje”, i naučno i praktično znanje (“ono koje je nužno da bi se zamijetile i zadovoljile potrebe drugih”). Ove vrste znanja omogućavaju ljudima da “izraze svoju kreativnost i razviju svoj potencijal”, baš kao i da uđu u onu “mrežu znanja i međusobne komunikacije” koja tvori tržište i društvo. Ivan Pavao II zaključuje: “Uloga discipliniranog i *kreativnog* ljudskog rada [mi preferiramo izraz “ljudsko djelovanje”] i, kao jedan suštinski dio tog rada, uloga *inicijative* i *poduzetničke sposobnosti* postaje sve više evidentna i odlučujuća” (Ivan Pavao II, *Centesimus Annus*, pog. 4, sekcije 31, 32, i 33 [1991] http://www.intratext.com/IXT/ENG0214/_P6.HTM [decembar 9, 2003]). Van sumnje, enciklika *Centesimus Annus* objavljuje kako je Vrhovni Pontif enormno modernizirao svoju koncepciju ekonomije i kako je preduzeo jedan veliki kvalitativni iskorak, sa naučnog stanovišta, prikazavši tako dotrajalim veliki dio prijašnje Crkvene društvene doktrine. Njegova nadograđena perspektiva nadilazi čak i široke sektore same ekonomske znanosti, skupine koje ostaju usidrene u mehanicizmu i koje nisu bile u stanju uvesti u svoje “modele” suštinski kreativnu i dinamičku prirodu poduzetništva. Vidi: Michael Novak, *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism* (New York: Free Press, 1993).

koji tako izobilno posjeduje, ali koji nije smatrala vrijednim, toliko žudno tražen od drugih ljudi, i da ga stoga može prodati po dobroj cijeni. Štaviše, dio nove praktične informacije, koja potiče iz uma osobe C, uz praktikovanje poduzetništva, i koja kasnije osviće i u umovima osoba A i B, sakupljena je u izrazito sažetoj ili kompresovanoj formi u nizu cijena ili historijskih omjera razmjene (tj. osoba B je to prodala za tri novčanice, a A je kupila za devet.)

Prenos informacije

Poduzetničko stvaranje informacije podrazumijeva prenos iste u tržište. Zaista, prenijeti nekome nešto znači potaknuti tu osobu da generira u svome umu dio informacije koju stvaramo i otkrivamo unaprijed. Striktno govoreći, kroz naš primjer možemo uočiti da je osobi B prenesena ideja da je resurs kojeg posjeduje vrijedan i da ga ne bi trebao uludo traćiti, a osobi A ideju kako da nastavi sa realizacijom cilja kojeg je postavila, ali kojeg nije mogla nastaviti da ostvaruje bez ovog resursa koji joj je nedostajao; ali, zapravo, i više od ovoga biva priopćeno ovim primjerom. Ustvari, poštovane cijene, koje konstituiraju veoma moćni sistem prijenosa — veoma moćan, zato što prenosi velike količine informacije po vrlo niskoj cijeni — priopćuje, u uzastopnim talasima, cijelom tržištu ili društvu, prenose poruku da bi dotični resurs trebao biti sačuvan ili korisno upotrijebljen, zato što za njim postoji potražnja, i da, u isto vrijeme, svi oni koji se, zbog vjerovanja da ovaj resurs ne postoji, uzdržavaju od poduzimanja izvjesnih djelovanja, mogu nabaviti ovaj resurs i nastaviti sa sprovođenjem svojih planova djelovanja.

Logično, ova važna informacija je uvijek subjektivna, i ona ne postoji izvan ljudi koji su je sposobni interpretirati ili otkriti, i prema tome uvijek su ljudska bića ta koja je stvaraju, razumijevaju i prenose. Pogrešna tvrdnja da ova informacija jest objektivna, proizilazi iz činjenice da dio subjektivne informacije, koji se stvara posredstvom poduzetništva, biva izražen objektivno u znakovima (cijene, institucije, pravila, firme, itd.) koji mogu biti otkriveni i subjektivno interpretirani od strane mnogih u kontekstu njihovih zasebnih djelovanja, pospješujući tako stvaranje nove, bogatije i kompleksnije subjektivne informacije. Kako god, i unatoč svim

pojavnostima, prijenos društvene informacije je u osnovi prešutan i subjektivan; to će reći, informacija nije jasno artikulirana, i obično se prenosi na veoma sažet način. (Zacijelo, ova minimalna količina informacije, koja je esencijalna za koordiniranje društvenih procesa, biva subjektivno priopćena i primljena.)

Efekat učenja: koordinacija i podešavanje

Konačno, moramo skrenuti pažnju na način na koji su osobe A i B naučile kako da djeluju podešavajući svoja međusobna ponašanja. Osoba B, kao rezultat poduzetništva izvršenog od strane osobe C više ne trati resurse koje posjeduje, nego ih čuva i koristi, djelujući u svom najboljem ličnom interesu. Pošto osoba A može računati na taj isti resurs, ona je u mogućnosti da ispuni svoje ciljeve i upućuje se na poduzimanje onih djelovanja koja se ranije nije usuđivala poduzeti. Dakle, obje ove osobe su naučile da djeluju na koordiniran način; to će reći, da se discipliniraju i da prilagode svoja ponašanja jedni drugima. Štaviše, oni sada uče ovo na najbolji mogući način: bez da su i svjesni da uče i *motu proprio*; drugim riječima, oni to čine dobrovoljno i u kontekstu plana unutar kojeg svaka od njih slijedi svoje vlastite ciljeve i interese. Samo ovo predstavlja srčiku jednog jednostavnog, efektivnog, i začudnog procesa koji život u društvu čini mogućim.³³ Naposljetku, uviđamo i da poduzetničko djelova-

33 Kao što ćemo vidjeti kada budemo obrađivali arbitraciju i spekulaciju, ljudska bića uče kroz poduzetništvo da usklađuju svoje ponašanje čak i sa situacijama i potrebama budućih ljudi koji još uvijek nisu rođeni (*intertemporalna koordinacija*). Štaviše, ovaj proces ne može biti reproduciran čak i ako bi ljudska bića, bilo kroz imperativne naredbe nekog dobrohotnog diktatora, ili kroz vlastitu filantropijsku želju da pomognu čovječanstvu, pokušala *svojevoljno* da ugone sve situacije društvene diskoordinacije, i pri tome odustala od traženja bilo kakvog profita ili zarade. Zapravo, u odsustvu profita ili zarade koji služe kao poticaji, praktična informacije nužna da bi ljudi djelovali i koordinirali situacije društvene neusklađenosti čak se i ne javlja. (Ovo je neovisno od moguće odluke djelatnika da koristi svoj poduzetnički profit za milosrdne svrhe, onda kada ga zaradi.) Društvo u kojem većina njegovih članova posvećuje većinu svoga vremena na "dobrovoljno pomaganje bližnjima", a ne na obavljanje poduzetništva, bilo bi plemensko, predkapitalističko društvo, ono koje ne bi bilo u stanju podržati ni dio stanovništva koje danas naseljava svijet. Stoga je teoretski nemoguće, u ime počela "solidarnosti" i altruizma, služiti ljudskim bićima koristeći to kao vodič za djelovanje u jednom poretku koji, poput onog socijalnog, počiva na nizovima

nje osobe C ne samo da omogućava koordinirana djelovanja koje su prethodno bila odsutna kod osoba A i B, već također omogućava potonjima da naprave ekonomsku kalkulaciju u kontekstu njihovih vlastitih djelovanja, koristeći se, pri tome, informacijom koja im je bila nedostupna do tada, a koja im sada omogućuje da, sa daleko većom vjerovatnoćom, zaista i ozbilje svoje ciljeve. Ukratko, informacija generirana u poduzetničkom procesu, jest upravo ono što omogućuje svakome djelatniku da napravi ekonomsku kalkulaciju. Bez praktikovanja poduzetništva, ova informacija, koja je svakome od djelatnika nužna da bi mogao ispravno izračunati ili procijeniti vrijednost svakog posebnog alternativnog smjera djelovanja, ne bi ni bila stvorena. Ukratko, bez poduzetništva, ekonomska kalkulacija ne bi bila moguća.³⁴

Upravo načinjena razmatranja predstavljaju ujedno najvažnija i najosnovnija učenja društvenih nauka, i, kao takva, ona nam omogućuju da zaključimo da je poduzetništvo, nesumnjivo, esencijalna društvena funkcija, jer život u društvu čini mogućim, podešavajući i koordinirajući pojedinačna ponašanja svojih članova. Bez poduzetništva, nemoguće je zamisliti postojanje ijednog društva.³⁵

apstraktnih odnosa koji uključuju mnoštvo drugih individua koje čovjek nikad ne može sve upoznati i u pogledu kojih je moguće zamijetiti samo disperznu informaciju i znakove u obliku cijena, supstantivnih ili materijalnih pravila, i institucija. Počela "solidarnosti" i altruizma su, dakle, plemenski atavizmi koji se mogu primijeniti samo u malim primarnim grupama i samo među veoma ograničenim brojem učesnika, koji dijele intimno poznavanje međusobnih situacija. Iako se ništa ne može reći protiv aktivnosti u koje se uključuju mnogi ljudi unutar društva da bi zadovoljili svoje, manje ili više, atavistične ili instiktivne potrebe da se pojavljuju altruističnim ili podržavajućim prema svojim "bližnjima", mi možemo kategorički ustvrditi kako ne samo da je teoretski nemoguće silom organizirati društvo na osnovu principa "solidarnosti" i altruizma, štaviše takav bi pokušaj čak i poništio civilizaciju kakvu je danas poznajemo i eliminirao naše bližnje, čak i daleke i bliske bližnje, tako da bi tek nekolicina potencijalnih primalaca pomoći preživjela. Vidi: F. A. Hayek, *The Fatal Conceit*, str. 13.

34 Pojam "kalkulacija" izveden je iz latinskog *Calx-calcis* što se odnosilo na krede koje su se koristile u grčkim i rimskim računaljkama. Detaljnija definicija će bit data kasnije u sekciji *Zakon, Novac i ekonomska kalkulacija*.

35 Kirzner naglašava da poduzetništvo dozvoljava otkrivanje i eliminiranje *grešaka* koje se javljaju u društvu i prolaze neprimijećeno. Međutim, mi nalazimo ovu koncepciju "greške" ne baš potpuno zadovoljavajućom, pošto ona podrazumijeva prosudbu od strane jednog hipotetički sveznajućeg bića upoznatog sa

Arbitracije i spekulacije

Sa vremenskog stajališta, poduzetništvo se može prakticirati na dva različita načina: sinhronično i dijahronično. Ovo prvo naziva se arbitracija, i predstavlja poduzetništvo koje se izvršava u sadašnjosti (koju djelatnik doživljava kao vremensku sadašnjost)³⁶ između dva različita mjesta ili situacije u društvu. Druga se naziva spekulacijom i sastoji se od izvršavanja poduzetništva između dvije različite tačke u vremenu. Neko bi mogao pomisliti da se poduzetništvo u slučaju arbitracije svodi na otkrivanje i prenošenje informacije koja već postoji, ali koja je disperzna, dočim u slučaju spekulacije “nova” informacija biva stvarana i prenošena. Pa ipak, ovo razlikovanje je čisto vještačke prirode, jer je to otkrivanje onoga što “već postoji”, iako niko nije bio svjestan da ono postoji, istoznačno sa stvaranjem. Stoga, teoretski i kvalitativno ne postoji razlika između arbitracije i spekulacije. Obje ove vrste poduzetništva potiču društvenu koordinaciju (*intratemporalnu* u slučaju arbitracije i *intertemporalnu* u slučaju spekulacije) i stvaraju iste trendove prema koordinaciji i prilagođavanju.

Zakon, novac i ekonomska kalkulacija

U našoj ilustraciji, osoba C nije mogla jednostavno izvršiti svoje kreativno poduzetništvo, ukoliko bi neka osoba imala moć da joj uzme rezultate tog poduzetništva na silu; ili, naprimjer, u slučaju

svim situacijama neugodnosti koje se javljaju u društvu. S naše tačke gledišta, jedino je smisljeno govoriti o “grešci” u subjektivnom smislu; drugim riječima, kad god djelatnik shvati, *a posteriori*, da se nije trebao boriti za izvjesni cilj, ili da nije trebao koristiti izvjesna sredstva, pošto je svojim djelovanjem pretrpio troškove. On je tada postigao ciljeve više vrijednosti za sebe od onih koje je postigao (to jeste, podnio je *poduzetničke gubitke*). Nadalje, moramo se podsjetiti da je eliminacija *pogreške* u Kirznerovom objektivističkom smislu u generalnom primijećena od strane djelatnika kao srećna okolnost, kao jedna mudra odluka koja vodi ka značajnim zaradama ili poduzetničkom profitu. Israel M. Kirzner, “Economics and Error,” u *Perception, Opportunity and Profit* (Chicago: The University of Chicago Press, 1979), str. 120-137.

36 “Sadašnjost kao trajanje je produljavanje uvjeta i šansi datih za djelovanje. Svaka vrsta djelovanja zahtijeva specijalne uvjete za koje mora biti podešena s obzirom na tražene ciljeve. Koncept sadašnjosti je, prema tome, različit za različita polja djelovanja.” Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 101.

da ju osobe A ili B izvaraju i nekako joj ne predaju resurse ili obećane monetarne jedinice. To znači da obavljanje poduzetništva, ili ljudskih djelovanja općenito, zahtijeva od ljudi koji su uključeni u taj poduzetnički događaj, konstantnu i stalno ponavljajuću pridržanost za određene standarde i pravila ponašanja; ili, drugačije kazano, ti ljudi moraju poštovati zakon. Ovaj zakon se sastoji od niza pravila i uzoraka ponašanja, koji su evoluirali i postali izrazito efektivno razrađeni posredstvom prakse. Ova pravila u osnovi definiraju prava na imovinu (u novijoj hajekovskoj terminologiji³⁷ označena kao *several property*), i ona se mogu svesti na sljedeće suštinske principe: poštovanje prema životu, stabilnost mirnim putem stečenog imanja, prijenos uz suglasnost, i ispunjavanje obećanja.³⁸ Mogli bismo usvojiti tri različita, ali komplementarna, gledišta, da bismo ispitali osnovu zakonskih pravila koja život u društvu čine mogućim: naime, utilitarizam, evolucionizam i običaji, i teorija o društvenoj etici imovinskih prava. Ipak, ova vrsta analize uveliko prelazi granice ovog projekta, i stoga ćemo jednostavno istaknuti da, iako zakon omogućava obavljanje ljudskog djelovanja, a time i pojavu i razvoj društva i civilizacije, da je on ujedno i evolucijski proizvod obavljanja poduzetništva i da je podsvjesno dizajniran od strane istog. Pravne i, općenito, sve društvene institucije (kao što su jezik, novac, tržište, i dr.), nastaju iz evolucijskih procesa u kojima veliki broj ljudi daje individualne doprinose, tokom cijele historije – to će reći, njihov vlastiti djelić praktične informacije i poduzetničkog djelovanja – i time spontano potiče – u skladu sa Mengerovom dobroznanom teorijom – stvaranje institucija.³⁹ Te institucije su, van svake sumnje, proizvod međusobnih odnosa mnoštva ljudi,

37 F. A. Hayek, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, str. 12.

38 "Sada smo prešli tri temeljna zakona prirode, *onaj stabilnosti posjedstva, onaj njegovog prenošenja po suglasju, i onaj o ispunjavanju obećanja*. 'Upravo o strogom poštivanju ovih triju zakona u cjelosti ovise mir i sigurnost ljudskog društva; a tamo gdje se oni krše, ne postoji način da se uspostave dobri odnosi među ljudima. Društvo je aposlutno neophodno za dobrobit ljudi; a potonji su nužni za podršku društvu.'" David Hume, *A Treatise of Human Nature*, bk. 3, pt. 2, sec. 6 (Oxford: Oxford University Press, 1981), str. 526.

39 Institucijom smatramo bilo kakvo ponavljanje obrazaca, pravila ili modela ponašanja bez obzira na njihove sfere, bila to lingvistika, ekonomija, pravo i slično.

iako nisu svjesno dizajnirane ili organizirane od strane bilo koje osobe.⁴⁰ To je tako zato što ni jedan čovjek, niti organizirana grupa ljudskih umova, ne može posjedovati intelektualni kapacitet koji bi im omogućio da obrade ili razumiju tako enorman obim praktične informacije, koja je ušla u igru postepenim formiranjem, konsolidiranjem i, kasnije, razvijanjem ovih institucija. Dakle, paradoksalna je istina da ove institucije (lingvističke, ekonomske, pravne i moralne) koje su najpotrebnije i najesencijalnije za život čovjeka u društvu, sam čovjek nije mogao svjesno stvoriti, jer on za takvo što nema neophodni intelektualni kapacitet. Umjesto toga, ove institucije su postepeno nastajale iz poduzetničkog procesa ljudskog međudjelovanja, i širile su se na stalno rastuće grupe, posredstvom jednog nesvjesnog mehanizma učenja i oponašanja kojeg smo ranije objasnili. Štaviše, nastanak i rafiniranje institucija omogućava, kroz tipični proces povratne informacije, sve bogatije i sve složenije poduzetničke procese ljudskog međudjelovanja. Iz istog tog razlo-

40 Carl Menger, *Untersuchungen über die Methode der Socialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere* (Leipzig: Duncker Humblot, 1883). Termin kojeg koristi Menger da bi izrazio "nenamjerne posljedice individualnih akcija" je *Unbeabsichtigte Resultante*. Menger, posebice, ustanovljava da je društveni fenomen karakteriziran činjenicom da se javlja kao "die unbeabsichtigte Resultante individueller, d.i. individuellen Interessen verfolgender Bestrebungen der Volksglieder ... die unbeabsichtigte soziale Resultante individuell teleologischer Faktoren" (str. 182). Vidi Lawrenceov H. Whiteov - uvod u englesko izdanje Mengerove knjige, *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics* (New York: New York University Press, 1985), vii-viii, str. 158 (gdje možemo naći str. br. 182 originalnog njemačkog izdanja u prijevodu na engleski jezik). Vidi i F. A. Hayekov članak "The Results of Human Action but not of Human Design", u *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, str. 96-105. Ponekada je i Adam Ferguson prepoznat kao prvi koji je eksplicitno upućivao na ovaj spontani tip društvenog fenomena. Zapravo, na stranici br. 187 njegove *An Essay on the History of Civil Society* (London: T. Caddel in the Strand, 1767), čitamo: "Nacije se spotiču o ustanove, koje su zacijelo rezultat ljudskog djelovanja, ali ne i izvršavanje bilo kojeg ljudskog dizajna." On dodaje poznatu frazu koju je De Retz pripisao Cromwellu, prema kojem čovjek nikada ne doseže veće visine kao onda kada ne zna kuda ide ("on ne montait jamais si haut que quand on ne sait pas où l'on va"). Pa ipak, Ferguson slijedi mnogo stariju tradiciju, koja kroz Montesquieua, Bernarda de Mandevillae, i španske skolastike iz XVI stoljeća, datira sve do škole klasične rimske i grčke misli, kao što ćemo vidjeti na početku četvrtog poglavlja.

ga, čovjek nije bio u stanju da svjesno stvara svoje institucije,⁴¹ i, isto tako, da svjesno razumije sveukupnu ulogu koju postojeće institucije igraju u bilo kojem trenutku historije. Institucije, i društveni poredak koji ih potiče, postupno postaju sve apstraktnijim u smislu da je nemoguće razlučiti ili identificirati beskrajnu raznolikost posebnih znanja i individualnih ciljeva, koje su ljudska bića posjedovala ili slijedila dok su djelovala u polju neke institucije. Institucije su veoma moćni znakovi, zbog tog što se sastoje od bihevioralnih pravila ili običaja i što na taj način predvode ljudska djelovanja.

Od svih ovih institucija, možda najsažetija, i stoga najteže razumljiva, jeste institucija *novca*. Zacijelo, novac – ili jedan općeprihvaćeni medij razmjene – je jedna od najbitnijih institucija za postojanje i razvoj naše civilizacije. Međutim, nekolicina ljudi je čak uspjela i naslutiti način na koji novac omogućava eksponencijalni rast mogućnosti društvenih interakcija i poduzetničke kreativnosti, kao i ulogu koju novac igra olakšavajući i omogućavajući ekstremno kompleksne i sve komplikovanije ekonomske kalkulacije koje moderno društvo zahtijeva.⁴²

41 Stoga, moramo odbiti koncept zakona sv. Tome Akvinskog, kojeg on definiše kao “rationis ordinatio ad bonum commune, ab eo qui curam communitatis habet promulgata” (*Summa Theologiae*, pt. 1-2, ques. 90, art. 4, sv. 6 [1955], str. 42) i kojeg krivo smatra slobodnim proizvodom ljudskog rezonovanja. U ovom smislu sv. Toma Akvinski je začetnik «lažnog racionalizma» kojeg kritizira Hayek, pošto Akvinski pretpostavlja da je posredstvom ljudskog razuma čovjek u stanju znati mnogo više negoli što je to inače u stanju. Ovaj nenaučni racionalizam kulminirao je u francuskoj revoluciji, tom trijumfu utilitarizma, i, u podneblju prava, u kelsenianskom pozitivizmu i pogledima Thiebauta. Pogledati i F. A. Hayek, “Kinds of Rationalism”, u *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, pog. 5, str. 82-96. U skorije vrijeme, Hayek je kritizirao činjenicu da Aristotel, koji nije išao u socijalističke ekstreme kao Platon, nije nikada bio u cjelosti u stanju razumjeti postojanje spontanih društvenih poredaka niti suštinsku ideju evolucije (*The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, str. 45-47), i pošto je potpalio naivni znanstveni trend koji je učinio nepotrebnim veći dio društvene znanosti razvijene do današnjeg dana.

42 Pogledati str. 152 engleskog izdanja *Untersuchungen*. Još jedna institucija od ekonomskog interesa i primjer ekonomske organizacije u španskom se imenuje kao *empresa*, a na anglosaksonskom području bi se zvala *firm* (firma), kako bi se izbjegla konfuzija između koncepta ljudske radnje ili poduzetništva i koncepta firme, koja je još jedna institucija relativne važnosti i koja se pojavljuje na tržištu jer ljudi smatraju da određena količina organizacije im često pomaže da

U našem osnovnom modelu obavljanja poduzetništva, mi smo uzeli kao datost da novac postoji i da su zato osobe A, B i C voljne izvršiti određene razmjene u zamjenu za izvjesnu količinu monetarnih jedinica. Novac je jako bitan, jer kako je to Mises dokazao, on predstavlja jedan zajednički imenitelj koji čini mogućom ekonomsku kalkulaciju u vezi sa svim dobrima i uslugama koje su objekti razmjene ili trgovine među ljudima. Zato, uzmimo da termin “ekonomska kalkulacija” označava *bilo kakvo grubo izračunavanje, u monetarnim jedinicama, rezultata različitih pravaca djelovanja*. Takvu kalkulaciju izvršava svaki djelatnik kad god obavlja poduzetništvo, i takva kalkulacija je moguća jedino zahvaljujući postojanju novca i praktične informacije koju obavljanje poduzetništva neprestano generira i prenosi.⁴³

promoviraju svoje interese. Vjerujemo da postoji jedna cijela škola ekonomske misli koja nastoji da naglasi važnost firmi ili poslovnih poduzetništava kao predmeta istraživanja u ekonomiji. Firma je tek jedna od mnogih institucija koje se izvijaju iz ljudskog međudjelovanja, i njihov je nastanak i evoluciju moguće razumjeti sa stanovišta teorije poduzetništva prikazane ovdje. Teoretičari firmi ili poslovnog poduzetništva ne samo da prikrivaju, zbunjuju i previđaju subjektivnu prirodu poduzetništva, već također nastoje da objektiviziraju polje ekonomskog istraživanja i da ga neprispodobivo svedu na firmu. Pogledati naprimjer R. H. Coase, “The Nature of the Firm” *Economica* br. 4 (novembar 1937). Ovaj članak se nalazi u drugom poglavlju knjige *The Firm, the Market and the Law* (Chicago: University of Chicago Press, 1988), str. 33-35. Vidi i A. A. Alchian, “Corporate Management and Property Rights”, u *Economic Policy and the Regulations of Corporate Securities* (Washington, D. C.: American Enterprise Institute, 1969), br. 342 i dalje. Detaljna kritika ove škole misli pojavljuje se i u Israel M. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, br. 52 i nadalje. Vidjeti i pog. 4, fn. 50.

43 Prema Ludwigu von Misesu, “Ekonomska kalkulacija je ili procjena očekivanog ishoda neke buduće akcije ili uspostavljanje ishoda prošle akcije”. *Human Action: A Treatise on Economics*, 210, str. 198-231. Murray N. Rothbard izgleda da ne razumije da ekonomska kalkulacija uvijek predstavlja problem stvaranja i prenošenja disperzne, ekskluzivne informacije bez koje takva procjena ne može biti napravljena. Opservacije o kontroverznosti ekonomske kalkulacije koje se pojavljuju u *Ludwig von Mises: Scholar, Creator and Hero* ([Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1988], pog. 5, str. 35-46), objašnjavaju ovu stvar. Rothbardovo stajalište izgleda da se izvodi iz skoro opsesivne želje da naglasi Misesove i Hayekove razlike prije negoli njihove sličnosti. Iako je tačno, kako to ističe Rothbard, da su Hayekovi pogledi ponekada bili interpretirani odveć striktno, kao da je tek ukazivao na problem koji iskrsava iz disperzne naravi *postojećeg* znanja, i kao da neizvjesnost i buduća generacija znanja – što su problemi koje

Sveprisutnost poduzetništva

Svi ljudi, dok djeluju, obavljaju čin poduzetništva. To rade u većoj ili manjoj mjeri i s različitim stupnjem uspjeha. Drugim riječima, poduzetništvo je u svojoj najčišćoj formi sveprisutno. Tako, naprimjer, radnik se bavi poduzetništvom kada izviđa ili odlučuje da li da promijeni posao ili ne, da prihvati jednu ponudu ili odbije drugu i sl., ukoliko tada napravi pametan izbor, naći će mnogo bolji posao od onog kojeg bi imao u drugim okolnostima. Ukoliko ne izabere pametno, njegovi radni uvjeti bi mogli postati manje pogodni nego inače. U prvom slučaju, on će ostvariti poduzetnički profit; u drugom, suočiti će se sa nekim gubicima. *Kapitalista*, također, prakticira poduzetništvo konstantno. On ga obavlja recimo kada bira jednog menadžera umjesto drugog, ili kada razmatra opciju prodaje jedne od njegovih kompanija ili ulaska u izvjesni sektor, ili kada razmatra mogućnost uključivanja u svojoj portfolio posebne kombinacije fiksnih i varijabilnih prihoda, itd.

Na kraju, i sam potrošač neprestano djeluje na poduzetnički način. On to radi kada bira koja konzumna dobra najviše voli, kada na tržištu traži nove proizvode, ili, baš naprotiv, kada odluči prestati gubiti vrijeme u potrazi za novim prilikama. Dakle, svaki dan, u stvarnom životu, u svim specifičnim vrstama djelovanja i poduzetnosti, poduzetništvo se konstantno obavlja u ovoj ili onoj mjeri, sa većim ili manjim uspjehom. Svi koji djeluju na tržištu obavljaju poduzetništvo, bez obzira na kapacitet svoga djelovanja, i stoga se, u praksi, čisti poduzetnički profiti ili gubici pojavljuju kao izmiješani sa prihodima iz drugih ekonomskih kategorija (plata, nezarađenih prihoda, itd). I jedno detaljno historijsko istraživanje, samo po sebi

je Mises posebno naglašavao – ne predstavljaju nikakvu poteškoću. Vjerujemo da bi se oba ova stajališta mogla lahko kombinirati, pošto su usko povezana. U sljedećem poglavlju, ova ćemo dva stajališta spojiti i prezentirati ih kao *statični* argument i *dinamični* argument protiv mogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije. Vidi posebno Murray N. Rothbard, “The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited”, *The Review of Austrian Economics* 5, br. 2 (1991): str. 66. Vidi i Joseph T. Salerno, “Ludwig von Mises as Social Rationalist”, *Review of Austrian Economics* 4 (1990): str. 36-48; and “Why Socialist Economy is Impossible: A Postscript to Mises”, in *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth* (Auburn, Alabama:Ludwig von Mises Institute, 1990). Vidi i kraj fn. 16, pog. 4.

će nam dozvoliti da, u svakom zasebnom slučaju, uočimo gdje se događaju takvi profiti ili gubici, i ko je izvršio najsignifikantnije poduzetništvo u kontekstu svakog pojedinačnog djelovanja ili poduzimanja.

Temeljni princip

S teoretskog stajališta, istinski važno nije koja specifična osoba prakticira poduzetništvo (dok je, ipak, u praksi upravo to pitanje najvažnije), već ona situacija u kojoj nema institucionalnih ili zakonskih ograničenja na slobodu obavljanja poduzetništva, i u kojoj je svaka osoba slobodna da koristi svoje poduzetničke sposobnosti, i također da stvara novu informaciju, i da izvodi korist iz ekskluzivne i praktične informacije koju je otkrila u svim okolnostima.

Nije zadatak ekonomista, već radije psihologa, da studiraju detaljno porijeklo urođene snage koja motivira čovjeka da djeluje na poduzetnički način u svim oblastima. Sada ćemo podvući sljedeći bitan princip: *čovjek teži da otkrije informaciju koja ga interesira, i stoga, ako je čovjek slobodan da ostvari svoj cilj i promakne svoje interese, ovi ciljevi i interesi će djelovati kao poticaj⁴⁴ u njegovoj motivaciji da se pozabavi poduzetništvom, što će mu omogućiti da konstantno opaža i otkriva praktičnu informaciju koja je važna za postizanje njegovih ciljeva.* Suprotna mogućnost je, također, istinita. Ukoliko, iz bilo kojeg razloga, djelokrug obavljanja poduzetništva bude ograničen ili zatvoren u određenom dijelu života u društvu (posredstvom prisilnih zakonskih ili institucionalnih restrikcija) tada ljudi neće

44 Prema rječniku *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary (XI ed.)*, riječ *incentive* ima značenje: «nešto što potiče ili ima tendenciju da se potiče na determinaciju ili akciju» definicija koja se podudara sa definicijom koju smo dali za profit ili dobit. Subjektivni profit ili dobit koji djelatnik nastoji ostvariti nekom ljudskom akcijom jeste upravo onaj poticaj ili stimulus koji ga motivira da djeluje. U početku, i s obzirom da ovo nije prikladno mjesto za dublje objašnjavanje psihičke suštine poduzetništva, što jasnije djelatnik vizualizira svoj cilj, i što je veći psihički intenzitet kojim ga slijedi, to će i jači biti priliv kreativnih ideja relevantnih za doseganje ovog cilja, a utoliko će lakše dotični djelatnik razlučiti i odbaciti mirijade nepotrebnih informacija koje bi ga mogle omesti. Vidi i poglavlje br. 7, sekcija naslovljena "Henry Douglas Dickinson's Book, *The Economics of Socialism*". U ovoj sekciji objašnjavamo dva različita značenja termina "poticaj", njegovo statičko i dinamičko značenje.

ni razmatrati mogućnost ostvarivanja cilja u tom *zabranjenom* ili *ograničenom dijelu*, i stoga, *pošto ciljevi neće biti ostvarivi, oni neće ni djelovati kao poticaj i pojedinac neće uočavati niti otkrivati bilo kakvu praktičnu informaciju koja bi bila relevantna za ostvarivanje tih ciljeva*. Nadalje, u tim okolnostima, čak ni ljudi koji su pogođeni ovim restrikcijama neće biti svjesni ogromnih vrijednosti velikog broja ciljeva koji prestaju biti ostvarivi zbog takvih institucionalnih ograničenja.⁴⁵ U modelima prezentiranim u *ilustracijama 2.1. i 2.2.*, uvidamo da ukoliko su ljudi slobodni da obavljaju ljudska djelovanja, “poduzetnička sijalica” može slobodno zasjati u bilo kojem slučaju društvenog poremećaja ili diskoordinacije, i tako inicirati proces stvaranja i prenošenja informacije, proces koji će voditi do koordiniranja toga poremećaja; takva koordinacija je ono što čini život u društvu mogućim. Međutim, ukoliko obavljanje poduzetništva bude spriječeno u određenim oblastima, za “poduzetničku sijalicu” će biti nemoguće da zasja u bilo kojem slučaju. Drugim riječima, poduzetnik tada ne može otkriti postojeće poremećaje i neusklađenosti, i oni se, stoga, mogu nastaviti razvijati nepromijenjeno ili čak pogoršati. Iz ove perspektive, lahko je shvatiti veliku mudrost koja se krije iza stare španjolske izreke: “*Ojos que no ven, corazón que no siente*” (“daleko od očiju, daleko od uma”) koja se izravno primjenjuje na situaciju o kojoj raspravljamo. Ovdje, uvidamo ovaj paradoks: čovjek nije u stanju osjećati ili opažati šta gubi, kada nije u mogućnosti djelovati ili obavljati svoje poduzetništvo.⁴⁶

45 Dugi niz godina studenti u zemljama Istočne Evrope su trošili hiljade sati prepisujući bilješke ručno iz knjiga u bibliotekama, a da nisu bili svjesni da su fotokopir mašine mogle olakšati ili odraditi taj posao. Kada su otkrili to, tada se javila potreba i potražnja za ovim mašinama. Takvi slučajevi su očigledniji u više kontroliranim društvima negoli u onima zapadnih zemalja. Ali ne trebamo činiti grešku i postati samozadovoljni, smatrajući da u zapadnjačkim društvima nema sličnih slučajeva; sistematički manje restriktivna društva mogu nam poslužiti kao komparativni model koji nam posvješćuje koliko je toga izgubljeno na Zapadu zahvaljujući intervencionizmu.

46 Prvi koji je enuncirao fundamentalno počelo analizirano u ovoj sekciji bio je Samuel Bailey, kada je ustanovio da svaka akcija zahtijeva “maleno znanje hiljada čestica koje će biti *naučene samo od strane onoga koji vidi neki interes u njihovom spoznavanju*”. *A Defense of Joint-Stock Banks and Country Issues* (London: James Ridgeway, 1840), str 3. Vidjeti također u poglavlju 3, sekciju “Socialism as the ‘Opium of the People’”.

Konačno, zapamtimo da svaki čovjek-djelatnik posjeduje neke djeliće praktične informacije, koje, kako ćemo vidjeti, on nastoji otkriti i koristiti kako bi ostvario neki cilj. Uprkos društvenim implikacijama samo taj djelatnik ima tu informaciju; to jeste, samo je on posjeduje i interpretira svjesno. Jasno je da se ovdje ne referiramo na informaciju koja se može naći objavljenom u novinama, knjigama, određenim magazinima, kompjuterima itd. Jedina informacija ili znanje koje je relevantno za društvo, jeste ono kojeg je neko svjestan u nekom trenutku historije, iako u većini slučajeva samo na prešutan i neizriciv način. Stoga, svaki put kada neki djelatnik se pozabavi poduzetništvom, on to čini na karakterističan, osoban i neponovljiv način, koji je po svemu svojstven samo njemu, način koji se izvija iz njegovog pokušaja da ostvari izvjesne ciljeve i da stigne do izvjesne vizije svijeta; svaki od ovih ciljeva djeluje kao poticaj, i svaki od ovih ciljeva samo rečeni djelatnik posjeduje u njihovom posebnom obliku i okolnostima. *Ovo omogućava svakom ljudskom biću da stekne izvjesno znanje ili informaciju koju ono otkriva jedino u ovisnosti od svojih ciljeva i okolnosti, i koje niko drugi ne može posjedovati u identičnoj formi.*⁴⁷

Stoga, jako je bitno nepotcijeniti ničije poduzetništvo. Čak i najskromniji ljudi, oni najnižeg društvenog statusa, i oni koji su najnedostatniji u formalnom znanju, ekskluzivno će posjedovati barem malena parčad ili dijelove znanja ili informacije koji mogu biti od odlučujućeg značaja u toku historijskih događanja.⁴⁸ S ove

47 León Felipe u jednom od njegovih inspirativnih trenutaka je rekao:

“Nadie fue ayer

ni va hoy

ni irá mañana

hacia Dios

por este mismo camino que yo voy.

Para cada hombre

guarda un rayo nuevo de luz el sol

y un camino virgen Dios.”

“Niko nije putovao jučer

Niti putuje danas

Niti će putovat sutra

Prema Bogu

Istim putem kojim ja putujem.

Za svakog čovjeka

Sunce čuva posebnu sjenku svjetla

I Bog netaknut put.”

León Felipe, prologue to *Obras Completas* (Buenos Aires: Losada, 1963), str. 25.

48 “Svaka živa osoba, čak i najponizniji stvaraju samim time što su živi” Gregorio Marañón, *El Greco y Toledo: Obras Completas* (Madrid: Espasa Calpe, 1971), 7:421.

tačke gledišta, očigledno je da je naš koncept poduzetništva suštinski humanističke prirode; što je koncept koji čini ekonomiju esencijalno humanističkom znanosti.

Konkurencija i poduzetništvo

Po svojoj samoj prirodi i definiciji, poduzetništvo je uvijek konkurentsko.⁴⁹ To znači da jednom kada djelatnik otkrije neku priliku za profitom i kada počne djelovati na tome da je iskoristi, ta prilika nestaje i niko je više ne može zamijetiti i prisvojiti. Isto tako, ukoliko djelatnik samo djelimično otkrije priliku za profit, ili ako je, otkrivši je potpuno, samo djelimice iskoristi, tada će jedan dio te prilike ostati latentno prisutan za drugog djelatnika da ga otkrije i iskoristi. Stoga, društveni proces je upadljivo konkurentski u smislu da se različiti djelatnici nadmeću, svjesno ili nesvjesno, da budu prvi koji će uspjeti zamijetiti i ugrabiti profitne prilike.⁵⁰ U našem modelu, koji smo ilustrirali na prethodnim stranicama, poduzetništvo bismo trebali razumijevati kao označeno ne samo jednom "sijalicom", kako smo to naslikali zbog jednostavnosti, nego sa istovremenim i susljednim pojavljivanjem mnoštva "sijalica" od kojih svaka simbolizira mnogostruke, raznolike poduzetničke činove dijagnosticiranja i eksperimentiranja s najnovijim i najrazličitijim rješenjima problema društvene diskoordinacije, naime rješenjima koja su, često, međusobno suprotna, i koja ne mogu u svim slučajevima biti uspješna.

49 Termin *competition* etimološki se izvodi iz latinske riječi *cumpetitio* (konkurentnost više zahtijeva za istu stvar koja mora biti dodijeljena vlasniku), i sastoji se od dva dijela, *cum* - sa, i *petere* - tražiti, atakovati. *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* (XI ed.) definiše termin *competition* kao "takmičenje rivala". Dakle, konkurentnost se sastoji od dinamičkog procesa rivalstva, a ne takozvanog «modela savršene kompetitivnosti» u kojem mnogovrsni ponuđači proizvode istu stvar i svi je prodaju po istoj cijeni; to jeste, jedna situacija u kojoj se, paradoksalno, niko ne takmiči. Vidi naš članak "La crisis del Paradigma Walrasiano", *El País*, 17. 12. 1990, str. 36.

50 Vidjeti Israel M. Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, str. 12-13, i *Discovery and the Capitalist Process*, str. 130-131. Kirzner naglašava da sve što je neophodno da bi se garantirala kompetitivnost društvenog procesa je sloboda unosa; to jeste odsutnost u svim društvenim oblastima legalnih ili institucijskih restrikcija na slobodno obavljanje poduzetništva.

Svaki poduzetnički čin otkriva, koordinira i eliminira društvene poremećaje, a fundamentalno konkurentna priroda poduzetništva omogućava svakome djelatniku da opazi i eliminira ove poremećaje iznova onda kada se oni otkriju i koordiniraju. Neko bi greškom mogao pomisliti da bi društveni proces vođen poduzetništvom mogao izgubiti svoju pokretnost, i zatim zastati ili nestati kada snaga poduzetništva otkrije ili iscrpi sve mogućnosti društvenog usklađivanja. *Ali, poduzetnički proces društvene koordinacije nikada ne prestaje i nikada ne biva iscrpljen.* To je zato što osnovni koordinacijski čin, koji smo objasnili u *ilustracijama 2.1. i 2.2.*, smjera kreiranju i prenošenju nove informacije koja obavezno modificira generalnu percepciju krajnjih ciljeva i sredstava među svim uključenim djelatnicima. Ova promjena, zauzvrat, potiče pojavu neograničenog broja novih poremećaja koji predstavljaju nove prilike za poduzetnički profit, a ovaj dinamični proces se dalje širi, ne prestajući nikada, i rezultira konstantnim napredovanjem civilizacije. Drugim riječima, poduzetništvo ne samo da čini, koordinirajući neusklađena ponašanja, život u društvu mogućim, nego i dozvoljava razvoj civilizacije, neprestano vodeći ka stvaranju novih ciljeva i znanja koje se širi, uzastopnim valovima, kroz cijelo društvo. Nadalje, ono vrši jako važnu funkciju omogućavanja ovome razvoju da bude podešen i harmoničan koliko god je to ljudski moguće u određenim historijskim okolnostima, jer poremećaji koji su se konstantno stvarali kako se civilizacija širila i kako su nove informacije nastajale, težili su da budu otkriveni i eliminirani samom poduzetničkom snagom ljudskog djelovanja.⁵¹ Prema tome, poduzetništvo je snaga koja uje-

51 Stoga, poduzetnički proces potiče neku vrstu kontinuiranog društvenog "Velikog praska" koji dopušta *neograničeni* rast znanja. Prema F.J. Tipleru, profesoru matematike i fizike na Tulane Univerzitetu, ograničenje širenja znanja na zemlji je 1064 bita (stoga bi bilo moguće pomnožiti sa 100 milijardi fizičke limite rasta koji je do sada razmotren), i moglo bi se matematički demonstrirati da bi ljudska civilizacija bazirana u prostoru mogla širiti svoje znanje, bogatstvo, i populaciju *bez limita*. Tipler zaključuje: "Mnogo je besmislica bilo napisano o fizičkim limitima ekonomskog rasta od strane fizičara koji nemaju znanja na polju ekonomije. Ispravna analiza o fizičkim limitima rasta moguća je samo ako se u obzir uzmu Hayekovi *uvidi po kojima ono što ekonomski sistem proizvodi nisu materijalne stvari, već nematerijalno znanje.*" Vidi Frank J. Tipler, "A Liberal Utopia", in "A Special Symposium on The Fatal Conceit by F. A. Hayek", *Humane Studies Review* 6, br. 2 (1988-1989): str. 4-5. Vidjeti također John D. Barrow i

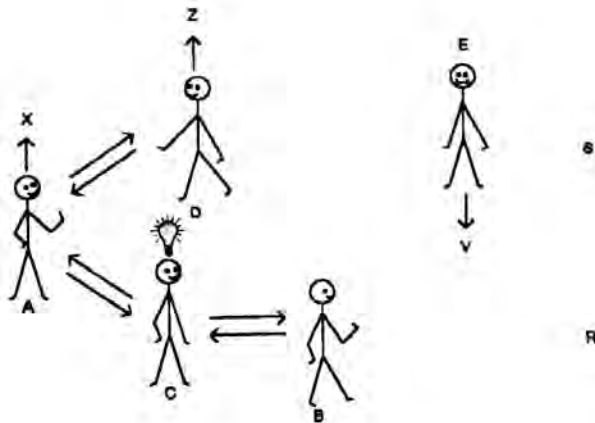
dinjuje društvo i dozvoljava mu harmoničan napredak, pošto teži ka koordinaciji neizbježnih i neophodnih nepodešenosti koje proces napredovanja donosi.⁵²

Podjela znanja i “opsežni” poredak društvene suradnje

S obzirom na ograničeni kapacitet ljudskoga uma da usvaja informaciju, stalno rastući opseg nove informacije koja se konstantno stvara kroz društvene procese pokretane poduzetništvom, jasno je da razvoj društva zahtijeva da se podjela znanja konstantno širi i produbljuje. Ova ideja, koja je u svojoj originalnoj formulaciji bila uvrnuta i objektivistička i poznata kao podjela rada,⁵³ naprosto zna-

Frank J. Tipler, *The Anthropic Cosmological Principle* (Oxford: Oxford University Press, 1986), posebno str. 658-677.

52 U ilustraciji ispod, uzeli smo jednostavnu situaciju kao što je opisano u tekstu. Osoba A može izvesti svoje radnje uz pomoć osobe C koja je izvela poduzetništvo i informirala osobu A da ima određeni broj sredstava. Tu imamo i četvrtu osobu kojoj je bio potreban taj materijal i nije mogla nastaviti sa svojim planom Z bez tog materijala S koji posjeduje neka druga osoba za koju ovaj ne zna. Kao rezultat prikupljanja informacija nastaje nova prilika za zaradu, koja se čeka da bude otkrivena i iskorištena od strane nekoga. I tako se proces nastavlja.

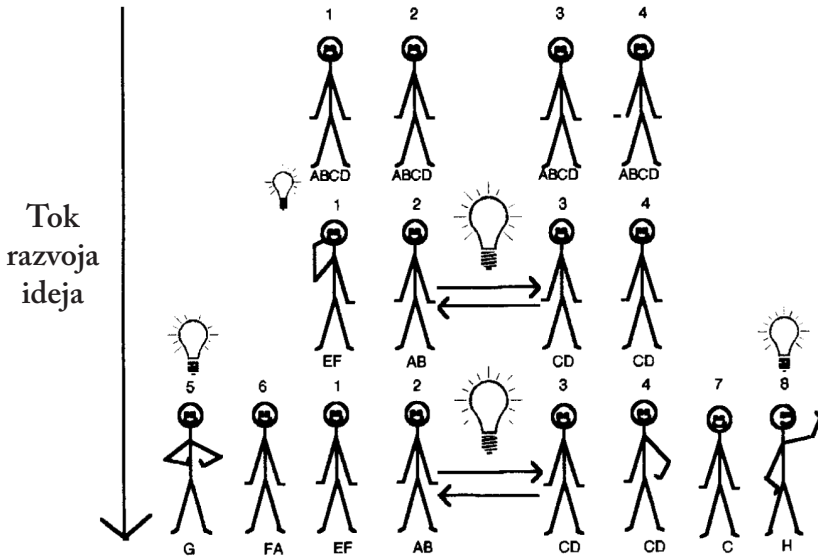
53 O “zakonu o podjeli rada” i Ricardovom općenitijem “zakonu asocijacija” vidi opaske Misesa u njegovoj *Human Action*, str. 157-165. Vidi također Ludwig von Mises, *Nationalökonomie: Theorie des Handelns und Wirtschaftens*, The International Carl Menger Library, II ed. (Munich: Philosophia Verlag, 1980), str. 126-133. (Ovdje Mises koristi izraz “Vergesellschaftungsgesetz” kao odnosni termin

či da proces razvoja podrazumijeva, sa vertikalnog stajališta, znanje koje je sve dublje, specijaliziranije, i detaljnije, i koje, da bi se širilo horizontalno, zahtijeva stalno povećavanje ljudske populacije. Populacijski rast jednodobno je posljedica i nužni uvjet napretka civilizacije, s obzirom da je kapacitet ljudskog uma prilično ograničen i u nemogućnosti da reproducira ogromne količine praktične informacije, koje bi bile nužne ukoliko bi ljudi konstantno stvarali novu informaciju kroz poduzetnički proces, bez paralelnog povećanja broja ljudskih umova. *Ilustracija 2.3* prikazuje proces kojim se širi i produbljuje podjela praktičnog i disperznog znanja, naime proces, koji je vođen poduzetništvom, i koji tvori napredovanje društva.⁵⁴

Brojevi u *Ilustraciji 2.3* služe da bi identificirali različita ljudska bića. Slova predstavljaju praktično znanje, koje svako živo biće koristi za određene ciljeve. "Upaljene sijalice" iznad strelica, u centru ilustracije, označavaju poduzetnički čin otkrivanja prednosti razmjene i horizontalne podjele znanja: zacijelo, u drugoj liniji vidimo da svaka osoba više ne stvara znanje ABCD kojeg posjeduje i svaka druga osoba, nego Osoba 2 se specijalizira za znanje AB, a Osobe 3 i 4 se specijaliziraju za znanje CD, i svi oni međusobno razmjenju-

za "zakon asocijacija.") Kao što Robbins ustanovljava (*Politics and Economics* [London: Macmillan, 1963], str. 141), Misesova zasluga je to što je prepoznao Ricardov "zakon komparativnih troškova" kao tek poseban slučaj u daleko širem zakonu asocijacija, koji objašnjava kako kooperacija između najvjestijih i najnevjestijih doprinosi oboma uvijek kada svaka od ovih osoba napravi poduzetničko otkriće profita specijalizirajući se u toj aktivnosti u kojoj on ima veću *relativnu* komparativnu prednost. Pa ipak, čak ni tu Mises nije uspio izuzeti sve objektivističke zaostavštine koje su još od vremena Adama Smitha preplavili teoriju zakona podjele rada. Sve do stranice br. 709, u njegovoj *Human Action* ne spominje izričito *intelektualnu podjelu rada*, koju smo u ovom tekstu nazvali "podjelom znanja" ili informacije.

54 Zadržimo na umu da je gotovo nemoguće grafički ilustrirati čak i istaknute karakteristike društvenog procesa pogonjenog poduzetništvom, procesa za kojeg Hayek vjeruje da bi mogao biti najkompleksnijom strukturom u univerzumu. ("Produženi poredak je vjerovatno najkompleksnija struktura u univerzumu." *The Fatal Conceit*, str. 127.) Ovaj "produženi poredak socijalne kooperacije", kojeg smo opisivali u ovome poglavlju, jeste u isto vrijeme i kvintesenca jednog *spontanog*, evolucijskog, apstraktnog i neplaniranog poretka. Hayek ukazuje na njega kao na *Kosmos* i kontrastira ga svojevolumnom, konstruktivističkom i organiziranom poretku (*taxis*). Vidi F. A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, sv. 1, pog. 2 (Chicago: The University of Chicago Press, 1973), str. 35-55.

Ilustracija 2.3

ju proizvod njihovog poduzetničkog djelovanja. Sijalice sa strane predstavljaju poduzetničko stvaranje nove informacije, koje inicira porast vertikalne podjele znanja. Ustvari, nove ideje nastaju zato što svaki od ovih djelatnika više ne treba reproducirati sve disperzno znanje koje već posjeduju drugi djelatnici. Osim toga, sve veća dubina i složenost znanja, zahtijeva porast populacije; to jeste, pojavu novih ljudi (brojevi 5, 6, 7 i 8) koji zauzvrat mogu stvoriti novu informaciju, i naučiti ono znanje koje im prenose njihovi “roditelji”, naime onu informaciju koju daju cijelome društvu kroz razmjenu. *Ukratko, nemoguće je posjedovati rastuće znanje u velikom broju posebnih područja ukoliko se broj ljudskih bića ne povećava.* Drugim riječima, glavna granica napretka civilizacije je stagnirajuća populacija, pošto ona koči proces, kojim se praktično znanje, nužno za ekonomski razvoj, sve više produbljuje i specijalizira.⁵⁵

⁵⁵ “Postali smo civilizirani povećanjem naših brojeva baš kao što je civilizacija omogućila to povećanje: mogli bismo biti malobrojni ali divljački, ili mnogobrojni ali civilizirani. Ukoliko bi se sveli na populacije od prije 10.000 godina, čovječanstvo ne bi moglo sačuvati civilizaciju. Zacijelo, čak i kada bi se do sada dosegnuto znanje sačuvalo u bibliotekama, veoma malo ljudi bi moglo da ga ispunji bez postojanja dostatnog broja koji bi izvršavali poslove zahtijevane eksten-

Kreativnost vs. Maksimizacija

Poduzetništvo, ili ljudsko djelovanje, suštinski se ne sastoji od optimalne alokacije datih sredstava za ciljeve koji su također dati. Umjesto toga, kao što smo već vidjeli, ono u osnovi uključuje opažanje, određivanje i prepoznavanje ciljeva i sredstava; to će reći, aktivno i kreativno traženje i otkrivanje novih ciljeva i sredstava. Stoga, trebamo biti posebno kritični na jednu uvrnutu i usku koncepciju ekonomije koja potječe od Robbinsa i njegovog dobro znanog definiranja te discipline kao nauke koja proučava korištenje manjkajućih sredstava, koja se mogu upotrijebiti u alternativne svrhe kako bi zadovoljila ljudske potrebe.⁵⁶ Ovaj stav pretpostavlja izvjesno znanje o ciljevima i sredstvima, i stoga svodi ekonomski problem na tehnički problem proste raspodjele, maksimizacije, ili optimizacije. Iz robinzonovske perspektive, čovjek je automaton, ili ljudska karikatura ograničena na pasivno reagiranje na događaje. U kontrastu na ovaj pogled, razmotrimo Misesovo mišljenje prema kojem je čovjek, čak i više nego *homo sapiens*, naime on je prema Misesu *homo agens* ili *homo empresario* s obzirom da je on djelujuće biće. Umjesto da samo dodjeljuje data sredstva zacrtanim ciljevima, ono što čovjek čini jeste konstantno traženje novih ciljeva i novih sredstava, istovremeno učeći iz prošlosti i koristeći svoju imaginaciju da otkrije i načini budućnost korak po korak.⁵⁷ Ustvari, kao što

zivnom specijalizacijom i podjelom rada. Sve znanje dostupno u knjigama ne bi spasilo ni deset hiljada ljudi, pošteđenih negdje nakon nuklearnog holokausta, od povratka životu lovaca i sakupljača.” F. A. Hayek, *The Fatal Conceit*, str. 133. Stoga, ovaj proces kojeg smo upravo opisali čudesnim i iznenađujućim društvenim *velikom praskom*, baziran je na ekstremno značajnom *feedback* fenomenu: on čini rastuću populaciju održivom, članovi koje, zauzvrat, hrane i omogućuju čak i životvorniji zamajac za budući razvoj i širenje društvenog *velikog praska*, i zato se taj proces nastavlja. Prema tome, nakon hiljada godina, konačno smo u stanju da objasnimo u racionalnim i naučnim terminima sljedeću biblijsku zapovijed iz *Knjige Postanka* (1:28): “Budite plodonosni i povećavajte se u broju; zemlju nabujte i potčinite.”

56 Lionel Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (London: Macmillan, 1972), str.16.

57 Kao rezultat, Mises vidi ekonomiju kao dio mnogo šire i više opće nauke, tako da opću teoriju ljudskog djelovanja on naziva prakseologijom. *Human Action*, str. 11-200. *The Counter-Revolution of Science* (New York: Free Press of Glencoe, 1952), str. 209. Hayek ustvrđuje da ako je potrebno ime za novu znanost koja se

je Kirzner uvjerljivo pokazao, čak i djelovanja koja se doimaju kao isključivo maksimizirajuća ili optimizirajuća uvijek posjeduju poduzetničku komponentu, pošto pojedinac, koji je u njih uključen, prije svega mora shvatiti da je takav pravac djelovanja – koji je toliko automatičan, mehaničan i reaktivan – najpovoljniji za efektivnost.⁵⁸ Drugim riječima, robinzonovska koncepcija je jednostavno zaseban i relativno nevažan slučaj unutar Misesovog modela, koji je, sam po sebi, daleko bogatiji i općenitiji, i koji daleko bolje pojašnjava društvenu stvarnost.

Zaključak: naš koncept društva

Ovo poglavlje ćemo završiti definirajući društvo⁵⁹ kao proces (tj. kao jednu dinamičku strukturu) koja je: *spontana*, i stoga na nesvjestan način dizajnirana od strane bilo koga; *visoko složena*, pošto sadrži milijarde ljudi sa beskonačnom lepezom ciljeva, ukusa, procjena vrijednosti i praktičnog znanja; i *sačinjena od ljudskih međudjelovanja* (koja se, u osnovi, sadrže od razmjenskih poslovanja, koja često potiču pojavu monetarnih cijena, a koja se uvijek obavljaju po određenim pravilima, navikama, ili standardima ponašanja). Sva ovakva ljudska međudjelovanja su motivirana *snagom* poduzetništva, koje neprestano stvara, otkriva, i prenosi informaciju, dok podešava i koordinira kontradiktorne planove različitih pojedinaca kroz konkurenciju, i omogućava im da koegzistiraju u sve bogatijem i sve složenijem okruženju.⁶⁰

javlja kako mi širimo svoje vidike u polju ekonomije onda je to “ime koje treba termin ‘prakseoloških’ znanosti... sada jasno definiranih i mnogo korištenih od strane L. v. Misesa nadaje se najprigodnijim.” *The Counter-Revolution of Science* (New York: Free Press of Glencoe, 1952), str. 209.

58 Israel M. Kirzner, *Discovery, Capitalism and Distributive Justice*, str. 36 i sadržaj koji potom slijedi. Kirzner također kritizira posrnule pokušaje da se zadrži koncept poduzetništva samo unutra metodološkog okvira ekvilibriuma i neoklasične paradigme.

59 Smatramo da u širem smislu pojmovi društva i tržišta se poklapaju a time i po navedenoj definiciji, društva se u potpunosti odnose na tržište. Štaviše, *Diccionario* Kraljevske akademije definira tržište kao okupljanje ljudi (*concurrancia de gente*), i također dijeli naše mišljenje da su termini društvo i tržište *sinonimi*.

60 Ekonomska znanost bi se trebala centrirati upravo na izučavanje ovih društvenih procesa kako su iznad opisani. Hayek osjeća da bi suštinska svrha

ekonomije trebala biti analiza procesa kojim nam spontani društveni poredak omogućava da iskoristimo tu enormnu količinu praktične informacije koja nigdje nije dostupna u konsolidiranom obliku, već je radije disperzirana kroz umove miliona individua. On naglašava da bi objekat ekonomije trebalo biti izučavanje dinamičkog procesa kojim se informacija otkriva i prenosi, procesa trajno pogonjenog poduzetništvom koji teži da ugodu i koordinira individualne planove, i tako učini život u društvu mogućim. Ovo i samo ovo tvori fundamentalnim ekonomski problem, i stoga je Hayek posebice kritičan u pogledu izučavanja ekvilibriuma. On prosuđuje takav fokus lišenim naučnog ineteresa, s obzirom da počiva na premisi da je sva informacija *već data* i da je stoga fundamentalni ekonomski problem već razriješen. Vidi Hayek, "Economics and Knowledge" i "The Use of Knowledge in Society", u *Individualism and Economic Order*, br. 51 i 91.

3. PODUZETNIŠTVO I KONCEPT SOCIJALIZMA

Naša definicija socijalizma počiva na konceptu poduzetništva, kao što ćemo vidjeti, i konsekventno tome, bilo je važno da izvedemo jednu relativno detaljnu i duboku analizu poduzetništva, kakvu smo ovdje načinili. Zacijelo, kroz ovu knjigu definirat ćemo “socijalizam” kao *svaku institucionalnu agresiju na slobodno obavljanje ljudskog djelovanja ili na poduzetništvo*. Poglavlje koje će uslijediti posvetit ćemo dubinskoj analizi ove definicije i svih njezinih implikacija. Zasada ćemo jednostavno istaknuti kako institucionalna restrikcija ili agresija obično izvire iz *svjesne* želje da se unaprijedi proces društvene koordinacije i postignu izvjesni ciljevi. U nekim slučajevima, institucionalni nasrtaj socijalizma na ljudsko djelovanje može imati svoje porijeklo u tradiciji ili historiji, kao što je to slučaj u izvjesnim prekapitalističkim društvima duboko usidrenim u, recimo, kastinskom sistemu. Pa ipak, socijalizam, kao jedan moderni fenomen – bez obzira na bilo koji njegov specifični tip – rađa se kao svjesni i voljni pokušaj da se, korištenjem institucionalne koercije, postignu sljedeći ciljevi: “unapređenje” društva, povećanje efikasnosti njegovog funkcioniranja i razvoja, i postizanje izvjesnih ciljeva koji se smatraju “pravednim.” Stoga bismo upravo ponuđenu definiciju socijalizma mogli dovršiti na sljedeći način: Socijalizam je *svaki sistem institucionalne koercije ili agresije na slobodno obavljanje ljudskog djelovanja ili poduzetništva, sistem kojeg obični ljudi, političari i znanstvenici obično opravdavaju kao koerciju koja je u stanju unaprijediti funkcioniranje društva i ostvariti postizanje izvjesnih ciljeva koji se smatraju dobrim*.

Duboka studija socijalizma, kako smo ga upravo definirali, zahtijeva *teoretsku analizu* ovog koncepta i njegovih implikacija, na-

ime analizu koja nam dozvoljava da rasčistimo da li je intelektualna zabluda upletena u vjerovanje da je moguće unaprijediti sistem društvene koordinacije uspomoć institucionalne koercije, koju socijalizam uvijek uključuje. Ovo, također, uvodi potrebu za jednom *empirijskom ili historijskom interpretativnom studijom* različitih instanci socijalizma, koje se mogu uočiti u stvarnome svijetu, jednu interpretaciju koja bi dovršila i obogatila zaključke izvedene iz teoretskog propitivanja. Konačno, biti će neophodno stupiti na stazu analize u polju *teorije društvene etike*, s ciljem razjašnjavanja da li je etički dopustivo napadati na najintimniju i najbitniju odliku čovjeka: naime, na njegovu sposobnost da djeluje kreativno. Kao što smo naglasili u uvodu, naredna poglavlja ćemo posvetiti razmatranju *in extenso* prvog od ovih pitanja, a nužne historijske i etičke analize ostavit ćemo za buduća istraživanja.

III - SOCIJALIZAM

U prošlom poglavlju smo analizirali koncept poduzetništva, dok ovo poglavlje započinje detaljnim objašnjenjem prirode socijalizma, i načina na koje socijalizam sprječava nastajanje koordinirajućih tendencija potrebnih za društveni život. Posebno ćemo prostudirati utjecaje koje socijalizam ima na poticaje i proces generiranja informacije, kao i one izopačene devijacije koje on izaziva u poduzetničkoj praksi. Zatim ćemo objasniti u kojem smislu socijalizam predstavlja intelektualnu zabludu, i da je on, u biti, imao uvijek istu prirodu, usprkos činjenici da se kroz historiju pojavljivao u raznim oblicima, a čije ćemo glavne karakteristike pokušati istaknuti. Poglavlje se završava kritičkom analizom tradicionalnih alternativnih koncepata socijalizma.

1. DEFINICIJA SOCIJALIZMA

“Socijalizam” možemo definirati kao bilo koji sistem institucionalne agresije na slobodno obavljanje poduzetništva. Pod pojmom “agresija” ili “prisila” (koercija) mislimo na fizičku silu, ili prijetnju fizičkom silom, koju inicira, i kojom se koristi, drugo lice ili grupa ljudi protiv nekog djelatnika.

Za posljedicu spomenute prisile (koercije), taj djelatnik, koji bi inače slobodno obavljao poduzetništvo, biva prisiljen, radi izbjegavanja većeg zla, da postupi drugačije nego što bi postupio u nekim drugim okolnostima, i da tako prilagodi svoje ponašanje ciljevima osobe ili osoba koje ga prisiljavaju.¹ Agresiju, definiranu na ovaj na-

¹ *Rječnik kraljevske španske akademije* (1984) “koerciju” (prisilu) definira kao “silu ili nasilje kojim se primorava neka osoba da učini nešto” (“*la fuerza o violencia que se hace a una persona para que ejecute alguna cosa*”). Ovaj termin se izvodi iz latinske riječi *cogere*, koja znači primorati, i iz riječi *coactionis*, koja se odnosi na prikupljanje poreza. O konceptu prisile i njezinim utjecajima na djelatnika, vidi u Hayekovoj *The Constitution of Liberty* (1959 [1990] posebno str. 20-21). Rothbard definira “agresiju” na ovaj način: “Agresija se definira kao inicijacija korištenja nasilja, ili kao prijetnja istim, protiv личности ili vlasništva neke druge osobe.” Pogledati Murray N. Rothbard, *For a New Liberty* (New York: Macmillan Publishing, 1973), str. 8. Postoje tri oblika prisile ili agresije: autistička, binarna i triangularna. Autistička agresija podrazumijeva komandu koju izdaje samo jedan subjekt, komandu koja modificira ponašanje prisiljenog djelatnika, bez da pri tome zahvata bilo kakva međudjelovanja tog djelatnika i druge osobe. U slučajevima binarne agresije, vladajuće tijelo prisiljava djelatnika kako bi dobilo od njega nešto protiv njegove volje; to će reći, vladajuće tijelo prisiljava jednu razmjenu — koja ide u njegovu vlastitu korist — između sebe i prisiljenog djelatnika. Triangularna prisila je ona u kojoj su komanda i prisila vladajućeg tijela namišljene da prisile razmjenu između dva različita djelatnika. Ovaj sistem klasifikacije dugujemo Rothbardu Murray N. Rothbard, *Power and Market: Government and the Economy*, II ed. (Menlo Park, California: Institute for Humane

čin, mogli bismo smatrati suštinski antihumanim djelovanjem. To je zato što prisila sprječava osobu od slobodnog obavljanja poduzetništva. Ili drugim riječima, i pozivajući se na definicije iz prošlog poglavlja, ona sprječava osobu od slijeđenja svojih ciljeva, i korištenja sredstava, koja joj stoje na raspolaganju, na osnovu informacije ili znanja kojeg posjeduje, u cilju ostvarivanja ovih ciljeva. Stoga, agresija je zlo zato što onemogućava čovjeku da se posveti aktivnosti koja je najkarakterističnija za njega, i koja, po svojoj suštini, najviše koristi njegovoj prirodi.

Agresija može nastati na dva načina: sistematski ili institucionalno, odnosno nesistematski ili neinstitucionalno. Ovaj drugi način, koji je rasprostranjen, arbitraran, i mnogo teži za predvidjeti, utječe na obavljanje poduzetništva u mjeri u kojoj djelatnik smatra manje-više mogućim da će u kontekstu određene aktivnosti biti izvršena prisila, od strane trećeg lica, na njegovo obavljanje poduzetništva – trećeg lica koje bi čak moglo prisilno i oduzeti proizvod poduzetničke kreativnosti ovog djelatnika. Dok su efekti asimetričnog izbivanja agresije na koordinirani čin ljudskog međudjelovanja od varirajuće ozbiljnosti – što ovisi od okolnosti – dotle institucionalna ili sistematska agresija, koja predstavlja srž naše definicije socijalizma, vrši mnogo negativniji utjecaj. Ustvari, institucionalna prisila je karakterizirana uveliko predvidivom, ponavljajućom, metodološkom i organiziranom prirodom.² Glavna konsekvencija ove

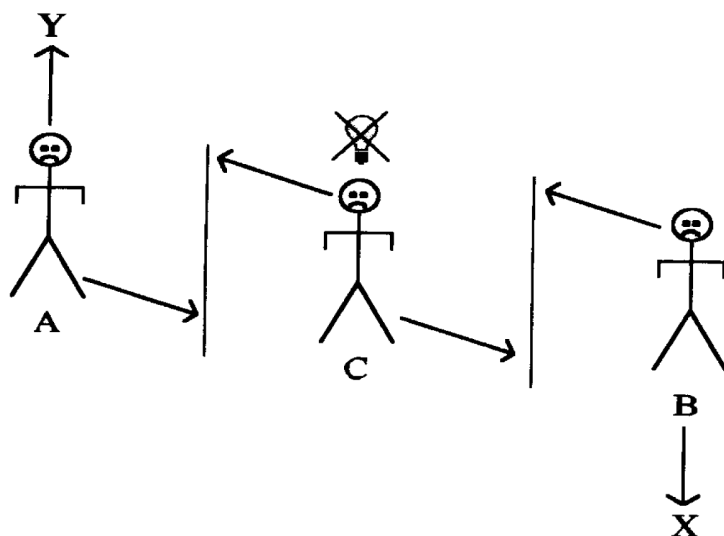
Studies, 1970), str. 9, 10.

2 Naravno, u našu koncepciju sistematske agresije ne uključujemo minimalnu razinu institucionalne prisile koja je nužna kako bi se spriječili i ispravili štetni efekti koje proizvodi neinstitucionalna ili nesistematična arbitrarna agresija. Čak i neinstitucionalni agresor želi ovu minimalnu razinu institucionalne prisile izvan konteksta nesistematične agresije, kako bi mu to dozvolilo da je u miru iskoristi. Rješenje problema kojim se bavi svako društvo kada pokušava da izbjegne ili izliječi efekte nesistematične ili neinstitucionalne agresije prebiva u razvitku etičke teorije vlasničkih prava. Ova teorija bi bila zasnovana na ideji da će neki djelatnik biti vlasnik, u punom pravu, svih plodova svoga poduzetništva, ukoliko je to poduzetništvo vršio bez iniciranja bilo kakve agresije ili prisile protiv bilo koga. Mi vidimo socijalizam kao svako širenje kruga djelovanja sistematske prisile preko onog minimuma koji je neophodan da bi se održale pravne institucije, koje definiraju i vode vlasnička prava. Država je organizacija koja, u najtipičnijem koristi, sistematsku ili institucionalnu prisilu, i u ovome smislu, kad god se prekorači minimalna mjera prisile koja je nužna za sprječavanje i zatiranje nesis-

sistematske agresije nad poduzetništvom jeste činjenica da u veli-

tematske agresije, država i socijalizam postaju prisno vezanim konceptima. Ovo nije mjesto na kojem bismo trebali uzimati u razmatranje različite argumente koji se iznose u ovoj zanimljivoj debati, u polju libertarijanske teorije, između onih koji brane striktno ograničeni sistem vladavine i onih koji podržavaju jedan anarhijsko-kapitalistički sistem. Ipak, pripadnici potonje grupe naglašavaju da je utopijski očekivati od organizacije koja ima monopol sistematske prisile da se sama efektivno ograniči, i zapravo svi historijski pokušaji da se ograniči moć države na gore spomenuti minimum su propali. (Iz ovog razloga, anarhijsko-kapitalistički teoretičari predlažu sistem kompetitivne organizacije dragovoljnog članstva koje bi se nosilo s problemom definiranja i branjenja vlasničkih prava, baš kao i pitanje sprječavanja i borbe protiv zločina.) Nadalje, ukoliko striktno ograničena država biva finansirana prisilno kroz poreze, to jeste kroz jedan sistematski napad na građanstvo i na njihovu slobodu djelovanja u definiranju i branjenju vlasničkih prava, onda bi se ta ograničena država, jednako tako, mogla nazvati socijalističkom u najstrožem smislu. S druge strane, branitelji ograničene vlasti zalažu se da bi čak i različite privatne agencije odbrane bile prinuđene da postignu sporazume o počelima i organizaciji, i stoga bi, po nužnosti, iznova se javila jedna *de facto* država kao rezultat samog procesa društvenog razvoja. O sadržaju ove stimulirajuće debate, vidi sljedeće radove, između ostalih: David Friedman, *The Machinery of Freedom* (Illinois: Open Court, 1989); Murray N. Rothbard, *For a New Liberty*, (New York: Macmillan, 1973), i *The Ethics of Liberty* (New Jersey: Humanities Press, 1982), pog. 23; i Robert Nozick, *Anarchy, State and Utopia* (New York: Basic Books, 1974). Hayek nije pisao definitivno o šansama da se anarho-kapitalistički sistem razvije u budućnosti. Protiv ove mogućnosti, on spominje da nijedan proces društvenog razvitka u prošlosti nije porodio nedržavno društvo. On potom naznačava da, u svakome slučaju, evolucijski proces društvenog razvitka još uvijek nije dovršen, i da je stoga danas nemoguće znati da li će u budućnosti država iščeznuti i postati jednim tužnim, mračnim historijskim reliktom, ili će, naprotiv, preživjeti u jednom minimalnom obliku sa strogo ograničenom moći. (On isključuje mogućnost dalekoročnog preživljenja intervencionističke ili istinske socijalističke države, s obzirom na teoretsku nemogućnost oba modela.) Vidi Hayek (*The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*). Ivan Pavao II (*Centesimus Annus*, 1991, str. 5, odjeljak 48), ističe da je početna oblićacija države da garantuje sigurnost individualne slobode i vlasništva, "tako da bi oni koji proizvode i rade mogli uživati u plodovima svoga rada i da bi se stoga osjećali podstaknutim da rade efikasno i iskreno". On dodaje da bi država trebala intervenirati samo pod uslovima krajnje nužnosti, da bi takva intervencija trebala biti privremene prirode, i da bi princip supsidijarnosti s obzirom na civilno društvo trebao biti poštovan. Na kraju, trebali bismo spomenuti da u mnogim društvima, a ne samo u sistematskoj agresiji koju čini izravno država, već i u mnogim drugim oblastima, sa umiješanošću i pristankom države, ovakav oblik ataka vrše grupe ili asocijacije koje, poput sindikata, u praksi uživaju "privilegiju" upotrebe sistematskog nasilja protiv ostatka populacije a da za to ne odgovaraju.

koj mjeri osujećuje, i izaziva izopačene devijacije u poduzetničkoj praksi u svim sferama društva u kojoj je takva agresija prisutna. *Ilustracija 3.1* odražava situaciju koja je tipični rezultat sistematske primjene prisile.

Ilustracija 3.1

Pretpostavimo da je u ilustraciji 3.1 slobodni ljudski čin od osobe C u odnosu na osobe A i B spriječen na sistematski i organiziran način, putem prisile, u specifičnoj sferi ljudskog života. Takvu situaciju predstavljamo vertikalnim preprekama koje razdvajaju C od A i B. Tako prikazana sistematska prisila predstavlja prijetnju ozbiljnom štetom i time čini nemogućim da C otkrije i iskoristi priliku za profit koju bi inače iskoristio da je imao slobodnu interakciju sa B i A. Veoma je važno razumjeti da agresija, ne samo da sprječava učesnike da ostvare profit; sprječava čak i otkrivanje takvih prilika.³ Kao što je objašnjeno u prethodnom poglavlju, mogućnost ostvarivanja profita ima motivirajući utjecaj na djelatnike da otkriju takve prilike. Stoga, ukoliko sistematska prisila ograniča-

³ "Zapravo, tamo gdje vlastiti interes biva nasilno potisnut, on postaje zamijenjen opterećujućim sistemom birokratske kontrole koja *isušuje vrela incijative i kreativnosti*." (Ivan Pavao II, *Centesimus Annus*, 1991, pog. 3, odjeljak 25, paragraf br. 2)

va određenu sferu života, djelatnici imaju tendenciju adaptacije na situaciju i prihvataju je kao datu, čime prestaju stvarati, otkrivati, ili prepoznavati latentne prilike za profit. Ovakva situacija je prikazana u ilustraciji 3.1 prekriženom sijalicom koja predstavlja kreativni čin čistog poduzetničkog otkrića.

Ukoliko je ova agresija izražena u jednom sistematskom napadu na društvenu sferu, zbog čega djelatnici u tom području neće biti u stanju da obavljaju poduzetničku aktivnost, onda je logično da se tada neće pojaviti nijedan od onih tipičnih efekata koje smo prikazali u kontekstu poduzetničkog čina: prije svega, neće se formirati nova informacija, ili radije ona neće biti prenesena između djelatnika; i zatim, neće se dogoditi promjene koje su neophodne u situacijama društvene diskoordiniranosti. (Druga od iznad spomenutih posljedica je više zabrinjavajuća od prve.) Ustvari, pošto djelatnici neće biti u mogućnosti da slobodno iskorištavaju prilike za profit, oni neće ni imati poticaj da prepoznaju nastajuće situacije društvenih neprilika ili društvene diskoordiniranosti. Ukratko, informacija se tada neće ni stvarati; ona neće biti prenošena između djelatnika; i djelatnici neće moći naučiti kako da svoje ponašanje prilagode ponašanju drugih djelatnika.

Stoga, iz Ilustracije 3.1 može se uvidjeti kako nemogućnost osobe C da slobodno obavi svoje poduzetništvo održava sistem u permanentnoj diskoordiniranosti, jer tada osoba A ne može realizirati svoj cilj Y zbog nedostatka resursa kojeg osoba B ima u izobilju, i od kojeg ona nema nikakve lične koristi; a osoba B, budući da je nesvjesna postojanja osobe A i njezine hitne potrebe za tim resursom, uludo trati isti. Prema ovoj našoj analizi, možemo zaključiti da je glavni efekt socijalizma — shvaćenog kako smo ga već definirali — sprječavanje djelovanja kreativnih i koordinirajućih sila koje život u društvu čine mogućim. Da li to znači da se zagovarači socijalizma zalažu za jedno haotično ili diskoordinirano društvo? U stvarnosti, upravo suprotno je istina. Izuzimajući rijetke izuzetke, apologeti socijalističkog ideala brane taj ideal upravo zato što, otvoreno ili zatajno, vjeruju i pretpostavljaju kako sistem društvene koordinacije ne samo da ne biva narušen institucionalnom ili sistematskom agresijom, koju oni zagovaraju, već naprotiv, da on kroz

nju postaje još efektivnijim, zato što sistematska prisila biva izvršena od strane upravnog tijela koje vrši procjenu i posjeduje znanje (o ciljevima i sredstvima) koje je kvantitativno i kvalitativno daleko superiornije od onog kojeg mogu imati pojedinačni djelatnici na koje se ta prisila vrši. Iz ove perspektive, u stanju smo upotpuniti definiciju socijalizma koju smo ponudili na početku ovog poglavlja: socijalizam je bilo koji sistem institucionalne agresije na slobodno obavljanje poduzetništva, u određenoj društvenoj sferi, koji se ostvaruje od strane upravnog tijela, koje je zaduženo za društvenu koordinaciju u dotičnom području. U sljedećem dijelu poglavlja ćemo razmatrati da li je – i u kojoj mjeri – socijalizam, kako smo ga upravo definirali, intelektualna zabluda.

2. SOCIJALIZAM KAO INTELEKTUALNA ZABLUDA

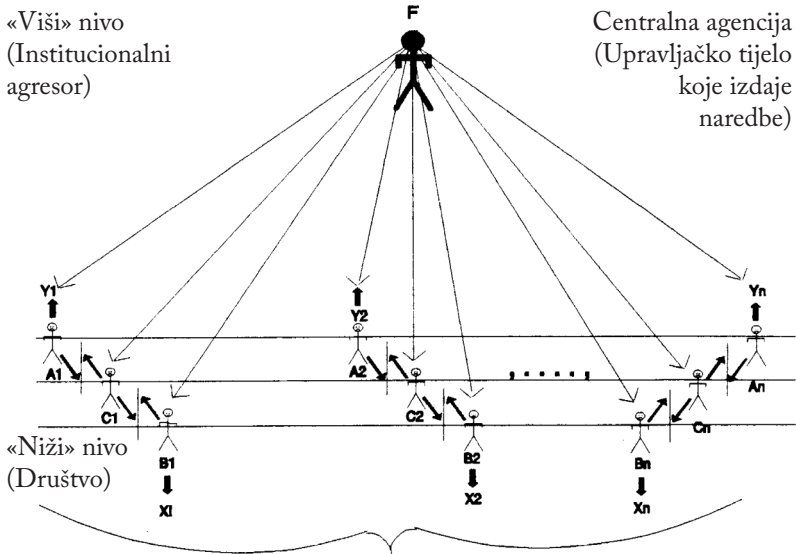
U prethodnom poglavlju smo vidjeli da je društveni život moguć zbog toga što individue, spontano i nesvjesno, uče prilagođavati svoje ponašanje potrebama drugih. Ovaj nesvjesni proces učenja, nastaje prirodno kroz ljudsko obavljanje poduzetništva. Stoga, budući da svaka osoba ima interakciju sa drugim osobama, ona spontano inicira proces podešavanja ili koordinacije u kojem se kontinuirano, među ljudima, stvara, otkriva, i prenosi nova prešutna, praktična i decentralizirana informacija. Poznato nam je da se socijalizam uglavnom sastoji od institucionalne agresije koja se vrši nad slobodnim obavljanjem jednog ljudskog čina, naime poduzetništva. Stoga, pitanje koje socijalizam postavlja je sljedeće: može li prisilni mehanizam socijalizma potaknuti proces koji podešava i koordinira ponašanje raznih osoba – proces koji je esencijalan za funkcionalan život u ljudskom društvu – i da li on to može postići u okruženju u kojem ljudi konstantno otkrivaju i stvaraju novu praktičnu informaciju koja omogućava civilizacijski napredak? Socijalizam uspostavlja jedan veoma smion i ambiciozan ideal,⁴ pošto uključuje vjerovanje ne samo da se mehanizam društvene koordinacije i podešavanja pokreće putem jednog upravnog tijela koje se koristi institucionalnom agresijom u dotičnoj društvenoj sferi, već i da takva prisilna procedura može rezultirati čak daleko pogodnijim

4 Mises je ustvrdio: "Ideja socijalizma je u isto vrijeme i grandiozna i jednostavna. Mogli bismo reći da je socijalizam, zapravo, jedna od najambicioznijih kreacija ljudskoga duha, i to tako veličanstvena kreacija, i tako odvažna, da je pravedno zaslužila tako grandiozno divljenje. Ako želimo spasiti svijet od barbarizma moramo odbaciti socijalizam, ali ga ne možemo bezbrižno pomesti u stranu." *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Indianapolis: Liberty Classics, 1981), str. 41.

podešavanjima.

Ilustracija 3.2 predstavlja definirani koncept socijalizma. Na “nižem” nivou ove ilustracije se nalaze čovječuljci, koji simboliziraju ljudska bića koja posjeduju praktično znanje ili informaciju, pa stoga pokušavaju da slobodno djeluju međusobno, usprkos činjenici da ih institucionalna prisila, u pojedinim oblastima, sprječava u tim njihovim naporima. Spomenuta prisila je prikazana vertikalnim pregradama koja odvajaju ove čovječuljke u zasebne skupine od tri člana. Na “višem” nivou se nalazi upravno tijelo, koje obavlja institucionalnu prisilu u određenim sferama života.⁵ Kratke uspravne i kose strelice koje idu od čovječuljaka prema gore ili prema dole, u desno ili u lijevo, predstavljaju postojanje nepodešenih ličnih planova, što je tipičan znak društvene diskoordiniranosti. Takvi slučajevi diskoordiniranosti, ne mogu se ni otkriti ni eliminirati putem poduzetništva, zato što je institucionalna prisila postavila barijere za njegovo slobodno obavljanje. Strelice koje od glave vladajućeg čovječuljka idu prema ostalim čovječuljcima, smještenim na nižim nivoima, simboliziraju prisilne naredbe koje utjelovljuju institucionalnu agresiju, tipičnu za socijalizam, i koje imaju za cilj da prisile građane da djeluju na koordiniran način radi postizanja cilja “F”, kojeg rukovodeće tijelo smatra “opravdanim”. Ova naredba se može definirati kao bilo koji oblik specifične instrukcije ili zakona, koji ima eksplicitan sadržaj, i koji, bez obzira na svoj pravni izgled, zabranjuje ili prisiljava osobe da u posebnim prilikama izvršavaju određene radnje. Ova naredba se odlikuje činjenicom da sprječava ljude od slobodnog obavljanja poduzetništva u društvu. Štaviše, ove naredbe su namjerna kreacija upravnog tijela koje primjenjuje institucionalnu prisilu, i dizajnirane su tako da prisile sve djelatni-

5 Ivan Pavao II koristi istu terminologiju u svojoj enciklici *Centesimus Annus*, gdje u kontekstu svoje kritike “društvene pomoći” ili socijalne države, ističe: “Zajednica *višege reda* ne bi se trebala miješati u unutarnji život zajednice *nižega reda*, lišavajući potonju njezinih funkcija” (1991, pog. 5, sekcija br. 48, paragraf br. 4). Prisila tipična za viši poredak može biti izvršena od strane pojedinačne i usamljene osobe, ili, što je uobičajenije, od strane grupe ljudi koji obično djeluju na organiziran, iako ne nužno i konzistentan, način. U oba slučaja, agresijom se koristi grupa ljudi koja je veoma mala u poređenju sa veličinom sveukupne populacije zahvaćene tom prisilom – populacije koja sadržava socijalne grupe nižega reda.

Ilustracija 3.2

ke na realiziranje ili slijeđenje ciljeva naredbodavca, umjesto svojih vlastitih.⁶

Socijalizam je intelektualna zabluda zato što je teoretski nemoguće jednoj agenciji, zaduženoj za sprovođenje institucionalne

⁶ Hayek oponira konceptu komande konceptom *supstantivnog zakona*, kojeg bismo mogli definirati u smislu apstraktnoga pravila koje ima općenit sadržaj i koje se primjenjuje podjednako na sve ljude bez obzira na bilo kakve pojedinačne prilike. Kontrastno onome što je rečeno o prisili u tekstu, zakon uspostavlja okri-
lje unutar kojeg je moguće svakome djelatniku da stvori i otkrije novo znanje i da iz njega izvede korist, radeći u skladu sa svojim posebnim ciljevima u suradnji s drugima, bez obzira na to što bi ovi ciljevi mogli biti, sve dok je on u skladu sa zakonom. Nadalje zakoni, za razliku od komandi, nisu namjerne kreacije ljudskoga uma, već su radije običajnog porijekla. Drugim riječima, oni su institucije koje su se razvijale tokom jednog veoma dugog vremenskog perioda zahvaljujući sudjelovanju mnogih pojedinaca, od kojih je svaki, svojim ponašanjem, pridonio svojom vlastitom malom zalihom iskustva i informacije. Ova jasna razlika između zakona i komandi počesto prolazi neprimijećenom, za posljedicu promjena u državnoj legislaciji, od kojih se većina, skoro isključivo, sastoji od komandi izdanih u obliku zakona. Vidi F. A. Hayek (*The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1959), pog. br. 10). Tabela 3.1., kasnije u ovom poglavlju, ocrtava način na koji socijalizam iskvaruje (korumpira) zakon i pravdu, pošto ih mijenja svojevolumnim komandama.

agresije, da dobije pristup dovoljnoj količini informacije koja bi joj omogućila da uspješno izdaje naredbe s mogućnošću uspješne koordinacije društva. Ovaj jednostavni argument, kojeg ćemo detaljnije proučiti kasnije, može se razviti iz dva različita, ali međusobno nadopunjiva stajališta: prvo, sa stajališta grupe ljudi koji sačinjavaju društvo i nad kojima se prisila vrši; i drugo, sa stajališta prisiljavajuće organizacije koja sistematski primjenjuje agresiju. U narednim odlomcima, analizirat ćemo problem koji socijalizam postavlja s obzirom na oba ova stajališta.

3. NEMOGUĆNOST SOCIJALIZMA SA STAJALIŠTA DRUŠTVA

Argument “statičnosti”

Svaki pojedinac koji ima interakcije sa drugim ljudima, i koji čini društvo (“niži nivo” u *ilustraciji 3.2*) posjeduje ekskluzivni dio praktične i decentralizirane informacije, koja je, u većini slučajeva, prešutna i neartikulirana. Prema tome, logički je nemoguće da se ta informacija prenese jednom upravnom tijelu (“viši nivo” u *ilustraciji 3.2*). Ukupna količina sve praktične informacije, zamijećene i upravljane na decentraliziran i individualan način, od strane bilo kojeg djelatnika, takvih je razmjera da je apsolutno nezamislivo da je jedno upravno tijelo može steći. Štaviše, i još važnije, ta informacija je raspršena po umovima pojedinaca u formi prešutnog znanja, koje ne može biti artikulirano, i koje, zato, ne može ni biti formalno izraženo, a niti eksplicitno preneseno bilo kojoj upravnoj agenciji.

Vidjeli smo u prethodnom poglavlju da društveni agenti stvaraju i prenose informacije, bitne za život u društvu, na jedan implicitan i decentraliziran način; drugim riječima, oni ih stvaraju i prenose nesvjesno i bez namjere. Odista, različiti agenti se uče disciplinirati svoje vlastito ponašanje u skladu sa ponašanjima drugih, ali bez jasnog razumijevanja da to čine ili da imaju ključnu ulogu u tom procesu učenja: oni su, načisto, svjesni svojih djelovanja, tj. pokušaja postizanja svojih ličnih ciljeva, upotrebom sredstava za koja vjeruju da im stoje na raspolaganju. Stoga, znanje o kojem je riječ dostupno je jedino ljudima koji djeluju u društvu, i zbog svoje prirode se ne može na eksplicitan način prenijeti na bilo koje prisilno centralno tijelo. Budući da je jedno takvo znanje neophodno za društvenu koordinaciju pojedinih individualnih ponašanja koja čine život u društvu mogućim, i budući da se ono ne može arti-

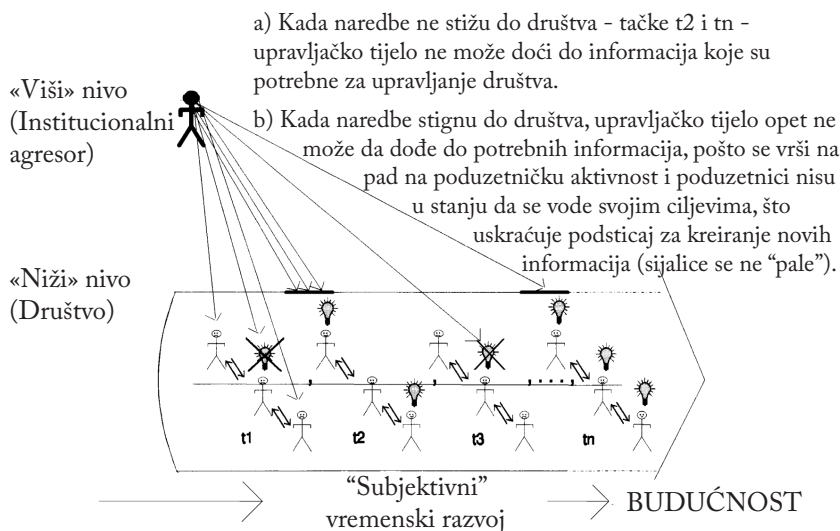
kulirati, a time ni prenositi nekom upravnom tijelu, vjerovanje da socijalistički sistem može funkcionirati je posve apsurdno.⁷

Argument “dinamičnosti”

Socijalizam nije moguć, ne samo zbog informacije koju posjeduju djelatnici, a koja je po svojoj prirodi izričito neprenosiva, nego i zato što, sa dinamičnog stanovišta, osobe kada obavljaju poduzetništvo, tj. kada djeluju, konstantno stvaraju i otkrivaju novu informaciju. Štaviše, još je manje moguće prenositi upravnom tijelu informaciju ili znanje, koje još nije generirano, ali koje postepeno nastaje kao rezultat društvenog procesa, a da se pri tom ne nanese šteta ovom samom procesu.

Ilustracija 3.3 prikazuje djelatnike koji stvaraju i otkrivaju novu informaciju kroz cjelokupni društveni proces. Vremenom (razumijevanjem vremena, kao što smo vidjeli, na subjektivan ili bergsonovski način), oni koji obavljaju poduzetništvo, u interakciji sa drugim ljudima, konstantno prepoznaju nove mogućnosti za profit koje nastoje da iskoriste. Za posljedicu toga, informacija koju svaki pojedinac ima na raspolaganju stalno se mijenja. U ovoj ilustraciji

7 Prema riječima samoga Hayeka: “Ovo znači da, u izvjesnom smislu uvijek *jedinstvene* kombinacije individualnog znanja i vještina – korištenje kojim im tržište dopušta – *neće biti, čak ni u jednome trenutku, isključivo znanjem činjenica koje su takve prirode da bi ih oni mogli pobrojati i priopćiti ukoliko im neka vlast to zahtijeva*. Znanje o kojem govorim sastoji se radije od sposobnosti da se iznađu posebne okolnosti, koje postaju efektivne samo ukoliko su posjednici ovog znanja informirani od strane tržišta o tome koje su stvari i usluge potrebne, ukoliko su urgentno potrebne.” Pogledati “Competition as a Discovery Procedure” (1968), u *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978, str. 182. Također, na stranici br. 51, drugog poglavlja prvoga sveska, naslovljenog *Rules and Order*, Hayekove *Law, Legislation and Liberty* (1973), čitamo sljedeće: “Ovo je suština argumenta usmjerenog protiv *miješanja i interveniranja* u tržišnom poretku. Razlog zašto takve izolirane *komande* zahtijevaju posebne akcije članova spontanoga poretka kojeg nikada ne mogu unaprijediti, već moraju poremetiti taj poredak, jeste taj što se moraju pozivati na sistem međusobno povezanih aktivnosti koje su određene informacijom i vođene svrhom koje su poznate samo nekolicini djelatnika, ali ne i upravnom autoritetu. Spontani poredak se izvija iz svakog elementa balansirajući sve različite faktore na kojima je zasnovan, te međusobnom prilagođavanju raznih postupaka, balans koji biva uništen u slučaju kada druge institucije određuju određene poteze na osnovu drugačijeg shvatanja i drugačijih ciljeva.”

Ilustracija 3.3

je to prikazano brojnim sijalicama koje se vremenom pale. Jasno je da upravno tijelo nije u mogućnosti dobiti svu informaciju koja je potrebna za koordiniranje društva putem naredbi, ne samo zbog toga što je ova informacija disperzna, ekskluzivna, i neartikulabilna, već i zbog toga što se stalno mijenja i nastaje *ex nihilo* dok vrijeme protječe i dok djelatnici slobodno obavljaju poduzetništvo. Uz to, teško da bi bilo moguće sve vrijeme prenositi upravnom tijelu informaciju važnu za koordiniranje društva, kada se ta informacija još uvijek ne stvara u poduzetničkom procesu, i kada ona ne može ni biti potaknuta ukoliko je institucionalna prisila primijenjena u samom tom procesu.

Naprimjer, kada osvane jutro, u kojem se vide znaci promjene vremena u tom danu, poljoprivrednik tada uviđa da mora promijeniti svoje planove u pogledu izvršavanja izvjesnih zadataka koji najbolje pristaju za taj dan, iako, pri tome, nije u stanju formalno artikulirati razloge za ovu svoju odluku. Stoga, nije moguće da ovaj poljoprivrednik prenese tu informaciju, koja je proizvod mnogobrojnih godina iskustva i rada na farmi, nekoj hipotetičkoj upravnoj agenciji (npr. ministarstvu poljoprivrede koje se nalazi u glavnom gradu) i da onda čeka instrukcije za daljnji rad. Isto se može reći i za bilo koju drugu osobu koja obavlja poduzetništvo u datim okol-

nostima, bilo da se radi o odluci o investiranju u neko preduzeće ili sektor, kupovini ili prodaji nekih vrijednosnih papira ili dionica, ili o zapošljavanju osoba koje bi pomagale pri radu, itd... Stoga praktičnu informaciju možemo smatrati, takoreći, kapsularnom, u smislu da je nedostupna visokom autoritetu koji vrši institucionalnu agresiju. Štaviše, ta informacija se stalno mijenja i nastaje u novim oblicima kako djelatnici postepeno oblikuju budućnost.

Na kraju, prisjetimo se da što je više društvena prisila kontinuirana i efektivna, da tim više ona sprječava slijedeće individualnih ciljeva, a time i onemogućava da ti ciljevi služe kao inicijativa za djelatnike da otkrivaju i proizvode, putem obavljanja poduzetništva, praktičnu informaciju koja je potrebna za koordiniranje društva. Upravno tijelo se tada suočava sa neizbježnom dilemom: informacija, koju generira društveni proces poduzetništva, definitivno mu je potrebna, međutim ono nikako nije u stanju da se domogne ove informacije; sada, ukoliko ovo upravno tijelo prisilno intervenira u tom procesu, ono će uništiti kapacitet tog procesa da uopće generira tu informaciju, ali sve i ako se ne bude interveniralo, opet se neće moći domoći te informacije.

Ukratko, zaključit ćemo da je, sa stanovišta ovog društvenog procesa, socijalizam intelektualna zabluda, jer upravno tijelo, koje je zaduženo za interveniranje putem naredbi, nije u stanju da dođe u posjed informacije neophodne za koordiniranje društva. Ono to nije u stanju iz sljedećih razloga: prvo, upravno tijelo nije u mogućnosti svjesno asimilirati ogromnu količinu praktične informacije raspršene po umovima ljudi; drugo, budući da je ta informacija prešutna i neartikulabilna, ona ne može biti prenesena centralnom autoritetu; treće, informacija, koju djelatnici još uvijek nisu otkrili ili generirali, i koja nastaje jedino putem procesa poduzetničkog djelovanja, ne može biti prenesena; četvrto, primjena prisile sprječava da poduzetnički proces dovede do otkrivanja i stvaranja informacije koja je potrebna za društvenu koordinaciju.

4. NEMOGUĆNOST SOCIJALIZMA SA STANOVIŠTA UPRAVNOG TIJELA

Sa stanovišta onog što smo u našim ilustracijama nazvali “viši nivo”, to jeste manje-više organiziranih individua ili grupe ljudi, koje sprovode institucionalnu agresiju nad slobodnim obavljanjem poduzetništva, možemo načiniti nekoliko razmatranja koja u mnogome potvrđuju zaključak da je socijalizam čista intelektualna zabluda.

Radi argumentacije započnimo sa pretpostavkom, kako je to činio i Mises,⁸ da je upravno tijelo (bilo da se radi o diktatoru, vojvodi, eliti, grupi naučnika ili intelektualaca, ministarstvu, demokratski izabranoj grupi predstavnika od strane “naroda”, ili ukratko, bilo kojoj kombinaciji, i na bilo kojem stupnju složenosti, sačinjenoj od svih ovih, ili samo pojedinih, nabrojanih elemenata) obdareno sa maksimalnim tehničkim i intelektualnim kapacitetom, iskustvom i mudrošću, baš kao i s najboljim mogućim namjerama (mada ćemo uskoro vidjeti da je ova potonja pretpostavka u stvarnosti neopravdana). Ipak, ne možemo pretpostaviti da upravno tijelo ima nadčovječne sposobnosti ili, da budemo specifičniji, dar sveznanja, tj. sposobnost da u isto vrijeme sakuplja, asimilira i interpretira svu disperznu, ekskluzivnu informaciju koja je rasuta po umovima svih ljudi koji djeluju u društvu, informaciju koju oni konstantno generiraju *ex novo*.⁹ Istina je da vladajući autoritet,

8 Ludwig von Mises, *Human Action*, 1966, str. 696.

9 Šta je pravedna ili matematička cijena stvari? Španski skolastici iz XVI i XVII stoljeća postavili su sebi ovo pitanje i nadošli do zaključka da “pravedna cijena” ovisi od tako mnogo posebnih okolnosti da samo Bog može znati šta je ona, i da je, slijedno tome, za ljudske svrhe, pravedna ona cijena koja je spontano uspostavljena društvenim procesom; drugim riječima, to je tržišna cijena. Ivan Pavao

poznat i pod nazivom centralna agencija za planiranje, u najviše slučajeva nema, ili ima samo mali, pristup znanju koje stoji na raspolaganju u rasutom stanju u umovima svih djelatnika koji su potencijalni podanici njegovim naredbama. Stoga, radi se o slaboj, ili nepostojećoj mogućnosti da će projektant biti u stanju znati šta da traži, ili kako i gdje da traži dijelove disperzne informacije generirane društvenim procesom, informacije koja je projektantu očajnički potrebna za kontroliranje i upravljanje društvenim procesom.

Štaviše, neizbježno je da prisilno tijelo bude sastavljeno od ljudi od krvi i mesa, koji svi imaju svoje vlastite slabosti i vrline, ljudi koji, kao i svi drugi djelatnici, imaju svoje lične ciljeve koji im služe kao inicijative koje ih vode prema otkrivanju informacija potrebnih za njihove lične interese. Stoga, veoma je moguće da su oni koji čine upravno tijelo vješti u sprovođenju svoje vlastite poduzetničke intuicije, čime će promovirati svoje vlastite ciljeve i interese i generirati informaciju i iskustvo koje je njima potrebno: kao na primjer, da ostanu vječno na vlasti i da sebi i drugima opravdaju i racionaliziraju svoja djela, da primjene prinudu na sve sofisticiraniji i efektivniji način, da predstave agresiju i atak na slobodu građana kao nešto neizbježno i atraktivno, itd... Drugim riječima, iako smo na početku prethodnog paragrafa pretpostavili da autoriteti imaju dobre namjere, prethodno spomenute inicijative su uglav-

II izložio je upravo ovu ideju u svojoj enciklici, *Centesimus Annus* (1991, pog. 4, odjeljak 32), u kojoj je rekao da je pravedna cijena ona koja je “obostrano ugovorena kroz slobodno cjenkanje”. Vjerovatno, u samim temeljima socijalizma, prebiva skrivena atavistička želja čovjeka da bude poput Boga, ili da kažemo to preciznije, da vjeruje da je on Bog, i da je stoga slobodan da dosegne daleko veću akumulaciju znanja i informacije nego što je to ljudski moguće. Zato je i jezuitski kardinal Juan de Lugo (1583-1660) zapisao da “*pretium iustum mathematicum, licet soli Deo notum*” (*Disputationes de Iustitia et Iure*, Lyon 1643, sv. 2, D. 26, S. 4, N. 40). S druge strane, Juan de Salas, također jezuita i profesor filozofije i teologije na mnogim univerzitetima u Španiji i Rimu, bijaše se složio sa Lugom kada je ovaj ustvrdio, s obzirom na mogućnost spoznanja pravedne cijene: “*Quas exacte comprehendere et ponderate Dei est, non hominum*” (*Comentarii in Secundam Secundae divi Thomae de Contractibus*, Lyon 1617, Tr. Empt. Et Vend, IV, br. 6, str. 9). Druge zanimljive navode španskih skolastika na temu ekonomije pogledati članak M. Rothbarda (“New Light on the Prehistory of the Austrian School”, u *The Foundations of Modern Austrian Economics* (Kansas City: Sheed and Ward, 1976), str. 52-74.

nom najčešće, i dominirat će nad ostalim, posebno nad interesom za otkrivanjem važnih, specifičnih i praktičnih informacija koje u svako vrijeme postoji u društvu u rasutoj formi i koja je potrebna za funkcioniranje društva na koordiniran način putem naredbi. Ove jedinstvene inicijative će sprječavati autoritete da sami spoznaju stepen svog neznanja, čime će tonuti sve dublje i dublje u proces koji ih progresivno distancira od baš onih društvenih stvarnosti kojima pokušavaju da upravljaju.

Štaviše, upravna agencija neće biti u stanju vršiti bilo koji vid ekonomske kalkulacije,¹⁰ u smislu da, bez obzira na ciljeve agencije (i pod pretpostavkom da se radi o “najhumanijim” i “najmoralnijim” ciljevima), spomenuti autoriteti neće imati načina da saznaju da li su troškovi realizacije tih ciljeva veći od subjektivne vrijednosti koju im pridaju. Trošak je jednostavno subjektivna vrijednost koju djelatnici pridaju slijeđenju svojih ciljeva, a koje u ovom procesu moraju žrtvovati. Jasno je da upravno tijelo nije u stanju prikupiti informaciju koja je potrebna radi ispravne percepcije istinskog troška putem svog vlastitog mjerila vrijednosti, pošto je potrebna informacija o specifičnim okolnostima vremena i prostora, potrebna za određivanje troška, disperzirana po umovima svih ljudi ili djelatnika koji čine društveni proces i koji su pod prisilom upravnog tijela (demokratski izabranog ili ne) koje je zaduženo za upotrebu sistematske prisile u društvu.

10 Mises je 1920. godine dao jedan veoma originalan i briljantan prilog kada je skrenuo pažnju na nemogućnost izvođenja ekonomskih kalkulacija bez disperzne, praktične informacije ili znanja, koje se može generirati samo na slobodnom tržištu. Pogledati njegov članak “Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen”, objavljen u *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, sv. 47, str. 86-121. Engleska verzija ovog članka pojavljuje se pod naslovom “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, u radu kojeg je uredio F. A. Hayek, *Collectivist Economic Planning* (Clifton: Augustus M. Kelley, 1975), str. 87-130. Misesova glavna ideja pojavljuje se na 102. stranici, gdje se kaže: “Raspodjela, među brojnim pojedincima, administrativnog nadzora nad ekonomskim dobrima u zajednici onih ljudi koji sudjeluju u njihovom proizvođenju, i koji su ekonomski za njih zainteresirani, uključuje neku vrstu intelektualne podjele rada, koja ne bi bila moguća bez nekog sistema izračunavanja proizvodnje i ekonomije.” Sljedeće poglavlje biti će posvećeno u cjelosti ispitivanju svih mogućnosti misesijanskog argumenta, i također razmatranju početka debate koja je nakon toga uslijedila.

Ako definiramo odgovornost kao kvalitetu akta od strane osobe koja je putem ekonomske kalkulacije postala svjesna troška akta, možemo doći do zaključka da će upravno tijelo, bez obzira na njevu strukturu, metode selekcije, sistem vrijednosti, vremenom naginjati neodgovornom djelovanju, zato što nije u stanju razabrati i odrediti troškove koje podnosi. Time nastaje nerješivi paradoks: što više upravni autoritet insistira na planiranju ili kontroliranju određene sfere društvenog života, sve su manje šanse da ostvari svoje ciljeve, pošto nije u stanju da pristupi informaciji koja je potrebna za organiziranje i koordiniranje društva. Ustvari, uzrokovat će nove i ozbiljnije nepodešenosti i distorzije, srazmjerno efektivnoj upotrebi prisile i limitiranja ljudskog poduzetničkog kapaciteta.¹¹ Stoga, moramo zaključiti da je teška greška vjerovati da je upravno tijelo u mogućnosti vršiti ekonomsku kalkulaciju na isti način kao što su to individualni poduzetnici. Naprotiv, što je socijalni sistem na većem nivou, time se gubi i veća količina praktične informacije iz prve ruke, koja je toliko esencijalna za ekonomsku kalkulaciju da kalkulacija postaje bez nje nemoguća. Agent institucionalne prisile sprječava ekonomsku kalkulaciju tačno u onoj mjeri u kojoj efektivno interferira u slobodno ljudsko djelovanje.

¹¹ "Paradoks planiranja jeste u tome što se ne može planirati zbog nedostatka ekonomskog proračuna. Ono što se naziva planiranom ekonomijom i nije uopće ekonomija. To je samo sistem tumaranja u mraku. Ne postoji pitanje racionalnog izbora sredstava za najbolje moguće dosezanje krajnjih traženih ciljeva. Ono što se naziva svjesnim planiranjem, jeste upravo eliminiranje svjesne svrhovite akcije" (Ludwig von Mises, *Human Action*, 1966, str. 700-701). O "paradoksu planiranja" i konceptu odgovornosti, vidi također odjeljak br. 6 ovog poglavlja.

5. ZAŠTO RAZVOJ KOMPJUTERA ČINI NEMOGUĆNOST SOCIJALIZMA JOŠ IZVJESNIJOM

Mnoge osobe bez jasnog razumijevanja posebne prirode znanja krucijalnog za funkcioniranje društva često argumentiraju da će izvanredni napredak na polju informatike omogućiti funkcioniranje socijalističkog sistema, teoretski i praktično. Međutim, jednostavan teoretski argument će nam omogućiti da prikažemo da razvoj kompjuterskih sistema i kapaciteta nikada neće omogućiti dokidanje neznanja inherentnog u socijalizmu.

Naš argument je baziran na pretpostavci da su koristi bilo kojeg tehnološkog napretka na polju informatike dostupne i upravnom tijelu i raznim ljudskim djelatnicima koji učestvuju u društvenom procesu. Ako je to tako, onda bi u svim kontekstima, u kojima djelatnici obavljaju svoje poduzetništvo, nova kompjuterska tehnologija, koja im stoji na raspolaganju, mnogostruko povećavala njihovu sposobnost stvaranja i otkrivanja nove, praktične, disperzne i prešutne informacije. Time dolazi do dramatičnog rasta kako u kvalitetu tako i u kvantitetu informacije koja se generira putem poduzetništva uz pomoć kompjuterske tehnologije, a sama informacija time će postajati sve detaljnija, čak toliko detaljna da to ne možemo ni zamisliti na osnovu znanja kojeg trenutno imamo na raspolaganju. Štaviše, a što je logično, još uvijek će biti nemoguće da upravno tijelo prikupi tu disperznu informaciju, čak i da sve vrijeme ima na raspolaganju najmodernije, najспособnije i revolucionarne kompjutere.

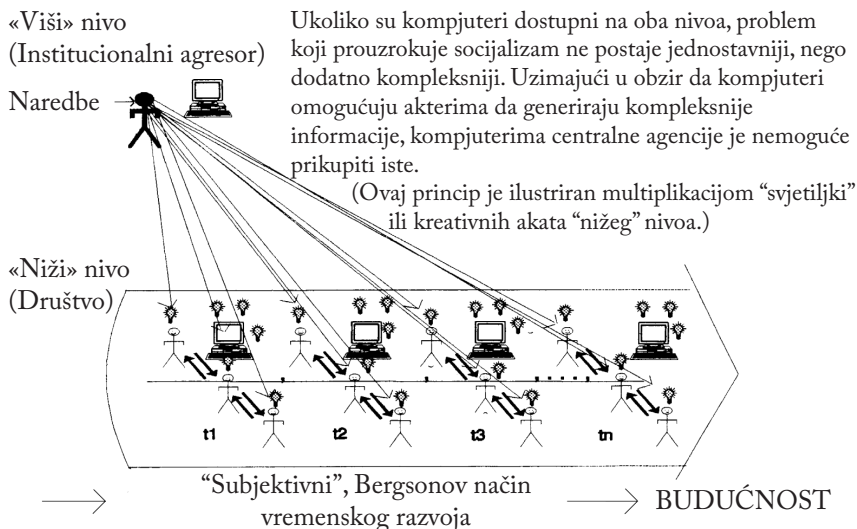
Drugim riječima, važno poduzetničko znanje generirano kroz društveni proces će uvijek biti prešutno i decentralizirano, a time neprenosivo na bilo koju upravnu agenciju, dok će daljnji razvoj

kompjuterskih sistema dodatno komplicirati stvar upravnom tijelu, pošto praktično znanje proizvedeno pomoću tih sistema — što je sada evidentno sa internetom — progresivno postaje obimnijim, kompleksnijim i bogatijim.¹² Stoga, razvoj kompjutera i informatike ne samo da nije u mogućnosti da ublaži probleme socijalizma, već ih čini još težim pošto kompjuteri omogućuju djelatnicima da kroz poduzetništvo stvaraju mnogo veću količinu sve kompleksnije i detaljnije praktične informacije, naime podataka koji će uvijek biti bogatiji i detaljniji nego što upravno tijelo može asimilirati pomoću svojih kompjutera. *Ilustracija 3.4* slikovito prikazuje ovaj argument.

Nadalje, trebamo imati na umu da mašine i kompjuterski programi proizvedeni od ljudi nikada neće imati kapacitet vršenja poduzetničkog čina; nikada neće biti u stanju iz ničega proizvoditi novu praktičnu informaciju, otkrivati i iskorištavati nove mogućnosti za profit koje su do tada bile neprimjetne.¹³

12 Uvijek će biti nekog “zaostajanja” ili “kvalitativnog skoka” između stupnja kompleksnosti kojeg vladajuće tijelo može iznijeti svojom kompjuterskom opremom i onoga što društveni djelatnici stvaraju na decentraliziran i spontan način koristeći opremu koja je slična (ili barem iste generacije). Potonje će, bez izuzetka, biti daleko veće. Vjerovatno je Michael Polayni objasnio ovaj argument bolje od ikoga kada je rekao: “Sva naša artikulirana oprema pokazuje se kao ne više od obične kutije alata, ili kao jedan visoko efektivni instrument za razvijanje naših neartikuliranih fakultativa. I stoga ne moramo oklijevati da zaključimo da podrazumijevajući osobni koeficijent znanja dominira također u domenu eksplicitnog znanja, i da stoga predstavlja, na svim razinama, čovjekovu krajnju sposobnost stjecanja i zadržavanja znanja... Mape, grafikoni, knjige, formule itd... nude čudesne mogućnosti reorganiziranja našega znanja iz uvijek novih gledišta. A ova reorganizacija je po sebi, kao pravilo, podrazumijevajuća izvedba.” Pogledati *The Study of Man*, 1959, str. 24-25.

13 Isto tako, kao što Hayek naglašava, logička je kontradikcija smatrati da će ljudski um biti u stanju, jednoga dana, objasniti sebe, a još manje reproducirati mogućnost provođenja informacije. Hayekov argument kojeg smo unaprijedili u poglavlju 2, bilješki br. 17, jeste da poredak, sastavljen od izvjesnog konceptualnog sistema kategorija, može objasniti jednostavnije poretke (one koji sadržavaju jednostavnije sisteme kategorija), ali je logički neprihvatljivo da će biti u stanju izvršiti replikaciju sebe ili objašnjavati kompleksnije poretke. Vidi F. A. Hayek, *The Sensory Order*, str. 185-188). Vidi također u Penrose (1989), knjizi citiranoj u bilješki br. 28 posljednjeg poglavlja, *Penroseovi argumenti protiv šansi budućega razvika vještačke inteligencije*. Konačno, čak i ako bi “blueprint” za model artifičijelne inteligencije bio uspješan u budućnosti (što smatramo nemogućim iz već navodenih razloga), on bi onda naprosto značio stvaranje novih “ljudskih”

Ilustracija 3.4

Informacija pohranjena u kompjuterima nije "znanje", tj. svjesno asimilirana ili interpretirana od strane ljudskog uma sposobnog za njezino pretvaranje u praktičnu informaciju značajnu sa društvenog stanovišta. Informacija pohranjena u kompjuterskoj memoriji ili nekom drugom kompjuterskom mediju, identična je informaciji u knjigama, grafovima, mapama, novinama i časopisima, ili naprosto instrumentima, koje djelatnici koriste u kontekstu nekog specifičnog čina a koji su bitni za postizanje njihovih jedinstvenih ciljeva. Drugim riječima, "pohranjena informacija" nije informacija u atribuiranom smislu riječi: ona je značajno praktično znanje koje djelatnik poznaje, interpretira i koristi u kontekstu nekog specifičnog čina.

Također, jasno je da ne postoji način da se kompjuterski obradi praktična informacija koja, zato što nije otkrivena ili stvarana kroz poduzetništvo, još uvijek i ne postoji. Stoga, kompjuterski sistemi nisu od koristi u koordinaciji procesa društvene promjene putem komandi; fundamentalna kreativna priroda ljudskog čina je jedini katalizator koji je u stanju inicirati i unaprijediti spomenuti

umova, koji bi morali biti utjelovljeni unutar jednog novog socijalnog procesa i koji bi potom komplicirali stvari i udaljavali se čak i više od socijalističkog ideala. (Dugujem ovaj argument mom dobrom prijatelju Luisu Reigu Albiolu.)

proces. Kompjuteri su isključivo u stanju procesuirati informaciju koja je već stvarana i artikulirana, i bez sumnje oni su veoma korisna sredstva za djelatnika, ali nisu u stanju da stvaraju, otkrivaju i prepoznaju nove mogućnosti za profit, tj. nisu u stanju da djeluju poduzetnički. Kompjuteri su instrumenti koji stoje na raspolaganju djelatnicima, ali oni ne djeluju, niti će ikada djelovati. Oni mogu samo biti korišteni za upravljanje artikuliranom, formalnom i objektivnom informacijom, dok se informacija koja je bitna na društvenom nivou u biti ne može artikulirati i uvijek je subjektivne prirode. Stoga, kompjuteri ne samo da su nesposobni da stvaraju informaciju, već su fundamentalno nesposobni i da procesuiraju već kreiranu informaciju, ukoliko je riječ, kao što se obično dešava u društvenim procesima, o informaciji koja ne može biti izražena. Referirajući se naprimjer iz *ilustracije 2.2*, u drugom poglavlju, kažimo da čak ukoliko osobe A i B počnu komunicirati, formalno i detaljno, u pogledu resursa koji im nedostaju i koji su potrebni za postizanje ličnih ciljeva, i sve i ako budu u stanju prenijeti tu informaciju u ogromnu i veoma modernu bazu podataka, akt ljudskog uma (od strane osobe C) koji prepoznaje da se resursi jednog mogu upotrijebiti radi postizanja ciljeva drugog ostaje biti, u suštini, poduzetničkim činom čiste kreativnosti, subjektivnim i nepoistovjetljivim sa ciljem formalnih šablona karakterističnih za mašine. Da bi kompjuer efektivno upravljao aktom, ne samo da prvobitno mora zaprimiti artikuliranu informaciju, već ga neko mora i programirati. Drugim riječima, neophodno je temeljno i formalno indiciranje na pravilo djelovanja, naprimjer: kada neka osoba posjeduje određenu količinu resursa R, taj resurs će se koristiti od strane osobe koja ima cilj X. Formalno postojanje ovakvog pravila pretpostavlja prvobitno otkrivanje smjera djelovanja koji, sa poduzetničkog staništa, odgovara korištenju resursa R za postizanje cilja X. Stoga, očigledno je da kompjuterski sistemi mogu aplicirati samo prethodno otkriveno znanje za date situacije; oni nikada neće biti u stanju stvarati novu informaciju uzimajući u obzir nove situacije, koje još nisu otkrivene, i u kojima se *ex novo* stvara subjektivna, prešutna i rasuta informacija dominantna i tipična za društveni proces.

Stoga, apsurdno je vjerovanje da kompjuteri mogu biti instrumenti koji su u stanju omogućiti socijalizam kao i vjerovanje da u

puno manje razvijenim sredinama, izum štamparske prese i ostalih jednostavnijih metoda prikupljanja i rukovanja informacijom može pružiti pristup praktičnoj i subjektivnoj informaciji krucijalnoj za društvo. Ishod otkrića knjiga i štampanja je bio suprotan: to je učinilo društvo još bogatijim i još težim za kontroliranje. Zamislivo je samo da se problem socijalizma kvantitativno ublaži, ali nikako i da se riješi, kada bi upravno tijelo moglo upotrijebiti najmodernije kompjutere u društvu u kojem bi se kontinuirano generiranje nove praktične informacije svelo na minimum. Takvo stanje stvari bi se moglo postići samo jednim ekstremno rigidnim sistemom koji bi silom ometao ljude, u najvećoj mogućoj mjeri, u obavljanju poduzetništva, i istovremenim zabranjivanjem upotrebe bilo koje vrste kompjutera, mašina, kalkulatora, knjiga, itd... Samo bi u takvom hipotetičkom društvu "porobljenih divljaka" problem ekonomske kalkulacije u socijalizmu mogao izgledati manje kompleksnim. Ipak, problem se ne bi teoretski mogao riješiti čak ni u tako ekstremnim uslovima, pošto i u najtežim uslovima, ljudi imaju urođen, kreativni i poduzetnički kapacitet¹⁴ koji je nemoguće kontrolirati.

Na kraju, u svjetlu navedenih razmatranja, ne bi nas trebalo iznenaditi da su ustvari najkvalificiraniji informatičari i programeri, ti koji su i najskeptičniji stručnjaci u vezi s evaluacijom mogućnosti upotrebe kompjutera za reguliranje i organiziranje društvenih procesa. Zapravo, ne samo da oni jasno shvataju princip po kojem neprecizna informacija unesena u mašinu proizvodi rezultate sa umnoženim greškama ("smeće *input*", smeće *output*"), već i kon-

14 Argument ponuđen u ovome tekstu objavljuje apsurdnost vjerovanja, kojeg se drže mnogi "intelektualci", ne previše stručni u pitanjima funkcioniranja društva, da je "očigledno" za društvo da što više ono postaje složenije da time ono nužno postaje i egzogenije, prisilnije, i institucijalno interventnije. Ova ideja potječe od Benita Mussolinija, koji je rekao: "Mi smo prvi koji će ustvrditi da što komplikovanije forme poprima civilizacija, da skupa s tim i sloboda pojedinca nužno postaje ograničenija." (Citirao F. A. Hayek u knjizi *Road to Serfdom* (1944 [1972])). Međutim, kao što je već pokazano, logičko-teoretska realnost je upravo suprotna: kako se bogatstvo društva i razvitak civilizacije povećavaju, socijalizam postaje sve neizvodljiviji. Što je društvo primitivnije i nenaprednije, to su i izobilnija sredstva koja upravljajuća vlast ima na raspolaganju da rukuje informacijom, i stoga se problem socijalizma nadaje sve manjim (iako će socijalizam, sa logičke i teoretske tačke gledišta, biti uvijek nemoguć kada se primijeni na ljudska bića obdarena, u svojim djelovanjima, urođenim kreativnim kapacitetom).

stantno doživljavaju, kroz svoja svakodnevna iskustva, u pokušajima razvijanja opširnijih i kompleksnijih programa, susret sa sve većim i brojnijim poteškoćama u izbjegavanju logičkih mana kako bi učinili programe operativnim. Stoga, programiranje društvenog procesa do takvog stepena kompleksnosti, koji bi inkorporirao najfundamentalnije ljudske kreativne mogućnosti, naprosto je nemoguće. Štaviše, informatika nije izašla u pomoć intervencionistima — kako su to mnogi “društveni inženjeri” očekivali i čemu su se naivno nadali — ali umjesto toga je posljednji napredak u informatici postignut upravo prihvatanjem intuicije i znanja razvijenog od strane ekonomskih teoretičara koji se fokusiraju na spontane društvene procese, posebno Hayeka, čije se ideje danas smatraju od itekako praktične važnosti u promoviranju i olakšavanju dizajna i razvoja novih kompjuterskih programa i sistema.¹⁵

15 Ovdje bismo trebali spomenuti cijelu skupinu kompjuterskih znanstvenika koji su upoznali teoretičare u svom polju sa konceptima *austrijske ekonomske škole* i koji su zapravo razvili sasvim novi znanstveni istraživački program zvani “*agorički sistemi*” (što je termin koji se etimološki izvodi iz grčke riječi za “tržište”), koji postavljaju ključnu važnost na teoriju tržišnih procesa gledom na postizanje novih napredaka u polju kompjuterske znanosti. Ovdje posebice mislimo na Marka S. Millera i K. Erica Drexlera, sa Stanford Univerziteta (vidi njihove članke “Markets and Computation: Agoric Open Systems”, u *The Ecology of Computation*, ed. B. A. Huberman [Amsterdam: North Holland, 1988]). Vidi također sljedeći članak (uključujući i sve izvore u njemu citirane), koji sumari-zira program: “High-tech Hayekians: Some Possible Research Topics in the Economics of Computation”, kojeg je napisao Don Lavoie, Howard Baetjer, i William Tulloh i koji je objavljen u *Market Process* 8 (1990): str. 120-146.

6. DRUGE TEORETSKE POSLJEDICE SOCIJALIZMA

U prethodnim odjeljcima smo prikazali da je socijalizam intelektualna zabluda koja proizilazi iz “fatalne uobraženosti”,¹⁶ naime pretpostavke da je čovjek dovoljno inteligentan da organizira život u društvu. U ovom odjeljku ćemo sažeto i sistematski analizirati neumoljive posljedice koje ishode kada se zanemari logična nemogućnost koju socijalizam pretpostavlja, i kada se stane insistirati na osnivanju institucionalnog sistema prisile koji ograničava slobodu djelovanja ljudi.

Diskoordinacija i društveni nered

1. Već smo vidjeli da kada se sprječava, poduzetništvo nije više u mogućnosti otkrivati nepodešenosti koje nastaju u društvu. Kada se koristi prisila za zaustavljanje djelatnika od iskorištavanja prilika za profit koje stvaraju te nepodešenosti, djelatnici ostaju bez mogućnosti da uopće uvide te prilike, koje zato ostaju neprimjećene. Štaviše, ukoliko bi prisiljeni djelatnik slučajno uvidio priliku za profit, to bi bila posve irelevantna prilika, pošto bi ga institucionalizirana prisila spriječila od iskorištavanja situacije u svoju korist.

Nadalje, upravno tijelo koje je zaduženo za sprovođenje insti-

16 Ovo je upravo naslov Hayekovog posljednjeg rada, *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Vidi *The Collected Works of F. A. Hayek*, ed. W.W. Bartley III (Chicago: University of Chicago Press, 1989). I sam Hayek, kada ga je u Madridu intervjuirao Carlos Rodriguez Braun, bijaše izjavio da je suština njegove knjige da pokaže da je “arogantno i nabusito vjerovati da znamo čak toliko da smo u stanju organizirati život u društvu, život koji je, zapravo, rezultat procesa koji se temelje na disperznome znanju miliona pojedinaca. Misliti da možemo planirati taj proces, posve je apsurdno”. (Pogledati: Rodriguez Braun, *Revista de Occidente*, br. 58, mart 1986, str. 124-135).

tucionalne prisile nije u stanju putem komandi i naredbi koordinirati društveno ponašanje. Da bi to moglo, moralo bi imati pristup informaciji do koje ne može doći, zbog činjenice da se ta informacija nalazi rasutom po umovima svih djelatnika u društvu, i svako od njih ima ekskluzivan pristup svom dijelu te informacije.

Stoga, teoretski, prva posljedica od pokušaja uspostavljanja socijalističkog sistema će biti proširena društvena “diskoordinacija” ili “nepodešenost”, karakterizirana sistemskim sudaranjem različitih djelovanja agenata, koji svoje ponašanje neće uskladiti sa drugima niti će primijetiti da čine sistematske greške na širokoj skali. Za posljedicu toga, veoma veliki dio ovog ljudskog čina će biti osuđen, time što će ga ove nepodešenosti obustaviti. Ova generalna frustracija planovima ili diskoordinacijom, pogađa direktno u srce društvenog života i prepoznatljiva je unutarvremenski (*intratemporalni*) i međuvremenski (*intertemporalni*). Odnosno, ona utječe kako na trenutna djelovanja tako i na vitalnu koordinaciju između sadašnjih i budućih djelovanja u bilo kojem društvenom procesu.

Hayek smatra “redom” bilo koji proces u kojem veći broj različitih elemenata vrši interakciju tako što znanje jednog dijela dozvoljava formiranje ispravnih očekivanja cjeline.¹⁷ Ova definicija prikazuje socijalizam kao proizvođača društvenog nereda; utoliko što sprječava, pa čak i blokira, potrebna podešavanja između diskoordiniranog individualnog ponašanja, i utoliko što također sprječava, pa čak i blokira, potencijalna ljudska djelovanja zasnovana na nefrustriranim očekivanjima o ponašanju drugih, jer društvene nepodešenosti, koje neminovno nastaju uvijek kada se ometa slobodno obavljanje poduzetništva, ustrajavaju i ostaju sakrivene. Stoga, dobrovoljno prihvatanje “organiziranja” društva putem prisilnih naredbi ustvari stvara nered, i što je društveno uređenje kompleksnije, to je, po Hayekovim standardima, jasnije da je socijalistički ideal nemoguć, pošto kompleksno uređenje zahtijeva delegiranje mnogostrukih odluka i aktivnosti, a što ovisi o okolnostima totalno nepoznatim onima koji su skloni ka kontroliranju društva.

2. Paradoksalno je što se raširena društvena diskoordinacija će-

17 F. A. Hayek, *Rules and Order*, sv. 1 *Law, Legislation and Liberty*, 2:35-54 i José Ortega y Gasset, *Mirabeau o el Político*, sv. 3 u *Obras Completas* (Madrid: *Revista de Occidente*, 1947), str. 603.

sto koristi kao izgovor za ubrizgavanje dodatne doze socijalizma; drugim riječima, institucionalne agresije koja se sprovodi u novim oblastima društvenog života na uključenijski ili strožiji način negoli što je prethodno bio slučaj. Prethodno navedeno obično nastaje zato što upravljački autoritet, iako nije u stanju da detaljno razumije pojedine akcije koje rezultiraju konfliktom i nepodešenošću izazvanoj njegovim intervencijama, prije ili kasnije dolazi do spoznaje da društveni proces u principu ne funkcioniše. Iz svoje perspektive veoma ograničene moći procjene, upravljački autoritet tumači takvu situaciju kao logični rezultat “nedostatka kooperacije” od strane građana koji ne žele da striktno slijede njegove naredbe i komande, koje stoga postaju sve prostranije, detaljnije i prisilnije. Ovaj prelazak na viši stepen socijalizma će rezultirati još većom diskoordinacijom i nepodešenošću, što će zauzvrat opravdati nove “doze” socijalizma. Stoga i vidimo poraznu tendenciju socijalizma prema totalitarizmu, koji podrazumijeva režim u kojem vlada ima tendenciju da “silom intervenira u sve sfere života”.¹⁸ U drugim slučajevima, ovaj totalitarni proces progresivnog rasta prisile je popraćen stalnim udarcima na zakone, ili iznenadnim promjenama u njima, posredstvom radikalnih modifikacija sadržaja naredbi ili oblasti na koje se odnose, ili oboje, i to sve u uzaludnoj nadi da će nesistematično “eksperimentiranje” novim vrstama i stepenima intervencionizma rezultirati rješenjem za nerješive probleme koji se razmatraju.¹⁹

18 Real Academia Espagnola, *Diccionario*, s. v. “totalitarismo”, drugo značenje.

19 Čak je i mudri Michael Polanyi načinio veoma uobičajenu grešku prosuđujući ovakav oblik eksperimentacije s planiranjem, relativno neškodljivim – s obzirom da je nemoguće proizvesti praktične rezultate – ali je, ipak, previdio jednu ozbiljnu štetu nanесenu socijalnoj koordinaciji pokušajima da se iznesu utopijski projekti socijalnog inženjeringa. (Pogledati: Michael Polanyi, *The Logic of Liberty*, 1951, str. 111). Oni koji su odgovorni za prisilne agencije nisu u stanju shvatiti kako, unatoč svim njihovim naporima, socijalni inženjering ne radi ili pak radi sve slabije, i stoga oni obično svršavaju potonućem u hipokriziju ili očajanje, i pripisivanje nesretnog toka događaja bilo božanskome sudu – kao što je činio Grof-Vojvoda od Olivaresa – ili pak “nedostatku suradnje i štetnim intencijama samog civilnog društva” – kao što je rekao Felipe Gonzalez, u govoru kojeg je dao na Univerzidad Carlos II u Madridu na Dan Ustavnosti, 6. 12. 1991.

3. Prisilne intervencione mjere koje utjelovljuje socijalizam, izazivaju efekte na društvo koji su obično suprotni od očekivanih. Autoritet ima za cilj da ostvari ciljeve upravljajući prisilnim komandama unutar društvenih sfera koje su ponajviše vezane za te ciljeve, a paradoksalni rezultat je da te komande sprječavaju ljudska djelovanja u tim oblastima, čime gube na efektivnosti. Drugim riječima, upravljačko tijelo imobilizira silu poduzetništva baš tamo gdje je ona najviše potrebna, uzimajući u obzir da je ta sila esencijalna za koordinaciju društvene sfere koja je posrijedi, a time i za postizanje postavljenih ciljeva. Ukratko, neophodni proces podešavanja se ne potiče i u stvari slabi, a time društveni proces gubi šanse za postizanje željenih ciljeva. Što se naredbe efektivnije sprovode, time se više iskrivljava obavljanje poduzetništva. Ne samo da komande ne uspijevaju da uključe potrebnu praktičnu informaciju, već sprječavaju ljude od stvaranja iste, a time ekonomski agenti nisu u mogućnosti da je koriste kao vodiča prema kreativnosti i koordiniranosti. Teoretičari su već dugo upoznati sa ovim samo-uništavajućim efektom socijalizma, koji je poznat kao “paradoks planiranja ili intervencionizma”, ali su tek nedavno bili u stanju da ga objasne kroz precizne termine teorije poduzetništva.²⁰

20 Vjerovatno prvi koji je otkrio autodestruktivni rezultat institucionalne prisile bio je Böhm-Bawerk u svom članku “Macht oder ökonomisches Gesetz?” *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* (Vienna) 23 (decembar 1914): str. 205-271. J. R. Mez je preveo ovaj članak na engleski jezik, pa na stranici br. 192 ovog članka možemo iščitati da “svaka situacija koja nastaje sredstvima moći, može iznova uvesti u igru motive osobnog interesa, sklone da se suprostavljaju njezinom trajanju.” Mises je kasnije nastavio ovu liniju istraživanja u svojoj *Kritik des Interventionismus: Untersuchungen zur Wirtschaftspolitik und Wirtschaftsideoogie der Gegenwart* (Jena:Gustav Fische, 1929), a na engleski je preveden pod naslovom *A Critique of Interventionism* (New York: Arlington House Publishers, 1977). Mises zaključuje da “varijante interferencija sa tržišnim fenomenima ne samo da ne uspijevaju postići ciljeve koje su odredili njihovi autori i podržavaoci, već i stvaraju stanje koje je manje poželjno od prethodnog stanja, a koje su one bile zamišljene da promijene.” Također vrijedan posebnog spominjanja je i Rothbardov rad koji je potom uslijedio *Power and Market: Government and the Economy* (Menlo Park, California: Institute for Humane Studies, 1970). Ipak, najbriljantniji pristup ovoj temi jeste onaj kojeg je usvojio Kirzner u svome članku “The Perils of Regulation: A Market Process Approach”, u svom kapitalnom djelu *Discovery and the Capitalist Process*, str. 119, 149 .

4. Iako se inhibirajući efekt, kojeg socijalizam ostavlja na stvaranje praktičnih informacija, javlja u svim društvenim sferama, on je možda i najočitiji u ekonomskoj sferi. Prvo, primjer lošeg kvaliteta proizvoda i usluga jedan je od najtipičnijih znakova socijalističke diskoordinacije, a ima svoj izvor baš u nedostatku inicijativa za djelatnike u društvenom procesu i članove upravljajućeg autoriteta za generiranje informacija i otkrivanja istinitih potreba ljudi u vezi s kvalitetom standarda.

Drugo, u socijalističkom sistemu investicione odluke postaju čisto arbitrarne, i kvantitativno i kvalitativno, zbog nedostatka informacija potrebnih za sprovođenje barem i grube ekonomske kalkulacije. Zapravo, u socijalističkom okruženju je nemoguće znati, ili procijeniti, trošak oportuniteta investicija, a ovaj problem nastaje čak i ako upravno tijelo nametne svoju stopu vremenske preferencije na cijelo društvo. Štaviše, nedostatak informacija koji trpi upravno tijelo sprječava čak i mogućnost kalkuliranja pouzdanih stopa amortizacije stalnih sredstava. Stoga, socijalizam izaziva i održava raširenost pogrešno usmjerenih investicija resursa i faktora proizvodnje, a da čitava stvar bude još gora, pogrešno usmjerene investicije često razviju i osobinu nestabilnosti i cikličnosti zbog iznenadnih promjena u politici koje su tipične ovom sistemu i koje smo prešli na kraju prethodnog odjeljka.

Treće, socijalizam rezultira ozbiljnom i generalnom oskudicom na svim nivoima društva, uglavnom zbog toga što institucionalna prisila sprječava mogućnost da snažna sila genijalnosti ljudskog poduzetništva sistematski otkriva stanja oskudice i da traga za novim, efektivnijim načinima njenog eliminiranja. Zatim, nemogućnost ekonomske kalkulacije troškova dovodi, kao što smo vidjeli, do rasipanja velikog dijela produktivnih resursa na besmislene investicije, koje još dodatno pogoršavaju stanje oskudice.²¹ Ova oskudica

²¹ Janos Kornai skovao je termin "blago budžetsko ograničenje" da opiše ovu karakteristiku socijalizma, naime donošenje odluka na svim nivoima koje nije odgovarajuće ograničeno problemima cijena. Iako je ovaj termin dosegao izvjesnu kurentnost, on se previše fokusira na najočiglednije manifestacije temeljnog problema industrijskih organizacija (nemogućnosti, u odsutnosti slobodnog poduzetništva, generiranja informacije koja je neophodna da bi se izračunali troškovi), i ovo je odvelo mnoge učenjake da neprikladno previde ovaj problem ili da ga ne uspiju pravedno razmotriti. Pogledati János Kornai, *Economics of Shortage*

čak ide ruku pod ruku sa neefikasnim viškom određenih resursa, koji nastaje ne samo kroz proizvodne greške, već i kroz činjenicu da ekonomski agenti gomilaju onoliko dobara i resursa koliko mogu, pošto sistematska oskudica onemogućava ljudima da su uzdaju u adekvatnu ponudu proizvoda, usluga i faktora proizvodnje.

Na koncu konca, u slučaju radničke klase, greške u raspodjeli resursa su posebno štetne. Radnička klasa je pod tendencijom sistematske zloupotrebe, a visoka nezaposlenost rezultira, i manje ili više se prikriva, u zavisnosti od specifične vrste socijalizma o kojem je riječ. U svakom slučaju, visok nivo nezaposlenosti je jedna od najtipičnijih posljedica institucionalne prisile protiv slobodnog obavljanja poduzetništva u društvenim procesima vezanim za tržište rada.

Pogrešna informacija i neodgovorno ponašanje

Socijalizam karakteriziraju ne samo prepreke u stvaranju informacije, već i izazivanje jednog procesa koji sistematski privlači i proizvodi pogrešnu informaciju a time podstiče i rasprostranjeno neodgovorno ponašanje.

1. Ne postoji garancija da će upravno tijelo koje obavlja sistematsku prinudu biti u stanju prepoznati pojedine prilike za profit koje nastaju u društvenom procesu. Zbog manjka praktične informacije relevantne za individue pod prisilom, nemoguće je ni zamisliti da je upravno tijelo u stanju otkriti trenutne društvene nepodešenosti, osim u veoma izoliranim slučajevima, čistom šansom ili koincidencijom. Ustvari, sve i da član upravnog tijela slučajno otkrije nepodešenost, to "otkriće" bi se vjerovatno prikrilo zbog inertnosti prisilne organizacije, koja, osim u malom broju situa-

(Amsterdam: North Holland, 1980). U skorije vrijeme, ipak, Kornai je nekako uspio izraziti svoju teoriju u odrednicama poduzetništva, demonstrirajući tako da je konačno u cjelosti osmislio suštinu austrijskog argumenta o planiranju. Pogledati njegovu "The Hungarian Reform Process: Visions, Hopes and Reality", *Journal of Economic Literature* 24 (december 1986), preštampana u *Visions and Reality: Market and State* (London: Harvester, 1990), str. 156-157. Na ovu temu, vidi također radove Jana Winieckia, posebno *The Distorted World of Soviet-Type Economics* (London: Routledge, 1988 i 1991), i *Economic Prospects East and West: A View from the East* (London: CRCE, 1987).

cija, nema uopće interesa da otkrije nepopularne probleme koji bi neminovno zahtijevali, kako bi se uopće riješili, “mukotrpane” promjene i mjere. U isto vrijeme, članovi upravnog autoriteta uopće neće biti svjesni svog ozbiljnog, neiskorjenjivog neznanja. Stoga, informacija proizvedena putem komandi će biti protkane greškama i fundamentalno neodgovorne, pošto članovi upravnog tijela nisu u stanju doći do praktične, disperzne informacije koja se tiče alternativa koje moraju žrtvovati kada se odluče da slijede neki tok događaja, te stoga, u svom procesu donošenja odluka, neće biti u stanju uzeti u obzir stvarni trošak ili vrijednost tih alternativa.²²

2. Činjenica da je upravno tijelo neumoljivo odvojeno od društvenog procesa permanentnim zastorom neznanja, kroz koji je u stanju raspoznati samo očite stvari, osnovne pojedinosti, neminovno ga prisiljavaju da se fokusira na postizanje svojih ciljeva na jedan ekstenzivan i volunтарыstički način. Volunтарыstički u smislu da upravno tijelo očekuje postizanje svojih ciljeva prisilom volje, u obliku komandi. Ekstenzivan u smislu da se za mjerenje ili ocjenjivanje postizanja tih ciljeva koriste samo parametri koje je najlakše definirati, artikulirati i predstaviti. Drugim riječima, upravno tijelo se koncentrira samo na statističke ili kvantitativne parametre koji isključuju, ili pak koji nisu u stanju da dovoljno uključe, sve subjektivne i kvalitativne nijanse, koje su upravo najvrijedniji i najprepo-

22 Neko djelovanje se smatra “odgovornim” kada djelatnik koji ga poduzima ima na umu troškove koje i on i drugi povezani s njim podnose kao rezultat tog djelovanja. Trošak ili cijena je subjektivna vrijednost koju djelatnik pripisuje onome što podnosi po djelovanju, i ona može jedino biti dostojno procijenjena od strane onoga koji posjeduje nužnu, podrazumijevajuću, i praktičnu informaciju u pogledu vlastitih osobnih uvjetnosti, baš kao i uvjetnosti drugih pojedinaca s kojima saobraća. Ukoliko slobodno obavljanje poduzetništva nije dozvoljeno (sistematska prisila), ili ukoliko tome odgovarajuća prava vlasništva nisu adekvatno definirana i branjena (nesistematska prisila), onda ova praktična informacija ne može biti stvarana ili prenošena, pa tako ni djelatnik ne može zamijetiti troškove i stoga teži da se ponaša neodgovorno. O konceptu odgovornosti pogledati članak Garreta Hardina “An Operational Analysis of Responsibility”, u *Managing the Commons*, ed. Garret Hardin and John Baden (San Francisco: W. H. Freeman, 1977), str. 67. Neodgovornost tipičnu za socijalizam uzrokuje “tragedija zajedničkog dobra”, tj. jedan fenomen koji je u socijalističkim režimima prisutan u svim onim društvenim područjima koje taj režim obuhvata. (M. Rothschild, *Bionomics* [New York: Henry Holt, 1990], pog. 2)

znatljiviji dio praktične informacije rasute po ljudskim umovima.

Stoga, proliferacija i pretjerana upotreba statistike je još jedna karakteristika socijalizma, i uopće ne iznenađuje da riječ “statistika” proizilazi etimološki upravo od pojma za suštinsku organizaciju institucionalne prisile.

3. Sistematsko generiranje netačne informacije koja dovodi do rasprostranjenog neodgovornog ponašanja, te postizanje ciljeva prisilnog upravnog tijela na dobrovoljan i ekstenzivan način, rezultiraju konsekvencama koje su tragične po okolinu. Opće je pravilo da će okolina propadati upravo u onim geografskim područjima u kojim je socijalizam najjači (tj. tamo gdje su postavljena najjača ograničenja za obavljanje poduzetništva), i što je uopćenija i dalekosežnija prisilna intervencija, ozbiljnije je i propadanje prirode.²³

Efekt korupcije

Efekt socijalizma je korumpiranje ili izopačeno iskrivljavanje sile poduzetništva, koja je manifestacija ljudske djelatnosti. *Diccionario Real Academia Española* definiše “korumpiranje” kao “kvarenje, izopačenje, oštećenje, truljenje, iskrivljenje, ili uništenje”,²⁴ i posebno naznačava da se radi o uništavanju koje se odnosi na društvene institucije, shvaćene u smislu obrasca ponašanja. Korupcija je jedna od najtipičnijih i najfundamentalnijih posljedica socijalizma, pošto ovaj sistem ima tendenciju da sistematski iskrivljuje proces u kojem se stvara informacija i prenosi na društvo.

1. Prvo, prisiljeni ili upravljani ljudi brzo naprave poduzetničko

²³ Kvazireligiozno revnovanje statistikama potječe od samoga Lenjina, koji je rekao: “Dajmo statistike masama, učinimo ih popularnim, tako da se aktivna populacija sama nauči razumijevanju i shvatanju koja količina i koja vrsta posla mora biti urađena.” (Prevedeno sa str. 33 knjige *Die nächsten Aufgaben der Sowjetmacht (Berlin, 1918) F. A. Hayeka, Collectivist Economic Planning* (Clifton: Augustus M. Kelley, 1975), str. 128. O pretjeranoj proizvodnji statistika koje narastaju iz intervencionizma, i velikoj društvenoj šteti, troškovima, i neučinkovitostima koje one potiču pogledati članak Stephena Gillespiea “Are Economic Statistics Overproduced?” *Public Choice* 67, br. 3 (decembar 1990): str. 227-242. O socijalizmu i okolišu, pogledati T. L. Anderson i D. R. Leal, *Free Market Environmentalism* (San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy, 1991).

²⁴ “*Echar a perder, depravar, danar, pudrir, pervertir, estragar o viciar*” (Real Academia Española, *Diccionario*, s. v. “*corromper*”).

otkriće da su im bolje šanse da postignu svoje ciljeve ako, umjesto da pokušavaju otkriti i koordinirati društvene nepodešenosti iskorištavanjem prilika za profit, svoje vrijeme, napor i ljudsku genijalnost usmjere prema procesima donošenja odluka upravnog tijela. Stoga, impresivna količina ljudske genijalnosti – i što je intenzivniji socijalizam, to je i ta količina veća – konstantno će biti posvećivana razmišljanju o novim i efektivnijim načinima vršenja utjecaja na upravno tijelo, sa stvarnim ili zamišljenim nadanjem u ostvarivanje ličnih ciljeva. Prema tome, socijalizam ne samo da sprječava svakog člana društva da prilagodi svoje ponašanje prema ponašanju drugih, već nudi i inicijativu raznim pojedincima ili grupama ljudi da pokušaju utjecati na upravno tijelo, u nadi da će iskoristiti njegove prisilne naredbe radi pridobijanja ličnih privilegija ili prednosti na račun ostatka društva. Stoga, spontani i koordinirani društveni proces biva korumpiran te zamijenjen procesom u kojem lajtmotiv društvenog života postaje borba za vlast u društvu u kojem vlada sistematsko nasilje i konflikt između raznih individua i grupa ljudi koje se otimaju za moć ili utjecaj. Prema tome, u socijalističkom sistemu, ljudi gube naviku moralnog ponašanja (tj. prema običajima ili principima) i postepeno mijenjaju svoje ličnosti i svoje ponašanje, koje postaje sve amoralnije (tj. manje podliježe principima) i sve agresivnije.²⁵

25 Vjerovatno je Hans-Herman Hoppe bio taj koji je ponajbolje opisao korumpirajući utjecaj socijalizma kada je rekao: “Preraspodjela šansi za akviziciju prihoda mora rezultirati time da ljudi više koriste agresiju da dosegnu osobno zadovoljstvo i/ili da veći broj ljudi postaje sve više agresivnim, to jeste *da se pomjera sve više od neagresivnih ka agresivnim ulogama, i da polahko preobražuju svoju osobnost za posljedicu ovakvog stanja stvari*; a ova promjena u strukturi karaktera, u moralnom sastavu društva, zauzvrat vodi još jednoj redukciji na razini investiranja u ljudski kapital.” (*A Theory of Socialism and Capitalism* (London: Kluwer Academic Publishers, 1989), str. 16-17. Pogledati takođe našu analizu u “El Fracaso del Estado Social”, ABC (april 8, 1991): str. 102-103. Vidi također analizu Huerta de Soto (1991). Jedan drugi znak korumpirajućeg utjecaja socijalizma jeste i generalni porast “društvenih potreba” za prisilnim komandama države i za regulacijama, što je porast koja se izvija iz kombinacije sljedećih faktora: (i) želje svake posebne interesne skupine da stekne privilegije nauštrb ostatka društva; (ii) nemoguća, naivna iluzija da će veće doze regulacije biti u stanju reducirati generaliziranu legalnu nesigurnost koja svuda preovladava zahvaljujući širećoj i isprepletenoj mreži kontradiktornih legislacija; i (iii) prostitucija navika osobne odgovornosti, koje subjektivno i nesvjesno iznova osnažuju paternalizam države

2. Drugo, u stanju smo primijetiti još jedan primjer efekta korupcije u socijalizmu, kada grupe ljudi, ili individue, koje nisu uspjele doći do vlasti bivaju primorane posvetiti većinu svoje poduzetničke genijalnosti ili aktivnosti izbjegavanju ili uklanjanju, u sklopu vlastitih okolnosti, efekta prisilnih naredbi, za njih štetnih ili drastičnih, putem dodjeljivanja privilegija, prednosti i određenih dobara i usluga ljudima koji su zaduženi za nadgledanje, sprovođenje i nametanje tih naredbi. Ta aktivnost korupcije je odbrambene prirode, pošto služi kao jedna vrsta “otvora za spašavanje” koji omogućava ublažavanje štete koju socijalizam izaziva u društvu. Ona može imati i pozitivan efekt u smislu da omogućava ljudima da održe neki minimum koordinirajućih društvenih odnosa, čak i u najtežim slučajevima socijalističke prisile. U svakom slučaju, korupcija, ili perverzna devijacija poduzetništva, uvijek će biti prekomjerna, na što ukazuje i Kirzner.²⁶

3. Treće, članovi upravnog tijela, tj. manje ili više organizirana grupa ljudi koja sistematski sprovodi prinudu, također će nastojati da koristi svoje poduzetničke kapacitete, svoju vlastitu ljudsku genijalnost, ali na iskrivljen način. Glavni cilj njihove aktivnosti je da se održe na vlasti i da opravdaju svoja prisilna djelovanja nad ostalim djelatnicima u društvu. Detalji i jedinstvene karakteristike korupcijskih aktivnosti osoba na vlasti, variraju u zavisnosti od

i osjećanja ovisnosti o autoritetu.

26 Vidi Israel M. Kirzner, “The Perils of Regulation: A Market Process Approach”, u *Discovery and the Capitalist Process*, str. 144, 145. U socijalističkom režimu, pošto ljudi moraju utjecati na prisiljavajuće tijelo dok se barem ne prestanu nadavati kao da poštuju njegove komande, i pošto je ovo tijelo veoma arbitrarno i diskreciono, prijateljske veze se smatraju vitalnim. Zapravo, sistem je sve inventivniji što je ova mreža nužnija i važnija, i što više socijalnih sfera ona dotiče (upravo onih sfera u kojima je intervencija najjača), osobni kontakti su ovisni o ovoj mreži nauštrb jedne vrste interakcije tipične za slobodni svijet, naime interakcije koja je narastajuće apstraktna i neosobna, i stoga ona svodi pitanje prijateljstva na zaleđe, i čini ga uvijek potčinjenim suštinskom objektu postizanja vlastitih ciljeva unapređivanjem vlastitih interesa, onoliko koliko je to moguće, kao što nam to može otkriti tržište. Nadalje, pokušaji da se osvoji naklonost moćnika, i servilnost koju ovo podrazumijeva, uvijek potiču neku neobičnu vrstu “štokholmskog sindroma”, koja daje prisiljenoj osobi iznenađujuća osjećanja razumijevanja i drugarstva prema onima koji ga institucionalno prisiljavaju i susprežu da slobodno ozbilji svoj urođeni kreativni potencijal.

specifične vrste socijalizma o kojoj se radi (totalitarni, demokratski, konzervativni, itd...). Ono što trebamo istaknuti na ovom mjestu je da izopačena poduzetnička aktivnost, onih koji imaju ultimativnu kontrolu nad upravnim tijelom naginje kreativnom stvaranju situacija koje će povećati, proširiti i opravdati njihovu moć.²⁷ Stoga, vlast će, primjerice, podsticati formiranje posebnih interesnih grupa kojima će dodjeljivati razne beneficije i privilegije, a one će zauzvrat davati podršku upravnom tijelu. Također, svaki će socijalistički sistem stremiti pretjerivanju u političkoj propagandi, u kojoj će idealizirati efekte komandi upravnog tijela na društveni proces, i istovremeno insistirati da bi odsustvo takvih intervencija proizvelo negativne posljedice za društvo. Sistematska obmana populacije, izvrtanje istine, fabriciranje lažnih kriza kako bi se društvo uvje-

27 Vidi Thomas J. Di Lorenzo, "Competition and Political Entrepreneurship: Austrian Insights into Public Choice Theory", u *The Review of Austrian Economics*, ed. Murray N. Rothbard and Walter Block, sv. 2 (Lexington: Lexington Books, 1988), str. 59-71. Iako su doprinosi škole javnog izbora mnogo značajni zbog njihove analize funkcioniranja birokracija i političkih tijela koja su zadužena za primjenu institucionalne prisile, slažem se s Di Lorenzom da je analiza ove škole do sada bila ozbiljno oslabljena svojom dubokom ovisnošću o metodologiji neoklasične ekonomije; po svojoj izuzetno statičnoj naravi, a to bi se dalo opisati kao upotreba formalnih instrumenata karakterističnih za ekonomsku analizu ekvilibriuma, i kao neuspjeli pokušaj da se u cjelosti prihvati dinamička analiza bazinara na teoriji poduzetništva. Uvođenje koncepcije poduzetništva navodi nas da zaključimo da je prisilna institucionalna aktivnost čak perverznija od onoga što je ova škola tradicionalno otkrila. Škola javnog izbora je u generalnom previđala sposobnost vladajućeg tijela da poduzetnički stvara perverzna, iskvarena djelovanja i strategije koje su sve novije i efektivnije. Za sažetak najvažnijih priloga škole javnog izbora u ovome polju pogledati William Mitchel, *The Anatomy of Government Failures* (Los Angeles: International Institute of Economic Research, 1979); J. L. Migué and G. Bélanger, "Toward a General Theory of Managerial Discretion", *Public Choice*, br. 17 (1974): str. 27-43; William Niskanen, *Bureaucracy and Representative Government* (Chicago: Adine-Atherton Press, 1971); Gordon Tullock, *The Politics of Bureaucracy* (Washington D.C.: Public Affairs Press, 1965); i pionirski rad Ludwiga von Misesa, *Bureaucracy* (New Rochelle, New York: Arlington House, 1969). Huerta de Soto (1986) daje skicu, na španjolskom jeziku, glavnih argumenata sve ove literature u članku "Derechos de propiedad y gestión privada de los recursos de la naturaleza", *Cuadernos del Pensamiento Liberal* (Madrid: Unión Editorial), br. 2 (mart 1986): str. 13-30, preštampano u našem *Estudios de Economía Política* (Madrid: Unión Editorial, 1994), str. 229-249.

rilo da je struktura moći potrebna i da se mora održati i jačati su primjeri tipičnih karakteristika izopačenih i korumpiranih efekata kojima socijalizam djeluje na svoja vlastita upravna tijela ili agencije.²⁸ Štaviše, ove karakteristike će biti uobičajene kod vrhovnog autoriteta za donošenje odluka, koji je odgovoran za institucionalnu agresiju, te u posredničkim birokratskim organima koji su potrebni za izdavanje prisilnih naredbi i za nadgledanje njihovog sprovođenja. Ove sekundarne birokratske organizacije će uvijek naginjati prekomjernoj ekspanziji, potraži za podrškom posebnim interesnim grupama, i stvaranju vještačkih potreba za svojom egzistencijom preuveličavanjem rezultirajućih koristi od svojih intervencija te sistematskim prikrivanjem svojih izopačenih efekata.

Na kraju, megalomanska priroda socijalizma postaje očigledna. Ne samo da birokratske organizacije tendiraju prema neograničenoj ekspanziji, nego i oni koji ih kontroliraju također instinktivno pokušavaju reproducirati makrostrukture ovih organa na društvo nad kojim djeluju, i, pod plaštom svakakvih lažnih izgovora, ti autoriteti nameću stvaranje sve većih jedinica, organizacija i firmi. Njihovo opravdanje za ovakvo djelovanje je dvostruko: prvo, oni instinktivno vjeruju da takve strukture čine nadgledanje i sprovođenje prisilnih komandi jednostavnijim, i drugo, da takve strukture nude birokratskim autoritetima pogrešan osjećaj sigurnosti od istinskog poduzetničkog napora, koji, u suštini, uvijek nastaje iz individualističkog i kreativnog mikroprocesa.²⁹

28 Upravo zato što socijalizam generira korupciju i nemoralnost, on će uvijek porađati najiskvarenije, najnemoralnije, i najbeskrupuloznije jedinice, to jeste, individue koje će biti najvještije u kršenju zakona, izvršavanju nasilja, i uspješnom zavođenju naroda, i koji će nastojati da se domognu položaja moći. Historija je toliko puta potvrdila i ilustrirala ovo počelo u mnogolikim kontekstima, a 1944, Hayek je to detaljno razmatrao u poglavlju br. 10 ("Why the Worst Get on the Top") svoje *The Road to Serfdom* (1944 [2008], str. 134-152). Postoji i španski prijevod Josea Vergare, *Camino de Servidumbre* (1978). Smatramo da bi naslov *El Camino hacia la Servidumbre* bio daleko prikladniji. Valentin Andres Alvarez predložio je ovaj prijevod u svom prikazu (1945) ove Hayekove knjige ("El Camino hacia la Servidumbre del Profesor Hayek"), prikazu koji ga je umalo koštao profesorske karijere u Madridu, blagodareći političkoj intolerantnosti koja je vladala u Španiji toga vremena.

29 Jean-Fracois Revel, *El estado megalómano* (Madrid: Planeta, 1981). Prema riječima Camilo Jose Cela, dobitnika Nobelove nagrade za književnost 1989.

Siva i “neregularna” ekonomija

Još jedna tipična posljedica socijalizma je izazivanje neumoljive društvene reakcije u kojoj razni djelatnici, u sklopu svojih mogućnosti, sistematski ispoljavaju neposlušnost prisilnim naredbama upravnog tijela putem poduzimanja niza aktivnosti i interakcija van regularnog okvira kojeg su komande trebale uspostaviti. Dakle, cijeli društveni proces započinje iza leđa onih kojih upravno tijelo smatra “regularnim”, a taj proces otkriva stepen do kojeg je institucionalna prisila dugoročno osuđena na propast, pošto se kreće nasuprot fundamentalne biti ljudskog čina. Stoga, upravno tijelo često nema izbora već da ispoljava svoju moć i da implicitno tolerira “neregularne” društvene procese koji preživljavaju pored uspostavljenih rigidnih struktura. Dakle, pojavljivanje skrivene, “neregularne”, “sive” ekonomije je sastavna odlika socijalizma, koja nastaje, bez izuzetka, u sferama prisilnih aktivnosti i varira sa intenzitetom istih. Osnovne karakteristike korupcije i sive ekonomije su jednake i u pravim socijalističkim državama i u miješanim ekonomijama. Jedina razlika je da su u miješanim ekonomijama korupcija i siva ekonomija prisutne baš u onim sektorima društvenog života u kojima intervenira država.³⁰

Zaostajanje u društvenom (ekonomskom, tehnološkom, kulturnom) razvoju

1. Socijalizam očigledno iziskuje napad na ljudsku kreativnost a time i na društvo i civilizacijski napredak. Zapravo, do stepena

godine, “država rastavlja od prirode, i preskače zemlje, krvne loze, i jezike. Zmaj Leviathana je razjapio svoje ralje da proždre cijelo čovječanstvo... Hiljade točiča države uskladilo se sa svojim crvolikim sužnjima; oni puzaju sa crvima koji su naučili svoju pogubnu lekciju da moraju očuvati svog domaćina.” “El Dragón de Leviatán” (predavanje održano pred UNESCO-m, juli 1990), u “Los Intelectuales y el Poder”, ABC (Madrid), 10. 07. 1990, str. 4, 5.

30 Za sumarij teorije koja se tiče iregularne ekonomije i kratkih prikaza najvažnije literature napisane na tu temu vidi: Joaquín Trigo Portela i Carmen Vázquez Arango, *La Economía Irregular* (Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1983) i *Barreras a la Creación de Empresas y Economía Irregular* (Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1988). Za ilustraciju teoretskoga argumenta ponuđenog u tekstu, ali primijenjenog na specifični slučaj Perua, pogledati *El Otro Sendero: La Revolución Informal* (Mexico: Editorial Diana, 1987).

do kojeg je ispoljavanje ljudskog čina spriječeno putem prisilnih naredbi, djelatnici nisu u stanju da stvaraju ili otkrivaju novu informaciju, čime se blokira civilizacijski napredak. Drugim riječima, socijalizam podrazumijeva sistematsko uspostavljanje niza barijera za ljudsku interakciju, a te barijere, zauzvrat, zaustavljaju razvoj društva. Taj efekt se osjeća ne samo u onim sferama koje su striktno ekonomske prirode, već u svim sferama društvenog razvoja. Jedna od najtipičnijih karakteristika socijalističkog sistema je sporost inoviranja i uvođenja novih tehnoloških inovacija, sa posljedicom da socijalistički sistemi uvijek kasne za konkurencijom u razvoju i praktičnoj primjeni novih tehnologija.³¹ To je tako, usprkos težnji socijalista da silom, kao i uvijek, na ekstenzivan i dobrovoljan način, postignu tehnološki razvoj putem komandi i uspostavljanjem pretencioznih ministarstava, instituta ili vijeća posvećenih naučno-istraživačkom radu i planiranju budućeg razvoja novih tehnologija. Ipak, sama kreacija tih birokratskih agencija za razvoj inovacija, jasan je signal da je sistem blokiran po pitanju naučnog i tehnološkog razvoja. Činjenica je da je nemoguće planirati budući razvoj nauke koja još nije stvarana i koja može nastati samo u okruženju poduzetničke slobode koju komande nisu u stanju simulirati.

2. Iznad navedena opažanja važe i za bilo koju drugu sferu u kojoj nastaje spontani i konstantni društveni razvoj ili evolucija. To se posebice odnosi na oblasti kulture, umjetnosti i lingvistike, i generalno na sve oblasti koje svoj korijen imaju u spontanoj evoluciji i razvoju društvenih navika i običaja. Kultura je jednostavno spontani rezultat društvenog procesa u kojem veći broj djelatnika imaju interakciju, i svako od njih daje svoj doprinos u obliku iskustva, originalnosti i vizije. Ukoliko autoritet u tom procesu primjeni sistematsku prinudu, on ga onesposobljava i korumpira, ukoliko ga u potpunosti ne zaustavi. (Opet će se upravno tijelo pokušati predstaviti kao "borac" za podsticanje kulture kroz uspostavljanje raznih agencija, ministarstava, vijeća i komisija kojima je povjereno

31 Štaviše, V. A. Naishul istaknuo je da socijalistički sistem ne tolerira promjene i inovacije, imajući u vidu duboke, mnoštvene štetne promjene do kojih one dovede u rigidnoj organizaciji ekonomije. Pogledati "The Birthmarx of Developed Socialism", u Naishul, 1991, pog. 5 njegove *The Supreme and Last Stage of Socialism* (London: CRCE, 1991), str. 26-9, posebno str. 28, "Hostility to change").

potpomaganje i “podsticanje” “razvoja” kulture putem komandi.)³²

3. Evolucija ili razvoj novih društvenih običaja je, također, ključna, pošto oni uče narod kako da se ponaša prema novim situacijama, proizvodima, uslugama, itd., koje nastaju u procesu društvenog razvoja. Najtragičnije je društvo koje je stagniralo zbog institucionalne agresije nad interakcijom svojih članova, naime usljed intervencije koja ometa proces učenja koji je potreban za konfrontiranje novih izazova i iskorištavanje novonastalih prilika koje se konstantno javljaju.³³

Prostitucija tradicionalnog koncepta zakona i pravde: moralna izopačenost koju stvara socijalizam

1. U prethodnom poglavlju smo vidjeli da je društveni proces, nošen silom poduzetništva, omogućen skupom uobičajenih pravila. Te navike ponašanja su supstanca privatnog ugovornog i krivičnog zakonodavstva, kojeg niko nije namjenski dizajnirao. Umjesto toga, one su evolucijske institucije koje su nastale kao rezultat praktične informacije koju je dao ogroman broj djelatnika u toku veoma dugog vremenskog perioda. Sa ovog stanovišta, zakon je sastavljen od serije supstantivnih zakona ili pravila koja su generalna (pošto

32 Jacques Garello je autor jedne dobre analize o oštećujućim efektima koje socijalizam ostavlja na kulturu, uz poseban osvrt na Francusku (vidi “Cultural Protectionism”, prezentirano na Regionalnom okupljanju Društva Mont Pelelerin, Pariz, 1984).

33 Jedan primjer koji grafički ilustrira argument koji smo spomenuli u tekstu, jeste onaj štetnih efekata koje vladina sistematska agresija na produkciju, distribuciju i konzupciju lijekova ima po društveni proces kojim ljudi uče kako da se ponašaju u pogledu lijekova. Zapravo, u historijskom smislu, mnogi lijekovi su se susretali sa manjim redom neefikasnih regulacija, i za posljedicu toga, kroz proces podešavanja kojeg poduzetništvo izvodi, društvo je bilo u stanju generirati velike količine informacije i iskustva koji su podučili ljude kako da se ispravno vladaju u pogledu ovih supstanci. Primjerice, u mnogim društvima, upravo je to bilo ono što se dogodilo u pogledu proizvoda kao što su vino i duhan. Kako bilo, usporedan proces je nezamisliv u pogledu nedavno otkrivenih supstanci koje su, od samog početka, bile podložne veoma rigoroznom sistemu institucionalne prisile, sistemu koji, pored toga što propada, bijaše držao ljude podalje od eksperimentiranja i učenja šta su prikladni obrasci ponašanja. Pogledati Guy Sorman, *Esperando a los bárbaros* [Waiting for the Barbarians] (Barcelona: Seix Barral, 1993), str. 327-337.

su podjednako primjenjiva na sve) i apstraktna (pošto uspostavljaju samo široku platformu za lično ponašanje, bez predviđanja bilo kakvih konkretnih rezultata društvenog procesa).

Pošto se socijalizam oslanja na institucionalnu, sistematsku agresiju (u obliku niza prisilnih naredbi ili komandi) protiv ljudskog čina, socijalizam iziskuje nestanak gore spomenutog tradicionalnog koncepta zakona i njegovu zamjenu nekom "lažnom" vrstom zakona, sastavljenog od konglomerata administrativnih naredbi, regulacija i komandi koje detaljno opisuju kako da se svaka individua ponaša. Time, kako se socijalizam širi i razvija, zakoni u tradicionalnom smislu prestaju da služe kao vodič za lično ponašanje, i njihova uloga biva uzurpirana prisilnim naredbama ili komandama koje potiču od upravnog tijela (bez obzira da li je demokratski izabrano ili ne). Ovim putem se obim zakona praktične aplikacije postepeno ograničava na one regularne ili neregularne sfere koje nisu pod direktnim i efektivnim utjecajem od strane socijalističkog režima.

K tome još nastaje i jedan veoma bitan sekundarni efekt: kada djelatnici izgube kriterij koji nudi supstantivni zakon, oni počinju mijenjati svoje ličnosti i ostaju bez navike prilagođavanja na apstraktna generalna pravila, te stoga djelatnici progresivno postaju sve lošiji u asimilaciji tradicionalnih pravila ponašanja, i sve manje i manje im se povinuju. U stvari, pošto je u mnogim prilikama potrebno izbjegavati komande radi sopstvenog preživljavanja, drugima se signalizira da je izopačeno poduzetništvo, do kojeg dovodi socijalizam, uspješno, čime uglavnom društvo dolazi do zaključka da je kršenje zakona prije izraz ljudske hvale vrijedne genijalnosti, koja se treba tražiti i podsticati, negoli narušavanje sistema standarda i opasnosti za život u društvu. Stoga, socijalizam podstiče ljude na kršenje zakona, ispija mu suštinu, te ga korumpira putem kompletnog diskreditiranja u društvu, a kao rezultat, građani gube sav respekt prema zakonu.

2. Prostitucija koncepta zakona, koja je objašnjena u prethodnom odjeljku, je neizbježno popraćena i paralelnom korupcijom koncepta i primjene pravde. Pravda, u tradicionalnom smislu, sastoji se od jednake primjene na sva ona supstantivna, apstraktna

pravila ponašanja koja sačinjavaju privatno pravo i kazнено pravo. Stoga, ne radi se o slučajnosti da se pravda predstavlja kao slijepa, pošto iznad svega ona mora biti slijepa, u smislu da ne smije sebi dozvoliti da u svojoj primjeni prava bude pod utjecajem poklona bogatih, ili suza siromašnih.³⁴ Pošto socijalizam sistematski korumpira tradicionalni koncept zakona, on i modificira tradicionalnu ideju pravde. Ustvari, u socijalističkom sistemu, pravda se sastoji prvobitno od arbitrarnog mišljenja upravnog tijela, baziranog na manjoj ili višoj emotivnoj impresiji njegovih članova o konkretnom “krajnjem rezultatu” društvenog procesa kojeg misle da uviđaju i kojeg odozgo hrabro pokušavaju organizirati putem prisilnih komandi. Stoga, ne osuđuje se više ljudski čin, već zapazeni “rezultat” u sklopu lažnog koncepta “pravde”, kojem se dodaje pridjev “društvena” kako bi bila atraktivnija onima koji je trpe.³⁵ Sa

34 “Ne izopačujte pravdu; *ne budite nepravedni prema sirotinji niti favorizirajući prema uglednima*, već pravo sudite bližnjem svome” (Lev. 19: 15). “Zato Sam učinio da budete prezrenim i poniženim pred svima narodima, jer ste se ... u pitanjima zakona pokazali nepravednima” (Mal. 2: 9, Nova internacionalna verzija).

35 Riječ “socijalno” (društveno) posvema mijenja značenje svakoga termina na koji se primijeni (pravo, demokratija itd...). Drugi termini koji se također koriste da bi kamufirali stvarnost atraktivnim konotacijama su, naprimjer, pridjevi “popularni” i “organski” koji obično prethode terminu “demokratija”. Amerikanci koriste izraz “lasičje riječi” kada ukazuju na sve one riječi koje se koriste da semantički zavedu građanstvo i dopuste kontinuiranu upotrebu enormno atraktivnih riječi (poput “pravde” i “demokratije”) ali sa značenjem koje se direktno suprotstavlja onome koje one tradicionalne prenose. Termin “lasičja riječ” izvodi se iz dobro znanog Shakespeareovog stiha koji se odnosi na sposobnost lasice da isisa jaje bez da mu ikako ošteti ljusku. (“Mogu posisati melanholiju iz pjesme, kao što lasica može posisati jaje”, *As You Like It* u *The Riverside Shakespeare*, 1974, str. 379) Za više informacija o ovoj temi, detaljno konsultirajte cijelo poglavlje br. 7, Hayekove *The Fatal Conceit* (1988). Jedan drugi termin čije je značenje iskvareno jeste “solidarnost”; on se danas koristi kao alibi za državnu prisilu koje se smatra legitimnom ukoliko je navodno usmjereno da “pomogne” potlačenima. Pa ipak, “solidarnost” tradicionalno znači nešto posve drugačije i odnosi se na ljudske interakcije koje poviru iz spontanog društvenog procesa kojeg poduzetništvo izvodi. Zapravo, “solidarnost” se izvodi iz latinskog termina *solidare* (složiti ili ujediniti) i znači, prema *Diccionario Real Academia Espanola* “formalna odanost aktivnostima drugih”. Stoga, tržište, kako smo ga mi definirali, predstavlja suštinski mehanizam ili sistem solidarnosti među ljudskim bićima. U ovome smislu, ne postoji ništa što bi bilo više antitetično solidarnosti od pokušaja da se ono silom nametne, odozgo, principi solidarnosti koji su jednako

suprotnog aspekta tradicionalne pravde, nema ništa nepravednijeg od koncepta “društvene pravde”, pošto ovisi od pogleda, impresije, ili procjene “rezultata” društvenih procesa, bez obzira na partikularno ponašanje svakog pojedinog djelatnika sa stanovišta pravila tradicionalnog zakona.³⁶ Uloga sudije u tradicionalnom zakonu je čisto intelektualne prirode, u kojoj on sebi ne smije dozvoliti da bude pod utjecajem svojih emocionalnih inklinacija ili svoje lične procjene efekta koju će odluke imati na stranke. Ukoliko se, kao što se dešava u socijalizmu, ometa objektivna primjena zakona, a dozvoli donošenje pravnih odluka baziranih na manje ili više emotivnim impresijama, gubi se sva zakonska sigurnost, i djelatnici ubrzo počinju uviđati da se može postići bilo koja željena odluka ukoliko se može ostvariti povoljan utisak na sudiju. Kao rezultat se stvara ogromni podsticaj za parničenje, i zajedno sa haotičnom situacijom koja rezultira sve većom nesavršenošću i kontradiktornom mješavinom prisilnih komandi, preopterećuju se sudije do te mjere da njihov posao postaje sve nepodnošljiviji i neefikasniji. Tako proces, tj. progresivni slom, traje i završava se tek kada praktično nestane pravde u tradicionalnom smislu, i kada sudije postanu obične birokrate u servisu vlade, te preuzmu odgovornost za ispunjenje prisilnih komandi koje izdaju. Tabela 3.1 sadrži najznačajnije razlike između spontanih procesa baziranih na poduzetništvu i slobodne

kratkovidi koliko i pristrani. Nadalje, problem permanentnog neznanja, koje po- gađa regulatornu agenciju, nužno se raspodjeljuje među onima koji zamišljaju solidarnost striktno u odrednicama pomaganja potrebitima, a ovo pomaganje će biti neefikasno i površno ukoliko ga država ostavi samo za sebe, umjesto i za one pojedince koji su zainteresirani da dragovoljno pomažu drugima. Ivan Pavao II, u svojoj enciklici *Centesimus Annus*, ne samo da ukazuje na tržište kao na “progresivno šireći lanac *solidarnosti*” (pog. 4, sekcija 43, paragraf 3), već također tvrdi da “potrebni su najbolje shvaćeni i zadovoljeni od strane onih ljudi koji su njima najbliži koji se ponašaju kao bliži onima koji su u potrebi,” i stoga on kritizira državu socijalne pomoći: “Intervenirajući direktno i lišavajući društvo njegove odgovornosti, Država socijalne pomoći vodi gubitku ljudskih energija i pretjeranom rastu broja javnih agencija, koje su više uslovljene birokratskim načinima razmišljanja negoli brigom za služenje svojim klijentima, i koje prati enorman porast trošenja”; (pog. 5, sekcija br. 48, paragraf br. 5).

36 Najbolju kritičku raspravu lažnoga koncepta socijalne pravde napisao je Hayek. Pogledati *The Mirage of Social Justice*, sv. 2 knjige *Law, Legislation and Liberty* (1976).

Tabela 3.1

Spontani društveni proces baziran na poduzetništvu (neizopačena društvena interakcija)	Socijalizam (sistematska institucionalna agresija na poduzetništvo i ljudski čin)
1. Društvena koordinacija nastaje spontano kroz poduzetništvo, koje konstantno otkriva i eliminira društvene nepodešenosti koje nastaju u obliku prilika za profit (Spontano uređenje).	1. Pokušava se nametnuti društvena koordinacija odozgo putem <i>prisilnih komandi, naredbi i regulacija</i> koje izdaju autoriteti (Organizirana hijerarhija – od riječi <i>hieros</i> , sveto, i <i>archein</i> , komandovati).
2. Protagonist procesa je <i>čovjek</i> , koji djeluje i obavlja kreativno poduzetništvo.	2. Protagonisti procesa su <i>vođa</i> (demokratski izabran ili ne) i <i>državni činovnik</i> (osoba koja djeluje uz pridržavanje administrativnim naredbama i regulacijama koje potiču od autoriteta).
3. Veze društvene interakcije su <i>ugovorne</i> , a uključene stranke razmjenjuju proizvode i usluge prema supstantivnim zakonskim pravilima (Zakon).	3. Veze društvene interakcije su <i>hegemonističke</i> , neki ljudi naređuju, drugi se povinuju. U “socijalnoj demokraciji”, “većina” vrši prinudu nad “manjinom”.
4. <i>Tradicionalni, supstantivni koncept zakona, shvaćen kao apstraktno, generalno pravilo</i> predominira i primjenjuje se podjednako nad svima, bez obzira na partikularne okolnosti.	4. <i>Komande i regulacije</i> predominiraju koje su i pored njihove pojave u obliku formalnih zakona ipak specifične, konkretne naredbe koje komanduju ljudima da izvrše neka konkretna djelovanja u specifičnim okolnostima i ne primjenjuju se podjednako nad svima.
5. Zakoni i institucije koje omogućuju društveni proces nisu stvarane sa namjerom, već su <i>evoluirale iz običaja</i> , koje inkorporiraju ogromnu količinu praktičnog iskustva i informacije koja se akumulirala generacijama.	5. Komande i regulacije se namjenski izdaju od strane <i>organiziranih autoriteta</i> i veoma su imperfektne i štetne, s obzirom na autoritetovo neiskorjenjivo neznanje o društvu.

Spontani društveni proces baziran na poduzetništvu (neizopačena društvena interakcija)	Socijalizam (sistematska institucionalna agresija na poduzetništvo i ljudski čin)
6. Spontani proces omogućava <i>mir u društvu</i> , pošto svaki djelatnik, u okviru zakona, iskorištava svoje praktično znanje i <i>teži ka ostvarivanju svojih vlastitih ciljeva</i> , putem pacifističke kooperacije sa drugima i putem spontanog prilagođavanja svog ponašanja prema drugima, koji imaju druge ciljeve.	6. Jedan cilj, ili skup ciljeva mora <i>predominirati</i> te nametnuti na svakoga putem sistema komandi. Ovo rezultira nerješivim i beskrajnim društvenim konfliktom i nasiljem, koji narušava mir u društvu.
7. <i>Sloboda</i> se razumije kao odsustvo prisile ili agresije (kako institucionalne tako i sistematske).	7. “Sloboda” se razumije kao mogućnost postizanja specifičnih ciljeva u svakom momentu (putem prostog čina volje, komande, ili hira).
8. Tradicionalno značenje <i>pravde</i> predomina i indicira da je zakon u supstantivnoj formi primijenjen na svakoga podjednako, bez obzira na konkretne rezultate društvenog procesa. Jedina jednakost kojom se <i>teži je jednakost pred zakonom</i> , primijenjenom u sistemu pravde koja je slijepa na specifične razlike između ljudi.	8. Lažni osjećaj “pravde rezultata” ili “socijalne pravde” predomina; drugim riječima, <i>jednakost rezultata</i> društvenog procesa, bez obzira na ponašanje (bilo da je ispravno ili ne, sa stanovišta tradicionalnog zakona) upletenih individua.
9. <i>Apstraktni, ekonomski i komercijalni</i> odnosi predomiraju. Lažni koncept lojalnosti, “solidarnosti” i hijerarhije ne ulaze u igru. Svaki djelatnik disciplinira svoje ponašanje prema supstantivnim zakonima i pravilima te učestvuje u <i>univerzalnom društvenom redu</i> , u kojem nema “prijatelja” ili “neprijatelja”, ili ljudi sa kojima je blizak ili udaljen, već jednostavno mnogo ljudi, od kojih većinu ne zna, i sa kojima ima interakciju na obostrano zadovoljavajući, i sve više dalekosežan i kompleksan način (ispravno značenje pojma “solidarnost”).	9. <i>Politika</i> predomina društvenim životom, i osnovne veze su “plemenske” prirode: (a) <i>lojalnost</i> grupi i vodi; (b) respekt prema <i>hijerarhiji</i> ; (c) pružanje pomoći ljudima koji se poznaju (“solidarnost”) a zaboravljanje ili čak preziranje “ostalnih”, manje ili više nepoznatih ljudi, koji su članovi drugih “plemena” i prema kojima se nema povjerenja te koji se smatraju “neprijateljima” (iskrivljeno i kratkovidno značenje pojma “solidarnost”).

ljudske interakcije, te sistema organizacije bazirane na komandama i institucionalnoj prinudi (socijalizmu). U tabeli se može primijetiti i suprotnost njihovih efekata u odnosu na koncept i primjenu zakona i pravde.

3. Još jedna tipična karakteristika socijalizma je gubljenje navike adaptiranja sopstvenog ponašanja prema generalnim standardima koji su se formirali putem tradicije, i čija se suštinska društvena uloga nije u potpunosti shvatila od strane pojedinaca. Moral slabi na svim nivoima pa čak i nestaje, te biva zamijenjen refleksijom mističnog pristupa upravnog tijela društvenoj organizaciji, misticismizam koji ima tendenciju reprodukcije na nivou ponašanja svakog individualnog djelatnika. Stoga, i na individualnom nivou preovlađuje nada tipična za socijalizam da se postizanje subjektivnih ciljeva ostvaruje po vlastitom hiru ili svojim vlastitim “komandama” od strane svojih vlastitih želja i instinkta, koji se u svakom pojedinom slučaju deklariraju kao *ad hoc*, a ne putem obavljanja ljudske interakcije podložne generalnim moralnim i zakonskim smjernicama.

Vodeći izlagatelj ove moralne perversije koju stvara socijalizam, bio je Lord John Maynard Keynes, jedna od najupečatljivijih sila iza sistematske prisile i intervencionizma u monetarnoj i fiskalnoj sferi. Keynes je ponudio sljedeće objašnjenje svoje “moralne” pozicije:

Mi smo u potpunosti odbacili ličnu odgovornost počinovanja zakonu. Uzeli smo sebi za pravo da osuđujemo svaki pojedini slučaj po njegovoj suštini, i stekli smo mudrost, iskustvo, i samokontrolu da to uspješno i činimo. Ovo je bio veoma bitan dio naše vjere, koji smo zastupali čvrsto i agresivno, a za vanjski svijet to je bila naša najočitija i najopasnija karakteristika. Odbacili smo u potpunosti uobičajenu moralnost, konvencije i tradicionalnu mudrost. Bili smo, takoreći, u strogom smislu tog pojma, nemoralne osobe... Nismo priznavali moralnu obavezu, duševnu sankciju, da se usklađujemo ili počinujemo. Pred nebesima smo sebi uzeli za pravo da budemo sami sebi sudije... Što se mene tiče, kasno je da se promijenim. Ja ostajem, i uvijek ću ostati nemoralna osoba.³⁷

³⁷ Za ovaj pasaż pogledati str. 25 i 26, sv. 1, Hayekove *Law, Legislation and Liberty*, gdje Hayek navodi citate iz Keynesove knjige, *Two Memoirs* (London, 1949), str. 97-98. Pogledati takođe rad Roberta Skidelskya, *John Maynard Keynes: Hopes Betrayed, 1883-1920* (London: Macmillan, 1983), str. 142-143.

Stoga, socijalizam je izgleda i prirodni proizvod pogrešnog, preuveličanog racionalizma tzv. *prosvjetiteljstva* te rezultat najprostijih i najatavističnijih ljudskih instinkta i strasti. U stvari, vjerujući da ne postoje granice kapacitetu ljudskog uma, naivni racionalisti, poput Keynesa, Rousseaua, i mnogih drugih, ustaju protiv institucija, običaja i ponašanja koja uopće omogućuju društveni red; koja ne mogu, po definiciji, biti potpuno racionalizirana; i koja su neodgovorno označena kao represivne i inhibitorne društvene tradicije. Paradoksalni ishod ove “deifikacije” ljudskog razuma je jednostavno eliminacija moralnih principa, pravila, i normi ponašanja koja omogućuju civilizaciji da evoluira, i neizbježno odavanje čovjeka, kojem su potrebni ti vitalni vodiči i standardi, njegovim najatavističnijim i najprimitivnijim strastima.³⁸

Socijalizam kao “opijum za narod”

Naposljetku, socijalizam izaziva sistematski efekt ozbiljnog sprječavanja prepoznavanja negativnih konsekvenci koje izaziva. U svojoj suštini, socijalizam ometa pojavljivanje važnih informacija koje su bitne za kritiziranje ili eliminiranje socijalizma. Kada su djelatnici pod blokadom obavljanja svojih radnji, oduzima im se i svjesnost o onome što ne uspijevaju da stvaraju u prisilnom, institucionalnom okruženju u kojem su im životi zadubljeni.

Što bi stari narod rekao, “što oko ne vidi, za tim srce ne tuguje”.³⁹ Prema tome, nastaje optička varka, te razni djelatnici identificiraju prisilnu agenciju sa egzistencijom proizvoda i usluga koji se smatraju krucijalnim za život i koje ona obezbjeđuje. Djelatnicima uopće ne pada na pamet da bi se nesavršeni rezultati prisilnih komandi mogli postići na jedan puno kreativniji, plodniji i efektivniji način putem slobodnih, poduzetničkih radnji. Time se širi samozadovoljstvo, cinizam i rezignacija. Samo siva ekonomija i poznanstvo dešavanja u drugim, relativno manjim socijalističkim sistemima mogu izazvati mehanizam građanske neposlušnosti koji

38 Pogledati F. A. Hayek, *The Fatal Conceit*, pog. br. 1.

39 *Ojos que no ven, corazon que no siente*. Miguel de Cervantes (*El Quijote*, pog. 67) koristi oblik “*Ojos que no ven, corazon que no quiebra*,” a verzija “*Ojos que no ven, corazon que no llora*” je, također, prihvatljiva. (Vidi str. 327-328 u *Diccionario de Refranes*, autor Juan G. Compos i Ana Barella, 1975.)

je potreban radi demontiranja organiziranog, institucionalnog sistema prisile, putem društvenog razvoja ili revolucije. Štaviše, socijalizam, poput droge, izaziva “ovisnost” i “krutost”; kao što smo vidjeli, autoriteti imaju tendenciju da pravdaju sve veće doze prisile, a ljudima koji su postali ovisni o sistemu postaje veoma teško vratiti nazad poduzetničke navike i ponašanja koja nisu bazirana na prisili.⁴⁰

Zaključak: Esencijalno nedruštvena priroda socijalizma

Ako se sjetimo definicije “društva” sa kraja prethodnog poglavlja, postaje očigledno da ne postoji ništa nedruštvenije od socijalizma. Naša teoretska analiza je otkrila načine na koji, u *moralnoj sferi*, socijalizam korumpira principe ili pravila ponašanja koja su esencijalna za održavanje suštine društva, a to čini kroz diskreditaciju, i podsticanje na kršenje zakona (čiji koncept postaje iskrivljen) i ukidanje pravde u tradicionalnom smislu. U *političkoj sferi*, socijalizam neizbježno ima tendenciju prema totalitarizmu, pošto sistematska prisila naginje svom širenju prema svakom kutku, istovremeno ukidajući slobodu i ličnu odgovornost. *Materijalistički*, socijalizam uveliko koči proizvodnju dobara i usluga, čime koči ekonomski razvoj. *Kulturno*, socijalizam sputava kreativnost kroz opstrukciju razvoja i učenja novih načina ponašanja i ometanjem otkrivanja i uvođenja inovacija. Na *polju nauke*, socijalizam je jednostavno intelektualna zabluda koja proizilazi iz vjerovanja da ljudski um ima veći kapacitet nego što je stvarno slučaj, te da je time moguće doći do informacije koja je potrebna za unapređivanje društva posredstvom prisile.⁴¹ Ukratko, socijalizam predstavlja suštinsku antihu-

40 Sa ovoga stajališta gledano, situacija je čak i ozbiljnija, ukoliko je to moguće, u socijalnoj demokratiji prije negoli u “stvarnom socijalizmu”, jer u predašnjem, primjeri alternativnih situacija koje bi mogle otvoriti oči građanstva su skoro nepostojeće, a mogućnosti skrivanja negativnih efekta demokratskog socijalizma kroz demagogiju i *ad hoc* racionalizacije su skoro preplavljujući. S obzirom da je danas jasno da je “raj” stvarnog socijalizma izgubljen, istinski “opijum za narod” sada počiva u socijalnoj demokratiji. U pogledu ovoga pogledati str. 25 i 26 predgovora španske izdanju knjige *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, sv. 1, *Obras Completas de F. A. Hayek*.

41 Prema riječima samoga Hayeka: “Na moralnoj ravni, socijalizam ne može ne razoriti osnovu sve moralnosti, osobne slobode i odgovornosti. Na političkoj

manu i antidruštvenu aktivnost, pošto je bazirana na sistematskoj prinudi protiv najprisnije karakteristike ljudske prirode: mogućnosti da djeluje slobodno i kreativno.

ravni, on prije ili kasnije vodi u totalitarnu vlast. Na materijalnoj ravni, on izuzetno mnogo odlaže produkciju bogatstva, ako čak i ne uzrokuje siromaštvo." "Socialism and Science", u *New Studies In Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas* (London: Routledge, 1978), str. 304.

7. RAZLIČITE VRSTE SOCIJALIZMA

Nakon što smo uspostavili definiciju socijalizma, objasnili zašto je taj sistem intelektualna greška, i proučili teoretske posljedice koje proizilaze iz njega, u ovoj sekciji ćemo pregledati historijski najistaknutije primjere socijalizma. Naša teoretska analiza će biti povezana sa stvarnim svijetom koristeći se analizom za interpretiranje glavnih, distinktivnih karakteristika svake vrste socijalizma. Svi primjeri koje ćemo spomenuti dijele osobinu da su dio socijalističkog sistema; drugim riječima, svi su bazirani na sistematskoj, institucionalnoj agresiji nad slobodom ispoljavanja poduzetništva. Kao što ćemo vidjeti, njihove međusobne razlike leže u različitim svrhama, ili ciljanim ishodima, a pogotovo u širini i dubini u kojoj se primjenjuje institucionalna agresija.

Pravi socijalizam, tj. onaj poput sovjetskih ekonomija

Ovaj sistem je karakteriziran velikom širinom i dubinom institucionalne agresije koja se primjenjuje protiv individualnog ljudskog čina, i pogotovo činjenicom da se agresija uvijek sprovodi nad slobodom poduzetništva pri upotrebi ekonomskih dobara višeg stepena, ili materijalnih faktora proizvodnje. Materijalni faktori proizvodnje (kapital i prirodni resursi) su sva ekonomska dobra koja ne rješavaju direktno ljudske potrebe, već zahtijevaju intervenciju drugih faktora proizvodnje, pogotovo ljudski rad, kako bi se proizvela potrošna dobra i usluge putem procesa proizvodnje koji zahtijeva vremena. Iz perspektive teorije ljudskoga čina, materijalni faktori proizvodnje, ili ekonomska dobra višeg stepena, su svi dio srednjeg stepena, subjektivno posmatrani od strane dje-

latnika, koji čine dio procesa aktivnosti koje prethode završnom činu. Stoga, sada možemo da shvatimo duboki efekt koji će institucionalna agresija imati ako se proširi na faktore proizvodnje, pošto će takva agresija, neizbježno, na manjem ili većem stepenu, utjecati na sva ljudska djelovanja na osnovnom nivou. Ova vrsta socijalizma se dugo vremena smatrala najčistijom vrstom, ili socijalizmom *par excellence*. Ona je, također, poznata pod nazivom “pravi socijalizam”, i za mnoge teoretičare i mislioce koji nisu upoznati sa dinamičnom teorijom poduzetništva, čini jedinu vrstu socijalizma koja postoji. Što se tiče motiva koji stoje iza ove vrste, pravi socijalizam uglavnom ima za cilj, i to veoma strasno, ne samo da “oslobodi čovječanstvo svih okova”, već i postizanje jednakosti rezultata, što se smatra suštinskim idealom “pravde”. Od velikog je interesa da se izvrši detaljno istraživanje razvoja i glavnih karakteristika ove vrste socijalizma, koja trenutno bilježi pad.

Demokratski socijalizam ili socijalna demokratija

Danas je ovo najpopularniji oblik socijalizma. Historijski, nastao je kao taktičko odstupanje od pravog socijalizma i razlikuje se od njega po tome što je socijalna demokratija namijenjena da ostvari svoje ciljeve koje zagovara putem tradicionalnog mehanizma demokratije koji se formirao u zapadnim državama. Kasnije, uglavnom zbog razvoja socijalne demokratije u državama poput Zapadne Njemačke,⁴² demokratski socijalisti su postepeno odustali od cilja “socijalizacije” sredstava ili faktora proizvodnje i počeli su pridavati veću pažnju sistematskoj ili institucionalnoj agresiji na fiskalnom polju, u svrhu izjednačavanja “društvenih prilika” i rezultata društvenog procesa.

Treba imati na umu da, suprotno od utiska koji socijalizam spomenut iznad treba da ostavi u javnosti, razlika između pravog socijalizma i demokratskog socijalizma nije kategorična ili klasna, već u stepenima. U stvari, institucionalna agresija socijalnih demokratija je veoma duboka i dalekosežna; u odnosu na broj društvenih sfera i procesa na koje utječe, i na stepen efektivne prisile koju ispoljava

42 O nastanku i razvitku socijalne demokratije u Zapadnoj Njemačkoj vidi veoma umjesne i mudre napomene Hoppea u njegovoj *A Theory of Socialism and Capitalism* (1989, pog. 4, str. 61-64).

protiv radnji miliona ljudi koji svjedoče sistematsku eksproprijaciju, putem poreza, jednog velikog dijela rezultata rada njihove vlastite poduzetničke kreativnosti, i koji su primorani putem komandi i regulacija da poduzimaju veliki broj aktivnosti koje dobrovoljno ne bi poduzeli, ili koje bi drugačije izvršili.

Socijal-demokrate obično ispoljavaju očigledno “plemenite” ciljeve, poput “redistribucije” dohotka i bogatstva, i uglavnom “boljeg funkcioniranja” društva. Ovaj sistem teži kreaciji iluzije da, pošto je njegov cilj upravo taj “demokratski” ideal i institucionalna agresija je u konačnici izvršena od strane demokratski izabranih “predstavnika”; takva intervencija ne predstavlja problem. Na ovaj način, sistem prikriva činjenicu da teoretske posljedice socijalizma neumoljivo stupaju na svjetlo dana, bez obzira da li je upravno tijelo sačinjeno od demokratsko izabranih predstavnika ljudi, jer demokratski izbori nemaju utjecaja na fundamentalni problem neizbježnog neznanja koji obuhvata cjelokupni upravni organ koji je odgovoran za primjenu sistematske prisile. Bez obzira da li nastaje u demokratskom domu, agresija uvijek ometa do određenog stepena ljudsku interakciju baziranu na kreativnom poduzetništvu, čime sprječava društvenu koordinaciju i podstiče sve druge teoretske posljedice socijalizma koje smo već analizirali.

Stoga, osnovni predmet uključen u harmoničnim društvenim odnosima nije u tome da li su demokratski organizirani, već širina i dubina sistematske prisile protiv slobodne ljudske interakcije. Iz ovog razloga je Hayek objasnio da se on ne smatra demokratom ako, takozvani “demokratski ideal” znači darivanje predstavnicima neograničene moći primjene institucionalne agresije. On brani sistem definiran granicama državne moći i nepovjerenja prema institucionalnoj agresiji koja je tipična za države, sistem koji se oslanja na seriju samo-kompenzirajućih tijela sastavljenih od demokratski izabranih predstavnika. Hayek predlaže naziv “demarhija” za takav politički sistem.⁴³

43 Hayek, *The Political Order of a Free People*, sv. 3 knjige *Law, Legislation and Liberty* (1979, str. 38-40). Na stranici br. 39, Hayek eksplicitno kaže: “Iako čvrsto vjerujem da vlada mora biti upravljana prema počelima odobrenim od strane većine naroda — i da mora biti upravljana tako ukoliko se želi sačuvati mir i sloboda — moram otvoreno priznati da ukoliko bi se uzelo da demokratija znači

Konačno, efekt “fatamorgane,” koji smo opisali u prošlom poglavlju, nastaje gdje god preovladava socijalna demokratija: pošto se sistem proširio do određenog stepena u sve države u kojima nema pravog socijalizma, nema komparativnog društvenog sistema koji bi otkrio građanima negativne posljedice socio-demokratske institucionalne agresije, i koji bi, što je sada slučaj sa pravim socijalizmom, jačao potrebne pokrete, bilo da su revolucionarni ili ne, u korist demontacije i reforme. Ipak, obični ljudi postaju svjesni štetnih posljedica agresije socio-demokratske države, kako zbog zadnjih napredaka u teoriji⁴⁴ tako i u praksi. (Ustvari, uprkos mnogobrojnim kontra pokušajima, socijalna demokratija nije uspjela da ostane neoštećena od propadanja stvarnog socijalizma.) U sve više društava, iznad spomenuti faktori stvaraju određene trendove, manje ili više konsolidirane, u smjeru redukcije širine i dubine sistematske prisile koja je dio socijal-demokratije.

Konzervativni ili “desničarski” socijalizam

“Konzervativni” ili “desničarski” socijalizam se može definirati kao ona vrsta u kojoj se institucionalna agresija koristi za održavanje socijalnog statusa *quo* i privilegija koje određeni ljudi ili grupacije uživaju. Fundamentalni cilj desničarskog socijalizma je da se održe stvari onakve kakve jesu, prevencijom slobodnog ispoljavanja poduzetništva i kreativnog ljudskog rada od narušavanja uspostavljenog okvira društvene organizacije. Radi ostvarivanja tog cilja, *vladavinu neobuzdane volje većine, da utoliko nisam demokrata, i da čak takvu vladu vidim štetnom i na duže staze nefukcionirajućom.*” Potom, Hayek objašnjava zašto odbacuje termin “demokratija” naglašavajući da se grčki korijen *kratos* izvodi iz glagola *kratein* i u sebi nosi ideju “zvjerske sile” ili “tlačiteljstva” što je neusklađeno sa demokratskom vladavinom podložnom zakonu, i razumljenom u supstantivnom smislu, i primijenjenom jednako na sve (“izonomija”).

44 Ovo se posebno odnosi na glavne doprinose škole javnoga izbora i teorije intervencionizma koju je razvijala *austrijska škola*. Vidi odnosne komentare i bibliografiju ponudenu u bilješci br. 27 ovoga poglavlja. Detaljan opis razloga zašto je javni birokratski menadžment predodređen na propast čak i onda kada počiva na “demokratskim” temeljima pojavljuje se u našem članku “Derechos de Propiedad y Gestión Privada de los Recursos de la Naturaleza”, *Cuadernos del Pensamiento Liberal* (Madrid: Unión Editorial), br. 2 (mart 1986): str. 13-30; koji se nalazi u našim *Lecturas de Economía Política*, sv. 3 (Madrid: Unión Editorial, 1987), str. 25-43.

desničarski socijalizam se oslanja na sistematsku, institucionalnu agresiju na svim potrebnim nivoima. U ovom smislu, konzervativni socijalizam i demokratski socijalizam se razlikuju samo u motivacijama koje stoje iza njih i društvenih grupa koje favoriziraju.

Konzervativni ili desničarski socijalizam je također karakteriziran paternalizmom, shvaćenim kao pokušaj da se zamrzne ponašanje ljudi određivanjem njihovih uloga kao potrošača ili proizvođača onako kako to regulacioni organ smatra ispravnim. Stavije, u socijalističkom sistemu ove vrste, autoriteti uglavnom gledaju da diktiraju, putem komandi, određena ponašanja koja se smatraju moralnim ili vjerskim.⁴⁵

Militantni socijalizam je usko vezan za konzervativni ili desničarski socijalizam, kojeg Mises definira kao socijalizam u kojem su sve institucije dizajnirane za vođenje rata i skale vrijednosti po kojoj status građana i njihov dohodak ovisi uglavnom od njihove pozicije koju imaju u odnosu na oružane snage.⁴⁶ Esnafski socijalizam i agrarni socijalizam, također se mogu smatrati vrstama konzervativnog ili desničarskog socijalizma. U prvom od ova dva sistema, autoriteti imaju namjeru organizirati društvo na bazi hijerarhije stručnjaka, menadžera, nadglednika, službenika i radnika, a u drugom, podijeliti zemlju između određenih društvenih grupa.⁴⁷

Konačno, treba imati na umu da je ovakav konzervativizam filozofija koja je inkompatibilna sa inovacijom i kreativnošću, ukorijenjena u prošlosti, sumnjičava na sve što bi se moglo stvarati putem tržišnih procesa, i fundamentalno oportunistična i u nedostatku generalnih principa, te ima tendenciju da preporučuje prepuštanje

45 Teoretičar koji je najbriljantnije objasnio konzervativni ili desničarski socijalizam je Hans-Hermann Hoppe. Pogledati *A Theory of Socialism and Capitalism*, pog. br. 5.

46 Ludwig von Mises, *Socialism: An Economic and Sociological Analysis* (Indianapolis: Liberty Press, 1981), str. 220, (J. Kahaneov engleski prijevod *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus* [Jena: Gustav Fischer, 1922]). Pa ipak, Mises pokazuje da se militantni socijalizam ne može takmičiti na svome vlastitom boriškom tlu protiv onih društava u kojima je obavljanje kreativnih poduzetničkih aktivnosti dozvoljeno, i zapravo on objašnjava da je veliki komunistički vojni imperij Inka bio veoma lahko uništen od strane šačice Španjolaca (str. 222-223).

47 O esnafima i agrarnoj reformi, vidi Mises, *Socialism*, (str. 229-232, 236-237).

upotrebe institucionalne prisile *ad hoc* kriterijima “mudrih i dobrih” vođa. Ukratko, takav konzervativizam je negativna doktrina koja posve previđa način funkcioniranja društvenih procese pogonjenih funkcijom poduzetništva, a posebno problem neuništivog neznanja kojeg obavija sve vođe.⁴⁸

Društveni inženjering, ili naučni socijalizam⁴⁹

Naučni socijalizam je ona vrsta socijalizma koja je omiljena kod naučnika ili intelektualaca koji vjeruju da, zbog toga što posjeduju posebno znanje ili informaciju “superiorniju” od ostatka društva, imaju i autoritet da preporučuju i upravljaju sistematskom upotre-

48 F. A. Hayek, “Why I am not Conservative”, u *The Constitution of Liberty*, str. 397-411.

49 *Real Academia Espanola* ne prepoznaje termin *cientismo* (scientizam), kojeg mi koristimo. Najbliži termin kojeg nalazimo u njezinim rječnicima jeste termin *cientificismo*, kojem je peto značenje tu prikazano kao “tendencija da se prida prevelika vrijednost znanstvenim, ili vjerovatno znanstvenim pojmovima.” Dok je Maranon također u nekim prilikama koristio termin *cientismo*, u krajnjemu on se nadaše kao da je preferirao termin *cientificismo*, kojeg vidi kao “karikaturu znanosti” i kojeg definira kao “pretjerano prikazivanje znanosti koja je manjkava.” On zaključuje: “Bit ove materije jeste da *cientificista* nekritički postavlja pretjeranu dogmatičnu važnost svem njegovom obimnom znanju; *on koristi svoju poziciju i reputaciju da i sljedbenike i slušatelje vodi putem neprimjetnog obmanjivanja*”. (Vidjeti “La plaga del Cientificismo”, pog. 32, u *Cajal: su tiempo y el Nuestro*, sv. 7, Obras Completas (Madrid: Espasa Calpe, 1971), str. 360-361). Međutim, termin *cientismo* je znatno precizniji od termina *cientificismo*, pošto se, zapravo, predašnji više odnosi na zloupotrebu znanosti *per se* negoli na neprikladan način prakticiranja znanosti. (*Cientifico* se izvodi iz latinskog: *scientia*, znanost, i *facere*, činiti, uraditi.) Također, riječ *scientism* koristi se u engleskom za označavanje neprikladnog primjenjivanja onih metoda koje se koriste u prirodnim znanostima, u fizici, tehnologiji, i mašinstvu, na polje društvenih znanosti. (“Teza da bi metode prirodnih znanosti mogle biti upotrijebljene u svim područjima istraživanja, uključujući i filozofiju, humanističke nauke, i društvene nauke.” Vidi *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*, sv. 3 (Chicago: G. & G. Merriam, 1981, str. 2033). Konačno, Manuel Seco, u svom dobro znanom *Diccionario de Dudas y Dificultades de la Lengua Espanola* (ed. 9, Madrid: Espasa Calpe, 1990, str. 96), kazuje da su oba termina i *cientismo* i *ciencista* prihvatljiva, iako ih smatramo inferiornim u odnosu na termine *cientismo* i *cientista*, pošto se potonji izvodi iz latinskog termina *scientia* (a ne španskoga *ciencia*), koji je, također, korijen odgovarajućim izrazima u francuskom i engleskom jeziku.

bom prisile na društvenom nivou. Naučni socijalizam je posebno opasan, pošto sa intelektualnog stanovišta legitimira sve druge vrste socijalizma i teži da prati i demokratski socijalizam i prosvijećeni despotizam tipičan za desničarski socijalizam. Njegovo porijeklo se nalazi u intelektualnoj tradiciji kartezijskog ili konstruktivnog racionalizma, po kojem je razum intelektualaca u svemu sposoban, a pogotovo da stoji iza ljudski promišljene kreacije ili izuma svih društvenih institucija, a time je i dovoljan da ih modificira i planira po volji. Stoga, zagovarači ovog "racionalizma" priznaju da potencijal ljudskog razuma nema granica, i, opsjednuti impresivnim napretkom u prirodnim naukama, tehnologiji i inženjeringu, pokušavaju primijeniti metode iz tih oblasti u društvenoj sferi, i na taj način razviti neku vrstu društvenog inženjeringa sposobnog da organizira društvo na pravedniji i efikasniji način.

Glavna greška socijalističkog intelektualca ili naučnog društvenog inženjera je pretpostavka da je moguće, naučnim putem, iz centralizirane perspektive opažati, artikulirati, pohraniti i analizirati disperznu praktičnu informaciju koju djelatnici konstantno generiraju i emitiraju putem društvenog procesa. Drugim riječima, naučnik vjeruje da može i da treba da okupira vrhovni rang socijalističke upravne agencije, zbog svog superiornijeg znanja i intelektualne pozicije u odnosu na ostatak društva, i da mu ovi faktori daju autoritet da koordinira društvom putem prisilnih naredbi i regulacija.⁵⁰

50 Ova uobičajena arogantnost socijalističkih intelektualaca je jako dobro ilustrirana legendom koja govori o španskom kralju Alfonsu X, Mudrom ili Učenom, koji je bio "toliko bezobziran i arogantan zahvaljujući njegovom velikom znanju na polju humanističkih nauka i tajni prirode u koje je bio upućen, da je otišao tako daleko da je rekao, u mržnji prema providentnosti i vrhovnoj mudrosti Stvoritelja, da ga je Bog, kojim slučajem, bio pitao za savjet u trenutku kada je stvarao svijet i sve stvari u njemu, i da je, on kojim slučajem, u tom trenutku bio s Bogom, da bi neke stvari stvorene bile napravljene i oblikovane bolje nego što jesu, i da neke druge stvari ne bi uopće ni bile stvorene ili bi bile poboljšane i ispravljene." Prema legendi ova kraljeva blasfemija bila je kažnjena užasnim gromom, munjom, i olujnim vjetrovom, što je započelo požar u alkazaru Segovije, gdje su kralj i njegov dvor tada boravili; požarom koji je nekoliko ljudi ubio a druge ranio, i od kojeg je sam kralj čudastveno utekao sa svojom ženom, i odmah se pokajao zbog svog pregolemog ponosa. Ova razbješnjela ljetna oluja koja je zapalila alkazar u Segoviji i gotovo koštala kralja njegovog života, desila se 26.8.

Kartezijanski racionalizam je jednostavno pogrešan racionalizam, utoliko što zanemaruje prepoznavanje ograničenja samog ljudskog razuma.⁵¹ On inkorporira veoma značajnu intelektualnu zabludu, koja je posebno bitna jer se javlja upravo kod onih koji su izloženi najboljoj intelektualnoj edukaciji, te koji bi trebali posebno biti skromni pri evaluaciji svog potencijala. Greška racionalista je u tome da oni smatraju da su društveni zakoni i institucije, koje omogućuju proces ljudske interakcije, proizvod čovjeka, tj. smišljen, stvaran i dizajniran. Ne uspijevaju razmotriti mogućnost da su te institucije i zakoni možda rezultat procesa evolucije u kojem su,

1258, i historijski je događaj koji je rigorozno potkrijepljen činjenicama. Pogleđati fantastičnu biografiju *Alfonsa X El Sabia*, koju je napisao Antonio Ballesteros Beretta (Barcelona: Ediciones "El Albir", 1984, str. 209-11) u kojoj nalazimo kritičku evaluaciju svih verzija ove legende i njezinu povezanost sa odnosnim događajima koji su historijski potvrđeni. Iako se ova legenda pojavljuje apokrifnom, nema sumnje da se scientistička priroda "mudroga" kralja bijaše barem očitovala u strogim regulacijama koje je on bezuspješno nametnuo da bi kontrolirao fiksne cijene, te da bi spriječio prirodni i nezaobilazni rast kojeg je on sam izazvao svojim sistematskim devalviranjem valute, baš kao i u kraljevom jednako neuspješnom pokušaju da zamijeni kastiljanski tradicionalni zakon nasljeđivanja sa jednim zakonom koji se smatrao daleko "znastvenijim", tj. *Siete Partidas*, koji ga je suprotstavio vlastitom sinu i nasljedniku, Sanchu, a potomji je zatim pokrenuo građanski rat koji je pokvario posljednjih nekoliko godina kraljevog života. Još jedna historijska figura koja savršeno ilustrira neuspjeh scientističkog konstruktivizma u društvenim pitanjima je i Grof-Vojvoda od Olivaresa, koji je bio kraljevski miljenik Filipa IV, i koji je stoga, većim dijelom vladavine potomjeg, bio odgovoran za sudbinu španskoga carstva. Dobre namjere, radni kapacitet, i naponi koje je činio Grof-Vojvoda bili su pretjerani jednako kao i isprazni. Zapravo, glavni promašaj ovog Grofa-Vojvode jeste to što je "po prirodi želio sve da organizira", i nije se mogao oduprijeti ambiciji da dominira u svim oblastima društvenog života. U posljednjoj postaji svoje vladavine, osobno je iskazao svoju "duboku razočaranost što je svako od njegovih rješenja *proizvelo efekt koji je bio jasna suprotnost onoga što je on bio namislio.*" Pa ipak, ovaj Grof-Vojvoda nikada nije razumio da je takav ishod bio jednostavno prirodni i nezaobilazni rezultat pokušaja da se na silu uspostavi kontrola i organizacija društva, i stoga on sebi nikada nije pripisao katastrofalnu situaciju u kojoj je ostavio Španiju, već je to pripisao bijesu Božijem zbog moralne razvratnosti njegovog doba. Vidi izuzetnu studiju J. H. Elliotta *El Conde-Duque de Olivares* (Barcelona: Edit. Crítica, 1990), posebno str. 296 i 388. (Dva iznad predočena navoda iz Elliotove knjige prevedena su sa njezine španske verzije.)

51 F. A. Hayek, "Kinds of Rationalism", u *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (New York: Simon and Schuster, 1967), str. 82-95.

kroz dugi vremenski period, milioni ljudi učestvovali, i u kojem je svako dao svoj mali dio u obliku praktične informacije i iskustva stečenog društvenim procesom. Upravo iz ovog razloga te institucije nisu mogle nastati iz promišljenog kreativnog akta ljudskog uma, kojem nedostaje potrebni kapacitet da bio uzeo u obzir svu praktičnu informaciju ili znanje koje ove institucije inkorporiraju.

Hayek je objasnio niz grešaka koje su počinili svi socijalistički naučnici, te ih svrstao u sljedeće četiri pogrešne ideje: (i) ideja da je neopravdano slijediti određeni kurs koji se ne može naučno opravdati ili koji se ne može potvrditi empirijskim opservacijama; (ii) ideja da je neopravdano slijediti određeni kurs koji čovjek ne razumije (zbog svog tradicionalnog ili uobičajenog karaktera); (iii) ideja da je neopravdano slijediti određeni kurs, osim ako je cilj tog slijeđenja unaprijed specificiran (teška greška koju su počinili intelektualci ranga jednog Alberta Einsteina, Bertrand Russella, i samog Keynesa); i (iv) ideja, koja je usko vezana za prethodno spomenute, da je neopravdano slijediti određeni kurs osim ako se efekti mogu unaprijed predvidjeti, ako su korisni sa utilitarističkog gledišta, i ako se mogu u potpunosti obilježiti nakon što se poduzme korak.⁵²Ovo su osnovne četiri zablude socijalističkih intelektualaca, i sve nastaju iz fundamentalno pogrešnog vjerovanja da je intelektualni posmatrač sposoban da shvati, analizira i “naučno” unaprijedi praktičnu informaciju koju ljudi stvaraju i koriste.

U isto vrijeme, kada god društveni inženjer povjeruje da je otkrio opasnost ili grešku u društvenom procesu, te naučno opravdava ili preporučuje izdavanje komande koja uključuje institucionalnu prinudu ili agresiju koja bi trebala da riješi problem, on čini dodatne četiri vrste grešaka: (i) ne uspijeva da shvati da su velike šanse da

52 F. A. Hayek (*The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*, str. 61–62). Utilitarizam počiva upravo na istoj intelektualnoj zabludi kao i socijalizam, budući da involvira pretpostavku da će utilitaristički znanstvenik imati dostupnu informaciju o cijenama i benefitima a što je nužno da bi se donijele objektivne odluke. Ipak, s obzirom da takva informacija nije centralno dostupna, utilitarizam je nemoguć kao političko-socijalistička filozofija, i stoga je jedina mogućnost djelovati unutar okvira zakona i šablonskih počela ponašanja (moral). Zapravo, moglo bi izgledati paradoksalnim, ali s obzirom na nevjerovatnu ignorantnost čovjekovu, nema ničeg korisnijeg niti praktičnijeg od baziranja vlastitih djelovanja na počelima, i odustajanja od naivnog i kratkovidog utilitarizma.

je njegova opservacija društvenog problema pogrešna, pošto nije u mogućnosti da inkorporira svu praktičnu i krucijalnu informaciju; (ii) prelazi preko činjenice da, ukoliko taj problem zaista postoji, velika je šansa da se već pokrenuo spontani poduzetnički proces, koji će eliminirati taj problem i koji će vjerovatno brže i efikasnije riješiti taj problem nego što bi bio slučaj sa prisilnom naredbom; (iii) ne uviđa da u slučaju društvene "ispravke" greške prisilnim putem, velike su šanse da će ova tipična manifestacija socijalizma zaustaviti, zakočiti ili onemogućiti potreban poduzetnički proces kojim bi se problem mogao prepoznati i ukloniti, te stoga, umjesto da se riješi problem, društveni inženjering će isti samo zakomplicirati i onemogućiti njegovo rješavanje; i (iv) socijalistički intelektualac posebno prelazi preko činjenice da njegovo ponašanje modificira cjelokupan sistem ljudskog djelovanja i poduzetništva i da ga čini suvišnim i izopačenim te, kao što smo vidjeli, usmjerava ga na područja koja mu obično ne odgovaraju (korupcija, plaćanje za usluge od vlade, siva ekonomija, itd.).⁵³ Konačno, trebamo još spomenuti da je društveni inženjering baziran na pogrešnom metodološkom pristupu nauci o ekonomiji i sociologiji, pristupu koji se fokusira isključivo na konačno stanje ekvilibriuma i koji ovisi o arogantnoj pretpostavci da je sva potrebna informacija dostupna naučnicima, a ovaj pristup i pretpostavka se provlači kroz većinu moderne ekonomske analize, čime je čini bezvrijednom.⁵⁴

53 Upravo je Israel M. Kirzner bio taj koji je istaknuo četiri navedene pogreške koje socijalni inženjeri čine kada daju pseudoznanstvene preporuke za prisilu. Vidi "The Perils of Regulation: A Market Process Approach", u *Discovery and the Capitalist Process*, str. 136-145.

54 Norman P. Barry, *The Invisible Hand in Economics and Politics. A Study in the Two Conflicting Explanations of Society: End-States and Processes* (London: Institute of Economic Affairs, 1988). U poglavljima koja će uslijediti imat ćemo priliku vidjeti kako scientistički teoretičari, oni sa veoma čvrstim fokusom na ekvilibriumu, nisu bili sposobni razumjeti misesijanski argument u pogledu nemogućnosti ekonomskog proračuna u socijalističkim ekonomijama, i također ćemo prostudirati, kao jedan od najznačajnijih nus-produkata ovog protuslovlja, metodološke nedosljednosti moderne ekonomske analize bazirane na ekvilibriumu.

Druge vrste socijalizma (kršćanski ili solidarni, sindikalni...)

Socijalizam baziran na kršćanstvu ili "solidarnosti" nastaje kada se određeni rezultati društvenog procesa negativno osuđuju sa moralnog aspekta, te se sistematska, institucionalna upotreba sile, radi modifikacije takve situacije, opravdava. U ovom smislu, kršćanski socijalizam baziran na "svetoj prisili" se ni po čemu ne razlikuje od drugih oblika socijalizma koje smo već analizirali, i posebno se spominje samo zbog svog posebnog religijskog utemeljenja na osnovu kojeg ga ljudi pravdaju. Također, kršćanski socijalizam se bazira na neodgovarajućem nivou razumijevanja društvenog procesa kojeg nosi poduzetnička aktivnost. Pri moralnoj osudi dominira nejasna ideja solidarnosti prema bližnjem ili sugrađanima, ali ne uključuje znanje da društveni proces ljudske interakcije omogućava razvoj civilizacije ne samo za bližnjeg, već i za one koji su daleko i koji su nam nepoznati, i to se dešava spontano putem procesa u kojem razni ljudi sarađuju težnjom za svojim vlastitim ciljevima, iako se međusobno ne poznaju. Konačno, kršćanski socijalisti ne smatraju prisilu nemoralnom ukoliko se koristi za postizanje viših ciljeva. Kako god, sistematska prisila, čak i kad je "sveta", je još uvijek nehumana prisila, i stoga predstavlja socijalizam sa svim njegovim karakteristikama i posljedicama koje smo već spomenuli.⁵⁵

Sindikalni socijalizam je još jedna varijanta socijalizma, i njeni zastupnici pokušavaju da stvaraju, putem upotrebe sistematske i institucionalne agresije, društvo u kojem radnici vladaju sredstvima za proizvodnju. Ova vrsta, ponekad zvana i "samoupravljajući socijalizam", još uvijek je, ipak, socijalizam, u smislu da se koristi raširenom, sistematskom upotrebom prisile i time rezultira svim osobinama i rezultatima socijalizma koje smo ranije spomenuli. Međutim, sindikalni socijalizam također doprinosi jednoj vrsti neusklađenosti koja se ne pojavljuje u drugim vrstama socijalizma, pogotovo ako se ne radi o čistoj redistribuciji bogatstva, već o trajnom ekonomskom i društvenom sistemu. Teoretičari su detaljno analizirali ove tipične, posebne karakteristike, i teoretski zaključci

⁵⁵ Osobito vrijedan izvor o kršćanskom socijalizmu i takozvanoj "teologiji oslobođenja" je *Religion, Economics and Social Thoughts* (ed. Walter Block and Irving Hexham, Vancouver, Canada: Fraser Institute, 1989). Pogledati Mises, *Socialism*, str. 223-226.

su detaljno ilustrirani kroz nekoliko historijskih primjera, poput bivše Jugoslavije, u kojoj se sindikalni socijalizam pokušao sprovesti u praksi.⁵⁶

56 O sindikalističkom socijalizmu u generalnom, i pokušajima da se taj sistem primijeni u bivšoj Jugoslaviji, pogledati Svetozar Pejović "The Case of Self-Management in Yugoslavia," u *Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues* (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1987), str. 239-249 i bibliografiju koja je citirana u toj knjizi. Takođe pogledati E. Furubotn i S. Pejović, "Property Rights, Economic Decentralization, and the Evolution of the Yugoslavian Firm", *Journal of Law and Economics* br. 16 (1973): str. 275-302.

8. KRITIKA ALTERNATIVNIH KONCEPATA SOCIJALIZMA

Tradicionalni koncept i proces iz kojeg je nastao novi koncept

Socijalizam se tradicionalno definira kao sistem društvene organizacije bazirane na državnom vlasništvu nad sredstvima za proizvodnju.⁵⁷ Ovo značenje, koje se u praksi podudara sa prethodno iznesenom definicijom “pravog socijalizma”, iz historijskih i političkih razloga, već je dugo prihvaćeno. Radi se o definiciji koju je Mises koristio 1922. godine u svom važnom radu o socijalizmu,⁵⁸ i koju je on sam – kao i drugi iz njegove škole – koristio u debati o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, debati koju ćemo detaljnije obraditi u sljedećim poglavljima.

Ipak, ova tradicionalna definicija nije od početka bila zadovoljavajuća. Za početak, statične je prirode pošto je formulirana u granicama postojanja (nepostojanja) određene pravne institucije (imovinsko pravo) u vezi sa specifičnom ekonomskom kategorijom (sredstva za proizvodnju). Upotreba ove definicije, prvobitno je zahtijevala objašnjene imovinskog prava, i njegovih implikacija u ekonomskoj sferi. Nadalje, sama debata o nemogućnosti socijalizma je otkrila da su različiti naučnici imali znatne poteškoće u komuniciranju, baš zbog različitog shvatanja implikacija koje re-

57 Posve sigurno, *Diccionario Real Academia Espanola* definira *socialismo* upravo kao “sistem socijalne i ekonomske organizacije bazirane na kolektivnom državnom vlasništvu i upravljanju sredstvima proizvodnje” (“*el sistema de organizacion social y economica basado en la propiedad y administracion colectiva y estatal de los medios de produccion*”).

58 Prema Misesu, suština socijalizma je sadržana u sljedećem: “sva sredstva proizvodnje su pod isključivim nadzorom organizirane zajednice. Ovo i samo ovo je socijalizam. Sve druge definicije su zastranjujuće.” (Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 211).

zultiraju iz koncepta imovinskog prava. Na kraju, tradicionalna definicija je naizgled isključivala intervencionizam i ekonomske regulacije koje, iako nisu zahtijevale potpunu nacionalizaciju sredstava za proizvodnju, jesu imale diskoordinirajuće efekte, kvalitativno veoma slične. Iz svih navedenih razloga, opravdano je nastaviti težiti definiciji socijalizma koja bi obuhvatila srž problema, koja bi bila oslobođena od konceptata koji bi se mogli pogrešno interpretirati i koja bi imala dinamičnu narav, kao i društveni procesi na koje bi se ta definicija odnosila.

Jedna od najvažnijih posljedica debate o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije je razvoj i izlaganje teorije poduzetništva od strane *austrijskih ekonomista* (Mises, Hayek, i posebno Kirzner), teorije koja predstavlja poduzetništvo kao vodeću, kreativnu silu koja stoji iza svih društvenih procesa. Smjer koji se treba prihvatiti pri formulaciji istinske naučne definicije socijalizma, na kraju je bio određen otkrićem da je ljudski prirodni poduzetnički kapacitet, izražen u njegovim vlastitim kreativnim djelatnostima, upravo taj koji omogućava život u društvu, pošto otkriva društvene probleme te rezultira stvaranjem i prenošenjem informacije koja je potrebna kako bi se djelatnici prilagodili jedni drugima.

Hans-Hermann Hoppe je poduzeo iznimno važan korak u procesu formuliranja odgovarajuće definicije socijalizma.⁵⁹ Hoppe je otkrio da je suštinska karakteristika socijalizma institucionalna agresija protiv – ili ometanje – imovinskih prava. Njegova definicija je dinamičnija, i stoga efikasnija od tradicionalne definicije. Ne bavi se postojanjem, ili nepostojanjem imovinskih prava, već pitanjem da li je prisila ili fizička sila institucionalizirana, to jeste da li se ona koristi na organiziran, ponavljajući način, radi narušavanja imovinskih prava. Iako se definicija Hoppea može smatrati ogromnim napretkom, ipak ona još uvijek nije u potpunosti zadovoljavajuća, pošto zahtijeva definiranje *ab initio* pojma “imovinsko pravo”, te uopće ne spominje poduzetništvo kao vodeću silu iza društvenih

59 Hans-Hermann Hoppe, *A Theory of Socialism and Capitalism*, str. 2. Hoppe potvrđuje da “socijalizam ni u kom slučaju nije izum marksizma devetnaestog stoljeća, naprotiv on je mnogo stariji, i mora biti konceptualiziran kao institucionalizirano interferiranje – ili agresija protiv – privatnog vlasništva i prava na privatno vlasništvo”.

procesa.

Posredstvom kombinacije Hoppeove intuicije – posebno da socijalizam uključuje sistematsku upotrebu sile – i priloga profesora Kirznera teoriji poduzetništva, dolazimo do zaključka da je najprirodnija definicija socijalizma upravo ona koju koristimo u ovom poglavlju, naime da je socijalizam bilo koji organiziran sistem institucionalne agresije na slobodno obavljanje poduzetništva i ljudsko djelovanje. Ova definicija nudi prednost univerzalne razumljivosti bez potrebe prethodnog detaljnog objašnjavanja koncepta imovinskog prava i onoga što on treba da uključuje. Očigledno je da ljudsko djelovanje može predstavljati i napad na drugu osobu, ali sve dok ono to nije, i dok se ne radi o odbrambenom činu od arbitrarne ili nesistematske izvanjske agresije, ovo djelovanje je najprirodnija i najtipičnija karakteristika ljudi, te je stoga potpuno legitimna i vrijedna poštovanja.

Drugim riječima, definicija socijalizma, koju predlažemo, najpogodnija je zato što je formulirana u okvirima čovjekovog djelovanja, naime te ljudske najintimnije i najosnovnije odlike. Štaviše, socijalizam je shvaćen kao institucionalizirani napad na upravo one sile koje čine život u društvu mogućim, i u tom smislu, izjava da ne postoji ništa anti-socijalnije od socijalističkog sistema, postaje samo prividno paradoksalna. Jedna od glavnih prednosti ove definicije socijalizma je to što ona upravo otkriva ovo stanje odnosa. Bez sumnje, proces društvene interakcije lišen agresije zahtijeva poštovanje niza pravila, zakona ili normi ponašanja. Zajedno, oni formiraju supstantivno pravo; to jeste, jedan okvir unutar kojeg se ljudska djelatnost može odvijati u miru. Ipak, zakon ne prethodi ljudskoj djelatnosti, već evoluiru u obliku običaja upravo iz procesa društvene interakcije. Stoga, po našoj definiciji, socijalizam nije sistem institucionalne agresije protiv evolucijskog rezultata poduzetništva (imovinskog prava), već je sistem agresije protiv ljudskog djelovanja ili samog poduzetništva. Ova definicija socijalizma nam omogućava da direktno povežemo teoriju društva sa teorijom zakona i njegove pojave, razvoja i evolucije. Štaviše, ona nam dozvoljava da se upitamo, na teoretskoj razini, koja su imovinska prava nastala iz nenasilnog društvenog procesa, koja su imovinska prava

pravedna, i do koje mjere je socijalizam etički dopustiv.

Socijalizam i intervencionizam

Dodatna prednost ove definicije socijalizma je da uključuje i društveni sistem baziran na intervencionizmu. Ustvari, bez obzira da li neko smatra intervencionizam tipičnom manifestacijom socijalizma ili, što je češće slučaj, nekim srednjim putem između “pravog socijalizma” i slobodnog društvenog procesa,⁶⁰ jasno je da zbog činjenice da svaki oblik intervencionizma predstavlja akt sile, i institucionalan atak na određenu sferu društva, intervencionizam, bez obzira na stepen, vrstu ili motivaciju, predstavlja socijalizam sa stanovišta naše definicije, te stoga, izaziva sve neželjene posljedice koje smo objasnili u ovom poglavlju.

Izjednačavanje termina “socijalizam” i “intervencionizam” daleko je od neopravdanog proširenja značenja koju obično ova dva pojma nose, te je ustvari analitička potreba za teoriju društvenog procesa baziranog na poduzetništvu. Činjenica je da su prvi *austrijski teoretičari* smatrali intervencionizam posebnom kategorijom, odvojenom od socijalizma, ali kako se razvijala debata o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, granica između ova dva pojma je počela da nestaje, što se nastavlja dešavati i danas kada je zagovoračima teorije poduzetništva već postalo jasno da ne postoji kvalitativna razlika između socijalizma i intervencionizma,⁶¹ iako

60 Ovo je drugo značenje koje *Diccionario Real Academia Espanola* nudi za termin *intervencionismo*: “sistem posredovanja između individualizma i kolektivizma koji državi povjerava sistem menadžmenta i suplementacije privatnog poduzetništva u životu dotične zemlje” (“*sistema intermedio entre el individualismo y el colectivismo que confía a la acción del Estado el dirigir y suplir, en la vida del país, la iniciativa privada*”). Pa ipak, pisci ovog rječnika dovode se u kontradikciju sa ovom definicijom zasnovanom na “posredničkoj” naravi intervencionizma, budući da usvajaju poziciju koja je veoma bliska onoj u ovome tekstu, kada, u istome rječniku, ukazuju na *socialismo* kao “državnu regulaciju ekonomskih i socijalnih aktivnosti i distribucije dobara” (“*regulación por el Estado de las actividades económicas y sociales, y la distribución de los bienes*”). Ova posljednja definicija je veoma slična onoj koju ovaj rječnik daje za *intervencionismo*, što odaje utisak kako pisci ovog rječnika smatraju ova dva termina – *socialismo* i *intervencionismo* – gotovo pa istoznačnim.

61 Primjerice, s obzirom na "intervencionizam" Lavoie zaključuje: “*Moglo bi ga se prikazati kao samo-poražavajućeg i iracionalnog na istim temeljima na kojima*

se kolokvijalno ovi termini koriste za različite stepene iste realnosti.

Nadalje, predstavljena definicija socijalizma omogućava naučnicima da ispune važnu ulogu otkrivanja pokušaja imunizacije intervencionizma, što se vješto vrši na poljima politike, društva i kulture, od prirodnih i neizbježnih efekata baziranih na ekonomskom, društvenom i političkom kolapsu njegovog najbližeg srodnika i intelektualnog prethodnika: pravog socijalizma. Pravi socijalizam i intervencionizam su u najboljem slučaju jednostavno dvije manifestacije – ali različitog intenziteta – prisilne, institucionalne stvarnosti, i u potpunosti dijele iste suštinske intelektualne greške i opasne društvene posljedice.⁶²

*je Mises proglasio cjelokupno centralno planiranje nemogućim... djelovito interferiranje vlade u cjenovni sistem mora biti viđeno kao usporedno opstruktivno s obzirom na ovu istu nužnu proceduru otkrivanja, i stoga kao iskrivljujuće s obzirom na znanje kojeg generira. Stoga bi se argument proračuna mogao koristiti za mnoge "manje-od-totalnih" promašaja koji ishode iz vladinog bakćanja cjenovnim sistemom, na temeljno isti način na koji objašnjava krajnju ekonomsku propast koja nužno izvire iz pokušaja *aboliranja* cjenovnog sistema." Vidi "Introduction", *The Journal of Libertarian Studies* 5, br. 1 (1981): str. 5. Israel Kirzner je, isto tako, u nekoliko prilika ukazivao na "paralelizam" između "socijalizma" i "intervencionizma", "Interventionism and Socialism: A Parallel," u "The Perils of Regulation: A Market-Process Approach", pog. 6 u *Discovery and the Capitalist Process*, str. 121. Moramo kritizirati ideju koju je čak i Mises tu i tamo branio, naime da je ekonomski proračun moguć u intervencionističkom sistemu: mi je kritiziramo pošto smatramo da je takav proračun nemoguć upravo u onim područjima u kojima je intervencija prisutna; a ako su, u generalnom, neki proračuni mogući, to je onda samo zato što sistem ne širi svoje interferiranje na cijelo društvo (u mjeri koja karakterizira stvarni socijalizam).*

62 Pa ipak, naša definicija socijalizma nije tako široka kao ona koju je predložio Alchian, koji kaže da je "*vlada socijalizam, po definiciji*", i zaključuje da je, stoga, barem minimum socijalizma neophodan za očuvanje tržišne ekonomije. Prvo, kako što smo već objasnili (vidi bilješku 2), minimalna količina institucionalne prisile je neophodna da bi se spriječili i učutkali izdvojeni izljevi nesistematske prisile, a takvo što se ne može smatrati socijalizmom. Drugo, nije jasno da li ovaj minimum mora nužno biti obezbijeden od strane monopolističke vladine organizacije. Pogledati Armen Alchian i William R. Allen, *University Economics: Elements of Inquiry*, ed. 3, (Belmont, California: Wadsworth Publishing, 1971), str. 627-628.

Besmislenost “idiličnog” koncepta socijalizma

Besmisleno i naivno je definirati socijalizam na osnovu subjektivnih, idiličnih procjena. Ova vrsta definicije, koja prevladava od početka, nikada nije u potpunosti nestala i u skorijoj prošlosti je dobila novi podsticaj u obliku nusproizvoda demontiranja pravog socijalizma i tvrdoglave želje mnogih “intelektualaca” da spase barem idilični koncept socijalizma koji bi bio u mogućnosti da održi manji nivo popularnosti. Stoga, nije neobično susresti se sa definicijama koje izjednačavaju socijalizam sa “društvenom harmonijom”, “harmoničnom unijom čovjeka i prirode”,⁶³ ili jednostavno “maksimiziranjem blagostanja populacije”.⁶⁴ Ovo su prazne definicije utoliko što ne omogućuju da se razumije namjera: naime da li njihov autor želi da primjeni sistematsku upotrebu institucionalne agresije na slobodnu ljudsku interakciju. Stoga, potrebno je u svakom slučaju ustanoviti da li se radi o jednostavnom oportunizmu, u nakani prikrivanja institucionalne agresije iza atraktivne fasade, ili o intelektualnoj pometnji i nejasnim idejama.

63 Vidi komentare Aleca Nova o ovim “idiličnim” definicijama u njegovom članku “Socialism”, u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 4 (London: Macmillan Press, 1987), str. 398. Nove na kraju završava razmatranje sa tradicionalnom definicijom socijalizma, u skladu s kojom “društvo može biti razmotreno kao socijalističko ukoliko glavni dio produkcije dobara i usluga nije u privatnom vlasništvu, već je, u nekom smislu, društveno uvlašten i operacionaliziran od strane države, socijaliziranih ili kooperativnih poduzetništava”. Na strani br. 407, ovog njegovog članka Nove usputno odaje svoj nedostatak razumijevanja dinamičke teorije poduzetništva kada u isti koš stavlja Misesa i “Čikago utopiju”, i kada kritizira kapitalizam zato što je dobrano drugačiji od modela “savršenog natjecateljstva” koje se može naći u standardnim priručnicima.

64 Ovo je definicija koju je predložio Oskar Lange 1942. godine tokom svog najliberalnijeg perioda, dakle prije nego se okrenuo tvrdolinijaškom staljinizmu svojih poznih godina. Zapravo, tokom predavanja kojeg je održao u Socijalističkom klubu Univerziteta u Chicagu, 8. 5. 1942, Lange je ustvrdio: “Pod socijalističkim društvom, ja mislim na društvo u kojem su ekonomske aktivnosti, a posebice proizvodnja, izvedene tako da se maksimizira blagostanje populacije.” Također je dodao da je u njegovoj definiciji “akcenat prije postavljen na svrsi nego na sredstvima.” Vidi predavanja Oskara Langea u “The Economic Operation of a Socialist Society: I and II” preštampana u *Contributions to Political Economy* br. 6, 1987, str. 3 i 4.

Da li bi se termin “socijalizam” mogao ponovo uspostaviti?

Iako nije nemoguće, ipak je teško povjerovati da bi se značenje termina “socijalizam”, koji je baziran na intelektualnoj zabludi i fatalnoj naučnoj prevari, moglo u budućnosti promijeniti tako da bi mogao dozvoliti ponovno uspostavljanje značenja ove riječi i njenu redefiniciju baziranu na teoretskoj analizi društvenih procesa, analizi bez naučnih grešaka. Jedini način da se ponovo uspostavi termin “socijalizam”, jeste da se on redefiniira na bazi spontanog društvenog uređenja i procesa upravljanih ljudskim prirodnim poduzetničkim kapacitetom, kojeg smo ranije objasnili. Na ovaj način, ljudi više ne bi smatrali socijalizam fundamentalno anti-društvenim, kao što je sada slučaj, a sama riječ bi predstavljala sistem koji nije baziran na prinudi i koji poštuje proces slobodne ljudske interakcije. “Socijalizam” bi tada postao sinonim za termine koji nose vrijednost i respekt prema spontanim društvenim procesima i minimiziranju sistematske prisile koju upotrebljava država, poput termina “ekonomski liberalizam” i “slobodno tržište”.⁶⁵ Ipak, razočarenje uzrokovano intenzivnom, kontinuiranom težnjom za socijalističkim idealima, zajedno sa uglavnom arogantnom prirodom koju demonstrira čovjek na svim poljima, ali posebno na polju nauke, politike i društva, skoro pa onemogućava zamisao da bi se taj pozitivan, semantički razvoj zaista mogao i desiti.

65 Ovo bi bio slučaj sa riječju koja je rehabilitirana i kojoj je pridodano scientificki koherentno značenje u jednom procesu koji obrće semantičku korupciju koju pridjev “socijalno” provocira kad god se pridružuje određenom konceptu, kao što je objašnjeno u bilješci br. 35.

IV - LUDWIG VON MISES I POČETAK DEBATE O EKONOMSKOJ KALKULACIJI

U ovom, kao i u sljedećim poglavljima, predložit ćemo jedno precizno razmatranje debate o neizvodivosti ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama. Naučna veličina figura uključenih u ovu debatu, njezina teoretska dubina i utjecaj kojeg ona ima na daljnji razvoj naše znanosti, čine je jednom od najpompeznijih debata u historiji ekonomske misli. Ovo poglavlje će obuhvatiti svaki značajniji prilog debati koji je dao Ludwig von Mises, uporedo sa nivoima i važnim aspektima kontroverznosti. Također, tu ćemo uključiti i kritičku analizu u najrasprostranjenijem obliku (za kojeg ovaj autor vjeruje da je pogrešan) njezinog sadržaja i razvoja, kao i jedan pokušaj da ponudimo različita objašnjenja za njezinu predominantnost koja je vladala sve do najskorijih vremena. Ovo uvodno poglavlje započet ćemo sa propitivanjem historijskog zaleđa ove debate, kao i detaljnim izučavanjem suštinskih priloga Ludwiga von Misesa koji su je i pokrenuli.

1. ZALEDE

Samo je nastanak adekvatnog razumijevanja rada društva i tržišta kao spontanoga poretka, nastajućeg iz konstantne interakcije miliona ljudi, mogao, u historiji ekonomske misli, učiniti očiglednom činjenicu da je socijalizam intelektualna zabluda, i stoga nemogućnost, kako u teoriji tako i u praksi. Iako je tradicija društvenog nazora, koji je predstavljen u posljednja dva poglavlja, stara preko dvije hiljade godina,¹ istina je da je njegov razvitak kroz stoljeća bio veoma naporan, i u neprestanome sukobu sa konstruktivističkim racionalizmom, koji opravdava sistematsko trvenje i nasilje, u pravcu u kojem je ljudski intelekt gotovo intuitivno i nezaustavljivo usmjeren. Od drevnog grčkog pojma *kosmosa*, razumljenog u smislu prirodnog i spontanog napretka stvorenog neovisno od svjesne volje čovjekove, preko, u svim vremenima proslavljene, rimske pravne tradicije,² i spisa, nama u historijskom smislu bližih, španskih skolastika, Catilliona, Turgota, i Mengera, pa do Misesa, Hayeka, i drugih suvremenih klasično-liberalnih mislilaca, prolazi duga staza koja je popločana zastojima, i tokom mnogih

1 Za pregled trendova u historiji mišljenja o koncepcijama društva kao spontanog poretka vidjeti: F. A. Hayekov članak, "Dr. Bernard Mandeville", u njegovoj *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, str. 249-266.

2 Posljednja dva poglavlja nastojala su objasniti bliski suodnos između naše koncepcije društva i zakona u svome supstantivnom smislu kao seta apstraktnih pravila jednako primijenjenih na sve ljude. Jedino okvir kojeg stvara društvo – razumljeno u ovom smislu – čini obavljanje poduzetništva i ljudsko djelovanje mogućim, i unutar njega konstantno generiranje i prenošenje disperzne informacije koja odlikuje napredak civilizacije. Stoga, nije naprosto čista slučajnost, činjenica da su vodeći klasični pisci o rimskom pravu doprinijeli filozofskoj tradiciji o kojoj ovdje raspravljamo.

svojih dionica, posve poplavljena “crnom plimom” scientizma.

Osnovna ideja koja leži u srcu naše kritike socijalizma, jeste da nijedan pojedinac, niti skupina ljudi, ne može izvesti informaciju, ili znanje, nužno za organiziranje društva na koordiniran način posredstvom prisilnih komandi. Ova ideja se javlja kao prirodna posljedica koncepcije društva kao spontanoga poretka. Otuda ne iznenađuje, mada ova ideja nije bila detaljno formulirana sve do skora, što su je ljudi, barem na jedan embrionski način, štitili od-vajkada. Naprimjer, Ciceron nam kazuje da je Kato smatrao rimski pravni sistem daleko superiornijim od ostalih, jer taj sistem nije bio plod “osobne kreacije jednoga čovjeka, nego mnoštva ljudi; on nije bio utemeljen u toku jednog životnog vijeka od strane nekog pojedinca, nego je formiran kroz niz stoljeća i naraštaja. *Jer ... na svijetu nikada nije postojao nijedan čovjek tako mudar da bi mogao predvidjeti sve, i ... čak i kada bismo mogli sažeti sve mozgove u glavu samo jednoga čovjeka, za njega bi opet bilo nemoguće da pruži odgovor na sve probleme u jednome vremenu bez iskustva koje dolazi kroz praksu tokom dugog razdoblja historije.*”³

3 “*Nostra autem res publica non unius esset ingenio, sed multorum, nec una hominis vita, sed aliquod constitutum saeculis et aetatibus, nam neque ullum ingenium tantum exstitisse dicebat, ut, quem res nulla fugueret, quisquam aliquando fuisset, neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complecterentur sine rerum usu ac vetustate,*” Marcus Tullius Cicero, *De Re Publica*, ii, 1-2 (Cambridge, Massachusetts: The Loeb Classical Library, 1961), str. 111-112. Engleski prijevod ovog navoda, jeste onaj kojeg Bruno Leoni predočava u svojoj *Freedom and the Law* (1991). Leonijeva knjiga je posebna, ne samo zato što objavljuje paralelizam između tržišta i običajnog prava, s jedne strane, i pozitivne legislacije i socijalizma, s druge, već i zato što je Leoni bio prvi jurist koji je shvatio da je Misesov argument o nemogućnosti socijalističkog ekonomskog proračuna jednostavno “poseban slučaj daleko općenitijeg zaključivanja da ni jedan legislator osobno ne može uspostaviti, bez neke vrste kontinuirane suradnje na strani svih ljudi kojih se to tiče, one zakone koji će ravnati aktualnim ponašanjem svakoga čovjeka u beskrajnim međusobnim suodnosima jedinki. Nika-kva ispitivanja javnoga mijenja, nikakav referendum, nikakve konsultacije ne bi mogle istinski dovesti legislature u poziciju da odrede ova pravila *ništa više nego što bi slična procedura mogla postaviti direktore planirane ekonomije u poziciju da otkriju totalnu potražnju i opskrbu svih sirovina i usluga.* Aktualno ponašanje svih ljudi se kontinuirano adaptira mijenjajućim uvjetima. Štaviše, aktualno ponaša-nje se ne smije poistovjetiti sa izrazom mišljenja poput onih koji se pomalaju iz ispitivanja javnoga mnijenja (anketa) i sličnih istraživanja, ništa više nego što

Mnoga stoljeća kasnije, Montesquieu i Turgot dodatno su razrađivali ovu ideju izražavajući stav koji se još izravnije odnosi na problem koji nas ovdje zanima. Naime, oni su smatrali kontradiktornim prihvatanje mišljenja da je država sposobna da istovremeno vodi brigu o velikim projektima i svim malim detaljima u organiziranju istih.⁴ Nešto više od stoljeća kasnije, 1854, Herman Heinrich Gossen gotovo je doslovno ponovio tu ideju, i primio pohvale zbog njezinog iznošenja po prvi put u svrhe otvorenog kritiziranja komunističkog sistema. Gossen je došao do zaključka da bi centralni autoritet – kojeg su komunisti planirali formirati radi prisilnog raspoređivanja različitih vrsta poslova i njima odgovarajućih nadnica – kroz svoju praksu uskoro došao do zaključka da se prihvatio zadatka koji je pretežak za bilo kojeg čovjeka.⁵ Dvadeset godina

se verbalni izraz želja i čežnji smije brkati sa 'efektivnim' zahtjevom na tržištu", (Leoni, 1991). O radu Leonija, koji je osnovao žurnal *Il Politico*, 1950-te, vidjeti *Omaggio a Bruno Leoni*, ed. Pasquale Scaramozzino (Milan: A. Giuffrè, 1969) i Peterov H. Aransonov članak, "Bruno Leoni in Retrospect", *Harvard Journal of Law and Public Policy* (1988). Leoni, kao i Polanyi, bio je višestran čovjek, veoma aktivan u polju višega obrazovanja, prava, biznisa, arhitekture, muzike i lingvistike. Tragično ga je ubio, u noći 21. 11. 1967, jedan od njegovih podstanara od kojeg je pokušao uzeti rentu. Imao je pedeset i četiri godine.

4 Zapravo, Montesquieu piše sljedeće u svojoj *Spirit of Laws* (1748): "C'est dans ces idées que Ciceron disait si bien: 'Je n'aime point qu'un meme peuple soit en meme temps le dominateur et le facteur de l'univers.' En effect, il faudrait supposer que chaque particulier dans cet Etat *et tout l'Etat meme*, eussent toujours la tete pleine de grands projets et cette meme tete remplie de petits; ce qui est contradictoire". De *L'Esprit de Lois*, dio br. 4, knjiga 20, pog. 6, str. 350, pronađen u *Oeuvres Complètes: Avec des notes de Dupin, Crevier, Voltaire, Mably, Servant, La Harpe*, itd. (Paris: Chez Fermin Didot Frères Libraires, 1843). A.R.J. Turgot, "Éloge de Gournay", (1759) u *Oeuvres*, sv. 1 (Paris: Guillaumin, 1844), str. 275, 288.

5 Hermann Heinrich Gossen, *Entwicklung der Gesetze des Menschlichen Verkehrs und der daraus Fließenden Regeln für Menschliches Handeln* (Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1854), str. 231. "Darum würde denn die von Kommunisten projectierte Zentralbehörde zur Verteilung der verschiedenen Arbeiten sehr bald die Erfahrung machen, dass sie sich eine Aufgabe gestellt habe, deren Lösung die Kräfte einzelner Menschen weit übersteigt." Rudolph C. Bliss je pripremio odličan primjerak prijevoda Gossenova djela na engleski jezik: (Cambridge, Massachusetts: M.I.T. Press, 1983), naslovljen *The Laws of Human Relations and the Rules of Human Action Derived Therefrom*. Ovaj njemački odlomak pojavljuje se na engleskom u Blitzovom prijevodu na str. 255: "Shodno tome, centralni autoritet – kojeg su komunisti projicirali – u svrhu raspoređivanja razli-

kasnije, jedan drugi njemački ekonomista, Albert Schäffle, Mengerov neposredni prethodnik u funkciji predsjedavajućeg odsjeka za ekonomiju Univerziteta u Beču, dokazao je da bi bilo nezamislivo, bez imitiranja sistema određivanja cijena kakav se zatiče u tržišnim procesima, za centralnu planersku agenciju da izvrši jednu učinkovitu – kvantitativnu i kvalitativnu – raspodjelu društvenih resursa.⁶ Na završetku stoljeća, Walter Bagehot⁷ načinio je jedno prepredeno razmatranje kako je primitivni, necivilizirani čovjek bio posve nesposoban da načini čak i najprostije procjene troškova i

čitih tipova rada i njihovih nadnica uskoro bi otkrio *da je sebi nametnuo zadatak koji itekako nadmašuje moć bilo kojeg pojedinca*” (vidi Gossen 1854 [1983], str. 255, italic dodan). Treće njemačko izdanje Goossenove knjige (Berlin: R. L. Praga, 1927) uključuje i Hayekov poduži uvod (“Einleitung”), u kojem Hayek zagovara da je Gossen bio više pretečom matematičke škole Walrasa i Jevonsa nego austrijske škole, striktno govoreći. Ovaj uvod je nedavno preveo na engleski Ralph Raico i objavio ga u *The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History*, sv. 3, *The Collected Works of F.A. Hayek*. (London: Routledge, 1991), str. 352-371. To je ono svjetlo u kojem bismo trebali tumačiti i sadržaj pisma kojeg je Carl Menger poslao Leonu Walrasu, 27. januara 1887. U pismu, Menger izjavljuje da je našao samo nekoliko tačaka oko kojih bi se mogao složiti sa Gossenom, i ni jedna od njih nije suštinska (“nur in einigen Punkten, nicht aber in den entscheidenden Fragen zwischen uns Übereinstimmung, bez Ähnlichkeit der Auffassung”). Vidi William Jeffe, *Correspondence of Léon Walras and Related Papers*, sv. 2 (Amsterdam: North-Holland, 1965), 176, pismo br. 765.

6 Die Quintessenz des Sozialismus, XVIII ed., (Gotha: F.A. Perthes, 1919), str. 51-52 (1ed. 1874). Zapravo, Mengerovo preuzimanje funkcije dekana na ekonomiji je ovisilo o Schaffleovom neočekivanom imenovanju za ministra trgovine u februaru 1871. godine, što je bio događaj koji je poziciju na univerzitetu ostavio upražnjenom. Glede neupitnog utjecaja sektora historije Njemačke ekonomske škole do Mengera (Wilhelm Roscher, Karl Knies itd...) koja je utjecala na neke od njegovih ključnih priloga, vidi Ericov W. Streisslerov interesantan članak, “The Influence of German Economics on the Work of Menger and Marshall”, u *Carl Menger and His Legacy in Economics*, ed. Bruce J. Caldwell, godišnji dodatak - tom br. 22, *History of Political Economy* (Durham: Duke University Press, 1990), str. 31-68). Detaljnu kritiku Schaffleovoe knjige o socijalizmu predstavio je Edward Stanley Robertson u svom članku “The Impracticability of Socialism”, u *A Plea for Liberty: An Argument against Socialism and Socialistic Legislation, Consisting of an Introduction by Herbert Spencer and Essays by Various Writers*, ed. Thomas Mackay, originalno izdanje iz 1891, a preštampano iz 1981, (Indianapolis: Liberty Classics), str. 35-79.

7 Walter Bagehot, *Economic Studies* (London: Longmans Green, 1898), str. 54-58. (Ovo djelo je takođe preštampano, [Clifton, New Jersey: Kelley, 1973].)

beneficija, pa je stoga Bagehot zaključio da je, u svim industrijskim društvima, računanje u monetarnim jedinicama nužno za procjenu troškova proizvodnje.

Naredno što ćemo spomenuti biti će prilog debati kojeg je napisao Vilfredo Pareto. Mi imamo jedan dvojak sud kojeg moramo donijeti u pogledu Paretovog utjecaja na debatu, koja će se kasnije razviti kada je posrijedi govor o socijalističkoj ekonomskoj kalkuciji. Njegov utjecaj je bio negativan u mjeri u kojoj se on bijaše fokusirao na matematičke analize ekonomskog ekvilibriuma, što je pristup koji uvijek, od samog početka, pretpostavlja da su sve informacije, koje su nužne za doseganje ekvilibriuma, već dostupne. Ovaj pristup porađa ideju, koju je kasnije razvijao Enrico Barone i koju su mnogi ekonomisti ponavljali *ad nauseam*, naime da problem ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama može biti matematički razriješen na isti onaj način na koji je bio potaknut i riješen od strane ekonomista matematičkog ekvilibriuma u slučaju tržišne ekonomije. Pa ipak, ni Pareto ni Barone nisu u potpunosti odgovorni za upravo spomenuta neispravna tumačenja, pošto su obojica obratila pažnju na neizvodivost razrješavanja korrespondentnog sistema jednadžbi bez informacija koje samo tržište može pružiti. Specifično, 1897, Pareto je otišao tako daleko da je ustvrdio, s obzirom na razrješavanje sistema jednadžbi koje opisuju ekvilibrium: “Kao praktična stvar, takvo što se nalazi izvan moći algebarske analize... U tom slučaju uloge bi bile izmijenjene; i stoga, matematika više ne bi bila ta koja bi pomagala političkoj ekonomiji, već bi politička ekonomija pomagala matematici. Drugim riječima, ukoliko bi sve ove jednadžbe zapravo bile znane, jedini način njihovog razrješavanja bilo bi promatranje aktualnog rješenja koje tržište nudi.”⁸ Pareto izričito poriče dotičnu mogućnost pri-

8 Ovdje prenosimo u potpunosti odjeljak 217, pog. 3, Paretove *Manuel d'Economie Politique I* (1966, str. 233 i 234): “Les conditions que nous avons énumérées pour l'équilibre économique nous donnent une notion générale de cet équilibre. Pour savoir ce qu'étaient certains phénomènes nous avons dû étudier leur manifestation; pour savoir ce que c'était que l'équilibre économique, nous avons dû rechercher comment il était déterminé. Remarquons, d'ailleurs, que cette détermination n'a nullement pour but d'arriver à un calcul numérique des prix. Faisons l'hypothèse la plus favorable à un tel calcul; supposons que nous ayons triomphé de toutes les difficultés pour arriver à connaître les données du problème, et

stupa informacijama koje su čak nužne i za formuliranje sistema jednadžbi koji bi omogućio da se opiše ekvilibrium, i on se simultano dotiče jednog sekundarnog problema: algebarske neizvodivosti razrješavanja, u praksi, sistema jednadžbi koji formalno opisuje ekvilibrium.

Na tragu Pareta, Barone, u svom dobroznanom članku iz 1908. godine, posvećenom primjeni one paradigme koju je Pareto inicirao u odnosu na jedno kolektivističko stanje, izričito tvrdi da čak i ako bi se praktična poteškoća razrješavanja spomenutog sistema jednadžbi mogla prevazići (što nije teoretski nemoguće), da bi u svakom slučaju bilo nezamislivo (i stoga teoretski nemoguće) doći do informacija nužnih za određivanje onih tehničkih koeficijenata, koje formuliranje korespondentnog sistema jednadžbi iziskuje.⁹

que nous connaissions les ophélimités de toutes les marchandises pour chaque individu, toutes les circonstances de la production des marchandises, etc. *C'est là déjà une hypothèse absurde, et pourtant elle ne nous donne pas encore la possibilité pratique de résoudre ce problème.* Nous avons vu que dans le cas de 100 individus et de 700 marchandises il y aurait 70.699 conditions (en réalité un grand nombre de circonstances, que nous avons jusqu'ici négligées, augmenteraient encore ce nombre); nous aurons donc à résoudre un système de 70.699 équations. Cela dépasse pratiquement la puissance de l'analyse algébrique, et cela la dépasserait encore davantage si l'on prenait en considération le nombre fabuleux d'équations que donnerait une population de quarante millions d'individus, et quelques milliers de marchandises. Dans ces cas les rôles seraient changés: et ce ne seraient plus les mathématiques que viendraient en aide à l'économie politique, mais l'économie politique que viendrait en aide aux mathématiques. *En d'autres termes si on pouvait vraiment connaître toutes ces équations, le seul moyen accessible aux forces humaines pour les résoudre, ce serait d'observer la solution pratique que donne le marché.*" Engleski prijevod ovog odlomka načinila je Ann S. Schwier, naslovlje je *Manual of Political Economy* (New York: Augustus M. Kelley, 1971.)

⁹ Enrico Barone, "Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista", *Giornale degli Economisti* (Sept.-Okt. 1908), prevedeno na engleski jezik od strane F.A. Hayeka kao "The Ministry of Production in the Collectivist State", u *Collectivist Economic Planning*, ed. F.A. Hayek (Clifton: Augustus M. Kelley, 1975), dodatak A, str. 245-290. Enrico Barone konkretno izjavljuje: "Nije nemoguće riješiti na papiru jednačine ekvilibriuma. To bi bio jedan zastrašujući – gigantski – rad: međutim, takvo što nije *nemogućnost*... Ipak, vrlo je *nezamislivo* da ekonomska determinacija tehničkih koeficijenata može biti napravljena *a priori*... Ovu ekonomsku varijabilnost tehničkih koeficijenata, zasigurno, zanemaruju kolektivisti... Po ovoj osnovi, jednadžbe ekvilibriuma sa maksimumom kolektivne dobrobiti nisu razrješive *a priori*, na papiru" (str. 287-8). Gotovo da

Unatoč ovim jasnim (iako izdvojenim) upozorenjima, ranije je istaknuto kako je naša procjena Paretovih i Baroneovih priloga dvojaka. Zapravo, iako obojica autora izričito ukazuju na praktične prepreke razrješavanja korespondentnog sistema jednadžbi, i iako spominju i neprevazidljivu teoretsku neizvodivost dobijanja informacije neophodne za opisivanje ekvilibriuma, iniciranjem nove naučne paradigme u ekonomiji – one osnovane na korištenju matematičkog metoda opisivanja tog modela ekvilibriuma barem u formalnim odrednicama – oni su neizbježno prisiljeni, barem u formalnim odrednicama, da pretpostave kako nužna informacija može biti dostupna. S tim u vezi, bez obzira na rezerve koje su Pareto i Barone usputno izrazili, veoma veliki broj ekonomista koji su nastavili s paradigmom koju su oni uveli, još uvijek nije u stanju razumjeti da matematička analiza ekvilibriuma ima uglavnom hermeneutičku ili interpretativnu vrijednost, koja ne doprinosi mogućnosti teoretskog razrješavanja problema s kojim se sučeljavaju sva rukovodna tijela, koja nastoje doći u posjed praktične informacije nužne za prisilno planiranje i koordiniranje društva.

Prvi članak koji je bio sistematski upućen ka nerazrješivom ekonomskom problemu, s kojim bi se kolektivističko društvo trebalo suočiti, napisao je nizozemski ekonomist, Nicolaas G. Pierson.¹⁰ Ovaj Piersonov članak je osobito preporučiv zbog toga što je

je nezamisliva činjenica da su nakon Baronea ove jasne tvrdnje donosili brojni ekonomisti. Mnogi od njih, čak i oni istaknuti, poput Schumpetera, tvrdili su da je Barone bio razriješio onaj problem kojeg je iskazao Mises, naime problem teoretske nemogućnosti socijalizma. Pogrešne tvrdnje ovih ekonomista pokazuju: prvo, da nisu uspjeli shvatiti prirodu problema kojeg je Mises iskazao; drugo, da nisu pomno iščitali Baronea ili Paretoa; i treće, da je pretpostavka pune informacije, koja se koristi u cilju formalnog opisivanja ekvilibriuma, optička varka koja može zavesti čak i najbriljantnije umove. Barone (1859-1924) je živio zanimljivim i intenzivnim životom, ispunjenim previranjima, i posvećenim ne samo matematičkoj ekonomiji, već i žurnalizmu i pisanju scenarija (uglavnom koristeći se velikim znanjem vojne historije, kojeg je stekao kao glavni pukovnik historijske službe), i time bijaše aktivno sudjelovao u razvoju italijanske filmske industrije koja se tek rađala. O Baroneu pogledati Del Vecchiov članak, "L'opera scientifica di Enrico Barone", *Giornale degli Economisti* (November, 1925) i članak F. Caffèa, "Barone", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 1:195-196.

¹⁰ Nicolaas G. Pierson, "Het Waardeproblem in een socialistische Maatschappij", objavljeno u holandskom časopisu, *De Economist*, sv. 1 (1902): str. 423-456.

napisan još 1902. godine. U njemu, Pierson otkriva da je problem vrijednosti općenito, i pojedinačno, zapravo problem kojeg postavlja bilo koje ljudsko djelovanje s obzirom na potrebu da se zamijete ciljevi i sredstva, i koji je neodvojiv od ljudske prirode, i koji, stoga, mora uvijek postojati, pa ga se ne može pobrisati uspostavljanjem socijalističkog sistema. Nadalje, Pierson spominje veliku prepreku kalkuliranja i procjenjivanja u odsustvu cijena, i kritizira blesave planove praktičnog uspostavljanja komunizma, koji su tada još uvijek bili u nastajanju, i posebno, ekonomske kalkulacije u satima rada. Ipak, usprkos svim ovim značajnim priložima, ono što je Pierson priložio bile su samo briljantne intuicije, bez da je bio u stanju precizno definirati problem kojeg postavlja disperzna priroda praktične informacije, koja se stalno generira i stalno prenosi na tržištu; sve dok Mises nije polučio svoj ogromni prilog, ovaj problem nije bio jasno razjašnjen.¹¹

Nešto prije Misesa, Friedrich Wieser također je osjetio ovaj temeljni ekonomski problem, kada je ustanovio, 1914. godine, da je u ekonomiji disperzno djelovanje miliona pojedinaca daleko efektivnije od ustroja koji dolazi odozgo od strane jednog autoriteta, jer potonji “nikada ne može biti informiran o bezbrojnim mogućnostima”.¹²

Nakon Wiesera, njemački sociolog Max Weber, u svom *magnum opusu*, knjizi *Ekonomija i društvo*, objavljenoj posthumno 1922. godine, nakon dugog perioda pripreme, otvoreno je naglasio ekonomske probleme koji bi se mogli javiti zbog pokušaja primjene socijalizma u praksi. Weber je, posebice, istaknuo da kalkulacija uaturi, koju zagovaraju izvjesni socijalisti, ne može pružiti racional-

G. Gardiner je kasnije ovaj članak preveo na engleski jezik pod naslovom “The Problem of Value in the Socialist Community”, pog. 2, *Collectivist Economic Planning*, str. 41-85. Pierson (1839-1909) koji je bio istinski uplivisan austrijskom školom, obnašao je funkciju guvernera Centralne Banke, ministra finansija, i premijera Holandije. Vidi biografiju ovog važnog holandskog ekonomiste i državnika koju je napisao J. G. Van Maarseveen (1981), baš kao i onu Arnolda Heertjea (1987).

11 Pa ipak, Mises velikodušno potvrđuje da je Pierson “jasno i potpuno prepoznao ovaj problem 1902” (*Socialism*, str. 117). Zanimljivo, na istom mjestu, Mises kazuje u osvrtu na Baronea: “Barone nije prodro do središta ovog problema.”

12 Wieser (1914 [1967]).

no rješenje za ovaj problem. Zapravo, Weber je osobito istaknuo da održanje i učinkovito korištenje kapitala, može jedino biti osigurano u društvu izgrađenom na slobodnoj razmjeni i upotrebi novca, a sveudiljni gubici i uništenje ekonomskih resursa, koje bi socijalistički sistem (nerazličito, bez racionalnih ekonomskih kalkulacija) izazvao, učinili bi nemogućim da se održe čak i one populacijske razine koje su još u Weberovom dobu bile dosegnute u najgušće naseljenim područjima.¹³ Nemamo razloga da sumnjamo u Webera, kada on, u podnožnoj napomeni, i sam kazuje da je čuo za Misesov članak tek nakon što je ova knjiga otišla u štampu.

Konačno, trebali bismo spomenuti i ruskoga profesora, Borisa Brutzkusa, čiji je prilog usko vezan s radovima Webera i Misesa. U ranim 1920-tim, Brutzkusovo istraživanje o praktičnim problemima, koji su povrli iz ustanovljenja komunizma u sovjetskoj Rusiji, odvelo ga je nekim zaključcima koji su jako slični zaključcima Misesa i Webera, i on je čak jasno ustvrdio kako je ekonomska kalkulacija teoretski nemoguća u društvima koja odlikuje centralno

13 Max Weber, *Economy and Society* (Berkeley: University of California Press, 1978, pog. 2, tačke 12, 13, 14, str. 109). Posebice, Weber zaključuje: "Tamo gdje planirana ekonomija biva radikalno sprovedena, ona već u narednom koraku mora prihvatiti neizbježnu redukciju u formalnoj, kalkulatornoj racionalnosti, koja bi rezultirala iz eliminiranja novca i kapitalnog računanja. Ovaj temeljni, i u krajnjemu razmatranju, neizbježni elemenat iracionalnosti je jedan od važnih izvora svih 'društvenih' problema, i iznad svega ostalog, problema socijalizma", (str. 111). Weber čak i navodi Misesov članak (str. 107) i naznačava da je na njega naišao po prvi put kada je njegova knjiga već bila napisana i spremna za štampu, i stoga se ova dva autora doimaju kao da su svoje doprinose ozbiljili neovisno jedan od drugoga. Nadalje, Weberu pripada neosporiva zasluga da je bio prvi koji je pokazao da socijalizam sprječava rast i razvoj populacije. Zapravo, Weber kazuje: "Mora se razmotriti mogućnost da je održavanje izvjesne gustine populacije unutar određenog područja moguće samo na osnovu pravilnog i preciznog proračuna. Ukoliko je ovo tačno, granica mogućeg stupnja socijalizacije bila bi postavljena nužnošću održavanja jednog sistema efektivnih cijena." *The Theory of Social and Economic Organization* (New York: The Press of Glencourt, 1964), str. 184-185. Jer, prema analizi datoj u poglavlju br. 3, razdioba znanja ne može se proširiti i produbiti u socijalističkom režimu, pošto slobodno generiranje i prenošenje nove praktične informacije nije dozvoljeno. Stoga, postaje nužno reproduciranje jednog enormnog obima informacije, i, s obzirom na ograničenja ljudskoga uma, to će donijeti ekonomiju čistog preživljavanja, zajedno sa jednom malom i ograničenom populacijom, to je jedina mogućnost.

planiranje i odsustvo tržišnih cijena.¹⁴

Ukratko, prilozi koje smo upravo pobrojali su najvažniji i sadržavaju prethistoriju debate o neizvodivosti ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama. Zajednički nazivnik ovih priloga, jesu nesavršena i intuitivna razmatranja koja su njihovi autori načinili u pogledu onog suštinskog problema kojeg predstavlja socijalizam, a koji je veoma detaljno analiziran u prethodnom poglavlju i koji se ogleda u teoretskoj nemogućnosti centralne planerske agencije da izvede praktične informacije neophodne za koordiniranje društva. Štaviše, nijedan od ovih priloga nije bio dostatan da probudi socijalističke teoretičare iz njihovog letargičnog stanja, dočim su, u čistoj marksističkoj tradiciji, oni obično bili posvećeni kritiziranju kapitalističkog sistema, bez da su imalo rasvijetljavali temeljni problem funkcioniranja socijalizma. Jedino je Karl Kautsky, potaknut već spomenutim Piersonovim člankom, imao hrabrosti da prekrši implicitni sporazum marksista u vezi s problemom i pokušajem opisivanja buduće socijalističke organizacije, mada je jedino što je time otkrio bila njegova krajnja zbunjenost u pogledu suštinskog ekonomskog problema kojeg je Pierson bio naćeo.¹⁵ Nakon toga, sve dok Mises nije napisao svoj temeljni prilog, analize od većeg interesa nisu bile donošene sa socijalističkoga stanovišta. Jedini

14 Prilozi Brutzkusa načelno su se pojavili na ruskom, u žurnalu, *Economist*, 1921 i 1922. Potom su bili prevedeni na njemački, 1928, i naslovljeni *Die Lehren des Marxismus im Lichte der russischen Revolution* (Berlin: H. Sack, 1928); i konačno su prevedeni na engleski i kompilirani u Brutzkusovom radu, *Economic Planning in Soviet Russia* (London: Routledge, 1935). (Postoji i reprint objavljen 1982, Hyperion Press, Westport, Connecticut). U posljednje vrijeme, prilozi Brutzkusa ocijenjeni su veoma pozitivno, osobito zato što je znao kako da prigodno iskombinira historijske i teoretske aspekte ovog problema, i da izbjegne disocijaciju teorije od prakse, što je bila pojava koja je kasnije prevalirala u ovoj debati. Vidi Peter J. Boettke, *The Political Economy of Soviet Socialism (The Formative Years 1918-1928)* (Dordrecht, Holland: Kluwer Academic Publishers, 1990), str. 30-35, 41-42.

15 Vidi predavanje kojeg je Kautsky održao u Delftu 24. 4. 1902, čiji se prijepis pojavio na engleskom 1907, pod naslovom *The Social Revolution on the Morrow of the Revolution*, (London: Twentieth Century Press). Preteče ovog Kautskyeva stajališta mogu se naći u djelu G. Sulzera, *Die Zukunft des Sozialismus*, objavljenom u Dresdenu 1899.

izuzetak u tome je Otto Neurath,¹⁶ koji u knjizi iz 1919. godine,

16 Otto Neurath, *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft* (Munich: G.D.W. Callwey, 1919). Postoji engleski prijevod naslovljen "Through War Economy to Economy in Kind", u *Empiricism and Sociology* (Dordrecht, Holland: D. Reidel, 1973). Moramo se prisjetiti da je tokom jednog kratkog perioda Neurath bio direktor bavarske *Zentralwirtschaftsamt*, agencije zadužene za socijalizacijske planove za vrijeme Räterepublik, ili sovjetskog revolucionarnog režima u Bavarskoj, koji je nakratko imao vlast u Minhenu u proljeće 1919. Kada je revolucija propala a Neurath osuđen, Max Weber je svjedočio u njegovu odbranu. Neurath je umro 1945. Ideju sličnu onoj Neurathovoj promicao je Otto Bauer u njegovom radu *Der Weg zum Sozialismus* (1919). U ovoj knjizi, Bauer, baš kao i Neurath, govori u prilog mogućnosti ekonomske kalkulacije u vrsti, to jeste, bez upotrebe monetarnih jedinica. Španski ekonomista, Juan Martinez-Alier u svom *Ecological Economics*, II ed. (Oxford: Basil Blackwell, 1990), str. 212-218, nedavno je revalorizirao Neurathove doprinose. Zanimljivo je napomenuti da su i Neurath i Bauer, manje-više, redovno prisustvovali Böhm-Bawerkovom seminaru na kojem je Mises, sve do 1913, bio jedan od najaktivnijih sudionika. Dok su se Neurathovi komentari bili više karakteristični po njegovoj fanatičnoj marksističkoj usrdnosti, negoli po njegovoj intelektualnoj oštini, jedan kolega marksista, Otto Bauer nije imao druge nego da prizna da je marksistička teorija vrijednosti neodrživa, i da je Rudolph Hilferding, u svome "odgovoru" Böhm-Bawerku, čisto objavio vlastitu nesposobnost da dosegne samu prirodu ovog problema. U tome vremenu, Mises se odlučuje da napiše jednu kritičku analizu socijalizma, baziranu na idejama koje se izvijaju iz njegovih razmišljanja i razmatranja tokom njegovog vojnog roka u Prvom svjetskom ratu, u kojem je služio najprije kao artiljerijski kapetan na istočnom frontu (Karpati), a potom, počinjući u 1917, nakon bolovanja tifusne groznice, u ekonomskom odsjeku austrijskog Ministarstva Odbrane. Na ovu temu, vidjeti Misesovu izazovnu intelektualnu autobiografiju naslovljenu kao *Note and Recollections*, preveo s njemačkog na engleski i komentirao Hans F. Senholz (South Holland, Illinois: Libertarian Press, 1978) str. 11, 40-41, 65-6, 110-11). U svakom slučaju, Misesove ideje o socijalizmu bile su logička posljedica impresivne teoretske integracije koju je on izveo rane 1912 (*Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*: Duncker and Humblot, 1912]). Najbolje englesko izdanje njegove knjige je *The Theory of Money and Credit*, (Indianapolis: Liberty Press, 1981), koju je preveo H.E. Batson s njemačkog jezika s uvodom Murraya N. Rothbarda. Misesova teorija, integrirala je subjektivnu, unutarnju zbilju individualnih vrednovanja ("ordinal") i objektivne vanjske zbilje vrednovanih tržišnih cijena uspostavljenih u monetarnim jedinicama ("cardinal"). Ove dvije zbilje mogu se premostiti kad god čin interpersonalnih razmjena izvire iz razlika u subjektivnim procjenama obiju strana, što je jedna razlika koja je izražena u monetarnoj tržišnoj cijeni ili historijskim odrednicama razmjene u monetarnim jedinicama. Ova cijena ima izvjesnu zbiljnu, količinsku egzistenciju, i ona priskrbljuje poduzetniku vrijednu informaciju koja mu omogućuje da odredi tok događaja u budućnosti i da donese odluke (ekonomske kalkulacije). Stoga je

zagovara da su događaji Prvog svjetskog rata “dokazali” da je posve moguće izvršiti centralno planiranje *in natura*. Upravo je Neurathova knjiga potaknula briljantni Misesov odgovor, inkorporiran u predavanju kojeg je održao 1919, i koje je predstavljalo temelj za veoma znakoviti članak kojeg je objavio u proljeće sljedeće godine (1920).¹⁷

očigledno da ukoliko slobodna ljudska djelatnost bude silom obustavljena, da se onda ni dobrovoljne međuosobne razmjene neće javiti, i da će most koji podižu ove razmjene između subjektivnog unutrašnjeg svijeta i izravnih vrednovanja (“ordinal”) i objektivnog vanjskog svijeta cijena (“cardinal”), biti učinjen nemogućim. Ovu ideju o evoluciji i koherentnosti misesijanskog mišljenja dugujemo Rothbardu (“The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited”, *The Review of Austrian Economics* 5, br. 3 (1991): str. 64-65). Pa ipak, Rothbard, u svom nastojanju da naglasi razlike između Hayeka i Misesa, ne uspijeva shvatiti da ozbiljnost veze, koju je Mises otkrio, između unutarnje sfere subjektivnih vrednovanja i vanjske sfere cijena, predstavlja, prije svega, problem nedostatka stvaranja i prenošenja (postojećeg i budućeg) znanja ili informacije neophodne za ekonomsku kalkulaciju, i stoga Misesovi i Hayekovi prilozi, sa njihovim očiglednim i neizbježnim razlikama u naglascima i manjim stavkama, mogu se promotriti kao dva suštinski razlučiva dijela istog osnovnog argumenta protiv socijalističke ekonomske kalkulacije: Mises se usredotočuje više na *dinamičke* probleme, dok se Hayek barem povremeno nadaje kao da se usredotočuje više na problem kojeg predstavlja disperzna narav *postojećeg* znanja. Vidi također bilješku 43, poglavlje br. 2.

17 Dvije analize “prehistorije”, debate o ekonomskoj kalkulaciji su: F.A. Hayek, “Nature and History of the Problem,” u *Collectivist Economic Planning*, str. 1-40; i David Ramsay Steele, “Posing the Problem: the Impossibility of Economic Calculation under Socialism”, *Journal of Libertarian Studies* 5, br. 1 (1981): str. 8-22. Unatoč spisima citiranim u ovoj “prehistoriji” ovog problema, koji su prethodili pojavi Misesa, i kao što Rothbard tačno ističe u (“The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited”, str. 51), problem socijalizma je uvijek bio zamišljen više kao jedan politički problem vezan za “poticaje” negoli kao ekonomski problem. Za još jedan primjer ovakve vrste naivne kritike socijalizma pogledati knjigu Williama Hurrella Mallocka *A Critical Examination of Socialism*, originalno izdata 1908. godine, i preštampana 1990, (New Brunswick: Transaction Publishers).

2. SUŠTINSKI PRILOG LUDWIGA VON MISESA

Ukoliko postoji ijedna stvar oko koje se svi sudionici debate o socijalističkoj kalkulaciji slažu, to je onda činjenica da je ova debata zvanično započela sa poznatim Misesovim prilogom iz 1920, naslovljenim kao “Die Wirtschaftsrechnung im Sozialistischen Gemeinwesen”, ili u prijevodu “Ekonomska kalkulacija u socijalističkom komonveltu”.¹⁸ Ovaj članak reproducira sadržaj predavanja kojeg je Mises održao godinu ranije (1919) pred *Nationalökonomische Gesellschaft*, naime predavanja kojim je on dao odgovor tezi

18 Objavljeno u *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* 47 (april 1920): str. 86-121. (Ovaj je članak kasnije preveden na engleski od strane S. Adlera s naslovom “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, odjeljak 3, *Collectivist Economic Planning* [1933], str. 87-130.) Dvije godine kasnije, 1922, Mises je reproducirao sadržaj ovog članka, gotovo riječ za riječ, u knjizi u kojoj je sistematički kritikovao sve aspekte socijalizma: *Die Gemeinwirtschaft. Untersuchungen über den Sozialismus* (Jena: Gustav Fischer, 1922), a koju je na engleski preveo J. Kahane 1936, i objavljena je pod naslovom *Socialism: An Economic and Sociological Analysis*. Engleski prijevod je bio odštampan u nekoliko izdanja i na različitim mjestima, dočim je najbolje izdanje od svih ono *Liberty Classics Edition* (Indianapolis, 1981, str. 95-197). U skorije vrijeme, engleska verzija Misesovog seminalnog članka, iznova je objavljena sa dvostrukim uvodom Yurija N. Mateseva (sa Akademije Znanosti bivšeg Sovjetskog Saveza) i Jaceka Kochanowicza (Profesor Ekonomije sa Univerziteta u Varšavi). Knjiga uključuje i postskriptum Josepha T. Salerna “Why a Socialist Economy is Impossible” (Auburn, Alabama: The Ludwig von Mises Institute, Auburn University, 1990). Iako Misesov članak nije preveden na španjolski, Luis Montes de Oca napravio je prihvatljiv prijevod knjige *Die Gemeinwirtschaft*, naslovljene *Socialismo: Analisis Economico y Sociologico*, objavljene u Meksiku (1961) i Buenos Airesu (1968) i štampane po treći put u New Yorku (1989), i po četvrti i peti put u Madridu (2003, 2007). Ovaj rad je također preveden na francuski i objavljen je sa predgovorom Fracoisa Perrouxa (Paris: Librairie de Medicis, 1952).

Neurathove knjige, a koja je bila objavljena iste te godine. Bilo bi teško preglasiti moćni utjecaj koji je ovaj Misesov članak imao među njegovim kolegama ekonomistima i među teoretičarima socijalizma. Njegova hladna, stroga logika, jasnost njegovih objašnjenja, i njegov provokativni duh, učinili su nemogućim da njegovi argumenti ostanu nezamijećeni, a upravo to se dogodilo s argumentima teoretičara koji su mu prethodili. Stoga, Otto Leichter naglašava da je Misesova zasluga u tome što je bio prvi koji je živo usmjerio pozornost socijalističkih teoretičara na nužnost razrješavanja problema ekonomskih kalkulacija.¹⁹ Socijalistički ekonomist Oskar Lange, o kojem ćemo nešto kasnije govoriti *in extenso*, kazao je da je Mises učinio toliku uslugu socijalističkoj teoriji da bi se u njegovu čast trebala podići statua s njegovim likom na najistaknutijem mjestu najvažnije dvorane biroa za centralno planiranje svake socijalističke zemlje.²⁰ U svjetlu svih onih historijskih dešavanja u zemljama Istočnog bloka, nakon svega, vjerovatno se ne doima iznenađujućom činjenica da su se Langeu njegove sarkastične primjedbe odbile od glavu, pa su stoga mnogi trgovi u prijestolnicama nekadašnjih komunističkih nacija ugledali podizanje statue mladog Ludwiga von Misesa na mjestima gdje su nekada stajali stari oronuli prikazi marksističkih lidera.²¹

19 "Ludwigu von Misesu zaista pripada zasluga što je tako energično skrenuo pažnju socijalista na ovaj problem. Kako bilo, ne bi se moglo reći da je Mises baš imao namjeru da ovom kritikom doprinese pozitivnom razvoju socijalističke teorije i prakse, pa ipak počast se mora odati onome koga ona sljeduje." *Die Wirtschaftsrechnung in der Sozialistischen Gesellschaft* (Vienna: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1923, str. 74). Navod koji je upravo predočen, pojavljuje se na str. 5 knjige *Economic Calculation in the Socialist Society*, koju je napisao Trygve J. B. Hoff (1981).

20 "Statua profesora Misesa trebala bi zauzimati najčasnije mjesto u velikoj dvorani Ministarstva socijalne politike ili Centralnog vijeća za planiranje neke socijalističke države... i kao izraz prepoznavanja njegove velike zasluge i kao *memento* vrhovnoj važnosti zdrave ekonomske kalkulacije." (Lange, 1936, str. 53). Ovaj članak je iznova odštampan u sastavu *On the Economic Theory of Socialism*, ed. B.E. Lippincott (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1938 i 1964), str. 55-143. U skorije vrijeme, Langeov članak bio je iznova dijelom objavljen u *Friedrich A. Hayek: Critical Assessments*, ed. J.C. Wood and R.N. Woods (London: Routledge, 1991), pog. 17, str. 180-201.

21 Misesova bista već krasi barem jedno mjesto: Biblioteku odsjeka za ekonom-

Priroda i osnovni sadržaj Misesovih priloga

Po prvi put, Mises je ograničio svoj fokus na teoretsku analizu procesa kojima se praktična informacija stvara i prenosi, procesa koji čine život u društvu i koji su preispitivani u drugom i trećem poglavlju ove knjige. Misesovo korištenje terminima bilo je još uvijek nespretno, i radije nego da govori o disperznoj praktičnoj informaciji, on se referira na izvjesne "intelektualne sektore rada", koji po njegovom mišljenju tvore suštinu tržišta, pružajući i generirajući informacije koje dopuštaju ekonomsku kalkulaciju ili procjenu koja je neophodna za sve poduzetničke odluke. Specifično, Mises izjavljuje: "Distribucija administrativne kontrole među mnoštvom individua, kontrole nad ekonomskim dobrima u zajednici ljudi koji sudjeluju u radu na njihovom proizvođenju, i koji su ekonomski za ta dobra zainteresirani, uključuje neku vrstu intelektualne podjele rada koja ne bi bila moguća bez sistema kalkuliranja proizvodnje i ekonomije."²² Dvije godine kasnije, 1922, u svojoj sistematičnoj raspravi o socijalizmu, Mises čak i jasnije ponavlja istu ideju: "U društvima zasnovanim na podjeli rada, raspodjela imovinskih prava utječe na neku vrstu mentalne podjele rada, bez koje ni ekonomija ni sistematska proizvodnja ne bi bile moguće."²³ Štaviše, pet godina kasnije, u svom radu iz 1927. godine, naslovljenom *Liberalizam*, Mises jasno zaključuje da njegova analiza počiva na nemogućnosti da se unutar socijalističkih sistema generira praktična informacija, u obliku tržišnih cijena, koja bi bila nužna za intelektualnu podjelu znanja kojeg moderno društvo zahtijeva i koje izrasta jedino iz kreativne sposobnosti ljudskog djelovanja ili poduzetništva: "*Odlučujuća zamjerka* da se ekonomija izdiže protiv mogućnosti socijalističkog društva, jeste da se ona mora odreći *intelektualne podjele*

sku teoriju Univerziteta u Varšavi, gdje je Lange predavao; i zapravo, ona se nalazi tačno uz njegovu staru kancelariju. Statua je postavljena tokom kratke i dirljive ceremonije u septembru 1990, zahvaljujući zalaganjima Georga Koettera. (Vidi: *Free Market*, 9, br. 2, februar 1991, str. 8; i *Journal of Economic Perspectives*, 5, br. 3, ljeto 1991, str. 214-215.)

22 Ludwig von Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth", u *Collectivist Economic Planning*, str. 102.

23 Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 101.

rada koja se sastoji iz suradnje svih poduzetnika, zemljoposjednika i radnika kao proizvođača i konzumenata u formiranju *tržišnih cijena*.²⁴

Još jedan Misesov temeljni prilog bilo je njegovo otkriće da informacija, koju tržište konstatno generira, proizilazi iz čina poduzetništva, vezanog za posebne okolnosti vremena i prostora koje može zamijetiti samo svaki pojedinac za sebe unutar konteksta u kojem djeluje. Stoga, praktično poduzetničko znanje na tržište dolazi kao rezultat jedinstvene pozicije koju svaki djelatnik zauzima u procesu proizvodnje. Ukoliko bi slobodno obavljanje poduzetništva bilo spriječeno, i ukoliko bi se pokušalo prisilno organizirati čitavo društvo “odozgo”, poduzetnici tada ne bi bili u stanju djelovati slobodno i stoga bi prestali biti poduzetnicima. Oni čak ne bi ni bili svjesni informacije koju bi propustili uvidjeti i stvoriti. Poduzetnici bi bili teško pogođeni time, bez obzira na nivo njihovog akademskog postignuća i bez obzira na njihove profesionalne i menadžerske kvalifikacije.²⁵ Ustvari, Mises kazuje:

24 Mises (1985). Originalno izdanje ovog rada pojavilo se 1927, pod naslovom *Liberalismus* (Jena: Gustav Fischer).

25 Ova suštinska Misesova ideja može se veoma jasno pratiti sve do Carla Mengera; da je to tako možemo vidjeti i iz sadržaja bilježnice u koju je krunisani princ Rudolf počeo, 1876, bilježiti ideje koje mu je praktički diktirao Menger (službeno zadužen kao prinčev privatni instruktor). Zapravo, na str. 50-51 šestoga sveska, možemo pročitati: “Vlada ne može nikako znati interese svih građana. Da bi mi mogla pomoći, ona bi morala imati u vidu sve te raznolike aktivnosti kojima se svako pojedinačno bavi... Ipak, brižno dizajnirane institucije, koje imaju dobre namjere, mogu postojati, ali one nikada neće moći podržati baš svakoga. *Jedino svaki pojedinac napose zna tačno šta su njegovi interesi, kao i sredstva njihovog promoviranja*... Čak i najposvećeniji službenik nije više do *sljepi instrument* unutar jedne mašine koja tretira sve probleme na stereotipski način regulacijama i instrukcijama. On se ne može nositi ni sa zahtjevima suvremenog progressa, ni sa raznolikošću praktičnog života. Stoga se čini nemogućim da sve ekonomske aktivnosti mogu biti tretirane na stereotipski način, slijedeći isto pravilo sa totalnim zanemarivanjem individualnih interesa” (Archduke Rudolf, krunisani princ Austrije, *Politische Oekonomie*, januar-august, 1876, rukopis napisan prinčevom rukom i spremljen u Osterreichisches Staatsarchiv). Historičarka Brigitte Hamann otkrila je ove zabilješke, a Monika Streissler i David F. Good preveli su ih na engleski jezik. Upravo citirani prijevod pojavljuje se kako ga Erich W. Streissler (1990) citira u *Carl Menger on Economic Policy: the Lectures to Crown Prince Rudolf, in Carl Menger and his Legacy in Economics*, ed. Bruce J.

*“Poduzetnikov komercijalni stav, i aktivnosti koje proizilaze iz njegovog položaja u ekonomskom procesu, biva dokinut sa nestankom potonjeg. Kada bi uspješan biznismen bio promaknut za menadžera javnog poduzetništva, on bi još uvijek mogao unijeti u taj posao izvjesna iskustva iz njegovog prethodnog zanimanja, i zato bi mu bilo posve moguće da ih plodno koristi, na jedan rutinski način, tokom izvjesnog vremena. Ipak, svojim ulaskom u komunalnu djelatnost, on bi prestao biti trgovac, i postao bi tek jedan od birokrata, ništa drugačiji od svakog drugog namještenika u javnoj proizvodnji. Nije znanje o računovodstvu, organiziranju poslovanja, ili neki stil komercijalne korespondencije, pa čak ni sama srednja trgovačka škola, to što od čovjeka čini trgovca, već njegov karakteristični položaj u procesu proizvodnje koji omogućuje prepoznavanja interesa firme kao i njegovih vlastitih interesa.”*²⁶

Mises razvija i razrađuje ovu ideju u svojoj raspravi o socijalizmu, u kojoj dolazi do jezgrovitog zaključka da “poduzetnik lišen svoje karakteristične uloge u ekonomskom životu prestaje biti poslovni čovjek. Ma koliko iskustva i rutine on mogao unijeti u svoj novi zadatak, on će još uvijek u njemu biti samo službenik”.²⁷

Caldwell, godišnji dodatak tomu br. 22, *History of Political Economy* [Durham: Duke University Press, 1990], str. 107-130, posebno str. 120-121). Zanimljivo je napomenuti da je Mises svjedočio tragičnoj smrti nadvojvode Rudolfa koja se zbila kao posljedica Mengerovog utjecaja, koji je bio svjestan destruktivnog efekta kojeg bi širenje otrovnog intelektualnog trenda protiv liberalizma nužno izvršilo na Austro-Ugarsko Carstvo, i on je prenio ovaj pesimizam na svoga mladog studenta i prijatelja, nadvojvodu Rudolfa, nasljednika austro-ugarskog prijestolja. Nadvojvoda je počinio samoubistvo iz očaja zbog budućnosti svoga carstva i sudbine evropske civilizacije, a ne zbog žene (sa sobom je u smrt poveo i jednu djevojku koja je, također, željela umrijeti, ali samoubistvo nije počinio zbog nje.)” (1978, str. 34).

26 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, u *Collectivist Economic Planning*, str. 120-121). Vidi također vrlo zanimljivi članak kojeg je napisao W. Keizer, “The Property Rights Basis of von Mises’ Critique of Socialism” (prezentovan na prvoj evropskoj konferenciji o austrijskoj ekonomskoj tradiciji, University of Maastricht, april 9-10, 1992).

27 Ludwig von Mises (*Socialism*, 1922 [1981], str. 191). Prema tome, Salernova dihotomija je potpuno apsurdna (“Ludwig von Mises as Social Rationalist”, str. 45 i 55). Salerno tvrdi da je Mises vidio problem socijalizma kao onaj ekonomske kalkulacije, a ne kao onaj disperznoga znanja, iako su ova dva problema nerazlučivo vezana. Sam Mises, kao što smo mogli od početka vidjeti, nije samo naglasio važnost “karakteristične uloge” poduzetnika s obzirom na njegovo opskrblijanje

Stoga, u istoj mjeri u kojoj prisilno sprječava slobodno obavljanje poduzetništva u temeljnoj sferi faktora proizvodnje (kapitalna dobra i prirodni resursi), socijalizam ometa i nastanak i prenošenje praktične informacije koja bi bila nužna za odgovarajuću raspodjelu ovih faktora od strane centralnog biroa za planiranje. Budući da se ova informacija ne generira, ona ne može ni biti korištena pri pravljenju kalkulacije koja mora pratiti svaku racionalnu ekonomsku odluku. Stoga ljudi u centralnoj regulatornoj agenciji ne mogu ni biti sigurni kada donose odluke i poduzimaju akcije, ukoliko se odriču postizanja ciljeva koje i sami vide daleko poželjnijim.

Na ovome mjestu, veoma je značajno istaknuti da je Misesov argument teoretske prirode, i da se usredsređuje na jednu intelektualnu zabludu koja prožima sve socijalističke ideje, jer je društvo nemoguće organizirati prisilnim komandama, pošto supervizorska agencija ne može dobiti informaciju koja je neophodna da bi se takvo što moglo učiniti. Misesov teoretski argument odnosi se na praktičnu nemogućnost socijalizma.²⁸ Ili da kažemo to drugačije, to je bitno teoretski argument, pošto je teorija tek puka apstrakcija, formalna i kvalitativna analiza stvarnosti, tj. analiza koja nikada ne smije izgubiti svoj doticaj sa stvarnošću, već koja, baš naprotiv, mora ostati u najvećoj mogućoj mjeri relevantna za situacije i procese iz stvarnoga svijeta. Stoga, pogrešno je shvatanje da se Mises bavio nemogućnošću socijalizma u odrednicama formalnog

informacijom, već je Mises bez razlike zamišljao ekonomiju kao znanost koja se zanima, ne za stvari, već za informaciju i znanje, razumljene u smislu duhovnih realiteta. ("Ekonomija se ne bavi stvarima i opipljivim objektima, ona se bavi ljudima, njihovim *značenjima* i djelima", *Human Action*, str. 92.)

28 "Dihotomija između 'teoretskog' i 'praktičnog' je lažna. U ekonomiji, svi argumenti su teoretski. I pošto ekonomija diskutira stvarni svijet, ovi teoretski argumenti su po svojoj prirodi također praktični." Murray N. Rothbard, *Man, Economy and State: A Treatise on Economic Principles*, sv. 2 (Los Angeles: Nash Publishing, 1970), str. 549. Zapravo, ne postoji ništa praktičnije od zdrave teorije; Misesovi argumenti, baš kao i oni matematskih ekonomista, argumenti su teoretske prirode. Naprosto, argument koji Mises nudi je teoretski i relevantan je za aktualno funkcioniranje tržišne ekonomije i socijalizma, dok je argument kojeg nude matematski ekonomisti također teoretski, ali u isto vrijeme irelevantan, u smislu da se odnosi na jedan model ekvilibriuma koji, po definiciji, pretpostavlja da je ekonomski problem već razriješen, pošto je sva nužna informacija predočena kao već data i dostupna regulatornoj agenciji.

modela ekvilibriuma ili “čiste logike izbora”, što su, kako ćemo to kasnije vidjeti, mnogi prestižni autori, koji nisu bili kadri razlučiti između “teorije” i analize ekvilibriuma, sasvim pogrešno tvrdili. Ustvari, već 1920, sam Mises je poduzeo veoma posebne mjere kako bi izričito negirao da se njegova analiza može primjenjivati na model ekvilibriuma. Taj model od samog početka pretpostavlja da sva nužna informacija mora biti dostupna, i da je, stoga, po definiciji, temeljni ekonomski problem kojeg socijalizam predstavlja već razriješen *ab initio* i na sam taj način (naime, ovo je upravo bio model koji je navodio teoretičare ekvilibriuma da prevede ovaj problem). U stvarnosti, problem socijalizma izvire iz činjenice da kada vlasti u regulatornoj agenciji izdaju edikt ili naredbu, bilo u korist ili na štetu izvjesnog ekonomskog prijedloga, da tim vlastima tada nedostaje informacija neophodna da bi odredili da li uopće postupaju ispravno, i iz toga razloga oni ne mogu načiniti nikakvu ekonomsku kalkulaciju ili procjenu. Ukoliko bi se pretpostavilo, da supervizorska agencija ima na raspolaganju sve neophodne informacije i da se, također, nikakve promjene neće dogoditi, onda je očigledno da se problem ekonomske kalkulacije tu neće ni javiti, jer je taj problem ustanovljen kao nepostojeći od samoga početka. I stoga Mises kazuje:

“Statičko stanje može se razmetati sa ekonomskom kalkulacijom. Jer u takvom stanju se uvijek ponavljaju isti događaji u ekonomskom životu; i ukoliko pretpostavimo da prva dispozicija statičke socijalističke ekonomije ishodi na osnovu konačnog stanja konkurentne ekonomije, onda bismo u svim prilikama mogli predočiti socijalistički proizvodni sistem koji bi bio racionalno kontroliran sa ekonomskog stajališta. Ali takvo nešto je moguće samo u konceptualnom smislu. Na trenutak, ostavimo po strani činjenicu da je statičko stanje nemoguće u stvarnom životu, pošto se ekonomski podaci kojim baratamo nalaze u procesu stalnoga mijenjanja, i stoga statička narav ekonomske aktivnosti ostaje biti samo teoretskom pretpostavkom koja ne odgovara stvarnom stanju stvari.”²⁹

Stoga je Misesov argument teoretski usredišten na logičkoj nemogućnosti socijalizma, ali ipak, to je argument koji uzima u razmatranje teoriju i logiku ljudskoga djelovanja, kao i stvarnih so-

29 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, u *Collectivist Economic Planning*, str. 109.

cijalnih, dinamičkih, i spontanih procesa, a ne samo jednu “logiku” ili “teoriju” izgrađenu na jednom mehaničkom djelovanju, kojeg, u okruženju savršenog ekvilibriuma, ostvaruju neka “sveznajuća” bića koja su onoliko nečovječna koliko su i razdijeljena od stvarnosti. Kao što Mises čak i jasnije objašnjava dvije godine kasnije u svojoj raspravi o socijalizmu:

“U stacionarnim uvjetima više ne postoji problem kojeg bi ekonomska kalkulacija trebala rješavati. Suštinska funkcija ekonomske kalkulacije, po hipotezi, tu je već izvršena. Tu nema potrebe za aparatusom kalkulacije. Koristeći se popularnom, ali istovremeno i nezadovoljavajućom terminologijom, mogli bismo reći da je problem ekonomske kalkulacije onaj ekonomske dinamičnosti: to nikako nije problem ekonomske statičnosti.”³⁰

Ova Misesova izjava savršeno se slaže sa većinom predstavnika *austrijske tradicije*, čiji je pionir Carl Menger, a koju je naknadno razvijao Böhm-Bawerk, i podržao, u njenoj trećoj generaciji, sam Mises. U stvari, po Misesu, “ono što izdvaja *austrijsku školu* i što joj dariva besmrtnu slavu, jeste upravo činjenica da je ona stvorila jednu teoriju ekonomskog djelovanja, a ne ekonomske kalkulacije ili nedjelovanja”.³¹ Stoga ne iznenađuje činjenica da su – s obzirom da nikakva ekonomska kalkulacija nije neophodna u stanju ekvilibriuma – teoremu nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije bili jedini u stanju otkriti njegovatelji jedne škole koja je, poput *austrijske*, fokusirala svoj program naučnog istraživanja na teoretsku analizu stvarnih dinamičkih procesa koji se odvijaju na tržištu, a ne na razvoj djelovitih ili općenitih mehaničkih modela ekvilibriuma.

Upravo smo pokazali da je Mises, u svom gore spomenutom članku iz 1920, već bio jasno formulirao suštinu teorije nemogućnosti socijalizma, koju smo detaljno prikazali u prvom i drugom poglavlju. Ovaj Misesov rad imao je ogroman utjecaj na njegovog

30 Ludwig von Mises (*Socialism*, 1922 [1981], str. 120–21). Stoga ne bi baš bilo smisleno ustvrditi da je Mises ustanovio problem ekonomske kalkulacije čisto kao problem robinsonovske maksimizacije u kojoj su ciljevi i sredstva već poznati (Salerno, 1990, str. 46). S dinamičke tačke gledišta, ni ciljevi ni sredstva nisu određeni, već oni moraju biti konstantno stvarani i otkrivani. Kalkulacija zahtijeva gledanje u budućnost, i stoga stvaranje nove informacije.

31 Vidi Misesovu intelektualnu autobiografiju *Notes and Recollections* (1978, str. 36).

mladog učenika Hayeka, koji je nadahnut njime napustio "dobro-namjerni" socijalizam svoje rane mladosti, i koji je, od toga vremena nadalje, odlučio posvetiti značajne intelektualne napore rafiniranju i proširivanju priloga svoga mentora.³² Stoga, mi ne možemo prihvatiti jedno posebno pogrešno gledište da dva različita argumenta mogu postojati protiv mogućnosti ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama. Oni koji se drže ovog viđenja tvrde da je prvi od ovih argumenata naprosto algebarski ili računski, i da je upravo taj argument Mises inicijalno predstavio, i da to dokazuje da je ekonomska kalkulacija nemoguća gdje god nema cijena koje bi dopustile kalkulaciju zarade i gubitaka. Pretpostavimo, ovaj drugi argument je epistemološke naravi, i uglavnom ga je razvijao Hayek, i on pokazuje da socijalizam ne može funkcionirati, jer centralni biro za planiranje vjerovatno ne može imati pristup vitalnoj praktičnoj informaciji nužnoj za organiziranje društva.³³ Zapravo, Mises je smatrao da su oba ova argumenta, kalkulački i epistemološki, naprosto dvije zasebne strane iste kovanice, jer je nemoguće načiniti bilo kakvu ekonomsku kalkulaciju, ili korespondirajuće preliminarne prosudbe, ukoliko je nužna informacija, u obliku tržišnih cijena, nedostupna. Nadalje, upravo slobodno ostvarivanje poduzetništva je ono što konstantno rezultira stvaranjem upravo te informacije. Poduzetnici neprestano imaju na umu odrednice razmjene ili tržišnih cijena koje su bile aktualne u prošlosti, i oni pokušavaju procijeniti ili razotkriti tržišne cijene koje će biti aktualne u budućnosti. Potom, oni postupaju u skladu sa svojim procjenama, i na taj način oni uspostavljaju buduće cijene. Sam Mises je, 1922. godine, zapisao: "Upravo je spekulativni kapitalista taj koji *stvara podatke* kojima on mora prilagoditi svoje poslovanje i koji stoga

32 "Moje razmišljanje je uglavnom nadahnuo koncepcijom Ludwiga von Misesa o problemu uređivanja planske ekonomije... ali trebalo bi mi dosta vremena da razvijem ono što je u osnovi jednostavna ideja." (Hayek, 1986, str. 143).

33 Mnogi autori su pogriješili vjerujući da kalkulački argument ne podrazumijeva epistemološki argument i *vice versa*. Primjerice, pogledati Chadran Kukathas, *Hayek and Modern Liberalism* (Oxford: Clarendon Press, 1989), str. 57; Murray N. Rothbard, *Ludwig von Mises: Scholar, Creator and Hero* (Auburn, Alabama: Ludwig von Mises Institute, 1988), str. 38; i prethodno citirana djela J.T. Salernoa.

određuju pravac njegovih trgovinskih operacija.”³⁴

Razmatranja koja smo načinili iznad ne bi nas trebala sprječavati da prepoznamo kako je Misesov pionirski rad iz 1920, još uvijek bio prilično daleko od rafiniranog i ispoliranog priloga kojeg će on i Hayek kasnije razraditi u desetljećima koja budu dolazila, i koji će kulminirati u analizi poduzetništva i odatle ishodećih procesa kojima se generira informacija – procesa koji su prikazani u drugom i trećem poglavlju ove knjige. Također, u obzir moramo uzeti da je u Misesovom uvodnom prilogu, na njega ozbiljno utjecalo pretpostojeće marksističko okruženje koje je on namjeravao izazvati i koje ga je navelo da postavi poseban naglasak na novac i cijene kao nužne elemente ekonomske kalkulacije. Stoga, da bismo postavili Misesov članak iz 1920, u njemu odgovarajući kontekst, naredni odjeljak biti će posvećen ispitivanju marksističkog okruženja koje je preovladavalo u akademskim i intelektualnim krugovima u kojima se Mises kretao u godinama koje su neposredno prethodile 1920-toj, i prema tome ispitivanju jednog okruženja s kojim je on postao prisno upoznat tokom seminara kojeg je vodio Böhm-Bawerk pa sve do izbijanja Prvog svjetskog rata.

34 Ludwig von Mises (*Socialism*, 1922 [1981], str. 121).

3. FUNKCIONIRANJE SOCIJALIZMA, PREMA UČENJU MARXA

Nema sumnje da je Mises, kada je pisao svoj već spomenuti pionirski rad, imao na umu marksističku koncepciju socijalizma, to svjetogleđe koje je bilo predominantno u Evropi početkom 1920-tih. Stoga se moramo na tome nakratko zaustaviti, i identificirati ideje koje su u to vrijeme kružile u pogledu tako relevantne teme.

Da bismo uopće počeli, trebali bismo se zapitati da li je Karl Marx ikako imao jasnu ideju kako bi socijalistički sistem, kojeg je on propovijedao, trebao u stvarnosti funkcionirati. To je veoma važna stavka iz dva razloga: prvo, zato što je Mises iznova i iznova optuživao Marxa i njegove sljedbenike za pokušaj da se vakcinišu protiv bilo kakve kritičke analize socijalističkog sistema, jednostavnim zagovaranjem da je takva analiza irelevantna i utopistička, pošto se socijalizam može neumitno razviti iz kapitalizma; i drugo, zato što je i sam Marx osjećao kako unutar njegovog teoretskog okvira, prilježna i detaljna, spekulacija o specifičnim aspektima budućeg socijalizma nije bila "naučna". Uprkos tome – i također uprkos činjenici da je marksistički pristup definitivno bio sistematički izrabljiv u cilju da se izbjegne teoretska diskusija o realističnim šansama funkcioniranja socijalizma – ovaj autor vjeruje da je u kritičkoj analizi kapitalizma, koji predstavlja samo srce marksističkih ideja, moguće jasno razlučiti, iako samo u neizricivom i embrionskom obliku, analizu načina kako bi socijalizam trebao funkcionirati u praksi.³⁵ Marx je bio toliko uplvisan i opsjednut rikardi-

³⁵ Stoga se suštinski slažemo sa Lavoieom, čije je poglavlje o marksističkom socijalizmu jedno od najbriljantnijih u njegovoj knjizi *Rivalry and Central Planning* (1985, pog. 2, str. 28-47). Vidi također N. Scott Arnold *Marx's Radical Critique of Capitalist Society: A Reconstruction and Critical Evaluation* (Oxford:

janskim modelom podešavanja ekvilibriuma, da je njegova cijela teorija bila usmjerena na podešavanje normativnog ekvilibriuma, u smislu da bi, prema Marxu, proletarijat trebao nametnuti prisilno i odozgo “koordinaciju” kojom bi se riješili tipičnih odlika kapitalizma. Što se tiče aktualne detaljne analize ekonomskih stvarnosti kapitalističkog sistema, potrebno je istaknuti da se Marx fokusira na disekvilibriume i nepodešenosti koje se javljaju na tržištu, i stoga je marksistička teorija pretežno teorija disekvilibriuma. Paradoksalno, ovo povremeno koincidira na nekim veoma začudnim mjestima sa analizom tržišnih procesa koju su pravili austrijski ekonomisti općenito, a Hayek i Mises posebno.

Stoga, iznenađujuće, Marx je, do određenog stupnja, razumijevao kako se tržište, kao spontani i neosobni poredak, ponaša kao jedan proces generiranja i prenošenja informacije koja dozvoljava izvjesno koordiniranje unutar društva. Zapravo, u *Grundrisseu* možemo pročitati:

“Moglo bi se reći, a to je već ranije bilo rečeno, da se upravo u tome nalazi ljepota njezine veličine, ta spontana isprepletenost, taj materijal i mentalni metabolizam koji je neovisan od spoznavanja i htijenja pojedinaca, i koji pretpostavlja njihovu uzajamnu neovisnost i indiferentnost. I zasigurno, ova objektivna povezanost je poželjnija od nikakve povezanosti, ili čisto lokalne povezanosti koja počiva na krvnim vezama, ili na praiskonskim, prirodnim, ili gospodarsko-sluzbanskim odnosima.”³⁶

Nadalje, Marx izrijekom prepoznaje i onu funkciju koju institucije moraju imati kako bi se ljudima omogućilo da dobiju i prenesu praktičnu informaciju na tržištu, kao i njihov značaj za znanje ekonomskih agenata:

“Uporedo sa razvojem ove alijenacije, i na istoj osnovi, napori se čine da se ona prebrodi: pojavljuju se institucije u kojima svaki pojedinac može dobiti informaciju o aktivnostima svih drugih i na osnovu toga pokušati prilagoditi vlastite aktivnosti... Iako su potpuna opskrba i potražnja neovisne od djelovanja svake zasebne individue, svako nastoji biti informiran o njima, a to znanje potom iznova djeluje, u

Oxford University Press, 1990).

36 Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy* (New York: Random House, 1973), str. 161.

*praksi, na potpunu opskrbu i potražnju.*³⁷

Ako Marx odbacuje ovo tržište, onda je to upravo zbog toga što ga kontrastira jednom “idealnom” ekonomskom sistemu u kojem su pojedinci u stanju podložiti sve svoje društvene odnose prisilnom, centraliziranom i komunalnom menadžmentu, za kojeg se pretpostavlja da je u mogućnosti učiniti da se ovakav društveni proces, u cjelini, javi iz svjesne i namjerne organizacije, dočim je na ovome tržištu taj proces, zapravo, impersonalan i nipošto svjesno dizajniran ili kontroliran od bilo koga, i stoga “alijenirajući”. Nadalje, ovaj organizirani menadžment cijeloga društva ovisi o apriornoj formulaciji detaljnog plana omogućavanja vlastima da organiziraju cjelokupno društvo, na isti način kako i neki arhitekt crta zamršene planove zgrade prije njezine gradnje: “Ono što razlikuje i najgorog arhitekta od najbolje pčele, jeste to što arhitekta podiže svoju strukturu u svojoj imaginaciji, prije negoli je podigne u stvarnosti.”³⁸ Prema tome, bazirajući se upravo na ovom pukom kontrastu između “anarhije” proizvodnje, karakteristične za spontani poredak tržišta, i “savršene organizacije”, za koju se pretpostavlja da ishodi iz centralnog planiranja, Marx kritizira kapitalizam i brani socijalistički sistem, za kojeg tvrdi da će neizbježno zamijeniti onaj kapitalistički.

Evidentno je da Marxova suštinska zabluda jednako počiva na njegovom brkanju koncepata praktične i znanstvene informacije, kao i na vjerovanju da je praktična informacija objektivna i da može biti “apsorbirana” od strane tijela za centralno planiranje. Marx previđa subjektivnu, isključivu, disperznu, prešutnu i neartikulabilnu prirodu praktične informacije, koju smo brižno opisali u drugom

37 Ibid., str. 161.

38 Karl Marx (*Capital: A Critique of Political Economy*, sv. 1, *The Process of Capitalist Production* (New York: International Publishers, 1967), str. 178. U drugim spisima, Marx je čak i jasniji u svojoj odbrani centralnog planiranja kao jedinog sredstva organiziranja ekonomske aktivnosti: “Ujedinjena kooperativna društva trebaju regulirati nacionalne proizvodnje po *zajedničkom planu*, stavljajući ih tako pod vlastitu kontrolu i stavljajući tačku na konstantnu anarhiju i periodične konvulzije koje su fatalne za kapitalističku produkciju.” Pogledati str. 213 “The Civil War in France: Address of the General Council”, u *The First International and After: Political Writings*, ed. D. Fernbach (New York: Random House), 3:187-268.

poglavlju ove knjige, i on ne uspijeva shvatiti da, sa logičke tačke gledišta, ne samo da nije moguće centralno koordinirati društvene nepodešenosti, već također, da se nova informacija može jedino konstantno razvijati i stvarati kao posljedica kapitalističkog poduzetničkog procesa, koji ne može biti reproduciran na jedan prisilan i centraliziran način. Drugim riječima, nove tehnologije, produkti i distribucijske metode, i, općenito, nova poduzetnička informacija, logički može proizaći samo iz spontanog tržišnog procesa, kojeg je Marx toliko kritizirao, a kojeg pokreće snaga poduzetništva. Otuda, paradoksalno, sa njegovog vlastitog gledišta, marksistički socijalizam jeste utopijski socijalizam, s obzirom da prikladno razumijevanje logičke naravi informacije, stvorene i korištene na tržištu, neizostavno vodi zaključku da same sile tehnološkog i ekonomskog razvitka, koje djeluju u tome polju, omogućavaju tržištu da se pokrene prema društvenom poretku zasnovanom na centraliziranoj i prisilnoj organizaciji sve praktične informacije.

To, i ništa drugo, predstavlja Marxovu fundamentalnu zabludu, dok se ostatak njegovih zabluda u pogledu ekonomskih i društvenih tema može smatrati naprosto pojedinačnim posljedicama ove početne radikalne zablude. Naprimjer, njegova radna teorija vrijednosti, tek je prirodni ishod vjerovanja da je informacija, ili znanje, objektivna stvar, koja može biti nepogrješivo uočena od strane nekog vanjskoga promatrača. Baš naprotiv, mi znamo da je vrijednost naprosto subjektivna, disperzna, i neartikulirana ideja ili zrnce informacije; drugim riječima, ljudski um procjenjuje vrijednost i projicira je na stvari ili na ekonomska sredstva, i što više vjerujemo da su ova sredstva nama korisna u dosezanju ciljeva kojima težimo, to će i psihološki intenzivnijom biti naša percepcija njihove vrijednosti.

Marxova pogrešna koncepcija teorije vrijednosti također čini neispravnom njegovu cijelu teoriju viška vrijednosti ili eksploatacije. Ne samo da je Marx iz vlastitih interesa ignorirao ekonomska sredstva koja nisu bila roba, i da tako nije inkorporirao bilo kakav rad u njihove formativne procese, već i sama marksistička analiza, kako je to Böhm-Bawerk pokazao,³⁹ pokazuje svoju posve-

³⁹ Da sumiramo, glavni argumenti protiv teorije objektivne radne vrijednosti i njezinog glavnog korolar, marksističke teorije izrabljivanja, jesu sljedeći: Prvo,

mašnju nesvjesnost značaja vremenske preferencije i činjenice da sva ljudska djelovanja, općenito, i svi proizvodni procesi, posebno, traže vremena. Stoga Marx očekuje da radnici ne budu plaćeni u vrijednosti onoga što proizvode, već znatno više od te vrijednosti,

sva ekonomska dobra nisu proizvodi rada. Prirodni izvori su oskudni i korisni su za doseganje ljudskih ciljeva, i stoga oni tvore ekonomska dobra čak i ako ne uključuju rad. Nadalje, dva dobra koja uključuju istovjetnu količinu rada, očito mogu imati vrlo različite vrijednosti ukoliko zahtijevaju različite vremenske dužine pri svome proizvođenju. Drugo, vrijednost dobara je subjektivna, budući da je vrijednost, kao što smo objasnili u poglavlju br. 2, tek jedna procjena koju čovjek donosi dok djeluje; on projicira na sredstva svoju procjenu njihove važnosti za obavljanje izvjesnog cilja. Stoga, dobra koja podrazumijevaju veliku količinu rada, mogu vrijediti vrlo malo, ili čak nikako, ukoliko djelatnici kasnije shvate da su ona bez svrhe u pogledu doseganja bilo kakvog cilja. Treće, teoretičari vrijednosti rada ovise o nerazrješivoj kontradikciji i kružnome rezonovanju: ideja da rad određuje vrijednost ekonomskih dobara, i da je vrijednost rada, za uzvrat, određena vrijednošću ekonomskih dobara nužnih za njihovo reproduciranje i održavanje produktivnog kapaciteta radnika, jeste upravo jedan primjer kružnog rezonovanja; krajnja determinanta vrijednosti nije nikada određena. Konačno, četvrto, branitelji teorije izrabljivanja flagrantno previđaju zakon vremenske preferencije, i stoga, logičke važnosti činjenice da su postojeća dobra uvijek vrijednija od budućih dobara. Ova zabluda vodi ka tome da oni očekuju od radnika da u plati prime iznos veći od vrijednosti koju oni proizvode, pošto branitelji ove teorije zagovaraju da kada radnik radi svoj posao, da on onda treba biti plaćen u gotovini za cjelokupnu vrijednost dobra koje će biti potpuno dovršeno tek na kraju jednog vremenskog perioda varirajuće dužine. Svaka od ovih kritika marksističke teorije vrijednosti analizirana je, do veoma sitnih detalja, u Böhm-Bawerkovom klasičnom radu "The Exploitation Theory" (1959, sv. 1, pog. 12, str. 241-321). Također, Böhm-Bawerk je napisao članak posvećen razotkrivanju inkonzistentnosti i kontradikcija koje su se prepriječile na put Marxu kada je pokušavao, u trećem svesku *Kapitala*, da razriješi zablude i konflikte u svojoj teoriji izrabljivanja koju je inicijalno razvio u prvome svesku ove knjige (Böhm-Bawerk, 1896). Mi smo se koristili engleskim prijevodom "The Unresolved Contradiction in the Marxian Economic System", u *Shorter Classics of Eugen von Böhm-Bawerk* (Böhm-Bawerk, 1896 [1962], pog. 4). U marksističkom taboru, samo je Hilferding (1877-1941) pokušao, iako neuspješno, da se suprotstavi argumentima Böhm-Bawerka u "Böhm-Bawerk's Marx Kritik" (1904). U pogledu ovog Hilferdingovog članka, Böhm-Bawerk zaključuje: "Ništa me u njemu nije natjeralo da promijenim svoje mišljenje u pogledu bilo čega" (1959, sv. 1, str. 472). Zacijelo, čak je i Otto Bauer – socijalistički teoretičar koji je, kao i Hilferding i Mises, prisustvovao Böhm-Bawerkovom seminaru – izravno napomenuo Misesu da Hilferding nije tako dobro razumio suštinu Böhm-Bawerkove kritike Marxa. Vidi Mises (*Notes and Recollections*, 1978, str. 40).

pošto zahtijeva da u sastavu plate prime sveukupnu vrijednost svoga doprinosa procesu proizvodnje, što je iznos koji se izračunava, ne u vremenu kada se ovaj njihov doprinos ostvaruje, već, projicirano kasnije u vremenu, onda kada se cjelokupan proces proizvodnje izvrši. K tome još, Marxova analiza dodatne vrijednosti neizostavno počiva na cirkularnom rezonovanju, koje ne objašnjava ništa. Zacijelo, zamišljena objektivna radna vrijednost je uspostavljena zasnivajući se na troškovima reproduciranja rada u odrednicama vrijednosti dobara neophodnih za njegovo izvođenje, što je zauzvrat određeno radom ugrađenim u ova dobra, i tako dalje, negativnim cirkuliranjem pogrešnog razmišljanja koje ne vodi ničemu.

Marx je vjerovao da bi idealna socijalistička država organizovala društvo na sliku “ogromne tvornice” u cjelosti planirane “odozgo” i na jedan “racionalan” način. Mislio je da bi to bio jedini način da se izbjegnu velike neučinkovitosti i suvišnosti tipične za kapitalistički sistem, i iznad svega, da bi to učinilo mogućim da se dokinu svi tržišni odnosi, općenito, i cirkulacija novca, razumljenog u smislu medija razmjene, posebno. Otuda Marx jasno kazuje:

“U slučaju socijalizirane produkcije, kapital u novcu biva eliminiran. Društvo dodjeljuje radnu snagu i sredstva proizvodnje različitim proizvodnim ograncima. Proizvođači bi mogli čak jednostavno primiti papirne vaučere, kojim bi im se dozvoljavalo da iz socijalnih zalih potrošačkih dobara povuku količine koje odgovaraju njihovom vremenu utrošenom na rad. Ovi vaučeri nisu isto što i novac. Oni ne cirkuliraju.”⁴⁰

Na drugim mjestima, također ukazujući na ove vaučere, Marx naznačava da oni “nisu novac ništa više negoli su to karte za pozorište”.⁴¹ Marx je kasnije prepustio cijelu ovu ideju svojim učenicima, i Friedrich Engels popularizirao je najpoznatiju njezinu verziju u svojoj *Anti-Dübring*, gdje piše:

“Društvo bi jednostavno moglo izračunati koliko je radnih sati sadržano u parnoj mašini, u jednoj zdjeli brašna dobivenoj iz posljednje žetve, ili u stotinama kvadratnih jardi sukna izvjesne kvalitete... Društvo neće dodijeliti vrijednosti proizvodima. Ono neće izraziti prostu činjenicu da je stotine kvadratnih jardi tkanine zahtijevalo

40 Karl Marx (1967, sv. 2, str. 358).

41 Ibid. (sv. 1, str. 94)

u svom procesu proizvodnje, recimo, hiljadu sati rada na posredan i besmislen način, ustanovljavajući da te stotine jardi tkanine imaju vrijednost hiljade radnih sati. Istina je da bi čak i tada još uvijek bilo neophodno za društvo da ima spoznaju o tome koliko rada svaki potrošački artikal zahtijeva u svojoj proizvodnji. Ono će morati udesiti svoj proizvodni plan u skladu sa svojim proizvodnim sredstvima, što uključuje, napose, njegovu radne snage. Korisni učinak raznolikih potrošačkih artikala, uspoređenih među sobom kao i sa količinama rada potrebnim za njihovu proizvodnju, na kraju će determinirati ovaj plan. Ljudi će biti u stanju ostvariti sve na veoma jednostavan način, bez intervencije toliko hvaljene 'vrijednosti'.⁴²

Prema tome, upravo bi se u kontekstu ovih Marxovih priloga,⁴³ kao i priloga njegovih najneposrednijih učenika, trebali promotriti oni naglasci koje Mises postavlja, u njegovom članku iz 1920. godine, na potrebu upotrebe novca i monetarnih cijena u svrhe ekonomske kalkulacije. Ovo, kao i druga pitanja, bit će razrađena u narednom odjeljku.

42 Friedrich Engels, *Anti-Dühring: Herr Eugen Dühring's Revolution in Science*, preveo Emile Burns (Moscow: Progress Publishers, 1947), <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/ch26.htm> (28.09.2004). [Burns je gore navedeno preveo iz edicije knjige iz 1894, objavljene u Stuttgartu od strane Verлага von J.H.W. Dietza.]

43 Nadalje, Marx je promatrao intervencionističke i sindikalističke verzije socijalizma kao "utopističke". On je intervencionizam vidio na ovaj način, zato što su njegovi branitelji pokušali održati anarhističku prirodu tipičnu za produkciju na tržištu, koju su, u isto vrijeme, ispravljali izoliranim komandama vlade upravljenim na dosezanje socijalističkih ciljeva. S obzirom na to, Marx je u cjelosti prihvatao argumente koje su članovi klasične škole ekonomije iznosili protiv intervencionizma, i osjećao je da društvena i radna legislacija nikada neće dosegnuti ciljeve koji su joj određeni, baš kao što nikada neće moći promijeniti zakon gravitacije. Stoga oficijelni dekreti neće uspjeti u supstancijalnom podizanju plata, čak i ako se pretpostavlja da državne vlasti ili vlade usrdno žele da ih podignu. Marx je u sindikalistima motrio utopiste zbog njihove nesposobnosti da objasne kako različite neovisne industrije i kompanije, kontrolirane od strane radnika, mogu koordinirati svoje aktivnosti na racionalan način sa tačke gledišta društva kao cjeline. Ono što Marx nije uspio shvatiti, a što smo već naznačili u tekstu, jeste to da je, i sa njegove vlastite perspektive, tip socijalizma kojeg je razvijao bio također utopijski, pošto se informacija nužna za ekonomski, tehnološki i društveni napredak ne može pojaviti u okruženju prisilnog centralnog planiranja.

4. DODATNA RAZMATRANJA O MISESOVIM PRILOZIMA

Misesovo odbacivanje Marxove analize

Važno je imati na umu da Misesov argument kako socijalizam uključuje logičku nemogućnost, nije samo teoretski postupak protiv šanse da bi socijalizam mogao funkcionirati u budućnosti, već i jedan precizni napad, u punoj skali, uperen na samo srce analize Karla Marxa. Zapravo, Mises se u cjelosti slaže sa Marxom da u stanju ekvilibriuma ne bi bilo potrebe ni za novce, a ni za bilo kakvim drugim medijem razmjene, pretpostavljajući da bi sve informacije bile objektivne i dostupne centralnoj regulatornoj agenciji. Stoga Mises jasno kazuje: “Novac je nužno dinamički faktor; nema prostora za novac u statičkom sistemu.”⁴⁴ Ipak, vidjeli smo

44 Ludwig von Mises (*Human Action*, 1966, str. 249). Nadalje, Mises se slaže s Marxom da “novac” koji bi se koristio u stanju ekvilibriuma ne bi uopće bio novac. On ne tvrdi, kao što tvrdi Marx, da bi se taj novac naprosto sastojao od vaučera, koji bi imali istu ulogu kao i karte za pozorište, već kaže: “To je načisto *numéraire*, eteralna i neodrediva jedinica računanja one nejasne i nedefinirane karakteristike koju su fantazije nekih ekonomista i pogreške mnogih laika pogrešno pripisale novcu.” Na drugom mjestu (*ibid.*, str. 417), Mises dodaje: “Nemoguće je dodijeliti bilo kakvu funkciju indirektnoj razmjeni, medijima razmjene i novcu unutar jedne imaginarne konstrukcije kojoj je karakteristična značajka nerazmjenjivost i rigidnost uslova. Tamo gdje nema neizvjesnosti u pogledu budućnosti, nema potrebe ni za bilo kakvim čuvanjem novca. Kako ljudi moraju nužno čuvati novac u gotovini, onda tu ne može ni biti novca. Korištenje medija razmjene i čuvanje gotovine uslovljeni su razmjenjivošću ekonomskih podataka. Novac je po sebi element razmjene; njegovo postojanje je neusklađeno sa idejom regularnog toka događaja u jednoj ravnomjernoj rotirajućoj ekonomiji.” Najbolju analizu razlika između koncepta novca u tržišnoj ekonomiji i u socijalističkom sistemu prikazao je Trygve J.B. Hoff u svom radu *Economic Calculation in the Socialist Society* (1981, pog. 6, “Money and the Formation of Prices of Consumer Goods in a Socialist Society with Free Choice of Goods

da se Misesov suštinski argument ne odnosi na model ekvilibriuma – jednako hipotetičan kao i nemoguć – u kojem se nikada ne dešavaju nikakve promjene i koji je očišćen od svih društvenih nepodešenosti zato što je prisilno koordiniran “odozgo” od strane biroa za centralno planiranje koji posjeduje sve vitalne informacije. Naprotiv, u takvim uslovima, koji u praksi ne mogu postojati, Mises ne vidi potencijalni problem ekonomske kalkulacije. Temeljni Misesov prilog debati o ekonomskoj kalkulaciji bio je upravo u prezentiranju činjenice da je teoretski nemoguće, u stvarnome svijetu, centralnoj planerskoj agenciji da prisilno koordinira društvo. U ovome smislu, ovaj Misesov prilog ne otkriva samo logičku nemogućnost socijalizma, već i tvori definitivni teoretski argument protiv Marxovog nauka.

Jasno je da bi samo neko ko posjeduje Misesovo oštro i duboko shvatanje operiranja tržišnih procesa u stvarnome životu, mogao razumjeti da je ekonomska kalkulacija i društvena koordinacija nemoguća izvan tržišta. Pa ipak, bitno je zapaziti da kada Mises ukazuje na “tržišnu cijenu” i “natjecanje” (konkurenciju) – čija odsutnost je upravo ono što onemogućuje ekonomsku kalkulaciju izvan tržišta – da on tada misli na nešto posve drugačije od onoga što imaju na umu neoklasični teoretičari ekvilibriuma kada ukazuju na “cijenu” i “natjecanje”. Za Misesa, cijena je bilo koja historijska odrednica uslova razmjene koja se neizbježno javlja u kompetitivnom procesu kojeg pogoni sila poduzetništva; to nije tek neki jednostavni parametar koji naznačava uslove svake alternative ponuđene u razmjenju za druge stvari. Još važnije, termin “natjecanje”, za Misesa, nosi značenje koje je virtualno krajnja suprotnost značenju kojeg neoklasična škola pridaje ovoj riječi. Dok se takozvani model “perfektno konkurencije” odnosi na izvjesno stanje ekvilibriuma, u kojem se svi učesnici pasivno podvrgavaju prodaji istoga proizvoda

and Occupation”, posebno pogledati str. 101-115). Hoff veoma jasno kazuje da iako se termin novac koristi i u tržišnoj i u socijalističkoj ekonomiji, da on ipak označava dva radikalno različita koncepta, ne samo zato što cijene u socijalističkim režimima služe tek kao parametri (to jeste, one ispunjavaju retrospektivu ili imaju funkciju podešavanja, a ne tržišnu funkciju, u smislu stvaranja i utjelovljavanja nove informacije), već i zato što se jedino konzumerska dobra mogu dobiti u socijalističkim sistemima, u kojima je, istaknimo, jedina prodavnica državno vlasništvo.

po zadatoj cijeni, dotle za Misesa “nadmetanje” označava dinamički proces rivalstva između poduzetnika, koji, umjesto da prodaju vrše po zadatim cijenama, konstantno donose odluke i poduzimaju nove akcije i razmjene, što rezultira novom informacijom koja se neprestano materijalizira u obliku novih tržišnih cijena.

Kasnije, u poglavlju posvećenom Oskaru Langeu, možemo, u daleko detaljnijem obliku, prostudirati razlike između koncepta cijena i natjecanja po Misesu i po neoklasičnim ekonomistima. Na ovome mjestu, potrebno je naglasiti kako je Mises, u svom izvornom članku iz 1920, fokusirao svoj izazov na jedno poimanje centralne agencije za planiranje koje je bilo implicitno prisutno u Marxovim priložima, a o čemu smo već raspravljali. Budući da je Marx posebice osporavao potrebu za monetarnim cijenama, bilo je sasvim prirodno za Misesa da posebice naglasi kako su i cijene i novac nužni za ekonomsku kalkulaciju. Nešto kasnije, socijalistički učesnici u debati konačno su prepoznali da su novac i cijene, iako razumljene izričito u parametarskom smislu, nužne za ekonomsku kalkulaciju. Tek nakon toga je Hayek iznio, do samog logičkog vrhunca, argument (kojeg je Mises, kao njegov mentor, bio izvorno predstavio) da ekonomska kalkulacija zahtijeva istinske tržišne cijene, a ne tek puke parametarske cijene, i da stoga ni obavljanje poduzetništva, a samim tim ni podešavanja ni koordinacije koje društvo zahtijeva, nisu mogući u odsutnosti istinski natjecateljskih (konkurentskih) tržišta i privatnog vlasništva sudionika proizvodnje. Ipak, sjetimo se, kao što je već ranije pokazano, da su svi bazični elementi ovog temeljnog argumenta u pogledu uloge praktične informacije, ili znanja disperziranog kroz tržište – što je argument kojeg su Hayek i Mises kasnije rafinirali i usavršili – bili već prisutni, barem u embrionskom obliku, u inicijalnom prilogu kojeg je Mises napisao 1920. godine.

Monetarna kalkulacija profita i gubitaka

U drugom odjeljku, naslovljenom “Priroda ekonomske kalkulacije”, njegovog članka iz 1920, Mises razlikuje tri različita tipa vrijednosnih prosudbi koju svaki djelatnik i poduzetnik može načiniti u svome poslovanju: naime, tu su prosudbe između primar-

ne procjene vrijednosti, procjene vrijednosti potrošačkih dobara, i procjene vrijednosti sredstava proizvodnje. Dok primarne procjene vrijednosti i procjene vrijednosti potrošačkih dobara pravi sam djelatnik, i to kroz kalkulacije u naturi – koje jednostavno zahtijevaju od svakoga djelatnika da uspoređi, na svojoj vlastitoj vrijednosnoj ljestvici, položaj različitih ciljeva i sredstava potrošnje nužnih za njihovo ostvarenje – dotle su procjene vrijednosti faktora proizvodnje daleko teža i kompleksnija stvar. To je posebice istinito u pogledu proizvodne strukture koja se – budući suvremena – sastoji od iznimno razrađene mreže različitih postaja proizvodnje, koje su međusobno povezane, na jedan visoko kompliciran način, i koje uključuju vremenske periode veoma različitog trajanja. Dakle, kako Mises pravo zaključuje, “um samo jednoga čovjeka je previše slab da bi shvatio važnost bilo kojeg pojedinačnog dobra od neizbrojnih dobara višega reda”.⁴⁵ Zapravo, odluke koje se tiču faktora proizvodnje toliko su komplicirane da zahtijevaju prosudbe koje su moguće samo ukoliko se posjeduje ona informacija koju jedino monetarne cijene mogu pružiti, cijene koje nastaju u tržišnom procesu kao takvom. Samo se na ovaj način – dakle, kroz poduzetništvo – mogu eliminirati nepodešenosti prisutne u proizvodnoj strukturi, i samo se na ovaj način može uspostaviti trend prema koordinaciji koja život u društvu čini mogućim.

Srce ovoga procesa sastoji se upravo iz procjene profita i gubitaka, koju poduzetnici stalno donose kada djeluju na tržištu faktora proizvodnje. Zapravo, kad god se susretne sa mogućnošću zarade, oni je ugrabe kupovinom faktora proizvodnje po tržišnoj cijeni ili monetarnom trošku za koji očekuju da bude niži od prodajne cijene koju nastoje dobiti za potrošački artikal onda kada ga proizvedu. U oprečnom, gubici ukazuju da je poduzetnik napravio grešku i da je dodijelio manjkajuće resurse proizvodnji izvjesnih potrošačkih dobara i usluga u odnosu na koje su druga dobra i usluge bili važniji i urgentniji (a to su oni koji donose zaradu umjesto gubitaka). Kao što je i logično, kada poduzetnici kupuju ili prodaju faktore proizvodnje i pokreću proizvodne procese, oni ne “djeluju” tako što se naprosto prilagođavaju izvjesnom broju utvarnih, parametarskih “cijena”, već radije aktivno i kontinuirano formiraju istinske tržišne

⁴⁵ Mises (1920 [1975], str. 102).

cijene, unutar kojih nesvjesno unose informaciju koju generiraju ili otkrivaju iz časa u čas. Nepostojanje novca, privatnog vlasništva, i slobode obavljanja poduzetništva, onemogućuje neprekidno stvaranje, otkrivanje i prenošenje ove informacije, i također, kao rezultat toga, onemogućuje formiranje tržišnih cijena koje su esencijalni sirovinski materijal ekonomske kalkulacije koja koordinaciju čini mogućom u društvu.

Praktična dostatnost ekonomske kalkulacije

Mises je uočio tri prednosti ekonomske kalkulacije u obliku u kojem se ona pravi u ekonomiji stvarnoga tržišta. Prvo, ekonomska kalkulacija omogućava da se u obzir uzmu procjene ekonomskih agenata koji sudjeluju u društvenom procesu. Drugo, ekonomska kalkulacija pruža poduzetnicima uputstvo za njihova djelovanja, u smislu da ukazuje na tipove proizvodnih procesa na koje bi se oni trebali usmjeriti, ili naprotiv na koje se ne bi smjeli usmjeriti, i to čini kroz indikatore ili "znakove" predstavljene u procjenama *zarade i gubitka* koje poduzetnici stalno prave. Treće, ekonomska kalkulacija dopušta mnoge procjene povezane sa djelovanjem, koje se mogu svesti na zajednički nazivnik monetarnih jedinica.

Mises jasno prepoznaje da ni ekonomska kalkulacija, a ni novac, ne funkcioniraju savršeno u tržišnoj ekonomiji. Novac, kao sredstvo razmjene, podložno je neprekidnim, nepredvidivim i veoma različitim promjenama u kupovnoj moći. S obzirom na ekonomsku kalkulaciju, jedan broj proizvoda i usluga ne podrazumijeva ni kupovine ni prodaje na tržištu, u počelu to je tako zato što su to *res extra commercium* i što, stoga, ne dopuštaju procjene u odrednicama monetarnih cijena. (U biti, sveukupni Misesov argument počiva na analizi posljedica koje bi se neizbježno javile ukoliko bi se sva kapitalna dobra vratila u *res extra commercium*.) Nadalje, prividna preciznost (finansijske i troškovne) kalkulacije je varljiva, s obzirom da njezini brojevi izrazi maskiraju činjenicu da oni počivaju, u svim slučajevima, na subjektivnim prosudbama, striktno poduzetničke prirode, koje se tiču putanje kojom će se odvijati buduća dešavanja. Kao primjer koji ilustrira ovu ideju, Mises navodi kalkulaciju amortizacijskih kvota koje, kao kalkulacijski izraz deprecijacije,

uvijek uključuje grubu poduzetničku prosudbu u pogledu tržišne cijene koja će biti naplaćena za razmjenu kada, u budućnosti, proizvodno dobro bude istrošeno fizički ili tehnološki.

Pa ipak, usprkos svoj svojoj neprikladnosti i svim svojim nesavršenstvima, ekonomska kalkulacija pruža jedinu društvenu uputu za otkrivanje “nepodešenosti” koje se javljaju u društvu. Ona to čini usmjeravajući djelovanje ljudskih bića prema otkrivanju i koordinaciji ovih neskladnosti, i tako život u društvu čini mogućim. S obzirom na osobine praktične, disperzne informacije ili znanja, koje su analizirane u drugom poglavlju, tržišnoj ekonomskoj kalkulaciji nema alternative, mada se ona uvijek zasniva na subjektivnim procjenama i na informaciji koju priskrbljuju tržišne cijene, kakve u ekvilibriumu nikada ne postoje, to onda barem dopušta poduzetnicima da isključe iz razmatranja neizbrojne mogućnosti, alternative, i puteve djelovanja, što bi moglo biti tehnološki moguće, ali nikada ekonomski prigodno. Drugim riječima, ekonomska kalkulacija ograničava mogućnosti, koje se nalaze pod nadzorom poduzetnika, na veoma mali broj alternativa, koje se pojavljuju *a priori* potencijalno profitabilnim, i na taj način, ekonomska kalkulacija radikalno pojednostavljuje proces donošenja odluka djelatnika. Zato Mises zaključuje: “Priznat se mora, monetarna kalkulacija ima svoje poteškoće i ozbiljne nedostatke, ali, zasigurno, ne postoji ništa čime bismo je mogli zamijeniti, a za praktične svrhe života, monetarna kalkulacija kakva sada postoji, pod zdravim monetarnim sistemom, uvijek zadovoljava.”⁴⁶

Kalkulacija kao temeljno ekonomski (a ne tehnički) problem

Mises vjeruje da uspostavljanje socijalističkog režima podrazumijeva eliminaciju racionalne ekonomije, pošto u socijalističkom režimu, istinske cijene i novac ne mogu postojati u smislu u kojem postoje u ekonomiji stvarnog tržišta. Iz perspektive inicijalnog marksističkog plana – kojeg smo već ispitivali – u skladu s kojim bi cijene i novac trebali biti ukinuti, jasno je da bi ekonomska kalkulacija u cjelosti iščeznula. Zacijelo, Mises usmjerava dobar dio svoga članka u pravcu kritiziranja ovoga prijedloga. Kasnije ćemo vidjeti

46 Ibid., str. 109.

da se okolnosti veoma malo mijenjaju ukoliko socijalisti, u drugoj liniji svoje odbrane, ipak dozvole postojanje parametarskih "cijena" određenih od strane regulatornog autoriteta, kao i postojanje nekih "monetarnih jedinica", koje više sličje mjernim jedinicama negoli bilo čemu drugom. U ovome slučaju, još uvijek bismo bili suočeni sa nemogućnošću stvaranja i prenošenja nove praktične informacije u okruženju u kojem je slobodno obavljanje poduzetništva zabranjeno. Sistematska upotreba institucionalne prisile sprječava javljanje i prenošenje ove informacije, i zato ona nikada ne može biti usredištena u umu vladajućeg tijela niti se ono može koristiti njome.

Stoga, socijalizam ne pretpostavlja tehnički niti tehnološki problem, problem koji bi bio baziran na pretpostavci da su ciljevi i sredstva već poznata, zajedno sa svim ostalim informacijama neophodnim za razrješavanje pukog problema maksimizacije. Baš naprotiv, problem kojeg socijalizam postavlja je striktno ekonomski: on nastupa kada u postojanje ulazi mnoštvo natječućih ciljeva i sredstava, i kada znanje o njima biva raspršeno kroz umove neizbrojnih ljudskih bića i konstantno generirano *ex novo*, i kada je, stoga, čak i nemoguće spoznati sve mogućnosti i alternative koje postoje ili relativni intenzitet želje za njima.⁴⁷ Kada inženjer pristu-

47 Moja koncepcija "ekonomskog problema" stoga ne koincidira sa daleko raširenijim robinsonovskim pogledom, kojeg se drže teoretici ekvilibriuma, koji vjeruju da se "ekonomski problem" ogleda u raspoređivanju nedostajućih, ali znanih, resursa na ime ciljeva koji su također već određeni. Ovakva koncepcija "ekonomije" je siromašna i od malog naučnog značaja, i ona svodi našu znanost na prosti, ograničeni i kratkovidni amalgam maksimizirajućih tehnika. U isto vrijeme, nije iznenađujuće to što legije nadriekonomista, koji su naprosto tehničari maksimizacije, nisu u stanju, koristeći siromašna sredstva svoje tehnike, uvidjeti one teoretske faktore koji socijalizam čine nemogućim. Razvitak naše znanosti ostat će zakočen sve dok njezini praktikanti u cjelosti ne prepoznaju radikalne razlike između znanosti i tehnike u polju ekonomije, i sve dok ne prestanu tražiti utočište, pod izlikom znanosti, u daleko lakšem, ugodnijem, i sigurnijem (unatoč pojavnostima) području jedne tehnike koja je znanstveno irelevantna, pošto jedino može biti implementirana onda kada ekonomski problemi istinskog značaja, koji generiraju i otkrivaju nužnu informaciju, budu unaprijed riješeni. Naposljetku, budući da ekonomski problem može biti razriješen jedino na jedan spontan i decentraliziran način, kroz slobodno odvijanje ljudskih interakcija ili poduzetništva, ekonomija je, za nas, generalna znanost ljudskog djelovanja, a primjena toga djelovanja (prakseologija), i njezin sirovinski materijal ne obuhvaća objek-

pi rješavanju problema maksimizacije, on uvijek pretpostavlja da na tržištu postoje neke alternative i neke ekvilibriumске cijene, i da su obje ove činjenice spoznatljive. Međutim, ekonomski problem je znatno drugačiji i sastoji se upravo od razotkrivanja ciljeva i sredstava koji su mogući, baš kao i budućih tržišnih cijena. To će reći, pitanje je kako otkriti informaciju neophodnu za pristup i razrješavanje tehničkog problema. Ekonomska kalkulacija je prosudba koju omogućuje informacija, koju proces poduzetništva neprestano stvara, i ako taj proces bude silom zaustavljen, ova informacija se neće javiti, i ekonomska kalkulacija će biti neizvodiva.

Poslovna konsolidacija i ekonomska kalkulacija

Misesov argument također bi se mogao iskoristiti za analizu teoretskog limita rasta svake “poslovne organizacije” u tržišnoj ekonomiji. Zapravo, jedna kompanija, ili “firma”, mogla bi se promotriti naprosto kao jedno *dobrovoljno* “planiranje” ili “organizacijsko ostrvo” unutar tržišta – ono koje se javlja na spontan način, dok njegovi promotori poduzetnički otkrivaju da je, pod izvjesnim okolnostima, takav sistem najprikladniji za doseganje njihovih ciljeva. Svaka firma podrazumijeva barem minimum organizacije i planiranja, i kroz svaku firmu, izvjesni ekonomski, ljudski, i materijalni resursi postaju organizirani u skladu sa planom i naredbama izdatim od strane menadžmenta. Sa stajališta Misesovog izvornog argumenta, jasno je da veličina kompanije u svim slučajevima ograničava mogućnosti njezinog učinkovitog organiziranja: uvijek će postojati izvjesna kritična veličina, nakon koje će opseg i vrsta informacije, za koju je neophodan menadžment da bi uspješno vodio firmu, postati tako velika i složena da će itekako premašiti mogućnosti interpretacije i poimanja koje imaju menadžeri, i stoga će svaki dodatni rast postajati sve više neučinkovit i površan.

tivne stvari (dobra, usluge i tako dalje), već subjektivne entitete duhovne prirode (ideje, procjene, informacije). Austrijska koncepcija ekonomije kao znanosti koja se ne svodi na maksimizaciju (u statičkim i matematskim odrednicama) potječe od Mengera lično. Zapravo, A. M. Enders se čak referira na “mengerijanski princip nemaksimizacije”. Pogledati njegovo djelo: “Menger, Wieser, Böhm-Bawerk, and the Analysis of Economic Behaviour”, u *History of Political Economy* 23, br. 2 (1991): str. 279-299, te posebno fn. br. 5, str. 281.

U odrednicama ekonomske kalkulacije, ovaj argument bi se mogao izraziti na sljedeći način: u bilo kojoj firmi, vertikalna integracija bit će ograničena činjenicom da su nekada sve razine bile inkorporirane unutar poduzetničkog proizvodnog procesa, razmjene u odnosu na jednu ili više njih mogu iščeznuti sa tržišta, i tržišne cijene će, samim tim, prestati nastajati za neka kapitalna dobra. U tom trenutku, više neće biti moguće, unutar firme, načiniti vertikalne transfere vođene ekonomskom kalkulacijom, i otuda će se javiti tendencija da se načine sistematske pogreške i neučinkovitosti, koje će, prije ili kasnije, otkriti poduzetniku da bi trebao decentralizirati, a ne vertikalno integrirati, svoju kompaniju, ukoliko ne želi da ugrozi njezin natjecateljski (konkurentski) kapacitet.⁴⁸ To će reći da na slobodnom tržištu nikada neće biti moguće izvršiti potpunu vertikalnu integraciju s obzirom na razine bilo kojeg procesa proizvodnje, pošto bi takvo šta spriječilo nužnu ekonomsku kalkulaciju. Stoga, na tržištu postoji jedan ekonomski zakon koji ograničava maksimalnu relativnu veličinu svake kompanije.⁴⁹

48 Kao što Rothbard naznačava “ukoliko ne bi bilo tržišta za neki proizvod, i ukoliko bi sve njegove razmjene bile unutrašnje, tada ne bi postojao način za firmu ili za bilo koga drugoga da odredi cijenu tog dobra. Firma može procijeniti implicitnu cijenu kada vanjsko tržište postoji; ali, kada je tržište odsutno, dobro nema cijene, ni implicitne ni eksplicitne. *Svaka cifra tada može biti tek jedan svojevoljni simbol.* Kada nije u stanju izračunati cijenu, firma ne može racionalno rasporediti faktore i resurse od jedne postaje do druge” *Man, Economy and State: A Treatise on Economic Principles* (Los Angeles: Nash Publishing, 1970), 2:547-548.

49 Već je 1934. godine Fritz Mechlup branio ovaj argument, i kazao: “Kad god firma (ili koncern) pruža *output* jednog od svojih odsjeka kao *input* drugome od svojih odsjeka, umjesto da ga prodaje na natječajućem tržištu po cijeni zasnovanoj na ponudi i potražnji, javlja se problem umjetnog transfera cijena, odnosno problem razbacanih trošak-i-rezerva cifara. Tu još uvijek mogu postojati kalkulacije, ali ne u skladu sa ekonomskim principom kojeg je Mises nazvao ‘ekonomskim kalkulacijama.’” Pogledati “Closing Remarks” u *The Economics of Ludwig von Mises: Toward a Critical Reappraisal*, ed. Laurence S. Moss (Kansas City: Sheed and Ward, 1976), a viditi posebice bibliografiju citiranu na str. 116). Hayek je, pak, došao do veoma sličnog zaključka u jednom drugom kontekstu kada je ustvrdio: “Prisiliti monopolistu da naplaćuje cijenu koju bi naplaćivao u uslovima konkurencije, ili cijenu koja je jednaka nužnom trošku, nije moguće, zato što konkurentni ili nužni trošak ne može bit znan osim ukoliko ne postoji konkurencija. To ne znači da će menadžer monopolizirane industrije pod socijalizmom

Zapravo, kako razdioba znanja postaje sve šira, dublja, i detaljnija, a socijalni i ekonomski procesi, za posljedicu toga, sve kompleksnijim, to postaje sve teže za tu kompaniju da se vertikalno integrira i proširi, pošto njezin menadžment mora protumačiti i upotrijebiti daleko veću mjeru sve složenijih informacija. Jedna od najtipičnijih posljedica, nesretno nazvane, “tehnološke revolucije”, koja je, zapravo, prosto rečeno, jedan proces – karakterističan za moderne tržišne ekonomije – ekspanzivnog širenja i produbljava- nja razdiobe znanja, bila je izokretanje – dok su ostale stvari ostajale biti jednake – trenda rasta takozvane “ekonomske ljestvice”. Sve je više očigledno da je počesto unosnije praviti zasebna ulaganja u različite kompanije, negoli ulagati u *holding* kompanije ili konglomerate; i mnoge velike firme uviđaju da im se jedini način natjecanja sa manjim firmama nalazi u nastojanju da ohrabre i potaknu poduzetničke inicijative (poduzetništva) unutar sebe samih.⁵⁰

ići suprotno svojih instrukcija kako bi dobio monopolski profit. Ali to, ipak, znači da pošto ne postoji način testiranja ekonomskih prednosti jednog metoda proizvodnje kada ga se uspoređuje s drugim metodom, mjesta monopolskih profita će zauzeti neekonomska traćenja vremena.” Pogledati “Socialist Calculation II: The State of the Debate (1935)”, poglavlje br. 8 knjige *Individualism and Economic Order* (Chicago: Gateway Editions, 1972), str. 170.

50 Ovo rezonovanje je u skladu sa analizom prirode “firme” Ronalda H. Coasa (razumljene u smislu dobrovoljne unutarnje “organizacije”) i odreditelja njezine veličine i razvoja, kao suprotstavljajućih alternativnom sistemu predstavljenom vanjskim međudodnosima, kojeg Coase pogrešno opisuje kao odnose bazirane na upotrebi tržišta i cjenovnog sistema. Coase izjavljuje: “Lahko je vidjeti kada Država preuzima smjer jedne industrije koja, planirajući, radi nešto što se i ranije radilo cjenovnim mehanizmom. Ono što se uglavnom ne primjećuje, jeste da bilo koji poslovni čovjek, organiziranjem odnosa između svojih poslovnih odjeljaka (pogona), također čini nešto što može biti organizirano kroz cjenovni mehanizam. U natjecateljskom sistemu, javlja se ‘optimalna količina planiranja!’ . . . Važna razlika između ovih dvaju slučajeva, jeste da je ekonomsko planiranje nametnuto industriji, dočim se firme javljaju *dragovoljno*, jer one predstavljaju efikasniji metod organiziranja proizvodnje” (1937 [1988], bilješka br. 14 na str. 37). Vidi također Oliver E. Williamson i Sidney G. Winter (1991, str. 30-31). Prema tome, Misesova teza nadopunjuje onu Coaseovu, u smislu da poduzetnička organizacija ne bi samo smanjivala profit i povećavala troškove, već da bi uključivala i prohibitivni trošak od trenutka kada bi tržište za izvjesne faktore proizvodnje počelo iščezavati. Otuda su i tržišni procesi opremljeni jednim unutarnjim sigurnosnim sredstvom protiv njihove moguće eliminacije kroz voljnu vertikalnu integraciju; dakle, jednim sigurnosnim sredstvom, koje se sastoji od

Ovaj argument ilustrira da je Marxova teorija, prema kojoj kapitalistički sistem nezaustavljivo vodi ka konsolidaciji kompanija, također pogrešna: konsolidacija poslovanja obično neće segnuti dalje od tačke u kojoj zahtjevi menadžmenta za znanjem ili informacijom presežu mogućnosti shvatanja samih menadžera. Ukoliko se firma bez prestanka širi, doći će vrijeme u kojem će ona zaći u stalno povećavajuće poteškoće, u smislu da će menadžeri biti primorani da donose svoje odluke sve više i više “u mraku”, bez informacije nužne za otkrivanje i procjenu različite proizvodne alternative ili mogućih načina djelovanja. Budući da će im manjkati informacija koju pružaju tržišne cijene i poduzetništva njihovih suparnika, ponašanje menadžera će postajati sve više svojevljno i neskromno. Stoga se centralno planiranje ne može smatrati neizbježivim vrhuncem buduće evolucije kapitalizma: sami tok tržišta ograničava moguću centralizaciju svake kompanije napose. Ovo ograničenje uspostavlja upravo mogućnost menadžmenta kompanije da asimilira informaciju, kao

vitalne potrebe svakog poduzetnika da planira svoja djelovanja na osnovu ekonomske kalkulacije. Međutim, i unatoč autorovom stavu da su izvjesni aspekti Coaseove analize signifikantni, Coase ne uspijeva preći teoretsku granicu eksplicitnog prepoznavanja poduzetništva. Kroz svoju teoriju, Coase se opsesivno fokusira na “transakciju troškova”, što je jedan koncept koji pretpostavlja postojanje informacije nužne za identificiranje i izračunavanje takvih troškova. Kako bilo, temeljni ekonomski problem nije onaj transakcije troškova, to je problem poduzetništva; to će reći, pitanje otkrivanja i stvaranja informacije, koja je nužna i u pogledu novih ciljeva i u pogledu novih sredstava nužnih za doseganje ovih ciljeva. Drugim riječima, Coaseova teorija nastavlja biti statička teorija ili teorija ekvilibriuma, koja pretpostavlja određeno okrilje za ciljeve i sredstva, i koja ne odražava činjenicu da problemu transakcije troškova prethodi jedno drugo pitanje daleko krucijalnije naravi: naime, pitanje da li poduzetnik razumije ili ne razumije koji je smjer djelovanja najprigodniji. To će reći da transakcijski troškovi mogu biti odsutni ukoliko nisu otkriveni, a ono što se subjektivno ustanovi kao transakcijski trošak, može u svako vrijeme prestati biti transakcijskim troškom, ili se može radikalno promijeniti u slučaju poduzetničkih inovacija i otkrića. Stoga, problem nije u tome što je informacija već poznata – iako je ona disperzna, veoma skupa, i teška za dosegnuti – već radije u tome što informacija uopće nije poznata, i ukoliko je poduzetništvo pravilno izvršeno, nova praktična informacija može biti stvarana i otkrivana konstantno, i to bez ikakvih troškova; u dinamičkim socijalnim procesima, ekonomski problem ne predstavljaju transakcijski troškovi, već sasvim nove poduzetničke greške i zablude, a to može biti razriješeno jedino posredstvom neprisilnog obavljanja poduzetništva.

IV - LUDWIG VON MISES I POČETAK DEBATE O EKONOMSKOJ KALKULACIJI
i promjene u toj socijalnoj razdiobi znanja koja postaje sve više
duboka, kompleksna, i decentralizirana.⁵¹

51 Stoga je i teoretsko pobijanje Marxa uspješno dovršeno. Hronološki, ovo odbijanje je započelo sa Böhm-Bawerkovom kritičkom analizom marksističke teorije viška vrijednosti ili izrabljivanja i teorije objektivne radne vrijednosti, kada je Böhm-Bawerk otkrio besmislenost marksističke kritičke analize usmjerene protiv kapitalizma. Mises je upotpunio i dovršio ovaj argument jednim devastirajućim, i završnim udarom na Marxove teorije, pokazujući da je socijalistički alternativni sistem teoretski nemoguć, zato što ne dozvoljava ekonomsku kalkulaciju. Iz ovog argumenta, također možemo deducirati, kao važnu posljedicu ili nusprodukt, da je marksistička teorija, koja se tiče procesa kapitalističke konsolidacije, pogrešna.

5. PRVI SOCIJALISTIČKI PRIJEDLOZI RJEŠENJA PROBLEMA EKONOMSKE KALKULACIJE

Ekonomska kalkulacija u naturi

Korijeni postavke da bi socijalistička ekonomija mogla biti organizirana bez upotrebe novca mogu se pratiti, kao što smo vidjeli u prethodnom odjeljku, sve do Karla Marxa. Zacijelo, u nirvaničkom stanju, ili stanju ekvilibriuma, za kojeg Marx vjeruje da bi ga upravo tijelo trebalo prisilno nametnuti, ne bi bilo potrebe za novcem, pošto se pretpostavlja da je u njemu cjelokupna informacija već postojeća, i da se nikakva promjena nikada ne dešava. Jednostavno rečeno, jedino što je tu potrebno, jeste proizvoditi ista dobra i usluge, iz razdoblja u razdoblje, i distribuirati ih na isti način istim individuama. Ovu ideju je Marx prenio Engelsu, a od njega, ona se nadalje prenosila na brojne teoretičare koji su, sa različitim stupnjem razumnosti, tvrdili da nema razloga zašto bi ekonomska kalkulacija trebala predstavljati ikakav problem, čak i u odsutnosti novca.⁵²

52 Među onim autorima koji su vjerovali da je ekonomska kalkulacija moguća u ekonomiji bez novca, možemo spomenuti Karla Balloda, Nicolai Bukharina, Ottoa Neuratha, Carla Landauera i Alexandra B. Tschazanoffa. Općenito, ideja koju su promicali ovi autori bila je da bi država trebala definirati potrebe svakoga građanina u odrednicama "objektivnih" kriterija koje obezbjeđuju tehničari (biolozi, agronomi, i drugi). Potom bi odgovarajući odsjek za statistiku ili institut imao isplanirati kvantitet konzumerskih dobara (čizama, hlača, košulja i tako dalje) koje bi trebale biti proizvedene tokom godine. Ova konzumerska dobra kasnije bi bila raspodjeljena građanima istim putem. U dodatku Neurathovim radovima (1919, 1925), glavni radovi socijalističkih autora koji su branili kalkulaciju u vrsti bili su sljedeći: Tschayanoff (1923); Bukharin i Preobrazhensky (1966); Ballod (1927); i na koncu, Landauer (1931). Detaljni opis prijedloga ovih autora pojavljuje se knjizi *Economic Calculation in the Socialist Society* Trygva J.B. Hoffa (1981, str. 50-80). O ekonomisti Karlu Ballodu i njegovom

Pored činjenice da centralna prisilna agencija ne može imati pristup nužnoj informaciji, problem sa prijedlozima da se ekonomska kalkulacija izvede uaturi jednostavno znači da nikakva kalkulacija, ni sabiranje ni oduzimanje, ne može biti izvedena koristeći se heterogenim količinama. I zaista, ukoliko u razmjeni za izvjesnu mašinu, upravno tijelo odredi da se dâ preko četrdeset svinja, pet barela brašna, tonu putera, i dvjesto jaja, kako onda ono može znati da ne daje više nego što bi trebalo sa stajališta vlastitih vrednovanja? Ili da to iskažemo drugačije, ukoliko bi regulatorna agencija odlučila da posveti ove resurse drugim linijama djelovanja, da li bi onda ona bila u mogućnosti da postigne ciljeve više vrijednosti čak i za sebe samu? Vjerovatno bi se socijalističkim teoretičarima moglo oprostiti što inicijalno ne uspijevaju da shvate nerazrješivi problem kojeg subjektivna, disperzna, i neartikulabilna priroda informacije postavlja pred socijalizam, ali ne može im se oprostiti što su počinili blatantnu grešku misleći da se racionalne kalkulacije mogu izvesti bez korištenja ikakve monetarne jedinice kao zajedničkog nazivnika.

Nadalje, problem kojeg postavlja kalkulacija uaturi ne zahvata samo produkcijske odluke, već i odluke u pogledu distribucije potrošačkih dobara i usluga, jer postoje mnoga potrošačka dobra i usluge koje se ne mogu jednako raspodijeliti među apsolutno svim građanima, i zato je besmisleno promišljati sistem njihove raspodjele koji ne uključuje monetarne jedinice.⁵³ Stoga možemo za-

utjecaju na korijene planiranja u Sovjetskom Savezu, vidi Seurot (1983, str. 12-13). Šesto izdanje Ballodove knjige objavljeno je na ruskom jeziku između 1903 i 1906, i Gleb Krjijanovskij pomno je slijedio principe sadržane u ovoj knjizi kada mu je Lenjin, 1920. godine, povjerio misiju izrade nacrtâ elektrifikacijskog plana (poznatog kao GOELRO plan). Više o Ballodu (1864-1933), koji je koristio pseudonim *Atlanticus* po uzoru na rad Francisa Bacona iz 1627, *Nova Atlantis*, vidjeti kod Juana Martinez-a-Aliera (1990, str. 199-205). Pa ipak, u svojim zaključcima, Martinez-Alier previda uzeti u razmatranje suštinu poduzetništva koju smo objasnili u drugom i trećem poglavlju ove knjige, a on zanemaruje i činjenicu da prirodni izvori bivaju posebice narušeni kad god se institucionalne prepreke postavljaju pred poduzetništvo, pošto informacija koja je nužna da bi se donijele odgovarajuće odluke o ovim resursima nije generirana. Više o ovoj temi vidjeti naš rad "Derechos de Propiedad y Gestión Privada de los Recursos de la Naturaleza", u *Cuadernos del Pensamiento Liberal*.

53 Sam socijalistički teoretičar Karl Kautsky je ismijavao Neurathove ideje o kal-

ključiti, navođenjem idućeg ironičnog komentara – kojeg je Mises izrekao u pogledu Carla Landauera – o socijalističkim teoretičarima, koji kalkulaciju uaturi smatraju mogućom: “Landauer ne može razumjeti kako – i zašto – nekome nije dozvoljeno da dodaje i oduzima cifre različitih nazivnika. Takvom slučaju se, naravno, ne može pomoći.”⁵⁴

Usprkos onome što je rečeno iznad, mi ne smijemo dopustiti sebi da nas ponese lažni dojam da je temeljni razlog nemogućnosti ekonomske kalkulacije uaturi taj što heterogene količine ne mogu biti sabirane, oduzimate, ili što se njima, općenito govoreći, ne može baratati matematički. Suštinski razlog zašto je ekonomska kalkulacija bez tržišnih cijena i novca nemoguća, jeste onaj koji je detaljno opisan u trećem poglavlju ove knjige; on se usredištjuje na subjektivnu, disperznu i neartikulabilnu narav praktičnog ljudskog znanja. Ovim se ne želi reći da kada ljudsko znanje ne bi posjedovalo ove karakteristike, da bi tada još uvijek bilo nemoguće izvoditi ekonomske kalkulacije uaturi, zato što ne možemo izvesti matematičke operacije koristeći heterogene količine: naprotiv, ono što želimo reći, jeste da sve i kada bi postojalo neko hipotetičko biće koje bi imalo sposobnost da izvede takve kalkulacije uaturi, da bi mu tada još uvijek bilo logički nemoguće da dođe u posjed sve nužne informacije. Stoga, argument informacije je suštinski, dok je argument da je kalkulacija uaturi nemoguća veoma moćan, ali ipak sekundaran.

Ekonomska kalkulacija u satima rada

Marxovo usvajanje objektivne teorije radne vrijednosti, objašnjava zašto različiti socijalistički teoretičari nalaze prirodnim pokušaji u vrsti i zaključio da je “očigledno da bi knjigovođenje *in natura* uskoro vodilo nerazrješivom haosu”, navedeno prema citatu T.J.B. Hoffa (1981, str. 79). Nadalje, Hoff demonstrira, do veoma sitnih detalja, da ni jedan od prijedloga za *distribuciju-u-vrsti* konumerskih dobara i usluga, koje su različiti socijalistički teoretičari prezentirali (i kojeg je osam različitih verzija, podijeljenih u dvije velike grupe, do sada bilo razmotreno) nije moguć (vidi i str. 54-70 njegova djela *Economic Calculation in the Socialist Society*). Ruski ekonomist Boris Brutzkus, također je opisao kao apsurdne prijedloge koje su dali Bukharin i Tschayanoff u pogledu mogućnosti ekonomske kalkulacije u vrsti (1935, str. 17.)

54 Mises (1922 [1981], bilješka na str. 119).

šaj razrješavanja problema koji nas zanima posredstvom kalkulacije u satima rada. Iako se ovo rješenje doima kao da nas izravno vodi debati objektivne teorije vrijednosti naspram subjektivne, analiza u pogledu mogućnosti izvođenja ekonomske kalkulacije u satima rada, inicijalno je nezavisna od jednog posebnog stanovišta kada je posrijedi govor koja je teorija vrijednosti (objektivna ili subjektivna) ispravna.

Ovi teoretičari u osnovi predlažu da upravno tijelo mora pratiti sate i sate rada kojeg je odradio svaki pojedinačni radnik, i onda svakog radnika snabdjeti sa izvjesnim brojem vaučera, koji će odgovarati broju odrađenih sati, i koji će ga ovlastiti da izuzme izvjesnu količinu potrošačkih dobara i usluga koje se proizvedu. Društveni proizvod bi tada bio distribuiran uspostavom jednog statističkog registra sati rada, neophodnih da se proizvede svako dobro i usluga, kao i raspodjelom ovih dobara i usluga radnicima koji bi bili voljni da razmijene za njih odgovarajuće vaučere. Na ovaj način, svaki sat rada dao bi radniku pravo da izuzme njegovu protuvrijednost u dobrima i uslugama.

Jasno je da takvi vaučeri ne bi tvorili novac, i da dobra i usluge ne bi imale tržišne cijene, ili uvjete razmjene – razmjene dobrovoljno uspostavljene od strane prodavača i kupaca – budući da bi omjer u kojem bi dobra i usluge bile mijenjane za vaučere bio izričito unaprijed uspostavljan u odrednicama broja radnih sati nužnih za proizvodnju svakoga posebnog dobra (proizvoda).⁵⁵

55 Proceduru, opisanu iznad, izvođenja ekonomske kalkulacije u satima rada skicirao je Karl Marx (*Critique of the Gotha Programme* (sv. 3, *Marx-Engels Selected Works* [Moscow: Progress Publishers, 1970])), kada je napisao: “On prima certifikat od društva da je odradio tu i tu količinu rada (nakon deduciranja svoga rada za zajedničke fondove); i sa ovim certifikatom iz socijalnih zaliha sredstava potrošnje on može izuzeti ono što mu treba u visini koštanja njegovog rada. Istu količinu rada koju je dao društvu u jednom obliku, on prima natrag u drugom obliku.” Autor koji najubjedljivije brani ideju da je ekonomska kalkulacija u satima rada moguća je Otto Leichter (1923). Paradoksalno, u svojoj knjizi, Leichter gorljivo kritizira prijedloge kalkulacije u vrsti. Njegove ideje je kasnije razvijao i rafinirao Walter Schiff (1932). Leichterovo rješenje posebice je osporavao Mises u svom članku “Neue Beiträge zum Problem der Sozialistischen Wirtschaftsrechnung”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik* br. 51 (1924): str. 488-500. William Keizer (1987) napisao je rad na engleskom jeziku u kojem je komentirao ovaj Misesov članak. Pogledati “Two Forgotten Articles by Ludwig

Prema Misesu, ekonomska kalkulacija u satima rada stavlja pred nas dva specifična nerazrješiva problema. Prvo, čak i u okviru objektivne teorije radne vrijednosti, ovaj predloženi kriterij kalkulacije ne može biti primijenjen ni na jedan proizvodni proces u kojem se koriste nereproduktivni materijali. Zacijelo, očito je da nije moguće pridružiti bilo kakav posebni broj radnih sati bilo kakvom prirodnom resursu koji, poput uglja, dopušta postizanje ciljeva, iako je rijedak i iako ne može biti proizveden radom. Drugim riječima, pošto se rad ne koristi za proizvodnju takvoga resursa, razmatranje sati rada tada neće omogućiti izvođenje ekonomske kalkulacije koja je potrebna za potrebe donošenja bilo kakvih odluka, osim onih svojevoljnih, u pogledu dotičnog resursa.

Drugo, sat rada nije homogeni, uniformni kvantitet. Zapravo, ne postoji “rad kao takav”, već radije postoje neizbrojne i različite vrste ili kategorije rada, koje, u odsustvu zajedničkog nazivnika monetarnih tržišnih cijena za svaki od ovih tipova, ne mogu biti dodate ili oduzete, blagodareći njihovoj temeljno heterogenoj naravi. Pitanje naprosto nije u činjenici da učinkovitost varira od radnika do radnika, ili čak za svakoga radnika u ovisnosti od sklopa okolnosti i trenutka, i u ovisnosti od toga da li su uvjeti povoljni ili nepovoljni. Također je tačno da se tipovi usluga koje pruža rad tako kontinuirano razlikuju i mijenjaju da predstavljaju jedan apsolutno heterogen fenomen i jedan problem koji je identičan onome raspravljanom u prethodnom odjeljku u pogledu ekonomske kalkulacije u naturi: nije moguće izvoditi kalkulacije koristeći se heterogenim količinama.

Tradicionalna marksistička doktrina ponudila je, kao rješenje, pokušaj svodenja različitih tipova rada na ono što se naziva “jednostavnim, društveno neophodnim radom”. Kako bilo, ovo reduciranje različitih tipova rada na sate najjednostavnijeg rada, jedino

von Mises on the Rationality of Socialist Economic Calculation”, *The Review of Austrian Economics* (Massachusetts: Lexington Books, 1987), 1:109-122. Drugi članak kojeg Keizer diskutira je “Neue Schriften zum Problem der Sozialistischen Wirtschaftsrechnung” objavljenog u istom časopisu (sv. 60 [1928]: str. 187-190), a u kojem Mises ispituje priloge J. Marschaka, Ottoa Neurata, i Borisa Brutzkusa.

je moguće kada postoji tržišni proces u kojemu se i jedno i drugo razmjenjuje po cijeni određenoj različitim ekonomskim agensima. U odsustvu ovog tržišnog procesa, bilo kakva komparativna prosudba o različitim tipovima rada nužno bi bila svojevrsna i podrazumijevala bi dokidanje racionalne ekonomske kalkulacije, jer nije moguće svesti različite tipove rada na zajednički imenitelj bez prethodnog tržišnog procesa. Nadalje, problem svođenja heterogenih sati rada na zajedničku jedinicu, jeste tek jedan posebni slučaj daleko općenitijeg problema o kojem smo već raspravljali, naime problema kojeg nameće kalkulacija u naturi i koji se sastoji od nemogućnosti svođenja heterogenih faktora proizvodnje na zajedničku jedinicu.

Naposljetku, ponovimo ono što smo kazali iznad, čak i ako bi se rješenje dvaju rečenih specifičnih problema (ekonomske kalkulacije u slučaju nereproduktivnih prirodnih resursa i nemogućnosti iznalaženja zajedničkog nazivnika za sate rada) moglo zamisliti, temeljni problem bi još uvijek ostao: jednostavno je nemoguće za planersku agenciju da dođe u posjed sve krucijalne praktične informacije disperzirane kroz umove miliona ekonomskih agenata koji sačinjavaju društvo.

Ekonomska kalkulacija u jedinicama korisnosti

Raznovrsni socijalistički autori koji su, zahvaljujući argumentima Misesa, shvatili nemogućnosti izvođenja kalkulacije u satima rada, vjerovali su da bi se ovaj problem mogao razriješiti računanjem u "jedinicama korisnosti".⁵⁶ Međutim, ovaj prijedlog

⁵⁶ Stanislav Strumilin (1877-1974), u trima svojim člancima koje je objavio u *Ekonomitscheskaja Shishni*, nos. 237, 284, i 290 (23. oktobar, 17. decembar, i 24. decembar, 1920), naznačio je da nije smatrao ekonomsku kalkulaciju u satima rada mogućom osim ukoliko ovaj koncept ne bi bio dopunjen upotrebom jedinica korisnosti. Detaljno objašnjenje njegovog sistema ekonomske kalkulacije, kojeg je Lenjin napustio kada je iznova uveo tržište i novac u N.E.P. periodu, pojavljuje se u M. C. Kaserovom članku *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 4, str. 534, o Strumilinu. Brutzkus, u njegovom već citiranom radu, prilježno je kritizirao mogućnost izvođenja ekonomske kalkulacije u jedinicama korisnosti. S druge strane, Kautsky se zalagao da je ekonomska kalkulacija u satima rada nemoguća osim ako historijske tržišne cijene, koje su prevladavale prije uspostavljanja socijalističke ekonomije, ne budu uzete za polaznu poziciju

je, vjerovatno, bio čak i besmisleniji od prijedloga koji je predlagao izračunavanje u satima rada. Korisnost je striktno subjektivni koncept i izvodi se iz percepcije koju svaki pojedinac ima o svakoj jedinici sredstava njemu dostupnih u kontekstu svakog posebnog djelovanja u kojeg je on uključen. Korisnost ne može biti izmjerena; jedino što je moguće jeste da se uspoređi, pri donošenju odluka, korist koja povire iz različitih načina djelovanja. Mi također ne možemo promatrati korist u različitim pojedincima, jer to bi nas moralo učiniti mogućim da zavirimo u umove drugih ljudi i preuzmemo njihove osobnosti, vrednovanja, i iskustva. Stoga korisnost ne može biti promotrena, osjećana ili izmjerena od strane bilo kakve centralne prisilne agencije.

Nadalje, čak ni čovjek koji djeluje ne “mjeri” svoju korisnost kada donosi odluke, već umjesto toga, on naprosto uspoređuje korist koju misli da će izvesti iz svake od različitih alternativa. Štaviše, tržišne cijene ne izražavaju ekvivalenciju niti mjere korisnost;⁵⁷⁵⁷ one su samo historijske odrednice trgovine, koje tek pokazuju to da su strane uključene u razmjenu donosile subjektivna i kontrasna vrednovanja, i da su takovrsne razlike u vrednovanjima razmjenu učinile mogućom.

Moramo zaključiti da pokušaj upotrebe korisnosti kao jedinice ekonomske kalkulacije postavlja nerazrješiv problem, ne samo zato što korisnost ne može biti razmotrena, već i zato što ne postoji jedinica ili zajednički nazivnik za intersubjektivnu korist koja bi mogla biti izmjerena i upotrebljavana u praksi ekonomske kalkulacije. Koncept koristi je toliko subjektivan i neuhvatljiv, da naš argument da je nemoguće izvesti ekonomsku kalkulaciju baziranu na jedinicama korisnosti vraća izravno našem suštinskom argumentu da je nemoguće za centralnu prisilnu agenciju da dobije nužnu praktičnu informaciju, koja je razasuta po umovima svih ekonomskih agenata i koja u svakom zasebnom trenutku za-

(vjerovatno kao indirektni način uviđanja omjera korisnosti). Pogledati njegov rad *Die Proletarische Revolution und ihr Programm* (Berlin: Dietz Nachfolger, 1922). Mises je u svom članku iz 1924, kojeg je objavio u *Archivu* i kojeg smo citirali u posljednjoj fusnosti otvoreno odbacio prijedlog Krautskyja.

57 ⁵⁷“*Todo necio / confunde valor y precio*” (“Sve budale brkaju vrijednost sa cijenom”), Antonio Machado “*Proverbios y Cantares*” 68 (1989, 1: 640, 820).

IV - LUDWIG VON MISES I POČETAK DEBATE O EKONOMSKOJ KALKULACIJI
uzima oblik beskrajnog i neprestano mijenjajućeg niza osobnih
procjena ili prosudbi o korisnosti izvjesnih ciljeva i sredstava.⁵⁸

58 Dobra studija o različitim autorima koji su na njemačkom jeziku pokušali dati odgovor izazovu kojeg je postavio Mises, a od kojih je većina već navođena u bilješkama prije ove, jeste Gunthera K. Chaloupeka "The Austrian Debate on Economic Calculation in a Socialist Economy", *History of Political Economy* 22, br. 4 (1990): str. 659-675; posebno pogledati cijelu bibliografiju koja je ovdje citirana. Debata o ekonomskoj kalkulaciji na njemačkom jeziku, koja je inače manje poznata od debate na engleskom jeziku, a koja je uslijedila poslije nje, dovršena je u radovima koji su jasno podržavali Misesova stajališta, a koje je Chaloupek zaboravio navesti. Pogledati Max Weber "Wirtschaft und Gesellschaft", u *Grundriss der Sozialökonomie* (Tubingen, 1922), 3:45-59; Adolf Weber, *Allgemeine Volkswirtschaftslehre*, IV ed. (Munich and Leipzig, 1932), 2:369; C.A. Verriijn Stuart, "Winstbejag versus behoeftenberrediging", *Overdruk Economist* 76, br. 1, str. 18 i stranice što slijede; i Pohle-Halm, *Kapitalismus und Sozialismus*, IV ed. (Berlin, 1931), str. 237 i sadržaj koji slijedi.

V - NEOPRAVDANI ZAOKRET U DEBATI O STATIČNOSTI: ARGUMENTI FORMALNE SLIČNOSTI I TAKOZVANO “MATEMATIČKO RJEŠENJE”

Ovo poglavlje će pokazati da su, od onog časa kada je u debati Mises objelodanio svoj inicijalni izazov socijalizmu, socijalistički učesnici ove debate hitro usredili svoje napore na razrješavanje problema kojeg bi socijalizam nametnuo u striktno statičnom smislu. Ovi napori bili su posve nepotrebni, i stoga je ovaj zaokret socijalističkih teoretičara prema statičnosti opisan kao “neopravdan”, s obzirom da je sam Mises rekao da socijalizam nije predstavljao ni u kom slučaju problem ekonomske kalkulacije u statičkim odrednicama. Ovo poglavlje će pokušati razjasniti zašto su socijalisti u tako potpunom smislu krivo razumjeli prirodu problema o kojem su trebali diskutovati. Posebnije, ono će analizirati destruktivni učinak kojeg je na debatu imala i paradigma analize ekonomskog ekvilibriuma i argumenti koji su se razvijali u cilju kako bi pokazali formalnu sličnost koja postoji u striktno statičkim odrednicama između tržišnog i socijalističkog modela. Potom, ovo poglavlje će razmatrati “matematičko rješenje”, koje su teoretičari socijalizma predlagali u nekoliko verzija, i završili analizom odgovora kojeg su Mises, Hayek i Robbins dali na cijeli skup ovih predloženih rješenja.

1. ARGUMENTI FORMALNE SLIČNOSTI

U prethodnom poglavlju mogli smo vidjeti da je jedna škola misli, koja se najduže održala u socijalističkoj tradiciji, naivno podržavala ideju da se socijalistički sistem može razmetati sa ekonomskim koncepcijama vrijednosti i kamate, koje su klasični teoretici otkrili i analizirali za kapitalističke ekonomije. U odgovoru na ovo stajalište, različiti ekonomisti požurili su da pokažu kako bi čak i u idealnom socijalističkom ekonomskom režimu — u kojem bi sve informacije bile dostupne i u kojem ne bi bilo promjena (model ekvilibriuma) — osnovni koncepti vrijednosti i kamate morali biti očuvani. Ovaj argument, koji je inicijalno formuliran u terminima verbalne logike, a kasnije i u formaliziranim matematičkim terminima, potekao je iz želje da se ostavi utisak na socijalističke teoretičare koji su nerealistično vjerovali da je moguće izostaviti koncept vrijednosti u njihovim modelima. Tako, da bi se demonstriralo da je idealni komunistički sistem zahtijevao osnovne koncepte vrijednosti i kamate čak i u stanju ekvilibriuma, ekonomisti su načinili jedan teoretski ustupak ustanovljavajući, već na samome početku, da je temeljni ekonomski problem (koji je dosezanje nužne informacije) već bio razriješen. Međutim, upravo je ovaj ustupak vodio neopravdanom zaokretu u ovoj debati prema polju statičnog, koje je u njoj bilo besmisleno, i za posljedicu toga, to je dovelo do velike pometnje među učesnicima debate kao i među onima koji su kasnije analizirali i procjenjivali njezin sadržaj i glavne zaključke koji su se iz nje mogli zavesti. Zacijelo, onda kada se u modelima ekvilibriuma, bilo formaliziranim u matematičkim odrednicama ili ne, donijela pretpostavka da je svaka informacija dostupna i nemijenjajuća, postalo je gotovo nužno razmotriti problem socijalističke ekonomske

kalkulacije u smislu čisto algebarskog i računskog problema, koji bi se mogao prebroditi jednostavnim pronalaženjem praktične procedure rješavanja korespondirajućih sistema matematičkih jednadžbi. Otuda je i, argument formalne sličnosti, koji je izvorno bio zamišljen kako bi odbacio tvrdnje socijalističkih teoretičara, kasnije bio korišten od strane istih u cilju izbjegavanja temeljnog ekonomskog problema kojeg je pred njih postavljao socijalizam (a to je kako centralna planerska agencija može dosegnuti krucijalnu praktičnu informaciju koja joj je potrebna, naime podatke koji se uvijek stvaraju iznova i koji su disperzirani po umovima miliona ekonomskih djelatnika). Stoga ekonomisti su načinili pogrešku promatranja ovog problema kao jedne načisto praktičke poteškoće razrješavanja brojnih i kompleksnih sistema jednadžbi, nikako ne zapažajući da je socijalizam jednak bilo kojem drugom problemu teoretske nemogućnosti *per se*. Kako to pokazuje ovaj sami fenomen, velika opasnost primjenjivanja matematičkog metoda u ekonomiji, jeste taj što on predstavlja istinski važne ekonomske probleme koje ne mogu razriješiti ni najbriljantniji umovi.¹

Argumenti formalne sličnosti koje su predstavili Eugen von Böhm-Bawerk i Friedrich von Wieser

Vjerovatno je 1889. godina bila najznačajnija kada su posrijedi argumenti formalne sličnosti. Zacijelo, u toj godini je svjetlo dana ugledala i knjiga Friedricha von Wiesera, *Der Natürliche Wert* (Prirodna vrijednost). Jedan od Wieserovih primarnih ciljeva u ovoj knjizi bio je da pokaže da čak i u zajednici, ili državi, organiziranoj prema komunističkim počelima, ekonomska dobra ne bi presta-

1 Iako je Mises smatrao matematički metod devastirajućim, bez obzira na područje ekonomije u kojem je ovaj primjenjivan, vjerovatno mu je pitanje ekonomske kalkulacije u najčišćem obliku otkrilo da matematički metod naprosto ne uspijeva uzeti u obzir tržišne procese i da prikriva fundamentalni problem socijalizma, to jeste kako društvo može biti koordinirano kada slobodno obavljanje poduzetništva biva spriječeno. Stoga je razumljivo što je Mises ustvrdio, sa jednakom hrabrošću i prijekošću da: "Matematički metod mora biti odbačen ne samo zbog svoje jalovosti. To je u cjelosti opak metod, koji otpočinje od krivih pretpostavki i koji vodi pogrešnim zaključcima. Njegovi silogizmi nisu samo sterilni; oni svraćaju umove od izučavanja zbiljskih problema i iskrivljuju odnose između različitih fenomena" (*Human Action*, 1966, str. 350).

la imati svoju vrijednost. Wieser je vjerovao da suštinski zakoni vrijednosti trebaju biti neovisni od bilo kakvog institucionalnog i socijalnog okruženja, i da zato moraju biti uzeti u razmatranje u svakom socijalističkom sistemu. Jasno je da Wieserova analiza ekvilibriuma naglašava da karakteristična logika izbora mora biti istovjetna u tržišnom sistemu i u socijalističkom sistemu, a to upravo tvori argument formalne sličnosti između ta dva sistema.²

2 Friedrich von Wieser, *Der Natürliche Wert* (Vienna: A. Hölder, 1889). Na stranici br. 60 engleskog prijevoda C. A. Mallocha, *Natural Value* (New York: Augustust M. Kelley, [1971]), čitamo: "Čak i u zajednici ili državi čiji su ekonomski poslovi uspostavljeni na komunističkim počelima, dobra neće prestati imati vrijednost... Vrijednost se izvija iz socijalnog odnosa između količine dobara i sredstava... Vrijednost koja se izvija iz socijalnog odnosa između količine dobara i sredstava, ili vrijednost kakva postoji u jednoj komunističkoj državi, u buduće ćemo zvati 'Prirodnom Vrijednošću'." Ovaj autor daje ovoj knjizi jedno pomno čitanje i nalazi Weiserov koncept "prirodne vrijednosti" apsurdnim i fantazmagoričnim. To je koncept vrijednosti koji može biti primijenjen jedino na jedan hipotetički model ekvilibriuma koji u stvarnosti nikada ne biva ozbiljen. Kao posljedica toga, dolazi i Wieserova zabluda u pretpostavljanju da je vrijednost objektivna; u posebnoj, on smatra međuljudske usporedbe sredstava mogućim. Wieser bi izbjegao ove i druge teške zablude u svojoj knjizi da je, u skladu sa iskrenije "austrijskom" tradicijom koju je Menger započeo, bazirao svoju analizu na izučavanju dinamičkih tržišnih procesa a ne na jednom modelu ekvilibriuma. Stoga, Mises snažno kritizira Wiesera zbog napuštanja i izdajstva paradigme koju je Menger incirao, a koja se fokusira na generalnoj i međupovezanoj studiji tržišnih procesa. Mises zaključuje da Wieser: "nije bio kreativni mislilac, i u generalnom bio je više štetan negoli koristan. On nikada nije u zbiljnosti razumio suštinu ideje subjektivizma u austrijskoj školi misli, čije su ga limitacije primorale da napravi mnoge nesretne pogreške. Njegova teorija imputacije je neodrživa. Njegove ideje o kalkulaciji vrijednosti opravdavaju zaključak da se on ne bi mogao nazvati članom *austrijske škole*, već radije pripadnikom *lozanske škole* (Leon Walras, ideje ekonomskog ekvilibriuma)" (Mises, *Notes and Recollections*, str. 36). Wieserov devijacionizam previdio je Mark Blaug u sljedećem komentaru, u kojem on, ipak, briljantno i koncizno definira jedinstvenu austrijsku perspektivu: "Austrijanci su u jedno te isto vrijeme odbacili Marshallovu parcijalnu analizu ekvilibriuma i ekonomije za koju se Walras zalagao, koja je bila, na prvome mjestu, ekonomija eksplicitno formulirana u matematskim odrednicama i, na drugom mjestu, prije ekonomija krajnjeg ishoda negoli ekonomija procesa, to jeste ona koja je fokusirala pažnju na prirodu ishoda ekvilibriuma a ne na proces kojim je ekvilibrium dosegnut. Austrijanci nisu imali simpatije za Walrasovu analizu egzistencije i jedinstvenosti multitržišnog ekvilibriuma u terminima metafore simultanih jednadžbi, a još manje za njegove diskusije multitržišnog ekvilibriuma u terminima podešavanja cijena na neto viška potražnje. Zacijelo svi

Iste ove 1889. godine, Eugen von Böhm-Bawerk, u drugom svesku njegovog *opus magnuma* naslovljenog *Capital and Interest*, razvio je argument koji je prilično sličan onom Wieserovom, ali odnosi se na kamatnu stopu. Böhm-Bawerk je vidio kamatu kao suštinski ekonomski koncept koji mora biti prisutan u bilo kojem ekonomskom sistemu, bilo kapitalističkom ili komunističkom. Stoga, gromko kritizirana “dodatna vrijednost” ili “eksploatacija” koja je tipična za kapitalistički sistem ne bi iščeznula pod socijalističkim režimom. U stvarnosti, nešto sasvim drugačije je tačno: država ili nadzorna agencija bila bi primorana da je održi, obzirom da koncepti vremenske preferencije i kamate ne mogu biti eliminirani ni iz jedne ekonomije.³

Iako su ovi prilozi bili namišljeni da pokažu kako kategorije vrijednosti i kamate moraju postojati i u socijalističkom režimu, dok su Wieser, i, u nešto manjoj mjeri, Böhm-Bawerk zasnovali

pripadnici *austrijske škole*, uključujući i Wicksteda i Robbinsa, izbjegavali su sami pojam determinirane teorije cijena i naglašenih diskontinuiteta i nepodjeljivosti, *bivajući savršeno zadovoljnim sa generalnom tendencijom prema ekvilibriumu koja se, zapravo, nikada u cjelosti ne ozbiljuje* (Blaug, 1990, str. 186). Usputno, napomenut ćemo da je Blaug prošao kroz konverziju o kojoj se tako mnogo pričalo. On je započeo odbacivanjem *austrijske škole*, ali je kasnije nadošao do toga da napusti svoje vjerovanje u generalni model ekvilibriuma i u onu walrasiansku neoklasičnu paradigmu, zaključivši: “Došao sam polahko i izuzetno nevoljko do shvatanja da su oni (austrijska škola) bili upravo i da smo svi mi bili u zabludi” (De Marchi and Blaug, 1991, str. 508). Vidi također njegovu nešto manje emfatičnu *Economic Through the Looking Glass* (1988, str. 37) i *The Economic Journal* (1993, str. 1571).

3 Vidi bilješku br. 39 u četvrtom poglavlju ove knjige, gdje su pobrojani svi Böhm-Bawerkovi argumenti protiv marksističke teorije eksploatacije. Specifično, Böhm-Bawerk zaključuje: “Prihod od kapitala danas kude socijalisti kao eksploatacijsku dobit, kao jedno grabežljivo otimanje od produkta rada. Ali takvo što ne bi prestalo pod socijalizmom. Naprotiv, socijalistički organizirana država bila bi ta koja bi eksploatacijsku dobit zadržala u punoj snazi protiv radnika – i bila bi primorana da je održi... Ništa na svijetu ne može i neće promijeniti činjenicu da posjednici trenutno postojećih dobara, kada ih razmjenjuju za buduća dobra, zarađuju i proviziju... Kamata je dokazana kao ekonomska kategorija koja se izvija iz elementarnih ekonomskih uzroka i koja se, zato, pojavljuje posvuda, neovisno od tipa socijalne ili pravne organizacije, pod uslovom da tu postoji razmjena produkata za buduća dobra”. *Positive Theory of Capital*, II tom *Capital and Interest*, sekcija 5 (“Interest under Socialism”), str. 345 i 346.

svoje rezonovanje na argumentima ekvilibriuma koji pretpostavljaju da je svaka neophodna informacija već data, oni su po tome relativno inkorporirali svoje gledište u neoklasicističku paradigmu. A ova paradigma je usrediještena na ekvilibriumu i definira problem socijalističke ekonomske kalkulacije samo kao problem tehnike operiranja, odnosno rješavanja veoma velikog broja visoko kompleksnih jednadžbi. Pa ipak, mora se reći, u odbranu ovih autora *austrijske škole*, da su barem bili svjesni činjenice da bi model kojeg koriste bio veoma komplikovan, ukoliko ne i nemoguć, da bi u zbilji bio primjenjiv. Posebno, 1914. godine, Wieser je čak predosjetio Misesov suštinski argument s obzirom na socijalističku ekonomsku kalkulaciju i nemogućnost centralne agencije za planiranje da prikupi ove nužne praktične informacije. Zapravo, Wieser je rekao:

“Privatni ekonomski sistem je jedina historijski isprobana forma široke društvene ekonomske kombinacije. Hiljadugodišnje iskustvo pribavlja dokaz da je po ovom samom sistemu osigurana jedna uspješnija društveno združena akcija od one koju osigurava opće potčinjavanje samo jednoj naredbi. Jedna volja i jedna komanda koja je u ratu i pravnom jedinstvu podjednako suštinska i nezaobilazna kao i “povezujuća spona” zajedničkih sila, u zajedničkom ekonomskom djelovanju, ipak, rezultira neefikasnošću. U ekonomiji, iako je postala društvenom, rad se uvijek mora izvoditi frakcionarno... Djelovita izvođenja ove vrste biti će izvršavana daleko efektivnije od strane hiljada i miliona ljudskih bića, biti viđena od strane hiljada i miliona očiju, i izvršena sa isto toliko volja: te volje će biti uravnotežene, jedne uz druge, i daleko tačnije usklađene nego ako bi sva ova djelovanja, kao neki kompleksni mehanizam, morala biti vođena i usmjeravana nekom vrhovnom kontrolom. Centralni usmjeravač ovakve vrste nikada ne bi mogao biti informiran o svim onim bezbrojnim mogućnostima koje se tu javljaju, on se nikada ne bi mogao susresti sa svakim posebnim slučajem, u pogledu na krajnje sredstvo koje se izvodi iz dotičnih okolnosti ili s najboljim potezima koji trebaju biti povučeni da bi se ostvario budući napredak i progres.”⁴

4 Friedrich von Wieser, *Social Economics* (New York: Augustus M. Kelley, 1967), str. 396-397. Ovaj rad je na engleski jezik preveo A. Ford Hinrichs, a izvorni naslov je *Theorie der Gesellschaftlichen Wirtschaft* (Tubingen: J.C.B. Mohr, 1914).

Prilog Enrico Baronea kao argument formalne sličnosti

U prvom dijelu posljednjeg poglavlja, komentirali smo izvjesne aspekte Baroneovog rada iz 1908 “Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista”, kojeg je Hayek kasnije preveo na engleski i objavio u svojoj *Collectivist Economic Planning*.⁵ Mi se na ovome mjestu zanimamo za način kako je Barone pratio Wieserovu misao s obzirom na razvijanje argumenta formalne sličnosti kapitalizma i socijalizma. Glavna novina Baroneove pozicije prebivala je u njegovom kriticismu onoga što je on smatrao uvrnutom i nejasnom prirodom argumenata formalne sličnosti koje su koristili njegovi prethodnici (Wieser i, u manjoj mjeri, Böhm-Bawerk). Barone je otišao tako daleko da je ustvrdio da je kadar rigorozno i formalno prezentirati i dokazati, koristeći se matematskom analizom, ono što je do tada bilo samo jednom nesavršenom intuicijom.⁶ Pa ipak, ovdje se moram malo pozabaviti ovo drskom izjavom Baronea, pošto takozvana “matematska preciznost” može biti dosegnuta nauštrb skoro sve preostajuće signifikantnosti i eksplanatorne vrijednosti sa stajališta ekonomske analize. Zacijelo, za razliku od Wiesera, Barone nije zamišljao ekonomiju kao socijalni proces koji se sastoji od skupa međuodnosa koji vladaju između različitih agenata koji svjesno djeluju na ostvarivanju svojih ciljeva; već umjesto toga, on ekonomiju predočava naprosto kao skup funkcionalnih odnosa i kvalitativnih rezultata. Ono što je bilo manje ili više rigorozno, naime jedna genetičko-kauzalna ekonomska analiza, ukorijenjena u ciljevima i sredstvima svakoga djelatnika, postaje mehaničkim skupom funkcionalnih odnosa u kojima ljudska bića ne učestvuju, vrijeme se tu ne računa, a “cijene” nisu rezultat ljudskog međudjelovanja, već potječu iz sjecišta dviju krivulja, ili načisto iz numeričkih rješenja nekog simultanog sistema jednadžbi. Tako Barone bjelodano ilustrira efekte korumpirajućeg koloniziranja ekonomije od strane mnoštva inženjera i tehničara obučvanih u duhu mehanističke tradicije P. S. Laplacea. Za posljednicu toga, nije iznenađujuće da je Baroneova analiza nužno i suštinski statična, i stoga irelevantna sa stajališta Misesove kritike socijalizma. U zbilji, na prvih četrdeset stranica njegovog članka, Barone pretpostavlja da je

5 Vidi bilješku br. 9, pog. 4.

6 Vidi Hayek (*Collectivist Economic Planning*, 1935, str. 257-258).

nužna informacija — s obzirom na količinu kapitala i na tehničke odnose različitih faktora proizvodnje, te s obzirom na ukuse i ciljeve pojedinaca — data i nepoznata.⁷ Kao što smo mogli vidjeti u prvom odjeljku posljednjeg poglavlja, jedino na kraju svoga članka Barone, veoma nedefinisano i usputno, naznačava da informacija, za koju inicijalno pretpostavlja da je dostupna, i koja bi mu trebala omogućiti da razvije svoj argument, zapravo nikada ne može biti poznata.

Stoga, očigledno je da, suprotno ovoj pogrešnoj interpretaciji ove debate — naime, interpretaciji koja je do sada bila preovlađujuća zbog nespretnog i oportunističkog opisa kojeg su dali Oskar Lange i Joseph Schumpeter — Barone ni na koji način nije mogao pobiti Misesov argument koji se ticao nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije prije negoli ga je sam Mises uopće bio formulirao. Zacijelo, kako smo to već pokazali eksplicitno citirajući Misesa,⁸ njegov argument je dinamički i odnosi se na nemogućnost centralne agencije da dobije vitalnu praktičnu informaciju koja joj je potrebna kako bi planirala ekonomiju. Otuda, sam Mises je bio prvi koji je zapazio da u imaginarnoj nirvani ekvilibriumu, ne bi ni bilo neophodno razmatrati problem kojeg je on istakao. Prema tome, Barone nije pobio Misesov argument, pošto u svojoj analizi formalne sličnosti Barone otpočinje upravo sa pretpostavkom da je nužna informacija već data i da je ekonomski problem, kojeg je Mises uočio, bio razriješen *ab initio*. Barone ne samo da nije pobio Misesov argument, već je, baš naprotiv, na kraju svoga članka jasno naglasio, iako na površan i nedefinisan način, onu fundamentalnu ideju koja će kasnije počivati u samom srcu misesijanskog argumenta, a to je, da je logički nemoguće dosegnuti, mehanizmom drukčijim od razmatranja samih tržišnih procesa, znanje za koje se pretpostavlja da je dato u cilju kako bi se formulirao odgovarajući sistem matematičkih jednadžbi. Kao što smo već mogli vidjeti, Pareto je osobno iznio ovu ideju veoma jasno, prije i samoga Baronea.⁹

7 Ibid., str. 247.

8 Vidi Misesove vlastite riječi citirane u bilješkama br. 29 i 30 u pog. 4.

9 Vidi bilješku br. 8 u pog. 4.

Drugi teoretičari formalne sličnosti: Gustav Cassel i Erik Lundahl

Argumente formalne sličnosti koji su navedeni iznad, 1918. godine sabrao je Cassel, koji je, u odnosu na određenje cijena i na održavanje kamatne stope, promotrio ovu situaciju u socijalističkoj ekonomiji kao formalno sličnu onoj u tržišnoj ekonomiji. Cassel je čak ustvrdio da su “principi formiranja cijena validni za cijelu ekonomiju, i da su, posebno, neovisni o pojedinačnoj organizaciji proizvodnje”. On je, također, ustanovio da je stanje takozvane perfektne konkurencije “veliko nužno kao teorijski uvjet implementiranja podešavanja cijena u skladu sa troškovima (proizvodnje)”. Sve ovo navelo je Cassela da zaključi kako se “socijalistički poredak može smatrati teoretski jednostavnijim” čak i od samog tržišnog. Casselove ideje izvršile su veoma negativni neizravni utjecaj na tok debate, jer su one bile obezbijedile jednu teoretsku bazu za doktorsku tezu Klare Tisch, koju je Schumpeter mentorisao 1932, i koja je itekako doprinijela tome da potonji bude ubijeđen kako su teoretičari formalne sličnosti (Pareto, Barone, i drugi) već bili razriješili — čak i prije samoga Misesa — problem ekonomske kalkulacije kojeg je Mises ozvaničio. Casselove ideje preživljavale su godinama među njegovim učenicima, i čak je 1939. godine Lidhal nastavio slijepo braniti argumente formalne sličnosti, previđajući, u isto vrijeme, sve ono što je debata o socijalističkoj ekonomskoj kalkulaciji iznjedrila do toga časa.¹⁰

10 Erik Lindahl, *Studies of the Theory of Money and Capital* (1939) (New York: Augustus M. Kelley, 1970) Lindahl posvećuje jednu čitavu sekciju “Pricing Problem in a Community with a Centralized Planning” (str. 69-73) i zaključuje: “Centralna vlast će morati razriješiti problem koji je apsolutno iste prirode kao i onaj Centralne Banke u jednoj zajednici sa slobodnim poduzetništvom.” Ovdje moramo posebno kritizirati Lindahlovu “dinamičku” analizu koja — zato što implicira da je informacija, koja je u svakom trenutku krucijalna, već data — tvori, više nego išta drugo, čisto statičku analizu, u kojoj se varijable i parametri naprosto odnose na različite tačke (mjesto) u vremenu, koje se shvataju u jednom determinističkom ili njutnovskom smislu, i u kojemu su, stoga, koncepti neizvjesnosti, nedostatka informacije, i kreativne moći ljudskog djelovanja i poduzetništva sumnjivi zbog svoje same odsutnosti. Lindhal slijedi tradiciju argumenata formalne sličnosti koju je Gustav Cassel razvio 1918. godine, i koju smo već raspravljali u tekstu. Gustav Cassel, *Theoretische Sozialökonomie* (Leipzig, 1932). S.L. Barron je napravio dobar engleski prijevod naslovljen *The Theory of*

2. ANALIZA MATEMATIČKOG RJEŠENJA

Ranije kada smo tumačili priloge Marxa, zaključili smo da je njegov idealni model društva, u krajnjem slučaju, mogao biti razmotren kao model ekvilibriuma za kojeg je osjećao da je izvodiv i poželjan za prisilno nametanje posredstvom agencije za centralno planiranje. Kasnije, uvidjeli smo da su različiti teoretičari razvili formalne uvjete ovog modela ekvilibriuma i da su, pretpostavljajući da je fundamentalni ekonomski problem pribavljanja nužne informacije razriješen *ab initio*, naveli različite autore na zaključak da je socijalizam naprosto pretpostavljao algebarski problem matematičkog rješavanja jednog manje ili više kompleksnog sistema brojnih jednadžbi. Zbog toga je polahko postalo uobičajeno razmišljanje da su teoretici, koji su vidjeli formalnu sličnost kapitalizma i socijalizma (Wieser, Barone i drugi), dokazali da je, oprečno od onoga što je Mises naznačio, socijalistička ekonomska kalkulacija “teorijski” moguća, i da ukoliko ona predstavlja poteškoću, da to onda može biti jedino algebarska poteškoća razrješavanja odgovarajućih sistema jednadžbi. Međutim, mi smo pokazali da je ova interpretacija bila posve pogrešna od početka do kraja. Izjednačiti ekonomsku teoriju sa analizom ekvilibriuma je neprihvatljivo i apsolutno neopravdano, pošto, kako god to sagledali, analiza ekvilibriuma čini samo jedan dio ekonomske teorije (i to vjerovatno njezin najmanje vitalan dio). Kao što smo već demonstrirali, Misesova

Social Economy (New York: Augustus M. Kelley, 1967). [Casselove vlastite riječi citirane iznad prevedene su sa španske verzije *Economía Social Teórica*, preveo Miguel Paredes (Madrid: Editorial Aguilar, 1960), str. 101-105, 202-205.] Vidi i fn. br. 18 i kritike Georgea Halma upućene Casselu u “Further Considerations on the Possibility of Adequate Calculation in a Socialist Community”, otisnuto u *Collectivist Economic Planning*, str. 184-186.

analiza je *teoretska* analiza, ali u najboljoj austrijskoj tradiciji, i ona se tiče dinamičnih socijalnih procesa i, shodno tome, nemogućnosti centraliziranog načina dolaženja pribavljanja ključne praktične informacije koju ekonomski djelatnici posjeduju, koriste i stalno stvaraju. Stoga, problem nije u tome, kako su zaključili mnogi, što bi ovakva kalkulacija bila još uvijek nemoguća – čak i u slučaju kada bi centralna agencija našla neki način da se domogne ove informacije – načisto zbog enormne praktične poteškoće algebarskog rješavanja odgovarajućih sistema jednadžbi. Baš naprotiv, ovom problemu bismo trebali pristupiti iz posve drugačijeg ugla: čak i ako bi u nekom trenutku postalo moguće riješiti ekstremno kompleksne i brojne sisteme jednadžbi koje su predstavili teoretičari formalne sličnosti, nepremostiv teoretski i logički problem pribavljanja informacije krucijalne za formuliranje ovih jednadžbi, još uvijek bi ostao. Otuda, zaokret kojeg su teoretičari formalne sličnosti učinili prema statičnosti u ovoj debati, sakrio je od mnogih briljantnih umova prirodu fundamentalnog ekonomskog problema kojeg je izrazio Mises u pogledu socijalizma, i on je odmah doveo do lažnog vjerovanja da ekonomska kalkulacija može postati moguća ukoliko bi se naprosto unaprijedile algebarske tehnike rješavanja korespondirajućih sistema jednačina. Sada ćemo preći na ispitivanje sadržaja najvažnijih prijedloga “matematičkog rješenja”.

Članak Freda M. Taylora

Prvi ozbiljan pokušaj da se matematički riješi problem centralnog planiranja poduzeo je Fred M. Taylor u predavanju naslovljenom “The Guidance of Production in a Socialist State”, kojeg je održao 27.12. 1928, prilikom svoje inauguracije na funkciju predsjednika Američkog udruženja ekonomista.¹¹ Taylorov kratki i dvo-

11 Ovo je bilo predsjedničko obraćanje na 41. okupljanju Američke ekonomske asocijacije u Čikagu, Illinois, 27. decembra 1928. Ovaj govor je objavljen nešto kasnije u *American Economic Review* 19, br. 1 (mart 1929). Članak se također pojavio u *On the Economic Theory of Socialism*, ed. Benjamin E. Lippincott (New York: McGraw Hill, 1964), str. 41-54). Bit će zanimljivo napomenuti da je Fred Manville Taylor (1855-1932), koji nije imao nikakve veze sa Frederickom Winslowom Taylorom — autorom knjige *The Principles of Scientific Management* — bio veliki branitelj *laissez faire* i zlatnog standarda, ali ga je njegovo metodološko nagnuće prema analizi ekvilibriuma (koja je u njegovom slučaju parcijalna ili

smisleni članak podijelio je problem ekonomske kalkulacije u dva dijela. U prvom, autor je jasno pretpostavio da je sve nužno znanje, ili informacija, već dostupno; a u drugom, koji je veoma kratak, on nastoji dizajnirati sistem kojim bi otkrio ovu informaciju.

Taylorov rad je bio prvi povratak, nakon Misesa, statičnim analizama, odnosno analizama ekvilibriuma, u kojima je pretpostavljeno da je sva nužna informacija već dostupna, i da je, stoga, problem ekonomske kalkulacije tek jedno pitanje računanja ili matematske tehnike. Prema Tayloru, ova ekonomska kalkulacija bi se mogla izvesti upotrebom aritmetičkih tablica, koje on naziva "tablicama faktora vrijednosti", koje bi sadržavale, u kvantitativnim odrednicama, relativne procjene vrijednosti svih faktora proizvodnje. Taylor je vjerovao da bi se socijalizam trebao organizirati na bazi prodaje svakoga dobra i usluge po cijeni koja odgovara cijeni koštanja proizvodnje tog dobra ili usluge i koja se može izračunati pomoću dotičnih tablica. S obzirom da Taylor, kroz skoro cijeli svoj članak, izričito pretpostavlja da bi vlastima socijalističke države mogli biti dostupni dostatno precizni numerički podaci koji bi omogućili formuliranje ovih tablica, on očigledno nastoji izmoliti ovo pitanje, jer implicitno bazira svoje rezonovanje na pretpostavci da fundamentalni ekonomski problem, kojeg predstavlja socijalizam, može biti riješen. Otuda, Taylor je bio prvi koji je počinio jednu naočitu pogrešku, koju će kasnije počinuti i široki spektar socijalističkih pisaca: u pokušaju da zaobiđu, istinski vitalna dinamična pitanja koja su upletena u socijalističku ekonomsku kalkulaciju, on usredištjuje svoju analizu na striktno algebarskom ili matematičkom pitanju tipičnom za statični model ekvilibriuma.

Kako što je Gerald P. O'Driscoll istaknuo, glavna zabluda svih ovih autora ne prebiva u tipu odgovora kojeg oni daju na ovaj problem, već radije u pitanju kojeg postavljaju.¹² I, zaista, znanstveno

maršalovska) neizbježno odvelo da prihvati stanovište da je problem ekonomske kalkulacije mogao biti riješen bez puno muke.

12 Gerald P. O'Driscoll, u svom članku, "A Tribute to F.A. Hayek", *The Cato Journal* 9, br. 2 (1989): str. 345-352, ustvrđuje: "Temeljni napretci rijetko dolaze kroz pružanje novih odgovora na stara pitanja. *Temeljni napretci se javljaju kada neko postavlja nova pitanja.* Ono što tvori trajni doprinos u ekonomiji, jeste postavljanje novih pitanja, i uspostavljanje novih pravaca istraživanja... Osnovni

relevantno pitanje s obzirom na ekonomsku kalkulaciju nije — kako bi to socijalistički teoretičari ekvilibriuma htjeli — da li bi bilo moguće algebarski razriješiti odgovarajuće matematičke formule u slučaju kada bi sva informacija, nužna za postavljanje ovih formula, bila dostupna, već, naprotiv, da li, sa logičkog i teoretskog stajališta, ova nužna informacija uopće može biti dosegnuta.

Konačno, Taylor posvećuje posljednjih pet stranica svog članka veoma kratkom prijedlogu praktične procedure kojom bi se došlo u posjed, sa izvjesnim stupnjem preciznosti, informacije nužne za formuliranje njegovih “tablica faktora vrijednosti”. Nešto kasnije, mi ćemo pobliže ispitati sadržaj njegove poznate metode “isprobavanja-i-pogreške”, dok na ovome mjestu mi moramo jedino naglasiti da je Taylor osobno smatrao da je prvi dio njegovog članka, koji se ticao statične analize socijalizma, bio najznačajniji i da je to bio njegov glavni prilog temi socijalističke ekonomske kalkulacije.

Prilog H. D. Dickinsona

Za razliku od Taylorovog članka, o kojem smo prethodno raspravljali, i koji je prošao gotovo nezamijećeno kada je objavljen, detaljan i eksplicitan prijedlog “rješenja” problema socijalističke ekonomske kalkulacije dao je Henry Douglas Dickinson u svom članku “Price Formation in a Socialist Community”,¹³ naime ovaj

razlog zbog kojeg većina ekonomista nije razumjela teoretski argument protiv socijalizma, jeste taj što su *postavljali kriva pitanja*. Hayekovi suparnici, nastavljali su postavljati pitanje da li bi neki ekonomski car mogao efikasno raspodijeliti resurse *ukoliko bi imao svu neophodnu informaciju*. Odgovor na ovo pitanje bio bi, u svakom slučaju, potvrđan. I zato su, u mitologiji ekonomske historije, branitelji socijalizma karakteristični po svome ‘pobijanju’ Misesa i Hayeka. Ovi apologeti nisu uradili ništa takvo, oni su naprosto postavljali, i odgovarali na, raznolika i irelevantna pitanja” (1989, str. 345 i 348).

13 H.D. Dickinson, “Price Formation in a Socialist Community,” *Economic Journal*, br. 43 (juni 1933): str. 237-250. Dickinson (1899-1969) bio je student Edwina Cannana i profesor u Bristolu do 1964. David Collard piše: “Dick, nadimak po kojem je općenito bio poznat, bio je mnogo voljena, nesvjetovna, ekscentrična figura sa dobrim smislom za zabavu i sa najoštrijim umom.” (Vidi članak o ovom, za ekonomiste, veoma omiljenom čovjeku, u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, I tom, str. 536). Sam Hayek je pokazao izvjesno poštovanje i naklonost prema Dickinsonu, čak i na onim mjestima gdje ga je najžešće kritizirao.

članak je potpalio dugu i usijanu debatu na engleskom jeziku na temu socijalističke ekonomske kalkulacije, debatu u kojoj je, između ostalog, učestvovao i Maurice H. Dobb i Abba P. Lerner.

Dickinson otpočinje od ideje da, iako bi teoretski bilo prilično teško formulirati walrasovski sistem simultanih jednadžbi, u praksi bi se ovaj problem mogao veoma pojednostaviti procesom grupiranja, tj. okupljajući u istoj grupi dobra i usluge koje su najuže povezane. Na ovaj način, Dickinson je vjerovao da bi bilo moguće uspostaviti sistem jednadžbi kojima se može baratati u mjeri u kojoj je moguće da ove jednadžbe budu matematički riješene kroz tradicionalne procedure i bez okretanja tržišnim procesima. Zanimljivo je to da Dickinson jasno izražava napućivanja na “problem” disperzne naravi znanja uključenog u tržišne procese, kada ustanovljava da bi ignoriranje ekonomskih prigodnosti, koje je tipično za tržišne ekonomije, bilo eliminirano u socijalističkom režimu, zahvaljujući sistematičkom publiciranju “informacije” vezane za proizvodnju, trošak, prodaju, inventure, i u generalnom, svih statičkih podataka koji mogu biti relevantni. Specifično, Dickinson zaključuje kako bi u socijalističkom sistemu sve kompanije radile kao da su načinjene “od stakla”, to jeste da ne bi čuvale tajne bilo kakve vrste, i da bi održavale posvemašnju “transparentnost informacija” prema vani.¹⁴ Ove tvrdnje Dickinsona su jednako iznenađujuće a isto

14 Stoga uviđamo da se opsjednutost socijalista i intrevencionista “transparentnošću informacije” može pratiti unatrag u povijest prilično dugo. Ovaj pojam, koji počiva na zabludi u percepciji u pogledu tipa informacije upotrijebljene u tržišnim procesima, proširio se i dosegnuo veliku popularnost čak i u zapadnim zemljama, i često je bio utjelovljen u pretjeranim regulacijama; potonje su natovarile gotovo nepodnošljivo breme na mnoge kompanije, koje su bile primorane da generiraju ogromnu, nepotrebnu, i skupu količinu statističkih i računovodstvenih informacija, a one nisu ni za dlaku unaprijedile stupanj koordinacije i efikasnosti društava koja su posrijedi. U ovoj oblasti, kao i u mnogim drugim, interesi socijalista — koji vjeruju da poticanje velikih kompanija i transparentnosti informacija olakšava njihov zadatak koordiniranja posredstvom komandi — konvergirali su sa interesima teoretičara ekvilibriuma koji vjeruju da napredak ostvaren u statističkim informacijama može olakšati postizanje i održavanje efikasnih tržišta, to jeste onih tržišta koja pobliže sličie onima njihovih vlastitih modela. Nadalje, oba ova modela tržišta bila su podržana, kao što je i prirodno, od strane privilegiranih grupa sa specijalnim interesima koje su izvodile direktnu korist iz dotičnih regulacija (revizori, računovođe, profesori računovodstva, regi-

tako i neodržive. Nadalje, njegova naivnost je usporediva jedino sa njegovim nepoznavanjem načina funkcioniranja tržišne ekonomije. Dickinson ne razumije da je model općeg ekvilibriuma, kako su ga razvili Walras i Pareto, naprosto model formalne sličnosti u kojem jedino što njegovi autori objelodanjuju, jeste tip informacije koja je nužna kako bi se uspostavilo i održalo stanje ekvilibriuma. Kako bilo, ni Pareto ni Walras nisu gradili nade na vjerovatnosti da će biti moguće dosegnuti nužnu informaciju procedurama drugačijima od samoga tržišta.¹⁵ Stoga, problem koji ovdje postoji nije onaj računanja; on se ne sastoji od rješavanja niza walrasovskih simultanih jednadžbi (čak i ako se jednadžbe formuliraju na pojednostavljen način i ako okupljaju dobra i usluge, kao što je Dickinson predložio), već radije od doseganja subjektivne praktične informacije koja se jedino nalazi i stvara u disperznom obliku, i koja je nužna da bi se uspostavili parametri varijable za takovrsne jednadžbe.

Što se tiče argumenta da disperzno znanje ne bi predstavljalo problem u socijalističkom sistemu u kojem princip "transparentnosti informacija" prevladava, i u kojem su sve statistike svima po-

stri poslovnih imena itd...). Svi oni griješe u pogledu njihovog koncepta informacije, pošto je statistika uvijek "voda pod mostom". Oni mogu biti subjektivno interpretirani na najrazličitije načine, i ne samo da ne asistiraju poduzetničkim procesima koordinacije, već ih i otežavaju i iskrivljuju, čak toliko da poduzetnici dopuštaju sebi da ovi procesi utječu na njih svojom prividnom tačnošću. To se sve dodaje nepotrebnom trošku i jednoj otužnoj raspodjeli resursa, koja nastaje iz prisilnog nametanja pretjeranih računovodstvenih i informacionih obligacija koje daleko nadilaze nivo kojeg posao obično zahtijeva. Na ovu temu, vidi Benitov Arrunadinov briljantni članak "El coste de la información contable", *España Económica* (maj, 1991): str. 8-11, u kojem on prilično pravo kritizira, iz ovog ali i drugih razloga, reformu računovodstvenog i poslovnog zakona koje je socijalistička vlada uvela još početkom 1919. godine u Španiji. Vidi također članak Stephena Gillespiea, "Are Economic Statistics Overproduced?" *Public Choice* 67, br. 3 (decembar 1990): str. 227-242.

15 "Potpuno je tačno da su Vilfredo Pareto i Enrico Barone pokazali koje bi informacije socijalistička planirajuća vlast morala imati u cilju obavljanja svog zadatka. Ali znati koja vrsta informacije bi bila potrebna za rješavanje problema, ne podrazumijeva da taj problem može biti riješen ukoliko je ta informacija raspršena među milionima ljudi." F.A. Hayek, "To Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation", u *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama and Kurt R. Leube (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 1984), str. 58.

znate, takav argument bi još uvijek bio posve manjkav. Informacija nije statična, objektivna i uvijek negdje dostupna, naime takva da bi je jedino problem troškova i namjerne restrikcije javnosti mogao spriječiti da bude dostupna svakom čovjeku. Baš naprotiv, informacija je suštinski subjektivna i dinamična i konstantno se stvara *ex novo* kao posljedica sile poduzetništva u kontekstu tržišne ekonomije. Otuda slijedi da ukoliko je slobodno obavljanje poduzetništva zabranjeno, a ekonomija prisilno organizirana “odozgo” preko komandi, kao što je demonstrirano u drugom i trećem poglavlju ove knjige, onda se praktična informacija, vitalna za koordinaciju socijalnih procesa, neće čak ni pojaviti, a niti će biti generirana. Stoga je besmisleno proglašavati prazne generalne principe, koji involviraju transparentnost informacije ili širu publikaciju podataka, ukoliko institucionalna restrikcija slobodnog vršenja poduzetništva sprječava nastanak nužne informacije. Nadalje, konstantno mijenjanje i dinamička narav informacije čine postojeću historijsku informaciju beskorisnom i irelevantnom. Iako ona može biti inkorporirana unutar jedne raskošne i detaljne statistike, i distribuirana besplatno (bez naplate) sa potpunom transparentnošću, ona će ostati jedino historijskom ili “arheološkom” vrijednošću ukoliko, kako se najednom – kao što se dešava u svim stvarnim i nezaleđenim ekonomijama – okolnosti promijene, a novi ciljevi i sredstva otkriju, i ukoliko nova informacija konstantno počne da iskrsava ili da se stvara. Još 1912. godine, nizozemski ekonomista Nicolaas Gerard Pierson predstavio je argument da u stvarnoj ekonomiji, čak ni najdetaljnija ni najdostupnija statistika ne može biti od velike koristi, s obzirom na konstantne promjene koje čine statističku informaciju zastarjelim čak i prije negoli se ona publicira.¹⁶

Konačno, mi moramo zaključiti ističući da je samo šest godina

16 “Što se tiče fiksiranja cijena, socijalistička država uskoro bi otkrila da nikakva matematička formula nije od koristi, i da jedina sredstva, koja ulijevaju nadu za rješavanje problema, jesu egzaktna i ponavljane usporedbe između postojećih i budućih dionica i postojećih i budućih potraživanja; ona bi otkrila da cijene ne mogu biti fiksne zauvijek, nego da bi se veoma često morale mijenjati. Ni u kom slučaju teorija prosjeka, već vrijednost stvari u razmjeni bi, u većini slučajeva, morala služiti kao vodič u fiksiranju cijena; i zašto bi se usluge tog vodiča trebale odbijati?” Nicolaas Gerard Pierson, *Principles of Economics*, prijevod A. Wotzela (London: Macmillan, 1912), 2:94.

kasnije, 1939, i sam Dickinson priznao da, iako je inicijalno (1933. godine) vjerovao da je ovo matematičko rješenje predstavljalo funkcionirajuću proceduru za izvođenje ekonomske kalkulacije u socijalističkom režimu, da je kasnije on radikalno promijenio mišljenje. Spoznao je svoju grešku jer “podaci koji bi bili pohranjeni u mašinu za izračunavanje jednadžbi su neprestano mijenjajući”.¹⁷ Kao što znamo, upravo je ovo bio argument kojeg su predstavnici *austrijske škole* ponudili od samoga početka kao razlog svog odbacivanja svake vrste matematičkog rješenja.

Matematičko rješenje u njemačkoj literaturi

Raznovrsni autori u njemačkoj literaturi, također su pokušali istupiti sa matematičkim rješenjem problema ekonomske kalkulacije. Među njima se nalazi i Klare Tisch, koja je već bila spomenuta, i koja je u svojoj doktorskoj tezi, koju je napisala pod nadgledstvom Schumpetera i zasnovala na radovima Cassela i Walrasa, zaključila da je moguće konstruirati sistem jednadžbi sa brojem jednadžbi jednakim broju nepoznatih, sistem koji bi mogao, ako bi jednom bio razriješen, riješiti problem ekonomske kalkulacije. Herbert Zassenhaus počinio je istu pogrešku, iako je on sam izričito prepoznao da bi se takav sistem mogao koristiti jedino ukoliko bi ministarstvo proizvodnje *unaprijed* posjedovalo sve nužne informacije i ukoliko bi ove informacije ostale biti konstantnim dok se ove jednadžbe rješavaju. Prema tome, ni Tisch ni Zassenhaus nisu shvatili da suštinski problem počiva upravo na iznalaženju načina za doseganje informacije koju agencija za planiranje potrebuje u cilju formiranja sistema svojih jednadžbi.¹⁸

17 Henry Douglas Dickinson, *Economics of Socialism* (Oxford: Oxford University Press, 1939, str. 104).

18 Prijedlog Klare Tisch pojavljuje se u njezinoj doktorskoj tezi (1932), koja je pisana pod nadgledstvom Josepha A. Schumpetera i koja je naslovljena *Wirtschaftsrechnung und Verteilung im Zentralisch Organisierten Sozialistischen Gemeinwesen* (Wuppertal-Elberfeld: University of Bonn, 1932). Hayek je zamijetio zablude u ovoj doktorskoj tezi, kao i Schumpeterovo neznanje i vjerno precjenjivanje matematičke analize, kao uzroke njegovih pogreški u ovoj oblasti, i, iznad svega, činjenicu da je Schumpeter propagirao totalni mit (*Capitalism, Socialism, and Democracy* [London: George Allen and Unwin, 1950]), čak i pred samim Misesom, da su Pareto i Barone uspjeli da riješe problem socijalističke

3. MATEMATIČKO RJEŠENJE I NJEGOVE NEGATIVNE POSljedICE PO DEBATU

Najvažnije negativne posljedice koje je matematičko rješenje Taylora i Dickinsona imalo na tok debate o socijalističkoj ekonomskoj kalkulaciji, jeste to što je ona okrenula pažnju participanta prema problemima statičke ekonomije. Zacijelo, matematičko rješenje odgovara na krivo pitanje (da li je ekonomska kalkulacija moguća pod statičkim uvjetima, to jeste, kada je svaka nužna informacija dostupna i kada se nikakva promjena ne događa). U ovome smislu, matematičko rješenje je definitivno donijelo jedan teoretski standard debati, i skrenulo je pažnju umova od jednog fundamentalnog ekonomskog problema kako ga je Mises inicijalno prikazao. Ovaj fundamentalni ekonomski problem u osnovi je bio teoretsko pitanje *ekonomske dinamike* i uveo je nemogućnost izvođenja ekonomske kalkulacije u odsutnosti tržišnih procesa koji se izvode po poduzetništvu, pošto jedino poduzetništvo omogućuje ekonomskim djelatnicima da konstantno otkrivaju praktičnu disperznu informaciju koja je nužna da se načine tržišne procjene troškova i zarade.

Još jedna negativna posljedica matematičkog rješenja bila je i ekonomske kalkulacije. (Vidi *The Essence of Hayek*, str. 59 i 60). Glede priloga Zassenhausa vidi članak "On the Theory of Economic Planning", *International Economic Papers*, br. 6 (1956): str. 88-107. To je engleski prijevod njemačkog izvornog članka "Über die Ökonomische Theorie der Planwirtschaft", *Zeitschrift für Nationalökonomie* 5 (1934). Prijedlog Klare Tisch i Zessenhausa detaljno je analizirao i kritikovao Trygve J.B. Hoff u svom djelu *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 207-210. Vrijedne čitanja su i kritičke opservacije pomenutih autora koje je sačinio G. Halm u svom članku, "Further Considerations on the Possibilities of Adequate Calculations in a Socialist Community", *Collectivist Economic Planning*, str. 131-200.

ta da je ono dovelo do pogrešnog utiska da su se i Hayek i Robins, u reakciji na tvrdnje Taylora i Dickinsona, bili povukli na “drugu liniju odbrane”, i da su bili prepoznali da je ekonomska kalkulacija moguća teorija, ali da su, ipak, nastavili držati da je u praksi ona nemoguća, isključivo s razloga algebarske funkcionalnosti, to će reći, zbog praktične poteškoće rješavanja odgovarajućeg sistema jednadžbi. Osim što ova verzija priče počiva na prethodno opisanoj teškoj metodološkoj zabludi izjednačavanja teorije sa analizom ekonomskog ekvilibriuma, mi ne vjerujemo da ona odgovara stvarnosti iz sljedećih razloga.

Prvo, za Hayeka, suštinski argument za nemogućnost ekonomske kalkulacije ne prebiva u praktičnoj poteškoći algebarskog rješavanja neprojenih jednadžbi, već u nerješivom, teoretsko-dinamičkom problemu pretpostavke da centralna regulatorna agencija može doći u posjed subjektivne praktične informacije, koja se stvara u disperznoj formi, i koja je raspršena po umovima miliona ekonomskih djelatnika. U stvarnosti, u svom članku, “Sadašnje stanje debate”, objavljenom 1935, Hayek piše da je esencijalni ekonomski problem sa matematičkim rješenjem u sljedećem:

“...ubičajene teoretske apstrakcije koje su se koristile u objašnjavanju ekvilibriuma u jednom kompetitivnom sistemu uključivale su pretpostavku da je izvjesna razina tehničkog znanja već ‘data’... Teško da je i potrebno naglasiti da je takvo što apsurdna ideja, čak i utoliko ukoliko to znanje podrazumijeva ono za što bi se moglo reći da ‘egzistira’ u bilo kojem trenutku vremena. Ali dobar dio znanja aktualno utiliziranog ni u kom slučaju nije ‘u egzistenciji’ u ovoj ready-made formi.”¹⁹

Stoga, za Hayeka, fundamentalni problem kojeg postavlja ekonomska kalkulacija nema ništa zajedničko sa strogo “algebarskom” poteškoćom rješavanja odgovarajućeg sistema jednadžbi.

Drugo, kada Hayek spominje praktični problem rješavanja sistema jednadžbi, on na njega ukazuje kao na sistem koji je veoma drugačije naravi, ili ranga, u odnosu na fundamentalni problem koji je opisan u prvom razlogu iznad, i, u svakom slučaju, on mu pripisuje samo sekundarni značaj i na njega ukazuje samo usputno kada kaže:

19 F. A. Hayek (“The Present State of the Debate”, u *Collectivist Economic Planning*, 1935, str. 210).

“Sada, magnituda ove suštinske matematičke operacije ovisit će o broju nepoznatih koje treba odrediti. Broj ovih nepoznatih biti će jednak broju artikala koje treba proizvesti... U sadašnjem času teško se može reći o kojem se broju radi, međutim teško da će biti pre naglašavanje ako pretpostavimo da će se u dostatno uznapređovalom društvu ova magnituda mjeriti u stotinama hiljada. To znači da bi, u svakom narednom trenutku, svaka odluka morala biti zasnovana na rješenju jednakog broja simultanih diferencijalnih jednadžbi, što je zadatak koji, raspoložuci svim sredstvima koja su danas poznata, ne bi mogao biti izvršen ni u toku jednog cijelog vijeka.”²⁰

Nadalje, posve neovisno od razloga da kompjuterska znanost ne može riješiti problem ekonomske kalkulacije, razlozi koju su bili ispitani u trećem poglavlju, ukoliko se sada striktno fokusiramo na algebarski problem kojeg predstavlja sistem mnogobrojnih jednadžbi, uvidjet ćemo da se impresivni progres u kompjuterskoj tehnici, i nevjerovatni razvoj kompjuterskih kapaciteta, koji su danas stupili na scenu, dokazao neznačajnim u pogledu razrješavanja ovog problema. Zacijelo, prema Paulu Samuelsonu i Williamu Nordhausu, sa najmodernijim kompjuterima, kao i tehnikama koje su Herbert Scarf i Harold Kuhn razvili 60-tih i 70-tih godina prošloga vijeka, trenutno je moguće, i relativno jednostavno, razriješiti probleme ekonomskog ekvilibriuma sastavljenog od 50 tržišta i 10 ili 20 tipova konzumenata. Najmoderniji superkompjuteri mogli bi se iskoristiti za razrješavanje sistema jednadžbi baziranog na 1000 različitih tipova produktivnih faktora, 10.000 dobara (artikala), i 100 različitih konzumenata.²¹ Avaj, ove magnituda još uvijek ne

20 Ibid., str. 212. Ovaj argument je paralelan onome kojeg je predložio Pareto 1897. (Vidi poglavlje 4, bilješka br. 8).

21 Samuelson i Nordhaus (*Economics*, 1985). Hvale vrijedno je da u ovom izdanju njihove dobro znane knjige, Samuelson i Nordhaus priznaju validnost Hayekovog suštinskog argumenta, kada u podnožnoj bilješci dodaju: “Ali čak i ako bi ekstremno brzi kompjuteri — hiljadu puta moćniji od ovih današnjih — bili proizvedeni, još uvijek bismo se morali suočiti s još jednom nepotresivom preprekom: *Nemamo pristup ni najmanjem dijelu podataka koji su neophodni da se razriješiti kompleksni problem generalnog ekvilibriuma*” (ovaj izvadak smo preveli sa španskog izdanja *Economía*, 1985 [1986], str. 830). Šteta je što Samuelson i Nordhaus nedostojno srozavaju ovu fundamentalnu ideju na dno ove podnožne napomene i isključuju je iz glavnog teksta njihove poznate rasprave. Nadalje, ova suštinska ideja stoji u kontradikciji sa samim sadržajem knjige (str. 839 i 840

dolaze ni blizu broja različitih dobara (artikala) i usluga koje nalazimo u nerazvijenim ekonomijama, kao što je ona bivšeg Sovjetskog Saveza, gdje je broj proizvoda jedva nadilazio 12 miliona. Sir Alec Nove spomenuo je jedan komentar akademika Nikolaja Fedorenka, koji je izjavio da bi problem ekonomske kalkulacije, kojeg je nametao zadnji petogodišnji plan bivšeg Sovjetskog Saveza, za svoje formuliranje i rješavanje trebao 30.000 godina.²² Ma kako se neostvarivim ove brojke činile, ne smijemo se zavesti mišljenjem da to predstavlja fundamentalni razlog neuspjeha socijalizma. Jer i ako bi kompjuteri sutrašnjice mogli riješiti sisteme stotina miliona jednadžbi u desetini sekunde, uvijek će ostati nemogućim prisilno doći u posjed ekonomske informacije nužne za formuliranje takvih sistema jednadžbi.

u španskom izdanju), koji uključuje kratki i užasno zbudjujući sažetak debate i objavljuje da autori nisu uspjeli dokučiti fundamentalni ekonomski problem kojeg su Mises i Hayek objasnili u pogledu ekonomske kalkulacije. Povrh toga, sljedeća izjava je još uvijek bila prisutna u izdanju ovog Samuelsonovog priručnika iz 1989: "Sovjetska ekonomija je dokaz da, suprotno od onoga što su mnogi skeptici ranije vjerovali, socijalistička nalogodavna ekonomija može funkcionirati, i čak rasti." Ovo je sramotna tvrdnja, barem u svjetlu događaja koji su se počeli razvijati u Istočnoj Evropi te godine, i također to je informacija koja se, po prvi put, ukazala na površini istinske funkcije ovih ekonomija, informacija koju su izravno pružile interesne strane (Paul A. Samuelson, *Economics*, 1989, str. 837).

22 "Ovo je još jedna od poteškoća koja se dodaje nepreglednoj skali zahtjevano koordinacije između multimilionskih planskih instrukcija. Akademik Fedorenko znao se našaliti da bi plan za sljedeću godinu, u cjelosti provjerenom i izbalansiranom obliku, mogao biti spreman u periodu od 30.000 godina" (Vidjeti članak Aleca Novea, "Planned Economy," *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (London: Macmillan, 1987), 3:879-88; ovaj izvod se nalazi na str. 881. Nažalost, Alec Nove nije uspio prepoznati temeljni ekonomski problem kojeg je postavio socijalizam, i na ovom mjestu on nastavlja vjerovati da se ovaj problem sastoji samo od algebarske poteškoće rješavanja korespondirajućeg sistema jednadžbi. Da budemo precizni, Nove piše "po onom što je čuo" i objavljuje da nije pročitao niti razumio Misesov suštinski argument: "Kritičari, kao što su Barone i L. von Mises, istaknuli su neke velike slabosti u ovom pristupu socijalističkom planiranju: broj predviđenih kalkulacija bio bi enorman." Mi znamo da suštinski argument, kojeg je Mises očitovao protiv socijalističke ekonomske kalkulacije, nije bio ovaj (zapravo, to Mises nikada nije kazao izričito) već radije da, čak i kada bi bilo moguće riješiti neumjereno kompliciran sistem jednadžbi, pod socijalizmom, informacija koje bi bila potrebna da se formulira taj sistem, nikada ne bi bila poznata.

Treće, jedno od mogućih objašnjenja ovog krivog shvatanja Hayekovog stajališta, počiva u poretku njegovog predstavljanja tačaka ovog argumenta.²³ Zacijelo, u svojoj kritici matematičkog rješenja, Hayek slijedi poredak sličan onome koji bi morao slijediti svako ko bi se sučelio sa čisto algebarskim problemom. On otpočinje sa ukazivanjem na problem formuliranja odgovarajućih jednadžbi. Upravo na ovom mjestu Hayek spominje temeljni teoretski problem: nemogućnost doseganja (dolaženja u posjed) informacije koja je nužna za njihovo formuliranje. Hayek potom piše da, čak i ako pretpostavimo, u ime tog argumenta da je moguće formulirati jednadžbe koje opisuju sistem ravnoteže, da bi još uvijek bilo *praktički* nemoguće algebarski ga riješiti. Jasno, Hayek se fokusira na suštinski teoretski argument da je nemoguće dosegnuti informaciju nužnu za formuliranje odgovarajućih jednadžbi, i on dodjeljuje samo sekundarni značaj problemu njihovog algebarskog rješavanja.²⁴ Pa ipak, upravo zato što je slijedio ovaj poredak, u svom

23 Don Lavoie, u njegovoj istaknutoj knjizi, *Rivalry and Central Planning* (1985, str. 91), također dodaje argument da je, po njegovom mišljenju, Hayek počinio jednu stratešku grešku kada je uključio u svoju *Collectivist Economic Planning* (1935) engleski prijevod, kojeg je Barone objavio 1908, u kojem se spominjalo (ali samo u prolazu) da je planiranje bazirano na walrasovskom sistemu jednadžbi 'neostvarivo', i to uglavnom zbog poteškoća koje su sastavni dio rješavanja korespondirajućeg sistema jednačina. Lavoie je bio prilično upravo kada je zaključio: "Međutim, barem za Misesa i Hayeka, ako ne i za Robbinsa, ovaj problem je bio *formuliranje jednadžbi* — a ne njihovo rješavanje. U svijetu kompleksnosti i trajne promjene, centralnim planerima bi nedostajalo znanje o koeficijentima koji ulaze u ove jednadžbe." (1985, str. 91)

24 Lionel Robbins je vjerovatno bio ponajmanje jasan u pogledu isticanja ove naprosto sekundarne naravi argumenta koji se tiče praktične poteškoće algebarskog rješavanja sistema walrasovskih jednačina. Čini se da je Robbins bio toliko ubijeđen u apsurdnost razmatranja jednog praktičnog rješenja ovog tipa, da se nije zamajavao razvijanjem i rafiniranjem fundamentalnog teoretskog argumenta. Ipak, u njegovu odbranu, može se ukazati na Robinsove opservacije o ekonomskoj kalkulaciji, koju je on uključio, ali dajući joj drugorazredni značaj, u knjigu posvećenu analizi problema jedne druge vrste (naime, identificiranju uzroka Velike Depresije). Na stranici br. 151 njegova djela *The Great Depression* (New York: Macmillan, 1934) nakon ustanovljavanja da je "na papiru" zamislivo da problem ekonomske kalkulacije bude riješen preko niza matematičkih kalkulacija, on zaključuje: "Ali u praksi ovo rješenje je prilično nefunkcionalno. Ono bi učinilo nužnim izvođenje miliona jednačina na bazi miliona statističkih tabela baziranih na mnogo više miliona individualnih računanja. Do vremena kada bi

objašnjavanju, mnogi komentatori debate su pogrešno pretpostavili da se Hayek povukao na drugu "liniju odbrane" i sakrio iza praktičkih poteškoća rješavanja sistema jednadžbi, umjesto da se usredišti na teoretski argument logičke nemogućnosti. Takvo tumačenje je neosnovano, i Hayek ga je osobno pobio do u detalje.²⁵

Četvrto, Mises je posebno jasno pokazao da argument koji naglašava da bi bilo teško algebarski razriješiti ovaj sistem jednadžbi, nije samo sekundarne prirode, kako je to Hayek vjerovao, nego i totalno nenužan i teoretski irelevantan.²⁶ Za Misesa, fundamentalni problem je da znanje koje je nužno za formuliranje jednadžbi ekvilibriuma nikada ne može biti centralno dostupno. Nadalje, 1940. godine, on je iznio dodatni argument, kojeg Hayek nije unaprijed razvio, da čak i kada bi sistem jednadžbi, koje opisuju stanje ekvilibriuma, mogao biti formuliran (što je jedan neizvodiv podvig uko-

ove jednadžbe bile riješene, informacija na kojoj se baziraju postala bi zastarjela, i one bi morale biti računane iznova. Sugestija da je praktično rješenje problema planiranja moguće na osnovu paretoevskih jednadžbi, jednostavno naznačava da oni koji su ih predložili nisu shvatili šta ove jednadžbe znače."

25 "Vjerujem da bih, možda, trebao pojasniti da nikada nisam priznao da je Lange pružio teoretsko rješenje ovog problema, i da nakon toga nisam ustuknuo od isticanja praktičkih poteškoća. Ono što sam rekao (u *Individualism and Economic Order*, na stranici br. 187) jeste, naprosto, to da bi, iz činjenično lažne hipoteze da odbor za centralno planiranje može upravljati svom nužnom informacijom, logički bi slijedilo da je ovaj problem u početku razriješen. *Izvesti iz ovog promatranja 'priznanje' da zbiljski problem može biti riješen u teoriji, bilo bi prilično skandalozno krivo predstavljanje ovoga.* Niko, naravno, ne može prenijeti na drugoga sve znanje koje posjeduje, a zasigurno ne onu informaciju koju je mogao otkriti jedino ako bi tržišne cijene rekle šta je vrijedno traženja." Pogledati F.A. Hayekov članak objavljen u aprilu 1982. godine u *Economic Affairs*, "Two Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation", preštampano kao IV dio knjige *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama i Kurt R. Leube (Stanford: Hoover Institution, Stanford University, 1984, str. 58).

26 Zapravo, za Misesa, "nema potrebe naglašavati činjenicu da bi bajkovita brojka jednačina, koje bi se morale riješiti svakim danom iznova, zbog praktičke utilizacije ovog metoda, cjelokupnu ovu ideju učinile apsurdnom, pa čak i ako bi ona bila jednim, zaista, razumljivim supstitutom za tržišni ekonomski proračun. *Stoga konstrukcija elektronskih računara ne utječe na naš problem.*" (Ludwig von Mises, *Human Action*, 1966, str. 715, i posljednji redak podnožne bilješke br. 11, na str. 715). Esteban F. Thomsen izražava slično viđenje u svom radu *Prices and Knowledge: A Market Process Perspective* (1992, str. 83-86).

liko koristimo znanje dostupno u stvarnom životu), on još uvijek ne bi nimalo pomogao planerskim ili regulatornim vlastima koje moraju odlučiti koje bi posebne odluke pomjerile takvu ekonomiju od tekućeg, stvarnog stanja disekvilibruma ka željenom, idealnom stanju ekvilibriuma. Po riječima samoga Misesa:

“Bila je ozbiljna pogreška vjerovati da stanje ekvilibriuma može biti izračunato, sredstvima matematičkih operacija, na osnovu spoznaje uvjeta u neekvilibriumskom stanju. Ništa manje je pogrešno vjerovati da takvo znanje uvjeta pod jednim hipotetičkim stanjem ekvilibriuma može biti od bilo kakve koristi za djelatnika u njegovoj potrazi za najboljim mogućim rješenjem problema sa kojima je sučeljen u svojim svakodnevnim odlukama i aktivnostima.”²⁷

27 Ovaj briljantni dodatni argument Misesov, koji nije bio odbačen, pojavio se, po prvi put, na njemačkom jeziku u njegovoj *Nationalökonomie: Theorie des Handelns und Wirtschaftens* (1940, str. 641-645), u odjeljku br. 4 (“Die Gleichungen der mathematischen Katallaktik”) poglavlja kojeg je on posvetio konfuznim pokušajima da se riješi problem ekonomske kalkulacije. Najprije, 1938. godine, suštinske ideje u ovoj sekciji bile su objavljene na francuskom pod naslovom “Les equations de l’économie mathématique et la probleme de calcul économique en regime socialiste”; *Revue d’Économie Politique* [1938]: str. 1055-1062). Ovaj članak je preštampan u istome žurnalu pedeset godina kasnije u br. 97 [6], Novembar-Decembar, 1987, sa komentarom Jeana Benarda, koji je otkrio da ovaj autor također nije uspio dokučiti ekonomske probleme koje podrazumijeva socijalistička ekonomska kalkulacija. Ovaj argument je kasnije proširen i dalje razrađen na engleskom jeziku u knjizi *Human Action* (1966, str. 710-15).

4. METODA “ISPROBAVANJA I POGREŠKE”

Još davne 1935. godine, Hayek je sumnjao da su Taylor i Dickinson zaista imali na umu, kao razrješenje problema ekonomske kalkulacije, jedan metod koji bi doslovce bio baziran na matematskom rješavanju walrasovskog sistema jednadžbi. Umjesto toga, Hayek je vjerovao da je ono što su Taylor i Dickinson, zaista, iako dvoznačno, predlagali bila stalno ponavljajuća potraga za rješanjem walrasovskog sistema jednadžbi procedurom baziranom na metodi “isprobavanja i pogreške”.²⁸

Hronološki gledano, Taylor je bio prvi koji je jasno spomenuo metodu isprobavanja i pogreške. Ustvari, za njega: “Metoda isprobavanja i pogreške... sastoji se od isprobavanja čitavog niza hipotetskih rješenja dok se ne nađe ono koje garantira uspjeh.”²⁹ Dickinson, sa svoje strane, bio je nešto manje eksplicitan, i prosto je ukazivao na “proces sukcesivnog približavanja” ispravnom rješenju.³⁰ Imajući na umu dvoznačnu i zbunjujuću kvalitetu nji-

28 “Nezamislivo je da bi iko ko zna magnitudu zadatka koji se ovdje podrazumijeva, mogao ozbiljno predložiti sistem planiranja baziran na tako razuđenom sistemu jednadžbi. Ono što se, zapravo, motalo po glavama onih koji su promicali ovakvu vrstu analize, jeste jedno vjerovanje da počinjući od date situacije, koja je bila ona predpostojeećeg kapitalističkog društva, *adaptacija minornih promjena, koje se događaju iz dana u dan, može postupno biti iznesena metodom isprobavanja i pogreške.*” F.A. Hayek, “The Present State of the Debate”, *Collectivist Economic Planning*, str. 213.

29 Fred M. Taylor, “The Guidance of Production in a Socialist State”, u *On the Economic Theory of Socialism*, str. 51.

30 Henry D. Dickinson (“Price Formation in a Socialist Community”, 1933, str. 241). Između prijedloga koje su ponudili Taylor i Dickinson 1928 i 1933, jedan drugi Amerikanac, Willet Crosby Roper, 1931. godine je predložio me-

hovich spisa, nije lahko izvući jasnu i detaljnu ideju o tome što su Taylor, Willet Crosby Roper, i Dickinson razumijevali pod metodom “isprobavanja i pogreške”, iako je u počelu ovaj metod bio predložen kao jedna *varijanta* matematskog rješenja, zapravo jedan pokušaj da se izbjegne opaki problem nužnosti da se algebarski razriješi ekstremno kompleksan sistem jednadžbi. Zapravo, ovi autori, baš kao i sam Lange (kao što ćemo vidjeti), smatrali su da je matematičko rješenje najprihvatljivije, iako su osjećali da bi, sve dok praktične poteškoće pronalaženja rješenja za odgovarajući sistem jednadžbi ostaju, bilo moguće dosegnuti veoma bliske aproksimacije procedurom isprobavanja i pogreške. Bilo bi jedino neophodno usvojiti ekvilibrium rješenja naslijeđen od prethodnog kapitalističkog sistema i zatim načiniti marginalne prilagodbe koje su nužne da se vrati sistem na stanje ekvilibriuma kad god se promjena javi.

Praktički način da se ovaj metod upotrijebi bio bi da se izda

tod isprobavanja i pogreške i vjerovao da bi usljeđujući manjkovi, evidentni u ekonomskom sistemu, bili jasan znak centralnom autoritetu da bi trebao modificirati svoje instrukcije i da bi ga to usmjerilo “ispravnom” rješenju. Međutim, iako Roper ne otkriva da mu je socijalizam jako simpatičan, on je jasno svjestan enormnih poteškoća, koje bi se javile u praksi, kada bi se metoda isprobavanja i pogreške, koju je i sam predlagao, primijenila. On posebno naglašava: “Ovakav opis ovog procesa čini da se on doima prilično jednostavnim i lahko ostvarivim. To je očigledno pitanje podešavanja nekolicine pogrešaka na početku, a potom stajanja po strani i promatranja kako sistem radi. Ali ponovno, *ovdje mi ignoriramo nevjerojatnu komplikaciju ekonomskog procesa ...* Pri uspostavi cjenovnog sistema sa, pretpostavimo, jednom ili dvije zamjetljive pogreške (što je gotovo nevjerojatna pretpostavka), ta jedna ili dvije pogreške bi involvirale promjene koje bi se protezale kroz cijelu strukturu. A ukoliko bi broj ozbiljnih pogrešaka bio veći, onda bi on uzeo prilično vrijeme, i još veće vrijeme za brižno računanje kojim bi se dosegnula pozicija ekvilibriuma, gdje bi se ovim faktorima dodijelila cijena tačno usklađena sa marginalnom produktivnošću, a gdje bi, nadalje, ove cijene bile jednake cijenama dodijeljenim faktorima jednake efikasnosti, i gdje bi, naposljetku, cjelokupan teoretski sistem stabilnog ekvilibriuma bio ozbiljen. *U stvarnosti, ovaj bi ekvilibrium mogao biti dosegnut jedino u jednoj statičnoj ekonomiji koja nikad ne može postojati...* Čini se sigurnim ustanoviti da je cjenovni *aparatus*, koji je nužan za jedan efikasan centralizirani kolektivizam, u najboljem slučaju, tek jedna daleka mogućnost.” On zaključuje: “To naznačava da najbolja šansa za uspjeh socijalističkog društva počiva u jednoj decentraliziranoj organizaciji koja zadržava, koliko god je to moguće, snažne odlike kapitalizma”; Willet Crosby Roper, *The Problem of Pricing in a Socialist State* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1931), str. 58, 59, 60, 62.

naredba menadžerima i ljudima zaduženim za različite sektore, industrije i kompanije da neprestano prenose centralnoj planerskoj agenciji svoje znanje o različitim produkcijskim uvjetima općenito, i o različitim kombinacijama proizvodnih faktora posebno. Temeljeći se na primljenoj informaciji, centralna planerska agencija bi uvjetno uspostavila čitav niz provizornih cijena, koje bi onda morale biti priopćene menadžerima kompanija, tako da bi oni mogli procijeniti količine koje su u stanju proizvesti po ovim cijenama i djelovati u skladu s tim. Aktivnost menadžera bi otkrila pogreške, koje bi na sebe preuzele oblik produkcijskih manjkova (kad god bi opskrba pretekla potražnju). Manjak ili višak u izvjesnoj liniji produkcije nagovijestio bi centralnoj planerskoj agenciji da uspostavljena cijena nije ispravna i da, prema tome, ona treba biti odgovarajuće smanjena ili dignuta, u skladu sa okolnostima. Ovaj proces bi se ponavljao dok se ne uspostavi traženi ekvilibrium. Izuzetno hvaljen metod isprobavanja i pogreške u osnovi se temelji upravo na ovome.

Kritika metode isprobavanja i pogreške

Metoda isprobavanja i pogreške koju smo upravo opisali nije samo zavodnički jednostavna, već je, iz razloga koje ćemo sada objasniti, ona daleko od toga da može razriješiti fundamentalni ekonomski problem kojeg socijalizam pred nas postavlja.

Prvo, teoretski je apsurdno misliti da bi istinski kapitalistički sistem ikada mogao dosegnuti stanje ekvilibriuma. U kapitalističkom sistemu, cijene koje učesnici transakcije uspostavljaju su tržišne cijene, koje su u stalnom mijenjanju, i njih vodi kreativna snaga poduzetništva; to nisu cijene ekvilibriuma koje bi socijalistički sistem mogao nekako naslijediti kao pouzdanu stvarnu poziciju. Stoga, teoretičari socijalizma ne odaju samo duboki nedostatak razumijevanja s obzirom na to kako tržište funkcionira, već paradoksalno, oni također priznaju da, sa tačke gledišta njihove (pogrešne) koncepcije, tržište, kako to obično biva u ekvilibriumu, funkcionira daleko "bolje" negoli što u stvarnosti to radi. Kontrastno tome, znamo da se tržište nikada ne nalazi u ekvilibriumu i da, daleko od nesavršenstva, to baš naprotiv predstavlja najintimniju i naj-

tipičniju karakteristiku tržišta. Otuda je posebno patetično da su teoretičari socijalizma morali odustati od kritikovanja tržišta zbog njegovog manjka ekvilibriuma u taktičkom interesu prezentiranja metode pokušaja i pogreške koja će socijalizam učiniti mogućim i koja samo na predviđajući način može biti formulirana zasnivajući se na ekvilibriumskim cijenama kapitalističkog sistema koje su tako pokudili.

Drugo, nedopustivo je pretpostaviti da će promjene, koje bi uzele maha u ekonomskom sistemu kada se jednom stvari počnu kretati od kapitalizma ka socijalizmu, biti relativno neznčajne. Baš naprotiv, promjene i izvitoperenja bile bi neizbježno tako velike, u svim ekonomskim i društvenim područjima, da bi učinile nužnim jedno cjelovito i posvemašnje restrukturiranje cijelog cjenovnog sistema. To bi ishodilo iz iščeznuća prava na vlastite faktore produkcije i drastične promjene u distribuciji prihoda koja rezultira iz svakog revolucionarnog zaokreta od jednog ekonomskog sistema ka drugome. Pa ipak, također to bi se javilo iz veoma izmijenjenih percepcija, koje imaju različiti ekonomski agenti, o krajnjim ciljevima, i sredstvima dostupnim za postizanje tih ciljeva, u svjetlu različitog mjesta kojeg svaki pojedinac zauzima u novom društvenom ambijentu i u svjetlu nepreglednog stupnja institucionalne prisile i uspostavljene rigidnosti, nauštrb slobodnog poduzetništva u svim društvenim oblastima. Prema tome, teoretski je nedopustivo držati da bi cijene, koje su postojale u kapitalističkom ekonomskom sistemu netom prije uvođenja socijalizma, mogle biti uzete kao početna tačka, koja bi trebala biti slijeđena putem jednostavnih podešavanja koja su potrebna radi održavanja sistema u ekvilibriumu.³¹

31 F.A. Hayek, "The Present State of the Debate", u *Collectivist Economic Planning*, 1935, str. 213. U vezi s ovim Hayek naprosto slijedi intuiciju koju je inicijalno razvio Mises, koji je, davne 1920, kazao: "Tranzicija u socijalizam, koja za posljedicu ima izjednačavanja razlika u приходima i rezultirajućih prilagodbi u konzupciji, a samim tim i u proizvodnji, mijenja sve ekonomske podatke, na takav način da povezujuća nit sa krajnjim stanjem stvari, u prethodno postojećoj kompetitivnoj ekonomiji, postaje nemoguća"; Ludwig von Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth", u *Collectivist Economic Planning*, str. 109-110. Kada povežemo ovo rezonovanje sa onim predstavljenim u bilješci br. 27, uvidjet ćemo da je osnovni element kojeg je Mises uveo 1920. godine bio kompletiran i usavršen u toku perioda od dvadeset godina, a taj proces je

Treće, sve i ako zamislimo, za potrebe argumentacije, da promjena iz kapitalizma u socijalizam ne zahvata signifikantno cjenovni sistem, nužno će bit prisjetiti se da, samo u rijetkim slučajevima, višak ili manjak proizvoda pouzdano nagovještava centralnoj planerskoj agenciji šta bi trebala raditi sa cijenama. Specifično, različiti ekonomski agenti moraju imati izbore koje će zaista promovirati kao izbore ukoliko manjak ili višak proizvoda nagovijesti da je neophodno podići ili spustiti unaprijed određenu cijenu. Drugim riječima, kad god alternative ne postoje, ili kad se one ne naziru, manjkovi imaju malo smisla, s obzirom da oni bivaju prisiljeni nedostatkom dobara i usluga, ili nedostatkom znanja o dobrima i uslugama, koje su slične, ali različitog kvaliteta, ili dostupne po različitim cijenama, ili čak onih dobara i usluga koje su različite, ali koje se u izvjesnoj mjeri mogu koristiti kao zamjene. Otuda slijedi da manjak nije simptom koji automatski nagovještava da bi cijena trebala biti podignuta, pošto bi, u mnogim prilikama, najekonomičniji način djelovanja bio pokušaj da se razviju, uvedu i pokušaju novi alternativni produkti.

Četvrto, da bi manjak bio signifikantan, i da bi na bilo koji način potpomogao centralnoj planerskoj agenciji da donese odluke, također je nužno da broj "vaučera" izdatih za preuzimanje kontrole nad faktorima proizvodnje i potrošačkim dobrima i uslugama ne bude prekomjeran. (Mi ne kažemo "monetarnih jedinica", jer kao što smo objasnili iznad, koncept novca se radikalno razlikuje u socijalističkom i kapitalističkom sistemu.) Zacijelo, ukoliko se previše monetarnih jedinica izdaje, doći će do generaliziranih manjkova dobara, usluga, i proizvodnih resursa, a ovaj manjak neće pružiti nikakav precizan nagovještaj koliko bi cijena svakog dobra, usluge, ili faktora proizvodnje trebala biti podignuta, niti do koje bi količine produkcija svakog od ovih tipova trebala biti povećana.³²

pružio sljedeću verziju: (i) definitivna zabluda je vjerovanje da inicijalni uvjeti korespondiraju onima koji vladaju u stanju ekvilibriuma; (ii) nije moguće izračunati konačno stanje ekvilibriuma zbog izostanka informacije; i (iii) ukoliko se i pretpostavi, za ime argumenta, da su dva pređašnja problema bila riješena, ne bi se našao apsolutno dostupan vodič koji bi usmjeravao neizbrojna djelovanja koja su nužna da bi se došlo od inicijalnog stadija ekvilibriuma do konačnog stadija ekvilibriuma (što je kulminacija Misesovog argumenta; vidi bilješku br. 27).

32 Trygve J.B. Hoff veoma grafički objašnjava da "baš kao što u tenisu rezultat

Peto, ukoliko, kao što se obično događa, manjak skonča manifestirajući se u smislu jedne hronične i ponavljajuće karakteristike socijalističkog sistema, ekonomski agenti (konzumenti, menadžeri itd...) prije ili kasnije počet će učiti iz iskustva, i njihova urođena poduzetnička sposobnost vodit će ih ka tome da pokušaju doći u posjed svakog dobra kojeg je moguće dobiti u zamjenu za odgovarajuće monetarne jedinice. Zato se i javlja generalizirani uzmak ka zbiljskim vrijednostima na strani svih ekonomskih agenata, koji se pokušavaju domoći bilo čega, pa čak i ako im to odmah i ne treba, budući da uviđaju da je nestašica dominantna karakteristika ekonomskog sistema i da ih ona tjera da se domognu bilo kakvog tipa dobara, pa čak i onih nepotrebnih, kao predostrožnost za buduća vremena kada bi dotična dobra mogla postati, u isti mah, i koristiva i nedostupna. Janos Kornai veoma je jasno rasvijetlio da u socijalističkom sistemu, industrijski menadžeri uskoro otkrivaju da nestašica različitih unosa, ili produktivnih faktora, predstavlja jednu hroničnu i dominantnu karakteristiku. Nadalje, menadžer uviđa da ne gubi ništa održavajući veoma širok inventar proizvodnih faktora, budući da finansijska cijena toga, zahvaljujući odsutnosti rigoroznih budžetskih ograničenja, ne predstavlja mu nikakav zbiljski problem. Kontrastno tome, ukoliko menadžer nije u stanju zahvaljujući nedostatku izvjesnog materijala ili faktora proizvodnje, da postigne cilj kojeg je centralna planerska agencija prisilno nametnula, dotični menadžer se suočava sa jednim veoma signifikantnim i veoma stvarnim rizikom. Shodno tome, otuda povire dvostrana, kontinuirana tendencija da se zahtijeva i akumulira pretjerana količina svih vrsta unosa, ili faktora proizvodnje, uključujući i one koji nisu striktno neophodni, i za posljedicu toga, manjak resursa, posvud prisutan, neizbježno postaje definirajućom karakteristikom socijalističkog ekonomskog sistema.³³ Stoga, očigledno je da, ako ekonomski sistem biva apsolutno, hronično i konstantno

6-0, 6-0 ne daje naznake o tome koliko je pobjednik bolji, da tako isto i dionice neprodanih dobara ne objavljuju koliko snažno su drugačija dobra poželjna". *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 117-118.

33 Pogledati radove Jánoša Kornaija *Economics of Shortages* (Amsterdam: North Holland, 1980), i *Growth, Efficiency and Shortages* (Berkeley: University of California Press, 1982).

rešetan manjkovima većine ekonomskih i konzumerskih dobara i proizvodnih faktora u društvu, da onda centralna planerska agencija ne može nikako naći rješenje za ekvilibrium jednim procesom isprobavanja i pogreške koji je baziran na promatranju *manjkova* koji se javljaju u ekonomskom sistemu.³⁴

Šesto, moramo naglasiti da ekonomski sistem nije tek jedan konglomerat izoliranih dobara i usluga, u kojem manjak ili višak bilo kojeg posebnog produkta automatski nagovještava potrebu za podizanjem ili spuštanjem cijena. Naprotiv, ekonomski sistem kontinuirano potiče stvaranje skupa blisko povezanih konzumentskih dobara i usluga i faktora proizvodnje. Tako, naprimjer, manjak nekog dobra ne može biti evidentan, pa čak i ako se zbilja javi, zato što je zamaskiran prisutnošću ili odsutnošću drugih dobara koja su direktno ili indirektno srodna kao komplementarna ili zamjenska dobra. Također bi se moglo desiti da se manjak pojavljuje, ali da je, zbog okolnosti, mudrije bolje iskoristavnije postojećih zamjenskih dobara, nego da se podiže cijena. To znači da centralna planerska agencija ne bi bila vođena manjkom i viškom individualnih dobara, već bi morala nadzirati, i biti svjesna, manjkova i viškova svih dobara, onih međusobno povezanih. Tako, jedan metod koji je, nalik metodu pokušaja i pogreške, dizajniran da bude primjenjivan zasebno za svako dobro ili uslugu biti će patentno beskoristan.³⁵

34 Hoff također ukazuje da pod ovim uvjetima još jedan nerazrješivi problem prebiva u *stupnju* povećanja cijena koje centralna agencija za planiranje mora ustanoviti kad god se manjak pojavi. Prema Hoffu, činjenica da manjak postoji ne prenosi nikakvu informaciju o tome kako (to jeste, u vezi s kojim posebnim dobrom i do kojeg stupnja) izvesti korespondirajući rast cijena. Pogledati njegovu *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 119.

35 Ovaj argument dugujem Robertu Bradleyu, iz odsjeka za ekonomiju Univerziteta u Houstonu. Vidi "Socialism and the Trial and Error Proposal", pt. 4 njegovog članka, "Market Socialism: a Subjectivist Evaluation" (1981, str. 28-29); *The Journal of Libertarian Studies* 5, br. 1 (1981): str. 28-29. Bradley zaključuje: "Logički je nemoguće da neko dobro i njegova zamjenska dobra imaju ekvilibrirane cijene, a da njihove cijene ne budu indikatori tog nedostatka. U ovome slučaju, loše cijene tek kamufliraju jedne druge. Tako da možemo vidjeti da monitoring pojedinačnih cijena nije dovoljan; biro za centralno planiranje morao bi biti u stanju komandovati svim međuodnosima u cijenama. Stoga metoda 'isprobavanja i pogreške' postaje neadekvatnom pošto se na cijene ona primjenjuje samo individualno". (str. 29)

Sedmo, Mises se zalaže da je metod isprobavanja i pogreške jedini primjenjiv kao sredstvo bavljenja problemima u kojima je korektno rješenje prepoznatljivo po nizu neosporivih znakova i činjenica koje su neovisne od samog metoda pokušaja i pogreške. Okolnosti su sasvim drugačije kada se jedini dostupni znak pronalaska ispravnog rješenja ogleda upravo u činjenici da je on nađen posredstvom metoda ili procesa koji se smatra prikladnim za rješavanje tog problema. Ili da predstavimo to na drugačiji način, metod isprobavanja i pogreške može biti koristan kada jedno parče znanja postoji kao odnosna tačka prema kojoj se mora podesiti odgovarajuće rješenje. Ukoliko, kao što se događa u socijalističkom sistemu, ova odnosna tačka ne postoji zato što su odgovarajući poduzetnički tržišni procesi eliminirani, agenciji za centralno planiranje nedostajat će vodič koji je neophodan za pristupanje ispravnom rješenju preko mehanizma isprobavanja i pogreške. I neka niko ne kaže da se takav vodič sastoji upravo od objektivnih viškova ili manjkova. Izvan činjenice da, kao što smo već mogli vidjeti, ovi vodiči nisu ni objektivni niti nagovještavaju, izvan svake sumnje, što se treba učiniti, ti vodiči se javljaju kao endogeni rezultat primjene metode isprobavanja i pogreške, i stoga oni ne tvore objektivnu uputu ni u kom smislu. Oni su naprosto uzastopni, svojevljni, i slučajni izrazi kružnog procesa diskoordinacije i neučinkovitosti, i prema tome procesa koji ne vodi ničemu. U ekonomiji, u kojoj se ljudi osjećaju slobodnim da obavljaju poduzetništvo, u izvjesnom smislu bi se moglo reći da, kada različiti ekonomski agenti djeluju poduzetnički, da oni tada slijede proceduru isprobavanja i pogreške kako bi se pristupilo prihvatljivim rješenjima; to znači otkriti i koordinirati nepodesnosti koje se javljaju u društvu. To je tako zato što međupovezano poduzetništvo sastavljeno od različitih djelatnika generira informaciju, koja se ne može pojaviti iz izolirane aktivnosti svakoga pojedinca, bez obzira na to koliko je metod isprobavanja i pogreške mogao biti upotrebljavan, a ova informacija je suštinski sirovinski materijal na osnovu kojeg se mogu procjenjivati profiti i troškovi svake zasebne ljudske akcije. Na ovaj način, prateći vodič kojeg pružaju kalkulacije profita i gubitaka, ekonomski agenti nastoje djelovati na koordiniran način. Kontrastno tome, ukoliko se prisilno spriječava slobodno obavljanje poduzetništva, tada se i eli-

minira onaj jedini proces koji dozvoljava koordinirano podešavanje različitih pojedinačnih ponašanja koje život u ljudskom društvu u sebi smiruje. Shodno tome, neko na taj način eliminira i jedinu vanjsku uputu koja omogućava svakom zasebnom djelatniku da otkrije da li se približava rješenju koje je za njega najpodesnije ili ne.³⁶

Osmo, krucijalna slabost metode isprobavanja i pogreške jeste to što ona uključuje pretpostavku da će zajednica ostati statična, i da se stoga većina društvenih okolnosti neće mijenjati dok je “isprobavanje” u toku, a dok se otkriva moguća “pogreška”. Pa ipak, ukoliko ustanovimo da (kao što se to uvijek događa u stvarnom životu) podešavanja iskrsavaju iz posvud raširenih promjena koje do izvjesnog stupnja zahvataju cijene svih produkcijskih faktora i konzumerskih dobara i usluga, onda bilo koja korekcija koja je zamišljena kao posljedica stvarnih ili prividnih pogrešaka, biti će uvijek donesena prekasno, i uvijek će biti duboko iskrivljujuća. Drugim riječima, kao što je to Hayek prikazao³⁷, upotreba

36 Prema Misesu: “Metoda isprobavanja i pogreške primjenjiva je na sve slučajeve u kojima je ispravno rješenje prepoznatljivo kao takvo po nepogrešivim znakovima, koji ne ovise o samoj metodi isprobavanja i pogreške... Stvari su prilično drugačije ukoliko je jedini znak ispravnog rješenja to što je ono dosegno primjenjivanjem metoda kojeg se smatra prigodnim za rješenje ovog problema. Ispravan rezultat multiplikacije dvaju faktora prepoznatljiv je samo kao rezultat ispravne primjene procesa naznačenog aritmetikom. Ispravan rezultat bi se mogao pokušati pogoditi metodom isprobavanja i pogreške. Ali, ovdje taj metod neće biti zamjenom za aritmetički proces. Bilo bi to prilično isprazno, ukoliko aritmetički proces ne bi priskrbio mjeru za razdvajanje tačnog od netačnog... Ako bi neko želio nazvati poduzetničko djelovanje primjenom metode isprobavanja i pogreške, taj neko ne bi smio zaboraviti da je ispravno rješenje lahko prepoznatljivo kao takvo; to je priliv viška prihoda nad troškovima. Profit govori poduzetniku da konzumeri odobravaju njegove poduhvate; a gubitci, da ih isti odbacuju. Problem socijalističke ekonomske kalkulacije je upravo ovaj: da u odsutnosti *tržišnih* cijena faktora proizvodnje, računanje profita i gubitaka nije izvodivo” (*Human Action*, 1966, str. 704-705).

37 Prema riječima Hayeka: “Skoro svaka promjena svake zasebne cijene donijela bi promjenu stotina drugih nužnih cijena, i većina ovih drugih promjena ni u kom slučaju ne bi bila proporcionalna, nego bi bila uplvisana različitim stupnjevima elastičnosti potražnje, mogućnosti zamjene, i drugim promjenama u metodi proizvodnje. Zamišljati da bi se sva ova podešavanja mogla izvesti sukcesivnim naredbama centralne vlasti kada nužnost postane primjetna, i da potom sve cijene ostaju fiksirane i nepromijenjene dok se neki stupanj ekvilibriuma ne

metode isprobavanja i pogreške nije održiva u stvarnom svijetu, u kojem se promjene trajno dešavaju. Svaka individualna promjena donosi skoro bezbrojne utjecaje na cijene, kvalitet, i tipove dobara proizvedenih u društvu, i zato je nemoguće nadoći, posredstvom metode isprobavanja i pogreške, do rješenja za hipotetički ekvilibrium prije nego što nove i usljeđujuće promjene u informaciji to rješenje učine posvema zastarjelim i neupotrebljivim. Ukoliko bi stvarni svijet bio nepromjenljiv, i ako bi informacija ostajala biti konstantnom, iznalaženje cjenovnog sistema ekvilibriuma posredstvom metode isprobavanja i pogreške moglo bi se doimati nešto više održivim, ukoliko bi se mislilo da ekvilibrium može tvoriti unekoliko čišći ambijent odnosno tačku uz koju bi se mogla uspoređivati različita, moguća i probna rješenja. Međutim, suprotno onome što bi socijalistički teoretičari mogli pretpostaviti, zbiljski svijet se ne nalazi u ekvilibriumu, a nije ni statičan, i stoga je nemoguće naći rješenje za odgovarajući sistem jednadžbi posredstvom metode isprobavanja i pogreške.

Deveto, i ujedno posljednje, najmoćniji argument protiv metode isprobavanja i pogreške jeste da ona posvema isključuje poduzetništvo (vidi drugo poglavlje). Suštinsko pitanje je *ko* će biti *taj* koji će primijeniti metodu isprobavanja i pogreške. Jasno, ukoliko odluke u pogledu usvajanja probnih i privremenih rješenja nisu donesene od strane individualnih ekonomskih agenata koji posjeduju praktičnu informaciju, onda će metod isprobavanja i pogreške

dosegne, zasigurno je apsurdna ideja... Bazirati autoritarno fiksiranje cijena na promatranju jednog malog odsječka ekonomskog sistema, predstavlja zadatak koji ne može biti racionalno izveden pod bilo kakvim okolnostima. "The Present State of the Debate", *Collectivist Economic Planning*, str. 214. Pet godina kasnije, 1940, u svom odgovoru Langeu, Hayek će još jasnije kazati: "Teško je potisnuti sumnju da je ovaj posebni prijedlog (metod isprobavanja i pogreške) rođen iz pretjerane obuzetosti problemima čiste teorije stacionarnog ekvilibriuma. Ukoliko u stvarnome svijetu mi moramo operisati sa približno konstantnim podacima, to jeste, ukoliko bi se problem sastojao iz pronalaska cjenovnog sistema koji bi se onda mogao ostaviti manje-više nepromjenjenim na jedne duge periode, onda razmatrani prijedlog ne bi bio tako nerazuman. Sa datim i konstantnim podacima, takvom stanju ekvilibriuma zacijelo bi se moglo pristupiti metodom isprobavanja i pogreške. *Ali ovo je daleko od toga da bude stanjem u stvarnom svijetu, gdje je neprestajuća promjena pravilo.*" "Socialist Calculation III: The Competitive Solution", u *Individualism and Economic Order*, str. 188.

voditi ničemu, iz razloga kojeg smo potcrtali u trećem poglavlju. K tome još, centralnoj planerskoj agenciji bi manjkalo vitalne praktične informacije koja se stvara, i koja je dostupna, samo u umovima ljudi koji djelaju obavljajući poduzetništvo. Nadalje, informacija koja je neophodna kako bi se koordiniralo i podesilo društvo neće ni biti stvorena ukoliko svi nisu slobodni da obavljaju poduzetništvo. I ukoliko se ova informacija čak ne generira, ona teško da može biti prenesena centralnoj planerskoj agenciji. Kao što smo već spomenuli, ukoliko bi metoda isprobavanja i pogreške trebala imati ikakvog smisla, ona onda mora biti primijenjena na individualnu ravan u kontekstu tržišne ekonomije u kojoj su ljudi posve slobodni da obavljaju poduzetništvo, i u kojoj oni mogu, bez zadržke, uživati plodove vlastite poduzetničke kreativnosti. Nadalje, prisjetimo se da je informacija striktno subjektivna, i da će različiti djelatnici na različite načine interpretirati iste opažljive događaje iz zbiljskoga svijeta, i tako generirati različitu informaciju o njima u skladu sa posebnim okolnostima u kojima se nalazi svaki od djelatnika i u skladu sa kontekstom u kojem djela. Kada se centralna planerska agencija nalazi suočena sa izvjesnim manjkom, za nju ne može biti u potpunosti osiguravajuće da se automatski primijeni unaprijed uspostavljeno pravilo (da proizvede više X dobra, i da podigne svoju cijenu u izvjesnim procentima), jer ukoliko bi se poduzetnički proces ostavio slobodnim, ljudska kreativnost bi zasigurno našla radikalno drugačija rješenja za isti objektivni problem. Otuda, kada se suoči sa manjkom, umjesto da podiže cijenu, bilo bi daleko prikladnije da posveti poduzetničku ingenioznost pronalasku novih rješenja za dati problem razvijanjem zamjenskih dobara, tražeći nove alternative koje do sada niko nije otkrio, i tako dalje. Otuda uviđamo da je logički nemoguće koristiti metodu isprobavanja i pogreške na ime efikasnog podešavanja rješenja hipotetskoga sistema jednadžbi, koje su u stanju učiniti ekonomsku kalkulaciju mogućom u društvu u kojem je slobodno obavljanje poduzetništva zabranjeno. Pod ovim uvjetima, centralnoj planerskoj agenciji će nedostajati vitalna praktična informacija, koju ekonomski agenti, a koji sudjeluju u sistemu, tada neće ni stvarati, i za posljedicu toga, neće biti vodiča kojim bi se mogle koordinirati kontinuirane nepodešenosti i neprilagođenosti koje se mogu javiti u društvu. Stoga,

centralizirana upotreba metode isprobavanja i pogreške, ne vodi nikakvom rješenju ekvilibriuma, niti je u stanju usmjeravati hipotetičku centralnu prisilnu agenciju prema odlukama i mjerama koje će joj dozvoliti da koordinira društvene procese.³⁸

38 Vidi također u sljedećem poglavlju kritiku metode "isprobavanja i pogreške" koju je predložio Oskar Lange.

5. TEORETSKA NEMOGUĆNOST PLANOMETRIJE³⁹

Kritička razmatranja koja smo iznijeli iznad o upotrebi metode isprobavanja i pogreške u cilju rješavanja problema socijalističke ekonomske kalkulacije, mogu se u potpunosti primijeniti na opsežnu literaturu⁴⁰ koja je, nakon debate i u skorije vrijeme,

39 Wilczynski je popularizirao ovu riječ i ustanovio: "Planometrija je ogranak ekonomije koji se zanima za metodologiju konstruiranja ekonomskih planova koji se posebice izvijaju iz optimalnog plana, uz pomoć modernih matematičkih metoda i elektroničkih kompjutera", *The Economics of Socialism*, III ed. (London: George Allen & Unwin, 1978), str. 17, 24, 46. Drugi termini koji su ponekada upotrebljavani za ukazivanje na ovaj ogranak ekonomije su i "kompjutoria" i "teorija mehanizama raspodjele resursa", što su imena koja dugujemo Egonu Neubergeru ("Liberianism, Computopia and Visible Hand: The Question of Informational Efficiency", *American Economic Review*, "Papers and Proceedings" [maj, 1966]) i Leonid Hurwicz ("The Design of Mechanisms for Resource Allocation", *American Economic Review*, br. 63 [maj, 1973]).

40 Što se tiče "planometrijske" literature, vidi, naprimjer, sljedeće radove: K.J. Arrow and L. Hurwicz, *Studies in Resource Allocation Processes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977); Leonid Hurwicz, "The Design of Mechanisms for Resource Allocation", *American Economic Review* 2, br. 63 (maj 1973); John P. Hardt i dr., eds., *Mathematics and Computers in Soviet Economic Planning* (New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1967); i Benjamin N. Ward, "Linear Programming and Soviet Planning", u *Mathematics and Computers in Soviet Economic Planning, and The Socialist Economy: A Study of Organizational Alternatives* (New York: Random House, 1967). Na stranici br. 94, briljantne knjige Dona Lavoiea, *Rivalry and Central Planning* nalazimo iscrpni sažetak sve postojeće literature na tu temu na engleskom jeziku. Na njemačkom, vidi pregled planometrijske literature koju Seidl navodi u svom članku "Allokations Mechanismus Asymmetrische Information und Wirtschaftssystem", u *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 3, br. 197 (1982): str. 193-220. Jedan kratak, ali vrijedan, prilog na ovom polju pojavljuje se kod Johna Bennetta u njegovoj knjizi *The Economic Theory of Central Planning* (London: Basil Blackwell, 1989), a po-

potekla iz pera ekonomista škole općega ekvilibriuma pod generičkim naslovom: “planometrija”. Ovaj način istraživanja ovisi o raznolikom skupu visoko sofisticiranih matematičkih tehnika, uključujući tu i linearno i nelinearno programiranje, veoma veliki dio kibernetičke teorije odluka, i također mnoge kompjuterske procedure koje uključuju jedan iterativni pristup. Fundamentalni cilj ovih modela je da *a priori* odrede cjelokupnu konfiguraciju cijena ekvilibriuma. Drugim riječima, ispred onoga što bi tržište spontano uspostavilo, načinjen je pokušaj da se iznađe procedura koja bi prekoordinirala sve planove ekonomskih agenata i koja bi tako učinila neobaveznim stvarni proces koordinacija na tržištu, koje, po svojoj samoj prirodi, uvijek operira *a posteriori*, zbog toga što ga pokreće snaga poduzetništva. Ukratko, svrha planometrijskih tehnika nije ništa drugo nego da zamijene konkurentski poduzetnički proces jednim mehanizmom koji bi omogućio da se društvo centralno prekoordinira.

Istina je da je sve do ovog trenutka bilo nemoguće ostvariti bilo koji od planometrijskih modela, i da su čak i socijalistički teoretičari priznali da je veoma nevjerovatno da će oni ikada biti implementirani. Pa ipak, neki se ljudi i danas zalažu da ova situacija uglavnom proishodi iz ograničenosti kompjuterskih sposobnosti, baš kao i iz manjka dostatno kvalificiranog osoblja, kao i iz tehničkih poteškoća da se dosegne nužna informacija. Međutim, kako su godine prolazile, ideja kako bi se tržište moglo zamijeniti jednim sveuključujućim sistemom kompjuteriziranog planiranja, koji bi se primijenio preko planometrijskih modela, polahko je napuštana,

sežno pogledati poglavlje br. 2, str. 9-37. Također, zanimljivo je pogledati Bernholzov članak “Information, Motivation and the Problem of Rational Economic Calculation in Socialism”, poglavlje br. 7, *Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues*, ed. Svetozar Pejović (Dordrecht, Holland: Kluwer Academic Publishers, 1987), str. 161-167. Konačno, trebali bismo spomenuti sovjetsku školu ustanovljenu pod egidom Leonida V. Kantorovicha, koji se opsesivno zanimao za razvoj i usavršavanje optimizacijskih tehnika, i koji nikada nije bio u stanju shvatiti jedan radije ekonomski (negoli “tehnički”) problem socijalizma, a stoga ni ponuditi bilo kakvo rješenje za postepeni slom sovjetskog modela (vidi Gardner, 1990, 638-648, i sve reference koje smo ovdje citirali). Pogledati Roy Gardner, “L.V. Kantorovich: The Price Implications of Optimal Planning”, *Journal of Economic Literature* 28 (juni 1990): str. 638-648, i sve reference koje su ovdje navedene.

pa čak i od strane onih autora koji su i sami iznosili ovaj program znanstvenog istraživanja. Nadalje, pogreška koja je slijedila nakon uvoda u planometrijske tehnike u zemljama Istočne Evrope tokom 1970-tih, nije samo potaknula napuštanje novih praktičnih pokušaja ovakve vrste, već i jedan duboki osjećaj razočarenja među svima onima koji su se naivno uzdali u ove tehnike.⁴¹ Unatoč svemu rečenom, ostaju dva važna faktora koja sada opravdavaju zasebne studije planometrije, upravo nakon ispitivanja, u posljednjem odjeljku, teoretske neizvodivosti metode isprobavanja i pogreške.

Prvo, napomenimo da različiti autori u ovome polju nastavljaju naivno potvrđivati da iako su se do sada nizale jedino pogreške i frustracije, da bi, možda, bilo moguće da u budućnosti kasnija rafiniranja ove teorije, zajedno sa predvidivim napretcima u kompjuterskim kapacitetima, uspiju ostvariti ono što je do sada bilo

41 O razočarenju vezanom za primjenu planometrijskih modela, Michael Ellman kazuje: "Rad na uvođenju menadžmentskih informacijskih i kontrolnih sistema u sovjetskoj ekonomiji bio je posvud raširen 1970-te, ali do 1980-te već je postojao posvudašnji skepticizam u SSSR-u glede korisnosti ovih metoda. To je uglavnom ishodilo iz neuspjeha ispunjavanja ranijih prenatlaženih nadanja u dobrobiti koje bi se trebale izvesti iz njihovog uvođenja u ekonomiju", pogledati članak Michael Ellman, "Economic Calculation in Socialist Economies", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (London: Macmillan, 1987), 2:31. Jan S. Prybyla ustvrdio je vrlo slično u svojoj knjizi *Market and Plan Under Socialism* (Stanford: Hoover Institution Press, 1987), str. 55. A sa svoje strane, i Martin Cave, u svom djelu *Computers and Economic Planning: The Soviet Experience* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980), nakon isticanja dubokog disparteta i razdvajanja između ove dvije grupe istraživača, onih koji su posvetili svoje napore formuliranju apstraktnih planometrijskih modela i onih drugih koji su se koncentrirali na studiranje stvarnih sistema, on zaključuje da narastajući skepticizam koji je okruživao planometrijske modele kao moguće zamjene za tržište ishodi iz činjenice da oni "ne čine pravdu, i da za to nisu ni namišljeni, kompleksnostima jedne centralno planirane ekonomije" (str. 38). Even Hurwicz izgleda da se bio posvetio shvatanju da je planometrija korisna samo kao čisto intelektualna vježba, što bi odgovaralo početnom teoretskom koraku (koraku "formuliranja" problema) prema rješavanju problema ekonomske kalkulacije. Ovaj korak bi kasnije morao biti efektiviziran svojim upuštanjem u tržišne snage i udešavanjem plana u skladu sa realitetima tržišta; to jeste, adaptiranjem tržišta parametrima planometrijskog modela. Pogledati njegovu "Centralization and Decentralization in Economic Processes", u *Comparison of Economic Systems: Theoretical and Methodological Approaches*, ed. Alexander Extain (Berkeley: University of California Press, 1971), str. 81.

nemoguće. Otuda, naprimjer, Richard Musgrave, u jednoj studiji u kojoj evaluira rezultate debate o ekonomskoj kalkulaciji, zaključuje da planiranje, kao efikasan sistem, može biti primijenjeno dozvoljavajući planerima da simuliraju konkurentsko tržište uz pomoć primjene odgovarajućih kompjuterskih tehnika. Kenneth Arrow, sa svoje strane, ustanovljava da zahvaljujući razvoju matematičkog programiranja i kompjutera osobite brzine, sistem centralnog planiranja se više ne pojavljuje kao neizvodivi budući cilj, pošto funkcioniranje decentraliziranog sistema može biti simulirano jednostavnim izborom odgovarajućeg centraliziranog algoritma.⁴² Prema

42 Zabluda ovih dvaju autora prebiva u njihovom oglašivanju na fundamentalno funkcioniranje tržišnih procesa, što je objašnjeno u drugom poglavlju. Arrow je otišao čak tako daleko da je ustanovio: "Zacijelo, s razvojem matematičkog programiranja i kompjutera visoke brzine, centralizirana alternativa se više ne doima oprečnom razumu. Nakon svega, ukazalo bi se da je moguće mimikrizirati djelovanja jednog decentraliziranog sistema prikladno odabranim centraliziranim algoritmom", Kenneth J. Arrow, "Limited Knowledge and Economic Analysis", *American Economic Review* 64 (mart 1974): str. 5. Čini se gotovo neizbježnim da čak i najbriljantniji umovi, poput Arrowa, gube sposobnost da zamijete fundamentalne ekonomske probleme kada postaju opsjednuti matematičkom analizom ekvilibriuma. Zapravo, Musgrave je u svom članku "National Economic Planning: The U.S. Case", *American Economic Review*, br. 67 (februar 1977): str. 50-54, napravio veoma sličnu pogrešku. Drugi pisac koji pravi pogrešku sličnu ovoj Arrowa i Musgravea je Wilczynski, iako je to čak i razumljivije u njegovom slučaju, imajući na umu njegovu posvećenost socijalističkoj ideologiji. Wilczynski zapravo ustanovljava: "Održivost kompjutacijskih optimalnih cijena zaključno odbacuje bilo kakvo uporište za tvrdnju da je racionalno određivanje cijena nemoguće pod socijalizmom. Iako mnogo toga ostaje što bi se trebalo izvršiti na praktičnoj razini, tu postoji jedna zdrava teoretska osnova. Ustvari, pod nekim obzirima, socijalizam priskrbljuje mogućnost unapređivanja kapitalizma" (*The Economics of Socialism*, str. 138). Još jedan autor koji je iz teorije generalnog ekvilibriuma nadošao na zaključak da suštinski principi organiziranja centralno planirane ekonomije mogu biti lahko izvedeni iz walrasovskog modela, jeste francuski ekonomista Maurice Allais. Allais, koji kombinira prirodnu mentalnu konfuziju koja ishodi iz upotrebe matematičkog metoda u ekonomiji sa veoma distinktivnom idiosinkrezom, otišao je tako daleko da je ustanovio da bi u jednoj ekonomiji ekvilibriuma, sa savršenom konkurencijom, interes za kapital iščeznuo. (Ovo je očito besmislena ideja, jer čak i pod takvim okolnostima, bilo bi nužno operisati primjenjivim kapitalnim deprecijacijskim stopama, a subjektivne snage vremenske preferencije nastavile bi vršiti svoj utjecaj.) Allais predlaže da bi zemlja trebala biti nacionalizirana i da bi "cijene" trebale biti izražene u terminima jedinice računa baziranog na jedinici "specijaliziranog vremena rada".

ovim, ali i drugim autorima, napredak u linearnom programiranju i kompjuterskoj tehnologiji, omogućit će rješavanje problema socijalističke ekonomske kalkulacije kako su je Mises i Hayek prikazali.

Drugo, ostali planometrijski teoretičari, predvođeni Leonidom Hurwiczom, tvrde ne samo da su odbacili Hayekov računski argument (koji je, kao što znamo, njemu bio tek od drugorazrednog značaja) već i da su inkorporirali u svoje planometrijske modele temeljni argument koji se tiče disperzne prirode informacije.⁴³ Stoga,

Pogledati “Le problème de la planification dans une économie collectiviste”, *Kylos* (juli – oktobar, 1947), sv. 1: 254–280, sv. 2: 48–71. S obzirom na ove prijedloge Allaisa, Karl Pribram načinio je sljedeći komentar u svom radu *A History of Economic Reasoning* (1983, str. 459): “Bila je to jedna od čudnih epizoda u historiji ekonomskog rezonovanja da radikalni umovi, temeljeći se na svrgavanju postojećeg ekonomskog poretka, ipak bijahu vjerovali — ili su se pretvarali da su vjerovali — da bi, suprotno svakom historijskom iskustvu, uzor za organizaciju ‘planirane’ ekonomije mogao biti pružen po modelu walrasovskog tipa u kojem je puna pouzdanost smještena na automatski rad ekvilibrirajućih sila.” Na kraju, dvojica dobro znanih ekonomista sa prostora Istočne Evrope, Włodzimierz Brus i Kazimierz Laski nedvosmisleno su pokazali da su Mises i Hayek bili upravu u debati oko socijalističke ekonomske kalkulacije, i da ni na kakav način ni Oskar Lange ni bilo ko drugi njima nije odgovorio na zadovoljavajući način. Brus i Laski krivili su neoklasicistički model općenito, a walrasovski model posebno, zato što nisu u obzir uzeli suštinsku figuru kapitalističkog sistema: poduzetnika. Također su kritizirali činjenicu da model “savršene konkurencije” ne dopušta bilo kakvu tipičnu borbu ili rivalstvo koje postoji među poduzetnicima, rivalstvo koje isходи konstantnim stvaranjem nove informacije. Autori su zaključili: “Walrasijanski model previđa istinsku središnju figuru kapitalističkog sistema, naime poduzetnika *sensu stricto*. Formalno, poduzetnici postoje u walrasovskom modelu, ali se oni ponašaju kao *roboti*, minimizirajući troškove ili maksimizirajući profite na osnovu *ponuđenih podataka*. Njihovo ponašanje je ono čistih optimizatora koji operiraju u okviru izričito pasivne konkurencije, svedene na *reaktivna* podešavanja pozicija za jednu egzogenu promjenu. Ovo teško da može biti legitimna generalizacija konkurencije, koja je u *zbiljnosti* jedna konstantna borba koja utječe na same podatke. Upravo ovdje statički pristup teorije generalnog ekvilibriuma postaje posebno prononsiran, suprotno aktualnoj *dinamici* kapitalističkog sistema.” Pogledati radove: *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System* (Oxford: Clarendon Press, 1989), str. 57. O istoj tematici pogledati i naš članak “La Crisis del Paradigma Walrasiano”, *El País*, 17. decembar 1990, str. 36.

43 Vidi Leonid Hurwicz (“The Design of Mechanisms for Resource Allocation”, str. 5). Hurwicz se hvalio da je ugradio priloge Hayeka i Misesa u svoje modele: “Ideje Hayeka (čijim predavanjima sam na London School of Economics prisu-

Hurwicz započinje pretpostavkom da svaki ekonomski agent inicijalno posjeduje jedino informaciju koja je samo njemu dostupna (konzumenti posjeduju informaciju o njihovim vlastitim preferencijama, proizvođači o tehnologijama koje mogu upotrijebiti itd...). Otuda, u njegovim planometrijskim modelima, odgovarajuće produkcijske funkcije nikad se ne smatraju poznatim centralnom birou za planiranje, već umjesto toga, jedino su poznate pojedinačnim ekonomskim agentima. Zapravo, u mnogim modelima, pretpostavlja se da ni proizvođači ne znaju sve svoje proizvodne funkcije, već jedino one s kojima su imali nekog iskustva. S obzirom na prirodu cijena kao efikasnih prijenosnika informacije, jedino znanje, koje prema ovim modelima, treba biti preneseno između centralnog biroa za planiranje i ekonomskih agenata, jeste tek jed-

stvovao tokom akademske godine 1938-1939) igrale su glavnu ulogu u utjecaju na moje misli i kao takve su priznate. Ali moje ideje su, također, bile uplvisane Oskarom Langeom (University of Chicago 1940-1942) baš kao i Ludwigom von Misesom na čijem sam seminaru u Ženevi učestvovao tokom 1938-1939", Leonid Hurwicz, "Economic Planning and the Knowledge Problem: A Comment", *The Cato Journal* 4, br. 2 (1984): str. 419. Ovom svojom izjavom Hurwicz naprosto objavljuje da, kako je to Lavoie pokazao, Hurwicz nije shvatio poruke ni Hayeka ni Misesa, uprkos tome što je prisustvovao, kao što je i sam ustvrdio, njihovim predavanjima i seminarima. Zapravo, Hurwiczovim spisima ne fali samo teorije poduzetništva, već on konstantno pretpostavlja da je informacija *objektivna* iako disperzna, i da može biti prenesena sa istim značenjem svakome. Stoga on previda suštinsku karakteristiku poduzetničke informacije, koja prebiva u samom srcu poduzetničkog procesa; u osnovi on propušta razmotriti njezinu subjektivnu i neartikuliranu narav. Pogledati zanimljivi članak Dona Lavoiea, *The Market as a Procedure for Discovery and Conveyance of Inarticulate Knowledge*, Department of Economics, George Mason University, novembar, 1982. Nadalje, kako je Hurwicz pojasnio u svome odgovoru Kirzneru u članku objavljenom u *Cato Journalu* (1984), Hurwicz vidi problem disperznoga znanja čisto kao pitanje prenošenja postojeće informacije, i čak propušta razmotriti problem kojeg pretpostavlja stvaranje nove informacije, a to je najvažniji problem u tržišnom procesu i ujedno predstavlja središnji element u cjelokupnoj Kirznerovoj teoriji poduzetništva. Istaknuti Frank Hahn pao je u iste zablude kao i Hurwicz, i već 1988, usudio se smiono ustvrditi da će, prije ili kasnije, "tržišni socijalizam", kojeg su razvijali Lange i Lerner, pružiti daleko superiorniju alternativu od one tržišne ekonomije kapitalističkog sistema. Pogledati "On Market Economics", kod Roberta Skidelskya, ed., *Thatcherism* (Chatto & Windus, 1988), posebno str. 114. Sjajna i detaljna kritika stavova Franka Hahna prisutna je kod Arthura Seldona, *Capitalism* (Oxford: Basil Blackwell, 1990), pog.. 6, str. 124-144.

na lista cijena *svih* dobara i usluga u ekonomiji, lista koju bi centralni biro za planiranje trebao objaviti u odgovoru na drugi biro, onaj koji bi trebao prikazati količine svakog dobra i usluge koju proizvede svaki ekonomski agent. Prenošenje ove nepregledne količine informacija od centralne planerske agencije do ekonomskih agenata (cijena) i od ekonomskih agenata do centralne planerske agencije (proizvedene količine), po mišljenju planometrijskih teoretičara, ne bi predstavljalo neki naročit problem, osobito ukoliko u obzir uzmemo posljednje napretke u polju telekompjutinga. Konačno, različite procedure kompjuterske iteracije omogućit će da se modificiraju cijene susljedno rastu viškova i manjkova, a ovaj metod će eventualno potaknuti onaj sistem jednadžbi ekvilibriuma koji će ponuditi rješenje za postavljeni ekonomski problem. Stoga, izvjesna vrsta “kompjuterskoga dijaloga” uzet će maha između centralne vlasti, koja će privremeno uspostavljati cijene, i ekonomskih agenata, koji će primati instrukcije da proizvedu najveće im moguće količine dok održavaju cijene usklađenim sa odgovarajućim marginalnim troškovima (to jeste, izjednačiti marginalne prihode sa marginalnim troškovima). Ove količine bile bi priopćene centralnoj vlasti, koja bi revidirala, modificirala i iznova prenijela cijene ekonomskim agentima, i tako unedogled, sve dok viškovi i manjkovi ne bi iščeznuli.

Planometrijski prijedlog kojeg smo upravo opisali ne razlikuje se previše u temeljnom sadržaju od onoga kojeg je Oskar Lange načinio 1930-tih, što su prijedlozi koje ćemo veoma podrobno razmatrati u našem narednom poglavlju. Unatoč ingenioznosti ove planometrijske strategije, biti će pokazano da planometrijski modeli nisu, ni u kom smislu, nikada u sebi smirili Hayekove priloge u pogledu problema disperzne kvalitete znanja, i da su stoga oni od nikakve koristi kada je posrijedi pružanje rješenja za problem socijalističke ekonomske kalkulacije. Nadalje, napraviti ćemo malu odstupnicu kako bismo razmotrili moguću ulogu kompjutera i kompjuterske znanosti u ovom pitanju, i kako bismo potvrdili ono što smo demonstrirali u drugom poglavlju, naime da razvoji kompjuterske znanosti, daleko od toga da pružaju rješenje za problem socijalističke ekonomske kalkulacije, u stvarnosti je čine daleko kompleksnijom i težom.

Iako se specifična kritika matematičke metode isprobavanja i pogreške (u posljednjem odjeljku) primjenjuje na cjelinu moderne planometrijske teorije, također je neophodno odgovoriti na dva posebna aspekta koja su upravo potcrtana. Mnogi specijalisti planometrije vjeruju da je ovaj problem, teoretski, već bio razriješen, da je čak i disperzna narav informacije uzeta u obzir, i da sada samo moramo čekati na nužne napretke u kompjuterskim kapacitetima, kako bismo mogli odgovarajuće modele staviti u pogon. Naprotiv, planometrijski modeli, kao što ćemo vidjeti, nisu imali u vidu izvjesne suštinske karakteristike stvarnoga svijeta, kvalitete koje su ekonomisti *austrijske škole* već opisali, koji funkcioniranje ovih modela čine teoretski nemogućim, posve neovisno od budućeg razvoja kompjuterskog kapaciteta, s obzirom i na hardver i na softver.

Prvo, planometrijski modeli općenito, i Hurwiczova teorija posebno, jedino su uspjele inkorporirati principe disperzne prirode informacije na jedan uvrnut i krivotvoreći način. To je tako, zato što je ta informacija disperzirana po umovima svih pojedinačnih ekonomskih agenata u jednom obliku koji je suštinski nerazdjeljiv od subjektivno i striktno osobne kvalitete te informacije, kao što smo već mogli vidjeti u drugom poglavlju. Ukoliko informacija nije samo disperzna, već također osobna i subjektivna, ona će onda prenositi veoma različito značenje svakom zasebnom ekonomskom agentu, i stoga, nju će biti nemoguće prenijeti u duhu samo jednog značenja bilo kojem centru za planiranje. Drugim riječima, ista cijena, isti vanjski materijalni objekt, ista količina, i ista iskustva imat će veoma različita značenja i tumačenja od jedne osobe do druge. Isto bi se moglo reći i u pogledu različitih opcija koje su uobzirene kao da su u stanju iznositi izvjesni projekt, ili postići izvjesni cilj, ili proizvesti izvjesno dobro ili uslugu. Također, višak nekog proizvoda ili njegov manjak, pripóćit će veoma različito značenje, ovisno o djelatniku koji ga razmatra, i, ovisno o okolnostima, to bi moglo potaknuti veoma različita ponašanja (pokušaj da se reduciraju potražnje, stvaranje zamjenskih dobara, traganje za novim horizontima, ili bilo koja druga kombinacija ovih ponašanja itd). Stoga, subjektivna priroda informacije onesposobljava cjelokupan Hurwiczov model, koji se temelji na konstantnome dijalogu ili prenošenju informacije koja se krivo smatra objektivnom; ova razmjena se

dešava između agenata (posjednika jednog hipotetički disperznog, ali ipak objektivnog, znanja) i biroa za centralno planiranje.

Drugo, i prisno vezano sa iznad datim argumentom, jeste i činjenica, koja je također detaljno razmatrana u drugom poglavlju, naime da znanje, koje je od vitalnog značaja za ljudsko djelovanje, jeste uglavnom prešutne, ili neartikulirane, prirode. Ukoliko većina znanja, kojeg čovjek koristi kada djeluje ne može biti formalno artikulirana, ona teško da može biti prenesena na jedan objektivčan način bilo kome. Ne samo da ekonomski agenti interpretiraju iste cijene ili historijske uvjete razmjene, na veoma različite načine, već je, također, tačno da ove cijene prenose informaciju izvjesnim djelatnicima zato što, u većoj ili manjoj mjeri, ovi djelatnici dijele izvjesnu zalihu praktičnog, neartikuliranog znanja o karakteristikama dobara i usluga koji su razmjenjeni, i generira te cijene, baš i kao hiljadu drugih okolnosti koje oni subjektivno smatraju relevantnim u kontekstu različitih djelovanja u koje su uključeni. Naprimjer, artikulirana i formalizirana strana poruke koju djelatnik interpretira kada shvata da se korpa krompira prodaje za 30 monetarnih jedinica (artikulirani dio bi bio “cijena korpe krompira je 30 m.j.”) predstavlja jedan minimalni dio totalnog iznosa informacije koju ovaj djelatnik zna, generira i koristi u kontekstu svog specifičnog djelovanja (informacija u pogledu njegove želje da kupi krompir, različite razine kvalitete koja se nudi u krompiru, kvalitete krompira koji njegov dobavljač obično nudi, uzbuđenje djelatnika dok kuha krompir, jelo koje planira pripremiti za svoje goste, drugu hranu koju planira pripremiti uz taj krompir, i hiljade drugih detalja).⁴⁴

44 “Artikulirana informacija koju pružaju cijene samo je informativne prirode, jer je samo postavljena pred široko zaleđe neartikuliranog znanja prosijanog iz širokog iskustva habitualne proizvodne aktivnosti. Cijena nije samo broj. Ona je indikator relativnog nedostajanja nekog posebnog dobra ili usluge čijih smo *nespecificiranih kvaliteta i atributa samo supsidijarno svjesni*. Pa ipak, ukoliko bi se ovi kvaliteti dobra promijenili i u najmanjem dijelu, to bi moglo promijeniti inkrementalne odluke o korištenju tog dobra jednako signifikantno kao i promjene u cijeni... Hayek se nije zalagao da su cijene izražene kao brojevi jedini dijelovi informacije koju tržište prenosi. *Naprotiv, jedino zarad prikrivenog artikuliranog značenja vezanog za dobra i usluge označene cijenama, cijene uopće priopćuju neko znanje.*” Don Lavoie, *The Market as a Procedure for Discovery and Conveyance of Inarticulate Knowledge*, str. 32-33.

Treće, gledajući iz nešto dinamičnije perspektive, cijena ili skup cijena prenosi izvjesno značenje djelatniku jedino zbog toga što se on nalazi unesenim u izvjesni projekt ili izvjesno djelovanje; to jeste, on se posvetio postizanju izvjesnih ciljeva ili ideala, koje jedino on može istinski zamisliti i slijediti u svem njihovom bogatstvu i kompleksnosti. Izvjesni djelatnik vjeruje u izvjesni projekt, zamišlja ga, i rado ga provodi, bazirajući se na subjektivnim očekivanjima i osjećanjima koja su, u osnovi, nemoguća za artikulirati, i koja se stoga ne mogu prenijeti bilo kojem centru za planiranje. Poduzetnik koji vjeruje u izvjesnu ideju, i koji je slijedi unatoč svim preprekama, i obično usprkos najprotivnijim uvjetima i mišljenju većine, na kraju bi mogao dosegnuti svoj cilj i zaraditi odgovarajuće profite. Cilj kojem on teži, profit kojeg kani generirati, ili istina koju traži, nije nešto što se može vidjeti u svojoj jasnoći, već radije nešto što on predosjeća, zamišlja ili stvara. I upravo je to ta *kreativna tenzija* koja omogućava otkrivanje i stvaranje informacije koja održava društvo i vodi napretku. Kreativna tenzija izvire iz raznovrsnosti prisutne na tržištu; ili radije rečeno, iz različitih mišljenja ili interpretacije koje izvire iz istih činjenica, događanja ili okolnosti, ali koje se, ipak, interpretiraju na različite načine od strane različitih ekonomskih agenata. Planometrijski teoretičari previđaju, ili eksplicitno eliminiraju, ovu kreativnu tenziju iz svojih modela, koji, pošto su namišljeni da postignu apriornu koordinaciju cijelog ekonomskog sistema, totalno isključuju mogućnost da djelatnici odgovore kreativno na poticaje koje pruža diskoordinacija.⁴⁵ Otuda slijedi neizbježni zaključak da je dijalog

45 Lavoie u radu kojeg smo diskutovali, izvodi, na tragu Polanyia, spomena vrijednu analogiju između uloge neartikularanog znanja u oblasti znanstvenih istraživanja u oblasti tržišta. On zaključuje: "Sudjelovatelji u tržištu nisu i ne mogu biti 'preuzimatelji cijena' baš kao što ni znanstvenici ne mogu biti 'preuzimatelji teorija'. U oba ova slučaja, poduzetnici ili znanstvenici se nesvjesno oslanjaju na zaleđe neupitnih cijena, ali isto tako u oba slučaja fokus aktivnosti je na *neslaganju* sa izvjesnim tržišnim cijenama ili naučnim teorijama. Poduzetnici (ili znanstvenici) aktivno se ne slažu sa postojećim cijenama (ili teorijama) i posvećuju se vlastitim projektima (ili idejama) dižući i spuštajući cijene (ili kritizirajući postojeće teorije). Jedino kroz ove nerazmrsive pritiske koje vrše ove rivalske borbe (ili kriticismi) stvaraju se nova funkcionalna produktivna (ili prihvatljivo znanstvena) otkrića, a ona nefunkcionalna bivaju odbačena... Bez 'pritiska' takve osobne posvećenosti znanosti i tržištu, i jedno i drugo bi izgubi-

ili prenošenje disperzne informacije između ekonomskih agenata i centralne planerske agencije, kako ga je Horowicz predložio, teoretski nemoguć. To je tako zahvaljujući dvama činiteljima: prvo, u velikoj mjeri ekonomskim agentima manjka znanja koje bi trebalo biti preneseno⁴⁶, pošto se takvo znanje izvija jedino iz procesa u kojem djelatnici mogu slobodno obavljati svoje poduzetništvo; i drugo, oni ni ne mogu prenijeti znanje koje posjeduju, jer je ono prešutne i neartikulirane prirode. Znanje poduzetnika je neartikulirano, jer ono više pripada jednoj “tehničici misli” koja se jedino može primijeniti ukoliko se djelatnik nalazi u kontekstu tipičnom

lo svoju ‘determinirajuću racionalnost’. Upravo činjenica da znanstvenik stavlja svoju reputaciju – i da kapitalista stavlja svoje bogatstvo – *na kocku* primorava ga da se posveti bilo kakvom posebnom smjeru ili znanstvenoj produktivnoj aktivnosti. Stoga, privatno vlasništvo i osobna sloboda naučnika igraju analogne uloge. Kada bilo koji od ova dva oblika osobne posvećenosti biva potkopan (na primjer kako znanstvena reputacija ili ekonomska moć ovise od lojalnosti nekoj stranačkoj liniji a ne osobnoj posvećenosti istini ili slijeđenju subjektivno zamijećenih mogućnosti profitiranja) svaki od ovih velikih postignuća čovječanstva, bilo znanost ili napredna ekonomija, bivaju sabotirani.” Don Lavoie, *The Market as a Procedure for Discovery and Conveyance of Inarticulate Knowledge*, str. 34 i 35. Polanyi konstruira istovjetnu analogiju između tržišta i napredne znanosti “The Republic of Science: Its Political and Economic Theory”, u *Knowing and Being*, ed. Marjorie Grene (Chicago: The University of Chicago Press, 1969).

46 Fritz Machlup (*Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance*, sv. 3, *The Economics of Information and Human Capital*, pog. 6, “New Knowledge, Disperse Information and Central Planning”. Vidi posebice str. 200, gdje Machlup upućuje na činjenicu da “znanje ljudskih preferenci nije samo raspršeno po milionima umova i nije samo subjekt kontinuirane promjene, nego da ima odveć mnogo praznih mjesta koja moraju biti prenesena u obliku cijena-ili-kuantitet odgovora. Opisani sistem planiranja ne može pružiti ljudima ono što oni traže, jer ni oni sami ne mogu znati šta žele ukoliko ne znaju šta mogu imati. Stalni tok inovacija u sistemu slobodnog poduzetništva čuva mijenjajuće ‘proizvodne mogućnosti’, uključujući i one koje se odnose na nove produkte i nove kvalitete postojećih produkata. Imaginativni poduzetnici, stimulirani predviđanjima (vremenitih) profita, prikazuju konzumentima opcije koje do tada nisu postojale, i očekuje se da potaknu odgovore drugačije vrste od onih simboliziranih u uobičajenom modelu tržišnog ekvilibriuma i u modelima raspodijelnog ekvilibriuma. Dostupnost novih produkata čini tržišni sistem prilično različitim od šeme službenih indikatora kvantiteta ili cijena oglašanih centralnim odborom ili privatnim prijedlozima cijena ili kvantiteta predloženih u odgovoru konzumerske javnosti. *Organizovani pristup od strane odbora za planiranje ne daje mjesta fenomenu inovacije.*”

za tržišnu ekonomiju, a djelatnik ovu tehniku može naučiti jedino intuitivno, stavljajući je u praktičnu upotrebu. Činjenica da umovi, kalibra Arrowa i Hurwitza, nisu uspjeli prepoznati suštinske karakteristike onoga tipa znanja koje ekonomski agenti koriste i generiraju — i da ovi umovi, stoga, nisu znali ništa o najtemeljnijim principima funkcioniranja tržišta — opravdava napomenu koju je Hayek iznio 1982, kada nije imao drugog izbora već da obojicu ovih autora nazove “neodgovornima”, posebice zbog njihovog vjerovanja da praktično, subjektivno i neartikulirano znanje može biti preneseno u obliku kompjuterskog dijaloga između ekonomskih agenata i biroa za centralno planiranje, što je ideja koju je Hayek prijeko oslovio “krunskom budalaštinom sve te farse” od planometrijske literature.⁴⁷ Drugo, moramo imati na umu da planometrijski modeli podešavanja cijena zahtijevaju da, od trenutka kada se informacija prenese do centralne planerske agencije, sve razmjene, prodaje ili proizvodna djelovanja budu obustavljena dok ova agencija rješava odgovarajući optimizacijski problem i dok šalje ekonomskim agentima novu informaciju o cijenama ekvilibriuma. Neki ekonomisti, poput Benjamina Warda, čak su bili nadošli do apsurdnog zaključka da je takav sistem daleko efikasniji od onoga stvarne tržišne ekonomije, u kojem se razmjene non-stop dešavaju po cijenama koje ne odgovaraju onima ekvilibriuma, i koje se zato imaju smatrati “lažnim”. *Stvarne* tržišne cijene su nazvane “lažnim” zato što ne koincidiraju sa nekim nepoznatim hipotetičkim cije-

47 “To je vjerovatno bio više utjecaj Schumpeterovog učenja negoli direktni utjecaj Oskara Langea koji je potaknuo rast obimne literature matematičkih studija “procesa raspodjele resursa” (najnovije sumariziranim u K. J. Arrow i L. Hurwicz, *Studies in Resource Allocation Processes*, Cambridge University Press, 1977). Kako ja mogu vidjeti, oni veoma neodgovorno upravljaju setom fiksijskih ‘podataka’ koji ni na kakav način nisu vezani sa onim što djelujući pojedinac može da nauči kao ni bilo koji Langeov. Pogledati “Two Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation”, izvorno objavljen u *Economic Affairs* (april 1982) i preštampan u *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama i Kurtz R. Leube (Stanford, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 1984), str. 60. Na str. 61 istoga rada, Hayek dodaje da “sugestija da bi planirajuća vlast mogla omogućiti menadžerima posebnih postrojenja da iskoriste svoje posebno znanje fiksirajući uniformne cijene za izvjesne klase dobara, koje će onda morati ostati na snazi sve dok planirajući autoritet ne spozna da li se na ove cijene zalihe povećavaju ili smanjuju, vrhunac je ludorije jednog vica.”

nama koje jedino mogu egzistirati u zamagljenim umovima teoretičara ekvilibriuma, što je sveukupno, u krajnjemu, veoma iznenađujuće. Apsurdno je vidjeti lažnim nešto što postoji i nešto što je, u stvarnosti, nastalo kao rezultat slobodne ljudske djelatnosti, ali je čak i od toga apsurdniji stav da nikada nijedna istinska cijena ekvilibriuma ne može biti poznata. Nadalje, veliki napredak tržišnog procesa nad modelom planometrijskih podešavanja prebiva upravo u ovoj, iz zbiljskoga života preuzetoj, mogućnosti obavljanja lažnih razmjena. Zapravo, u planometrijskom modelu, dok sva djelovanja i razmjene stoje nepomično, a informacija se prenosi ka planerskoj agenciji, i dok potonja rješava odgovarajući sistem jednadžbi, milioni ekonomskih agenata bivaju spriječeni da otkrivaju i stvaraju novu informaciju, a zbog toga mnoga ljudska djelovanja bivaju osuđena, i sve to nauštrb društvenih procesa podešavanja, koordinacije i razvitka. Kontrastno tome, u zbiljskim tržišnim procesima koje pokreće poduzetništvo, iako se ekvilibrium nikada ne doseže (i pošto su, iz tog razloga, sve zbiljske životne razmjene, u tom smislu, lažne), nova informacija se konstantno generira, a sve nepodesnosti ili dispariteti, teže da budu otkriveni snagom poduzetničke budnosti, a potom prigodno koordinirani i podešeni. Glavni napredak tržišnog procesa, postavljajući ga nasuprot planometrijskom modelu “walrasovskog aukcionera”, jeste u tome što u zbiljskim procesima, iako se razmjene konstantno dešavaju, a ni jedna razmjena se ne dešava po cijenama ekvilibriuma (zbog čega su aktualne cijene, u ovome smislu, lažne), ovi procesi funkcioniraju dobro i u teoriji i u praksi, pošto svaka nepodešenost ili disparitet stvara potrebni poticaj, i jednu iz toga ishodeću tendenciju, da se taj disparitet otkriva i eliminira putem prirodne sile poduzetništva. Na ovaj način, velika količina vitalne informacije biva stvarana i kontinuirano prenošena društvu općenito. Kontrastno tome, da bi mogli funkcionirati, planometrijski modeli ne zahtijevaju samo da ljudsko djelovanje i stvaranje nove informacije mora biti zamrznuto na izvjesno vrijeme, već i eliminiraju kreativno obavljanje poduzetništva, koje je ključ društvene kreativnosti i koordinacije.⁴⁸

48 Benjamin N. Ward, *The Socialist Economy: A Study of Organizational Alternatives* (New York: Random House, 1967), str. 32–33. U ovome radu Benjamin N. Ward također pravi neke usputne zamjerke o simplifikacijama u ovim mate-

Peto, glavna prikrivena slabost planometrijskih modela nalazi se u njihovoj ekstremnoj minimizaciji i trivijalizaciji problema kojeg postavljaju konstantne tržišne promjene koje se javljaju u jednoj kompleksnoj modernoj ekonomiji. U stvarnome svijetu, moderno društvo ne može dopustiti sebi luksuz čekanja na rješenje problema programiranja sa implikacijama po aktivnost i živote svih njezinih članova. Nadalje, takvo rješenje je teoretski nemoguće, pošto ovaj problem ne može ni biti razmotren bez diktatorskog zamrzavanja ili prisiljavanja stvarnosti, s obzirom na nemogućnost prenošenja i generiranja nužne informacije. Da bismo ilustrirali ono što smo rekli iznad, Michael Ellman kazuje da je potrebno šest godina samo kako bi se kompilirale informacije koje su nužne za formuliranje problema linearnog programiranja kojeg je, 1960-tih, poručio odsjek za planiranje u metalnoj industriji u bivšem Sovjet-

matičkim modelima (u osnovi njihove statičke i linearne prirode), ali on pretpostavlja da se lijevak nikada ne bi formirao u komunikaciji između različitih sektora i planirajuće agencije zato što on "uključuje u svakom krugu set brojeva koji ne bi smio nadići n^2 za bilo koju jedinicu, u kojem je n broj sektora, koji je u generalnom mnogo manji" (str. 61). Pa ipak, on dodaje da, u svakom slučaju, ukoliko je vremenski period koji je potreban da bi se završilo ovo ponavljanje, jedan predug proces, onda bi se moglo zastati na parcijalnom ponavljanju, prije negoli dosegne dovršenje, a rezultat bi bio plan koji, iako nije optimum, u praksi bi bio, ipak, "poboljšanje". Kao što je Lavoie indicirao, čini se nevjerovatnim da Ward nije shvatio da sa ovim prijedlogom, on napušta najvažniji *raison d'être* walrasovskog *tatonnement* procesa. Ukoliko ekonomski agenti moraju zaustaviti svaku aktivnost dok eksperti linearnog programiranja kalkuliraju rješenje ekvilibriuma da bi usvojili potonje, i ukoliko je ovo rješenje samo približno i prijelazno, zašto bi onda, nakon svega, planometrijski postupak trebao biti iniciran, ako već decentralizacijski tržišni mehanizmi i njima odgovarajući pravni sistem, konstantno nude tačniji rezultat, bez nužnosti da ikada zaustave djelovanje, ili da spriječe stvaranje nove informacije, i bez dopunskih troškova dodanih uključivanjem planometrijskih teoretičara? Vidi Don Lavoie (*Rivalry and Central Planning*, str. 99). Edmond Malinvaus, priznaje veoma sličnu pogrešku kada otpočinje sa studijom procesa približavanja optimalnom rješenju ekvilibriuma u socijalističkom sistemu. Pogledati njegovu "A Planning Approach to the Public Good Problem", *The Swedish Journal of Economics* 73 (mart, 1971): str. 96-112; i njegov "Decentralized Procedures for Planning", u *Activity Analysis in the Theory of Growth and Planning*, ed. E. Malinvaud and M. Bacharach (London: Macmillan, 1967). Otvoreno rečeno, veoma je teško shvatiti opsjednutost svih ovih autora mijenjanjem beskrajne mnogolikosti i bogatstva ljudskog društvenog života sa jednim totalno rigidnim, hladnim i mehaničkim modelom.

skom Savezu, i da bi se ovaj problem morao formulirati upotrebom preko 1.000.000 nepoznatih i 30.000 restrikcija.⁴⁹ Kao što je i logično, rješenje ovog problema bilo je načisto imaginarne prirode, pošto se relevantna informacija promijenila radikalno (ili bi se za sigurno promijenila radikalno) tokom perioda od šest godina. Prema tome, do vremena kada bi se ugledalo rješenje ovog problema, informacija bi se posve promijenila, a otuda bi nađeno rješenje bilo posve zastarjelo. Budući da planometrijskim specijalistima nedostaje nužna informacija, jasno je da bi oni u jednom dinamičnom, zbiljskom svijetu, bili prisiljeni da iznova i iznova traže nepostojeće ekvilibriumsko rješenje kojeg nikada ne mogu naći, jer je ono u procesu neprestanog mijenjanja. Stoga možemo zaključiti, zajedno sa Peterom Bernholzom da pod zbiljskim uvjetima jedne varirajuće ekonomije, racionalna ekonomska kalkulacija postaje nemoguća, ukoliko se koristi planometrijski sistem centralnog planiranja.⁵⁰

Planometrijski teoretičari ne pokazuju samo duboko nepoznavanje načina operiranja zbiljskoga tržišta, već im nedostaje i razumijevanje onih fundamentalnih elemenata teorije kompjuterskih sistema. Podsjetimo da je tip informacije koji može biti pohranjen u kompjuteru, posve drugačiji od onog kojeg ekonomski agenti svjesno koriste na tržištu. Prijašnja je objektivna, artikulirana informacija, a potonja je subjektivna, prešutna praktična informacija. Potonja, koja je vitalna vrsta ekonomskih problema, ne može biti pohranjena i upotrebljavana pomoću kompjutera. Drugim riječima, i neartikulirana praktična informacija, kao i veliki dio artikulirane informacije koja ishodi iz društvenih tržišnih procesa ne

49 Michael Ellman, "Economic Calculation in Socialist Economies", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 2:31.

50 "Sa različitim i mijenjajućim produkcijskim funkcijama, veličina firmi i industrijskih struktura postaje problem. Nova dobra i preferencije koje se mijenjaju također predstavljaju problem u pitanju koje firme ili industrije proširiti, ograničiti, ukinuti, ili napraviti... Pod ovim uvjetima Odbor za Centralno Planiranje neće biti u stanju dobiti informaciju nužnu za pouzdano *ex ante* planiranje zbog prirode i kompleksnosti te situacije. *Racionalna kalkulacija se ne javlja ukoliko se koristi centralno planiranje*". Peter Bernholz, "The Problem of Complexity under non Stationary Conditions", u "Information, Motivation and the Problem of Rational Economic Calculation in Socialism", u *Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues*, ed. Svetozar Pejović, str. 154.

može biti prenesena ili pohranjena u bilo koji kompjuterski sistem dok tržišni proces ne generira tu informaciju. Također, a to je vjerovatno ovdje najvažnija stvar, ukoliko otpočnemo s razmatranjem da čak i najkompleksniji kompjuteri svake generacije mogu biti upotrebljavani na jedan decentralizacijski način od strane samih ekonomskih agenata (različiti djelatnici, poduzetnici, agencije i institucije) jasno je da će na decentraliziranom, individualnom nivou, ove moćne mašine stvoriti jedan kontekst u kojem će biti moguće generirati praktično, neartikulirano znanje, koje je beskrajno raznolikije, kompleksnije, i bogatije, a kompleksnost ove informacije učinit će je nemogućom za upravljanje na centralizirani način koristeći se kompjuterima. Drugim riječima, kompjuterski sistem bi vjerovatno mogao rukovoditi i kontrolirati sistemima jednostavnijim od samoga sebe, ali ne i procesima i sistemima koji su složeniji od sebe, naime sistemima u kojima je kompjuterska mogućnost svakoga elementa jednako kompleksna kao i ona biroa za centralno planiranje. Naposljetku, očigledno je da nijedan kompjuter ne može, i da nikada neće ni moći, izvesti tipično ljudske, poduzetničke aktivnosti. To će reći, kompjuter nikada neće biti u stanju da shvati kako je izvjesni djelić objektivne informacije nepravilno interpretiran, i, prema tome, ostaju neistražene mogućnosti profita. Kompjuter ne može biti u stanju zamisliti nove projekte koje još uvijek niko nije zamislio. Kompjuter ne može biti u stanju da stvori ciljeve i nova sredstva, ili da slijedi, usprkos klimi, one aktivnosti koje nisu u modi, ili da se hrabro bori da učini uspješnom kompaniju u koju niko ne vjeruje itd... U krajnjemu, kompjuter može biti moćno i korisno sredstvo za artikuliranje i baratanje informacijom, u cilju da se pospješi ljudska poduzetnička aktivnost kakva je opisana u drugom poglavlju, ali kompjuteri nikada neće moći eliminirati ili zamijeniti ovu poduzetničku aktivnost.⁵¹ Za-

51 Assar Lindbeck, u *The Political Economy of the New Left* (New York: Harper & Row, 1971) kaže: "Očigledno je da kompjuteri ne mogu preuzeti od tržišta zadatak generiranja informacije (o preferencijama konzumera ili proizvodnoj tehnologiji) niti onu o *kreiranju* poticaja koji će promovirati efikasno funkcioniranje u skladu sa preferencijama konzumera." Stoga, zaključuje on: "Šanse kompjutera kao *zamjene* za decentraliziranu tržišnu konkurenciju, u cilju da bi se manipuliralo informacijom i izračunale približnosti optimalne raspodjele, veoma su ograničene." U svjetlu argumenata datih u glavnom tekstu, kazao bih da su

pravo, ne samo da kompjuterska znanost ne nudi nikakvu pomoć nadomješćivanju kompleksnih procesa spontane koordinacije koji operiraju u ekonomiji, već baš naprotiv, to će u svakom slučaju biti ekonomska teorija tržišnih procesa koja će biti u stanju da asistira u razvoju naprednije kompjuterske znanosti. I zacijelo, skorašnji napretci u teoriji kompjuterske znanosti u pogledu ekspertnih sistema i utopijskog koncepta “artificijelne inteligencije”, objavili su da jedino duboka analiza procesa stvaranja i prenošenja informacije na tržištu vodi signifikantnom napretku u ovim oblastima.⁵²

Konačno, zaključujući ove komentare o planometriji, ponovo bismo trebali naglasiti da upotreba matematičke metode u ekonomiji može uzrokovati veliku pometnju i štetu ukoliko naučnici koji je koriste nisu ekstremno oprezni. Specificirajmo, matematički model je jedino prigodan za opise sistema ekvilibriuma, ili u većini slučajeva, grubih ponavljajućih, i mehaničkih karikatura zbiljskih procesa promjene i kreativnosti koja operira na tržištu. Nadalje, matematički metod ne dopušta formalni izraz suštine poduzetništva, koje je osnovni i ključni element u svem ekonomskom društvenom životu. Matematički ekonomisti stalnu dolaze u rizik da povjeruju da su cijene i troškovi određeni presjecajućim krivuljama i funkcijama, a ne sekvencom veoma konkretnih ljudskih djelovanja i međudjelovanja. Takav čovjek bi mogao povjerovati da su funkcije kojima operira stvarne i da mogu biti spoznate. Ukratko, takav bi mogao dobiti ideju da informacija koju prima postoji samo zato kako bi on mogao iskonstruirati da njegovi modeli uistinu po-ništavni. [Gore navedeni navodi su prevedeni iz španske edicije, *La Economía Política de la Nueva Izquierda* (Madrid: Alianza Editorial, 1971).]

52 Vidi posebice članak Don Lavoie, Howard Baetjer, and William Tulloh, “High-Tech Hayekians: Some Possible Research Topics in the Economics of Computation”, *Market Process* (George Mason University) 8 (1990): str. 120-146, baš kao i bibliografiju koju ovi autori citiraju. Ne bismo se trebali zaokupljati pobranjem i razmatranjem drugih neadekvatnosti planometrijskih modela sa stajališta metodologije korištene u samoj ekonomiji ekvilibriuma i blagostanja. Odgovarajući kritikizam nije samo irelevantan u usporedbi sa fundamentalnim argumentima prikazanim u tekstu, već se oni također mogu naći i u bilo kojem standardnom priručniku na tu temu, naprimjer, Johna Benneta *The Economic Theory of Central Planning*, pog. 2. Od interesa je takođe i D.F. Bergunov rad, “Economic Planning and the Science of Economics”, *American Economic Review* (juni 1941).

stoje u objektivnom obliku negdje na tržištu, i da stoga oni mogu biti kompilirani. U svjetlu efekata koje je matematički metod, općenito, polučio u različitim sferama ekonomije, a posebice u sferi prijedloga za socijalističke ekonomske kalkulacije koje smo ovdje proučavali, mogli bismo se zapitati da li je ovaj metod donio više štete ili koristi u razvoju naše znanosti.⁵³ Argumenti koje su Mises i Hayek istaknuli u korist tržišne ekonomije i protiv socijalizma, posve se razlikuju od rezonujućeg matematičkog “blagostanja” kojim ekonomisti obično pravdaju privatno poduzetništvo; potonji baziraju svoje rezonovanje na savršenoj konkurentnosti kao izrazu paretoovskog ideala efikasnosti. U ovoj knjizi, osnovni argument nije da konkurentnost pruža optimalnu kombinaciju izvora, već da je ona jedan dinamički proces kojeg izvode ljudi od krvi i mesa, naime proces koji nastoji da podesi i koordinira društvo. Suštinski argument nije onaj da je sistem perfektne konkurencije bolji od sistema monopola, već da tržišta i neprisiljena ljudska djelatnost pružaju proces kreativnosti i koordinacije. Prema tome, argument koji se nastoji odbraniti, zacijelo je radikalno drugačiji od standardnog argumenta koji se može naći u mikroekonomskim priručnicima – to će reći jednog pristupa kojeg mi, iz svih navedenih razloga, smatramo bazično irelevantnim i pogrešnim, pa bilo da je on viđen kao pozitivna analiza stvarne ekonomije ili kao normativna analiza načina kako bi ta ekonomija trebala operirati. Najjasniji znak da je teorija blagostanja manjkava, prebiva u činjenici da je ona, veoma paradoksalno, potaknula ideju da kroz njezine modele i metode mehanizam raspoređivanja resursa može biti riješen u jednoj

53 Prema riječima samoga Misesa: “Matematički ekonomista zaslijepljen predrasudom da ekonomija mora biti konstruirana na sliku njutnovske mehanike, i da mora biti otvorena za matematičke metode, u cjelosti krivo konstruira predmet svojih istraživanja. *On se više ne bavi ljudskim djelovanjem, već jednim mehanizmom lišenim duše misteriozno zazbiljenim onim silama koje nisu pristupačne za daljnje analize.* U imaginarnoj konstrukciji jednako rotirajuće ekonomije naravno da nema mjesta za poduzetničku funkciju. *Matematički ekonomista eliminira poduzetnika iz svoje misli.* On nema potrebe za ovim pokretačem i promjeniteljem stanja čija neprestana intervencija sprječava ovaj imaginarni sistem da dosegne stanje savršenog ekvilibriuma i statičke uvjete. *On prezire poduzetnika kao jedan uznemirujući element. Cijene faktora proizvodnje, kako ih matematski ekonomist vidi, određene su presjecima krivulja, a ne ljudskim djelovanjima.*” *Human Action*, str. 702.

planiranoj ekonomiji bez tržišta. Ekonomski ekvilibrium i teorija blagostanja, koja počinje kao jedna deskriptivna i pozitivna teorija o funkcioniranju tržišta, završila je kao instrument napredovanja, preko njegovih matematičkih metoda i modela, jednog sistema ekonomske kalkulacije koji izbacuje i tržišne procese i njegovu najprisniju karakteristiku: poduzetništvo.⁵⁴

54 Vjerovatno prvi teoretičar ekvilibriuma koji je prepoznao radikalno drugačiju prirodu argumenta kojeg su predstavili Mises i Hayek u korist tržišta bio je članak Richarda R. Nelsona, "Assessing Private Enterprise: An Exegesis of Tangled Doctrine", *Bell Journal of Economics* 1, br. 12 (1981). Slažem se sa Nelsonom kada ustanovljava da "ortodoksnom" teoriji blagostanja nedostaje relevantnosti, ali ne dijelim njegovu ideju da se teorije Hayeka, posebno, i austrijske škole općenito, iako relevantne, nalaze u veoma primitivnoj fazi razvoja. Takva tvrdnja ima smisla jedino ako neko smatra svaku teoriju koja je konstruirana sa visokim stupnjem formalizma "razvijenom", čak i ako je ona neodrživa i nevažna, dok također previda važne doprinose koje je austrijska škola ostvarila u svim oblastima ekonomske znanosti. Kao što smo vidjeli na kraju bilješke br. 2, čak je i Mark Balug došao do razumijevanja fundamentalnih razlika između austrijske i neoklasicističke paradigme, baš kao i do razumijevanja irelevantnosti potonje.

VI - OSKAR LANGE I “TRŽIŠNO RJEŠENJE”

U ovom, kao i u sljedećem poglavlju ispitivat ćemo raznovrsne pokušaje socijalističkih ekonomista da formuliraju “tržišno rješenje” problema kojeg postavlja socijalistička ekonomska kalkulacija. S ovim na umu, u ovom poglavlju ostvarit ćemo dva cilja: prvo, predstaviti ćemo niz uvodnih razmatranja koja postavljaju najznačajnije implikacije ovog novog prijedloga u njima odgovarajući kontekst, i analizirati najvažnije historijske precedense ovoga prijedloga; drugo, brižno ćemo proučavati “rješenje” kojeg je razvio Oskar Lange. Iako se naš fokus na Langeu, s vremena na vrijeme, može smatrati preopsežnim, njegov prilog – koji je najpoznatiji i najcitiraniji od svih koje su napisali teoretičari socijalizma – bio je toliko pogrešno tumačen da je postalo neophodno poduzeti jedno detaljno i brižno ispitivanje istoga. Analiza tržišnog rješenja biti će zaključena u narednom poglavlju, koje će, između ostalog, biti posvećeno i studiji priloga koje su u ovom polju dali Henry D. Dickinson, Evan F. M. Durbin, i Abba P. Lerner.

1. UVODNA RAZMATRANJA

Odlika koju dijele sve verzije takozvanog "tržišnog rješenja", jeste pokušaj uvođenja neke vrste "kvazitržišta" (po riječima Misesa), u kojem ponašanje različitih ekonomskih agenata ponajbliže slično ponašanju njihovih pandana u kapitalističkom sistemu. Kada razmatramo različite priloge, možemo vidjeti da se oni u generalnom očituju svojom dvoznačnom i protuslovnom prirodom, i u mjeri u kojoj su ovi predloženi sistemi zamišljeni da ostanu biti socijalističkim, to će reći u mjeri u kojoj sistematski i prisilno ograničavaju slobodno obavljanje poduzetništva, oni ne nude odgovor na problem kojeg su Mises i Hayek inicijalno ustanovili u pogledu nemogućnosti ekonomske kalkulacije tamo gdje se nužna informacija ne stvara.

Također ćemo vidjeti da postoje dva glavna tipa tržišnog rješenja. Prvo je zamišljeno kao jednostavno sekundarno rješenje, koje čini praktično mogućom algebarsku kalkulaciju cijena ekvilibriuma u formi u kojoj ih propisuje matematičko rješenje kojeg analiziramo u ovome poglavlju. Drugo je zamišljeno kao posve autonomno rješenje kojem je nakana da postigne ono najbolje od oba svijeta, i socijalizma i kapitalizma, kroz "tržišni socijalizam" koji bi, u svom novom obliku, bio težak za razlučivanje od demokratskog socijalizma i socijalne demokratije, i koji je, u svom najoriginalnijem obliku, pokušaj premjeravanja "kvadrature kruga", naime rješavanja svih problema društva.

Ovaj put, u svakom slučaju, mora se istaknuti da posvud rašireno prihvatanje, među socijalističkim teoretičarima, prijedloga tržišnog rješenja prilično jasno smjera njihovom implicitnom pri-

znavanju zdravosti Misesovog izvornog priloga, objavljenog 1920, koji se tiče nemogućnosti ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama. Drugim riječima, austrijski napad koji su Mises i Hayek pokrenuli protiv socijalizma, bio je tako razoran da su, u praksi, socijalistički teoretičari bili prinuđeni povući se na drugu liniju odbrane, onu koja je bila izgrađena upravo na suštinskim elementima onog ekonomskog sistema kojeg su oni toliko mrzili i željeli uništiti. Fritz Machlup pokazao je da je Misesov uspjeh u stvarnosti bio tako potpun, da danas niko ni ne sumnja da je i u teoriji i u praksi planiranje nemoguće bez decentraliziranog cjenovnog sistema. Pa ipak, većina teoretičara, u najmanjem, još uvijek rezervisano prepoznaje zasluge Misesovih ostvarenja. Nadalje, oni još uvijek nisu u cjelosti razumjeli, ili odgovorili na, temeljne elemente izazova kojeg je on postavio, što naprosto znači teoretski priznati da u jednom sistemu bez privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje, ili lišenog slobode obavljanja poduzetništva, praktička disperzna, subjektivna informacija, koja je od suštinskog značaja za koordinaciju društva, ne može biti stvorena.¹

Stoga nije iznenađujuće da su glavni austrijski učesnici u debati također ustrajali u naglašavanju značaja činjenice da su njihovi socijalistički suparnici bili napustili njihovu tradicionalnu postavku da je sistem centralnog planiranja, kojim upravlja neka vladina agencija, jedini racionalan metod organiziranja društva, te uz promjenu mišljenja počeli preporučivati, u različitim nivoima in-

1 Vidi Fritz Machlup, "The Economics of Information and Human Capital", u *Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance*, sv. 3, str. 191: "Na sadašnjem čvorištu ove diskusije, autor o teoriji ili praksi centralnog ekonomskog planiranja više i ne sumnja da je mehanizam cijena nezaobilazno sredstvo planiranja. Misesov izazov je definitivno nadvladao na ovome mjestu, i također su na trenutak manifestno bile prihvaćene 'decentralizirane procedure' od strane protagonista planiranja." Na str. 190, čitamo: "Pitanje nije da li su kalkulacije moguće i praktične sa svim dostupnim 'podacima' već da li relevantni podaci mogu biti dostupni centralnoj agenciji za planiranje. Misesov izazov bio je da informacija koja je neophodna za racionalno centralno planiranje ne može biti dobijena i da su tržišne cijene privatno posjedovanih sredstava proizvodnje, baš kao i proizvoda, nužne za racionalnu raspodjelu resursa."

tenzitetu, ponovno uvođenje konkurentnosti.² Stoga je za Misesa,³ demonstracija činjenice da je ekonomska kalkulacija nemoguća u

2 Trygve J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 238. Hoff izjavljuje da bi neki prijedlozi "konkurentnog rješenja" čak i izlazili izvan striktno definicije socijalizma, i da stoga ne bi trebali ni biti odgovoreni. Hoffova tvrdnja je neopravdana sa stajališta naše definicije socijalizma (svaki sistem institucionalne agresije na slobodno obavljanje poduzetništva), koja je i široka i precizna, i koja stoga dopušta primjenu ovog kritičizma socijalističkog sistema kada god se bilo koji stupanj ove vrste agresije počini u bilo kojoj socijalnoj sferi, bez obzira kako ona mala bila.

3 "Prema tome, to nije ništa drugo negoli puno priznanje ispravnosti i neodbacivosti analize ovih ekonomista i devastirajuće kritike planova socijalista, naime da su intelektualni lideri socijalizma sada zauzeti dizajniranjem šema za socijalistički sistem u kojem je bitno sačuvati tržište, tržišne cijene za faktore proizvodnje, i katalaktičku konkurentnost. Svedodrivajući i brzi trijumf demonstriranja da nikakva ekonomska kalkulacija nije moguća pod socijalističkim sistemom, nezapamćen je u historiji ljudske misli. Socijalisti ne mogu a da ne priznaju svoj zastrašujući konačni poraz. Oni više i ne tvrde da je socijalizam neporazivo superioran nad kapitalizmom, zato što odstranjuje tržište, tržišne cijene, i konkurenciju. Baš naprotiv, oni sada nastoje da opravdaju socijalizam ističući da je moguće očuvati ove institucije čak i pod socijalizmom. Oni iscrtavaju nove oblike za socijalizam u kojem će postojati cijene i konkurencija." Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 706. Ova Misesova tvrdnja, kao i mnoge koje je kasnije izrekao, možda se doimala veoma smionom u vremenu kada je bila napisana (1949), ali ona se pokazala proročkom. Četrdeset godina kasnije, historija je dokazala da je Mises bio apsolutno upravu, što je priznao i Robert Heilbroner, socijalista i poznati učenik Oskara Langea. Heilbroner kazuje: "Nepunih sedamdeset i pet godina nakon što je službeno otpočelo, natjecanje između kapitalizma i socijalizma danas je gotovo: *Kapitalizam je pobijedio*. Sovjetski Savez, Kina i Istočna Europa, dali su nam najjasniji dokaz da kapitalizam organizira materijalne poslove čovječanstva na daleko više zadovoljavajući način negoli to čini socijalizam... Zacijelo, teško je razmotriti sve promjene koje uzimaju maha danas u svijetu, i pri tome ne zaključiti da je nos kapitalističke kamile gurnut tako duboko unutar socijalističkog šatora da se čini da je ostalo samo još jedno veliko pitanje: koliko će brza biti transformacija socijalizma u kapitalizam – a ne obratno, kako su stvari izgledale samo pola stoljeća ranije." *The New Yorker* (januar 1989). Vidi Heilbronerov članak, "Analysis and Vision in the History of Modern Economic Thought," u *Journal of Economic Literature* 28 (septembar 1990): 1097-1114, posebno str. 1097 i 1110-1111. Heilbroner je zaključio da je "socijalizam bio velika tragedija ovog stoljeća" i da je "Mises bio upravu." Vidi i intervju kojeg je Robert Heilbroner dao Marku Skousenu 8. 4. 1991. Ovaj intervju se pojavljuje u *Liberty* 4, br. 6 (juli 1991): str. 45-50, 63. (Skrraćena verzija ovog fascinatnog intervjua pojavila se i u *Forbes* od 27. 5. 1991.)

jednom socijalističkom režimu, prevladala neviđenom brzinom u historiji ekonomske misli, tako da socijalisti nisu bili u stanju izbjeći priznavanje svog krajnjeg poraza, i stoga su prestali propovijedati tradicionalnu marksističku doktrinu, prema kojoj je socijalizam superiorniji od kapitalizma upravo zato što socijalizam dopušta eliminaciju tržišta, cijena i konkurentnosti. Oprečno tome, oni danas nastoje, uz jedno komično insistiranje, da opravdaju socijalizam argumentirajući da on dopušta očuvanje tržišta, i čak pokušavaju pokazati da su tržište i kapitalizam različite historijske kategorije koje nisu nužno povezane.⁴

Hayek, u svom standardno blagom maniru, nije mogao odoliti a da ne načini neke sarkastične komentare, kako u svom članku iz 1935, u kojem je sumirao status ove debate⁵, tako i svom radu iz

4 U spisima Oskara Langea po prvi put susrećemo tragikomična nastojanja teoretičara “tržišnoga socijalizma” da ubijede svoje socijalističke saputnike i opću javnost da je “tržište” institucija koja nema ništa sa kapitalizmom i da se može uspješno koristiti kao sredstvo u socijalizmu. Zacijelo, ovaj autor čak tvrdi da je tržište “prilično stara institucija koja je toliko karakteristična za kapitalizam da se veoma često brka s njim, ali koja je, zapravo, historijski daleko starija od kapitalizma” i da “cijene i novac nisu samo karakteristika modernog kapitalizma, nego su institucija koja mora biti očuvana u socijalističkom društvu.” (“The Economic Operation of a Socialist Society: I & II,” u *Contributions to Political Economy*, br. 6 [1987]: str. 7, 13). Moderni “tržišni socijalisti” ponavljaju ovu ideju *ad nauseam*. Vidi, naprimjer, knjigu *Market Socialism: A Scrutiny. This Square Circle*, koju su uredili Julian Legrand & Saul String (Oxford: Clarendon Press, 1989). U briljantnoj kritičkoj analizi tržišnoga socijalizma naslovljenoj *Market Socialism: A Scrutiny. This Square Circle* (London: Institute of Economic Affairs, Occasional Paper 84, 1990) Anthony de Jasay ironički opisuje poziciju “tržišnih socijalista” po ovom pitanju, kako slijedi: “Apologeti kapitalizma uzurpiraju tržište, prisvajajući ga kao da je tržište, koje je efikasna institucija, ovisno u svom funkcioniranju o kapitalizmu, tom odurnom i alijenirajućem sistemu. Međutim, sugeriranje da tržište i kapitalizam idu zajedno je pogrešno. Tradicionalni socijalisti padaju na ovaj trik, misleći da mrze tržište i da mu ne vjeruju, dok je, ustvari, kapitalizam ono što odbacuju. Ovo je zbuđenost, ili jedna neuspješnost uviđanja da tržište može biti udešeno da služi socijalističkim ciljevima, baš kao što sada služi kapitalističkim. I zacijelo, iako ovi autori to ne govore, oni potajno tretiraju tržište kao neutralno sredstvo u rukama svog političkog gospodara koji ga koristiti kreirajući društvo kakvo želi.”

5 “Mnogi od ovih mladih socijalista koji su ozbiljno izučavali ekonomske probleme involvirane u socijalizam napustili su vjerovanje u centralno planiranu ekonomiju i zasnovali svoju vjeru na nadi da konkurencija može biti održana čak

1940, koji je izričito bio posvećen kritiziranju "tržišnog rješenja".⁶ Hayek skreće pažnju na veliku signifikantnost činjenice da su mladi socijalisti, koji su veoma ozbiljno i detaljno izučavali ekonomske probleme koje socijalizam predstavlja, napustili ideju da centralno planirana ekonomija može funkcionirati, a umjesto toga zagovarali su da bi konkurentnost mogla biti održana čak i kada privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje bude ukinuto. Prema tome, oni su napustili tradicionalno marksističko stajalište da planiranje nije samo jasna suprotnost konkurentnosti, već da je njegova glavna svrha da eliminiira konkurentnost, i da na taj način dozvoli ozbiljnije istinskog socijalističkog ideala.

i ako privatno vlasništvo bude ukinuto. F.A. Hayek, "The Present State of the Debate," u *Collectivist Economic Planning*, str. 238.

6 "Prva i najopćenitija stavka s kojom se možemo pozabaviti na brzinu, iako daleko nevažne ukoliko želimo razmotriti ove nove prijedloge u njima prirođenom svjetlu. To je tek podsjetnik o tome koliki dio izvorne tvrdnje o superiornosti planerskog sistema nad konkurentskim je napušten, ukoliko se planirano društvo mora sada osloniti u velikoj mjeri na određivanje smjera svojih industrija prema konkurenciji. Sve do skora, planiranje i konkurencija bili su uobzireni kao suprotnosti, i to je, bez sumnje, još uvijek tačno u pogledu skoro svih planera osim nekolicine ekonomista među njima." F.A. Hayek, "Socialist Calculation III: The Competitive Solution," u *Individualism and Economic Order*, str. 186.

2. HISTORIJSKI PRECEDENSI TRŽIŠNOG RJEŠENJA

Prije Langea, Dickinsona, Durbina i Lernerera, drugi teoretičari su razvijali ideju tržišnog rješenja, mada na jedan uvrnut i nedostatan način, kako na njemačkom tako i na engleskom jeziku. Na njemačkom, teoretski razvoj u ovom polju započeo je 1920-tih kao reakcija protiv Misesovog seminalnog članka, a Eduard Heimann i Karl Polanyi bili su za to početno odgovorni. Njihov zajednički nazivnik bila je odbrana rješenja baziranog na izvjesnom stupnju “konkurencije” među određenim brojem monopola ili “trustova” koji bi, pod nadzorom sindikata ili vlade, obrazovali kičmu ekonomske organizacije u socijalizmu. Na engleskom jeziku, izuzev nekih opservacija Ropera, inicijalno je bilo veoma malo napisano o tržišnom rješenju, a činjenica da su Mises i Hayek komentirali i kritizirali ovo rješenje, prije nego što su Lange, Dickinson, Durbin i Lerner objavili svoje sofisticirane priloge, pokazuje da je ovaj koncept vjerovatno prije toga bio formiran na seminarima kroz usmena predanja kako su implikacije ove debate postajale sve ozbiljnijima. To također objašnjava činjenicu da su mnoge ideje koje su ovi autori kasnije uključili u svoje radove već “plutale kojekuda” u akademskom svijetu nekoliko godina ranije.

Prilozi Eduarda Heimanna i Karla Polanyia

Eduard Heimann bio je jedan od prvih teoretičara koji su pisali o tržišnom rješenju na njemačkom jeziku. On je to činio u svome radu iz 1922, naslovljenom *Mehrwert und Gemeinwirtschaft: Kritische und Positive Beiträge zur Theorie des Sozialismus* (Višak i ko-

lektivna ekonomija: kritički i pozitivni prilozi teoriji socijalizma).⁷ Heimann, shvata suštinski značaj cijena i tržišta, ali pod svaku cijenu želi uspostaviti socijalistički sistem. On je nastojao razriješiti ovu očiglednu dilemu predlažući ono što je nazvao *freundlichen Wettbewerb* (mirna ili prijateljska konkurentnost). Ovakav tip konkurentnosti bi postojao, na jedan uređen i kontroliran način, između menadžera različitih poduzetničkih i sektorskih organizacija, na koje bi, prema Heimannu, ekonomski sistem trebao biti podijeljen. U svakom slučaju, Heimann, koji je bio socijalista kršćanskih korijena, još uvijek je ozbiljno sumnjao da li su socijalizam i konkurentnost u krajnjemu uskladivi. Nadalje, njegova znanstvena iskrenost je nepogrješiva, pošto on jasno prepoznaje velike prednosti kapitalističke konkurentnosti, i on je bio jedan od prvih teoretičara, koji su nedugo nakon samoga Misesa, priznali teški problem ekonomske kalkulacije koji bi nezaobilazno pogodio svaki socijalistički sistem. Pa ipak, Heimann naglašava da ako bi menadžeri različitih sektorskih monopola naprosto imali različite ciljeve, ideale, i interese, da bi onda rezultat njihove aktivnosti bio jednako konkurentan kao i onaj koji se konstantno proizvodi u jednoj stvarnoj tržišnoj ekonomiji. Na ovaj način, vjeruje on, problemi ekonomske kalkulacije bili bi izbjegnuti a većina prednosti konkurentnog sistema bi opstala, čak i bez privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i uz egalitarnu raspodjelu prihoda. Nadalje, Heimann predlaže ukidanje renti, kamate, i dividendi. Na kraju, menadžeri sektoralnih monopola bili bi instruirani da fiksiraju svoje cijene na nivo njihovih troškova, i nikada ne bi bili u stanju koristiti monopolističku moć koju im njihova situacija dodjeljuje.

George Halm je ustanovio,⁸ u svojoj detaljnoj kritici Heimannovih prijedloga, da bi "konkurentnost", među menadžerima sektoralnih monopola, bila samo konkurentnost pod znacima navoda.

7 Eduard Heimann, *Mehrwert und Gemeinwirtschaft: Kritische und Positive Beiträge zur Theorie des Sozialismus* (Berlin: Robert Englemann, 1922).

8 Halmova kritika prijedloga Eduarda Heimanna pojavljuje se na str. 189-200 knjige *Collectivist Economic Planning*. Ove stranice sadržavaju sekciju br. 25 članka Georga Halma, koji se pojavljuje u ovoj knjizi. Članak je naslovljen "Further Considerations on the Possibility of Adequate Calculation in a Socialist Community", a Hayek ga je uključio zato što je želio da Georg Halm sumarizira ovo stanje stvari, u svjetlu debate u njemačkom akademskom svijetu prijje 1935.

Nemoguće je shvatiti kako bi menadžeri sektoralnih monopola dolazili u posjed znanja o svojim troškovima, ne samo zato što bi slobodna konkurentnost i poduzetništvo bilo zabranjeno unutar svakoga sektora, već i zato što su stope amortizacije suštinski faktor u određivanju cijena, a one se računaju na osnovu kamatnih stopa, koje ne bi bile rezultat konkurentnskoga procesa, već bi ih određivale centralne vlasti, i koje bi stoga bile posve arbitrarne. Nadalje, Heimann ne shvata da je suština funkcioniranja tržišta obavljanje poduzetništva, koje jedino čini mogućim konstantno otkrivanje i stvaranje praktične informacije nužne za ekonomsku kalkulaciju u svakom zasebnom kontekstu. U Heimannovom modelu, slobodno obavljanje poduzetništva je spriječeno u ekstremno širokim sferama ekonomskog života, i stoga ovaj model ne dopušta generiranje ove informacije, niti rješava problem ekonomske kalkulacije. Zacijelo, nejasno je kako menadžeri različitih monopola mogu djelovati poduzetnički, ne samo zato što nisu u stanju da postignu odgovarajuće poduzetničke profite (koji bi bili eliminirani po definiciji, pošto ne bi djelovali kao poduzetnički poticaj za otkrivanje i stvaranje informacije neophodne za ekonomsku kalkulaciju), već i zato što ne bi imali šanse da potaknu poduzetništvo čak ni unutar vlastitih sektora.

Više od deset godina prije Halma, Mises je već bio istaknuo⁹ da je Heimannov prijedlog ekstremno nejasan, uglavnom zbog toga što ne objašnjava narav odnosa koji bi postojao između različitih industrijskih grupa i države odnosno centralne planerske agencije. Jer ako bi različiti monopolizirajući sektori djelovali kao istinski vlasnici njihovih zasebnih sredstava proizvodnje, onda bismo bili svjedoci sindikalističkog tipa sistema, naličnog onome koji je bio testiran u bivšoj Jugoslaviji, sa svim perverznim rezultatima i nedostatkom koordinacije karakteristične za takav sistem. U isto vrijeme, ukoliko bi odgovarajuće sindikatske organizacije igrale tek jednu menadžersku ulogu, i ukoliko bi odgovornost za cjelokupnu ekonomsku koordinaciju u krajnjemu padala na državni centar za

9 Misesova kritika Heimanna po prvi put se bijaše pojavila u članku "Neue Beiträge zum Problem der Sozialistischen Wirtschaftsrechnung," u *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 51 (1924): str. 488-500. Proširena verzija ovog članka pojavljuje se u dodatku Misesovog rada, *Socialism*, str. 475-478.

planiranje, onda bi tipični problem ekonomske kalkulacije, kojeg je Mises opisao do u detalje, eruptirao u svoj svojoj snazi. Ukratko, teoretski je nemoguće zamisliti bilo koju vrstu kontrolirane i mirne konkurentnosti osim liberalne konkurentnosti. Konkurentnost ili postoji ili ne postoji, ovisno o toga da li je obavljanje poduzetništva slobodno ili nije (i, kao što smo vidjeli u drugom poglavlju, ono je uvijek podređeno tradicionalnim principima privatnog prava), i Heimannovi prijedlozi imali bi smisla jedino u statičnom, nerealnom svijetu, u kojemu se nikada ne bi događale nikakve promjene i u kojem bi već postojala svaka informacija nužna za ekonomsku kalkulaciju. Na kraju – a ovaj kritički argument Misesa je izuzetno značajan i bio je sistematično i blatantno ignorisan od strane teoretičara tržišnog socijalizma koji su došli kasnije – apsurdno je vjerovati, kako predlaže Heimann, da cijene mogu biti ustanovljene u odrednicama troškova. Prema Misesu, ovaj prijedlog je besmislen ne samo zato što su troškovi subjektivni i što mogu biti prosuđeni jedino prešutno i poduzetnički u kontekstu svakog zasebnog konkretnog djelovanja (i stoga ne mogu biti objektivno preneseni birou za planiranje ili generirani direktno u tom birou), ali i zbog toga što monetarni troškovi koji se razmatraju u osobnoj ekonomskoj kalkulaciji nisu drugo do procjene cijena produktivnih faktora, i prema tome, svaka sugestija da se usmjerimo ka troškovima kako bismo uspostavili cijene je, bez razlike, primjer cirkularnog rezonovanja koje ostavlja problem ekonomske kalkulacije nerazriješenim.

Karl Polanyi¹⁰ u njegovom članku iz 1922, koji se ticao socijalističke ekonomske kalkulacije¹¹, nakon što je jasno potvrdio da

10 Karl Polany (1886-1964) se ne bi smio brkati sa njegovim bratom, Michaealom Polanyiem, koji je, kako smo mogli vidjeti, bio jedan od glavnih kreatora teorije da disperzno znanje čini ekonomsku kalkulaciju nemogućom u svakom sistemu u kojem ljudi nisu slobodni da obavljaju ljudsko djelovanje poduzetništva. Čini se paradoksalnim da su ova dva brata imala tako začudno različita teoretska stajališta, a isto je tačno i za Ludwiga von Misesa i njegovog brata Richarda, koji je razvijao pozitivistički koncept vjerovatnoće i nastojao braniti primjenu matematike i statistike na istraživanja u društvenim znanostima, nešto što je Ludwig von Mises uvijek izričito odbacivao. Konflikt između njihovih teoretskih viđenja utjecao je na međubratske osobne odnose i braće Polanyi i braće Mises, zbog čega su imali hladne ili udaljene odnose.

11 Prilog Karla Polanyia pojavljuje se u njegovom članku "Sozialistische Rech-

ekonomska kalkulacija ne može biti moguća u sistemu sa centralnim planiranjem, također donosi nebulozni prijedlog za “esnafski socijalizam” u kojem bi “vlasništvo” nad sredstvima proizvodnje bilo dodijeljeno birou za centralno planiranje, dok bi pravo na upotrebu proizvodnih i konzumentskih dobara i usluga bilo dodijeljeno odgovarajućim proizvodnim esnafima. Polanyi je dao jedno dvosmisleno rješenje – slično onome koje je ponudio Heimann – koje također promašuje da otkrije ko bi u krajnjemu posjedovao konačnu moć donošenja odluka: centralna prisilna agencija ili esnafske udruge. Ukoliko centralna planerska organizacija posjeduje krajnju moć donošenja odluka, onda se ponovno suočavamo sa problemom dosezanja disperznog znanja, koje sprječava ekonomsku kalkulaciju u centraliziranim sistemima. Ukoliko su, u oprečnome, profesionalne, sindikalne udruge te koje u konačnici sistematski vrše prisilu na svoje članove i donose odluke, onda mi razmatramo neku vrstu sindikalnog socijalizma lišenog svakog koordinirajućeg kapaciteta.¹²

Rani kriticism kojeg su iznijeli Mises, Hayek, i Robbins protiv tržišnog rješenja

Fokusirajmo se sada na naučni svijet na engleskom govornom području. Prije nego što su Lange, Dickinson, Durbin, i Lerner napisali svoje priloge, izuzev nekih kratkih komentara W. C. Rope-

nungslegung,” u *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 49 (1922): str. 377-420. Karl je kasnije pokušao odgovoriti na kritice koje je primao, uglavnom od strane Misesa i Felixa Weila, u jednom drugom članku, kojeg je on objavio u istome žurnalu, br. 52 (1924): str. 218-228. Ovaj članak bio je naslovljen kao “Die Funktionelle Theorie der Gesellschaft und das Problem der Sozialistischen Rechnungslegung (Eine Erwiderung an Prof. Mises und Dr. Felix Weil)”.

12 Glavni kriticismi prijedloga Karla Polanija došli su od strane Misesa i pojavili su se na istim mjestima na kojima on kritizira Heimannov prilog (vidi fn. 9) U njegovoj knjizi *Socialism*, Mises kritizira Polanija na str. 473-475. Vidi i kritički članak Felixa Weila “Gildensozialistische Rechnungslegung. Kritische Bemerkungen zu Karl Polanyi ‘Sozialistische Rechnungslegung’ u *Diesem Archiv* 49/2, s. 377ff”, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 52 (1924): str. 196-217. Hoff (*Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 243) ističe da je Felix Weil nazvao prijedlog Karla Polanija “nemogućim i čak besmislenim”.

ra¹³, malo toga bilo je napisano na engleskom jeziku o tržišnom rješenju. Pa ipak, kao što je naznačeno ranije, relativno razvijena doktrina postojala je u akademskim krugovima, koja je dozvolila Misesu i Hayeku da donesu niz ranih kritičkih opservacija o ovom tipu prijedloga.

Prvo razmatranje o tržišnom rješenju, općenito, došlo je od Misesa i pojavilo se u odjeljku njegovog rada *Socialism (Die Gemeinwirtschaft)* i bilo je naslovljeno kao "vještačko tržište". Ovaj rad bio je objavljen 1922, a proširen i preveden na engleski 1936. godine. Mises smatra da je tržište "fokalna tačka" i suština kapitalističkog sistema, da ono može cvjetati jedino pod kapitalizmom, i da tržište i konkurentnost nikada ne mogu biti "vještački" imitirani pod socijalizmom. Dokazi koje Mises pruža za ovu tvrdnju su u potpunom skladu sa objašnjenjima datim u drugom poglavlju koje se tiče koordinirajuće naravi poduzetništva, i ti dokazi otkrivaju da je između 1920, kada je objavio svoj inicijalni članak, i 1928, kada je napisao svoju knjigu o socijalizmu (revidiranu i proširenu u engleskom izdanju iz 1936), Mises ipak branio iste ideje, iako je njegova sposobnost da ih artikulira u pisanju bila supstancijalno veoma unaprijeđena.

Zapravo, kao što smo već vidjeli, Mises jasno potvrđuje da je poduzetnik taj koji stvara praktičnu informaciju nužnu za ekonomsku kalkulaciju. Po riječima samoga Misesa: "Spekulativni kapitalisti su oni (tj. poduzetnici) koji stvaraju podatke prema kojima on mora podesiti svoje poslove i koji, prema tome, daju pravac njegovom trgovinskom operiranju."¹⁴ Kako bilo, informacija se jedino stvara, otkriva, i "uviđa" ukoliko poduzetnik slijedi cilj koji djeluje kao poticaj poduzetniku da dosegne ovu informaciju. Tako, poticaj je onaj cilj, ili onaj profit, kojeg poduzetnik nastoji dosegnuti svojim djelovanjem; i zato, onda kada vlasnička prava ne bivaju prepoznata, i kada poduzetnik, prema tome, ne može dosegnuti svoj cilj ili profit,

13 Willet Crosby Roper, *The Problem of Pricing in a Socialist State*. Vidi stranice br. 60 i 62, gdje se on bavi nužnošću zadržavanja konkurencije, i gdje jasno izriče da stupanj efikasnosti, koji se može očekivati od socijalističkog sistema, ovisi od stepena mogućnosti simuliranja konkurencije koja se normalno razvija pod kapitalističkim režimom. Vidi i fn. 30, pog. 5.

14 Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 121.

on tada neće ni generirati informaciju koja je nužna za ekonomsku kalkulaciju, i cjelokupan proces koji je tipičan za tržišnu ekonomiju neće biti pokrenut. Mises zamjećuje: “Bez težnje poduzetnika za profitom... uspješno funkcioniranje cijelog tog mehanizma neće biti zamislivo... Motivirajuća snaga ovog sveukupnog procesa, koji nadalje inicira tržišni proces za faktore proizvodnje, jeste neprestano traganje kapitalista i poduzetnika da uvećaju svoje profite.”¹⁵ Otuda je nemoguće razjediniti tržište i njegove tipične funkcije – s obzirom na formiranje cijena i koordinirajućeg kapaciteta individualnih djelovanja njegovih učesnika – od institucija privatnoga vlasništva nad sredstvima proizvodnje. Drugim riječima, od trenutka kada privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje bude eliminirano, postaje beskorisno instruirati menadžere kompanija da djeluju kao da su poduzetnici, pošto oni bivaju “ostavljeni u mraku” onda kada izgube mogućnost stjecanja onoga što subjektivno procjenjuju da bi njihovi profiti trebali biti.¹⁶

Nadalje, prema Misesu, besmisleno je za neku hipotetičku “državnu banku” da licitira svoje resurse među onim menadžerima koji nude šansu za doseganje veće stope profita. “Takvo stanje stvari naprosto bi značilo da bi oni menadžeri koji su bili manje oprezni i više optimistični, primili kapital da uvećaju svoja poduzetništva, dok bi oprezniji i skeptičniji menadžeri otišli praznih ruku. Pod kapitalizmom, kapitalista odlučuje kome će povjeriti svoj vlastiti kapital.”¹⁷ Prema tome, ovaj proces nije baziran na nuđenju najviše stope profita, već na praktičnoj informaciji koja se generira na kapitalističkom tržištu, kada poduzetnici djeluju u skladu sa svojim spekulacijama o budućnosti i kada ih pokreće psihološka napetost koju osjećaju kada se nalaze između čežnje da dosegnu profite i svoje subjektivne procjene mogućnosti da pretrpe gubitke. Menadžer koji se nađe u uvjetima koji su drugačiji od onih u kojima se nalazi poduzetnik u slobodnom tržištu, nikada neće imati pristupa istoj praktičnoj informaciji kao i taj poduzetnik, i stoga, u jednom

15 Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 119.

16 “Ukoliko se motiv profita izgubi, mehanizam tržišta će izgubiti svog glavnog pokretača, jer to je jedini motiv koji ga pokreće i održava njegove operiranje.” Mises, *Socialism*, str. 119.

17 Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 121.

socijalističkom sistemu, konačna poduzetnička odluka će biti donošena od strane centralne planerske agencije u ulozi odlučivanja ko treba primiti odgovarajuće fondove i resurse. Kao što već znamo, ova centralna agencija nikada ne može uspjati da dosegne praktičnu informaciju koja joj je neophodna kako bi izbjegla da se ponaša na arbitraran način. Mises zaključuje da je "alternativa još uvijek ili socijalizam ili tržišna ekonomija", i da je nerealistično zamisliti "tržišni socijalizam" kao moguće međurješenje.¹⁸

U posljednjih pet sekcija (što je pokriva nekih dvadeset i pet stranica) svog članka iz 1935, u kojem je sumirao "stanje debate", i pod naslovom "pseudokonkurentnost", Hayek jednako kritizira i modele koji su razvijani u njemačkoj literaturi (modele koje smo detaljno prezentirali kada smo diskutovali o Heimannu i Polanyiu) kao i druge prijedloge tržišnog socijalizma koje je najmlađa generacija socijalističkih ekonomista verbalno formulirala u londonskim ekonomskim krugovima (prijedlozi koji se još uvijek nisu pojavljivali u pisanoj formi).

U pogledu njemačkog tradicionalnog modela konkurentnosti među sektoralnim monopolima, od kojih bi svaki slijedio pravilo usklađivanja cijena sa troškovima, ili proizvođenja neke količine u kojoj bi marginalne cijene i troškovi koincidirali, Hayek ponavlja i proširuje argumente koje smo ponudili protiv Heimannovih i Polanyiiovih prijedloga, argumente koje su inicijalno izložili Mises, Halm, i Weil. Hayek ističe da ukoliko je unutar sektorska konkurentnost zabranjena, da onda postaje nemoguće, unutar svakog zasebnog sektora, da se pojavi informacija o cijeni i troškovima nužnim za ekonomsku kalkulaciju. U dodatku, on kritizira prijedlog da bi troškovi trebali biti upotrebljavani kao vodič u određivanju cijena ili izvjesnog obima proizvodnje. Jer, ne samo da su troškovi subjektivni, i da oni mogu biti suprotstavljeni u tržišnom kontekstu u kojem se sve moguće prilike očituju onda kada djelovanja mogu biti na odgovarajući način procijenjena; i također troškovi, bez razlike, ovise od očekivanja budućnosti. Prema Hayeku: "Konkurentni ili nužni troškovi ne mogu biti poznati ukoliko nema konkurentno-

18 Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 123.

sti”,¹⁹ a ovo ne podrazumijeva samo istinsku konkurentnost među različitim sektorima, već također, i poglavitu konkurentnost među različitim firmama na intrasektoralnom nivou. Otuda, troškovi nisu nešto što biro za planiranje, ili menadžeri sektorskih monopola, mogu objektivno spoznati, već radije subjektivna vrednovanja koja se procjenjuju u skladu sa poduzetničkim kapacitetima svakog posebnog ekonomskog agenta koji donosi odluke na tržištu.

Nadalje, kriteriji marginalnih troškova podrazumijevaju, kao što je to Mises već bio pokazao, neku vrstu cirkularnog rezonovanja koje ih čini nemogućim u praksi. Ne samo da su troškovi subjektivni i ovisni od okolnosti, nego kada se oni procijene, numeričke kalkulacije koje se uzmu u obzir jesu upravo procijenjene cijene faktora proizvodnje. Stoga, cijene teško da mogu biti procijenjene na osnovu troškova ako i posljednji nisu ništa drugo do cijene. To postaje posebno jasno kada se neko osvrne na ulogu koju amortizacija kapitala igra kao komponenta troškova. Zacijelo, kapital je naprosto postojeća vrijednost budućeg niza renti ili cijena koje odgovaraju uslugama kapitalnog dobra, a ove rente ili cijene moraju biti procijenjene prije izračunavanja postojeće vrijednosti takvoga dobra, a time i njegove stope amortizacije kao komponente troškova. Prema tome, nije moguće uspostaviti cijenu u odrednicama troškova, pošto deprecijacijska komponenta potonjih zahtijeva da buduće cijene budu procijenjene prve. Prema riječima samoga Hayeka: “Mnogo toga što se naziva troškovima proizvodnje, u stvarnosti nije element troškova koji je dat neovisno od cijene proizvoda, već je to jedna kvazi renta, ili amortizacijska kvota koja mora biti dozvoljena na kapitaliziranu vrijednost očekivanih kvazi renti, i koja je stoga ovisna o cijenama za koje se očekuje da prevladaju.”²⁰

Osim toga, takvi sektori ne mogu ostati neizmijenjeni kroz vrijeme, pošto bi promjene u proizvedenim dobrima i uslugama, ili upotrijebljenim tehnologijama i kapitalnim dobrima – pretpostavljajući da se kriterij ne bi mijenjao – rezultirale konstantnim varijacijama u kompanijama koje bi trebale biti uključene u svaki posebni sektor. Stoga je koncept industrije ili sektora teoretski ap-
19 F.A. Hayek, “The Present State of the Debate,” u *Collectivist Economic Planning*, str. 227.

20 Ibid., str. 227.

surdan: objektivno ne bi mogao biti uspostavljen, i mogao bi imati različite oblike, a smisla bi imao samo u statičnom svijetu u kojem bi sve informacije već bile date i u kojem se nikakve promjene ne bi dešavale.²¹

Drugi model kojeg Hayek analizira i kritizira, jeste onaj u kojem je pseudokonkurencija promovirana kao poželjna, ne samo na intersektoralnom nivou, već i na intrasektoralnom nivou; to jeste, i između različitih kompanija unutar svakoga sektora. U ovom drugom modelu, centralni biro za planiranje nadaje se kao neka vrsta "super-banke" koja respoređuje zarađene profite u svim kompanijama i sektorima i distribuira odgovarajuće investicijske fondove među njima. Sredstva proizvodnje su u javnom posjedu, ali različite kompanije su zamišljene da operiraju konkurentno na individualnoj ravni; drugim riječima, one nastoje dosegnuti profite i izbjeći gubitke.

Hayekove kritičke opservacije ove druge grupe prijedloga konkurentskog socijalizma, u kojem je konkurentnost zamišljena da se širi unutar najšire sfere kompatibilne sa javnim vlasništvom nad sredstvima proizvodnje, i u kojem centralna planerska agencija intervenira samo kako bi rasporedila profite i distribuirala odgovarajuće investicijske fondove, jesu od izvjesnog interesa, i to uglavnom zbog posljedica koje uključuju kao prethodnice moderne ekonomske teorije vlasničkih prava, i za analizu škola javnoga izbora u pogledu ponašanja birokrata i civilnih službenika.²² Pa ipak, one ne uključuju suštinske teoretske argumente, koje je Mises već bio iskazao. Zacijelo, Hayek ističe da čak i ako je konkurentnost dopuštena

21 F.A. Hayek, "The Present State of the Debate", u *Collectivist Economic Planning*, str. 231.

22 Veza sa modernom školom javnoga izbora je jasna u sljedećoj napomeni Hayeka u pogledu problema birokracije: "To će u najboljem slučaju biti sistem kvazikonkurentnosti, u kojem istinski odgovorna osoba neće biti poduzetnik, već službenik koji opravdava svoju odluku, i u kojem će, za posledicu, sve poteškoće iskrnuti u dodiru sa slobodom inicijative i procjene odgovornosti, koja se obično povezuje sa birokratijom." Vidi F.A. Hayek, "The Present State of the Debate", u *Collectivist Economic Planning*, str. 237. Na ovom mjestu mogli bismo ponoviti sve argumente razvijene u skorije vrijeme u školi javnoga izbora s obzirom na ekonomsku analizu perverzних efekata političkog i birokratskog ponašanja, a argumente smo citirali na drugim mjestima.

na svim nivoima, bez da pri tome postoji privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje, da će tada opet biti neophodno razviti, ili otkriti, alternativni sistem potvrđivanja ispravnog djelovanja odgovarajućih menadžera. Hayek navodi i analizira čitav niz mogućih sistema koji bi mogli biti izvedeni kao alternative privatnom vlasništvu nad sredstvima proizvodnje.²³ Prethodni uspjesi ili porazi budućih menadžera su bezvrijedni kao kriterij, jer prošlost nije to što je od interesa, već buduće ponašanje odgovarajućeg menadžera. Nadalje, nije moguće objektivno rasuditi da li neki menadžer povlači sulude poteze kada se nadaje kao da podnosi gubitke, jer bi on u tim trenucima čak mogao i ispravno ulagati sa aspekta dugoročne perspektive, očekujući da će se u budućnosti ovi gubici pretočiti u velike profite. Uspostavljanje jednog sistema bonusa ili “monetarnih poticaja” u korist menadžera predstavljao bi istu poteškoću: distribucija bonusa zahtijevala bi prethodno, objektivno i nedvosmisleno znanje o tome da li je smjer u kojem se djelovalo uspio ili propao, a takvo šta nije moguće zbog disperzne i neartikulirane kvalitete informacije uključene u ovaj proces, baš kao i zbog nesigurne prirode svih budućih događanja. Nadalje, sistem “bonusa” bi samo isprovocirao istaknuto optimistično i razuzdano ponašanje ukoliko potonji ne bi bio kontrabalansiran “negativnim bonusima” u slučaju gubitaka ili grešaka. Kako bilo, uspostavljanje monetarnih ili drugih kazni u ovisnosti od ozbiljnosti gubitaka uključuje rizik stvaranja poduzetničkog ponašanja koje bi bilo previše konzervativno. Hayek zaključuje da ne postoji alternativni sistem koji bi

23 Na ovome mjestu mogli bismo pobrojati sve argumente koje je u posljednje vrijeme razvila škola javnoga izbora s obzirom na ekonomsku analizu perversnih efekata političkog i birokratskog ponašanja, ali ove argumente smo citirali na drugim mjestima. Različite prijedloge za poticaje ili sisteme nadziranja menadžerskog uspjeha u “socijalističkoj tržišnoj ekonomiji” Hayek vidi kao problem velikog teoretskoga interesa, pošto “u svom čistom obliku, oni začinju pitanje omjera privatnog vlasništva u njegovom najopćenitijem ili najtemeljnijem aspektu.” Vidi F.A. Hayek, “The Present State of the Debate”, u *Collectivist Economic Planning*, str. 219. Sa ovim iskazom, Hayek se doima kao da predviđa osnove naučno-istraživačkog programa moderne ekonomske teorije vlasničkih prava, program koji, iako je teško zapahnut defektima neoklasične paradigme kompletne informacije i ekvilibriuma, danas doseže markantan stupanj razvoja. U sljedećem poglavlju zaključit ćemo našu kritičku analizu prijedloga zasnivanja sistema bonusa i poticaja dizajniranih da učine socijalistički režim mogućim.

omogućio da se reproduciraju ili simuliraju, u socijalističkom sistemu, tipično konkurentna ponašanja koja proizilaze iz privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje.²⁴

Nijedno od gore spomenutih mogućih rješenja, ili nijedan od njih od odgovarajućih kritičizama, ne zalazi u srce ovog problema, koji ne iskrsava načisto iz nedostatka poticaja nužnih da bi ovaj sistem funkcionirao kao što funkcioniraju tržišni procesi u jednom kapitalističkom sistemu. Zacijelo, taj problem je, također, problem *disperznog znanja*, i on ne može biti poništen, što smo već objasnili u skladu sa učenjem Misesa. I zapravo, ukoliko su proizvodna dobra javno vlasništvo, i ukoliko zajednica, kroz centralnu prisilnu agenciju raspodjeljuje odgovarajuće profite, dividende, i kamate, onda je jasno da ni jedan individualni agent ne može steći te iste profite, jer bi se to sporilo sa predloženim modelom socijalizma, i značilo bi ponovno uvođenje kapitalističkog sistema i privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje. Ukoliko svaki ekonomski agent biva prisilno spriječen da slijedi svoj vlastiti cilj ili profit, on neće ni moći otkriti ogromnu količinu praktične informacije ključne za ekonomsku kalkulaciju i koordinaciju društvenih procesa. Nadalje, ukoliko se ekonomski agent samozavarava i vjeruje da je njegova situacija "identična" onome što bi ona bila u jednom kapi-

24 Vidi F.A. Hayek, "The Present State of the Debate", u *Collectivist Economic Planning*, str. 238. Pa ipak, mi vjerujemo da je Hayek ovdje veoma darežljiv u ophođenju prema svojim oponentima, i ne možemo se složiti s njima kada kažu da iako je "neligitimno reći da su ovi prijedlozi nemogući u bilo kojem apsolutnom smislu, ništa manje nije tačno da su ove veoma ozbiljne prepreke za dosezanje željenih ciljeva postojeće i da izgleda da ne postoji način da one budu prebrođene." Naprotiv, iz razloga datih u tekstu, mi vjerujemo da je nemoguće razriješiti problem ekonomske kalkulacije u sistemu u kojem je konkurencija razvijena, a dok su proizvodna dobra javno posjedovana. Gore navedenom izjavom, Hayek možda odaje dojam da takvi prijedlozi nisu logički nemogući, i da je ovaj problem aktualno praktične prirode – naime, problem nalaženja odgovarajućih poticaja koji bi zamijenili poticaje koji postoje na kapitalističkom tržištu. Međutim, ovaj problem nije u nalaženju odgovarajućih zamjenskih poticaja, nego činjenica da je teoretski nemoguće, u odsutnosti privatnog vlasništva, da problem ekonomske kalkulacije bude razriješen, pošto agenti ne generiraju neophodnu informaciju, a niti centralna agencija, zadužena za distribuiranje odgovarajućih fondova, ima pristup praktičnoj informaciji nužnoj da bi se to učinilo na način koji nije posve svojevuljan.

talističkom društvu, pa čak i ako vjeruje da u vidu ima svoj cilj ili profit (zato što ne zamjera što će ovaj profit, od trenutka kada ga zaradi, morati predati zajednici) očigledno je da će, u cilju da bi slijedio taj cilj i poduzeo njemu odgovarajuće smjerove djelovanja, pod uslovom da po definiciji ne posjeduje svoje vlastite resurse, on morati da traži te resurse od odgovarajuće centralne planerske agencije koja predstavlja zajednicu. Upravo će ta planerska agencija neizbježno biti ta koja će na kraju odlučiti hoće li mu pružiti odgovarajuće resurse. Ipak, kao što znamo, ovoj agenciji manjka vitalne, praktične (i suštinski subjektivne i prešutne) informacije disperzirane po umovima ekonomskih agenata, zbog čega će ta državna agencija, bez razlike, nastojati da djeluje na jedan prije arbitraran nego koordinirajući način. Drugim riječima, u odsustvu privatnog vlasništva nad proizvodnim dobrima (to jeste, kada ljudi nisu slobodni da uživaju profite ili plodove vlastite kreativnosti, tj. da izgrade jednu kapitalnu bazu i da iz nje izvode resurse nužne za sprovođenje novih djelovanja), događa se prisilna raspodjela između individualnih agenata koji potencijalno posjeduju disperzno znanje (“potencijalno” zato što se znanje ne generira kreativno kada su individualni agenti spriječeni da zadrže profite koje steknu) i centralnog biroa za planiranje. I usprkos svim dobrim namjerama, ova agencija nikada neće biti u stanju da pristupi disperznom znanju koje bi građani mogli potencijalno generirati, i zato ona neće ni imati drugog izbora nego da zaključi na arbitraran i nekoordiniran način kome da dodjeljuje sredstva koja su joj na raspolaganju.

Konačno, ne možemo previdjeti ni činjenicu da je Lionel Robbins, kada je pisao svoju knjigu iz 1934-te, *The Great Depression*, iskoristio priliku da godinu dana prije Hayeka, načini neke kratke kritičke komentare o prijedlozima tržišnog socijalizma. Prema Robbinsu, za menadžere nekog socijalističkog sistema nije dovoljno da pokušaju “igrati” na kartu konkurentnosti i da se stanu međusobno “nadmetati” kada kupuju ili prodaju svoje proizvode, kao da djeluju u jednom kapitalističkom sistemu. On osjeća da takvi prijedlozi uključuju jednu simplicističku koncepciju ekonomskog sistema, kao da se radi o statičkom sistemu u kojem cijene i sve druge informacije bivaju generirane *ipso facto*, na objektivan način, snagom konzumerske potražnje. Kontrasno tome, Robbins nagla-

šava da se u realnom svijetu, ukusi, tehnologija, resursi, i, općenito, sve znanje, nalazi u jednom procesu kontinuirane promjene, i da, prema tome, "poduzetnik mora biti slobodan da povuče sav svoj kapital iz jedne linije proizvodnje, naime da proda svoju radionicu i svoje dionice i da ode u neke druge linije proizvodnje. On mora biti slobodan da prekine tu administrativnu jedinicu".²⁵ Ukratko, čovjek bi morao biti slobodan da proda vlasništvo ukoliko informacija koja je nužna kako bi tržište operiralo treba biti stvorena, a to je očigledno inkompatibilno sa javnim vlasništvom nad sredstvima proizvodnje i centraliziranom kontrolom ekonomskog sistema što se podrazumijeva na koncu konca. Zato možemo vidjeti da skupa sa argumentima protiv računskog, ili čisto algebarskog, rješenja, o kojem smo raspravljali ranije, Robinson nudi i čitav niz komentara o "vještačkoj konkurentnosti", i mada su potonji kratki, nisu i pogrešni.²⁶

Ovim zaključujemo analizu prvih ranih kritika koje su Mises, Hayek, i Robbins dali u pogledu takozvanog "tržišnog rješenja", što su procjene bazirane na činjenici da disperzna narav znanja ekonomsku kalkulaciju čini nemogućom gdje god sredstva proizvodnje nisu privatno vlasništvo. Sada ćemo detaljno razmotriti prijedlog "tržišnog rješenja" kojeg je dao Oskar Lange.

25 Lionel Robbins, *The Great Depression* (London: Macmillan, 1934), str. 154.

26 Don Lavoie (*Rivalry and Central Planning*, 159, fn. 10) ističe da se, u ovoj brznoj analizi, Robbins paradoksalno doima kao da zastranjuje od vlastite *robbinsonovske* koncepcije, po kojoj je ekonomski subjekt tek puki maksimizator. Iako se Lavoie nadaje kao da vjeruje da je Robbins, u praksi, bio u znatno većoj mjeri pripadnik *austrijske škole*, nego što su ga Kirzner i drugi portretirali kao takvog. Osobno vjerujemo da je Robbisonova dinamična austrijska interpretacija tržišnih procesa obično bila oskudna i zbujujuća, pošto nije bio u stanju da jasno razluči između dvaju interpretacija, dok je mnogo manje ograda u odnosu na statičnu koncepciju gotovo uvijek moguće izvesti iz njegovog rada.

3. PRILOZI OSKARA LANGEA: UVODNA RAZMATRANJA

Razlog zašto bismo trebali brižno studirati priloge poljskog ekonomiste, Oskara Langa, prebiva, osim u autorovoj važnosti za historiju debate o socijalističkoj ekonomskoj kalkulaciji, i u potrebi da se uvaži razumnost njezine najraširenije verzije štampane u udžbenicima koji cirkuliraju kao drugostepeni izvori o ovoj debati, jer su autori ovih udžbenika, do sada, uglavnom uzimali kao datost da je Lange efektivno osporio teoretski izazov socijalizmu kojeg su predstavili Mises i Hayek. Vidjet ćemo da ova interpretacija, koja je postala istinskim *mitom* ekonomske znanosti²⁷, ne odgovara stvarnosti. Zapravo, sve više profesionalnih ekonomista počinje shvatati da je *mit* kako je “Lange bio u stanju pobiti Misesa” posve neutemeljen.

U znanstvenom životu Oskara Ryszarda Langea (1904-1965), moguće je identificirati četiri veoma različite faze s obzirom na njegove koncepcije socijalističkog sistema. Prvo fazu karakterizira njegova odbrana jednog socijalističkog modela na kojeg je, općenito uzevši, utjecao model kojeg su razvijali austrijski marksisti, posebice Eduard Heimann i Karl Polanyi, čiji su prilozi već bili analizirani. U drugoj fazi, Lange je razvio svoj “klasični model”, koji je bio čvrsto ukorijenjen u neoklasicističkoj teoriji blagostanja, u “rješanju isprobavanja i pogreške”, i u uvođenju decentralizira-

²⁷ “Lange je izmislio nešto što bi se moglo nazvati *Mitologija debate o socijalističkoj kalkulaciji*, što je jedna mitologija koja je potpomognuta i podržana Josephom Schumpeterom, bila prihvaćena virtualno od strane svih ekonomista bez obzira na ideološku pripadnost.” Murray N. Rothbard, “The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited”, u *The Review of Austrian Economics* 5, br. 2 (1991): str. 53.

nih mehanizama "konkurentnosti" u cilju nalaženja odgovarajućih rješenja ekvilibriuma. Treća faza bila je dvoznačna, u njoj je Lange, koji je bio duboko pogođen Hayekovom kritikom njegovog sistema – kritikom na koju on nikada nije uspio dati odgovor – dosegnuo najviši stupanj liberalizma u svojim prijedlozima, mada ih nikako ne uspijeva izričito i zadovoljavajuće pomiriti sa svojim socijalističkim idealom. Četvrta i posljednja faza, koja započinje Langeovim ulaskom u Poljsku komunističku partiju i završava njegovom smrću, označena je jasnim odustajanjem od njegovih ranijih prijedloga, u smislu da skončava u jasno iskazanom hvatljenu teorije i prakse staljinističkog sistema, te se na kraju i odriče svojih tržišnih rješenja (koja su, jednostavno rečeno, vodila implicitnom napuštanju socijalističkog sistema) i predlaže jedan rigidni, staljinistički oblik sistema centralnog planiranja za kojeg je vjerovao da mu neće biti nužno nikakvo konkurentsko rješenje, zbog dramatičnih napredaka u kompjuterskoj znanosti. Svaku od ovih faza proučit ćemo do u detalje.

Lange-Breitov model

Prvi Langeov prijedlog koji se ticao načina kako bi socijalistički sistem trebao funkcionirati, napisan je u koautorstvu s Marekom Breitom 1934. godine, u obliku poglavlja, naslovljenog kao "Put ka socijalističkoj planskoj ekonomiji", koje je tvorilo dio zbornog rada *Political Economy and Tactics for Socialist Organization*, koji je štampan u Varšavi iste te godine.²⁸ Lange-Breitov model iz 1934, praktički govoreći, je kopija modela konkurentnih sektoralnih monopola kojeg su Heimann i Polanyi kanili razviti 20-tih godina prošloga vijeka. Zacijelo, Lange i Breit zamislili su ekonomiju kao set visoko autonomnih "sektorskih trustova", na čiji bi menadžment visokog utjecaja imali predstavnici sindikata. U svakom slučaju, ovim trustovima bi upravljala centralna banka, koja bi, pored kontroliranja i nadziranja njihovog funkcioniranja, obezbjeđivala

²⁸ Oskar Lange i Marek Breit, "Droga do Socjalistycznej Gospodarki Planowej" [Put do planirane socijalističke ekonomije], u *Gospodarka-Polityka-Taktyka-Organizacja Socjalizmu* [Politička ekonomija i taktika za socijalističku organizaciju], Warsaw, 1934. Drugo izdanje ovoga rada pojavilo se 1973 u sv. 1 *Dziela* [Djela] Oskara Langea, uredio Polski Wydawnictwo Economiczne, Warsaw, 1973.

im i nužne finansijske resurse. Svaki od ovih sektorskih monopola morao bi voditi rigorozne računovodske bilješke i uspostavljati cijene u odrednicama troškova proizvodnje. Dakako, sva sredstva proizvodnje bila bi u javnom vlasništvu, a korespondirajući profiti i dividende morali bi biti transferirani centralnoj banci. Lange i Breit osjećali su da je važno da se ekonomske organizacije razdvoje od političke vlasti koliko god je to moguće, i da se osigura da korespondirajući sektori ne završe kao monopoli koji bi izrabljivali potrošače; i vjerovali su da je nužno uspostaviti pravnu obligaciju koja bi zahtijevala od sektora da ponudi neki posao svakome radniku koji ga zahtijeva u bilo kojem od sektora.

Jasno, kao što je rečeno, prijedlozi Langea i Breita, koincidiraju, gotovo egzaktno, sa onima koje su Heimann i Polanyi razvili 1920-tih godina, i stoga svi kriticismi koje smo studirali u prethodnim sekcijama – criticismi koje su uglavnom formulirali Mises i Hayek – primjenjuju se i na prijedloge Langea i Breita. Iako svi argumenti protiv ovakve vrste modela neće biti ponovljeni ovdje, njihova navivna i dvoznačna priroda je očigledna, posebice zato što ne uzimaju u obzir činjenicu da nedostatak istinske konkurentnosti na intrasektoralnom nivou čini ekonomsku kalkulaciju krajnje neizvodivom. Isto je tačno u pogledu neprevaziđenog problema objektivnog definiranja monopolističkih industrijskih sektora na način koji je drugačiji od čisto arbitrarnog. Nadalje, menadžerima koji su odgovorni za korespondirajuće sektore nedostajalo bi poduzetničke slobode nužne za otkrivanje i stvaranje informacije koja je od suštinske važnosti za stvaranje informacije nužne za ekonomsku kalkulaciju. Ova činjenica je posebno ozbiljna. Ona čini poduhvat “proizvodnje po cijenama koje pokrivaju troškove” posve nerealističnim, s obzirom da troškovi nisu objektivni i da jednostavno po pravilu čine cijene nefunkcionirajućim, što tome dodaje i jedno neizbježivo cirkularno razumijevanje (posebice u pogledu nemogućnosti računanja komponente troškova predstavljene stopama amortizacije). I posljednje, vlasti centralne banke koje su odgovorne za dostavljanje fondova kompanijama i sektorima, bile bi, zahvaljujući ovom nerazrješivom problemu, kojeg predstavlja disperzna i subjektivna priroda znanja, u potpunom nedostatku informacije nužne im za izvršavanje njihovih obaveza i dužnosti na jedan koordiniran, a ne

čisto arbitraran, način.

Ukratko, ni Lange ni Breit nisu uzeli u razmatranje, niti su odgovorili na, bilo koji od kriticizama, koje je Mises izrazio prije više od deset godina, u pogledu Heimannovog i Polanyievog modela "konkurentskih" monopola. Jasno, Lange i Breit nisu pročitali radove koje je Mises publicirao između 1920 i 1928, i zbog toga nisu ni bili svjesni problema koji pritišću njihove prijedloge, zahvaljujući svom ideološkom sljepilu i činjenici da nisu svojim idejama posvetili nužno i brižno razmatranje. Također je moguće da su jednostavno iz ideoloških ili političkih razloga zanemarili Misesove kriticizme, koje su propustili spomenuti i ostavili neodgovorene.

4. OSKAR LANGE I NJEGOV KLASIČNI MODEL “TRŽIŠNOG SOCIJALIZMA”

Slijedit ćemo primjer²⁹ Tadeusza Kowalika i referirat ćemo se na drugu fazu Langeovog znanstvenog života kao i na onu njegovog *klasičnog* modela “tržišnog socijalizma”. Ova faza započinje u oktobru 1936 i februaru 1937, kada je Lange objavio svoj dvodjelni članak pod naslovom “O ekonomskoj teoriji socijalizma”. Ovaj članak, objavljen je i 1938, u knjizi istoga naslova, u kojoj je također bio objavljen i rad Freda M. Taylora o socijalizmu, dok je uvod u ovu knjigu napisao Benjamin Lippincot.³⁰ Nakon primanja stipendije od Rockefeller Fondacije, Lange je studirao na London School of Economics, i također na Univerzitetima u Čikagu, Berkeleyju, i posebice, na Harvardu, gdje je dovršio dvije akademske godine i gdje je na njega snažno utjecao Schumpeter, s kojim je, nadugo i naširoko, razmjenjivao mišljenja. K tome, Lange je imao priliku da vodi razgovore i da radi sa dvojicom braće, socijalističkih ekonomista, Alanom i Paulom Sweezyem, baš kao i sa Wassily Leontiefom. A jedan od rezultata ovog intelektualnog ozračja bio je članak “O ekonomskoj teoriji socijalizma”, u kojem je Lange nastojao izraziti svoja ubjeđenja da je neoklasicistička teorija ekvilibriuma, i posebice “ekonomija blagostanja” pružila, bez sumnje, najsnažniji teoretski temelj za socijalistički sistem. Lange je, također, nastojao ovim

29 Vidi članak Tadeusz Kowalika, “Oskar Ryszard Lange”, u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 3:126.

30 Prvi dio knjige “*On the Economic Theory of Socialism*” objavljen je u *Review of Economic Studies* 4, br. 1 (oktobar 1936): str. 53-71. Drugi dio također se pojavio u *Review of Economic Studies* 4, br. 2 (februar 1937): str. 123-142. Oba dijela su odštampana u *On the Economic Theory of Socialism*, uredio i uvod napisao Benjamin M. Lippincott (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1938) reprint (New York: McGraw Hill, 1964), str. 55-143.

radom odbaciti, na temelju ove ideje, Misesov argument o teoretskoj i praktičnoj nemogućnosti racionalne ekonomske kalkulacije u socijalističkom sistemu. Razmotrimo sada kako je Lange razvijao svoje argumente i da li je uspješno pobijao Misesa.

Tržišne cijene vs. "parametrijske cijene"

Veliki Langeov san bilo je ostvarivanje mogućnosti simuliranja onog krajnjeg stanja prema kojem teže tržišni procesi i konkurentska ekonomija, ali bez kapitalističkog tržišta – to jeste, bez privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje ili slobodnog obavljanja poduzetništva. Ova nada bila je bazirana na vjerovanju da će biti moguće doći do popisa "parametrijskih cijena", koje bi, iako nisu determinirane na slobodnom tržištu, ipak dozvolile racionalnu ekonomsku kalkulaciju inkorporirajući vitalnu informaciju koja je za nju od suštinskog značaja, i koje bi, na taj način, omogućile različite društvene ekonomske agente da djeluju na koordiniran način. Vidjet ćemo da su Langeovi prilozi građeni na pogrešnoj koncepciji načina djelovanja tržišnih procesa (ili tačnije, na njegovom nepoznavanju takvih procesa, pošto se Lange bazira jedino na neoklasičnoj paradigmi ekvilibriuma, na teoriji ekonomskog blagostanja, i na modelima "savršene konkurentnosti"). Nadalje, biti ćemo u mogućnosti da potvrdimo da procedura, koju je on predložio, ni na koji način ne rješava problem koordinacije niti problem racionalne ekonomske kalkulacije u socijalističkoj ekonomiji, kako je to Mises otkrio i ustanovio petnaest godina ranije.

Pod "parametrijskim cijenama" moramo razumijevati različite uvjete pod kojima se nude različita dobra i usluge, uvjete koje izazivaju načisto pasivna ili prilagođavajuća ponašanja ekonomskih agenata. Zapravo, Lange razmatra suštinsku funkciju cijena kao čisto parametrijsku; drugim riječima, svaki ekonomski agent "odjelito razmatra aktualne cijene kao podatke koji su dati i kojima se on mora prilagoditi".³¹ Otuda, parametrijske cijene su omjeri neke vrste, ili apstraktni "uvjeti trgovine" koji se, u početku, mogu dobiti bilo kojom procedurom, bilo arbitrarnom ili ne. Štaviše, sa parametrijskim cijenama moguće je voditi "računovodske" zapise, mada

31 Oskar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, II ed., str. 70.

samo u najjednostavnijem formalnom ili instrumentalnom smislu. Pa ipak, kao što nam i sama logika kazuje, same parametrijske cijene ne garantiraju sposobnost da se načini “racionalna” ekonomska kalkulacija; to jeste, ona koja vrši koordinacijsku funkciju s obzirom na ponašanje različitih ekonomskih agenata. Takvo što bilo bi izvodivo jedino ukoliko gore spomenute cijene inkorporiraju informacije ili znanje koje je nužno za takvu koordinirajuću funkciju ili ekonomsku kalkulaciju koja treba biti izvedena.

Misesov temeljni argument nema ništa sa ovim parametrijskim konceptom cijena, već je umjesto toga baziran na konceptu *tržišnih cijena*, to jeste, cijena koje su uspostavljene kroz slobodno obavljanje poduzetništva, i bez kojih se ne bi mogla generirati informacija koja je neophodna kako bi se koordiniralo ponašanje ekonomskih agenata i da bi se njihova ekonomska kalkulacija učinila racionalnom. Kontrarno tome, Lange smatra da Misesove tržišne cijene nisu nužne za ekonomsku kalkulaciju, i da bi posredstvom čisto parametrijskih cijena – koje nisu određene u jednom konkurentskom tržištu u kojem su sredstva proizvodnje privatno vlasništvo i u kojem se obavlja slobodno poduzetništvo – racionalna kalkulacija, ipak, bila moguća. To jeste, on vjeruje da bi informacija koja je nužna za njezino izvođenje bila dostupna, i da bi ova kalkulacija, na odgovarajući način, koordinirala ponašanje različitih agenata. Analizirajmo sada Langeov argument paragraf po paragraf.

Langeov prvi paragraf

Lange započinje svoj teoretski argument protiv Misesovih ideja na ovaj način:

“Tvrdnja profesora Misesa da socijalistička ekonomija ne može razriješiti problem racionalne raspodjele svojih resursa bazirana je na zbrci koja se tiče prirode cijena. Kao što je (Philip) Wicksteed istaknuo, termin “cijena” ima dva značenja. On bi mogao označavati ili cijenu u običnom smislu, tj. omjer razmjene dva dobra na tržištu, ili bi mogao imati generalizirano značenje u smislu “uslova po kojima se nude alternative”. Wicksteed kaže: “Cijena, u užem smislu ‘novca za kojeg neka materijalna stvar, usluga, ili privilegija može biti postignuta’, jeste naprosto specijalni slučaj ‘cijene’ u širem smislu, naime onom uvjeta pod kojima su nam ponuđene alternative.” [Wicksteed,

1993, str. 28.] *Jedino su cijene u generaliziranom smislu te koje su nezaobilazne za rješavanje problema raspodjele resursa.*³²

Razmotrimo, sada, поближе ovaj paragraf. Prije svega, činjenica da nas Wicksteed informira da je, za potrebe njegove posebne analize faktičkog stanja ekvilibriuma, od pomoći upotreba termina "cijena" u širokom smislu (naime, upotreba jednog termina koji označava jednostavni omjer ili uvjete pod kojima su nam ponuđene alternative) ni u kojem smislu ne znači da je Wicksteed vjerovao da takve parametrijske cijene mogu služiti kao zbiljske nadoknade za tržišne cijene kada potonje ne postoje ili kada su nepoznate. Naprotiv, kao djelujuća ljudska bića, mi smo konstantno primorani donositi odluke i procjenjivati različite alternative, i prema Misesu, mi ne možemo racionalno donositi ove odluke ukoliko u obzir ne uzimamo "istinske tržišne cijene" koje utjelovljuju nužnu informaciju. Ustvrdit da je Mises bio u krivu u svom promišljanju u pogledu nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, zato što je njegov koncept cijene (tržišne cijene) odveć uzak ili ograničen je ravan tvrdnji da je problem kojeg je Mises iskazao naprosto onaj o nemogućnosti izvođenja bilo kakve vrste "izračunavanja" ili "algebarskih kalkulacija" zbog nedostatka numeričkog računskog sistema, bez obzira na zbiljski sadržaj podataka koji se u njemu koriste, a ne, kao što je to bio slučaj, problem mogućnosti izvođenja jedne koordinirane, racionalne ekonomske kalkulacije u odsutnosti cijena koje inkorporiraju informaciju koja je nužna kako bi se to izvelo. Kao što je Hayek kazao, činjenica da Lange očituje da je Mises u krivu zato što, bespotrebno, ekonomsku kalkulaciju čini kontingentnom u upotrebi tržišnih cijena – u uskom i ograničenom smislu tog termina – kada nam, i tako, bilo kakav sistem parametrijskih cijena omogućava da izvršimo kalkulacije, zvuči toliko naivno da se doima kao "neoprostivo opsjenarstvo na koje mislilac, oslobođen predrasuda političkih prekonceptija, ne bi trebao biti spreman."³³

32 Oskar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, str. 59-60.

33 "Da su 'alternative koje su nam ponuđene' postale nam znane u većini slučajeva samo kao novčane vrijednosti su Misesov ključni argument. Ovo se okrenulo protiv njega u smislu jednog neopravdanog opsjenarstva na koje mislilac, bez predrasuda političke pristranosti, ne bi trebao biti sklon." Vidi Hayekov članak, "Two Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation", u *The Essence of Hayek*, str. 58. Ovaj članak je od suštinskog značaja za našu kritiku Langea

Stoga ono što je suštinsko jeste ustanoviti da li parametrijske cijene, koje nisu tržišne cijene, mogu inkorporirati informaciju nužnu za racionalno i koordinirano izračunavanje nepodešenih ponašanja socijalnih agenata – a to je problem koji, kako ćemo vidjeti, Lange nije uspio uspješno riješiti.

Karen I. Vaughn istaknuo je da Lange, u ovome paragrafu, pokazuje kako u cjelosti krivo razumijeva Wicksteedov smisao cijena.³⁴ Zacijelo, prema Wicksteedu, svako ko želi donijeti neku ekonomsku odluku suočit će se sa temeljno *subjektivnim* problemom procjenjivanja involviranih oportunističkih troškova u djelovanju koje razmatra. Tako, kada neka osoba, naprimjer, kontemplira neki čin kupovine, ona onda nesumnjivo nalazi, među ostalim pojedinostima, cijenu dotičnog dobra, ili omjer po kojem ona biva razmjenjena za novac koji se isplaćuje na tržištu. “Uvjete pod kojima se nude alternative” djelatnik jednako tako subjektivno procjenjuje, i u tu procjenu uključuje ne samo uvjete razmjene, naznačene cijenom, već i sve druge subjektivne faktore, koje razmatra, neke u većoj a neke u manjoj mjeri, kada donosi svoju odluku. Zato (a ništa se manje ne može očekivati od Wicksteeda, koji je bio jedan od najprominentnijih subjektivističkih teoretičara), nemoguće je razlučiti parametrijsku funkciju od ne-parametrijske funkcije cijena, jer su ova dva aspekta nerazlučivo sjedinjena u konceptu tržišne cijene, i djelatnici ih uvijek prosuđuju subjektivno i nerazdvojeno.³⁵

u ovoj sekciji, i stoga će uslijediti uskoro. Na nekim mjestima Arthur Seldon opisuje kako je ovaj članak nastao. On objašnjava da mu je 1982. godine, Hayek poslao kopiju ovog članka zajedno sa pismom, u kojem je ukazao, između ostalog, da je on bio “posebno indigniran uporno ponavljanom i ludom pričom da je Oskar Lange pobio Misesa”. Ovaj članak se izvorno pojavio u žurnalu *Economic Affairs* (april 1982). “Dvije stranice fikcije” je intrigantan naslov koji se odnosi upravo na dvije stranice, naime str. 60 i 61, Langeovog članka preštampanog u knjizi koju je Lippincot priredio, a mi diskutovali. Ove dvije stranice korištene su iznova i iznova (bez dublje naučne diskusije) kao osnova za neopravdani mit da je Lange pobijedio Misesa. Vidi: “Recollections” uključene u Hayekovu knjigu “*Serfdom*” (Institute of Economic Affairs, Hobart Paperback br. 18, 1984), str. 26, 27.

34 Vidi Philip Wicksteed, *Common Sense of Political Economy* (London: Routledge and Kegan Paul, 1933), str. 28.

35 Vjerovatno je vrijedno reproducirati pisane riječi Karen I. Vaughn u vezi s ovim: “Instruktivno je to što je Lange odlučio citirati Wicksteedovu formulaciju

Langeov drugi paragraf

Razmotrimo sada Langeovo objašnjenje kako cijene, u generaliziranom smislu (parametrijske cijene), spoznaju industrijski menadžeri i centralna planerska agencija, u jednom socijalističkom sistemu, i kako takve cijene mogu na zadovoljavajući način zamijeniti monetarne tržišne cijene koje postoje u kapitalističkom sistemu. Prema riječima samoga Langea:

"Ekonomski problem je problem izbora između alternativa. Da bi se taj problem riješio nužna su tri podatka: (1) skala preferencije koja

značenja cijena na početku svog članka; instruktivno, na prvom mjestu zato što otkriva Langeov posvemašnji manjak razumijevanja upravo onoga što je Wicksteed pokušavao pokazati. U *Common Sense of Political Economy* [London: Routledge and Kegan Paul, 1933], Wicksteed je opisao suštinski subjektivnu prirodu oportunih troškova s kojima se suočava svako ko pokušava donijeti neku racionalnu ekonomsku odluku. To jeste kada neko razmatra da li će izvesti kupovinu, tada cijena predstavlja tržišnu razmjensku vrijednost, ali 'uvjeti pod kojima su ponuđene alternative' ne uključuju samo ovu tržišnu cijenu, već i sve subjektivne elemente koji moraju biti ukalkulisani u nečiji izbor, tj. *subjektivna vrijednost svih propuštenih alternativa* [str. 28]. Očigledno da ovo nema ništa sa distinkcijom koju je Lange pokušao da napravi između tržišnih cijena i centralno planiranih cijena. Cijene koje bi Langeov odbor za planiranje uspostavljao, daleko od toga da pružaju nešto sveobuhvatniju vrstu cijena, uklapale bi se u subjektivni *calculus* pojedinca isto kao što se uklapaju i tržišne cijene, ali na nešto konvencionalniji način. Pojedinci bi još uvijek morali osobno procjenjivati cijeli niz alternativa, uvjeta 'pod kojima su im ponuđene alternative', ali administrirana cijena bi zamijenila tržišnu cijenu. *Istinski problem kako bi legislirane cijene mogle biti načinjene da predstavljaju aktualne relativne manjkove dobara dostupnih za razmjenu, ne bi mogao biti izliječen nekom impresivnom inkantancijom.* Lange još uvijek mora pokazati da *tâtonnement* kojeg je propisao može biti iskorišten da oslobodi mjere relativnog manjka, baš kao i tržišnih razmjena. *U ovome on nije uspio.*" Vidi Karen I. Vaughn "Uvod" u knjigu: Trygve J. B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, xxii-xxiii. Vjerovatno, najveći defekt u Vaughaninom inače briljantnom uvodu, jeste to što ona posve zaboravlja spomenuti priloge koje je Mises načinio u svom radu iz 1949, *Human Action*, kojeg ona, na jednom drugom mjestu, čak pogrešno i neopravdano potcjenjuje kada kazuje da je "Misesovo takozvano konačno pobijanje u *Human Action* uglavnom polemično i brzinski prelazi preko zbiljskih problema..." Vidi: "Critical Discussion of the Four Papers", u *The Economics of Ludwig von Mises: A Critical Reappraisal* (Kansas City: Sheed and Ward, 1976), str. 107. Naposlijetku, vidi i članak Karen I. Vaughn, "Economic Calculation under Socialism: the Austrian Contribution", u *Economic Inquiry* 18 (oktobar 1980): str. 535-554, pretisnuto u *Austrian Economics*, ur. Stephen Littlechild (London: Edward Elgar, 1990), 3:332-351.

*vodi čin izbora; (2) znanje o 'uvjetima pod kojima su ponuđene alternative'; (3) znanje o dostupnim resursima. Ova tri podatka su data. Kada ova tri podatka postoje, problem izbora postaje rješivim.*³⁶

Prvo zapažanje koje bismo trebali načiniti, jeste da posljednja Langeova rečenica sadržava jedan blatantan pleonazam. Zacijelo, kao što i svaka prosječno obrazovana osoba zna, engleska riječ za podatak – naime, riječ *data* – izvodi se iz latinske *datum-data*, koja se upravo odnosi na znanje ili informaciju koja je “data”. Potonja riječ je *past particip* glagola “dati”. Ukratko, ono što Lange doslovice tvrdi u svojoj posljednjoj rečenici, jeste da ukoliko informacija, koja je po sebi podatak, to i bude, onda je problem ekonomske kalkulacije razrješiv. Hayek naznačava da se nenaučni izrazi ove vrste (kao što su “dati podaci”) ili “semantičke redundancije” (da upotrijebimo nešto nježniju terminologiju Dona Lavoiea) stalno javljaju u Langeovim spisima. U generalnom, ovakve fraze su neodoljivo privlačne i često spominjane kod matematičkih ekonomista, osobito onih koji svoju znanost uokviruju u uvjete ekvilibriuma, unutar neoklasicističko-walrasovske paradigme, jer na neki način ovakvi (u najmanjem, semantički) izrazi umiruju njihove savjesti uvjeravajući ih da znaju nešto što, u zbiljnosti, ne znaju, ili što nikada neće znati.³⁷ U stvarnosti, pometnja koja proizilazi iz dotičnog pleonazma tvori samu osnovu sadržaja Langeovih veoma izvikanih “odbacivanja” Misesovog argumenta u pogledu nemogućnosti ekonomske kalkulacije u jednoj socijalističkoj ekonomiji. Zacijelo za Misesa, suštinski ekonomski problem je kako iznaći nužnu informaciju u odsutnosti tržišta, tržišnih cijena, i slobodnog obavljanja poduzetništva. Kako bilo, ukoliko *ab initio* pretpostavimo da je ova informacija *data*, onda logički, više nikakav problem ekonomske kalkulacije ne postoji, jer otpočinjemo sa pretpostavkom da je on već razriješen. Stoga, ono što nam Lange u krajnjemu poručuje u posljednjoj rečenici paragrafa kojega raspravljamo, jeste: “Ukoliko pretpostavimo da je problem ekonomske kalkulacije razriješen već na početku, onda taj problem ekonomske kalkulacije i jest razriješen.”

Lange razrađuje dotični pleonazam u prvoj rečenici sljedećeg

36 Oskar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, str. 60.

37 *The Essence of Hayek*, str. 54.

paragrafa kada kaže: "Očigledno je da jedna socijalistička ekonomija može predočiti podatke pod 1 i 3 kao *date*, barem u onako visokom stepenu u kojemu su *dati* i u jednoj tržišnoj ekonomiji."³⁸

Itekako bismo mogli u čudu postaviti pitanje: kako? Oprečno onome što Lange tvrdi bez apsolutno ikakvog rezonovanja, ni u kom slučaju nije očigledno da u jednoj socijalističkoj ekonomiji, informacija (čak ne ona informacija pod 1 i 3) može postati *data* (ili radije, "znana", pošto pretpostavljamo da je to ono značenje koje Lange pripisuje izrazu "data") na isti način i u istoj mjeri u kojoj je ona *data* (ili radije, "viđena", "otkrivena" ili "stvarana") u tržišnoj ekonomiji. Čelno pitanje je ovo: od strane koga, preko koga, i kako se ova informacija stiče? Jer, kako je detaljno prikazano u drugom poglavlju, ta informacija u tržišnoj ekonomiji uopće nije "*data*". Baš suprotno: ona se tu konstantno stvara, otkriva, i zamjećuje od strane hiljada i hiljada ekonomskih agenata koji interaktivno obavljaju svoje poduzetništvo unutar jednog tržišnog konteksta, uključujući tu i prava vlasništva nad faktorima proizvodnje. Neprihvatljivo je da se od početka zaključni, kao što to Lange čini, da ovaj proces u kojem se ova informacija konstantno stvara i otkriva, može biti simuliran ili repliciran od strane socijalističkog sistema u kojem je, po definiciji, zabranjeno slobodno obavljanje poduzetništva i u kojem su dokinuta imovinska prava. Nadalje, ukoliko, pod takvim uvjetima, sami agenti ne mogu čak ni stvarati, a kamoli otkrivati takvu informaciju, onda teško da možemo očekivati da je otkrije biro za centralno planiranje. Informacija se ne može smatrati "*datom*" na centralnom nivou, ne samo zato što je ona subjektivne, praktične, disperzne i neartikulirane naravi, već zato što ona čak nije ni generirana na nivou individualnih ekonomskih agenata kada oni nisu u stanju da slobodno obavljaju svoje poduzetništvo. Ovaj ključni argument mi ne moramo podrobno razvijati na ovome mjestu, jer je on već bio detaljno razmatran sa različitih perspektiva na drugim mjestima u ovoj knjizi.

38 *On the Economic Theory of Socialism.*

Langeov treći paragraf

Lange nastavlja svoje rezonovanje kako slijedi: “Podaci pod 1 mogu biti ili *dati* putem planiranja potražnje pojedinaca, ili ustanovljeni prosudbom vlasti koje administriraju ekonomski sistem. Pitanje ostaje da li su podaci pod 2 dostupni administratorima socijalističke ekonomije. Profesor Mises negira takvu mogućnost. Međutim, jedno brižno proučavanje *teorije cijena* i *teorije proizvodnje* uvjerava nas da su podaci pod 1 i pod 3 *dati*, i da su oni “uvjeti pod kojima su ponuđene alternative” koje su, u krajnjemu, određene tehničkim mogućnostima transformacije jednog dobra u drugo putem *proizvodne funkcije*.”³⁹

Inicijalno najupečatljivija u ovom paragrafu jeste referenca (koju smo dali u italiku) na “teoriju cijena” i “teoriju produkcije”, naime jedno “brižno” proučavanje koje navodi Lange da ustvrdi da ukoliko je nužna informacija (ona pod podnaslovima 1 do 3) “data”, da tada ne postoji nikakav problem ekonomske kalkulacije, jer će uvjeti pod kojima se vrši razmjena i ponuda različitih alternativa, biti dati u tehničkim mogućnostima transformacije inkorporirane u odgovarajuće proizvodne funkcije. Činjenica da Lange izričito bazira svoje tvrdnje na neoklasično-walrasovskoj “teoriji cijena” i “teoriji proizvodnje” ne objavljuje samo “znanstveni imperijalizam” ove paradigme “kojim se predviđa jedna druga teorija cijena, ona koja ne počiva na apsurdnoj pretpostavci da je sva nužna informacija *data* od početka”, već to također pokazuje neadekvatnosti i opasnosti koje prate metodologiju ukorijenjenu u opsesivnoj upotrebi matematike, analizi ekvilibriuma, i pretpostavci da je fundamentalni ekonomski problem naprosto onaj maksimiziranja poznatih funkcija podložnih poznatim restrikcijama. Naprosto, ne samo da je, kako to Mises naznačava, “teorija ekonomskoga ekvilibriuma” irelevantna intelektualna igra, već je ona i nešto (a to je mnogo ozbiljnije) što čak kvari briljantne naučne umove, i primorava ih da počnu od nerealističnih pretpostavki, neizbježno ih vodeći pogrešnim zaključcima, i sve to na način koji prolazi virtualno neprimjetno, osim od strane najjuvidavnijih i najdubokoumnijih teoretičara. Ekonomska teo-

39 Oskar Lange, *On the Economic Theory of Socialism*, str. 60-61.

rija ekvilibriuma i neoklasični-walrasovski model su "opium za ekonomske znanstvenike", i one ih razdvajaju od zbilje koju bi trebali proučavati, u njih ubrizgavaju apsolutno samozadovoljstvo, i imuniziraju ih protiv većine njihovih potencijalnih prilika u kojima bi mogli uvidjeti svoje zablude. Lange je pokušao da pokaže da je *ekonomska teorija blagostanja*, koja je razvijana unutar neoklasično-walrasovske paradigme, bila najvažnije moguće teoretsko uporište socijalističkog sistema. Činjenica da se većina teoretičara ekvilibriuma slaže da njegov analitički model može biti primijenjen kako na kapitalistički tako i na socijalistički sistem, a činjenica da ovaj model može poslužiti kao baza za opravdavanje mogućnosti ekonomske kalkulacije u potpunosti, po mom mišljenju, lišava većinu neoklasicističke teorije cijena njezinog znanstvenog kredibiliteta. Jedna od najvažnijih teza ove knjige jeste upravo da teoretsko-kritička analiza socijalizma, koju ona sadržava – i koja je utjelovljena u aktualnim historijski signifikantnim događajima u zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka – implicira kolaps i totalni gubitak prestiža, u teoretskim i praktičnim uvjetima, i socijalizma kao jednog ekonomskog socijalnog sistema, baš kao i neoklasicističke ekonomske teorije u smislu jedne ozbiljne naučne paradigme koja je vrijedna razmatranja.

Nadalje, nije iznenađujuće da Lange, i većina autora neoklasične ekonomije, ne uspijevaju razumjeti kako Mises može tvrditi da je ekonomska kalkulacija "teoretski nemoguća" u socijalističkoj ekonomiji. To je tako zato što za rečene autore, "teorija" naprosto označava njihovu vlastitu teoriju, i kao što smo vidjeli, oni je baziraju na pretpostavkama koje od početka upravo eliminiraju potrebu za bilo kakvom ekonomskom kalkulacijom. To jeste, s neoklasične perspektive, socijalistička ekonomska kalkulacija je uvijek, po definiciji, teoretski moguća. Ovi autori ne mogu zamisliti bilo kakvu teoriju osim one koju su sami izgradili na koncepcijama ekvilibriuma i maksimizacije. Specifično, oni posve ignoriraju paradigmu koju su razvijali austrijski teoretičari općenito, a Mises i Hayek posebno, naime paradigmu od početka zasnovanu na *teoretskoj* studiji stvarnih institucija, koje su zastupljene u društvu, i tržišnih procesa, koje izvodi sila poduzetništva. U austrijskoj paradigmi, informacija se nikada ne promatra kao *data*, pošto se

konstantno generira unutar izvjesnog institucionalnog konteksta koji dopušta koordinaciju pogrešno podešenih ponašanja ljudskih bića.⁴⁰

U pogledu ovoga, Lavoie ističe da zbog toga što neoklasični teoretičari pretpostavljaju u modelima svoje tržišne ekonomije kako je sva vitalna informacija dostupna učestvujućim ekonomskim agentima – te kako pod određenim statičkim uvjetima tržište

40 Stoga teoretičari neoklasicizma ne razumiju da ekonomska kalkulacija ovisi o postojanju izvjesnih historijski kontigentnih institucija (kao što su novac, tržište, i slobodne razmjene), naime historijskih kategorija koje su “specijalne odlike izvjesnog stanja ekonomske organizacije društva, koja nije postojala u primitivnim civilizacijama i koja je vjerovatno mogla nestati u daljnjem kursu historijskih izazova.” *Human Action*, str. 201, glavni tekst i fn. 1, u kojoj Mises dodaje da je “Njemačka historijska škola ovo izrazila potvrđujući da je privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje, tržišne razmjene, i novca ‘historijska kategorija.’” Stoga, danas je savršeno jasno da Misesove ideje nisu sadržavale onu spektakularnu protuslovnost koju mu Lange pririče jednostavno zato što ga Lange vidi kao “institucionalistu” koji, u isto vrijeme, ustaje u odbranu univerzalne validnosti ekonomske teorije. Lange ne može razumjeti zašto je *austrijska škola*, još od vremena kada ju je Carl Menger utemeljio, usredila svoj znanstveni program na *teoretskoj* (generalnoj, apstraktnoj, i historijski neovisnoj) *analizi ovih institucija* (uzori ponašanja ili ljudskog djelovanja, kao što su novac, tržište, zakon, itd.) kao i procesa koji se razvijaju u društvu. Zapravo, Menger je posvetio svoj *Grundsätze* Roscheru, pošto je vjerovao da je njegov subjektivistički prilog i njegov rad na evolucijskom nastanku institucija pružio inicijalno, nužno teoretsko uporište za historijsku školu (Savigny, Burke) kao suprotstavljenu kartezijskom racionalizmu koji je počinjao da potapa svu naučnu misao. Teoretski spektakli neoklasične paradigme tako su jedno bili udešeni da su sprječavali Langea od razlučivanja čak i najočiglednijih okolnosti naučnoga okruženja u kojem je živio, a kojeg je percipirao samo u distorzičnoj jednobojnosti. Vidi podnožnu napomenu na str. 6 u *On the Economic Theory of Socialism*. Također, a zanimljivo je napomenuti da je knjiga Richarda N. Langloisa *Economics as a Process* (New York: Cambridge University Press, 1986), koja pokazuje jasan “austrijski” utjecaj, podnaslovljena kao “Essays in the New *Institutional Economics*”, i da ona tvori, baš kao i radovi Misesa, knjigu ekonomske (i stoga “institucionalne” ili historičarske) *teorije* o institucijama. Usprkos Langeu, ekonomska je teorija o društvenim procesima i institucijama jedno, a “institucionalizam” nešto posve drugo. Također, od velikog interesa je i rad Petera J. Boettkea “Evolution and Economics: Austrians as Institutionalists”, u *Research in the History of Economic Thought and Methodology*, br. 6 (1988). I konačno prisjetimo se poglavlja br. 5 i fusnote u kojoj Mark Blaug se kritički osvrće u vezi sa neoklasičnom-walrasianskom paradigmatom, i njegovom pristajanju uz ekonomsku tradiciju austrijske škole .

doseže posebni ekvilibrium – da je zato i virtualno neizbježno za ove teoretičare da, skoro nesvjesno, završe u preduzimanju malenih koraka involviranih u proizvođenje sličnih pretpostavki sa socijalističkim modelom i da stoga nadođu na paralelan zaključak da je u jednom socijalističkom sistemu izvjesni ekvilibrium ostvariv.⁴¹ Kirzner dodaje da Lange nije prepoznao kako je istinski izazov Mises stavio pred socijalizam jer je Langeovo znanje bilo ograničeno, općenito, na neoklasičnu teoriju cijena, i posebno, na model "savršene konkurentnosti". Ovaj model, kojeg i danas većina uvodničkih udžbenika portretira kao jedan od najvažnijih za razumijevanje istinskog ekonomskog sistema, totalno eliminira ulogu poduzetništva u otkrivanju i iskorištavanju prilika za profit u dinamičkom procesu konstantne promjene koji koordinira ekonomiju. Budući da Misesov argument počiva na koncepciji poduzetništva koje je nadasve odsutno iz neoklasične paradigme, nije iznenađujuće što Lange, kojem je nedostajalo potrebnih neophodnih analitičkih sredstava, skončava u vjerovanju da tržište funkcionira upravo onako kako udžbenici naznačavaju, i da je utoliko moguće simulirati, u jednoj socijalističkoj ekonomiji, model ekvilibriuma koji je tako elegantno prikazan u tim udžbenicima.⁴²

41 "Neoklasični sudjelovateli u debati pretpostavljali su da je relevantno znanje dato tržišnim učesnicima, i glavni analitički zaključak bio je da je pod izvjesnim statističkim pretpostavkama određen kapitalistički ekvilibrium. *To je mali korak od ove analize kao prihvatanju usporednih pretpostavki i dolazak do usporednih zaključaka u pogledu socijalizma.*" Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, str. 115.

42 Prema riječima samoga Kirznera: "To što Lange nije razumijevao ove neparametrijske funkcije cijena mora jasno biti atribuirano jednoj percepciji operiranja tržišnog sistema primarno u terminima *savršeno konkurentskog ekvilibriuma*. (Zacijelo, to je upravo taj udžbenički pristup cjenovnoj teoriji koji Lange eksplicitno prezentira u svom modelu socijalističkog određivanja cijena.) Unutar ove paradigme, kao što je sada dobro prepoznato, uloga poduzetničke potrage za čistim profitom, kao ključnim elementom podešavanja cijena, posvema je zanearena. Nije teško vidjeti kako je Lange mogao zaključiti da takav (nepoduzetnički) sistem može biti stimuliran pod socijalizmom. *Discovery and the Capitalist Process*, str. 128-129. O ekonomskoj teoriji tržišnih procesa, koja je centrirana na konceptu poduzetništva (i koja je posvema nepovezana sa, i posebno kritična prema, neoklasičnoj walrasovskoj paradigmi), osim radova Misesa i Hayeka koji su citirani u ovoj knjizi, vidi posebice sve radove koje je napisao Kirzner, i općenito, ostali austrijski teoretičari. Za kritiku koncepta ekvilibriuma u ekonomskoj

Kao što je već prikazano, iako Lange ne vidi prepreku u kompiliranju informacija tipa 1 i 3, teoretski je nemoguće to učiniti u odsutnosti slobodnog poduzetništva, jer u tom slučaju, korespondirajuća informacija neće biti generirana ili otkrivena (niti njezina prešutna subjektivna narav dopušta njezino prenošenje nekoj centralnoj vlasti). Upravo je informacija pod br. 2, to jeste, znanje uvjeta razmjene i proizvodnih funkcija, ta koja se nadaje kao problem po Langeovom mišljenju; pa ipak, on odmah nakon toga ustvrđuje da ovaj problem može biti razriješen veoma lahko, sve dok su informacije pod 1 i 3 *date* (što, ponavljamo, znamo da je nemoguće). Na jedan izuzetan način, Lange razrješuje ovaj problem afirmirajući, u jednom potezu pera, i bez dokaza ili opravdanja, da će “administrator socijalističke ekonomije imati upravo ono isto znanje, ili onaj isti nedostatak znanja, o proizvodnim funkcijama koje ima i kapitalistički poduzetnik.”⁴³

Srž cjelokupnog Langeovog pobijanja Misesa prebiva u ovoj dogmatičnoj tvrdnji (to jeste, tvrdnji lišenoj svakog teoretskog ili empirijskog dokaza ili opravdanja). Kao što znamo, Misesovo rezonovanje suštinski pokazuje da informaciju koja se generira kroz slobodno obavljanje poduzetništva ne može reproducirati sistem koji je lišen poduzetništva, i da je stoga, teoretski nemoguće za “administratora socijalističke ekonomije” da posjeduje upravo “istu” onu informaciju koja je dostupna poduzetnicima u jednoj kapitalističkoj ekonomiji. Mi znamo da je informacija subjektivna i dinamična, i da se konstantno stvara tako što oni koji su slobodni da dosegnu prilike za profit zamjećuju te prilike. Jer poduzetništvo, po definiciji, biva eliminirano onda kada i privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje biva ukinuto; i, za posljedicu, kada individue gube mogućnost da slobodno zamijete ciljeve, i da ih slobodno pokušaju ostvariti, tada ti ciljevi prestaju biti poticaji, a informacija koja je nužna kako bi se oni ostvarili prestaje biti generirana. Konsekventno tome, po definiciji, gdje god slobodno poduzetništvo ne postoji, ne možemo pretpostaviti da će informacija, koja se izvija jedino iz

analizi, napisanu od strane jednog prestižnog ekonomiste bivšeg Istočnog bloka, vidi János Kornai, *Anti-Equilibrium: On Economic Systems Theory and the Task of Research* (Amsterdam: North Holland, 1971).

43 *On the Economic Theory of Socialism*, str. 61.

procesa kojeg pokreće poduzetništvo, biti ikada generirana. Stoga, nije iznenađujuće što je 1982. godine Hayek poudio sljedeće mišljenje u pogledu ove veoma upečatljive tvrdnje Langea:

*"Ova drska tvrdnja je krucijalna za Langeovo odbacivanje Misesovog argumenta, ali on ne nudi nikakav dokaz ili opravdanje za nju, čak ni u obliku ograničenom na proizvodne funkcije. Pa ipak, ova tvrdnju su Langeovi učenici razvili čak i u jednu još više fantastičnu tvrdnju da bi odbor za centralno planiranje "primio upravo istu informaciju od socijalističkog ekonomskog sistema kao i onu koju imaju poduzetnici pod tržišnim sistemom." (Robert L. Heilbroner, Between Capitalism and Socialism, New York, 1980, str. 88) ... Bojim se da je ovo jedna blatantna neistina, tvrdnja koja je tako apsurdna da je teško razumjeti kako bi je inteligentan čovjek ikad mogao iznijeti. Ona potvrđuje očiglednu nemogućnost koju bi jedino čudo moglo ostvariti."*⁴⁴

Nadalje, na umu moramo imati da takozvane "proizvodne funkcije" ne postoje u stvarnosti. U stvarnome životu, postoji protok novih, konstantno generiranih informacija u pogledu različitih mogućnosti kombiniranja faktora proizvodnje u cilju da bi se dobilo izvjesno dobro ili usluga. Ekonomski agenti uključeni u proizvodnju otkrivaju ovu informaciju polahko, dok obavljaju poduzetništvo i testiraju različite ideje. Ovi agenti konstantno prepoznaju ono za šta vjeruju da su nove prilike za profit, što ne uključuje samo modificiranje dobara i usluga (s obzirom na način kako su ona predstavljena i definirana, baš kao i s obzirom na cijenu i kvalitetu) već i stvaranje komercijalnih i tehnoloških inovacija. Isto se događa, ali

44 F.A. Hayek, "Two Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation", u *The Essence of Hayek*, str. 55/ 56. Napućivanje na Heilbronera bilo je neophodno; jer kada on pretpostavlja da bi informacija bila dostupna ne samo menadžerima kompanija, kao što je Lange naglasio, već i centralnom birou za planiranje, on tvrdi čak i veću logičku nemogućnost. Na nemogućnost da menadžeri koji nisu poduzetnici mogu generirati poduzetničku informaciju, on dodaje čak i ozbiljniji problem prenošenja i centraliziranog razumijevanja beskrajnog opsega subjektivne, implicitne, neartikulirane, i disperzne informacije u konstantnoj promjeni. Spomenimo, djelomice u odbranu Heilbronera, njegovo prepoznavanje apsolutnog trijumfa kapitalizma nad socijalizmom (vidi fn. 3 ovog poglavlja), iako još uvijek ne znamo da li Heilbroner promatra ovaj trijumf kao neočekivani iskustveni događaj kojem nedostaje teoretskog objašnjenja, ili je, naprotiv, počeo otkrivati blatantne pogreške koje je činio u prošlosti, kroz svoj cijeli intelektualni život.

i sa većim stupnjem kompleksnosti u slučaju sredstava proizvodnje u kojima kontinuirano otkrivanje blagih, prethodno neprimjedenih promjena oslobađa velike profite. Teško da možemo razmotriti da izvjesne hipotetičke “proizvodne funkcije” postoje, onda kada informacija nužna za njihovo definiranje ne postoji. To će reći, aktualni ekonomski agenti koji su involvirani u proces proizvodnje ne posjeduju ovu informaciju (a niti je posjeduje bilo kakav odbor za planiranje, a još manje eksperti ili ekonomisti, ma kako bili specijalizirani u teoriji proizvodnje), osim ukoliko je ne stvaraju djelić po djelić, na jedan prešutan, subjektivan i disperzan način. Problem proizvodnje nije tehnički problem funkcija koje mogu biti objektivno razriješene. Naprotiv, to je načisto poduzetnički ljudski problem: u kontekstu različitih djelovanja, poduzetnici bez prestanka isprobavaju nove i ekstremno različite kombinacije i alternative, što u okvirima tržišne ekonomije, zajedno sa očekivanim tržišnim cijenama i enormnom raznolikošću drugih subjektivnih informacija koje pogađaju djelatnika, dovode ih konstantno u situaciju da *uviđaju* mogućnosti za stjecanje subjektivnih (to će reći, monetarnih, *ceteris paribus*) profita koje oni smatraju vrijednim stjecanja.

Stoga, jasno je da Lange ne uspijeva prepoznati fundamentalnu razliku između dva radikalno različita tipa znanja: “naučnog” i “praktičnog”. Zapravo, on nastupa kao da tako korjenito brka praktično znanje, koje ekonomski agenti koji djeluju u društvu generiraju na dnevnoj bazi, i posjeduju u disperznome obliku, sa “znanstvenim znanjem”, za koje ekonomisti vjeruju da im dopušta da teoretiziraju o društvenim procesima, i skončava naivno uvjeren da i znanstvenici i odbor za planiranje mogu lahko steći ovo praktično znanje u stvarnome životu. Pa ipak, dva tipa znanja (praktično i znanstveno) jasno se razlikuje u prirodi. Jer čak i kada se znanstveno znanje preobrazi u jednu teoriju o praktičnom znanju, kao što se dešava u ekonomskoj znanosti, ova teorija uglavnom postaje *formalnom teorijom* koja se tiče procesa kojima se stvara i prenosi znanje. Nadalje, teorija uvijek mora počivati na ideji da teoretiziranje o praktičnom znanju ni na koji način ne dopušta jednom vanjskom posmatratelju da prebrodi teoretsku nemogućnost pristupa specifičnom sadržaju, pa bilo da je taj posmatratelj znanstvenik ili jedna planerska agencija. Upravo iz ovog razloga, tj. zbog činje-

nice da taj teoretičar nipošto ne može steći "materijalni" sadržaj praktičnog znanja o kojem teoretizira, ali isto tako i zbog njegovog neuspjeha da razluči između praktičnog i znanstvenog znanja, ekonomska kalkulacija nije moguća u socijalističkom sistemu, a većina ekonomske teorije, formulirane tako duboko unutar neoklasične paradigme, postaje irelevantna.

Langeov četvrti paragraf

Lang produžuje ovu pometnju između dva tipa znanja na dva koncepta cijena koja se primjenjuju na njih. Zacijelo, u području praktičnog znanja počiva tržišna cijena, koja inkorporira većinu ovog znanja i neprekidno se stvara i modificira snagom poduzetništva. Unutar zbilje znanstvenog znanja (mada samo u oskudnoj, ograničenoj, i uskoj naučnoj verziji ekvilibriuma) možemo smjestiti "parametrijske cijene", koje, pod pretpostavkom da je svaka relevantna informacija već data, određuju uvjete pod kojima su različite alternative ponuđene, i prema kojima svaki djelatnik mora pasivno prilagođavati svoje ponašanje. Langeova velika greška izvija se iz njegovog vjerovanja da parametrijske cijene mogu inkorporirati onu informaciju koju tržišne cijene sadržavaju. Pa ipak, Lange je nevjerovatno smion kada tvrdi da Mises čini grešku koja je i njegova (Langeova) sama krivica kada kaže:

"Profesor Mises čini se da je pobrkao cijene u najužem smislu, tj. omjere razmjene dobara na tržištu, sa cijenama u širem smislu "uvjeta pod kojima su ponuđene alternative". Zbog javnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje u socijalističkoj ekonomiji nema tržišta na kojem kapitalna dobra aktualno mogu biti razmjenjena, tu očigledno ne postoje cijene kapitalnih dobara u smislu omjera razmjene na tržištu. I kako se profesor Mises zalaže, tu ne postoji indeks alternativa dostupnih u sferi kapitalnih dobara. Ali ova pometnja je bazirana na brkanju 'cijene' u užem smislu sa 'cijenom' u širem smislu indeksa alternativa. Jedino su u posljednjem smislu 'cijene' nezaobilazne za raspodjelu resursa, i na osnovu tehničkih mogućnosti transformacije jednog dobra u drugo, one su date i u socijalističkoj ekonomiji."⁴⁵

Langeova zabuna je očigledna, jer vjeruje da bi parametrijske cijene (zahvaljujući odgovarajućim tehničkim mogućnostima tran-

45 *On the Economic Theory of Socialism*, str. 61.

sformacije, to jeste, produkcijskim funkcijama koje su “poznate”) inkorporirale informaciju identičnu onoj koja bi se javljala u tržišnoj ekonomiji. Drugim riječima, Lange brka parametrijske cijene sa tržišnim cijenama. Sa svojom uobičajenom pronicljivošću, Israel M. Kirzner podrobnije je objasnio ovo pitanje i skrenuo je pažnju na Langeovu kardinalnu grešku: njegovu pretpostavku da tržište naginje ka ekvilibriumu kroz proces u kojem cijene imaju nepromjenljivu parametrijsku funkciju, tako da tokom cijeloga procesa, svi ekonomski agenti vide tržišne cijene kao podatke, i jednostavno se pasivno adaptiraju na njih, i ni u kojem slučaju ih ne pokušavaju promijeniti. Budući da je Lange tako tužno griješio u svom interpretativnom modelu tržišta, pošto u realnom tržištu parametrijska funkcija cijena nije to što daje cijenama njihovu ključnu ulogu, već njihovu *neparametrijsku funkciju*, koja je utjelovljena u činjenici da poduzetnici konstantno otkrivaju disparitete u cijenama i djeluju u cilju da iskoriste otuda ishodeće mogućnosti profita, kupujući i prodajući, i prema tome trajno modificirajući i stvarajući ove cijene *ex novo*.⁴⁶ Stoga, tržišne cijene su “neparametrijske”, u smislu da pružaju informacije o već postojećim disparitetima, stvaraju poticaje za kupovinu i prodaju, i u krajnjemu, one podnose kontinuirane modifikacije kao posljedice obavljanja snage poduzetništva. Ekonomski agenti se ne ponašaju na pasivan ili reaktivan način, već radije na tipično poduzetnički, to će reći, proaktivan, način: oni su stalno pribrani u cilju da otkriju, generiraju, i iskoriste sve nove profitne mogućnosti koje im se nude. Cijene nisu ona datost kojoj se ljudi prilagođavaju. Baš naprotiv, ljudi su ti koji konstantno djeluju stvarajući cijene i modificirajući ih. Nadalje, jedino ova poduzetnička (i neparametrijska) funkcija cijena vodi otkrivanju postojećih

46 Prema riječima samoga Kirznera: “Lange nije uspio raspoznati da je distinktivni aspekt tržišta način na koji se cijena *mijenja*, to jeste da su tržišne cijene, zapravo, tretirane neparametrijski. Jedno je zamisliti da socijalistički menadžeri mogu biti motivirani da se potčine pravilima na osnovu centralno promulgiranih ‘cijena’; a prilično je drugačije uzeti za sigurno da je *neparametrijska* funkcija cijena (u kojima cijena nije tretirana kao datost, već je podložna promjeni koju prave individualni tržišni učesnici), što je funkcija koja ovisi u cjelosti o poduzetničkom otkrivanju novih mogućnosti čistoga profita, može biti simulirana u jednom sistemu iz kojeg je privatna poduzetnička funkcija posve odsutna.” Israel M. Kirzner, *Discovery and the Capitalist Process*, 31. Vidi i str. 126-129 u istoj knjizi.

nepodešenosti / nesrazmjernosti u ponašanju djelatnika u društvu i pokreće generalni proces ili tendenciju prema društvenoj koordinaciji. Otuda, istinski je apsurd smatrati, kao što je smatrao Lange, da neparometrijska funkcija cijena u tržišnoj ekonomiji – uloga koja nužno zavisi od *slobodnog* obavljanja poduzetništva i koja je jedina u stanju da raspiri koordinacijske tendencije društvenih procesa – može biti simulirana u sistemu u kojem je, po definiciji, slobodno poduzetništvo totalno eliminirano i u kojem su cijene razmotrene samo sa parametrijskog stajališta.⁴⁷

47 Ovu grešku su također počinili i svi komentatori koji su, slijedeći Schumpetera, napomenuli da, čak i prije nego što je Mises načinio svoje priloge, Vilfredo Pareto i Enrico Barone "demonstrirali" su da je socijalistička ekonomska kalkulacija moguća. Kao što smo vidjeli kada smo diskutirali ove autore, oni su ustanovili jedino argumente formalne sličnosti. Drugim riječima, oni su formalno identificirali tipove informacije kojoj bi socijalističke vlasti morale moći pristupiti ukoliko bi htjele da ekonomska kalkulacija bude moguća pod statičnim uslovima. Pa ipak, kao što je očigledno, jedno je ustanoviti tip i kvantitet informacije koja je nužna za postizanje ovog cilja, a prilično drugačija stvar je razrješenje teoretskog problema kako dosegnuti ovu informaciju, što je zadatak za koji Mises i Hayek napominju da je neizvodiv pod socijalističkim sistemom, zbog tipičnih karakteristika ovakvog sistema. Nadalje, vidjeli smo da su Vilfredo Pareto i, u manjoj mjeri, Enrico Barone, jasno ustanovili da znanje ili informacija koja nas ovdje zanima nikada ne može biti dosegnuta u odsutnosti tržišta. Konačno, kao što već znamo, autori su moderne planometrijske teorije, počevši sa Arrowom i Hurwiczom, počinili istu grešku. Ekonomisti Istočne Europe – koje John Gray (*Liberalisms: Essays in Political Philosophy* [London: Routledge, 1989], str. 174) identificira kao najobrazovanije ekonomske znanstvenike s obzirom na historiju ekonomske misli – počeli su na širokoj skali uvažavati argumente Misesa i Hayeka da aboliranje kapitalističkih tržišnih institucija čini ekonomsku kalkulaciju nemogućom, za razliku od većine njihovih kolega u zapadnim zemljama, koji su ostali izgubljeni u zastranama neoklasične-walrasovske paradigme. Među ovim ekonomistima Włodzimierz Brus i Kazimierz Laski, primjerice, zaslužuju posebnu pažnju, uglavnom zbog toga što su nekada bili učenici Oskara Langea i što su čak surađivali s njim na jednoj knjizi (Vidi *Problems of Political Economy of Socialism* [New Delhi: People's Publishing House, 1962].) Laski je sudjelovao u članku o uvjetima općeg ekvilibriuma između proizvodnje i potrošnje, str. 108-151; Brus je dao članak o problemima u marginalnoj kalkulaciji u socijalističkoj ekonomiji str. 175-194. Vrlo ganutljive su skorašnje afirmacije ovih ekonomista u kojima oni indiciraju da je neoklasični-walrasovski model beskoristan kao teoretski temelj socijalističke ekonomije, zato što taj model ne dopušta poduzetništvo, i što je, stoga, do sada najprihvaćenije, vjerovanje da je Lange osporio Misesa bilo posve neutemeljeno. Zapravo, po njihovim vlastitim riječima "Teh-

nološko znanje, koje je nužno da bi se ispunili elementi walrasovskih jednadžbi, nije datost, nego radije informacija koja jedino može biti otkrivena u procesu konkurentske borbe. Stoga, ono što je bitno, jeste posebna poduzetnička 'tehnika razmišljanja', neka vrsta intuicije, koja je generirana aktualnim nalaženjem sebe u konkurentskoj situaciji... Svi ovi aspekti su odsutni iz Langeovog modela tržišnog socijalizma, koji se doima kao da potvrđuje tvrdnju da je njegovo hvalisanje kako je vjerljivo oborio Mises-Hayek izazov bilo sasvim neopravdano." (Vidi *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System* [Oxford: Clarendon Press, 1989], str. 58.) Također bismo mogli spomenuti mađarskog autora Janosa Kornaia, koji u svome članku, "The Hungarian Reform Process" (*Journal of Economic Literature* 24, br. 4 [decembar 1986]: 1726-1728, pretisnuto kao pog. 5 njegove knjige *Vision and Reality: Market and State* [New York: Harvester Wheatsheaf, 1990]), jasno kazuje da je Lange "živio u sterilnom svijetu čiste walrasovske teorije" (str. 1727) i kritizira ulogu neoklasične škole u ovoj debati, jer su "naglasci jednostrano pomjereni na pitanje računanja ispravnih cjenovnih signala. Ono što se izgubilo jeste krucijalna Mises-Hayek ideja u pogledu rivalstva. U istinskom tržišnom procesu učestvuju djelatnici koji mogu i koji žele izvesti koristi iz svoga specifičnog znanja i mogućnosti. Oni su rivali. U tom smislu, tržište se uvijek nalazi u stanju dinamičnoga disekvilibruma. Neki dobivaju a neki gube. Pobjeda donosi nagrade: preživljenje, rast, više profita, više prihoda. Poraz donosi kazne: gubitke, manje prihoda, i u krajnjemu prestanak postojanja. Koristeći se vokabularom ovoga rada, Mises-Hayek tržište implicira jedno jako budžetsko ograničenje i jedno kupčevo tržište. Sve dok sistem i politika ne osiguraju prevalentnost ova dva uvjeta, neće biti istinskog tržišta. Veliki nedostatak Langeovog modela, jeste to što čak i ne kontemplira ove uvjete i mnogi Langeovi sljedbenici učinili su istu pogrešku" (str. 1727-1728). Konačno, ruski ekonomista Gabriel Temkin, u njegovom članku "On Economic Reforms in Socialist Countries: The Debate on Economic Calculation under Socialism Revisited" (*Communist Economies* 1, br. 1 [1989]: 31-59), ustvrđuje da "Langeovom modelu nedostaje bilo kakvog traga poduzetništva, bilo u čisto teoretskom ili u praktičkom smislu. Bivajući snažno vezano za okvir Općega Ekvilibruma, poduzetništvo biva definirano negdje izvan, jer unutar tog okvira nema mjesta za teoriju poduzetničkog izbora ... I pošto ni poduzetnik ni tržište ne mogu biti adekvatno stimulirani u socijalističkoj ekonomiji baziranoj na javnom vlasništvu, jedino rutinski zadatak menadžera može, u najboljem slučaju, biti reproduciran. Ali i ovdje bi, ponovo, imitacija bila daleko od tačnosti, pa čak daleko i od približne tačnoj." Temkin zaključuje, u slavu Misesa, da bi "vjerovatno počasna statua Misesu, o kojoj se Lange šalio prije pola stoljeća, na kraju ipak trebala biti podignuta, ako ne na Crvenom trgu, onda barem u Budimpešti, blizu njegove rodne Austrije" (str. 53). Osobno bismo dodali da u svjetlu historijskih događaja koji su se desili u drugim zemljama Istočne Europe, da bi ova statua trebala biti podignuta u glavnim gradovima svih država koje su zvanično prestale biti socijalističke, a posebice u Berlinu, Varšavi, Pragu, Budimpešti, i također Moskvi. Misesova statua je postavljena u biblioteci Odsjeka za ekonomiju Univerziteta u

5. KRITIČKA ANALIZA LANGEOVOG KLASIČNOG MODELA

Preliminarno pojašnjenje terminologije

Ovdje ćemo opisati i kritički analizirati Langeov model "konkurencijskog rješenja". Ipak, mi prvo moramo napraviti terminološka pojašnjenja. Zacijelo, kao što smo mogli vidjeti u posljednjem odjeljku, Langeovo "rješenje" smisleno je opisati "konkurentskim" jedino ukoliko upućujemo na uvrnuto i usko značenje koje "konkurencija" nosi u, paradoksalno nazvanom, modelu "savršene konkurencije". Drugim riječima, Langeovo rješenje ne uključuje nikakvu konkurentnost, budući da je u njemu konkurencija predočena jedino pod uvjetima jedne statične situacije koju opisuje neoklasični model generalnog ekvilibriuma. Isto bi se moglo reći i za Langeovo upotrebljavanje izraza "tržišni socijalizam". Ovdje se riječ "tržište" ne odnosi na stvarno tržište, to jeste na jedan socijalni proces kojeg pokreće snaga poduzetništva i koji ima one generalne odlike koje su detaljno objašnjenje u drugom poglavlju ove knjige. Naprotiv, ovaj termin upućuje na čitav niz pasivnih ponašanja koje očituju ekonomski agenti. Svako kreativno obavljanje poduzetništva je otpisano, a sve su informacije predstavljene kao dostupne tim agentima. Ukratko, klasični model "tržišta" ili "konkurentskog" socijalizma, kojeg su Lange i njegovi sljedbenici razvijali, uključuje ove termine upravo zato što ovaj model počiva na neoklasično-walrasovskoj ekonomskoj teoriji, u kojoj su koncepti "tržišta" i "konkurencije" lišeni svoga značenja i nepovezani sa suštinom zbiljskoga života i prirodom ovih institucija. Sada, kada smo dovršili ova kratka terminološka pojašnjenja, načinimo jedan detaljan uvid u Langeov klasični

Varšavi, i stoji odmah pokraj nekadašnjeg ureda Oskara Langea.)

model kojeg je on razvijao u originalnoj verziji svoga članka naslovljenog "O ekonomskoj teoriji socijalizma".⁴⁸

Opis ovog modela

Lange vidi neoklasičnu teoriju cijena i savršene konkurencije kao idealnu teoretsku podlogu za socijalistički sistem, i stoga on započinje svoj prijedlog detaljnim pregledom tipičnih elemenata teorije ekonomskog ekvilibriuma u formi u kojoj je ona obično objašnjena u udžbenicima. Prema neoklasičnoj paradigmi, u modelu "savršene" konkurencije, ekvilibrium se doseže kad god se su sretnu sljedeća tri uvjeta: prvi, "subjektivni", sve individue koje sudjeluju u ekonomskom sistemu moraju dosegnuti svoj "maksimum" po tržišnim cijenama; drugi, "objektivni", nabavka i potražnja, za svako dobro i uslugu, mora biti identična u cijenama ekvilibriuma; i treći, prihod svih potrošača (konzumera) mora biti jednak prihodu koji se izvodi iz usluga njihovih proizvodnih faktora.

Kao što je dobro poznato, prvi uslov biva zadovoljen kad god potrošači maksimiziraju svoju korist i proizvođači svoje profite, što zauzvrat zahtijeva da potrošači izjednače ponderisanu marginalnu korisnost, u odnosu na cijene, za sva potrošna dobra i usluge, i da proizvođači ujednače ponderisanu marginalnu produktivnost s cijenama za sve faktore proizvodnje i da proizvode obim po kojem je marginalni trošak za taj proizvod jednak njegovoj cijeni (ili marginalnom prihodu). Nadalje, na industrijskom ili sektorskom nivou, ukoliko pretpostavimo da postoji posvemašnja sloboda ulaza i izlaza, cijena produkta biti će jednaka prosječnim troškovima njegovog proizvođenja. Ukoliko uzmemo u obzir da će prihod potrošača biti određen cijenama usluga proizvodnog faktora i da nabavka i potražnja uvijek moraju ostati ujednačenim, onda je moguće odrediti, preko jednog tipičnog walrasovskog procesa *tatonnementa* (ili procesa isprobavanja i pogreške), onaj set cijena koji je nužan kako bi se raščistilo tržište. U ovome procesu, ukoliko se snadbjevne količine razlikuju od potražnih količina, konkurencija među kupcima i prodavcima će modificirati cijene sve dok se ne dosegnu granice

48 Vidi str. 65-89 pretiska (iz 1964) knjige "On the Economic Theory of Socialism", sa predgovorom Lippincotta.

ekvilibriuma.⁴⁹ Nakon ovog objašnjenja načina kojim se ekvilibrium "teoretski" i "praktički" doseže u jednom "kapitalističkom sistemu", Lange pokušava pokazati da on može biti dosegnut i u socijalističkoj zajednici usporednom procedurom.

Prema Langeu, ovaj prvi uvjet, kojeg smo označili kao "subjektivni", može se naći u slučaju potrošača kada im se dopusti da maksimiziraju svoju korist na jednom posve konkurentskom tržištu potrošačkih dobara i usluga, baš kao što je objašnjeno u slučaju kapitalističkog sistema. Pa ipak, proizvođačima više ne bi bilo dopušteno da djeluju na planu maksimiziranja profita, već bi umjesto toga bili podložni dvama pravilima, dok bi centralni biro za planiranje prisilno nametao ova pravila i vršio monitoring usklađenosti proizvođača sa njima. Ta dva pravila dizajnirana su da simuliraju rezultate ponašanja proizvođača na planu maksimizacije, i otuda ona uključuju zamjenu počela maksimizacije profita sa svim rezultatima koje ovo počelo oslobađa u jednom savršenom konkurentskom modelu.

Prvo pravilo zahtijeva od proizvođača da izabere kombinaciju faktora koji minimiziraju prosječne troškove proizvodnje. Drugo pravilo, koje se primjenjuje i na menadžere različitih fabrika, od njih zahtijeva da proizvedu obime pri kojima se marginalni troškovi izjednačavaju sa cijenama. Sveukupna proizvodnja na sektorskom nivou također biva determinirana drugim pravilom, samo što se tu umjesto o menadžerima zasebnih kompanija radi o menadžerima zasebnih sektora od kojih se zahtijeva da se usaglase sa ovim pravilima, i da tako povećaju ili smanje sveukupnu proizvodnju svake industrije. Prema tome, Lange drži da bi se usaglašavanjem sa drugim pravilom, na razini zasebnih sektora, dobila ista ona funkcija koju počelo slobodnog ulaza i izlaza izvršava u jednom konkurentskom tržištu.

U Langeovom modelu, cijene potrošnih dobara i usluga, kao i nadnice, bile bi određene tržištem, a centralna planerska agencija bi samo nametala cijene faktora proizvodnje. U ovom smislu, sve što centralna planerska agencija treba inicijalno učiniti jeste uspostav-

⁴⁹ Takashi Negishi, "Tâtonnement and Recontracting", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 4:589-595.

ljanje nekih cijena za faktore proizvodnje, a ona ove cijene može izabrati intuitivno ili arbitrarno. Kompanije i sektoralni menadžeri, baš kao i potrošači i radnici, sve svoje odluke donose pasivno, to jeste oni ih usaglašavaju prema gore spomenutim cijenama i primjenjuju gore spomenuta pravila, i na taj način biva određen kvantitet svakog dobra i usluge koja se potražuje ili dostavlja. Ukoliko, s obzirom na neka proizvodna dobra, potražne i snadbjevnne količine ne koincidiraju, centralna planerska agencija onda mora revidirati i modificirati cijene procesom “isprobavanja i pogreške” koji se zauzavlja u trenutku kada se dosegne konačni cjenovni ekvilibrium, ili drugim riječima, kada se izjednači potražnja i snadbijevanje. Otuda su i cijene koje centralni biro za planiranje uspostavlja za proizvodne faktore čisto parametrijske prirode: one određuju pasivno ponašanje ekonomskih agenata, koji se naprosto moraju prilagoditi ovim podacima, i one objektivno generiraju izvjesne indikatore (viškove ili manjkove proizvoda), što nedvosmisleno navodi centralnu prisilnu agenciju da modificira cijene u pravcu i mjeri neophodnoj za doseganje ekvilibriuma. Ukratko, centralna planerska agencija zauzima mjesto tržišta s obzirom na raspodjelu kapitalnih dobara, a socijalistički sistem može, na taj način, formalno dosegnuti ekvilibrium savršeno konkurentskog modela preko iste one procedure isprobavanja i pogreške koju je Walras osmislio za konkurentski sistem, procedure koju je Taylor već predložio kao rješenje za socijalistički sistem osam godina ranije.

Dvije interpretacije Langeovog modela

Na ovome mjestu, možemo razmotriti dvije različite interpretacije Langeovog modela: naime, usku i široku interpretaciju. Mogli bismo promotriti ovaj model kao pokušaj razrješavanja sekundarnog problema (kojeg smo opisali kao “računski” ili naprosto kao algebarsku kalkulaciju) razrješavanja walrasovskog sistema jednadžbi ekvilibriuma, a o kojem smo raspravljali pri našem proučavanju matematičkog rješenja. Prema ovoj interpretaciji, glavna vrlina Langeovog modela jeste činjenica da se tim modelom izbjegava potreba razrješavanja takvoga sistema, bilo ručno ili kompjuterskim procedurama. Međutim, budući da se ovim modelom pretpostavlja

da je sva informacija koja je nužna za formuliranje i izračunavanje problema ili sistema jednadžbi već generirana i data (to jeste, da već postoji negdje na tržištu), Langeov model ne bi razriješio fundamentalni problem kojeg je iskazao Mises (to jeste da je nemoguće da informacija nužna za ekonomsku kalkulaciju bude stvorena i prenesena u odsutnosti privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i slobodnog obavljanja poduzetništva).

Langeov model bismo također mogli razmotriti kao pokušaj rješavanja osnovnog problema kojeg je otkrio Mises, a u tom slučaju možemo vidjeti da, pošto slobodno poduzetništvo biva obustavljeno u visoko signifikantnim oblastima tržišta, informacija koja je suštinska za ekonomsku kalkulaciju ne može biti generirana, i stoga ovaj model ne uspijeva odgovoriti misesijanskom izazovu. Kao što ćemo još vidjeti kasnije,⁵⁰ izvjesni i gotovo neodbacivi dokazi ukazuju da je Lange smatrao svoj model tek jednim uređajem za izračunavanje (koji je bio neizbježan, pošto on nikada nije shvatio Misesov izazov, uglavnom zbog distorzičnog pogleda na ekonomski svijet kojeg je naslijedio iz neoklasičnih-walrasovskih alata koji su ga toliko hipnotizirali). Pa ipak, zbog onih koji su interpretirajući Langeov rad ovaj model prosudili kao pokušaj razrješavanja fundamentalnog problema – kojeg je iskazao Mises – u pogledu stvaranja i prenošenja informacije, sada ćemo razviti našu kritičku analizu Langeovog modela sa najšire moguće perspektive; to jeste, mi ćemo ga promotriti kao pokušaj razrješavanja istinskog problema kojeg je iskazao Mises.

Kritička analiza najšire interpretacije Langeovog modela

Prije nego što nastavimo, potrebno je zamijetiti da Langeov prilog inkorporira i kombinira niz elemenata (metoda isprobavanja i pogreške, uspostavljanje cijena pod uvjetima marginalnih troškova, instrukcije menadžerima iz centralnog biroa za planiranje i tako dalje), od kojih su većinu, kao što smo vidjeli, socijalistički teoretičari već bili predlagali, iako na izoliran način. Tako, Langeo-

⁵⁰ Vidi posebice izvadak iz Langeovog članka "The Computer and the Market," naime pasaż koji se pojavljuje na kraju ovog poglavlja, u sekciji posvećenoj "četvrtoj fazi" Langeovog intelektualnog života. Vidi i naše opservacije koje smo načinili o ovim riječima na narednim stranicama.

va glavna inovacija bila je, naprosto, nešto logičnije uvezivanje ovih elemenata sa neoklasičnim-walrasovskim modelom kao zajedničkim nazivnikom. U tom smislu, ovdje bismo mogli ponoviti sve komentare i kritičke opservacije koje su već bile načinjene u pogledu različitih komponenti raznolikih rješenja problema socijalističke ekonomske kalkulacije, komponente koje su već bile analizirane i koje je Lange inkorporirao u svoj model u većoj ili manjoj mjeri. Nadalje, čitalac sada ne bi trebao imati problema da uvidi kako Langeov model – budući da uvodi sprječavanje slobodnog obavljanja poduzetništva u suštinskim sferama tržišta i na različitim nivoima – nipošto ne može predstavljati rješenje za problem ekonomske kalkulacije u socijalističkom sistemu. Ukoliko je slobodno obavljanje poduzetništva zabranjeno u fundamentalnoj oblasti (naprimjer, u oblasti kapitalnih dobara), onda poduzetništvu nije dozvoljeno da stvori, otkrije ili prenese osnovnu (praktičnu, subjektivnu, disperznu, i neartikuliranu) informaciju koja je neophodna djelatnicima u cilju racionalnog kalkuliranja kako bi adaptirali svoje ponašanje na jedan koordiniran način. Pa ipak, važno je da neki posebice značajni kritički komentari budu načinjeni u svjetlu Langeovog modela, naime komentari koji će, na različitim primjerima, ilustrirati primjenu našeg suštinskog argumenta na ovaj specifični model.

Nemogućnost sastavljanja liste kapitalnih dobara

Prije svega, trebali bismo postaviti pitanje: kako bi centralna agencija za planiranje mogla odrediti cijene za kapitalna dobra od kojih su tip, broj, količina, kvaliteta, i karakteristike nepoznati samim agentima uključenim u proces proizvodnje? Kapitalno dobro je svaka *međufaza* u procesu proizvodnje, kako je subjektivno vidi djelatnik koji je u taj proces uključen. Drugim riječima, sve što taj djelatnik smatra korisnim za dosezanje cilja (osim ukoliko se on ne sastoji čisto od usluga koje pruža rad) bit će jedno kapitalno dobro. To će reći, to što sačinjava jedno kapitalno dobro biti će raspoznatljivo jedino djelatniku koji je uključen u ovaj proces, i koji će raskriti ovu informaciju na postepen i poduzetnički način, i stoga će ovu informaciju njezina subjektivna, praktična, disperzna i neartikulirana priroda učiniti posve nedostupnom za centralnu planersku

agenciju. Nadalje, neka se ne kaže da će iskustvo – odnosno sve ono što se nadaje kao da je sačinjavalo neko kapitalno dobro u prošlosti – potpomoći u sačinjavanju odgovarajuće liste. Jer koncept kapitalnog dobra je subjektivan i također strogo *prospektivan*; to jeste, njega djelatnik određuje u skladu sa svojim vjerovanjem kako će se događaji razvijati u budućnosti. Stoga činjenica da se nešto doima kao da je radilo u prošlosti ne garantira da će postizati isti cilj i u budućnosti. Naprotiv, jedino ona dobra koja djelatnik subjektivno smatra potencijalno korisnim, u svjetlosti njihovih specifičnih odlika (njihov posebni nivo kvalitet, njihova dostupnost u odgovarajućem vremenu i na odgovarajućem prostoru itd.), za postizanje izvjesnog cilja ili ispunjavanje izvjesnog projekta, mogu se smatrati kapitalnim dobrima.

Međutim, problem nije u tome što centralna prisilna agencija ne može nikako dosegnuti disperznu informaciju nužnu za identifikiranje postojećih kapitalnih dobara. Također je tačno da ova informacija čak neće ni biti efektivno otkrivena ili stvorena, u mjeri u kojoj ordinarni ekonomski agenti nisu u stanju da slobodno obavljaju svoje poduzetništvo. Zacijelo, ukoliko ekonomski agenti ne mogu djelovati poduzetnički, to jeste, ukoliko ne mogu smišljati nove ciljeve, tražiti nove profitne mogućnosti, i stvarati većinu njih, onda profit neće djelovati kao poticaj, i shodno tome, vitalna praktična informacija o ciljevima i sredstvima – informacija koja bi se inače sama javila u ekonomiji slobodnog tržišta – čak neće ni biti stvorena.

Sam prvi argument čini Langeov model teoretski i praktički nemogućim, i stoga ovaj model ne može baš nikako predstavljati rješenje za problem ekonomske kalkulacije kojeg je obznanio Mises. U praksi, kako Hayek naznačava u podužem odgovoru Langeu kojeg je objavio 1940, fiksiranje parametrijskih cijena, koje izvršava centralni odbor za planiranje, bilo bi čisto arbitrarno, i to ne samo u odrednicama izabranih cifara, već također (a to je mnogo gore) u odrednicama tipa i broja dobara na koje bi ova cifra bila postavljena. Također, fiksiranje takvih cijena oslobodilo bi čitav niz grubih, uniformnih kategorija, jedno nazvanih "kapitalnim dobrima", za koje se vjeruje da su bila smatrana kapitalnim u prošlosti, a te

kategorije ne mogu inkorporirati nužne distinkcije među različitim specifičnim okolnostima vremena, prostora, kvaliteta itd... To su upravo one distinkcije koje – kada se promotre subjektivno i poduzetnički – od dobara, koja razmatramo u vanjskom svijetu, čine kapitalna dobra, i koje stoga na njih spuštaju svoju najintimniju, najprefinjeniju i najesencijalniju odliku.⁵¹

Kompletna arbitrarnost vremenskog perioda u kojem se fiksiraju parametrijske cijene

Drugo, ne samo da se uspostavljene “parametrijske cijene” i lista “kapitalnih dobara” pokazaju arbitrarnim, već je i sam onaj vremenski period, za koji planerska agencija očekuje da će u njemu te “cijene” ostati konstantnima, posve arbitraran. Ovo je jedno od onih mjesta na kojima je Langeova dvoznačnost najevidentnija, pošto na jednom mjestu on kazuje da će se podešavanje cijena izvršiti još jednom “potkraj obračunskog perioda”, a na jednom drugom mjestu, on u prolazu indicira da će cijene biti “konstantno” podešavane.⁵² U oba ova slučaja ovaj period će biti totalno arbitraran, zbog toga što će birou za planiranje nedostajati ona informacija

51 Prema riječima samoga Hayeka: “Proces fiksiranja cijena biti će ograničen na uspostavljanje uniformnih cijena za klase dobara i, prema tome, razlike bazirane na specijalnim okolnostima, vremenima, prostorima, kvalitetima, neće naći izraza u cijenama, što je po svemu sudeći očigledno. Bez neke slične simplifikacije, broj različitih sirovina za koje bi trebale biti uspostavljene različite cijene bio bi praktički *infinitan*. To, međutim, znači da menadžeri u kompanijama neće imati poticaja, pa čak ni zbiljske mogućnosti, da izvode korist iz posebnih prilika, specijalnih bagatela, i svih malih prednosti koje im se nude njihovim posebnim lokalnim uvjetima, pošto sve ove stvari ne mogu ući u njihove kalkulacije.” Vidi F. A. Hayek, “Socialist Calculation III: The Competitive Solution”, u *Individualism and Economic Order*, str. 193. Ipak, vjerujemo da u ovome članku Hayek nije uspio predstaviti taj fundamentalni argument, sa svim njegovim implikacijama, kojeg smo ponudili u tekstu.

52 Lange zagovara prvo rješenje na str. 82, njegovog članka “On the Economic Theory of Socialism,” kada kaže: “Svaka cijena koja bi bila drugačija od cijene ekvilibriuma pokazala bi, po završetku obračunskog perioda, višak ili manjak sirovina/artikala koja su posrijedi.” On favorizira drugo rješenje četiri strane kasnije (str. 86) kada usputice spominje: “Podešavanja ovih cijena bi bila stalno izvođena.” Unatoč pojavnostima, Langeove ideje su zbrkane. Kada pogledamo ispod površine, zbrkanost i dvoznačnost njegovog razmišljanja ne može biti očiglednije.

koju poduzetnici posjeduju u jednoj istinski konkurentskoj ekonomiji, naime informacija koja im dozvoljava da modificiraju cijene u vremenu i prostoru za koji smatraju da je takva modifikacija najprigodnija i najkorisnija za dosezanje njihovih ciljeva. Centralna agencija za planiranje nikada neće imati pristupa ovoj informaciji, tako da ukoliko vlasti izaberu taj proračunski period, on će se nesumnjivo pokazati predugim, a ukoliko se odluke donose *ad hoc*, u skladu sa procjenom toka događaja, one će još uvijek biti donošene na čisto arbitrarnoj bazi, s obzirom da centralna planerska agencija ne može posjedovati "znanje iz prve ruke" koje inače posjeduju ekonomski agenti u pogledu ovih događaja.

Nedostatak istinskog poslovnog tržišta i tržišta potrošnih dobara i usluga

Treće, iako Lange ističe da će posvema slobodno i konkurentsko tržište nužno postojati za potrošna dobra i usluge, baš kao i za rad, ostajemo sa utiskom da bi ovakvo "tržište" bilo samo nominalno "slobodno" i "konkurentsko".⁵³ Zacijelo, istinski konkurentsko tržište za potrošna dobra i usluge zahtijeva, ne samo na strani potražnje, već i na strani ponude, posvema neometanu prisutnost istinskih poduzetnika i slobodnih djelatnika. Ukoliko prisila nastane na bilo kojoj strani, tržište prestaje bit konkurentsko. Stoga

53 Henry D. Dickinson, koji je, odmah iza Langea, postao jedan od vodećih branilaca "tržišnog rješenja", eksplicitno prepoznaje da bi postojanje slobodnog konkurentskog tržišta bilo više fikcija negoli zbilja u tržišnom socijalizmu, i on bezobrazno indicira da bi državna propagandna mašinerija i reklamiranje stvorila među građanima lažnu impresiju slobodnog izbora konzumnih dobara i usluga. Prema njegovim vlastitim riječima: "Moćna mašinerija propagande i reklamiranja, korištena od strane javnih organa edukacije i prosvjetljenja ... mogla bi okrenuti potražnju u socijalistički poželjnom smijeru *dok bi očuvavala subjektivni utisak slobodnog izbora.*" Vidi Henry Douglas Dickinson, *Economics of Socialism* (Oxford: Oxford University Press, 1939), str. 32. I sam Oskar Lange uskoro je pokazao svoje prave boje i posvetio je cijelu četvrtu sekciju svog članka "On the Economic Theory of Socialism", tezi da bi se njegov model primjenjivao u centralnoj prisilnoj agenciji koja bi odlučila da prevenira slobodni izbor poslova i konzumnih dobara i usluga, i da bi umjesto toga nametnula posebne preferencije vlasti cijelome društvu. Stoga nije iznenađujuće da je tokom zadnjeg dijela njegovog akademskog života, Lange hvalio i opravdavao staljinistički sistem, kao što ćemo vidjeti.

nemoguće je shvatiti kako bi menadžeri socijalističkog sistema – koji nisu istinski poduzetnici – s obzirom da ne mogu slobodno tražiti profit i dobrobit (definiranu u subjektivnim terminima) koje smatraju najprigodnijim, dakle kako bi takvi menadžeri mogli generirati informaciju koja se konstantno stvara u kapitalističkom sistemu u pogledu kontinuiranog serviranja novih potrošnih dobara i usluga, unapređivanja postojećih dobara, promjena u kvaliteti, u komercijalnoj distribuciji i fizičkoj lokaciji, sistemima oglašavanja, itd... Stoga, potrošači bi bili primorani da biraju iz ograničenog “izbornika” potrošačkih dobara i usluga, kojeg im socijalistički menadžeri ponude. Bez sumnje, tržišni socijalisti, posebice Lange, govorili su veoma često o “konkurentskom tržištu potrošnih dobara” (i čak su izrabljivali termin “potrošačka suverenost” u njegovoj primjeni na socijalistički sistem), pošto u socijalističkom sistemu nema ništa više suverenosti ili slobode nego što je ima, naprimjer, zatvorenik koji sebe smatra slobodnim kad god ograničava svoja djelovanja na sferu koju mu dopuštaju četiri zida njegove ćelije.⁵⁴

Ludost “pravila” koje predlaže Lange

Četvrto, Langeova pravila usvajanja kombinacije faktora koji minimiziraju prosječne troškove i proizvodnju obima pod kojima se cijene izjednačavaju sa marginalnim troškovima, u praksi nisu moguća. Činjenica da je Lange smatrao svoja “pravila” očiglednim i izvodivim, jeste još jedan znak narušavajućeg efekta kojeg je na njegovo obrazovanje imala neoklasična teorija troškova, i posebice veoma rašireno vjerovanje da su troškovi objektivni i određeni funkcijama koje involviraju “date” informacije. Pa ipak, kao što je čvrsto ustanovljeno u drugom poglavlju ove knjige, troškovi su tek subjektivne procjene vrijednosti koju djelatnik postavlja na one ciljeve kojih se on odriče kada odabire, poduzima, ili djela u određe-

54 Mi dugujemo ovu analogiju Robertu Bradleyu, “Market Socialism: A Subjectivist Evaluation”, u *The Journal of Libertarian Studies*, 39, fn. 86. Isto bi se moglo reći o navodno konkurentskom “tržištu rada”. Konkurentsko tržište rada zahtijeva konstantno proizvođenje novih radnih mogućnosti, i za posljedicu investicijskih projekata, kreiranje novih kompanija, pojavljivanje novih poduzetničkih ideja, itd. Sve od navedenog je nezamislivo u Langeovom modelu, u kojem ne postoje poduzetnici, već samo menadžeri koji sebe posvećuju slijedenju, nalik robotima, niza pravila unaprijed uspostavljenih odozgo.

nom smjeru djelovanja. Troškovi su subjektivne procjene alternativa gubitaka, i otuda, oni tvore tipičnu poduzetničku informaciju koju svaki djelatnik kontinuirano procjenjuje ili stvara kad god je u stanju slobodno obavljati svoje poduzetničke funkcije. Nadalje, ova informacija dijeli sve karakteristike koje smo već analizirali s obzirom na poduzetničku informaciju, posebice s obzirom na njezinu subjektivnu, praktičnu, disperznu i neartikuliranu narav. Jasno je da ukoliko troškovi nisu dati (to jeste, ukoliko funkcije troškova ne postoje), već ukoliko su umjesto toga one subjektivno procijenjene kroz konstantno "isprobavanje i grijehenje" u svim pravcima djelovanja, onda industrijski menadžeri teško da mogu biti instruirani da se usaglase sa dotičnim pravilima, a još je manje vjerovatno da centralni biro za planiranje može objektivno nadzirati takvo usaglašavanje.

Langeov prijedlog naprosto objavljuje da, u praksi, neoklasična teorija troškova se nije uspjela uspješno inkorporirati u subjektivističku revoluciju, osim u čisto nominalnim terminima, i zapravo ona nastavlja na trasama starog i zastarjelog objektivizma Ricarda i Marshalla.⁵⁵ Stoga ne treba nas iznenađivati što James Buchanan, iako vjerovatno pomalo prenatlašavajući, ustvrđuje da cjeloku-

55 Nažalost moderni udžbenicu nastavljaju nuditi posve nekritički pogled na neoklasično-walrasovsku paradigmu i uvjete optimuma ocrtane modelom "savršene konkurencije" u parametrima ekonomske teorije blagostanja. Mnogi od najprestižnijih udžbenika stalno se referiraju na "Langeova pravila" i eksplicitno kazuju da bi ona dopustila postizanje istoga optimuma u jednoj socijalističkoj ekonomiji. Iznoseći ovu tvrdnju, pisci udžbenika ne daju nikakvo pojašnjenje i previđaju sve probleme koje smo diskutovali u ovoj knjizi, a koji čak nisu spomenuti ni usputice. Otuda ishodeća šteta po obrazovanje ekonomista uzela bi godine dok bi se ispravila, ili ona bi čak mogla postati i nepopravljivom. Za primjer, mogli bismo citirati dobro poznatu knjigu J. P. Gould & C. E. Ferguson, *Microeconomic Theory* (Illinois: Richard D. Irwin, 1980), str. 445, u kojoj možemo pročitati sljedeće zaključke: Prijedlog (*Lange-Lerner Pravilo*): "Da se dosegne maksimalno socijalno blagostanje u jednom *decentraliziranom socijalističkom društvu*, državna agencija za planiranje trebala bi razriješiti prisilni problem maksimizacije, i iznaći cijene *iz sjene* svih unosa i iznosa; potom, publicirati ovaj *cjenovnik* i distribuirati ga svim članovima društva; potom, sve konzumere i sve menadžere postrojenja instruirati da se ponašaju kao da su *maksimizatori profita ili zadovoljštine* koji operiraju u *savršeno konkurentnim tržištima*" (italic dodan). Tako nalazimo najsmješnije besmislice kao kategorički predstavljene i izdignute na nivo "naučnog zaključka" u jednom "prestižnom" udžbeniku.

pno protuslovlje koje okružuje mogućnost ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama izvire iz nedostatka razumijevanja na strani socijalističkih teoretičara u pogledu istinske, subjektivne prirode troškova.⁵⁶ Pokojni Jack Wiseman, u spomena vrijednom članku iz 1959, u kojem se bavi problemom kojeg troškovi predstavljaju u socijalističkom ekonomskom planiranju, naglašava njihovu subjektivnu prirodu i definira ih u smislu procjena prilika koje se gube kada se bira i daje prednost izvjesnom smjeru djelovanja nad drugim potencijalnim planovima i projektima. Jedino osoba koja poduzima odgovarajuće projekte može načiniti ovu subjektivnu procjenu, koja je utjelovljena u počesto implicitnoj odluci da se ide sa izvjesnim planom ili ne. Ovaj proces nikada ne oslobađa informaciju koja omogućava objektivno određivanje cijena, čineći ih jednakim podacima o troškovima koji su unaprijed objektivno uspostavljeni. Otuda, Wiseman zaključuje da Langeova pravila ne mogu služiti kao bilo kakav vodič menadžerima socijalističkih industrija, i da bi, iz tog razloga, svako usporedno pravilo bilo svojevoljno, kako u pogledu specifičnog sadržaja tako i u pogledu napora koje centralni biro za planiranje ulaže u praktično i efektivno nadziranje usaglašavanja.⁵⁷

56 Vidi uvod Jamesa Buchanana u *L.S.E. Essays on Costs*, str. 3-10, i *Cost and Choice* (Chicago: Marckham Publishing, 1969), str. 21-26, 34-35, 41, 96. Napomenuli smo iznad da Buchanan donekle prenaglašava, zbog procjene troškova, mada je to esencijalno za ekonomsku kalkulaciju, račune koji su samo jedan dio informacija koje se stvaraju i prenose putem poduzetništva (što također uključuje vrednovanje ciljeva koji trebaju biti postignuti). U samom srcu ovog protuslovlja, mi ne vidimo nerazumijevanje za istinsku, subjektivnu prirodu troškova, koliko uviđamo temeljni nedostatak razumijevanja istinske prirode ljudskog djelovanja i poduzetništva, kako smo ih definirali u drugom poglavlju. Buchanan zaključuje: "Moderni ekonomski teoretičari premjeravaju svoju vlastitu pogubljenost mjerom u kojoj prihvataju Langeovu pobjedu nad Misesom, sasvim neovisno od rezultata koji su se pokazali u praksi" (*L.S.E. Essays on Costs*, str. 5).

57 Prema riječima samoga Wisemana: "Više nije moguće, nakon što se neizvjesnost prizna, interpretirati problem oportunih troškova kao onaj koji se tiče isključivo manjka, i razriješiti ga samo preko izbora između alternativnog *ulaza* faktora i *izlaza* proizvoda sa svim poznatim cijenama. To će reći, oportuni trošak više nije jednostavno pitanje sumiranja i usporedbe poznatih podataka. Cijene i druge varijable moraju biti procijenjene: odluke o oportunim troškovima involviraju neizvjesnost (i stoga prosudu) baš kao i manjke. Problem troška sada pobuđuje *izbor između alternativnih planova djelovanja* ... Budući da oportuni

Stoga prilično je beskorisno instruirati menadžere odgovarajućih tvornica i kompanija da uposle onu kombinaciju faktora za koje su prosječni troškovi najniži. S obzirom na subjektivnu prirodu troškova, ovo pravilo je lišeno sadržaja i od vrhovnog je značaja pri naređivanju menadžerima da "rade najbolje kako mogu" bez da im se pri tome dozvoli da simultano obavljaju one poduzetničke aktivnosti koje jedine mogu garantovati željeni rezultat smanjenja troškova.⁵⁸ Zapravo, u tržišnoj ekonomiji, u kojoj poduzetništvo

troškovi ne mogu biti tretirani naprosto kao poznati novčani troškovi, već se moraju promotriti kao procjene propuštenih alternativnih prihoda, više nije korisno u uvjetima neizvjesnosti govoriti o jednakosti marginalnih novčanih troškova i cijene kao posjedstva jedne efikasne raspodjele resursa." Wiseman zaključuje da u jednom socijalističkom sistemu "pravilo marginalnih troškova, kao normalno uokvireno, ne daje jasno vođenje za one koji su odgovorni za organizaciju proizvodnje u takvoj ekonomiji. Pokušaji da se ovo pravilo reinterpreтира na takav način, kao da vodi računa o neizvjesnosti, sprječava mogućnost direktne provjere efikasnosti kolektivističkih menadžera u poštovanju ovog pravila. Svaka indirektna, objektivna provjera korištena kao *suplement* marginalnog pravila zapravo bi zamijenila to pravilo kao direktiva za menadžerski napor, i u svakom slučaju *nikakva posvema objektivna provjera nije moguća*. Nadalje, ma koje pravilo, ili provjera, bila usvojena, nesavršeno konkurentsko ponašanje treba biti očekivano." (Vidi Jack Wiseman, "Uncertainty, Costs, and Collectivist Economic Planning," *Economica* [maj 1953], pretisnuto kao pog. 9 knjige, *L.S.E. Essays on Costs*, str. 229, 234-235.) G. F. Thirlby nešto ranije je nadošao na isti zaključak, u njegovom cijenjenom članku "The Ruler" (*South African Journal of Economics* [decembar 1946], pretisnuto kao pog. 7 knjige, *L.S.E. Essays on Costs*), ona kazuje da svako pravilo koje uspostavlja postojanje objektivnog i razlučivog odnosa između prihoda i troškova (bilo da je marginalni prihod jednak marginalnim troškovima, ili da je cijena jednaka marginalnom trošku, ili da je totalni prihod jednak totalnom trošku, itd...) "ne posjeduje objektivnost koja mu se, po implikaciji, dodjeljuje; i shodno tome, da je primjena ovog pravila *nepraktična*". Mjestimično, ova cijela teorija otkriva da i u takozvanoj "teoriji javnog utilitarnog davanja cijena" (vidi Jack Wiseman, "The Theory of Public Utility Price: An Empty Box", in *Oxford Economic Papers* [Oxford: Oxford University Press, 1957], br. 9) a i "ekonomskoj analizi zakona" s obzirom na antitrustovsku legislaciju, manjka teoretske utemeljenosti.

58 Paul Craig Roberts, u svojoj "Oskar Lange's Theory of Socialist Planning: An Obscurant of Socialist Aspirations" (Poglavlje 5. u *Alienation and the Soviet Economy* [New York: Homes and Meir, 1990], posebice str. 96-98), također dolazi do zaključka da Langeova "pravila" ne mogu biti primijenjena u praksi. Iako nas je Roberts zadužio zbog nekih signifikantnih priloga, kao što je njegova demonstracija inkompatibilnosti između marksizma i "tržišnog socijalizma", kao

može biti slobodno obavljano, poduzetnici konstantno dobivaju nove ideje, intuicije itd., s obzirom na stvaranje novih kombinacija kapitalnih dobara i novih, jeftinijih, i efikasnijih karakteristika koje mogu biti poduzetnički testirane, i koje, ukoliko su uspješne, mogu potaknuti odgovarajuće poduzetničke profite i postupno eliminiranje suparnika (konkurenata). Ukoliko im je želja da prežive, ovi konkurenti/suparnici su prisiljeni uvesti unapređenja i inovacije koje su već bile otkrivene i uspješno testirane. U sistemu kojeg predlaže Lange, cjelokupan ovaj proces je odsutan: tu nema mogućnosti za slobodno obavljanje poduzetništva, i stoga se informacija o procedurama reduciranja troškova kapitalnih dobara čak ni ne stvara. Nadalje, ukoliko bi ona bila slučajno generirana, bila bi irelevantna, pošto biro za centralno planiranje uspostavlja para-

i načisto *ad hoc* i *a posteriori* racionalizacija koja je uključena u konsekventno krivo nazvano sovjetsko “centralno planiranje”, mi nalazimo Robertsovu analizu socijalizma kao punu grešaka, jer nije dostatno subjektivistička, tj. jer ne počiva na izučavanju reperkusija koje sistematska prisila ostavlja po ljude i socijalne procese. Nadalje, naprosto otkrivajući postojeće kontradikcije marksizma i Langeovog modela, nije dovoljno da bi se diskreditirao potonji: ukoliko će Langeov model postati “nada” za mnoge ljude, onda će biti neophodno osporiti ga sa daleko jačim argumentima od onih koje koristi Roberts. Nadalje, Roberts ne uspijeva uključiti koncept poduzetništva bilo gdje; njegova ideja incijalnoga izazova i priloga Misesa i Hayeka ovoj debati je jedna i zbrkana; i usređuje svoj rad više na Polanyievoj, ne sasvim zadovoljavajućoj (zbog njezine pretjerano “objektivističke” prirode), analizi “policentričnih i hijerarhijskih” struktura u društvu, negoli na Polanyievoj teoriji implicitne i prikrivene, neartikulirane prirode praktičkog znanja, naime teoriji za koju znamo da je daleko relevantnija za teoretsku studiju socijalizma. Naposljetku, Roberts ne shvata da nametanje odozgo jednog “nirvaničkog” modela društvenog ekvilibriuma koji ne uključuje nikakve promjene niti podešavanja je posvema konzistentno sa Marxovim aspiracijama (eliminacija alijenacije, pošto bi porijeklo i progres bilo kojeg socijalnog procesa bilo poistovjetljivo sa onima koji su involvirani, i svjesnom usmjerenošću ekonomije). Stoga, mi ne bismo trebali biti iznenađeni “fatalnom privlačnošću” (i intervencionizmom) koji je socijalizam obično imao za teoretičare ekvilibriuma, iako se slažemo sa Robertsom da je veza sa Marxom prekinuta u trenutku kada je načinjen ovaj pokušaj, ali i sa samim modelom “tržišnog socijalizma”, uvođenja izvjesne tržišne institucije da bi se olakšalo postizanje ovog ekvilibriuma. Ovu neuskладivost između kriterija raspodjele karakterističnih za tržište i za tradicionalnu socijalističku ideologiju, u skorije vrijeme, također je objašnjavao Pawel H. Dembinski u *The Logic of the Planned Economy: The Seeds of the Collapse* (Oxford: Clarendon Press, 1991), vidi posebice str. 68-69.

metrijske cijene za ova dobra već unaprijed, i jedino potencijalno rješenje menadžeru koji bi, nekom srećom, dobio neku poduzetničku ideju, bilo bi da pokuša ubijediti centralne planirajuće vlasti kako bi se dotično dobro moglo proizvesti na ekonomičniji i efektivniji način drugačijom procedurom, i da bi stoga njegova cijena trebala biti snižena. Naravno, takvo što bilo bi nemoguć zadatak, ne samo zahvaljujući poteškoćama zbog prenošenja praktičnog, disperznog, subjektivnog i neartikuliranog znanja, poteškoća koja su već u mnogo prilika bile razmatrane, već i zato što, po definiciji i po Langeovom modelu, centralna planerska agencija jedino smanjuje cijene tek onda kada postane jasno, *a posteriori*, da postoji pretjerana proizvodnja, ali ne i onda kada jedan manje ili više "vispren" ili "originalan" menadžer vjeruje da bi stvari bilo bolje obavljati na drugačiji način u budućnosti.⁵⁹

59 "U diskusiji ove vrste problema, kao i u diskusiji većine ekonomske teorije danas, ovo pitanje je obično tretirano kao da su *troškovne krivulje objektivno date činjenice*. Ono što se zaboravlja jeste da je metod, koji je pod izvjesnim uvjetima najjeftiniji, *nešto što se otkriva iznova*, ponekada iz dana u dan, od strane poduzetnika, i da je, i unatoč snažnome poticaju, uvijek poduzetnik – čovjek koji je zadužen za postojeće postrojenje – taj koji otkriva koji je metod najbolji. Snaga koja u jednom konkurentskom društvu donosi redukciju cijene na najniži trošak pod kojim kvantitet koji je prodavan pod tim troškom može biti proizveden, predstavlja priliku za svakoga ko poznaje jeftiniji metod do kojeg može doći pod vlastitim rizikom i tako privući kupce snižavanjem cijene ispod one drugih proizvođača. *Ali ukoliko vlasti postavljaju cijene, ovaj metod biva isključenim*. Bilo kakvo unapređenje, bilo kakvo podešavanje tehnike proizvodnje u promijenjenim uvjetima biti će ovisno od nečije sposobnosti ubjeđivanja Vrhovnog Ekonomskog Koncila (V.E.K.) da se dotična roba može proizvesti jeftinije, i da zato i cijena može biti smanjena. Budući da čovjek sa novom idejom neće imati mogućnost praktikovanja svog otkrića snižavanjem cijene, nova ideja ne može biti dokazana eksperimentom dok on ne ubijedi V.E.K. da je njegov način proizvodnje jeftiniji. Ili drugim riječima, svaka kalkulacija od strane svakoga autsajdera koji vjeruje da to može uraditi na bolji način morat će biti ispitana i odobrena od strane vlasti, koje će u ovom slučaju morati preuzeti sve funkcije poduzetnika." Vidi F. A. Hayek, "Socialist Calculation III: The Competitive Solution," u *Individualism and Economic Order*, str. 196-197. U ovome članku, "Role of Planning in Socialist Economy" (*Problems of Political Economy of Socialism*), Lange objavljuje da nikada nije razumio fundamentalni Hayekov argument, i iako Lange prepoznaje enormnu praktičnu poteškoću uključenu u određivanje cijena na osnovu marginalnih troškova, on naznačava da bi varijabla prosječnih troškova kompanija sa najvećim troškovima u svim sektorima mogla pružiti dobar realističan pristup

Svi ovi argumenti, također se primjenjuju na drugo Langeovo pravilo, baš kao i argumenti koje su Mises i Hayek već bili razvili kako bi se suprotstavili pokušaju upotrebe “kriterija marginalnih troškova” od strane njemačkih teoretičara Haimana i Polanyia, koji su predložili model socijalističke organizacije bazirane na setu “konkurentnih monopola ili trustova”. Podsjetimo da je pravilo marginalnih troškova bez svrhe, jer nisu troškovi to što određuje cijene, već su, u svakom slučaju, cijene to što određuje troškove. Stoga, ovo pravilo je dvoznačno, i ono predstavlja jedno po svemu cirkularno razmišljanje. Štaviše, jedna od najvažnijih komponenti troškova je amortizacijska stopa na neko kapitalno dobro, što znači da bi, u cilju da izračuna troškove, neko morao poznavati buduću zamjensku vrijednost tog kapitalnog dobra. Bilo bi nemoguće doznati ovu informaciju u jednom sistemu kojeg Lange predlaže, jer bi ova vrijednost ovisila ili o svojevoljno odabranoj parametrijskoj cijeni koja bi se uspostavljala u budućnosti, ili na budućem rezultatu tih svojevoljnih procesa podešavanja baziranog na metodi isprobavanja i pogreške koju je predlagao Lange.

K tome još, Lange piše o “marginalnim troškovima” kao da su neovisni o vremenskom periodu kojeg je razmotrio menadžer industrije ili kompanije o kojoj je riječ. Zacijelo, literatura socijalističkih tržišnih teoretičara sadržava jednu radikalnu distinkciju između kratkoročnog pravila (iako kratkoročnost nije definirana) izjednačavanja cijena sa marginalnim troškovima, i teorije dalekoročnog investiranja u kojem povećanja ili smanjenja u opremi bivaju eksplicitno uzeta u razmatranje. Međutim, ukoliko je cilj uspostava jednog praktičnog i efektivnog pravila, i ukoliko odbor za planiranje ima nadzirati usaglašavanje s tim pravilom, onda je nužno jasno naznačiti vremenski period koji treba biti uzet u razmatranje u svakom posebnom slučaju, tako da postane moguće znati, u odnosu na ovaj period, koji će faktori biti fiksni a koji varijabilni, tako da

ovome cilju (str. 32-34). Lange nije uspio razumjeti da je praktični pristup koji je sugeriran uključivao korištenje čisto arbitrarne cifre izvedene iz interpretacije prošlih događaja, i koja nema ništa sa konceptom troška koji je esencijalan za racionalnu ekonomsku kalkulaciju. Stoga bi pravilo koje on predlaže služilo za izjednačavanje cijena sa nominalnim “brojkama” troškova koje su prenaplašene, pošto uključuju i prikrivaju sve vrste neučinkovitosti i suvišnosti.

odgovarajući marginalni troškovi mogu biti izračunati. Očigledno, ne postoji objektivni racionalni kriterij za odlučivanje koji bi vremenski period trebao biti odabran, i to predstavlja još jedan znak da Langeovo pravilo o kojem je riječ ne može biti izvedivo.⁶⁰

Ukratko, u odnosu na troškove, cjelokupan Langeov prijedlog polučuje statičnu koncepciju ekonomije, u kojoj je pretpostavljeno da se ne dešavaju nikakve promjene i da je svaka informacija, nužna za računanje troškova, već dostupna. Ukoliko bi ova dva uslova bila prisutna, onda bi Langeovo pravilo moglo biti primijenjeno, ali pod uslovom da pretpostavimo da nikakve buduće promjene neće zahvatiti date troškove. Pa ipak, u stvarnome svijetu, u kojem informacija nije data i u kome su troškovi subjektivni i mijenjaju se konstantno, nijedno od ova dva pravila koja je formulirao Lange ne mogu učiniti socijalizam mogućim.⁶¹

Teoretska nemogućnost metode isprobavanja i pogreške

Peto, Lange pridaje toliko pažnje, u svome modelu, primjeni metode isprobavanja i pogreške da nam ta činjenica ne daje drugog izbora negoli da se iznova vratimo toj temi. Iako su argumenti koje smo već ponudili zasigurno dostatni da dokažu da je Langeovo rješenje neizvedivo, prinuđeni smo da opet naglasimo svih devet pojedinačnih kritika metode isprobavanja i pogreške koje su detaljno obrazložene u posljednjem poglavlju.

60 U vezi s ovim Abram Bergson je rekao: "U praksi, ono što moramo izračunati nije jedinstveni marginalni trošak za izvjesni stepen proizvodnje, već kompleks marginalnih troškova, od kojih je svaki bitan za neki posebni period vremena. Što je duži vremenski period u pitanju, više 'fiksni faktori' postaje varijabilno." Vidi Abram Bergson, "Socialist Economics," u *A Survey of Contemporary Economics*, ed. Howard S. Ellis (Illinois: Richard D. Irwin, 1948), str. 427.

61 Vjerovatno je Don Lavoie pružio najjednostavnije objašnjenje ovoga: "Pravilo MC = P optimizirat će raspodjelu unutar određenog okvira sredstava i ciljeva sve dok se bude očekivalo da budući troškovi budu isti kao i tekući troškovi. To je svijet statičnih očekivanja, koja su razumna u statičnom svijetu. U svijetu neprekidne promjene, međutim, poduzetnik mora pokušati da predvidi potražnju, kako bi formirao očekivanja, i djelovao po njima. On mora vidjeti svoje troškove na osnovu specifičnih alternativa koje mu se pojavljuju dostupnim u vrijeme njegova izbora. Ali njegova procjena prihoda i njegova procjena troškova ovise o njegovim očekivanjima u vremenu odluke." Vidi *Rivalry and Central Planning*, str. 141.

Posebno, podsjetimo da je pravilo nadziranja stanja na inventaru ili skladištu u cilju da bi se identificirali bilo kakvi viškovi ili manjkovi i da bi se onda cijene modificirale u skladu s njima, jeste zastranjujuće simplicistična, jer ne postoji objektivna odnosna tačka koja bi vodila takvo nadziranje, niti je moguće generirati ili prenositi informaciju koja bi bila nužna za modificiranje cijena u odgovarajućem pravcu. Zapravo, ni manjak ni višak nekog proizvoda ne može biti objektivno razlučen tek pukim konsultovanjem izvjesnih statističkih brojki koje se tiču skladišta. Umjesto toga, bez obzira na račune ili brojke odražene u statistici, manjak ili višak ulazi u postojanje onda kada, ovisno o specifičnim uvjetima datoga slučaja, djelatnik subjektivno prosudi da on postoji. Višak proizvoda možda i ne mora biti viškom, ukoliko neko subjektivno razmotri duži vremenski period ili ukoliko očekuje povećanje u potražnji koje bi se trebalo dogoditi tokom tog perioda. Pod ovim okolnostima, bila bi teška pogreška za centralnu planersku agenciju da smanji parametrijske cijene, s idejom da bi ih to približilo hipotetičkim cijenama ekvilibriuma koje bi trebale činiti tržište. Isto tako, očigledni manjak ne mora zaista biti manjkom, ukoliko neko predviđa pad u potražnji ili ukoliko, čak i greškom, neko vjeruje da je uputno da se situacija prije treba rješavati fokusom na inovacije ili upotrebom surogata, negoli podizanjem cijena. Kako su koncepti “viška” i “manjka” posvema subjektivni, oni se jedino mogu pojaviti u kontekstu poduzetničkog djelovanja koje se obavlja slobodno, i oni će stvoriti jedan mali dio subjektivne, praktične, disperzne i neartikulirane informacije koja, upravo zato, ne može biti prenošena centralnoj planerskoj agenciji. Nadalje, kao što već znamo, ukoliko menadžeri nisu u stanju da obavljaju svoje poduzetništvo u potpunoj slobodi, informacija koja je krucijalna za racionalnu ekonomsku kalkulaciju neće čak ni biti generirana na njihovim nivoima. Otuda, odluke odbora za centralno planiranje da podignu cijene kada se “uoče” manjkovi proizvoda i da spuste cijene kada se “primijete” viškovi proizvoda, biti će posvema svojevolsne i ni na koji način neće dopuštati racionalnu ekonomsku kalkulaciju.

U stvarnom ekonomskom svijetu, ne postoje funkcije ponude i potražnje, što misteriozno i objektivno naznačava količine koje su tražene i dostavljene po svim cijenama i koje dopuštaju sva-

kom vanjskom promatraču da odredi, jednostavnim promatranjem nivoa zaliha, kako da modificira cijene u cilju da bi dosegnuo ekvilibriumske cijene. Cijene ne ishode iz sjecišta krivulja ponude i potražnje ili funkcija, već one ishode iz čitavog niza ljudskih međudjelovanja koja se izvode snagom poduzetništva, kojim djelatnici konstanto pokušavaju predvidjeti buduće uvjete i usmjeriti svoja djelovanja prema stvaranju većine ovih uvjeta.

Štaviše, u sektoru opreme ili kapitalnih dobara, Langeov predloženi metod, u mnogim slučajevima, pokazuje se teoretski neprihvatljivim u svom samom korijenu, baš kao i bez razlike istinitim za tipično kapitalno dobro, koje je posebno ugovoreno i proizvedeno u malim količinama, nasuprot jednom standardiziranom kapitalnom dobru koje se proizvodi u ogromnim količinama. Mi ne razumijemo kako je Lange mogao vjerovati da je zamislivo, pa makar i hipotetski, da bi u slučaju kapitalnih dobara kao što su velika industrijska postrojenja, nekretnine, industrijske peći, brodogradilišta, specijalni brodovi, itd., neko mogao objektivno identificirati bilo kakav višak ili manjak dotičnog dobra, tek jednim jednostavnim promatranjem promjena u inventaru. Ukoliko odluka da se modificiraju cijene bude odložena za broj godina koji je neophodan da bi se ispravno procijenio stupanj i trajanje promotrenog manjka ili viška, onda bi to, za vrijeme u kojem bi se ove odgovarajuće odluke donijele, već bilo prekasno. Međutim, ukoliko bi se ove odluke donosile na prečac, na osnovu parcijalnih intuicija centralnih planerskih vlasti, najvjerovatnije bi bile počinjene teške i nepovratne greške.⁶²

62 Hayek kazuje: "Vjerujem da zaokupljenost konceptima čiste ekonomske teorije ozbiljno tjera u zastranu obojicu naših autora [Lange i Lerner]. U ovom slučaju, upravo je koncept savršene konkurencije bio to što ih je natjeralo da previde veoma važno polje u kojem se njihov metod nadaže kao naprosto neprihvatljiv. Gdje god imamo tržište za neki standardiziran proizvod, u najmanjem će biti zamislivo da će sve cijene morati biti unaprijed određene dekretom odozgo za izvjesni period. Ova situacija je, međutim, mnogo drugačija s obzirom na proizvode koji ne mogu biti standardizirani, a posebice za one koji se danas proizvode po individualnim narudžbama, vjerovatno nakon poziva na tenderu. Veliki dio produkata 'teške industrije' koji bi, naravno, bio prvi koji bi bio socijaliziran, pripada ovoj kategoriji. Mnoga mašinerija, većina građevina i brodova, i mnogi dijelovi drugih proizvoda teško da se ikada proizvode za tržište, već samo po posebnim ugovorima. Ipak, to ne znači da nema snažne konkurencije

Konačno, Langeov model dopušta dvije mogućnosti: ili sve transakcije bivaju zaustavljene dok centralni planerski odbor određuje da li viškovi ili manjkovi postoje, koje cijene trebaju biti modificirane, i smjer i količinu ovih modifikacija, ili pak, transakcije bivaju dopuštene pod "lažnim cijenama". U prvome slučaju, kojeg smo analizirali kada smo izučavali planometrijske modele, sva ekonomska aktivnost zastaje, i tokom ovog perioda, sistem gubi svu svoju fleksibilnost i potencijal za kalkulaciju. Lange se ne doima kao da je mislio o ovoj mogućnosti, ali ono što on nije shvatio, jeste da ukoliko bi transakcije bivale dozvoljene pod lažnim cijenama, da bi tada čitav niz iskrivljenih signala bio odaslat po cijelome sistemu i da bi to spriječilo postizanje ekvilibriuma kojeg Lange toliko priželjkuje. Ovaj problem ne javlja se u stvarnoj tržišnoj ekonomiji, u kojoj nekoordinirane transakcije zapravo predstavljaju poticaj poduzetnicima uvijek željnim profita da neprekidno otkrivaju i izlažu ovu nekoordiniranost. Bez slobode da svi ekonomski agenti obavljaju poduzetništvo i da bez zapreka slijede profite, nema garancije da će biti uspostavljen jedan generalni koordinacijski proces koji će uskladiti ponašanja svih učesnika u sistemu. Ovo se doima kao ona stavka koju Lange nikada nije razumio.

Arbitrarno fiksiranje kamatne stope

Šesto, važno je istaknuti da bi fiksiranje kamatne stope (razumljene u smislu cijene postojećih dobara s obzirom na buduća dobra, ili kao omjer između vrijednosti koja je data postojećoj potrošnji i one koja se veže za buduću potrošnju) u Langeovom socijalističkom modelu bilo čisto svojevuljno. Štediša ili snabdjevači postojećih dobara bili bi spriječeni da načine racionalnu ekonom-

na tržištu za proizvode ovih industrija, iako možda nema 'savršene konkurencije' u smislu čiste teorije; činjenica je naprosto da se u ovim industrijama identični proizvodi rijetko kad proizvode dvaput u kratkim vremenskim intervalima; a krug proizvođača koji bi se natjecali kao alternativni snabdjevači u svakoj od ovih vremenskih instanci, bio bi drugačiji u skoro svakom posebnom slučaju, baš kako bi se i krug potencijalnih kupaca, koji bi se natjecali za usluge nekog posebnog postrojenja ili fabrike, razlikovao od sedmice do sedmice. Koja je onda osnova, u svim ovim slučajevima, za fiksiranje cijena proizvoda na takav način da se 'izjednače snadbjevanje i potražnja?' Vidi "Socialist Calculation III: The Competitive Solution," u *Individualism and Economic Order*, str. 188-189.

sku odluku o raspodjeli svojih resursa između postojeće i buduće potrošnje, kako zbog ograničenog "izbornika" postojećih dobara koje im sistem nudi, tako i zbog nemogućnosti da imaju na svom budućem raspolaganju potrošna dobra i usluge koje su množtvne i raznolike kao i one generirane u sistemu u kojem poduzetništvo može biti slobodno obavljano u cilju kako bi se otkrio i zadovoljio sve veći broj potreba. Nadalje, mi pretpostavljamo da centralna planerska agencija neće insistirati na implementiranju politika "prisilne štednje", kao što inače čini na štetu tekućih potrošača.

Problem je čak i ozbiljniji iz perspektive potraživača postojećih dobara. Upravo menadžeri različitih socijalističkih kompanija moraju potraživati postojeća dobra u cilju da bi iznijeli svoje investicijske planove. Oni moraju uposliti radnike i zadobiti prirodne resurse i kapitalna dobra nužna za konstruiranje različitih faza kapitalnih dobara kojima će biti proizvođena potrošačka dobra i usluge koje bi trebale biti dostupne u budućnosti. Ovdje, iznova, posve jasno vidimo dvostruki problem koji počiva u samom teoretskom srcu naše teze. Budući da menadžeri ne mogu slobodno obavljati svoje poduzetništvo, oni čak ni neće stvarati praktičnu informaciju koju trebaju u cilju da racionalno raspodijele svoje resurse. Drugim riječima, pošto ne mogu poženjeti profit svojih zasebnih poduzetničkih projekata, oni neće ni generirati nužne ideje. Nadalje, na centralnom planerskom tijelu – a posebice na državnoj banci koja je zadužena za distribuciju odgovarajućih fondova – biti će uloga donošenja odluke putem koje će se menadžeru pozajmiti fondovi, uporedo sa iznosom i uvjetima takvoga zajma. To znači da će krajnja odluka biti u rukama ljudi kojima nedostaje praktična neposredna informacija koja je nužna da bi se jedna takva odluka donijela (ne samo zato što ova praktična informacija iz prve ruke, ne biva generirana na nivou menadžera, već i zato što bi njezina, u osnovi, subjektivna, praktična, disperzna i neartikulirana narav spriječila njezino prenošenje centralnoj prisilnoj agenciji čak i onda kada bi ta informacija bila generirana). Ekonomska kalkulacija koja se izvodi u vrijeme kada se donose odluke o tome kako će centralna planerska agencija distribuirati te fondove, iz samog toga razloga mora biti posve svojevolsjna. Ukratko, Langeov model prevenira postojanje istinskog kapitalnog tržišta, a posebno tržišta za vrijed-

nosne papire koje predstavljaju vlasništvo kompanija. Kao što je ukazao Ludwig Lacham,⁶³ ovo je neupitno jedan od najozbiljnijih defekata cjelokupnog Langeovog modela.

Ignorantnost tipičnog ponašanja birokratskih agencija

Sedmo i posljednje, Langeov model nije mogao funkcionirati, jer nije dopuštao istinsko ponašanje različitih ekonomskih agenata, a posebice menadžera nacionaliziranih kompanija i birokrata u službi centralnog planerskog tijela, unutar institucionalnog tijela zasnovanog na samom ovom modelu. U Langeovom modelu, ekonomska kalkulacija teoretski je nemoguća, pošto ovaj model ne dopušta postojanje pravih poduzetnika, koje smo definirali u drugom poglavlju, a taj smo problem sada razmotrili iz nekoliko različitih uglova. Pa ipak, još uvijek nismo dali nikakvo razmatranje o tipovima specifičnog ponašanja koje bi Langeov model podupirao među različitim ekonomskim i socijalnim agentima koji su njime predviđeni. Prema tome, zadatak koji je pred nama jeste da inkorporiramo u našu analizu gledište škole “javnoga izbora”, koja je prošla kroz zamašan razvoj i koja se fokusira posebice na analizu procesa ljudske interakcije u političkim i birokratskim kontaktima, u kojima, po definiciji, prevladavaju prisilni institucionalni odnosi. S ovim na umu, u obzir bismo trebali uzeti sljedeći kriticizam kojeg je James Buchanan usmjerio protiv Langea zbog toga što potonji nije ispitao jednu od najznačajnijih strana problema, naime pitanje kako bi se ekonomski agenti ponašali unutar institucionalnog okvira kojeg je on dizajnirao:

“Do trećeg desetljeća ovoga stoljeća, ekonomska teorija skrenula je prema disciplini primjenjene matematike, a ne katalaksije. Čak su i tržišta postala viđena kao ‘sredstva izračunavanja’ i ‘mehanizmi’,

63 “Razmjena dionica je vjerovatno najkarakterističnija od svih institucija u tržišnoj ekonomiji... Ono što stvarno razdvaja kapitalizam od socijalističke ekonomije nije veličina ‘privatnog’ sektora te ekonomije, nego sposobnost pojedinca da slobodno kupuje i prodaje udio u materijalnim resursima proizvodnje. Njihova nesposobnost da praktikuju svoju genijalnost u ovom obziru vjerovatno je najvažnija nemogućnost koju trpe građani socijalističkih društava.” Vidi Ludwig M. Lachmann, “Methodological Individualism and the Market Economy”, u *Capital, Expectations and the Market Process* (Kansas: Sheed, Andrews and McNeel, 1977), str. 161.

koji mogu, ali i ne moraju, osiguravati mehanizme raspodjele. Tržišta nisu bila, u osnovi, viđena kao institucije razmjene, iz kojih se pojavljuju rezultati kompleksnih razmjenskih međudjelovanja. Jedino je u ovoj modernoj paradigmi ekonomske teorije, sa svom ozbiljnošću, mogla biti primljena totalna apsurdnost idealizirane socijalističke strukture Lange-Lerner, kao što ona, zacijelo, jeste bila tako primljena (i, nažalost, još uvijek se tako prima) od strane praktičnih ekonomista. Također bismo se mogli zapitati zašto ekonomisti nisu prestali postavljati pitanje zašto bi se socijalistički menadžeri trebali ponašati u odrednicama idealiziranih pravila. Gdje su ti ekonomski evnusi koji bi trebali operirati sistemom?⁶⁴

Temelje škole javnoga izbora nesumnjivo je postavio sam Mises, kada je ekonomiju zamislio kao veoma široku znanost koja se zanima za teoretsko izučavanje svih procesa vezanih za ljudsko djelovanje. Na ovaj način, Mises je naveo istraživače da započnu primjenu ekonomske analize na ljudska djelovanja koja uzimaju maha izvan tržišta, razumljenog u strogo tradicionalnom smislu, u političkim i birokratskim sferama, naprimjer. U ovome kontekstu, mi moramo razmotriti i Misesov ključni pionirski rad o birokraciji, koji je bio objavljen 1944, i u kojem on pokazuje, po prvi put, da se birokracija, bez razlike, mora pojaviti u svim socijalnim sferama u kojima je zabranjeno slobodno poduzetničko slijedenje vlastitog profita.⁶⁵

U ovome radu, Mises također istražuje mnoge stavke koje je kasnije, mnogo dublje, istraživao, između ostaloga, i mađarski ekonomista János Kornai, u svojoj ekonomskoj analizi zbiljskog funkcioniranja nekadašnjih ekonomija Istočnog bloka. Zaista je prosvjetljujuće pročitati Kornaijeve vlastite zapise o zaključcima koje izvodi o Langeovom modelu sa stajališta škole javnog izbora, naime zaključke koji uključuju i ponašanje centralne agencije za planiranje i menadžera odgovarajućih kompanija. Kornai piše:

"Langeov model je zasnovan na pogrešnim pretpostavkama u pogledu

64 Vidi James M. Buchanan, "The Public Choice Perspective", pog. 3 knjige *Liberty, Market and State: Political Economy in the 1980's* (Sussex: Harvester Press, 1986), str. 25. Vidi i članak David M. Levy, "The Bias in Centrally Planned Prices", u *Public Choice* 67, br. 3 (december 1990): str. 213-226.

65 Ludwig von Mises, *Bureaucracy* (New Rochelle, New York: Arlington House, 1944).

prirode ovih 'planera'. Ljudi u ovom Centralnom planerskom odboru su reinkarnacija Platonovih filozofa, utjelovljenja jedinstva, nesebičnosti, i mudrosti. Oni su zadovoljni činjenjem ničeg drugog osim striktnog nametanja 'Pravila', podešavajući cijene prema potražnji. Takovrsna nesvjetovna birokracija u prošlosti nikada nije postojala i nikada neće postojati u budućnosti. Političke birokracije imaju unutarnje konflikte koje odražavaju podjele u društvima i različite pritiske raznolikih socijalnih skupina. Oni slijede vlastite grupne i individualne interese, uključujući i interese pojedinačne specijalizirane agencije kojoj pripadaju. Moć stvara neodoljiv izazov da ju se počne koristiti. Birokrata mora biti intervencionista jer je to njegova uloga u društvu; to je uloga diktirana po njegovom položaju ... Langeov model zasnovan je na jednako zabludjeloj pretpostavci koja se tiče ponašanja firme. On očekuje da bi firma trebala slijediti Pravilo koje su dizajnirali inženjeri sistema. Ali društvo nije salon igre u kojoj izumitelj igre može svojevolumno izmišljati pravila. Organizacije i lideri koji se identificiraju sa svojim organizacijama imaju duboko ukorijenjene nagone: preživljavanje, rast, širenje organizacije, unutarnji mir u organizaciji, moć i prestiž, stvaranje prilika koje čini postizanje svih ovih ciljeva lakšim. Šema vještačkih poticaja, podržana nagradama i kaznama, može biti nametnuta. Takva šema može podržavati neke od motiva koji su upravo spomenuti. Ali ukoliko dođe u sukob s njima, neodlučnost i dvoznačnost mogu uslijediti. Lideri takve organizacije pokušat će utjecati na one koji su nametnuli ovu šemu poticaja ili će pokušati da zaobiđu pravila ... Ono što će proizaći iz ovakve procedure neće biti uspješno simulirano tržište, već uobičajeni konflikt između regulatora i firmi reguliranih birokracijom.⁶⁶

Hayek je, također, identificirao ove probleme u svome odgovoru Langeu iz 1940. godine. Zapravo, Hayek je pokazao da bi Langeov model u svakom slučaju vodio najgorem obliku birokracije, pošto bi agencija za centralno planiranje bila primorana da nadzire usaglašavanje menadžera sa pravilima u slučaju kojih se usaglašavanje ne može objektivno nadzirati. Takav sistem bi posvuda bio prožet svojevolumnim odlukama prisilne agencije i "perverznom" ponašanjima koja bi izvirala iz namjere menadžera da demonstriraju, barem na papiru, svoje usaglašavanje sa uspostavljenim pravilima, i

66 János Kornai, "The Hungarian Reform Process", str. 1726-1727. (Ovaj članak pretisnut je kao pog. 5 u knjizi *Vision and Reality: Market and State* [New York: Harvester, 1990].)

također na njihovom trudu da za sebe obezbijede sve vrste korupcijskih praksi, veza, i potpora unutar planirajućeg tijela.⁶⁷

Nadalje, sam Lange je priznao ove probleme, barem parcijalno, i čak je bio došao do toga da ustvrdi da "zbiljska opasnost za socijalizam jeste ona koja izvire iz birokratizacije ekonomskog života".⁶⁸ Kako bilo, Lange otkriva da on ne razumijeva stvarne razmjere ove opasnosti kada, već u narednom redu, dodaje da, u svakom slučaju, ta opasnost ne bi bila veća od one koju birokratizacija predstavlja u jednom kapitalističkom sistemu, u kojemu su poduzetnički menadžeri koji donose odluke, praktički govoreći, civilni službenici, pošto obično nisu vlasnici kapitala, i pošto virtualno nikome ne polažu račune. Teško da bi bilo moguće načiniti užu i pogrešniju koncepciju kapitalizma. Cjelokupnu ekonomiju stvarnoga tržišta karakterizira posvemašnja sloboda obavljanja poduzetništva, bez obzira na to ko ga obavlja sa stajališta lidera u bilo koje posebno vrijeme ili pod bilo kojim posebnim uvjetima (vlasnici dionica, menadžeri, itd...), što je stvar koja je u istoj mjeri ovisna o historijskim okolnostima koliko i teoretski irelevantna. Za razliku od toga u jednom socijalističkom režimu, svako je prisilno otjeran od obavljanja poduzetništva barem u oblasti kapitalnih dobara, a donošenje fundamentalnih odluka odvojeno je od naroda koji jedini, u kontekstu poduzetničke slobode, može stvarati ili otkrivati informaciju nužnu da bi se ove odluke ispravno načinile.

U svakom slučaju, Lange je prepustio svojim učenicima svoju obuzetost birokratizacijom u socijalizmu, a oni su proizveli cijeli korpus literature o dizajnu i uspostavi "bonusa" i poticajnih sistema. Njihovi napori nisu razriješili probleme koji su se javljali, i u praksi ovi sistemi nisu rezultirali ničim drugim negoli posvemašnjim krahom, unatoč velikim nadanjima koja su poticali u to vrijeme, nadanjima kojih se danas praktički niko više i ne sjeća.⁶⁹ Taj

67 F.A. Hayek, "Socialist Calculation III: The Competitive Solution", u *Individualism and Economic Order*, str. 198-199.

68 Oskar Lange, "On the Economic Theory of Socialism".

69 Možda bi bilo od pomoći ukoliko bismo naveli sljedeće radove: Martin L. Weitzman, "The New Soviet Incentive Model", u *Bell Journal of Economics* 7, br. 1 (1976): str. 251-257; Vinson Snowberger, "Comment on the New Soviet Incentive Model", u *Bell Journal of Economics* 8, br. 2 (1977); i William G. Rosen-

sistem “bonusa i poticaja”, koji je bio dizajniran kako bi socijalizam učinio funkcionalnim, sam po sebi bio je nefunkcionalan sa teoretske tačke gledišta, jer je zahtijevao da centralna planerska agencija, koja je bila zadužena za pružanje poticaja i dodjeljivanje bonusa, ima *a priori* pristup znanju koje ona ni u kom slučaju ne može steći. Zacijelo, ideja da neka treća strana može ponuditi poticaje i bonuse uključuje implicitnu pretpostavku da će ova strana znati, prije izdavanja nagrade ili kazne, da li je novi proizvodni sistem uspješno uveden, da li je novo dobro ili usluga uspješno proizvedena, ili da li je pravilo uspješno slijedeno. Pa ipak, centralni odbor za planiranje ne može steći potrebno znanje iz razloga koji su već bili ponavljani na mnogim mjestima u ovoj knjizi. Koordinacija nepodešenih ponašanja ne može biti objektivno i izravno promotrena izvana, već ona tvori proces o kojem se može samo formalno teoretizirati, naznačavanjem da će pojava poduzetničkog profita otkriti da je takva koordinacija, koja nije izravno zamjetljiva, bila sprovedena. Nadalje, ukoliko učinci koordiniranja u svakoj zasebnoj situaciji nisu izravno razlučivi, i ukoliko se samo, u ovisnosti od slučaja, oni očituju vanjskome promatratelju nakon dugog vremenskog perioda, i samo u generalnim odrednicama, i na veoma nejasan, djelovit, i nesavršen način, onda je očigledno da čitav sistem bonusa i poticaja, koji pretpostavlja objektivno znanje o događajima što do njih dovode, neće biti ni teoretski ni praktički koristan za stimuliranje i funkcioniranje poduzetničkih procesa, koji su vođeni željom za profitom, naime aspiracijama koje se javljaju u svakoj istinski konkurentskoj tržišnoj ekonomiji. Nadalje, teoretski je apsurdno dodijeliti bonus koji je baziran na pretpostavci da je djelić posebice korisne informacije već stvoren, pošto je poznato da je informacija bila stečena *prije* dodjeljivanja tog bonusa.⁷⁰ Drugim riječima, cilj

berg, “Observations on the Soviet Incentive System”, u *ACES Bulletin* 19, nos. 3-4 (1977): str. 27-43.

70 Ovu signifikantnu ideju o irelevantnosti sistema bonusa i poticaja u socijalističkom sistemu dugujemo Israelu M. Kirzneru koji kaže: “Nagraditi menadžere za susretanje ili prelaženja ciljanog *outputa* kvantiteta pretpostavlja da je on *već poznat* i da je većina ovih *outputa* urgentno zahtijevana u društvu ... Ali ukoliko se pretpostavi da su oni već poznati, *onda mi naprosto tom pretpostavkom ukidamo potrebu za poduzetničkim otkrivanjem...*” Kirzner dolazi do zaključka da stoga “poticaji socijalističkim menadžerima poriču suštinsku ulogu poduzetnič-

nije nagraditi "pružene usluge", već omogućiti moćnu motivaciju ljudima da, u budućnosti, stvaraju i otkrivaju nužnu informaciju koja danas još uvijek nije stečena (i pošto ona još uvijek nije ni znana, niko i ne pomišlja da ona može postojati, niti pomišlja na vrijednost koju ona može imati, pa zatim ni dotični sistem bonusa nipošto ne može biti razvijen). Stoga, ono što trebamo jeste "sistem poticaja i bonusa" koji bi bili davani u budućnosti u svim onim slučajevima u kojima djelovanja očituju koordinirani efekt, čak i ako objektivni rezultat takvog podešavanja ili koordiniranja nikada ne bude jasno uočljiv nekoj trećoj strani, ili ukoliko bi joj on mogao biti poznat samo na veoma parcijalan način i nakon veoma dugog vremenskog perioda. A to je nešto što može pružiti samo konkurentna ekonomija, sa privatnim vlasništvom nad sredstvima proizvodnje, u kojoj ljudi uživaju potpunu slobodu obavljanja poduzetništva. Pod ovim uvjetima, kao što već znamo, subjektivni cilj svakog djelovanja tvori *motiv*, ili *profit* za kojeg se očekuje da ga ova djelovanja donesu, i taj cilj opravdava djelovanja, porađa nužnu informaciju, i ukoliko se postigne, postaje zbiljskim profitom za djelatnika, a subjektivno učinak ovog profita ne može biti izjednačen ni sa kakvim vještačkim sistemom "bonusa", bez obzira kako "dobro dizajniran" ili "savršen" on bio.

Drugi komentari o Langeovom klasičnom modelu

Naše kritičko ispitivanje Langeovog klasičkog modela bilo bi nepotpuno bez pregleda iskaza koje je on iznio na stranicama br. 89 i 106, svog članka koji nas ovdje zanima.

Na stranici br. 89, Lange napominje da bi znanje centralnih planera o ekonomskom sistemu bilo, u svim slučajevima, superiornije od znanja bilo kojeg pojedinačnog privatnog poduzetnika, i da bi stoga proces podešavanja kojeg vrši država metodom "isprobavanja i pogreške" bio daleko brži i daleko efektivniji od procesa podešavanja u jednom kapitalističkom sistemu. Teško je naći tužnije razumijevanje funkcioniranja kapitalističkog sistema od onog

kog otkrivanja". Vidi *Discovery and the Capitalist Process*, str. 34-35. Vratit ćemo se ovoj temi uspostavljanja bonusa i poticaja kada, u sljedećem poglavlju, bude mo analizirati prijedloge koje je ponudio Dickinson i kada budemo razmatrali niz dodatnih faktora koji se, također, u cjelosti primjenjuju na ovome mjestu.

kojeg Lange odaje kada izražava ovu ideju na iznimno ozbiljan način u svome članku. Iako centralna agencija za planiranje može, možda, imati pregled ekonomije koji je daleko precizniji od onoga kojeg bi mogao imati bilo koji privatni poduzetnik, problem je zapravo znatno drugačiji, tačnije on se ogleda u činjenici da centralno planersko tijelo nikada neće imati pristupa sveukupnoj količini disperzne informacije koju cijela mreža sačinjena od hiljada i hiljada poduzetnika konstantno i spontano generira, koristi, i prenosi u kapitalističkom ekonomskom sistemu. *Stoga, bit nije u uspoređivanju znanja kojeg posjeduje centralna planerska agencija sa znanjem jednog izdvojenog, pojedinačnog poduzetnika, već je bit u znanju kojeg generira i koristi cijela mreža individualnih poduzetnika koji slobodno obavljaju poduzetništvo u jednom slobodnom društvu.* Otuda, ne samo da proces podešavanja neće biti kraći u socijalističkom sistemu, već on nikada neće biti uspješan, pošto odbor za planiranje nikako ne može steći informaciju koja je nužna kako bi se cijene pomakle prema hipotetičkom "ekvilibriumu". U svakom slučaju, ne možemo razumjeti kako je Lange mogao povjerovati da bi njegov metod podešavanja nužno bio kraći i efektivniji od onog u jednoj tržišnoj ekonomiji, jer prema ovome modelu, menadžeri bi se naprosto pasivno prilagođavali parametrijskim cijenama kapitalnih dobara, i nijedna cijena ne bi mogla biti modificirana osim po odluci centralne agencije. Drugim riječima, dok nužna "informacija" ne bi bila primljena i obrađena, dok se ne bi odredilo šta treba biti učinjeno, menadžeri ne bi mogli modificirati svoje ponašanje s obzirom na cijene ni na kakav način, a što je nešto što poduzetnici mogu uraditi (i što oni mogu konstantno činiti) u jednom kapitalističkom sistemu, neposrednim iskorištavanjem profitnih prilika na koje oni nailaze, i kojima konstantno odapinju proces podešavanja bez ikakvog nepotrebnog vremenskog odlaganja.

Na stranici br. 106, Lange tvrdi da su ekonomski ciklusi eliminirani u ovome modelu. On zagovara da bi "superiorna informacija" nadziratelskoj agenciji omogućila da blagovremeno reaguje na poduzetničke pogreške, i da tako spriječi ciklične ekonomske krize koje pogađaju tržišne ekonomije. Međutim, ukoliko Lange vjeruje da nadziratelska agencija ima pristup informaciji koja je dostatna da joj omogući da, po prilici, uvede mjere nužne za zaobilaženje

krize, onda se postavlja pitanje zašto želi da menadžerima dodijeli pravo necentraliziranog donošenja odluka u nekim veoma bitnim oblastima društva (potrošna dobra, rad, prilagođavanje parametrij-skim cijenama, itd.)? Nadalje, Langeu nedostaje adekvatne teorije ekonomske depresije, koju su Mises i Hayek⁷¹ vidjeli naprosto kao fazu u kojoj se proizvodna struktura iznova podešava nakon što je bila iskrivljena državnim intervencionizmom (fiskalnim, monetarnim, ili bilo koje druge vrste) na tržištu. Iz ove perspektive, depresija bi bila nezaobilazna reakcija tržišta na bilo koje prisilno nametanje raspodjele resursa i proizvodnih faktora koji ne odgovaraju onom što potrošači žele da imaju. Takvo šta se događa jedino u kontroliranoj ekonomiji u kojoj intervencija vlade (monetarna, fiskalna, ili bilo koje druge vrste) prisilno dovodi do raširenosti neispravnog procesa investicije resursa. Sa ovog stajališta, Langeov model ne bi samo bio neuspješan u sprječavanju pojave ekonomske depresije, već bi, bez razlike, proizvodio napetu, hroničnu i posvuda prisutnu neispravnost u procesu investiranja proizvodnih faktora društva i kapitalnih dobara. Shodno tome, društvo bi bilo povučeno u “hroničnu depresiju”, ili konstantno pogrešnu upotrebu proizvodnih resursa, što je jedan fenomen koji se manifestirao u stvarnome svijetu, uključujući i znakove cikličnog opadanja, i koji je bio izučavan⁷² do nekih detalja od strane teoretičara ekonomija nekadašnjeg Istočnog bloka.⁷³

71 Mises i Hayek razvili su “austrijsku teoriju ekonomskih ciklusa” paralelno sa svojom analizom socijalističke ekonomske kalkulacije, koja objašnjava zašto se zajednički nazivnik ovih teorija sastoji od nekoordiniranih efekata isprovociranih državnim intervencijom na tržištu. Za sumarij najvažnijih radova o “austrijskoj teoriji ekonomskih ciklusa” vidi naš članak “La teoría austriaca del ciclo económico”, u *Moneda y Crédito*, br. 152 (mart 1980), koji se pojavljuje i u našoj knjizi *Lecturas de Economía Política* (Madrid: Unión Editorial, 1986), 1:241–256.

72 Vidi naprimjer članak Tomasza Stankiewicza “Investment under Socialism”, u *Communist Economies* 1, br. 2 (1989): str. 123–130.

73 U glavnom tekstu, prešli smo preko četiri dodatna razmatranja koja je načinio Lange o kapitalističkom sistemu, zbog toga što ova razmatranja nisu direktno odnoseća na problem ekonomske kalkulacije, ili se odgovori na njih ne mogu smatrati implicitnim u našem razmatranju. Nadalje, Lange nudi prilično neoriginalne argumente koji tvore dio tradicionalne praznovjerne socijalističke ideologije i već su ranije i na drugim mjestima bili dostatno pobijeni. Tako, on kaže: (1) da bi socijalizam redistribuirao prihod, i time doveo do “maksimi-

6. TREĆA I ČETVRTA FAZA U LANGEOVOM ZNAJSTVENOM ŽIVOTU

Treća faza: 1940-te

Oskar Lange bio je duboko zapanjen člankom iz 1940, u kojem je Hayek analizirao i kritizirao, do najsitnijih pojedinosti, tačku po tačku, različite elemente i implikacije Langeovog modela. Za posljedicu, prema Gabrielu Temkinu⁷⁴, Lange je počeo osjećati sve veće sumnje u svoj model “tržišnog rješenja”, što je činjenica koja je potvrđena sljedećim: prvo, u svojoj korespondenciji s Hayekom, Lange je jasno priznao kako je Hayek uspješno iznio čitav niz suštinskih grešaka i problema koje ovaj model, bivajući čisto statičnim, nije mogao razriješiti, i stoga je Lange

zacije socijalnog blagostanja” (kao da ono može biti izmjereno – individualne utilitarne funkcije su postojale i mogle su biti znane – i sva ova informacija bi mogla dosegnuti regulatornu agenciju); (2) da bi u ovome donošenju odluka, planerska agencija mogla razmotriti “istinske” društvene i vanjske troškove (iste zablude kao i iznad, na što bismo trebali dodati da “tržišna nesavršenstva” iskrsavaju upravo zato što odsutnost ili loša državna definicija vlasničkih prava sprječava poduzetništvo i ekonomsku kalkulaciju u važnim sferama tržišta); da su poduzetnici u kapitalističkom sistemu lažni (kako bismo onda mogli opisati ove “jadne đavole” – menadžere i javne službenike – socijalističkog sistema?); i najupečatljivije od svega, (4) da je kapitalizam prestao biti kompatibilan sa ekonomskim tehnološkim napretkom društva (vidi u “On the Economic Theory of Socialism”). Ne moramo ponavljati da nema veće prepreke progresu od institucionalne prisile protiv slobodnog, kreativnog obavljanja poduzetništva, i na sreću, generaciju nakon Langeove smrti, ovaj problem, kako su ga sami socijalisti vidjeli, napravio je zaokret od stotinu osamdeset stepeni, i danas je postalo veoma jasno, i u to više niko ni ne sumnja, da je upravo socijalistički sistem, a ne kapitalistički, inkompatibilan sa tehnološkim inovacijama i da sistematski koči ekonomski progres.

74 Gabriel Temkin, “On Economic Reforms in Socialist Countries: The Debate on Economic Calculation under Socialism Revisited”, str. 55, fn. br. 6.

obećao da će u sljedećih nekoliko mjeseci, napisati jedan članak kao odgovor Hayeku;⁷⁵ drugo, usprkos svom obećanju, Lange nikada nije napisao taj članak, za kojeg je u svom pismu tvrdio da će odgovoriti na Hayekove kritizme njegovog modela; i treće, nekoliko godina kasnije, naime 1944, Lange je odbio revidirati svoj originalni esej iz 1936-1937 koji se ticao socijalizma, kako bi isti mogao biti iznova objavljen, i zagovarao je da su se njegove ideje, u međuvremenu, tako korjenito promijenile da su zahtijevale pisanje posve novoga članka, i da je planirao svoju novu koncepciju socijalizma uključiti u posebno poglavlje ekonomske rasprave koju je tada započeo pisati.⁷⁶ Dio ove rasprave bio je objavljen, ali željno iščekivano poglavlje nije se pojavilo u njemu, baš kao ni u jednom od brojnih kasnijih djela i radova koje je Lange objavio prije svoje smrti, izuzevši samo onaj razočaravajući članak iz 1967, naslovljen kao "Računar i Tržište", kojeg ćemo kasnije detaljno komentirati.

Stoga čini se jasnim (što je vjerovatno najznačajnija karakteristika Langeove misli tokom 1940-tih) da je i on sam konačno

75 Upućujemo na pismo koje je Oskar Lange napisao Friedrichu A. Hayeku 31.8. 1940, nakon što je primio Hayekov članak naslovljen kao "Socialist Calculation: The Competitive Solution". Ovo pismo se pojavljuje u *Complete Works of Oskar Lange*, sv. 2, objavljen 1973 ("Dziela" na poljskom jeziku), i u ovome pismu čitamo: "Nije upitno da ste uspjeli pokazati suštinske probleme i pokazujući propuste u *čisto statičnom rješenju koje sam ja predlagao*. Namjeravao sam da radim na ovoj temi i da pružim odgovor na Vaš članak ... nekada u jesen" (str. 567). Lange konačno obećava da će se pozabaviti krucijalnim naučnim problemima: Mises je 1920. godine pojasnio da socijalizam predstavlja problem u statičnim odrednicama, tako da Langeovo prepoznavanje da je njegovo "čisto statično rješenje" jednako priznanju da uopće nema rješenja. (Nažalost, Lange nije ispunio svoje obećanje, i nikada se nije pozabavio istinskim dinamičkim problemom kojeg postavlja socijalistička ekonomska kalkulacija.)

76 "Ovaj esej je daleko od onoga što sam namjeravao pisati o ovoj temi danas, tako da se plašim da bi bilo kakva revizija proizvela jedan prilično jadan kompromis, koji ne bi predstavljao moje misli. Stoga postajem skloniji da pustim da ovaj esej bude odštampan i da izrazi moje sadašnje poglede u posve novom obliku. Pišem knjigu o ekonomskoj teoriji u kojoj će jedno poglavlje biti posvećeno ovoj temi. To je možda bolji pristup nego da se ponovo obrađuju stare teme." Oskar Lange dao je ovaj komentar u pismenoj formi 1944, i on se pojavljuje u njegovoj *Dziela* iz 1975 (sv. 3), a Tadeus Kowalik ga također citira u svom članku "Oskar Lange" u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 3, str. 127 i 129.

shvatio da njegovo “rješenje” nije uopće bilo rješenje, pošto je bilo čisto statično. Međutim, Lange nije imao dovoljno znanstvene iskrenosti da javno prizna da njegov model uopće nije pružao odgovore na izazov kojeg su iznijeli Mises i Hayek, a koji je uvijek bio “dinamički” po prirodi. Da bi stvari učinio gorim, u svom već spomenutom pismu Hayeku, Lange čak i ukazuje na “treću liniju odbrane” po pitanju dinamičkih problema, odbranu koju je Hayek, vjerovatno, uveo *ex novo* u svome članku iz 1940-te. Lange je, zapravo, odbijao da vidi kako je od samoga početka – otkako ga je Mises po prvi put formulirao 1920 – ovaj problem uvijek bio isključivo dinamički.

U svakom slučaju, ono što se čini jasnim, jeste da je Lange bio pretežno napustio svoj klasični model, i da je u samom pismu Hayeku, kojeg smo citirali iznad, on prepoznao potrebu da se procesima slobodnog tržišta dozvoli da operiraju kad god je to moguće. Pa ipak, on otkriva da njegova opsesija neoklasičnim modelom “savršene konkurentnosti” ostaje nedirnutu kada uspostavlja, kao kriterij za dopuštanje tržišnog ponašanja (i stoga napuštanje metrijskog “cjenovnog” sistema i metode “isprobavanja i pogreške” kojeg je koristila regulatorna agencija), zahtjev da dostatno veliki broj kompanija operira u svakome sektoru (budući da bi, po pretpostavci, i prema tradicionalnom modelu “savršene konkurentnosti” takva situacija naznačavala blisko primicanje “zbijskoj” konkurentnosti koja postoji na tržištu). Iz ove nove perspektive o socijalizmu, javno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje moralo bi se širiti jedino na najočitije slučajeve monopola, oligopola, oligopsonije, i drugih sličnih situacija.⁷⁷ Još više objašnjavajuće djeluju dva predavanja koja je Lange održao u Čikagu 1942. godine o “Ekonomsom operiranju socijalističkog društva”⁷⁸: tu on ne samo da nije pokušao pomiriti ekstremno

⁷⁷ “Praktički bih trebao, svakako, preporučiti determinaciju cijena iscrpnim tržišnim procesom gdje god je to izvodivo, tj. kad god je broj prodajnih i kupovnih jedinica dostatno veliki. Gdje god je broj ovih jedinica toliko mali da je situacija oligopol, oligopsonija, ili bilateralni monopol, tu bih branio fiksiranje cijena preko jedne javne agencije.” Paragraf uzet iz pisma Hayeku datiranog na 31.08. 1940, i pretisnutom od strane Kowalika na str. 127 njegovog članka “Oskar Lange”.

⁷⁸ Vidi str. 11-24 u *Contributions to Political Economy*, br. 6 (1987), gdje Kowa-

široku definiciju tržišnog počela sa javnim vlasništvom nad sredstvima proizvodnje, već je virtualno isključio i svaki spomen na, vjerovatno, najkarakterističniju odliku svoga modela iz 1930-te, naime uspostavu parametrijskih "cijena" koju bi vršio odbor za centralno planiranje i uvođenje metode "isprobavanja i pogreške" u cilju da bi se dopustila, na bazi promatranja manjka i viška na inventaru, modifikacija ovih "cijena", kako bi ih se, na taj način, pomjerilo u pravcu njihovog "stanja ekvilibriuma". Oskar Lange nastavio je bazirati svoje rezonovanje isključivo na neoklasičnoj koncepciji blagostanja i teoriji ekvilibriuma, i stoga mu je uzmanjkalo teoretskih sredstava nužnih za konfrontiranje "zanimljivih dinamičkih problema" na koje je, kako je sam ustvrdio, ukazao Hayek. Nadalje, u ovim predavanjima, Lange je tvrdio da je suštinsko počelo za uspostavljanje cijena na socijalističkom tržištu bio pokušaj njihovog pozicioniranja u odrednicama pretrpljenih troškova, uključujući tu ne samo privatne troškove, već i "socijalne troškove" koje podnosi svaka kompanija, napominjući da su obje vrste troškova po prirodi "objektivne". Činjenica je da Lange nije uspio shvatiti da je ovo počelo teoretski i praktički nedopustivo, i da, prema tome, on nije vidio koristi od kritika koje je primio po ovome pitanju, što je, također, veoma razočaravajuće.

Međutim, vjerovatno najfundamentalniji zaokret u fokusu Oskara Langea u ovom periodu odražen je u njegovom članku iz 1943, naslovljenom "Ekonomski temelji demokratije u Poljskoj" u kojem on jasno ustaje u odbranu socijalizacije jedine najvažnije i najstrateškije industrije (uključujući bankarske i transportne sektore). Nadalje, Lange je i protiv specijalnih privilegija koje bi trebale biti dodijeljene ovim državnim monopolima, i takve privilegije on smatra veoma štetnim za poljski demokratski sistem. Privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje trebalo bi biti, u svakom slučaju, zadržano u slučaju farmi, zanata, poslova, i malih

lik reproducira ova dva Langeova predavanja u cjelosti. Iz razloga navedenih u tekstu, Kowalik smatra da se 1940-tih Oskar Lange "odmakao od odbrane integralnog socijalizma prema javnoj (javnoj i privatnoj) ekonomiji, koja bi operirala putem punopravnog tržišnog mehanizma." Vidi str. 1 i 2 članka "Oskar Lange's Lectures on the Economic Operation of the Socialist Society", objavio Tadeusz Kowalik na istom mjestu i u istoj godini.

ili srednje velikih industrija, pošto bi im to “omogućilo da održe fleksibilnost i kapacitet za adaptaciju kojeg jedino privatno poduzetništvo može dopustiti.”⁷⁹

Četvrta faza: od II svjetskog rata do njegove smrti, napuštanje tržišta, i opravdavanje i hvaljenje staljinističkog sistema

Hayekov zdravi utjecaj na Langea neće trajati dugo. Počinjući sa Drugim svjetskim ratom, i ulaskom Oskara Langea u Komunističku partiju Poljske, kao i njegovim dubljim involviranjem u politiku njegove zemlje, Lange polako napušta tržište kao dio njegove koncepcije socijalizma, a ova njegova postepena promjena stavova kulminira njegovim teoretskim i praktičnim opravdavanjem staljinističkog ekonomskog modela, koji je bio primijenjen u Sovjetskom Savezu, i kojeg je ova zemlja planirala da primijeni i na svojim skoro stečenim “zemljama-satelitima”.⁸⁰

Langeovo napuštanje “konkurentskog rješenja” i modela “tržišnog socijalizma” doseglo je svoj vrhunac u radu iz 1953. godi-

79 “Gospodarce Podstawy Demokracji w Polsce” [Economic Foundations of Democracy in Poland]. U *Ku Gospodarce Planowej* [Toward a Centrally-Planned Economy], objavljeno u Londonu 1943, citirao Kowalik u svom članku “Oskar Lange” u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 3, str. 127.

80 Karl Pribram je istaknuo da je zaokret u Langeovoj teoretskoj poziciji koincidirao sa njegovim ulaskom u Poljsku komunističku partiju (*A History of Economic Reasoning*, str. 708, fn. 32). Kowalik, sa svoje strane (“Oskar Lange”, *The New Palgrave*, sv. 3, str. 127), doima se kao da pokušava opravdati ovaj kopernikanski zaokret Langea argumentirajući iz taktičkih razloga, s obzirom na političke i akademske okolnosti u Poljskoj tog vremena, da bi bilo ekstremno nerazborito suprotstavljati se staljinističkom trendu, i da su društveni znanstvenici mogli sebi priuštiti veoma limitiranu slobodu govora. Vjerujemo da je Kowalikova odbrana Langea više milosrdna napomena nego bilo šta drugo, posebice u svjetlu neprebrojnih Langeovih spisa koje je ovaj objavljivao u prestižnim međunarodnim žurnalima, a u kojima je objasnio i pravdao njegovu promjenu mišljenja, i branio i hvalio staljinistički sistem. (Vrijedan pažnje među ovim spisima je i njegov člank “The Practice of Economic Planning and the Optimum Allocation of Resources”, u *Econometrica* [juli 1949]: str. 166 pa nadalje.) Stoga, Langeova pozicija se na kraju, skoro u potpunosti, slaže sa onom Maurice Dobb, čije ćemo poglede analizirati u sljedećem poglavlju. Dobb nije vidio veće hipokrizije od one “tržišnih socijalista”, i osjećao je da socijalizam ne bi triumfirao osim ukoliko bi bio prikazan u svojoj krutoj realnosti, tj. bez “maski” ili bilo kakve “konkurentske” šminke.

ne, u kojem on slavi Staljinov ekonomski sistem, kako s obzirom na praksu tako i s obzirom na teoriju.⁸¹ Kako Kowalik objašnjava, Langeova promjena mišljenja mogla je biti snažno uplvisana idejom da bi "ratna ekonomija" modela kojeg je Staljin diktatorski nametnuo odozgo mogla lakše ubrzati zamašnu "industrijalizaciju" ekonomskog sistema i "efikasnu" mobilizaciju svih resursa prema socijalističkom idealu (koji u cjelosti predstavlja definitivnu izdaju demokratskog, "liberalnog" duha kojim se Lange ranije hvalisao). Pa ipak, stajališta kojih se Lange držao u posljednjim decenijama svog života bila su naprosto neutralni rezultat teoretskog modela ekvilibriuma, na kojem je on podigao svoju cjelokupnu koncepciju socijalizma. Zacijelo, mi smo već objasnili da bi se marksistički ideal mogao reinterpretirati kao svjesna želja da se silom nametne nirvana ekvilibriuma na sve socijalne sfere i sve nivoe, sileći tako jednu utopiju dok se u isto vrijeme uništavaju stvarni mehanizmi, koji, pokretani poduzetništvom, čine procese društvene koordinacije mogućim. Oskar Lange imao je dvije opcije: mogao je *in toto* prihvatiti izazov Misesa i Hayeka i odreći se svoga arsenala argumenata teoretskoga ekvilibriuma, shvatiti istinsku funkciju tržišta, i tako napustiti svoj socijalistički ideal izgrađen na javnom vlasništvu nad sredstvima proizvodnje; ili je mogao zadržati ideal ekvilibriuma pod svaku cijenu, vratiti se na uvođenje konkurentnih kriterija – a to bi nezaustavljivo vodilo napuštanju socijalizma – i potražiti utočište u utopističkom modelu ekvilibriuma, što bi moglo biti "najefektivnije" implementirano putem sistematičnog obavljanja staljinističke prisile. Godine 1956-1957, Lange je odbio zahtjev da dopusti objavljivanje poljskog prijevoda njegovog klasika iz 1936-1937 zato što, kako Kowalik kaže, "nije želio dati potporu socijalističkim 'slobodnotržišnicima'."⁸² Langeovo napuštanje "tržišnog rješenja", i zaokret za stotinu i osamdeset stepeni u njegovom modelu socijalizma, na taj način, bili su dovršeni.

81 "Zagadnienia Ekonomii Politycznej w Swietle Pracy J. Stalina 'Ekonomiczne Problemy Socjalizmu WZSRR'" [Economic Policy Problems in Light of J. Stalin's Work, "Economic Problems of Socialism in the Soviet Union"], objavljeno 1953. godine u Varšavi, citirao Kowalik u "Oskar Lange", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 3, str. 129.

82 Kowalik, "Oskar Lange", u *The New Palgrave*, sv. 3, str. 128.

U svjetlu ovih razmatranja, ne bi trebalo biti iznenađujuće što je u svom posljednjem radu, u kojem se bavio socijalističkom ekonomskom kalkulacijom, u jednom članku objavljenom posthumno 1967. godine (Lange je preminuo 1965. tokom hirurške operacije u Londonu), on sam zapisao sljedeće:

“Prije nekih trideset godina objavio sam esej ‘O ekonomskoj teoriji socijalizma’. Pareto i Barone pokazali su da uvjeti ekonomskog ekvilibriuma u jednoj socijalističkoj ekonomiji mogu biti izraženi sistemom simultanih jednadžbi. Cijene koje su ishodile iz ovih jednadžbi činile su osnovu za racionalnu ekonomsku kalkulaciju pod socijalizmom (jedino je statički ekvilibriumski aspekt problema te kalkulacije bio razmatran u to vrijeme). Kasnije su Hayek i Robbins ustvrdili da su jednadžbe Pareto-Baronea bile od nikakvog praktičnog značaja. Razrješavanje sistema hiljada i hiljada simultanih jednadžbi bilo je, u praksi, nemoguće, i, shodno tome, praktički je problem ekonomske računice pod socijalizmom ostao nerazrješiv... U mome eseju odbacio sam argument Hayek-Robbinsa pokazujući kako bi tržišni socijalizam mogao biti uspostavljen u jednoj socijalističkoj ekonomiji, što bi vodilo rješenju simultanih jednačina sredstvima empirijske procedure “isprobavanja i pogreške”... Danas, moj odgovor Hayeku i Robbinsu bio bi: pa u čemu je problem? Ubacimo simultane jednadžbe u elektronički kompjuter i rješenje ćemo dobiti za manje od sekunde. Tržišni proces bi se mogao zamisliti kao računarski uređaj preelektroničkog doba.”⁸³

Ove Langeove riječi su duboko razočaravajuće. One pokazuju kulminaciju jednog ogromnog koraka unazad u njegovoj koncepciji problema kojeg socijalistička ekonomska kalkulacija predstavlja: Lange se odlučuje sagledati ovaj problem kao čisto statični (u kontrastu na ono što je čak i on sam prepoznao u svojoj privatnoj

83 Oskar Lange, “The Computer and the Market” (1967), pretisnuto u *Socialist Economics*, ed. Alec Nove and D.M. Nuti (Middlessex: Penguin Books, 1972), str. 401-402. Ovaj članak se izvorno pojavljuje u knjizi, *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays Presented to Maurice Dobb*, ed. C.H. Feinstein (Cambridge: Cambridge University Press, 1967). Langeova naivna vjera u moć kompjutera da učine socijalističku ekonomsku kalkulaciju mogućom također je evidentna u njegovom predavanju “The Role of Science in the Development of Socialist Society”, kojeg je on održao pred općim skupom članova Poljske Akademije Nauka, 19. 5. 1962. Ovo predavanje se pojavljuje u *Ensayos sobre Planificación Económica* (Barcelona: Ariel, 1970), str. 143-166, vidi posebno 156-157 i 162-163.

korespondenciji sa Hayekom 1940. godine). Štaviše, Lange nudi dijelom i pristrani opis ove debate (kao da se ona ticala statičnosti, a ne dinamičnosti i poduzetničkih procesa), i ukratko, završava poričući da postoji ikakva potreba da se u tržište – kojeg on oslikava u liku jednog arhaičnog mehanizma računanja cijena ekvilibriuma – uvede mehanizam koji je karakterističan za faze koje su prethodile uvođenju kompjuterskih sistema. Ovdje ne moramo ponoviti sve argumente koje smo do sada iznosili da bismo prikazali teoretsku nemogućnost – sada i pod svim budućim uvjetima – organiziranja društva i izvođenja ekonomske kalkulacije preko centralnog planiranja, potpomognutog čak i najmoćnijim kompjuterskim sistemima.⁸⁴ Otuda, ono što bi svaki historičar ekonomske misli mogao potvrditi, a mi se na to reflektiramo ovdje sa tugom i razočarenjem, jeste da se u vrijeme njegove smrti Lange čvrsto držao statičnosti i da je vjerovao kako idealni model ekvilibriuma može biti ozbiljen u društvu kroz sisteme planiranja bazirane na kompjuterskim računanjima ... i nametnute kroz brutalnu snagu staljinizma.⁸⁵

84 O nemogućnosti korištenja kompjutera za razrješavanje problema socijalističke ekonomske kalkulacije, vidi argumente izražene u trećem poglavlju ove knjige. Također, od interesa su i razmatranja Normana Barrya u njegovom članku "The Economics and Philosophy of Socialism", u *II Politico*, godina 49, br. 4 (1984): str. 573-592, u kojem naglašava da Langeovo pouzdavanje u kompjutere počiva na nepoznavanju esencijalne razlike između naučne informacije i praktične, subjektivne, i neartikulirane informacije koju ekonomski agenti koriste u društvu (vidi posebice str. 588 Barryevog članka). U vezi s ovim Rothbard je istaknuo beskorisnost kompjutera i kompjuterskih programa, bez obzira koliko oni napredni bili, ukoliko osnovna informacija u njih ubačena bude pogrešna, jer je poduzetništvo prisilno spriječeno. On zaključuje: "Langeov naivni entuzijazam za magičnim kvalitetama kompjutera u planiranju, koju je imao u njegovim ranim danima, ekonomisti i ljudi u socijalističkim zemljama mogu samo smatrati neukusnom šalom dok su gledali svoje ekonomije kako se nezaustavljivo kreću od lošeg ka daleko gorem unatoč upotrebi kompjutera. *Lange vjerovatno nikad nije bio čuo za kompjutersku izreku, GIGO ('garbage in, garbage out' / 'smeće unutra, smeće vani')*." Murray N. Rothbard, "The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited", u *Review of Austrian Economics* 5, br. 2 (1991): str. 72.

85 Ukratko ono što je Lange bio otkrio bila je ogromna sličnost između normativnih zaključaka teorije ekvilibriuma i tradicionalnog marksističkog modela (kojem je cilj ovaj ekvilibrium nametnuti društvu), i stoga je Lange nastojao dovršiti svoje životno djelo konstruirajući sintezu neoklasičnog modela ekvilibriuma i marksističke teorije, što je bio projekat kojeg je on dijelom i ostvario.

(Vidi njegov rad, *Political Economy*, sv. 1, *General Problems* [London: Pergamon Press, 1963] i *Ekonomia Polityczna*, sv. 2 [Warsaw: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968].) Paradoksalno u ovome radu, Oskar Lange odao je posljednju počast svome starom suparniku Ludwigu von Misesu, kada je Lange prepoznao da bi sinteza sve ekonomske znanosti eventualno trebala preuzeti obličje “prakseologije” ili “opće teorije ljudskog djelovanja” (*Political Economy*, sv. 1). Pa ipak, zamišljajući ljudsko djelovanje tek kao puku reakciju pasivnih subjekata u okruženju u kojem je svaka informacija dostupna, Lange reducira generalni ekonomski problem na onaj čiste raspodjele ili efikasnosti, i shodno tome, on ne uspijeva u svome pokušaju da konstruira prakseološku znanost, što je cilj kojeg je Ludwig von Mises već bio ostvario u svom *magnum opusu*, djelu *Human Action*, u kojem ispituje sve implikacije generalne teorije ljudskog i poduzetničkog djelovanja kojeg ljudska bića obavljaju u stvarnome životu. Na ovu temu vidi članak Murraya N. Rothbarda, “Lange, Mises and Praxeology: The Retreat from Marxism”, u *Toward Liberty: Essays in Honor of Ludwig von Mises on the Occasion of his 90th Birthday*, sv. 2 (Institute for Humane Studies, 1971), str. 307–321. Bruna Ingrao i Giorgio Israel, u svojoj briljantnoj historijskoj studiji formacije neoklasične walrasovske paradigme (vidi *The Invisible Hand: Economic Equilibrium in the History of Science* [Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1990], str. 253, prevedeno sa talijanskog izvornika: *La Mano Invisibile* [Roma-Bari: Laterza & Figli, 1987]), opisuju Langeovo stajalište kao “normativni” pristup generalnom ekvilibriumu kao opozitan Hicksovom i Samuelsonovom stajalištu, kojeg ovi autori smatraju više “deskriptivnim”. Kako bilo, mi osjećamo da razlika među ovim dvjema perspektivama ne bi trebala biti previše isticana, jer je Lange predložio, u “normativnim” terminima, korištenje modela generalnog ekvilibriuma kao osnove socijalizma, a to je bilo upravo stoga što je vjerovao da je ovaj model pružao, u “pozitivnim” terminima, jedan prihvatljiv “opis” tržišta. Isto tako, ukoliko su Mises i Hayek odbacili ovu Langeovu ideju, to je bilo zato što su smatrali model generalnog ekvilibriuma temeljno zastranjenim u opisnom smislu. Austrijska teorija tržišnih procesa počiva na premisama koje su znatno manje restriktivne i znatno više realistične od onih u modelu generalnog ekvilibriuma, i stoga, kao objasnidbeno sredstvo, ona je daleko korisnija u pozitivnim terminima, i sa normativnog stajališta ona tvori drugačiju i daleko snažniju i efektivniju odbranu tržišne ekonomije i “nevidljive ruke” koju predlaže model ekvilibriuma. Za pripadnike *austrijske škole*, problem postojanja, jedinstvenosti i stabilnosti generalnog ekvilibriuma tvori irelevantnu intelektualnu igru, budući da je stvarni svijet daleko tačnije opisan u terminima poduzetništva, i sve što je neophodno da bi se konstruirala cjelokupna ekonomska analiza, jeste razumijevanje koordinirajuće snage čistog poduzetničkog čina. Ne samo da ovi problemi tvore irelevantnu intelektualnu igru, već i veoma opasnu igru, kao što možemo vidjeti iz činjenice da je model generalnog ekvilibriuma bio konstantno korišten u normativnom smislu, pa čak, kako je to Lange nastojao, i kao baza za neuspjeli socijalistički sistem.

Langijanski epilog

Tenzije između dviju mogućnosti s kojima se sučelio Oskar Lange (bilo to napuštanje svog socijalističkog ideala i njegova zamjena potpunom tržišnom ekonomijom, ili traženje utoka u rovovima ekvilibriuma i staljinizma) opstajale su među vodećim teoretičarima socijalizma općenito, i među Langeovim najbližim poljskim učenicima posebno. Pa ipak, tek dvadeset i pet godina kasnije dvojica njegovih najbriljantnijih učenika, Włodzimierz Brus i Kazimierz Laski, eksplicitno su priznali da se Oskar Lange nije uspio suočiti sa izazovom austrijske škole u pogledu socijalizma. Ovi autori su ustvrdili da su svi "naivni reformatori (među kojima su se i oni nalazili u toku jedne faze njihovog života) bili usporedno neuspješni, pošto su vjerovali da je izvjesna kombinacija tržišta i prisilnog planiranja mogla učiniti socijalistički sistem mogućim. Ova teoretska greška sve do skora nije bila ispravljena; na kraju su, za posljedicu traumatičnih događaja koji su se dešavali u zemljama Istočnoga bloka, ekonomski teoretičari u ovim zemljama naposljetku u cjelosti razuvidjeli tačnost i istinit sadržaj pisanog korpusa Ludwiga von Misesa. Za ekonomistu iz zapadnog svijeta, gdje su prilozi austrijske škole u polju ekonomske analize socijalizma, većinu vremena, ostali biti tužno skriveni u apsurdnom spletu neoklasične-walrasovske paradigme, ova ispovijest dvojice Langeovih najbriljantnijih učenika toliko je ganutljiva i osvježavajuća da se njihove izričite riječi moraju prenijeti: "...kao i u članku 'The Computer and the Market' [Kompjuter i Tržište] napisanom nešto malo prije njegove smrti, *on*[Oskar Lange] *se nikada nije uspio suprotstaviti austrijskom izazovu...* Drugi prilozi teoriji tržišnog socijalizma koje su načinili poljski ekonomisti – i ekonomisti drugih socijalističkih zemalja – *također su bili neuspjeli*: ekonomisti nemarksističke provenijencije uglavnom su slijedili walrasovski pristup, dok su marksistički protržišno orijentirani ekonomisti – *uključujući i današnje autore* – oformili redove Kornaijevih 'naivnih reformatora', videći budućnost tržišnog-plana uparenu sa izuzetnim optimizmom. U nekoj mjeri ovi *teoretski promašaji* mogli su biti uzrokovani političkoideološkim prisilama, pa čak i u zemljama i periodima kada su takve prisile bile zanemarive (naprimjer, Poljska iz 1956-1957, i Čehoslovačka prije Sovjetske invazije 1968. godine), *puni*

*razmjer problema koji su narastali iz Misesovih i Hayekovih strogih kritika nije se iznosio javno. Jedino su – ili pretežno, da budemo oprezni – pod udarom, uglavnom frustrirajućeg, iskustva reformi orijentiranih prema tržištu, dotična pitanja izašla u prvi plan.”*⁸⁶

⁸⁶ Włodzimierz Brus and Kazimierz Laski, *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System*, str. 60.

VII - ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Ovo zadnje poglavlje ćemo početi sa analizom priloga tri teoretičara – Durbina, Dickinsona i Lerner, koji su, u skladu sa pristupom Langeove definicije “klasičnog modela” također pokušali formulirati “konkurentna” rješenja problema socijalističke ekonomske kalkulacije. Posebno ćemo se fokusirati na inovacije koje su pomenuti autori nastojali da uvedu, u odnosu na Langeov model, i na pitanje da li su bili u stanju shvatiti, i odgovoriti na, izazov koji je Mises prvobitno zadao. Zaključit ćemo da “tržišni socijalizam” iznosi suštinski kontradiktorne i beznadežne pokušaje da se ostvari apsurdni zadatak “premjeravanja kvadrature kruga”. Ovo mišljenje je zastupala grupa socijalističkih teoretičara koji su, na čelu sa Mauriceom Dobbom uvijek ukazivali na sukob između tradicionalnog socijalizma i “konkurentnog modela”, a zapravo, sekundarna rasprava se pojavila strogo u socijalističkom kampu, između pristalica i kritičara “tržišnog socijalizma”. Konačno, završiti ćemo poglavlje sa nekoliko misli o pravom značenju nemogućnosti socijalizma i prilozima austrijskih teoretičara.

1. DRUGI TEORETIČARI “TRŽIŠNOG SOCIJALIZMA”

Posvetili smo veliki dio posljednjeg poglavlja pažljivoj analizi prijedloga Oskara Langea. Općenito govoreći, oni su najčešće citirani, i smatrani su sekundarnim izvorima koji su, do sada, gotovo uvijek na jedan pristran i pogrešan način opisani i komentarisani u vezi sa socijalističkom ekonomskom kalkulacijom. U isto vrijeme, drugi teoretičari “tržišnog socijalizma” jako često jednostavno ponavljaju Langeove originalne argumente, uz malu modifikaciju određenih detalja. Iz ove grupe, konkretnije ćemo prostudirati Durbin, Dickinsona i Lerner. Konkretno, skoncentrisat ćemo se na utvrđivanje da li je iko od njih došao do razumijevanja suštine Misesovog i Hayekovog izazova i da li su bili u mogućnosti ponuditi teoretsko rješenje za to. Zaključiti ćemo da, pored činjenice da njihove teoretske analize jedva uključuju male varijacije detalja u vezi sa Langeovim “klasičnim modelom”, ovi tržišni socijalisti su nažalost bili neuspješni u pokušaju da riješe ovaj ekonomski problem koji socijalizam *posjeduje*.

Evan Frank, Mottram Durbin

Durbin je možda na početku potaknuo određene nade, jer je bio u dodiru sa teorijskim priložima austrijske škole u njegovo vrijeme, i on je bio u mogućnosti da jasno razluči između austrijske i neoklasično-walrasovske paradigme. Osim toga, napisao je raspravu o ekonomskoj depresiji, koja je duboko bila pod utjecajem ideja koje je F. A. Hayek imao kada je posrijedi ova tema.¹ Ipak, primijetit

¹ E.F.M. Durbin, *Purchasing Power and Trade Depression* (London: Chapman

ćemo da je, usprkos ovom zdravom “austrijskom” utjecaju, Durbin propustio da shvati srž problema socijalizma koji su Hayek i Mises postavili, i zapravo, njegovo “rješenje” je formulirano na strogo statičnim uslovima kao što su oni Langeovi. Durbinov prilog se pojavljuje uglavnom u članku pod naslovom “Ekonomska kalkulacija u planiranoj ekonomiji” koji je objavljen u decembru 1936.² Durbin je tvrdio da je “skoro ubijeden” da bi problem ekonomske kalkulacije u socijalističkoj ekonomiji mogao biti riješen ukoliko bi centralni odbor za planiranje naredio različitim proizvodnim jedinicama da djeluju u skladu sa sljedeća dva pravila: prvo, izračunati graničnu produktivnost svih pokretnih faktora proizvodnje; i drugo, izdvojiti produktivne faktore za one namjene za koje su marginalne produktivnosti veće. Kompanijama bi bilo naređeno da proizvedu najveći obim koji je kompatibilan sa “normalnim” profitom (“pravilo prosječnih troškova”). Da bi se minimizirale mogućnosti greške u kalkulaciji granične produktivnost, Durbin smatra da je potrebno izračunati odgovarajuće krivulje potražnje. Osim toga, on smatra da bi kamatna stopa trebala biti zasnovana na “slobodnom” tržištu novog kapitala, ali ni u jednom trenutku on nije objasnio kako bi takvo tržište funkcionisalo u sistemu gdje je zabranjeno privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje. U konačnici, Durbin smatra da bi ekonomija trebala biti organizirana u smislu velikih sektora, “kartela” ili monopola koji bi se međusobno natjecali.

Nema potrebe da ovdje ponavljamo argumente koje smo naveli prije u vezi konkurentskih “kartela” (prvobitno branjenih od strane Heimanna i Polanyia) i mogućnosti organiziranja pravog kapitalističkog tržišta, na osnovu usluga monopolističke državne banke gdje nema privatnog posjedovanja sredstava proizvodnje. Već smo pobliže analizirali ove probleme u prethodnim poglavljima. U ovom trenutku, trebamo naglasiti da Durbinov prijedlog sadrži upravo istu grešku koju su pravili Lange i ostali, a to je pretpostavka konteksta ekvilibriumu u kojima se ne javljaju nikakve promjene

& Hall, 1933).

² Printano u *Economic Journal* (december 1936) i pretisnuto u *Problems of Economic Planning* (London: Routledge & Kegan Paul, 1968), str. 140-155. Dalje, ukoliko ste zainteresirani vidjeti: “A Note on Mr. Lerner’s ‘Dynamical’ Propositions”, *Economic Journal*, br. 47 (september 1937): str. 577-581.

i u kojima su sve potrebne informacije za proračun granične produktivnosti proizvodnih faktora već date i jednostavno dostupne.

Uistinu, "pravila" koja je Durbin osmislio mogla bi poslužiti kao racionalni vodič za ekonomsku kalkulaciju ukoliko bi se mogle dobiti informacije potrebne za izračunavanje granične produktivnosti svakog faktora proizvodnje u okruženju gdje ne postoji privatno vlasništvo sredstava proizvodnje niti slobode nužne za obavljanje poduzetništva bez prepreka. Zapanimo, da bi se izračunala granična produktivnost, pojedinac mora napraviti čistu poduzetničku procjenu sljedećeg: prvo, koju robu ili usluge će potrošači tražiti u budućnosti i u kojoj količini; drugo, koje specifikacije, karakteristike, tehnološke inovacije itd... tu moraju biti uključene; treće, koje se maksimalne cijene mogu tražiti za ovu robu široke potrošnje i usluga kada budu proizvedene; četvrto, koje će biti prosječno vrijeme trajanja proizvodnje i koja će biti kamatna stopa koja će odrediti sadašnju vrijednost odgovarajuće buduće vrijednosti graničnih produktivnih vrijednosti. Logično, gore navedene informacije mogu biti generirane samo na konkurentskom tržištu, od strane različitih ekonomskih agenata koji u njemu učestvuju, a to se ostvaruje kroz primjenu poduzetništva bez ikakvog institucionalnog tereta. Da bi se to dogodilo, mora postojati istinska konkurencija, ali ne između misterioznih kartela i monopola (jer je nejasno da li će oni biti organizirani vertikalno ili horizontalno) već u svim unutrašnjim i međusektorskim nivoima društva. Osim toga, neophodno je da svaka osoba slobodno koristi vlastitu poduzetničku kreativnost kako bi otkrila i proizvela informacije koje su potrebne za obavljanje radnji koje su najpogodnije za ostvarivanje željenih ciljeva, da pokuša ostvarenje poduzetničkog profita i što više izbjegava gubitke (uvijek praktično, subjektivno, disperzno, i neartikulirano).

Također, trebamo zapamtiti da u stvarnom životu vrsta i količina produktivnih faktora nisu dati, i ne mogu svi biti podijeljeni u homogene jedinice, ali umjesto toga, ovisno o mašti, željama i ciljevima svakog poduzetnika, kao i o određenim informacijama koje on stiče u skladu sa prilikama vremena i prostora, i šta konstruiše "pokretni" faktor produkcije i relevantna jedinica ovog faktora će

varirati od slučaja do slučaja, tj. ovisit će o subjektivnoj percepciji poduzetnika. Štaviše, implicitna pretpostavka da su poznate odgovarajuće potražnje u budućnosti ili da se daju na neki način izračunati, otkriva Durbinovo duboko nepoznavanje načina na koji tržišni procesi uistinu funkcioniraju u stvarnom životu.

Zapravo, na konkurentskom tržištu ne postoje ponude, potražnje niti bilo koje druge “krivulje” ili “funkcije”. Informacije potrebne za izradu ili opis ne postoje i samim time nisu dostupne nikome, ni menadžerima, ni kompanijama, pa čak ni nižim nivoima, kao naprimjer naučnicima ili centralnoj agenciji za planiranje, i to ne samo zbog toga što su informacije o “krivulji potražnje” disperzne, već i zbog toga što se ove informacije formiraju, stalno i iznova, u mislima pojedinačnih učesnika na tržištu. Drugim riječima, ponude i potražnje nikada ne mogu biti otkrivene na tržištu, jer jednostavno ne postoje. Većina njih imaju samo heurističke ili interpretativne vrijednosti u ekonomiji, i bilo koji čovjek, bez obzira da li je stručnjak u ekonomiji ili ne, gotovo nesvjesno počinje razmišljati o tim krivuljama ili funkcijama, zbog čega bi u zbilji mogao napraviti ozbiljne pogreške. To je zbog toga što informacija o količini koja bi trebala da bude kupljena ili prodana po nekoj cijeni, nije apstraktno uračunata od strane svakog subjekta, niti je pohranjena u memoriji svake osobe za sve buduće okolnosti. Naprotiv, takve informacije su strogo subjektivne, disperzne i pojavljuju se samo u određenom trenutku kada se ekonomski subjekt odluči za kupovinu ili prodaju, koja ishodi iz poduzetničkog procesa zajedno sa mnogobrojnim utjecajima i okolnostima koje subjektivno doživljava dotični subjekt koji je uključen u transakcije. Štaviše, ova informacija se kreira *ex novo* u tom trenutku; ona nije postojala ranije; i nikada neće biti ponovljena. Stoga, većina poduzetnika danas u stvarnom ekonomskom tržištu pokušava da procjeni pojedine izolirane punktove hipotetičke buduće ponude i potražnje. Ipak, ovaj pristup nije neophodan za formulaciju teorije cijene, niti smatramo da je potreban, jer za tvrdnje slične ovoj neko bi jednostavno mogao implicirati da postoje ili da bi mogle postojati u budućnosti. Ukoliko poduzetnik djeluje ispravno, ostvarit će čistu poduzetničku dobit; naprotiv, ukoliko djeluje pogrešno, pretrpit će gubitke. To je upravo poticaj za ostvarivanje prve moguć-

nosti (ostvarivanja dobiti), i izbjegavanja potonje (gubitaka), što podstiče tendenciju poduzetništva za kontinuiranim stvaranjem i otkrivanjem novih informacija. Bez tih poticaja, slobodno prakticiranje poduzetništva ne bi bilo moguće, kao ni stvaranje informacija potrebnih za koordinirane odluke i racionalne proračune. Ekonomski i društveni život u svim svojim manifestacijama, uključujući i cijene, proizilazi iz kombinacije više ljudskih aktivnosti, a ne iz sklopa tajanstvenih "funkcija" ili "krivulja" koje ne postoje u stvarnom životu i koje su uvedene u našoj nauci od strane hordi "naučnih" mislilaca koji su došli iz svijeta politehnike i primijenjene matematike, i koji još nisu uspjeli shvatiti štetne efekte upotrebe njihovih metoda u ekonomiji.³

3 S tim u vezi potrebno je napustiti "funkcionalnu teoriju" određivanja cijena koja je još od vremena Marshalla prožimala ekonomsku literaturu. Carl Menger je prvi upozorio na ovu teoriju u svom pismu iz februara 1884. godine upućeno Leonu Walrasu u kojem zaključuje da je "la méthode mathématique est fautive". Pogledati: E. Antonelli, "Léon Walras et Carl Menger à travers leur correspondance", *Économie Appliquée* 6 [april-septembar 1953]: str. 282, i komentare Emila Kaudera u vezi s ovom tematikom u njegovom "Intellectual and Political Roots of the Older Austrian School", *Eitschrift für Nationalökonomie*, br. 17, str. 411-425, preštampana u tomu br. 1, Stephen Littlechild, *Austrian Economics* [Vermont: Edward Elgar, 1990], posebno pogledati str. 10-11.); Böhm-Bawerk je takođe naknadno pisao protivno ovoj teoriji u sv. 2 njegove *Capital and Interest*, str. 233-235. On je kritizirao mehanički koncept ponude i potražnje kao puke "kvantitete" ovisne o neovisnoj varijabli (cijeni) dok je ustvari u realnom životu ponuda i potražnja rezultat konkretnih ljudskih odluka i akcija. Funkcionalna scientistička teorija cijena prema tome treba da se zamijeni sa "genetičko-uzročnom" teorijom ili preciznije prakseološkom teorijom cijena, teorijom unutar koje su cijene derivati *sekvenci poduzetničkih ljudskih aktivnosti*. Takva teorija će održati i povećati kvalitet zaključaka o "funkcionalnom modelu" cijena i istovremeno čuvati od ozbiljnih rizika i grešaka koji se normalno pojavljuju s ovim modelom. Pogledati članak Hansa Mayera, "Der Erkenntniswert der Funktionellen Preistheorien", u *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart* (Vienna: Springer, 1932), 2:147- 239b. Takođe pogledati komentare o ovoj tematici Israela M. Kirznera u njegovom članku, "Austrian School of Economics", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 1, str. 148. Slične ideje se pojavljuju kod Misesa u njegovoj knjizi *Human Action*, str. 327-333; Kao dodatak pogledati citat iz fn. br. 53 pog. 5, uz naše navode. U Španiji je relativno skorašnji primjer upotrebe štetne scientističke metodologije bazirane na "socijalnom inženjeringu" i upotrebi matematike na polju ekonomije predočen od strane socijaliste po vokaciji Joséa Borrella Fontellea u njegovoj knjizi, *La República de Taxonia* (Madrid: Ediciones Pirámide, str. 1992).

Stoga, Durbin, nalik Langeu i ostalim socijalističkim teoretičarima, pretpostavlja da ekonomski subjekti imaju pristup, u objektivnoj formi, informacijama o samom nastanku, što je teoretski nemoguće u odsustvu privatnog vlasništva nad sredstvima proizvodnje i slobodnog poduzetništva. Bez ovih institucija, informacije neće biti generirane, menadžeri odgovarajućih sektora neće biti u mogućnosti pratiti Durbinova "pravila" i centralna agencija za planiranje sigurno neće biti u mogućnosti pratiti i provjeravati da li ovi sektori djeluju ispravno po ovim pravilima. Dakle, Durbin je učinio njegovu najveću grešku kada je jasno kazao: "Sposobnost da se otkriju granični proizvodi nije ovisna o postojanju određenog skupa društvenih institucija."⁴ Nadalje, ako Durbin vjeruje da će potrebne informacije za izračunavanje granične produktivnosti uvijek biti dostupne, bez obzira koje društvene institucije su prisutne (da li kapitalističke, socijalističke ili bilo koje kombinacije tih dviju), onda nije jasno zašto on odbacuje walrasovski proces predstavljen od strane Langea, i to na osnovu iste pretpostavke koju i Durbin pravi, a to je da su neophodne informacije dostupne u nedvosmislenoj formi za određeni cilj. Pored toga, Durbin smatra da "tehničke" poteškoće u izračunavanju granične produktivnosti različitih faktora su iste u kapitalističkom sistemu kao i u planskoj ekonomiji, i odbija da prizna da to nije problem "tehničke" već ekonomske prirode, i da razmotri bilo koji "praktični" aspekt izvan svojih "teorijskih" opservacija.⁵

Stoga, vidimo da, kao i Lange, Durbin vidi granični model ekvilibriuma samo kao "teoriju" (iako je ovo u njegovom slučaju više maršalski djelimični ekvilibrium i teorija granične produktivnosti negoli opći walrasovski ekvilibrium) u kojoj se pretpostavlja da su informacije potrebne za izračunavanje odgovarajuće granične produktivnosti već date. On ne vidi da ova teorija počiva na pret-

4 E.F.M. Durbin, "Economic Calculus in a Planned Economy", in *Problems of Economic Planning*, str. 145.

5 "Može biti veoma komplikovano računati graničnu produktivnost. Tehničke poteškoće su istovjetne kako za kapitalističku tako i za plansku ekonomiju. Sve poteškoće koje nisu teškoće računalnog karaktera nisu podložne teoretskom dogmatizmu." E.F.M. Durbin, "Economic Calculus in a Planned Economy", u *Problems of Economic Planning*, str. 143.

postavkama koje su toliko restruktivne da čine ovu teoriju skoro irelevantnom. Durbin ne samo da nije upoznat sa formalnom teorijom procesa društvene koordinacije koju poduzetništvo donosi, već i sa ulogama koje pojedine društvene institucije igraju nailazeći ili ograničavajući poduzetništvo, niti ekonomskom analizom imovinskih prava i postavljenog teorijskog problema, u odsustvu poduzetničke konkurencije, bez raširenog, subjektivnog i prirodnog znanja. Nije iznenađujuće da Durbinov pokušaj da riješi problem socijalističke ekonomske kalkulacije nije bio uspješan, jer njegovi teorijski alati su bili neprikladni kako za razumijevanje problema kojeg je Mises prvobitno postavio, tako i za pronalaženje izvodivog rješenja tog problema. Stoga, možemo zaključiti, isto kao i Hoff u svojoj sjajnoj kritičkoj analizi,⁶ da "u svoj tjeskobi ne treba dogmatizirati na praktičnim pitanjima i on je predvidio srž cijelog problema, naime, na osnovu kojih podataka socijalistička komisija izvodi svoju kalkulaciju."⁷

6 Durbin, koji je još uvijek bio relativno mlad kada se tragično utopio u Cornwallu 1948. godine, učestvovao je zajedno sa J.E. Meadom, Hughom Gaitskellom, i u manjoj mjeri sa Dickinsonom i Lernerom, u izgradnji ideološke baze za englesku Labour Party prateći II svj. rat (i to najviše posredstvom takozvanog fabijanskog društva). Durbinova kćerka, Elisabeth Durbin, analizirala je njegovu ulogu u *New Jerusalem: The Labour Party and the Economics of Democratic Socialism* (London: Routledge and Kegan Paul, 1985). Većina ovih "ideologa" završila je braneći model baziran na intervencionizmu i kejnzijanskom tipu makroekonomskog planiranja u okvirima socijal-demokratskog konteksta. Elisabeth Durbin je takođe napisala kratki članak o svom ocu koji se pojavljuje na str. 945 sv. 1 u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. Takođe pogledati njenu knjigu *The Fabians, Mr. Keynes and the Economics of Democratic Socialism* (New York: Routledge and Kegan Paul, 1984). Uzgred rečeno, treba spomenuti da je Elisabeth Durbin sačinjavala ispitivački tim (sa Israelom Kirznerom, Fritzom Machlupom, Jamesom Beckerom, i Geraldom P. O'Driscollom) za doktorsku tezu Dona Lavoiea o socijalističko-ekonomskoj debati o kalkulaciji koju je on pročitao na New York University i koja predstavlja osnovu za njegovo briljantno djelo *Rivalry and Central Planning*.

7 T.J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 224-229, pogledati posebno naslov na str. 227.

Knjiga Henrya Douglasa Dickinsona, *Ekonomija Socijalizma*

Objavljivanje Dickinsonove knjige 1939. godine, također je uveliko nagovještavalo autorsko kompletno razumijevanje, potpuno rješenje, kao i pokušaj da se odgovori na Misesov i Hayekov izazov.⁸ Činjenica da u ovoj knjizi Dickinson izričito odustaje od tvrdnje koju je on iznio 1933. godine u svom članku o formiranju cijena u socijalističkom sistemu, te da je on to učinio iz jako bitnog razloga, kako navode njegovi austrijski protivnici (informacije potrebne za implementaciju njegovog prijedloga matematičkog rješenja nikada ne bi bile dostupne), tako da se činilo mnogo obećavajućim znakom da je Dickinson bio sposoban da shvati sve implikacije svoje nove "intuicije".⁹ Osim toga, Dickinson je bio vrlo karizmatična ličnost. Collard nam govori da je bio "mnogo voljen, nesvjetovan, ekscentrična figura sa istančanim osjećajem za zabavu, i veoma lukav um;"¹⁰ a Hayek u svom članku iz 1940, hvali ne samo sveobuhvatnu prirodu, već i dužinu, organizaciju, sažetost i jasnoću Dickinsonovog rada, i dodaje da je čitati i diskutovati o njegovom sadržaju bilo pravo intelektualno zadovoljstvo.¹¹ Konačno, Dickinsonova otvorenost i naučna iskrenost se sasvim jasno manifestuje u izuzetno naklonjenom sažetku kojeg je objavio 1940, u originalnoj norveškoj verziji Trygveove J. B. Hoffove knjige.¹² Ipak, nažalost, mogli smo

8 H.D. Dickinson, *The Economics of Socialism* (London: Oxford University Press, 1939).

9 H.D. Dickinson *The Economics of Socialism*, str. 104. Dickinson nagovještava da matematičko rješenje koje je predložio 1933. godine neizvodljivo, i to ne jer odgovarajući sistem jednačina ne bi mogao da se riješi, već zbog toga što je shvatio "da podaci sami po sebi koji se moraju dodavati u mašineriju jednačina se stalno mijenjaju".

10 Vidjeti Collardov članak o Dickinsonu *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. str. 836.

11 F.A. Hayek, "Socialist Calculation III: The Competitive Solution", *Individualism and Economic Order*, str. 185.

12 Ovaj izvještaj je izašao u *Economic Journal*, br. 50 (jun/septembar 1940): str. 270-274, i bavi se Hoffovom knjigom objavljenom u Norveškoj, *Okonomisk Kalkulasjon i Socialistiske Samfund* (Oslo: H. Ashekovg: 1938). Rad je kasnije preveden na engleski od strane M.A. Michaela i objavljen u Londonu od strane Williama Hodgea 1949. godine pod nazivom *Economic Calculation in the Socialist Society*. Dickinson zaključuje: "Autor je ponudio kritički pregled djela i to na visokom nivou teoretske kompetencije praktično svega što je bilo napisano na

ukazati da se mnogi Dickinsonovi prijedlozi u potpunosti podudaraju sa prijedlozima koje je ranije iznio Oskar Lange, a Dickinson čak i izričito navodi Langea u bibliografiji svoje knjige. Zbog toga, većina naših kritika upućenih Langeu, u prethodnom poglavlju, važi i ovdje, u Dickinsonovom slučaju.

Kao što je Don Lavoie, mudro demonstrirao,¹³ usprkos sve-
mu, Dickinsonova knjiga u osnovi sadrži prethodni, statični polo-
žaj ovog autora, i samim time Dickinson nije u mogućnosti riješiti
problem ekonomske kalkulacije koji su Mises i Hayek formulisa-
li. Ovo dolazi posebno do izražaja u slučaju i one uloge koju bi,
prema Dickinsonu, i neizvjesnost i poduzetnička funkcija nužno
igrale u socijalističkom sistemu. Ustvari, Dickinson vjeruje da bi
jedna od prednosti socijalističkog sistema bila smanjenje neizvje-
snosti, koja se tipično javlja u kapitalističkom sistemu za posljedicu
međudjelovanja zasebnih jedinica odlučivanja. Ovo "smanjenje" u
neizvjesnosti bilo bi ostvareno kroz intervencije centralne agen-
cije za planiranje koja bi nametanjem niza svjesnih, neposrednih
proizvodnih omjera kroz komande nužno smanjila visoki nivo ne-
izvjesnosti koji je obično prisutan na tržištu. Dickinson se ponovo
referiše na otvorenost koja bi postojala u socijalističkom sistemu, za
razliku od tipičnog ponašanja društva u kapitalističkom sistemu, za
koje on tvrdi da se odlikuje pretjeranom "tajnovitošću" i nedostat-
kom "transparentnosti informacija".

Kod ovakvih tvrdnji, jasno je da Dickinson implicitno smatra
da bi centralni biro za planiranje imao pristup informacijama koje
bi dozvolile koordiniranje društva odozgo, i na taj način bi se sma-
njila neizvjesnost i greške koje poduzetnici obično čine. Međutim,
Dickinson nikada nije objasnio kako bi ovo bilo moguće, pogotovo
u svjetlu činjenice da informacije s kojima bi agencija za planiranje
trebala umanjiti neizvjesnost ne dolaze "odozgo" već "odozdo", tj. sa

ovu temu na engleskom i njemačkom jeziku."

13 Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, str. 135-139. Uzgredno, statični
koncept ekonomije i posljedična nemogućnost da se razumije uloga i priroda ne-
sigurnosti (uncertainty) u tržišnoj ekonomiji, a što su karakteristike Dickinsona,
su danas prisutne kod autora uz veliko poštovanje, pa naprimjer to možemo vi-
djeti kod Kennetha Arrowa, koji nesigurnost smatra jasnim "propustom" tržišta
i njegovog cjenovnog sistema.

nivoa samih privrednih subjekata. Također, kao što nam je poznato, takve informacije su subjektivne, praktične, raširene i neartikulirane, i kao takve ne mogu biti prenesene u centralno tijelo za planiranje, niti mogu biti stvorene u nedostatku potpune slobode obavljanja poduzetništva. Osim toga, kada Dickinson propagira “transparentnost informacija” i objavljivanje svih “komercijalnih tajni” koje su čuvane u kapitalističkom sistemu, on implicitno pretpostavlja da su informacije objektivne, i da bi od trenutka kada se svi podaci i “tajne” različitih ekonomskih subjekata rasprostru kroz društveni okvir, nivo neizvjesnosti bi značajno pao. Međutim, moramo uzeti u obzir da svaki privredni subjekt može doslovno preplaviti svoje konkurente ili kolege svim informacijama koje se tiču njegovih planova, bez nužnog smanjenja nivoa neizvjesnosti. To je zato što je jedino moguće preplaviti druge informacijama koje mogu biti artikulirane ili prenesene na formalan način. Osim toga, podaci se moraju tumačiti a sva tumačenja su subjektivna; u bezbroj situacija ekonomski subjekti i njihovi konkurenti ne mogu subjektivno interpretirati iste podatke na potpuno isti način, a time i podaci ne mogu biti uzeti u istom subjektivnom značenju koje je preneseno poduzetniku koji je prvobitno “izdao” informacije. Granica bi ubjedljivo mogla ležati u skupu okolnosti u kojima poduzetnik ne bi samo prenio informacije, već bi također pokazao kako bi se, po njegovom subjektivnom mišljenju, budući događaji odvijali i koje bi poteze bilo najbolje poduzeti. Ukoliko bi ekonomski subjekti odlučili slijediti “intuicije” emitenta, oni bi jednostavno odustajali od prilike da interpretiraju informacije za sebe i praktikuju vlastito poduzetništvo, i time bi sami sebe ograničili na čisto slijeđenje poduzetničkog rukovodstva drugih. Socijalistički sistem može jedino ukloniti neizvjesnosti “metodom noja” a to je, ljudi moraju zakopati glave u pijesak i odbiti da vide neizvjesnost i da priznaju da to nije “problem” (osim u apsurdnim mentalnim konstrukcijama zbudjenih teoretičara ekvilibriuma) već društvena stvarnost koja je inherentna ljudskoj prirodi i s kojom se čovjek konstantno suočava prilikom obavljanja poduzetništva.

Dolazimo do još jednog pokazatelja da Dickinsonov model ostaje u osnovi statični u načinu na koji on pokušava riješiti nivo neizvjesnosti koji ne može riješiti ni centralna jedinica za planira-

nje. Dickinson predlaže uvođenje doplatka na neizvjesnost koji bi se uključio u ukupne troškove proizvodnje, zajedno sa drugim elementima koji se tu “obično” uključuju. Iako Dickinson priznaje da bi bilo komplikovano izračunati doplatu na neizvjesnost, on vjeruje da bi bilo moguće to izvesti izračunavanjem učestalosti promjene u prodaji i cijenama za svako dobro i za svaku uslugu. Sa ovim prijedlogom, Dickinson otkriva da nije još shvatio suštinsku razliku između rizika i neizvjesnosti, a ovu razliku smo obradili u drugom poglavlju.¹⁴ To uključuje jedinstvene događaje povodom mogućih učestalih distribucija koje se ne bi mogle računati sve i kada bi postojale. Informacije koje ekonomski subjekti kreiraju i testiraju u pogledu onoga što oni vjeruju da bi se moglo desiti u budućnosti je tipično poduzetnički, neartikulirano, kreativno i prilagođeno mogućim alternativama, i kao takvo se ne može nikada iskoristi, na centralizirani način, da dozvoli formuliranje učestalih distribucija ili raspodjela.

Dickinsonov pristup ulozi “poduzetništva” bi trebao biti u socijalističkom sistemu, i ukoliko bi bilo moguće što manje zadovoljavajućim. Po Dickinsonovom modelu, poduzetništvo je u osnovi dvosmisleno i sirova je karikatura. Logično, privatno posjedovanje sredstava proizvodnje je zabranjeno, i centralno tijelo za planiranje je ovlašteno sa ogromnim moćima da bi bilo u mogućnosti uspostavili smjernice za koordinaciju individualnih planova, kojima bi se distribuirala odgovarajuća sredstva, intervenisalo na tržištu rada, monopoliziralo reklame i propagande, u potpunosti kontrolisalo i upravljalo međunarodnom trgovinom itd. Osim toga, on smatra ovu prisilnu agenciju, koju naziva “Vrhovno Ekonomsko Vijeće”, ne samo “sveprisutnim i sveznajućim”, već i “svemogućim” u smislu kapaciteta da predstavi promjene kada god članovi osjete da ima potrebe za tim.¹⁵ Ipak, činjenica da su menadžeri različitih

¹⁴ Vidjeti poglavlje II, sekcija “Creativity, Surprise, and Uncertainty”, fn. br. 11 i 12.

¹⁵ Vidjeti Dickinson, *The Economics of Socialism*, str. 103, 113, i 191. Što se tiče ovih pridjeva (sveznajući i sveprisutan), koje Dickinson dodjeljuje centralnom birou, Mises je napisao sljedeći ironičan komentar: “Uzalud je sebe tješiti nadom da su organi kolektivističke ekonomije ‘sveprisutni’ i ‘sveznajući’. “Mi se ne bavimo u prakseologiji djelima sveprisutnog i sveznajućeg Božanstva, već sa akcijama ljudi koji su opet obdareni samo ljudskim umom. Takav um ne može

kompanija u socijalističkom sistemu podvrgnuti jedinici za planiranje ne znači da Dickinson vjeruje da oni ne bi imali priliku da slobodno donose određene odluke.¹⁶ Ustvari, on smatra da svaka kompanija u socijalističkom sistemu mora imati svoj odgovarajući kapital, zadržati vlastiti profit i gubitak, i da mora biti "rukovođena" metodom što je moguće bližoj onoj koja se koristi za rukovođenje kompanijom u kapitalističkom sistemu.

Dickinson je jasno shvatio da je neophodno za menadžere da budu finansijski odgovorni za poslovanje njihovih firmi, i da dijele sa firmom kako dobit tako i gubitke. Ono što naš autor zanemaruje da objasni je kako ova finansijska odgovornost može da se postigne u sistemu gdje je privatno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje spriječeno silom. Kao što smo vidjeli u drugom poglavlju, gdje god sredstva za proizvodnju ne mogu biti u privatnom vlasništvu i gdje god čovjek ne može slobodno izvesti koristi iz svoga djelovanja, koordinirano poduzetništvo društvenih procesa se ne može javiti. Dalje, Dickinson tvrdi da iako stjecanje profita nije nužni znak poduzetničkog uspjeha, nastanak gubitaka je uvijek znak upravnog neuspjeha ili pogreške.¹⁷ Logično, ukoliko je ova Dickinsonova "intuicija" podignuta na rang principa, jasno je da će menadžeri nastojati biti konzervativni službenici koji su uvijek u strahu od poduzimanja novih aktivnosti, uvođenja novih tehnoloških i komercijalnih inovacija, izmjena u proizvodnji, itd., pošto će gubici uvijek biti smatrani greškom i nepovoljnošću za profesionalnu karijeru službenika, a moguća dobit neće biti prepoznata kao uspjeh.

Dickinson nastoji riješiti problem motivacije i nagrađivanja menadžera uspostavom sistema "bonusa" ili finansijskim plaćanjima planirati bez ekonomske kalkulacije." Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 710. Četrnaest stranica ranije, na stranici br. 696, čitamo da "možemo prihvatiti da su direktor ili upravni odbor ljudi vrhunske sposobnosti, mudri i ispunjeni dobrim namjerama, ali ne bi bilo ništa manje nego li idiotizam pretpostaviti da su oni sveznajući i nepogrešivi."

16 "To što će menadžeri socijalističke industrije biti upravljani u određenim odlukama direktivama centralnog autoriteta za planiranje to ne podrazumijeva da oni neće imati nikakvih odluka." Vidjeti Dickinson, *The Economics of Socialism*, str. 217.

17 Za Dickinsona, glavni princip je "iako profit nije jasan znak uspjeha, gubitak je znak neuspjeha". Vidjeti: Dickinson, *The Economics of Socialism*, str. 219.

ma koja bi bila uplaćena službeniku na osnovu dobivenih rezultata. Naravno, ovakvi bonusi ne bi bili identični poduzetničkom profitu, ne samo jer bi to značilo, u praksi, ponovno uvođenje omraženog kapitalističkog sistema, već i zbog toga što, kako smo maloprije spomenuli, Dickinson ne vidi profit kao znak efikasnosti u svim slučajevima. Sa ovim prijedlogom, Dickinson ponovno upada u zamku statičnog modela. Ustvari, kao što već znamo,¹⁸ bonus sistem implicitno pretpostavlja da agencija za dodjelu bonusa ima pristup informacijama kojima, zbog svoje subjektivne, široke i neartikulirane prirode ne bi nikada bile dostupne toj agenciji. Nagraditi bonusima, na osnovu rezultata, nagovještava da je moguće znati da li su ovi rezultati povoljni ili nepovoljni. A ako je moguće da centralno tijelo za planiranje zna da li su rezultati povoljni ili ne, očito za obavljanje poduzetništva nije potrebno generirati ove informacije. Međutim, ukoliko slobodno obavljanje poduzetništva mora biti dozvoljeno da bi se ove informacije pojavile, nema smisla uspostavljati sistem bonusa jer dok ove informacije ne nastanu pojedinac ne može znati da li će obavljanje poduzetništva biti uspješno ili ne. Upravo ovo je od suštinske važnosti, i to je argument kojeg je Kirzner otkrio i formulisao protiv različitih pokušaja (u ovom slučaju odreda neuspjelih) za uspostavu sistema poticaja u socijalističkim državama.¹⁹ Poduzetnički uspjeh se može suditi samo subjektivno i od strane osoba koje već ostvaruju poduzetništvo. Pojedinac mjeri od ukupne perspektive i razmatra ne samo odgovarajuću finansijsku dobit već i sve ostale okolnosti koje on subjektivno vrednuje kao profit. Osim toga, ovaj se profit javlja neprestano, varira s obzirom na svoju visinu i prirodu, i stalno vodi poduzetnika pružajući mu informacije o pravcu kojim bi se trebao kretati. Za razliku od toga, sistem bonusa može biti koristan na rukovodećem nivou, ali ne i na poduzetničkom. Bonusi su dodijeljeni *a posteriori*, na osnovu subjektivne informacije i u skladu sa planom koji je već uspostavljen, već prihvaćen, i artikuliran u nedvojbenom smislu. Bonusi ne vode akcije, jer se dodjeljuju na okrutan i objektivnan način tek na

18 Vidjeti sve kritičke argumente koje smo iznijeli u pogledu sistema bonusa i podsticaja na kraju kritike br. 7 Langeovog klasičnog modela u poglavlju VI.

19 Vidjeti fusnotu br. 70, poglavlje VI. Također, vidjeti: Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, str. 138-139.

kraju. Povrh svega, davanje bonusa uključuje interpretativan sud o događajima, sud koji je jedino značajan ukoliko izvire iz poduzetništva, ali ne i ukoliko proizilazi iz komandne agencije za centralno planiranje (koja ne posjeduje adekvatne informacije potrebne za dodjelu bonusa, pa ih može dijeliti jedino proizvoljno) ili ukoliko su bonusi uspostavljeni prethodno za sve slučajeve i ovisе o podudaranju određenog kriterija.

Ukratko, ono što Dickinson ne razumije je da termin “poticaj” imao dva vrlo različita značenja. Pojedinaц može zamisliti strogo, ograničeno i praktički irelevantno značenje riječi “poticaj” koji bi se odnosio na dizajniranje mehanizama za motivirajuće privredne subjekte da dobro iskoriste (u skladu sa prethodno uspostavljenim “pravilom”) ciljane informacije koje su im već dostupne. To nije ono značenje koje smo prikazali na početku ove knjige, već mnogo šire značenje, koje je mnogo preciznije i relevantnije u ekonomiji: po našem mišljenju, *poticaj* obuhvaća sve ciljeve koji bi uopće mogli biti zamišljeni i kreirani *ex novo* tamo gdje ljudi ne prenose samo objektivne informacije koje već posjeduju (što je jako važno), već iznose i otkrivaju nove subjektivne informacije koje do tada nisu poznavali, informacije koje bi bile jako bitne za ostvarenje željenih ciljeva. U socijalističkom sistemu, iako nespretna slučaj može uspostaviti “poticaje” u prvom smislu, svaka osoba je prisilno i sistematski spriječena da slobodno koristi sve beneficije svog poduzetničkog djelovanja, a stoga je i nemoguće po definiciji uspostaviti poticaj u drugom, širem i istinskom smislu.

Osim toga, Dickinson preporučuje da se bonusi ili poticaji d dijele za tehnološke eksperimente i inovacije ukoliko bi centralni odbor za planiranje posjedovao količinu i kvalitet informacija potrebnih za sve članove kada bi se ustvrdilo koji projekti su vrijedni finansiranja a koji nisu, kao i koji rezultati eksperimenata ukazuju na uspjeh a koji ne. Međutim, kako Don Lavoie kaže: “Ideja o određenim poticajima kao namjenskom planirajućem uređaju suprotstavljena je ideji eksperimentisanja kao istinski decentralizovanog procesa otkrivanja. Ako centralno tijelo za planiranje ne posjeduje znanje potrebno za razlikovanje od jasnih poticaja i nesmotrenog kockanja, među menadžerima ne bi bilo moguće distribuirati po-

ticaje koji bi ohrabрили jedne a obeshrabrili druge.”²⁰ Zapadne vlade se neminovno suočavaju sa ovim problemom kada nastoje da podstaknu naučna istraživanja i naučno-umjetnički razvoj putem subvencija i drugih državnih “poticaja”. U svim ovakvim slučajevima, odgovarajuće vladine agencije završe davanjem poticaja i subvencija čisto na proizvoljan način onome koji se savršeno podudara sa predviđanjima javnog izbora. U nedostatku drugih, vrhunskih kriterija, agencije dodjeljuju poticaje na osnovu poznanstava ili političkog utjecaja i sličnih stvari, i pri tome zaobilaze poticanje vrijednih tehnoloških inovacija, i istinskog kulturnog ili umjetničkog razvoja. U svom pristupu poduzetništvu, Dickinson eksplicitno i implicitno pretpostavlja da su svi podaci potpuno dostupni, da je društvo statično i da se promjene nikada ne javljaju. Ove tvrdnje prebacuju sve ekonomske probleme u čisto tehničke probleme koje obični menadžeri mogu riješiti. Kroz ovu knjigu, mi smo strogo kritizirali ovakve tvrdnje i one otkrivaju Dickinsonovu nesposobnost da se suoči sa problemom kalkulacije u socijalističkoj ekonomiji. Kao što je Mises naveo: “kapitalistički sistem nije upravni, već poduzetnički sistem”,²¹ a Dickinson je od onih koji miješaju

20 Lično je Kirzner rekao: " Podsticaji socijalističkim menadžerima negiraju esencijalnu ulogu poduzetničkog otkrića." Pogledati *Discovery and the Capitalist Process*, str. 34-37. Don Lavoie sa svoje strane je sumirao austrijske argumente protiv socijalističkog sistema bonusa i podsticaja na sljedeći način: "Ovo implicira da planirajuća komisija koja ispituje račune individualnog dobitka i gubitka mora da bude u poziciji da razlikuje čisti profit od monopolističkog dobitka razumljenog u standardnom smislu. Kako god, ovim se izbjegava pitanje koje se razmatra, budući da argument kalkulacije podrazumijeva da odbor za planiranje ne posjeduje znanje koje decentralizirane inicijative generiraju i da se to znanje objelodanjava samo u računicama dobiti i gubitka. *Ne postoji superiornija suma znanja nasuprot koje se profitne brojke mogu komparirati pa da se naknade menadžerima shodno tome mogu promijeniti.*" Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, str. 139.

21 Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 708. Na str. 709, Mises dodaje: "Jedan ne može obavljati akciju spekulacije i investicije. Spekulatori i investitori izlažu svoje bogatstvo, svoju ličnu sudbinu...Ukoliko ih neko razriješi te odgovornosti taj ih odvaja od njihovog stvarnog karaktera. Oni više nisu poduzetnici već samo grupa ljudi kojoj je direktor samo povjerio svoj glavni zadatak, vrhovno upravljanje ekonomskim poslovima. Tada oni – a ne nominalni direktor – postaju pravi direktori i moraju da se suočavaju sa istim problemom kojeg nominalni direktor nije mogao da riješi: problem kalkulacije."

poduzetničku funkciju sa upravljačkom, i samim time automatski zatvaraju oči pred pravim ekonomskim problemom.

Na kraju, vrlo je znatiželjno spomenuti Dickinsonovu naivnost kako bi njegov sistem mogao utvrditi, po prvi put u historiji čovječanstva, pravi “individualizam” i pravu “slobodu”, ili drugim riječima neku vrstu “liberalnog socijalizma” sa velikim intelektualnim apelom.²² Prema Dickinsonovom modelu, davanjem neograničene moći centralnoj agenciji za planiranje, zajedno sa za nju karakterističnim proizvoljnostima, manipulacijama, propagandi i nesposobnosti za obavljanje ekonomske kalkulacije, njegov socijalistički sistem bi u najmanju ruku bio autoritarni, onaj u kojem bi individualna sloboda strašno patila i u kojem ne bi bilo šanse da demokratski sistem funkcioniše. Uistinu, i sam Dickinson priznaje (ovo su njegove vlastite riječi) da će “u socijalističkom društvu razlike, uvijek vještačke, između ekonomije i politike, nestati; ekonomski i politički strojevi društva će se spojiti u jedno.”²³ Kao što je Hayek pokazao²⁴ ova Dickinsonova tvrdnja je sažetak jedne od onih doktrina za koju se najenergičnije zalažu nacisti i fašisti. Ako ne možemo razlikovati politiku od ekonomije, onda jedina važna vrijednost skale u vezi svakog pitanja u životu se može nametnuti na sve agente i članove društva, koji bi, kao što je i logično, to sve mogli sprovesti kroz upotrebu sile i prisile. Uistinu, “politika” se uvijek odnosi na sistematske i institucionalne prisile, silu i komande (u *socijalizmu*), a “ekonomija” se odnosi na dobrovoljne ugovore, slobodno prakticanje poduzetništva i mirno pronalaženje pojedinaca za različite ciljeve, u pravnom smislu razmjene i suradnje. Veliko čudo života u kapitalističkom sistemu, vođeno silom poduzetništva, leži u činjenici da se svaka osoba ili ekonomski agent u takvom društvu uči samodiscipliniranju i prilagođavanju svoga ponašanja u skladu sa željama i potrebama drugih, a sve to u okruženju gdje svaka osoba teži najbogatijim, najrazličitijim i nepredvidivim ciljevima. Očito, ovo je nešto što Dickinson nikada nije ni želio ni bio u stanju da razumije.

22 Dickinson, *The Economics of Socialism*, str. 26.

23 Dickinson, *The Economics of Socialism*, str. 235.

24 F.A. Hayek, “Socialist Calculation III: The Competitive Solution”, u *Individualism and Economic Order*, str. 206-207.

Prilog debati Abba Ptachya Lernerera

Lernerovi prilozi debati nisu uzeli oblik eksplicitnog odgovora na knjige i članke Misesa i Hayeka, već se jednostavno pojavljuje u seriji članaka koje je Lerner objavio tokom 1930-tih, gdje je komentarisao i kritizirao prijedloge drugih socijalističkih teoretičara koji su učestvovali u raspravi, posebno Langea, Durbina, Dickinsona i Dobba.²⁵ Pored toga, Lerner je kasnije sačinio brojna zapažanja koja su relevantna za našu temu i objavio ih u svojoj knjizi *The Economics of Control*, koja je izdata 1944. godine.²⁶

U svojim tekstovima, Lerner se pokušava pozabaviti, ne samo problemima statičnosti, već i problemima “dinamičnosti” koji su prisutni u socijalističkoj ekonomiji. Štaviše, on u svojoj knjizi *The Economics of Control* izrazito naglašava²⁷ da potpuno planiranje iziskuje centralizirano znanje o tome šta se tačno dešava u svakoj tvornici, o dnevnim varijacijama u potražnji i zalihama, te o promjenama u tehničkom znanju svih grana proizvodnje. Lerner također objašnjava da, s obzirom da centralna agencija za planiranje ne može ubjedljivo posjedovati takvo znanje, da je onda jedina opcija da se ona osloni na “mehanizam” cijena. Ali, usprkos ovim zapažanjima, Lernerovi prilozi, kao i oni drugih tržišnih socijalista, su još uvijek eksplicitno i implicitno osnovani na pretpostavkama da su sve informacije koje su im potrebne za implementaciju njihovih prijedloga nužno dostupne i samim time Lerner ne uspijeva niti odgovoriti izazovima koje su postavili Mises i Hayek niti riješiti socijalistički problem ekonomske kalkulacije. Dalje, mogli bismo iznijeti da je Lerner bio najekstremniji u odbrani teorije ekvilibriuma kao “teorijske” osnove za socijalizam, ignorišući i odbijajući potrebu za dubljom studijom ozbiljnih problema koji se javljaju u

25 Ovo su najrelevantniji članci Lernerera: “Economic Theory and Socialist Economy”, *Review of Economic Studies*, br. 2 (oktobar 1934): str. 51-61; “A Rejoinder”, *Review of Economic Studies*, br. 2 (februar 1935): str. 152-154; “A Note on Socialist Economics”, *Review of Economic Studies*, br. 4 (oktobar 1936): str. 72-76; “Statics and Dynamics in Socialist Economics”, *Economic Journal*, br. 47 (jun 1937): str. 253-270; i na kraju, “Theory and Practice of Socialist Economics”, *Review of Economic Studies*, br. 6 (oktobar 1938): str. 71-75.

26 Abba P. Lerner, *The Economics of Control: Principles of Welfare Economics* (New York: Macmillan, 1944).

27 A.P. Lerner, *The Economics of Control*, str. 119.

poduzetništvu. Uzet ćemo tri konkretna primjera koji jasno ilustriraju karakterističnu poziciju Lernerera.

Prvo, moramo spomenuti Lernerovu kritičku analizu pravila troškova formulisanu ranije od strane različitih tržišnih sociologa, kao i od strane Taylora, Langea i Durбина. Ustvari, Lerner kritikuje Taylorovu upotrebu principa izjednačavanja cijene sa ukupnim prosječnim troškovima. On također kritikuje fokusiranje Langeovih pravila na njihov cilj simulacije tržišnog “mehanizma” više nego li na konačno stanje kojem tržište teži; i posebno kritikuje Durbinovu primjenu pravila koje, prema Lerneru, označava povratak praktičnom principu utvrđivanja cijena u smislu prosječnih troškova, budući da su menadžeri dužni proizvesti najveći odgovarajući obim za dobivanje “normalnog” nivoa profita.²⁸

Prema Lerneru, nije toliko važno pronaći praktično pravilo kao što je bitno nastaviti izravno ka konačnom cilju socijalističkog sistema, što je jedino moguće uz osiguranje da se niti jedan faktor ili resurs neće koristiti za proizvodnju roba ili usluga, dok se proizvodnja nečeg drugog i mnogo vrijednijeg zapostavlja. Jedini način da se ovo izvede jeste da se naredi menadžerima da naprave cijene jednake graničnim troškovima ($MC=P$), što je princip koji, iako se poklapa sa drugim Langeovim pravilom, treba biti praćen isključivo i bez opsesije, i Lerner smatra da Lange simulira funkcioniranje konkurentskog tržišta. Prema Lerneru, neophodno je insistirati, kao što to čini Durbin, da menadžeri ostvaruju “normalan” profit, pošto su takvi profiti samo znak statičkog ekvilibriuma, a ono što socijalistički sistem stvarno treba biti će vodič za dodjelu produktivnih resursa u “dinamičnom” svijetu. Stoga, vidimo da je Lernerova, takozvana, “dinamična analiza” ograničena na pokušaj da se

²⁸ Tibor Scitovsky, “Lerner’s Contribution to Economics”, *Journal of Economic Literature* 22, br. 4 (decembar 1984): 1547-1571, vidi posebno str. 1552. Scitovsky pruža sumarij debate o socijalističkoj ekonomskoj kalkulaciji i Lernerovom sudjelovanju u njoj (str. 1551) što otkriva ne samo kompletni nedostatak razumijevanja, kod Scitovskog, sadržaja ove debate, već i činjenicu da on koristi samo izvjesne sekundarne izvore koji su dali pregled koji nije odgovarao pravom razvoju događaja. Činjenica da izvjesni ugledni ekonomisti nastavljaju pisati takve stvari u ovoj fazi igre je, sveukupno, razočaravajuća. Glede Lernerera, vidi izuzetno ineteresantan uvod Karen Vaughn u knjigu T.J.B. Hoffa, *Economic Calculation in the Socialist Economy*, str. 24-26, I pog. str. 12 iste knjige, str. 224-236.

nađe primjenjivo pravilo, po njegovom mišljenju, na sve moguće okolnosti koje se svakodnevno javljaju u socijalističkoj ekonomiji. Paradoksalno, Lernerovo rješenje je statično kao i ono koje su predložili Durbin, Lange i Dickinson, i stoga bismo mogli ponoviti ovdje sve detalje kritika koje smo iznijeli ranije u vezi pravila uspostave cijena na osnovu graničnih troškova. U ovom trenutku, dovoljno je ponoviti da granični troškovi nisu “objektivni” u smislu da su dati i da mogu biti nedvosmisleno posmatrani od strane treće strane. Nasuprot tome, oni su tipični primjer poduzetničke informacije, tj. informacije koja je postepeno prerasla u subjektivnu, rasprostranjenu, prešutnu, praktičnu i neartikuliranu u mislima onih koji se slobodno bave poduzetništvom, i stoga se ne može reći da su te informacije o troškovima nastale ili otkrivene od strane menadžera koji se ne mogu baviti slobodnim poduzetništvom zbog zabrane posjedovanja sredstava proizvodnje. Još je veći apsurd pretpostaviti da se takve informacije mogu prenijeti centralnom tijelu za planiranje, i da je, na neki način, to tijelo u mogućnosti nadzirati usuglašavanje menadžera različitih kompanija sa pravilom $MC=P$.

Drugo, Lerner je shvatio da relevantne cijene koje se moraju računati po njegovom pravilu ($MC=P$) nisu “trenutne” cijene (čak iako su se javile na tržištu u bližoj prošlosti) već buduće cijene kako ih ekonomski agenti zamišljaju (očekivane buduće cijene).²⁹ Stoga, Lernerovo fundamentalno pravilo mora biti osnovano na takav način da svaki menadžer izjednači cijene sa graničnim troškovima prema svojim vlastitim procjenama. Ne samo da je nemoguće da se ova očekivanja menadžera ostvare ukoliko se oni ne mogu baviti slobodnim poduzetništvom, već je i teoretski nemoguće za birokratskog inspektora i člana centralnog biroa za planiranje da objektivno nadgleda da li su propisi ispoštovani ili ne (tj. da li svaki menadžer “djeluje u skladu sa vlastitim procjenama”). On opaža ideju, koja je ustvari tačna, ali ne shvata da ruši svoj kompletan prijedlog i umanjuje mu vrijednost.

Treće, Lerner ukazuje na problem da li će centralni biro za planiranje biti u mogućnosti pretpostaviti buduće granične troškove, manje ili više preciznije od poduzetnika koji djeluju u konkuren-

²⁹ Abba P. Lerner, “Statics and Dynamics in Socialist Economics”, str. 253, 269, 270.

tnom društvu, kao “sociološki” ili “praktični” problem koji ne pripada polju “ekonomske teorije”.³⁰ Dalje, Lerner izrazito kritikuje Durbinov pokušaj da analizira praktične posljedice koje bi socijalizam imao u vezi poticaja i ponašanja menadžera u socijalističkom sistemu. Lerner šaljivo veli da je Durbin sa ovim poduhvatom pokušao riješiti problem koji je potpuno nevezan za teorijsku mogućnost ekonomske kalkulacije u socijalističkim ekonomijama.³¹ Očigledno je da odgovara na pogrešno pitanje i zajedno sa neprikladnim analitičkim alatom i “teorijskom” kalkulacijom nije u mogućnosti riješiti problem koji su postavili Hayek i Mises o nemogućnosti racionalne ekonomske kalkulacije u socijalističkom sistemu. Uistinu, skrivajući se iza ovog hipotetičkog sistema, u kojem je ekonomskim agentima naređeno da djeluju po određenim naredbama, on zanemaruje da li će oni biti u mogućnosti da to urade na osnovu informacija koje mogu kreirati i poticaja koji ih motiviše, i namjerno se udaljava od relevantnih teorijskih problema i uzima utočište u aseptičkoj nirvani općeg ekvilibriuma i blagostanja ekonomije.

Lernerova opsesija sa ekvilibriumom i statičnošću je posebno evidentna u njegovom kriticizmu Oskara Langea, za kojeg smatra kako nepotrebno iskušava reprodukciju ili simuliranje mehanizama konkurencije, dok je po Lernerovom mišljenju zaista važna stvar da se jasno izlože uvjeti neophodni kako bi se definirao “sociološki ideal” perspektive “ekonomije blagostanja”, bez obzira koja se metoda koristila za postizanje tog cilja. Ustvari, cilj više nije uspostaviti model “savršene” konkurencije (iako ovakav model “konkurencije” nema nikakve veze sa konkurencijom koja se javlja u poduzetništvu u stvarnom životu) već da se jasno definiraju nirvana ili “raj” kao objašnjeni od strane “ekonomije blagostanja”, dok je otkrivanje praktičnog sistema, najprikladnijeg za postizanje toga “raja” uz pomoć prisile, prepušteno sociologiji, psihologiji i politi-

30 U vlastitim Lernerovim riječima: “To pitanje je onda sociološke prirode, naime da li je socijalistički trust u stanju procijeniti ovu buduću vrijednost preciznije, ili manje precizno, negoli konkurentni vlasnik unajmljenog instrumenta, i ovdje napuštamo polje čiste ekonomske teorije.” Vidi *Statics and Dynamics in Socialist Economics*, str. 269.

31 Zapravo, Lerner je sa nepriličnim humorom usporedio Durbina sa “školarcem u ispitnoj sali koji piše: ‘Ne znam koji su bili društveni efekti francuske revolucije, ali kraljevi Engleske bili su sljedeći.’” (“A Rejoinder,” 1938, str. 75).

ci.³² Stoga, Lerner insistira na tome da je, umjesto simuliranja sistema “savršene kombinacije u ekvilibriumu”, bilo metodom pokušaja i pogreške, ili na bilo koji drugi način, važnije da se pokuša postići društveni optimum direktnim izdavanjem instrukcije menadžerima da izjednače cijene sa graničnim troškovima.

Od svih teoretičara koje smo analizirali do sada, Lerner je možda ponajviše opčinjen neoklasičnim modelom općeg ekvilibriuma i ekonomije blagostanja, čak toliko da smatra kako svaka analiza, koja se ne odnosi na pretpostavke, implikacije i formalno izlaganje ekonomije blagostanja, spada izvan djelokruga “teorije”. To objašnjava njegovu jedinstvenu i upornu preporuku da menadžerima kompanija bude naređeno da prate instrukcije ekonomije blagostanja. I upravo s tim ciljem u vidu, on je napisao njegovo djelo, iz 1944. godine, naslovljeno *Economics of Control*, i zamislio ga kao praktični priručnik intervencionizma, kao jednu knjigu koja bi bila recept za neoklasični ekvilibrium i ekonomiju blagostanja, i koja bi se koristila direktno u praksi socijalističkog inženjeringa od strane birokrata centralnog biroa za planiranje, kako bi im pomogla i olakšala u “teškom zadatku” sistematskog prisiljavanja ostatka građanstva u oblasti ekonomije.³³

32 Na str. 74, svog članka iz 1936, “A Note on Socialist Economics,” Lerner piše: “Metodološki gledajući moj prigovor je da dr. Lange uzima stanje konkurentskog ekvilibriuma kao svoj *cilj*, dočim je u stvarnosti to samo *sredstvo* za ostvarenje cilja. On ne uspijeva nadići savršeni konkurentski ekvilibrium i naciljati na ono što je, zaista, potrebno. Sve i kad bi bila istina da bi stanje klasičnog statičnog i savršeno konkurentskog ekvilibriuma moglo biti u cjelosti dosegnuto i održano, time bi i društveni optimum, koji je stvarni cilj, bio dosegnut, *međutim ne znači da bi se doseganjem ovog ekvilibriuma najbliže primaknuli željenom društvenom optimumu.*”

33 Još jedan znak statične prirode Lernerove analize, u smislu da on pretpostavlja da intervencionistička ili planerska agencija ima pristup cjelokupnoj informaciji koja je nužna za djelovanje, počiva u njegovom razvoju teorije «produktivnog spekulatora» koji bi izvodio beneficijalnu funkciju, i koji bi trebao biti zadržan u «kontroliranoj» ekonomiji, i koji bi morao biti razlučen od «monopolističkog ili agresivnog» spekulatora, čija funkcija mora biti neutralizirana mehanizmom kojeg Lerner naziva «kontraspekulacijom» (*Economics of Control*, str. 69, 70). Ono što Lerner propušta spomenuti jeste da razlika koju on pokušava uspostaviti počiva u cjelosti na subjektivnim razlozima za spekulativnu aktivnost, međutim tu nema mogućnosti objektivnog razlučenja između dva tipa spekulativnosti, pošto nema objektivnog nedvosmislenog kriterija koji nam dopušta da iden-

Lerner ne shvata da s ovakvim opravdavanjima upada u zamku koju je sam napravio. Zaista, ta čudesna kula ekonomije blagostanja činila je Lerneru izdvojenim, u jednoj savršenoj stagnaciji, od realnih ekonomskih problema koje je postavljao socijalizam, i nudila mu je totalnu “imunost” (ili barem je on vjerovao tako) na teorijske kritike Hayeka i Misesa. Ipak, pogled sa takve kule bio je nejasan i maglovit, i uskratio je Lerneru analitičke alate neophodne, ne samo za rješavanje ključnih ekonomskih problema, već i za njihovo uspješno uočavanje. Njegova izolacija u paradigmi ekonomskog blagostanja je tako duboka da je Lerner smatrao da su i razlike, koje dijele stvarni svijet od modela ekvilibriuma “savršene konkurencije”, jasni “kvar” ili “neuspjeh” kapitalističkog sistema (kojeg je socijalizam, barem potencijalno, sposoban prisilno popraviti). Drugim riječima, ako ljudi ne djeluju onako kako teorija nirvane nalaže, trebamo uništiti svijet i sprovesti nirvanu, ali nipošto ne mijenjati teoriju u pokušaju razumijevanja ili objašnjenja kako stvarni svijet funkcioniše i šta se ustvari dešava u realnosti.³⁴ Stoga, kritike Tadeusza Kowalika upućene Langeu također se odnose, u potpunosti, na Lerneru:³⁵ Kowalik tvrdi da je Langeu nedostajalo

tificiramo i interpretiramo subjektivne ljudske motivacije. Kao što Murray N. Rothbard pokazuje u svojoj analizi monopola u *Man, Economy and State* (Los Angeles: Nash Publishing, 1972), sv. 2, pog. 10, str. 586-620, razlika između “konkurentskih” cijena i “monopolskih” cijena teoretski je apsurdna. Jer potonje su definirane na osnovu prvih, a ekvilibriumske cijene koje bi, hipotetički, prevladavale u “savršeno konkurentskom” tržištu su nepoznate u stvarnom životu – tu nema objektivnog, teoretskog kriterija određivanja da li monopol postoji ili ne postoji. Nadalje, kao što je Kirzner objavio (*Competition and Entrepreneurship*, pog. 3, str. 88-134) problem “konkurencija” *versus* “monopol”, u kojem su oba razumijevana u statičkom smislu kao stanja ili modeli ekvilibriuma, jeste nevažan i besmislen, jer ono što je teoretski značajno jeste analiza da li postoji stvarni proces pogonjen konkurentskom snagom poduzetništva i nesputan restrikcijama vlade, bez obzira na to da li se rezultat poduzetničke kreativnosti ponekada doima kao da preuzima oblik “monopola” ili “oligopola”.

34 Vidi str. 129 (fn. 8), Don Lavoie, *Rivalry and Central Planning*, gdje upućuje na članak Abba P. Lerner, “The Concept of Monopoly and the Measurement of Monopoly Power”, objavljeno u *Review of Economic Studies*, br. 1 (1934): str. 157-175. Vidi također članak “La Crisis del Paradigma Walrasiano”, objavljen *El País* (Madrid, December 17, 1990): str. 36.

35 Zacijelo, Kowalik ustanovljava da je pred kraj Langeova života, primio pismo od njega (datirano na 14. 8. 1964) u kojem Lange piše: “Ono što se naziva

analitičkih alata potrebnih ne samo da riješi socijalistički problem ekonomske kalkulacije, već i da razumije i ispita istinski bitne ekonomske probleme.³⁶

optimalnom raspodjelom je drugorazredna stvar, a ono što je zaista od prvorazrednog značaja jesu *poticaji za rast produktivnih snaga* (akumulacija i progres u tehnologiji); ovo je istinsko značenje takozvane 'racionalnosti.'" Kowalik zaključuje: "Mora da mu je nedostajalo neophodnih sredstava za rješavanje ovog pitanja ili pak da ga detaljno prikaže." Vidi Kowalikov članak "Lange-Lerner Mechanism", u *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 3, str. 131. Također, Kowalik naznačava da je u nekim momentima Langeovog života on se nadavao kao da dijeli Lernerove zaključke. U svom radu iz 1938. godine "The Economist's Case for Socialism", Lange piše: "Veoma važno mjesto u diskotovanju ekonomskih mjera socijalizma nije usporedba pozicije ekvilibriuma socijalističke i kapitalističke ekonomije s obzirom na socijalnu pomoć. Iako je takva usporedba interesantna za ekonomskog teoretičara, ona nije istinsko pitanje u diskusiji socijalizma. Pravo pitanje je *da li je daljnje održavanje kapitalističkog sistema kompatibilno sa ekonomskim progresom.*" U stvarnosti, Lange nije vjerovao da se kapitalistički sistem može održati korak sa ekonomskim rastom i tehnološkim inovacijama kojim se hvalio od Industrijske revolucije do Velike Depresije. Teško da bi vjerovao da je malo više od generacije nakon njegove smrti, suštinski ekonomski problem doživio zaokret od stotinu i osamdeset stepeni kada je ostalo jasno da je socijalistički sistem, a ne kapitalizam, inkompatibilan sa ekonomskim progresom i tehnološkim inovacijama (i očigledno sa slobodom i demokratijom).

36 Slučaj Milтона Friedmana je zanimljiv jer on je autor koji koristi analitičke alate tipične za ekonomiste ekvilibriuma moderne neoklasične paradigme, ali je, ipak, i usrdni branitelj kapitalizma kao suprotavljenog socijalističkim sistemima. Za posljedicu toga, u teoretskim studijama u kojima Friedman kritizira socijalizam, on niti je u stanju dosegnuti jezgru teoretskog izazova kojeg je odaslao Mises (što Friedman gotovo nikad ne citira i počesto potcjenjuje), a nije ni u stanju objasniti teoretsku suštinu nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije. Zapravo, Friedmanu nedostaje razvijene teorije poduzetništva, i otuda, teorije funkcioniranja dinamičnih procesa koji operiraju na tržištu i koji su uvijek vođeni poduzetništvom. Stoga su njegove "kritičke analize" socijalizma jednostavno amalgam empirijskih anegdota i interpretacija u pogledu onoga što se događa u stvarnom socijalističkom svijetu, ili nejasne opservacije o problemu kojeg izostanak "poticaja" (razumljenih u "striktnom" smislu koji smo toliko kritizirali raspravljajući Dickinsona) predstavlja u socijalističkim ekonomijama. Jasan znak njegovih analitičkih neadekvatnosti u ovoj oblasti pruža i njegov rad *Market or Plan?* (London: Center for Research into Communist Economies, 1984). U ovom kratkom pamfletu, Friedman čak i hvali Langeov rad, a Lernerovu knjigu, *The Economics of Control*, naziva "zadivljujućom knjigom koja nas toliko toga može naučiti o operiranju slobodnog tržišta; zacijelo, mnogo više,

vjerujem, negoli o njihovom aktualnom cilju, kako voditi socijalističku državu” (str. 12). Friedman ne shvata da ako su radovi Lerner i Langea irelevantni za udaranje teoretskih temelja jednog socijalističkog sistema, to je upravo zbog njihovog dubokog nedostatka razumijevanja kako kapitalistički sistem zaista radi. Ili da to kažemo na drugi način, Mises i Hayek bili su u stanju konstruirati cijelu teoriju o nemogućnosti socijalizma, upravo zato što su imali duboko teoretsko znanje o tome kako kapitalistički sistem zaista radi. Shodno tome izrazito sumnjamo u to da Friedmanova pohvala Lernerove knjige je pokazatelj Friedmanovog vlastitog teoretskog siromaštva s obzirom na njegovu koncepciju dinamičnih tržišnih procesa pogonjenih poduzetništvom. Nadalje, Friedman ne baš nužno objektivizira cjenovni sistem i smatra ga začudnim “prenosnikom” (prividno objektivne) informacije, skupa sa “poticajima” neophodnim da bi se ispravno koristila ova informacija. On nije shvatao da je ovaj problem drugačije prirode, da cijene niti “stvaraju” niti “prenose” informaciju, i da samo ljudski um može izvršiti ovu funkciju u kontekstu poduzetničke akcije. On nije razumio da čudo tržišta se ne nalazi u tome da cjenovni sistem “efikasno” prenosi informaciju (Friedman, 9-10), već da je tržište proces koji, pogonjen urođenom poduzetničkom silom svakog ljudskog bića, konstatno stvara novu informaciju u svjetlu novih ciljeva koje postavlja svaka osoba, i potiče koordinirajuće procese među ljudima dok djeluju jedni s drugima, proces kroz koji svi mi nesvjesno učimo da prilagođavamo naše ponašanje ciljevima, željama, i okolnostima drugih ljudi. Drugim riječima, prije nego da prenose informaciju, cijene stvaraju profitne mogućnosti koje bivaju iskorištene kroz poduzetništvo, snagu koja stvara i prenosi novu informaciju, i tako koordinira cijelim društvenim procesom. Konačno, Friedman naznačava (str. 14) da je fundamentalni problem u socijalističkom sistemu onaj monitoringa da li se ekonomski agenti usaglašavaju sa ranije uspostavljenim “pravilima”. To nije problem. Osnovni problem, koliko znamo, jeste činjenica da nedostatak slobode obavljanja poduzetništva sprječava generiranje informacije nužne za racionalnu ekonomsku kalkulaciju i za koordinaciju kako bi oni igrali ulogu u donošenju odluka. Na samo dva mjesta, i prilično usputno, Friedman ukazuje na esencijalni ekonomski problem kojeg objašnjavamo ovdje, ali mu daje sekundaran značaj i ne analizira ga detaljno niti izučava sve njegove implikacije. Na jednom mjestu, on spominje da bi bilo teško centralnom planerskom birou da se domogne informacije neophodne za superviziju menadžera (str. 14), iako ne uspijeva razumjeti da ovakva vrsta informacije ne bi bila stvarana ni na nivou menadžmenta. U njegovom pregledu Lernerove knjige *The Economics of Control* (pogledati *Journal of Political Economy*, br. 55 [oktobar 1947]: str. 405-416), kada Milton Friedman izučava “institucionalne mehanizme” dosezanja optimuma, on nejasno kritizira Lerneru što u obzir ne uzima činjenicu da su profiti upute za djelovanje, i da je njihova uloga da odrede poduzetnikovu mogućnost komandovanja resursima. Ipak, ni ovdje a ni bilo gdje drugo, Friedman nije bio u stanju objasniti razloge koji stoje iza teoretske nemogućnosti da bi sistem kojeg predlažu Lerner i Lange mogao raditi. To objašnjava Friedmanovu tendenciju da nađe utočište u neekonomskim implikacijama (političkim i etičkim implikacija-

2. “TRŽIŠNI SOCIJALIZAM”: NEMOGUĆNOST KVADRATURE KRUGA

U pogledu naše analize prijedloga Oskara Langea i ostalih “tržišnih sociologa” njegove škole,³⁷ možemo zaključiti da teoretski i

ma, ili onim u pogledu osobne slobode) institucionalnih reformi koje predlažu socijalisti; on također objašnjava označenu slabost teoretske kritike socijalizma. Ovaj dugi set opservacija bio je neophodan, jer je Friedman počesto poistovjećivan sa Hayekom i Misesom i smatran članom iste škole, a posljedica toga bila je velika zbrka među ekonomistima sa Zapada i bivšeg Istočnog bloka, koji još uvijek nisu bili primijetili duboke, radikalne razlike između Friedmanove teoretske paradigme i one Hayeka i Misesa. Ova kritika Friedmana može općenito biti proširena na sve teoretičare Čikago škole, koji su opsjednuti empiricizmom i fokusirani na fantazmogorični i objektivistički ekvilibrium (rikardijevskog i maršalovskog porijekla) i stoga ne uviđaju da tu postoji bilo kakav problem informacije na tržištu osim onog visokih “transakcijskih troškova” njegovog doseganja. To je zabluda zato što implicira prešutnu pretpostavku da je djelatnik u stanju apriorno procijeniti očekivane troškove i prihode koji izviru iz njegovog procesa traženja informacije. To jeste, ona apsurdno implicira da djelatnik apriorno poznaje buduću vrijednost informacije koju još uvijek ne posjeduje, i shodno tome, ona čini posve nemogućim razumijevanje poduzetništva i njegovih teoretskih implikacija po ekonomiju. Ove postavke Čikago škole idu sve do Franka H. Knighta, koji je konstatovao: “Socijalizam je politički problem, koji se treba diskutovati u terminima socijalne i političke psihologije, a ekonomska teorija može relativno malo reći o njemu” (Frank H. Knight, “Review of Ludwig von Mises’ *Socialism*”, *Journal of Political Economy*, br. 46 [april 1938]: str. 267-268). Rothbard je briljantno objasnio da u korijenu ove konceptualne zablude ne prebiva samo opsjednutost ekvilibriumom, već i odustnost istinske teorije kapitala, budući da, slijedeći J. B. Clarka, Čikago škola je uvijek motrila kapital kao mitski fond kojem nedostaje vremenske strukture i koji se automatski samoreproducira, bez obzira na bilo koje vrste poduzetničkih odluka. Vidi: Murray N. Rothbard, “The End of Socialism and The Calculation Debate Revisited”, *The Review of Austrian Economics* 5, br. 2 (1991): str. 60-62.

37 Nedugo nakon što su Lange i Lerner dali svoje priloge, 1948. godine James E.

praktično samo dvije alternative postoje: ili ljudi uživaju potpunu slobodu bavljenja poduzetništvom (privatno vlasništvo sredstava proizvodnje je priznato i zaštićeno, i nepostoje ograničenja osim minimalnih tradicionalnih pravila kriminalnog i privatnog zakona neophodnog da bi se izbjegli kako nesistematski napadi na ljudsko djelovanje tako i kršenje ugovora); ili postoji sistematski rasprostranjena prisila nad poduzetništvom, u manje ili više razuđenim područjima tržišta ili društva, pri čemu je posjedovanje, u privatnom vlasništvu, sredstava produkcije posebno spriječeno. U ovom drugom slučaju, nemoguće je obavljati poduzetništvo u pogodnim društvenim oblastima, posebno u području sredstava proizvodnje, a neumoljiv rezultat je da racionalna ekonomska kalkulacija – koju smo ranije objasnili u detalje u našoj analizi – postaje neizvodiva. Kao što smo pokazali, drugi tip sistema čini nemogućim socijalne koordinacije i ekonomsku kalkulaciju, od kojih oba mogu opstati samo u sistemu potpune slobode ljudskog djelovanja. Ono što su “tržišni socijalisti” pokušali sa fantazmagoričnim rezultatima, jeste da formulišu “teorijske sinteze” u kojima je socijalistički sistem uspostavljen i gdje se postojanje “tržišta” održava. Zbog ideoloških, romantičnih, etičkih i političkih razloga oni tvrdoglavo odbijaju da napuste socijalizam, i pošto su kritike Hayeka i Misesa ostavile snažan utjecaj na njih, oni traže da ponovo uvedu tržište u svoje modele, u uzaludnoj nadi postizanja “najboljeg od oba svijeta” i čineći njihove ideale popularnijim i atraktivnijim. Ipak, ono što socijalisti ne žele da shvate je da su same nasilne restrikcije slobode ljudskog djelovanja, u bilo kojoj društvenoj oblasti, a posebno u onoj sredstava proizvodnje, dovoljne da čuvaju tržište (koje je esencijalna društvena ustanova) podalje od koordiniranog funkcionisanja i generiranja praktičnih informacija neophodnih za ekonomsku kalkulaciju. Ukratko, ono što “tržišni socijalisti” ne shvataju, jeste to da sistematsko nasilje ne može biti nekažnjeno upotrebljavano protiv same suštine naše ljudskosti: naime, naše sposobnosti da slobodno djelujemo u bilo kojim okolnostima, u bilo kojem vremenu i na bilo

Meade objavio je svoju knjigu, *Planning and the Price Mechanism: The Liberal-Socialist Solution* (London: George Allen and Unwin, 1948) u kojoj predstavlja analizu i prijedloge koji su veoma slični onima Langea i Lerneru, a James E. Meadea moramo promotriti kao člana grupe koju smo analizirali u glavnom tekstu.

kojem mjestu. Na kraju, “tržišni socijalisti” nisu ovo shvatali sve do nedavno, a Brus i Laski (koji za sebe kažu da su “nekadašnji naivni reformisti” i koji su dugi niz godina branili “tržišni socijalizam”), nakon Temkina su prihvatili ove riječi koje je Mises napisao: “Ono što ovi neosocijalisti sugeriraju je istinski paradoksalno. Oni žele ukinuti privatno kontrolisanje sredstava za proizvodnju, tržišne razmjene, tržišne cijene, i konkurenciju, dok u isto vrijeme nastoje stvoriti socijalističku utopiju u kojoj kao da je sve ovo još uvijek prisutno. Oni žele da se ljudi igraju tržišta kao što se djeca igraju rata, vozića ili škole. Oni ne shvataju koliko se takve djetinjaste igre razlikuju od stvarnosti koju pokušavaju oponašati ... *Socijalistički sistem sa tržištem i tržišnim cijenama po sebi je jednako kontradiktoran kao i pojam trougaonog kvadrata.*” Nedavno je, na tragu Misesa, Anthony de Jasey više ilustrativno zaključio kako je *tržišni socijalizam* “...otvorena kontradikcija u pojmovima, kao naprimjer vrelli snijeg, debeli skelet, ili okrugla kocka.”³⁸

Pojedinac samo može proniknuti zašto ovolika opsesija “kvadraturom kruga” (koji podrazumijeva sve u “tržišnom socijalizmu”) da je to bilo predmet znanstvenih interesa i truda, ako se uzmu u obzir sljedeća tri faktora: prvo, snažna, tvrdoglava, političko-ideološka motivacija da bi se izbjeglo napuštanje socijalističkih ideala zbog romantičnih, emocionalnih, etičkih ili političkih razloga; drugo, upotreba neoklasičnog modela ekvilibriuma koji opisuje stvarno funkcionisanje kapitalističkog tržišta na veoma ograničen, loš i zbunjujući način koji podrazumijeva da su sve potrebne informacije dostupne i tako ukazuje na to da bi socijalistički sistem mogao operirati na istim teoretskim pretpostavkama kao i statični model; i treće, izričito odricanje pa čak i osuda teorijske analize o tome kako ljudsko djelovanje ustvari funkcionira u sredinama gdje nema privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju pod izgovorom da razmatranje o poticajima i motivaciji su “strani” na polju ekonomske “teorije”.

38 Włodzimierz Brus i Kazimierz Laski, *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System*, str. 167-168. Navod je peuzet iz Misesove *Human Action*, str. 706-707, 710. Izvodi Anthonya de Jasaya su iz *Market Socialism: A Scrutiny. This Square Circle*, str. 35.

Neki socijalistički autori predlažu, najviše, uvođenje “bonusa” ili “poticaja” koji neprestano stimuliraju poduzetnički profit na tržištu, ali ovi autori ne razumiju zašto se menadžeri u socijalističkom sistemu ne bi ponašali kao poduzetnici u tržišnoj ekonomiji, ukoliko ti menadžeri dobijaju generička uputstva da samo rade to, da “djeluju na koordiniran način” ili “za opće dobro”, itd. (i ako ekonomisti čine ovakve greške, šta bismo mogli očekivati od ne-stručnjaka?) Ovi teoretičari dakle ne razumiju da generalne direktive bez obzira koliko bile dobronamjerne su beskorisne kada dođe do toga kada se moraju konkretne odluke donijeti u lice specifičnih problema koji nastanu u određeno vrijeme i na određenom mjestu. Ne shvataju da ako bi se svi ljudi jednostavno posvetili da djeluju pod uputstvima prisile da rade za “opće dobro”, “cijeni komšiju” ili slično, nužno bi završili u djelovanju na nekoordiniran način, protiv zajedničkog dobra i na grobnu štetu susjeda u blizini i dalje. Razlog tome je zato što bi bilo nemoguće da se kreativno doživljavaju različite prilike za profitom u svakom sklopu konkretnih okolnosti, da se procijene i usporede u svjetlu potencijalnih ličnih troškova.

Nasuprot tome, članovi austrijske škole su radili neumorno na izradi i usavršavanju alternativne paradigme na polju ekonomske nauke; oni su razvijali u formalnim, apstraktnim (nematematičkim) uslovima cjelokupnu opću teoriju ponašanja (stvarnu, nemehaničku), ljudsko djelovanje u društvu i njegove različite implikacije. Ključni element u ovoj teoriji je ljudsko djelovanje ili poduzetništvo koje konstantno stvara nove ciljeve, sredstva i nove informacije koje dopušta racionalno, decentralizovano donošenje odluka i na taj način koordinaciju među ljudima, a zauzvrat nastanak izuzetno kompleksne društvene mreže. Teoretičari naročito iz zemalja bivšeg Istočnog bloka sve više studiraju, komentarišu i promovišu ovu teoriju, i oni vide teorijska djela Misesa i Hayeka kao relevantnije i njih citiraju više negoli ostale velike zapadne neoklasične teoretičare kao što su Samuelson, ili čak članove Čikago škole kao što je Friedman. Ovo se dešava do te mjere da nije ništa iznenađujuće da rastući broj bivših “tržišnih socijalista” napušta svoje stare pozicije.³⁹ “Tržišni socijalizam” nije prošao kao predloženo rješenje pro-

³⁹ Moramo se složiti sa Arthurom Seldonom da je iznenađujuće što najpoznatiji “tržišni socijalisti” nastavljaju uopće biti “socijalistima”. Zapravo, Seldon kazu-

je: "Stoga ne mogu shvatiti zašto Nove ostaje biti socijalista. Ovo se također primjenjuje i na druge tržišne socijaliste – Ota Sik iz Čehoslovačke (koji danas predaje u Švicarskoj), Brus, poljski ekonomista (danas predaje na Oxfordu), Korna iz Mađarske (danas u Budimpešti), Kolakowski (također na Oxfordu), i drugi." Vidi Brian Crozier & Arthur Seldon, "After a Hundred Years: Time to Bury Socialism", u *Socialism Explained* (London: The Sherwood Press, 1984), str. 61. Pa ipak, u odbranu eminentnih ekonomista koje Seldon spominje, mora se priznati, da su praktično svi oni od 1984. godine do danas, sa mogućim izuzetkom Novea, prestali biti socijalisti. Nove je mogao napraviti definitivni prijelaz onda kada više ne bi zamišljao tržište u "savršenoj konkurenciji", terminima karakterističnim za neoklasičnu paradigmu i kada bi, poput drugih teoretičara prihvatio više *austrijske teorije tržišnih procesa*. Vjerovatno najpoznatija knjiga Aleca Novea je *The Economics of Feasible Socialism* (London: Allen and Unwin, 1983). Ova knjiga je osobito dostojna divljenja zbog svojih klasifikacija neefikasnosti socijalističkih sistema. Njezin glavni defekt prebiva u autorovoj slabo utemeljenoj kritičkoj analizi kapitalističkih sistema (u pogledu kojih on ističe probleme u nejednakosti prihoda, inflaciji, nedostatku "demokratije" i neuspjehu u oblasti "eksternalija"), što je posljedica interpretacijskih grešaka ukorijenjenih u neadekvatnim analitičkim alatima (alatima neoklasičnog uklona, fokusiranim na ekvilibriumu) koje Nove koristi kako bi interpretirao situaciju u kapitalističkim sistemima. Otuda smo i naznačili iznad, da što više Alec Nove postaje upoznatiiji sa dinamičkom *austrijskom teorijom poduzetničkih procesa*, njegove ideje najvjerovatnije preuzimaju isti pravac kao i ideje drugih znamenitih autora, poput Kornaija i Brusa. Što se tiče tipa socijalizma kojeg Nove predlaže ("izvodiva" vrsta, u smislu da on vjeruje da bi se ona mogla uspostaviti u toku jednog ljudskog životnog vijeka), on time ne nudi ništa novo, osim zbrkanog amalgama sačinjenog od nacionalizacije osnovnih sektora, fokusiranja na planiranje u oblastima gdje "eksternalije" postoje, promociju kooperativnosti u malim i srednjim industrijama, i povećavanje "konkurencije" kad god je to moguće. U Noveovom modelu, tržištima je dozvoljeno da rade, ali u okrilju svakovrsnih kontrola. U svakom slučaju, danas je Noveova knjiga prilično zastarjela, ne samo zato što smatra da je idealni put prema socijalizmu onaj kojim je bila krenula Mađarska 1968. godine, već i zato što nije bio u stanju predvidjeti signifikantne događaje koji su se razvijali između 1989 i 1991, i zanemario je da odgovori na bilo koji detaljniji kritičizam "tržišnog socijalizma" tretiranog ovim tekstom. Konačno, trebali bismo spomenuti da postoje znaci koji daju nadu glede Noveovog "obraćenja". U članku kojeg je napisao u martu 1988. godine, i posvetio ispitivanju i komentiranju svoje knjige, *The Economics of Feasible Socialism* ("Feasible Socialism" Revisited", pog. 16 u *Studies in Economics and Russia* [London: Macmillan, 1990]), Nove izričito jasno prepoznaje pravovaljanost "nekih" austrijskih kritika "tržišnog socijalizma" i neoklasične paradigme, te zaključuje: "Stoga, nema štete u priznavaju da Kirznerov tip kritike pogađa metu" (str. 237). Devet mjeseci kasnije, u decembru 1988, u njegovom članku, "Soviet Reforms and Western Neoclassical Economics" (pog. 17 u *Studies in Economics and Russia*), Nove priznaje

blema socijalističke ekonomske kalkulacije, u teoriji i ponovljenim pokušajima u praktičnoj formi u socijalističkim sistemima Istočne Evrope. Shodno tome, teoretičari koji su ga do nedavno branili sada ga napuštaju u svim pravcima.⁴⁰

bez rezervacije da su "...Austrijanci zasigurno relevantniji za Sovjetske reforme od neoklasične paradigme", i zaključuje sa sljedećom kriptičkom tvrdnjom: "Ne moraju se prihvatiti njihovi [tj. Austrijanaca] zaključci, ali se njihovi argumenti moraju ozbiljno razmotriti" (!) (str. 250).

40 Mjera u kojoj razmišljanja Misesa i Hayeka prožimaju čak i ona nekadašnjih marksista jasna je iz članka Geoffa Mulgena "The Power of the Weak" koji se pojavio u izdanju od decembra 1988. godine u *Marxism Today* (vjerovatno najprestižnijeg britanskog socijalističkog žurnala). U ovome članku, Mulgen izjavljuje da su institucije koje su socijalistima tradicionalno najdraže (država, sindikati, političke stranke, itd.) su sistemi menadžmenta koji su rigidni, nefleksibilni, centralizirani, hijerarhijski, i stoga, duboko *antihumani*. Stoga, slijedeći Hayekova učenja, on naginje onome što naziva "slabim sistemima moći", jer oni troše mnogo manje "ljudske energije", koristeći se kooperacijom i konkurencijom, jer su decentralizirani, i mogu biti međusobno povezani u kompleksni sistem ili mrežu, te efikasno prenose informaciju. On vjeruje da bi u budućnosti engleski laburistički pokret trebao biti orijentiran prema decentraliziranim strukturama i tržištu, a institucije koje su socijalisti tradicionalno branili trebale bi biti napuštene. Nadalje, Mulgen čak i nazire naš temeljni argument protiv mogućnosti korištenja današnje ili buduće kompjuterske mogućnosti da se socijalistička ekonomska kalkulacija učini mogućom (pošto bi decentralizirana upotreba bilo koje kompjuterske mogućnosti potaknula takav obim i raznolikost informacije da ta sama mogućnost se ne bi mogla razmatrati u cjelosti i na centraliziran način) kada ustvrđuje da je "Lange bio u krivu, jer tehnologija djeluje protiv konteksta u kojem se proizvodi informacija". Mulgen dodaje da centralizirani kompjuterski sistemi iskrivljuju informaciju, dok, naprotiv, decentralizirani sistemi nude poticaje stvaranju i tačnom prenošenju informacije, pored činjenice da su poduzetnici konstantno revolucionarizirali kompjuterske tehnike procesuiranja i monitoringa, dok centralni planeri, u najboljim slučajevima, bez razlike zaostaju za poduzetnicima u ovome polju. S obzirom na ovaj znak teoretskog demontiranja socijalizma, obeshrabrujuće je da su autori poput Davida Millera (*Market, State and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism* [Oxford: Clarendon Press, 1989]) još uvijek usmjereni da konstruiraju utopistički ideal "tržišnog socijalizma". Bilo bi teško naći bilo šta originalno u Millerovom prilogu, koji je zasnovan na koercivnom uspostavljanju jednog "kompetitivnog" sistema kooperativa kojim bi radnici upravljali "demokratski". Miller nije ekonomista, niti je studirao debatu o ekonomskoj kalkulaciji, i njemu posvema izmiču razlozi zašto takav sistem ne bi mogao raditi (ljudi nisu slobodni da obavljaju poduzetništvo, jer sredstva proizvodnje nisu privatno posjedovana, a informacija koja je nužna da bi se efikasno kalkuliralo i da bi se koordinirao čitav sistem nije

3. MAURICE H. DOBB I KOMPLETNO SUZBIJANJE POJEDINAČNIH SLOBODA

Čekali smo do kraja da analiziramo položaj pojedinih teorijskih interesa, koje su od početka imale svog glavnog zagovornika Mauricea Dobba. Dobb počinje sa manje ili više eksplicitnim priznavanjem nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, ali onda zaključuje da su oboje i nemogućnost i neefikasnost irelevantni. Drugim riječima, on tvrdi da oni predstavljaju “trošak” koji se ne smije uzeti u obzir, gdje sociološki ideal mora da se sprovede sam po sebi zbog etičkih, ideoloških i političkih razloga bez obzira na rezultate. Stoga, pristalice ovog položaja etiketiraju “tržišne socijaliste” kao “licemjerne” ili “naivne” koji nastoje da uvedu što više kapitalističkih mehanizama u socijalistički sistem. Branioci ovog stava žele zvati stvari njihovim imenima da bi izbjegli varanje i koga: socijalizam znači ili kompletno suzbijanje autonomije i individualne slobode ili nije socijalizam.⁴¹

generirana). Miler je, ipak, dovoljno iskren da očituje svoj skepticizam u pogledu mogućnosti da bi takav sistem bio barem jednako efikasan kao i konkurentski kapitalizam, i stoga on naznačava da krucijalni argumenti koji idu u korist njegovog “tržišnog socijalizma” moraju biti sasvim druge vrste: veća “pravda”, “sloboda”, i “demokratija” koju bi on obezbijedio na radnim mjestima (str. 14). U svjetlu rečenog, bilo bi bolje debatirati sa ovakvim autorima u polju političke filozofije ili etičke teorije, negoli u onome ekonomske znanosti. Za kritiku ovoga, kao i drugih skorašnjih pokušaja da se oživi “tržišni socijalizam” vidi rad Anthony de Jasaya, *Market Socialism: A Scrutiny. This Square Circle*. Vidi i fn. br. 4 u pog. 6 ove knjige. Također od interesa je knjiga na njemačkom jeziku Martina Feuchta, *Theorie des Konkurrenz-sozialismus* (Stuttgart: G. Fischer, 1983).

41 Vidjeti naslov: Maurice H. Dobb, “Economic Law in the Socialist Economy”, u *Political Economy and Capitalism: Some Essays in Economic Tradition* (London: Routledge and Kegan Paul, 1937), str. 279.

Ono što ovi teoretičare žele, u najčistijoj socijalističkoj tradiciji, je da na silu nametnu svim ljudima svoj vlastiti pogled kako bi svijet trebao izgledati. Osim toga, ovi teoretičari su shvatili da nespretne, parcijalne imitacije u socijalističkom sistemu elemenata karakterističnih tržišnoj ekonomiji su daleko od ublažavanja problema ekonomske kalkulacije što ga čini mnogo više očiglednijim i težim. Ustvari, ako je decentralizovano odlučivanje dozvoljeno na određenom nivou, problem predstavlja nemogućnost centralizacije rasutog znanja gdje se manifestuje mnogo jasnije i intenzivnije, a time se daje dojam da su se problemi socijalne koordinacije pogoršali (ako to zapravo nije slučaj). Nasuprot tome, ako su sve slobode (uključujući slobodu izbora kod kupaca i radničku slobodu u smislu poslova) potisnute i ako su ekonomski agenti prisilno spriječeni od donošenja bilo koje druge vrste autonomne odluke i jedinstvenog plana za sve društvene sfere koje se navode gore, onda iako problem socijalističke ekonomske kalkulacije ne može biti riješen, postaje uveliko skriven i nivo društvene “koordinacije” i “prilagodavanja” postaje mnogo veći.⁴²

Zamislimo “zajednicu” koja djeluje na nivou egzistencije i počiva na jednostavnim ekonomskim odnosima nametnutim u potpunosti s vrha silom i stvarne eliminacije onih koji se protive “režimu”. Možemo još pretpostaviti da bi brutalni diktator imao pomoć

42 Paul M. Sweezy smatra da bi pokušaj uvođenja decentralizacije u socijalistički sistem jedino poslužio da se u njemu repliciraju “...neki od najgorih odlika kapitalizma i da bi iskoristio prednosti konstruktivnih mogućnosti ekonomskog planiranja.” Vidi Paul M. Sweezy, *Socialism* (New York: McGraw-Hill, 1949), str. 233. Prema tome, ono što Sweezy ima na umu jeste sistem totalnog planiranja, uključujući konkretne direktive date menadžerima različitih industrija u pogledu kako bi trebali izvoditi korespondirajuće sektorske poduzetničke planove. Za Sweezya, sva planirajuća teorija je bazirana na političkim odlukama (tj. na prisilnom nametanju diktatorskih kriterija). On ne uspijeva pojmiti problem (arbitrarnog odlučivanja) kojeg ekonomska kalkulacija postavlja u socijalističkom sistemu, a u praksi to mu ne predstavlja nikakvu razliku, pošto vjeruje da će, od trenutka kada se ciljevi plana odrede, kvantitet i kvalitet korespondirajućih faktora produkcije biti “automatski” određen od strane planera, i prisilno nametnut na različite sektore i kompanije. Vidi komentare o Sweezyevom stajalištu u “The Theory of Planning according to Sweezy”, u *Socialism and International Economic Order*, Elisabeth L. Tamedly (Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1969), str. 143-145.

najboljeg kompjutera u svome zadatku da nadzire je li sve u skladu sa njegovim uputstvima. Pod ovakvim okolnostima, ekonomska kalkulacija izgleda izuzetno jednostavna: ljudi bi radili šta im diktator naredi; on bi izabrao produkcijske kombinacije; svi ostali bi jednostavno slušali, i kao robovi slijedili instrukcije dobivene odozgo. Kao što je Mises jasno pokazao⁴³ usprkos ovim ekstremnim uslovima koji su “najpovoljniji” u izvedbi socijalističke ekonomske kalkulacije, jasno je da problem kalkulacije u takvom sistemu se ne može riješiti jer bi diktator bio bez uputa za donošenje racionalnih odluka. Drugim riječima, on nikada ne bi znao da li bi njegovi ranije zacrtani ciljevi mogli biti ostvareni na pogodniji, svrsishodniji način uz pomoć različitih kombinacija faktora i proizvoda ili drugačijih odluka. Ali, *ukoliko diktatura nije briga*, tj. ukoliko ovaj tip socijalizma ne eliminiše samo slobodu mušterija da biraju između različitih dobara i servisa, slobodu radnika da biraju sebi posao, privatnog posjedovanja sredstava za proizvodnju, to odmah (eksplicitno i implicitno) znači da nema ekonomske svrhe, ili efikasnost se ne smatra kao bitan ustupak očuvanju sistema, onda se problem ekonomske kalkulacija može smatrati “riješenim” ali ne tako što će kalkulacija biti moguća već uz pomoć alternativnog definisanja “kalkulacije” što je preciznije bez računanja uopće i kao konstantno nametanje diktatorskih hirovitih želja na sve ostale.

Nije nimalo iznenađujuće da su teoretičari ove škole koji vide konkurenciju i socijalistički centralni biro za planiranje radikalno nespojive, a posebno kritičan je tzv. “tržišni socijalizam”. Dakle, odatle je nastala debata između Mauricea Dobba i “tržišnih socijalista”, posebno sa Abbaom P. Lernerom.⁴⁴ Zanimljivo, Dobb u ovom dijelu se slaže sa teoretičarima austrijske škole i čak ironično kritizira upotrebu forme opće jednakosti od strane tržišnih socijalista i u okviru neoklasične paradigme je njihova pretpostavka

43 Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 695-701.

44 Glavni članci Maurice Dobba vezani za debatu su: “Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy”, *Economic Journal*, br. 43 (1933): str. 588-598; i “Economic Theory and Socialist Economy: A Reply”, *Review of Economic Studies*, br. 2 (1935): str. 144-151. Ovi članci i drugi prilozi nalaze se u knjizi *On Economic Theory and Socialism: Collected Papers* (London: Routledge and Kegan Paul, 1955).

da postoji toliko “sličnosti” između socijalističkog i kapitalističkog sistema do te mjere da ne postoji formalna razlika među njima. Dobb ne vidi problem u analizi neoklasičnog ekvilibriuma; za nje- ga, to ovisi od radikalne razlike između “institucija” socijalističkog sistema i kapitalističkog sistema, a posebno u činjenici da socijali- zam uključuje prisilno ukidanje svih institucija karakterističnim za kapitalistički sistem.⁴⁵ Dobb čak naglašava osnovnu dvosmislenost “rješenja” predstavljenim od strane “tržišnih socijalista” koji nasto- je pomiriti nepomirljivo, ovisno o njihovom najboljem interesu, njihovog trenutnog okruženja, i vrsti argumenata koje prilažu u svojim modelima ili karakteristikama tipičnim za tržište ili pred- nostima socijalističkog planiranja. Stoga, tokom debate, Dobb je označio Lerneru kao “nevidljivog protivnika” jer kad je god to bilo moguće i sa velikom sposobnošću Lerner je koristio jednostavne i radoznale dijalektičke alatke koje smo upravo opisali kako bi izbje- gao pitanja koja bi nastala.⁴⁶

45 Po riječima samoga Dobb: “Naravno, ukoliko se stvari formuliraju na do- statno formalan način, ‘sličnosti’ između jednog ekonomskog sistema i drugog postat će važnije od bilo čega drugog i kontrastne ‘razlike’ će iščeznuti. U ekon- omskoj teoriji današnjice postalo je moderno da prijedlozi budu uklopljeni u ovakav formalni kalup, pa time i lišeni realističnog sadržaja, tako da suštinske razlike nestaju. Prepoznatljive kvalitete zakona socijalističke i kapitalističke ekonomije ... naravno da nisu date u pravilima algebre, nego u pretpostavkama koje zavise od razlika u zbiljskome svijetu.” Vidi “Economic Theory and Social- ist Economy: A Reply”, str. 144-145. Štaviše, interesantno je zamijetiti da sam Dobb priznaje da je na početku vjerovao da bi se problem ekonomske kalkulaci- je u socijalističkom sistemu mogao razriješiti kroz proceduru sličnu onoj koju predlaže Dickinson, ali kasnije, uočivši posljedice proishodeće iz socijalističk- og sistema, on je napustio svoje početno stajalište. Zacijelo, u njegovom članku iz 1933, on kritizira Dickinsonov model kao “statičan” riječima koje bi mogao napisati i sam Hayek. Zapravo, Dobb ustvrđuje da na pokušaj da primijeni pos- tulate statičnog ekvilibriuma na svijet u konstantnom proticanju je “jalovi podvig apstraktnosti;” i da je ekonomija mnogo više od “formalne tehnike..., sistema funkcionalnih jednadžbi, grane primijenjene matematike, postuliranja formalnih odnosa između izvjesnih kvantiteta.” Vidi “Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy,” str. 589.

46 Precizirajmo, Dobb je istaknuo da je bio “posramljen osjećanjem da se bori sa nevidljivim neprijateljem.” (Vidi njegov “Reply” iz 1935, str. 144.) Nekoliko Lernerovih komentara o uspostavljanju cjenovnog sistema u socijalističkom sistemu pružaju primjer njegove dvosmislene strategije. U njegovom članku iz 1934, naslovljenom “Economic Theory and Socialist Economy,” str. 55, kaže:

Ukratko, Dobb tvrdi kako bi centralna vlast trebala postaviti sve cijene, da bi ove cijene trebale biti na silu postavljene na sve nivoe i da bi suverenitet kupaca i sloboda izbora na radnom mjestu bili spriječeni. Ukoliko uzmemo u obzir da ova vlast ne poduzima ništa drugo mimo da ostane na vlasti, pitanje da li je “ekonomska kalkulacija” moguća je vjerovatno irelevantno. U tom smislu, Dobbov prijedlog je manje kontradiktoran i više realniji i “iskreniji” od ostalih prijedloga “tržišnih socijalista”. Manje je kontradiktorno i više realnije jer se ne opire formalnoj analizi ekvilibriuma nego istinskim institucijama socijalizma, koje su, kako nam je poznato, osnovane na sistematskim i sveobuhvatnim prinudama koje odgovaraju upravo političkom dizajnu modela iz vremena njegovog revolucionarnog nastanka. Dobbov prijedlog je “iskreniji” od ostalih tržišnih socijalista u smislu da on ne teži da prekrije pravo lice socijalizma, već bazira ovaj sistem jasno i jednostavno na brutalnoj represiji i ograničavanju slobode ljudskog djelovanja.⁴⁷

Hoff u ovom kontekstu kritičke analize Dobbove uloge pruža sljedeći primjer:⁴⁸ On je napisao da upotreba molibdena u izradi mačeva igračaka za djecu ili upotreba visoko kvalitetnih objektivna na mikroskopima u osnovnoj školi se nesumnjivo može smatrati lošom raspodjelom sredstava u društvu u kome je važno da se zadovolje želje i zahtjevi potrošača (ili diktatora lično), i prema tome ovakvi metali i objektivni bi mogli proizvesti mnogo veće zadovoljstvo ukoliko bi se preusmjerili na neke druge ciljeve. Ipak, ovakva

“Konkurentski cjenovni sistem mora biti *prilagođen* za socijalističko društvo. Ukoliko on bude primijenjen *in toto* nećemo imati socijalističko već konkurentsko društvo.” Ipak, nešto kasnije, u njegovom “A Rejoinder” (1935, str. 152), Lerner pobija samog sebe kada ustvrđuje: “A pod cjenovnim sistemom ja zaista i mislim na cjenovni sistem. Ne na tek puko revizorsko aposteriorno žongliranje ciframa, već cijene koje će menadžeri fabrika uzimati u razmatranje pri organiziranju proizvodnje.”

47 Nekoliko godina poslije Dobb je modificirao svoju poziciju kada je donekle dvosmisleno predstavio određeni nivo decentralizacije pa i kompetitivnosti u donošenju odluka, ali nije formalno specificirao šta bi to sadržavalo ovu blagu decentralizaciju, a sa teoretskog stanovišta pozicija koju je on zastupao a vjerujemo da je od važnoga interesa je ona iz 1933. godine, ona koju smo komentarisali i na koju ćemo se ubuduće referisati kao na “Dobbov klasični model”.

48 Trygve J.B. Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, pog. 14. str. 278-279.

raspodjela ne bi bila smatrana “neefikasnom” ili “neekonomičnom” ukoliko bi ciljevi bili naprimjer da se opreme djeca u školama sa što boljom opremom ili da se podstiču ljudi koji se bave proizvodnjom tih objekta. Stoga, vidimo da nelogični i nedovoljni izbori se ne pojavljuju ukoliko su ciljevi proizvoljno postavljani u svakom slučaju ili ukoliko ciljevi uopće i ne postoje. Osim toga, kao što znamo, razlika između stvarnog i “demokratskog” socijalizma je neminovno samo stvar nivoa a ne vrste, a samim time ovo proizvoljno ponašanje nije ekskluzivno za najekstremnija socijalistička društva i to se stalno ponavlja u svim intervencionističkim mjerama koje se provode u zapadnim zemljama.⁴⁹

S druge strane, Hayek je posvetio jednu čitavu sekciju⁵⁰ svog članka iz 1935. godine u vezi debate i detaljno analizirao Mauriceov Dobbov stav u kojem hvali Dobbovu hrabrost i iskrenost u objašnjavanju istinskih implikacija socijalizma.⁵¹ Ali Hayek želi na-

49 Amartya Sen interpretira istinsko Dobbovo mišljenje na sljedeći način: Dobb je sudio da je jednakost rezultata daleko važnija od efikasnosti (i stoga je pitanja efikasnosti ostavio u zaleđu). Sen također spominje da je Dobb smatrao da je koercivno planiranje investicija daleko važnije od pretpostavljeno savršenog mikroekonomskog udešavanja. Argument da pitanja “efikasnosti” moraju biti podređena onima jednakosti postao je zajedničkim nazivnikom među članovima ljevičarske inteligencije, koji su se sada prepustili činjenici da se socijalizam ne može utrkivati sa kapitalizmom u terminima stvaranja bogatstva. Ipak, intelektualci koji su usvajali ovo stajalište zaboravljali su: 1) da su efikasnost i etika dvije strane iste kovanice, tj. da ono što je neefikasno ne može biti ni pravedno i da ništa nije efikasnije od moralnosti; 2) da cijena egalitarizma kojeg predlažu nije samo posvudašnje siromaštvo, nego i najbrutalnija represija nad ljudskim djelovanjem; 3) da nas historijsko iskustvo uči da koercija, daleko od toga da smanjuje nejednakost, veoma često je povećava i pogoršava; i 4) da ništa nije nepravednije, nemoralnije i neetičnije od nametanja jednakosti silom, pošto čovjek ima prirodno, neotuđivo pravo da smišlja nove ciljeve i ubire plodove vlastite poduzetničke kreativnosti. Amartya Sen, “Maurice Herbert Dobb,” *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, sv. 1, str. 910-912.

50 “Abrogation of the Sovereignty of Consumers”, sec. 4 u “The Present State of the Debate”, *Collectivist Economic Planning*, str. 214-217.

51 “Dr. Maurice Dobb je u posljednje vrijeme slijedio ovo sve do logičkog zaljučka koji se manifestovao tvrdnjom da bi bilo vrijedno napustiti slobodu konzumeru ukoliko bi se takvom žrtvom omogućio socijalizam. Ovo je nesumnjivo veoma hrabar korak. U prošlosti, socijalisti su konzistentno prosvjedovali protiv svake sugestije da bi život pod socijalizmom bio kao život u vojnim barakama, u

glasiti da bi socijalistička ekonomska kalkulacija bila moguća kao u Dobbovom modelu, ne samo da bi potrošačka i radnička sloboda bila ugrožena, već bismo morali pretpostaviti i da socijalističkom diktatoru bi nedostajalo ciljeva na skali za svoje radnje. To je zato jer čim smo pretpostavili da je diktator zacrtao ciljeve onda možemo tvrditi da čak i u Dobbovom modelu racionalna ekonomska kalkulacija ne bi bila moguća za diktatora jer bi mu nedostajao objektivni vodič da mu kaže da ili ne nastavlja sa određenim ciljevima i odlukama i da pregleda ostale moguće ciljeve koji bi mogli biti od veće vrijednosti njemu samom. U tom smislu, Hayek se još jednom u potpunosti slaže sa Misesom koji izričito navodi da problem ekonomske kalkulacije zahtijeva od diktatora u najmanju ruku da odluči koji su njegovi ciljevi i njihov relativni značaj na vrijednosnoj skali.⁵² Pretpostavimo ukoliko bi ovo bio slučaj, ekonomska kalkulacija postaje nemoguća jer bi diktator bio bez uputa koje bi mu ukazale da li bi trebao donijeti određene odluke i da li propušta moguće ciljeve od veće vrijednosti.⁵³

kojim se vrši *ustroj svakog detalja*. Dr. Dobb sada smatra ove stavove zastarjelim.” Vidi F.A. Hayek, “The Present State of the Debate,” u *Collectivist Economic Planning*, str. 215.

52 Ludwig von Mises, *Human Action*, str. 696.

53 Po vlastitim riječima Hayekovim: “Diktator koji bi lično prilagođavao različite potrebe članova društva prema svojim viđenjima njihovih zasluga, pošteđio bi sebe nevolje iznalaženja šta ljudi doista preferiraju i zaobišao bi *nemoguću zadatak kombiniranja individualne skale u dogovorenu zajedničku skalu što izražava generalne ideje pravde*. Ali ukoliko bi on htio da slijedi ovu normu s bilo kojim stupnjem racionalnosti ili konzistentnosti, ukoliko bi želio da ozbilji ono što smatra ciljevima zajednice, onda bi morao riješiti sve probleme koje smo već raspravljali.” Vidi Hayek, “The Present State of the Debate”, u *Collectivist Economic Planning*, str. 216-217. Tako uzgred vidimo ovdje da se još 1935. godine Hayek nadavao kao da je načinio uvodno spominjanje “Arrowove teoreme nemogućnosti” kada je pisao o nemogućem zadatku kombiniranja individualnih skala vrijednosti sa zajedničkim skalama koje bi izrazile generalne ideale pravde, skale u pogledu kojih bi se svi složili. Ipak, sigurno je da Hayek nije pripisao ovu nemogućnost razlozima čiste logike unutar jednog statičnog konteksta u kojem se smatra da je sva neophodna informacija već data i podvrgnuta predodređenim uvjetima (kao u Arrowovom teoremu), on je to prije pripisao jednom daleko općenitijem i dubljem slučaju: individualne preference ne mogu biti formirane i prenošene u nekom nepoduzetničkom kontekstu (i to – taj esencijalni problem kojeg postavlja disperzna, subjektivna i neartikulabilna informacija – prebiva u srcu austrijske

Bilo da je ekonomska kalkulacija moguća jer bi diktator odlučio unaprijed svoje ciljeve i rangirao ih po važnosti, ili bismo umjetno tvrdili da uopće problema ekonomske kalkulacije nema jer ni jedan cilj od istinske važnosti nije sproveden, očito raspodjela resursa Dobbovog modela bi bila čisto proizvoljna i neefikasnost bi bila takve veličine da model ne bi bio ništa više od, da koristimo Misesove riječi, destrukcionizma, tj. totalno uništenje civilizacije i smanjenje čovječanstva u stanje gotovo nezamislivog ropstva i terora.⁵⁴

kritike socijalističke ekonomske kalkulacije). Stoga postoji sljedeća alternativa: prvo, socijalistički diktator može konstantno nametati svoje arbitrarne želje na društvo, bez popuštanja bilo kakvim unaprijed uspostavljenim ciljevima (kao u proizvoljnom, anarhijskom destrukcionizmu Dobbovog “klasičnog modela”); drugo, diktator bi mogao najprije uspostaviti svoju vlastitu vrijednosnu skalu sa njoj odgovarajućom hijerarhijom (racionalna ekonomska kalkulacija bila bi nemoguća za samoga diktatora); treće, diktator bi mogao pokušati otkriti generalne ciljeve koje slijedi građanstvo, u skladu sa skalom koju prihvataju svi (a ovo je teoretski nemoguće, s obzirom na disperznu prirodu znanja, i s obzirom na striktno subjektivni i poduzetnički način njegova generiranja, a sama Arrowova teorema nemogućnosti bi se primjenjivala u statičnim uvjetima); ili četvrto, diktator bi mogao uspostaviti javno vlasništvo nad sredstvima proizvodnje, i, sve dok je to moguće, ohrabriti ekonomske agente da donose svoje odluke na decentraliziran način (ovo bi bilo rješenje “tržišnih socijalista”, što je, također, teoretski nemoguće, jer praktična informacija nužna za racionalnu ekonomsku kalkulaciju ne bi bila generirana, jer poduzetništvo ne bi bilo posve slobodno, a profit ne bi mogao djelovati kao poticaj, kako to čini u kapitalističkom sistemu).

54 Mises motri *destrukcionizam* kao suštinu socijalizma: “Socijalizam nije pionir jednog boljeg i ljepšeg svijeta, nego upropastitelj onoga što je hiljadama godina civilizacija stvarala. On ne gradi; on uništava. Jer je destrukcija suština socijalizma.” (Ludwig von Mises, *Socialism*, str. 44.) Stoga, svaki pokušaj sistematske institucionalne koercije nad slobodnom poduzetničkom interakcijom je istinski atak protiv čovječnosti, s obzirom na zastrašujuće konsekvence koje su bez razlike povrle iz takovrsnih društvenih eksperimenata na duže staze. Zacijelo, sve velike ljudske tragedije u posljednjem stoljeću, koje nisu bile prouzročene prirodnim pojavama (čak mnoge i od potonjih, u mjeri u kojoj su njihovi učinci mogli biti ublaženi na neki drugi način) povrle su izravno ili neizravno iz počesto dobronamjerne želje da se realizira socijalistička utopija. Očigledno postoje signifikantne *razlike u stupnju* s obzirom na intenzitet kojim bi takav ideal mogao biti slijeđen, ali nikada ne smijemo zaboraviti da razlike između, naprimjer, genocida počinjenog od strane Sovjetske države, nacionalnog socijalizma, komunizma u Kini, ili Pol Pota protiv njegovog naroda, i destruktivne posljedice (koje vode u konstantan koflikt, društveno nasilje, i moralni razvrat) što je odlika “demokratskog socijalizma”, paradoksalno nazvanog “država blagostanja”, iako

Tačno je da sa striktnog ekonomskog gledišta⁵⁵ neko ne može suditi određivanje pojedinca koga se troškovi socijalističkog sistema ne tiču dokle god se socijalizam postiže, i zapravo kao što smo vidjeli na kraju njegovog članka iz 1920. godine Mises tvrdi da u ovom slučaju njegov argument protiv socijalističke ekonomske kalkulacije neće biti uzet u obzir.

Ipak, pitamo se koliko sljedbenika socijalističkog ideala u osnovi ili političkom nivou bi bili spremni podržati ovo kada bi bili upoznati sa stvarnim implikacijama.⁵⁶ Moramo se također zapitati prilično zamašne, jesu samo razlike u stupnju, ali ne i u vrsti. Jer intelektualna zabluda i destrukcionizam, koji prebiva u samom srcu “zbijskog” socijalizma, kao i one koje tvore suštinu “demokratskog” ili “intervencionističkog” socijalizma u osnovi su iste. Vidi naš članak koji se odnosi na ovu temu naslovljen kao “El Fracaso del Estado ‘Social,’” *ABC* (Madrid), 8. 4. 1991, str. 102-103.

55 Osim toga, Dobb kazuje: “Prednost planirane ekonomije *per se* sastoji se od uklanjanja neizvjesnosti prirodnih jednom tržištu sa difuznim i autonomnim odlukama, ili se sastoji naprosto ni iz čega.” Vidi Maurice H. Dobb, “Review of Brutzkus and Hayek,” *Economic Journal*, br. 45 (1935): str. 535. Ovaj Dobbov iskaz savršeno se slaže sa njegovim diktatorskim modelom socijalizma, u kojem on pokušava da izbjegne problem ekonomske kalkulacije *preko* prostog, prisilnog nametanja arbitrarnih želja diktatora. Zacijelo, kao što smo mogli vidjeti u poglavlju br. 2, jedna od suštinskih odlika ljudskog djelovanja je kreativna priroda njegovih ishoda, i stoga je budućnost uvijek nesigurna i otvorena za kreativnu imaginaciju poduzetnika. Stoga jedini način lišavanja neizvjesnosti budućnosti jeste prisilno uništavanje mogućnosti ljudi da slobodno djeluju. “Prednost” koju Dobb povezuje sa centralnim planiranjem zasnovana je na “eliminiranju” neizvjesnosti potiskivanjem slobodnog ljudskog djelovanja, a time i smrzavanjem budućnosti. To je slučaj “liječanja” tobožnje bolesti ubistvom pacijenta. Začudno, Dobbov pristup neizvjesnosti veoma je sličan onome neoklasičnih ekonomista ekvilibriuma, koji ga smatraju jednim dosadnim “defektom” tržišta zato što se lahko ne uklapa u njihove “modele”. Naprimjer, Kenneth J. Arrow izjavljuje: “Ima jedan posebni *nedostatak* cjenovnog sistema koji bih želio da istaknem. Time mislim na prisutnost neizvjesnosti.” (Vidi *The Limits of Organization* [New York, 1974], str. 33.)

56 Prisjetimo se da je Oskar Lange, u svojoj *On the Economic Theory of Socialism*, također spomenuo mogućnost eliminiranja “slobodnog” tržišta za konzumna dobra i usluge, i ustvrdio da bi pod takvim uslovima njegov sistem isprobavanja i pogreške i parametrijskih cijena još uvijek perfektno funkcionirao, pod uslovom da parametrijske cijene ne budu primijenjene samo na produkcijska dobra i faktore, već i na konzumna dobra i usluge. U ovom slučaju, planirajući organi bi također modificirali cijene kad god bi se viškovi ili manjkovi javili u odsustvu racionaliziranja. (Jasno, ovaj sistem ne bi dopustio ekonomsku kalkulaciju, zbog

dokle socijalistički model može održati upotrebu sile u svakoj konkretnoj historijskoj fazi i kakve su šanse držanja određene države ili geografskog područja izoliranim od ostatka svijeta kako ljudi ne bi shvatili šta propuštaju slijepim slijedenjem i dopuštanjem da ih njihova vlada zavara propagandom. Sva ova pitanja su od velikog interesa i važnosti, posebno u pogledu na procjene u svakom pojedinačnom historijskom događaju mogućih demokratskih ili revolucionarnih osvajanja vlasti i održanja socijalističkog režima. Ipak, ni jedno od ovih pitanja ne umanjuje niti najmanje ispravnost Misesovog i Hayekovog teorijskog izazova koji je jasno otkrio činjenice da socijalizam nužno uključuje široko rasprostranjeno siromaštvo ljudi, jer ne dozvoljava kalkulaciju u smislu ekonomske efikasnosti kao i činjenicu da u konačnici, socijalizam je nemogući sistem nesposoban za postizanje slavni krajeva s ciljem izigravanja javnosti koji se često veže uz socijalizam, barem do sada.

svih onih razloga koje smo već objasnili u našoj analizi Langeovog prijedloga.) Iako u ovome članku Lange naznačava da činjenica da on diskutira teoretsku mogućnost eliminiranja slobode potrošača ne znači da on brani elminisanje ove slobode (pošto to smatra nedemokratskim), već znamo da je pred kraj svog života on polahko i sve više naginjao ka staljinističkom rješenju, u kojem su želje konzumenata bile zanemarene skoro u cjelosti, a problem ekonomske kalkulacije je bio fiktivno sveden na koercivno nametanje plana na svim nivoima. Na njemačkom, Herbert Zassenhaus, u svome radu "Über die Ökonomische Theorie der Planwirtschaft", objavljenom u sv. 5 zbirke *Zeitschrift für Nationalökonomie 1935* (engleski prijevod, "On the Theory of Economic Planning", *International Economic Papers*, br. 6 [1956]: str. 88-107), također brani sistem socijalističke ekonomske kalkulacije temeljno zasnovan na eliminisanju slobode izbora konzumera i na matematičkoj vrsti rješenja u kojem decentralizirana konkurencija biva održana na izvjesnom nivou. Zassenhausovi radovi označeni su nedostatkom jasnoće, a posebno nedostatkom realizma, pošto u njegovom vidiku, zajednice ostaju konstantno statične.

4. U KOM SMISLU JE SOCIJALIZAM NEMOGUĆ?

U poglavlju III, pokazali smo da je socijalizam intelektualna greška jer je teoretski nemoguće podesiti društveno ponašanje posredstvom sistema institucionalne prinude protiv slobode ljudske interakcije. Drugim riječima, teza ove knjige je da bez slobode djelovanja poduzetništva, informacije neophodne za racionalnu ekonomsku kalkulaciju (donošenje odluka koje nisu proizvoljne jer je svaka informacija relevantna u svakom slučaju zasebno) nisu stvorene, niti je moguće za ekonomske agente da nauče kontrolisati svoje ponašanje u smislu potreba i okolnosti (društvena koordinacija). Ova teza se savršeno uklapa sa zapisima Ludwiga von Misesa, počevši sa njegovim člankom iz 1920. Uistinu, za Misesa "racionalno" podrazumijeva donošenje odluka na osnovu neophodnih i relevantnih informacija obuhvatajući ciljeve, sredstva i moguće troškove koji bi se mogli očekivati. Mises demonstrira da samo u konkurentnom okruženju u kojem sloboda poduzetništva i privatnog vlasništva sredstava za proizvodnju postoje ove informacije se postepeno i poduzetnički stvaraju i prenose. Stoga, u nedostatku slobodnog tržišta, privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i slobodnog poduzetništva informacije se ne stvaraju i totalno proizvoljne odluke su donesene (bilo na centralizovanoj ili necentralizovanoj osnovi). Upravo na ovaj način bismo trebali tumačiti Misesove riječi: "Čim jedna strana odustane od koncepcije slobodno osnovane monetarne cijene za robu višeg reda, racionalna produkcija postaje potpuno nemoguća. Svaki korak koji nas udaljava od privatnog posjedovanja sredstava za proizvodnju i od upotrebe novca nas također udaljava od racionalne ekonomije."⁵⁷ Također je

⁵⁷ Ludwig von Mises, "Economic Calculation in the Socialist Commonwealth,"

napisao, iz pomenutih razloga, da “*socijalizam je ukidanje racionalne ekonomije.*”⁵⁸ Međutim, ono što Mises nikada ne tvrdi, za razliku od djelimičnih i oportunističkih tumačenja nekih od njegovih protivnika što mu nameću je to da je nemoguće da se pokuša ostvariti utopija općenito i u socijalističkom sistemu posebno kroz upotrebu sile. Upravo suprotno je istina: Mises tvrdi da teoretsko znanje da se ne može izvesti ekonomska kalkulacija u socijalističkom sistemu će jedino ostaviti utisak na one koji pogrešno vjeruju da ovaj sistem može postići stepen više efikasnosti, ekonomskog razvoja i civilizacije od kapitalističkog sistema, ali neće utjecati na one koji brane socijalizam iz zavisti ili emocionalnih, “etičkih” ili “mističnih” razloga. Uistinu, 1920. godine Mises je napisao sljedeće: “Znanje o činjenici da racionalna ekonomska aktivnost je nemoguća u socijalističkom društvu ne može se naravno koristiti kao argument za ili protiv socijalizma. Ko god je spreman za ulazak u socijalizam na

Collectivist Economic Planning, str. 104.

58 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth,” u *Collectivist Economic Planning*, str. 110. Moramo priznati da se Mises predstavlja u malo ekstremnijim terminima u njemačkom izdanju njegove knjige *Socijalizam*. Tako, na strani br. 197 drugog njemačkog izdanja, objavljenog 1932. godine, i pretisnutog 1981. (Munich: Philosophia Verlag), čitamo: “Der Kapitalismus ist die einzig denkbare und mögliche Gestalt arbeitsteilenden gesellschaftlichen Wirtschaft.” Tvrdnja da je “kapitalizam jedini zamisliv oblik društvene ekonomije” pomalo je ublažena u engleskom prijevodu, gdje je doslovni prijevod njemačkog originala prikazanog iznad, praćen frazom koju smo ovdje prikazali u italiku: “Kapitalizam je jedini zamisliv oblik društvene ekonomije *koji je prikladan za ispunjenje zahtjeva koje društvo postavlja pred svaku ekonomsku organizaciju*” (str. 194 engleskog prijevoda). Engleska formulacija je nešto preciznija u njemačkom jeziku, iako nalazimo da se njemačka verzija slaže savršeno sa onim što je Mises ranije pisao u svom članku o ekonomskoj kalkulaciji, jer za Misesa “društvena ekonomija” označava “racionalnu ekonomiju”. Na str. 117, njemačkog izdanja, pojavljuje se još jedna sentenca koja je nešto malo ublažena u engleskom izdanju. Na njemačkom čitamo: “Der Versuch, die Welt sozialistisch zu gestalten, könnte die Zivilisation zertrümmern, er wird aber nie zur Aufrichtung eines sozialistischen Gemeinwesens führen können.” Zatim na stranici br. 118, engleskog izdanja čitamo: “Nikada ne bih uspostavio *uspješnu* socijalističku zajednicu.” Pridjev “uspješnu” je nadodan. Izuzev ovih blagih varijacija koje se pojavljuju u engleskoj verziji u usporedbi sa njemačkom verzijom Misesove knjige *Socijalizam*, vjerujemo da je Misesova ideja savršeno odražena u njegovom članku iz 1920. godine i da se supstancijalno nije mijenjala u njegovim kasnijim radovima.

etičkim osnovama sa pretpostavkom da je pružanje robe nižeg reda za ljudska bića pod sistemom zajedničkog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju smanjeno, ili ko je vođen asketskim idealima za socijalizam, neće dopustiti sebi da bude pod utjecajem ovoga što smo upravo naveli... Ali onaj ko očekuje racionalnu ekonomiju od socijalizma će biti primoran preispitati svoje stavove.”⁵⁹

Hayek tvrdi, u potpunom slaganju sa Misesom, da je u smislu “moguće” da se poduzme bilo kakva akcija bez obzira koliko luda ili apsurdna bila, i s ove tačke gledišta pokušaj čak može biti da se dovede socijalistički sistem u praksu, ali to s teoretske perspektive, pitanje “nemogućnosti socijalizma” se fokusira uglavnom na to da li je socijalistički pravac djelovanja u skladu sa ciljevima koji su dizajnirani da se postignu: konkretan, društveni i ekonomski razvoj koji je koordiniran i harmoničan kao da je postignut u kapitalističkom sistemu, ili ako je moguće, i više. Ipak, ako je cilj okončati “tržišnu anarhiju” prevazilaženjem “neefikasnosti” tržišta putem prisile i centralizovanosti ekonomskog planiranja, očito je da socijalizam ne može postići ovaj cilj, i s ovim gore tvrdnjama je to dakle *nemogućnost*. Ili drugim riječima, pošto socijalistički sistem čini nemogućim racionalnu ekonomsku kalkulaciju i prilagođavanje među društvenim agentima, takav sistem ne može eventualno postići cilj prevazilaženja kapitalističkog sistema u koordinaciji i efikasnosti. Konačno, Hayek priznaje da nemogućnost postizanja ekonomske efikasnosti i generalni pad u razvoju koji neminovno idu ruku pod ruku sa nemogućnošću socijalističke ekonomske kalkulacije ne bi mogli promijeniti želje onih koji podržavaju socijalizam zbog drugih (vjerskih, etičkih, emotivnih i političkih) razloga, iako u ovom smislu ekonomske nauke pružaju korisno znanje i vrlo vrijedne usluge čak i ovoj drugoj grupi ljudi jer im pokazuje prave troškove njihovih političkih, etičkih ili ideoloških izbora i može im pomoći da ih isprave ili ojačaju ukoliko ima potrebe za tim.⁶⁰

59 Ludwig von Mises, “Economic Calculation in the Socialist Commonwealth”, *Collectivist Economic Planning*, str. 130.

60 Hayek spočitava Misesu što ponekad koristi izraz “socijalizam je nemoguć” kada ono što zaista misli jeste da je racionalna ekonomska kalkulacija nemoguća u socijalističkom sistemu. Ovaj prigovor ne smatramo posve opravdanim u svjetlu izvjesnih eksplicitnih Misesovih tvrdnji koje smo uključili u tekst. (Jedino

U svakom slučaju, nema sumnje da Misesova i Hayekova analiza nije pravi bum za kako eksperte tako i za neeksperte u ekonomiji, koji su željno i naivno podržali socijalizam sa idejom da bi on bio lijek za društvene probleme i da će dozvoliti stepen ekonomske efikasnosti i razvoja koji bi bio nečuven u kapitalizmu. Također nema sumnje da za većinu ljudi, činjenica da socijalizam uključuje široko rasprostranjeno osiromašenje i gubitak efikasnosti je snažan, i u mnogim slučajevima definitivno argument za napuštanje socijalizma kao ideala. Ipak, ne možemo zanemariti činjenicu da kao ideal, socijalizam ima važnu etičku i čak “religijsku” komponentu, i stoga moramo prići iz perspektive društvene etike. Iz tog razloga, sve više i više istraživačkih napora je uloženo za analizu da li je socijalizam etički prihvatljiv sistem ili ne, zanemarujući teorijske probleme ekonomske efikasnosti koje smo pominjali. Ustvari, sa stanovišta od bilo koje oblasti društvene etike koje su analizirane (od prirodnog prava) postoje potentni razlozi da se vjeruje da socijalistički ideal je radikalno suprotan ljudskoj prirodi (i to je neizbježno jer se socijalizam temelji na upotrebi sile i sistematske prisile protiv privatnih i osnovnih karakteristika ljudskog bića: njihovog kapaciteta da slobodno djeluju). Na osnovu ovog argumenta, socijalistički sistem ne bi samo bio teoretski nezdrav, već i etički neprihvatljiv (tj. nemoralan i nepravedan), i stoga “na duže staze” ne bi ga bilo moguće implementirati dosljedno i neupitno bi bio osuđen na neuspjeh jer se suprotstavlja ljudskoj prirodi. Iz ove perspektive, nauka i etika su jednostavno dvije strane jednog novčića

u svojoj knjizi *Socialism* Mises koristi neke izraze slične onima koje spominje Hayek, ali ukoliko se uzme u obzir njihov generalni kontekst, po pitanju njihovog značenja neće biti sumnje.) “Mnoge od ovih primjedbi bile su isprva cjepidlačenja u pogledu riječi potaknuta činjenicom da je Mises povremeno koristio pomalo neodređene izjave kako je socijalizam nemoguć, dok je, zapravo, želio reći da socijalizam čini racionalne kalkulacije nemogućim. Naravno, svaki predloženi kurs djelovanja, ukoliko taj prijedlog ima ikakvog smisla, moguć je u uskom smislu riječi, tj. može biti isproban. Jedino se može zapitati da li će on voditi očekivanim rezultatima, to jeste da li je predloženi kurs djelovanja konzistentan sa ciljevima kojim bi trebao služiti.” F. A. Hayek, “Nature and History of the Problem”, *Collectivist Economic Planning*, str. 36. Začudno, danas, kada su revolucionarne promjene u zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka dokrajčile socijalizam, generalni izraz “socijalizam je nemoguć” stekao je sveudiljno kolokvijalnu upotrebu.

i dosljedan red postoji u svijetu u kome se dolazi do zaključaka iz raznih oblasti, naučnih, historijsko-evolucijskih i etičkih gdje se teži ka zajedničkom rezultatu.⁶¹

Ako ekonomske nauke pokazuju da je racionalna ekonomska kalkulacija nemoguća u socijalističkom sistemu, i ako teorijska analiza društvene etike također pokazuje da socijalizam nije moguć jer se suprotstavlja ljudskoj prirodi, kakav se onda zaključak može donijeti iz historijsko-interpretativnog proučavanja iskustava socijalista do sada? Zadatak je da se pojasni da li se historijski događaji koji su se dogodili u socijalističkim zemljama uklapaju sa Misesovom i Hayekovom teorijskim analizom socijalizma. Prema ovoj analizi, ono što možemo očekivati od uvođenja socijalističkog sistema, u kojem ljudi nisu slobodni da se bave poduzetništvom, da im je sloboda u mjeri ograničena, rasprostranjena loša alokacija

61 Na ovu temu, moramo posebice spomenuti priloge u polju socijalne etike koje je polučio Israel M. Kirzner (*Discovery, Capitalism and Distributive Justice* [London: Basil Blackwell, 1989]) i Hans-Hermann Hoppe (*A Theory of Capitalism and Socialism* [Holland: Kluwer Academic Publishers, 1989]). Oba ova autora (na čije radove bismo trebali vjerovatno dodati i pomalo zastarjelu, iako još uvijek veoma značajnu knjigu Roberta Nozicka *Anarchy, State and Utopia* [New York: Basic Books, 1974]) otkrivaju kako socijalizam nije samo teoretski nemoguć, već i etički nedopustiv. Kirzner bazira ovaj zaključak na stimulatívnoj teoriji da svaka osoba ima prirodno pravo da ubire plodove svoje poduzetničke aktivnosti, a Hoppe je bazira na habermasovskom aksiomu da argumentacija sa drugim ljudskim bićem uvijek znači prihvatanje i implicitno prepoznavanje individualnosti "drugog jastva" i njegovih vlasničkih prava nad njegovim bićem, mislima, i postignućima. I iz ovog aksioma, Hoppe logički izvodi cjelokupnu teoriju vlasničkih prava i kapitalizma. O našoj teoriji *triju* različitih, ali komplementarnih, *razina* na kojima se može izučavati društvena stvarnost (naime, teoretska, historijsko-evolucionarna, i etička razina), vidi naš uvod u prvi svezak F. A. Hayekove knjige *Obras Completas* (Madrid: Unión Editorial, 1990), str. 23-24. Besmrtnost socijalizma može biti razumljena na različite načine, ovisno od razine na kojoj vršimo razmatranje. Drugim riječima, socijalizam je neetičan u bar tri različita smisla. Prvo, s teoretskog stajališta, socijalizam je imoralan, budući da, kao društveni sistem, on sprječava generiranje informacije koja je potrebna samom sistemu da bi postigao svoje odabrane rezultate. Drugo, s evolucijskog stajališta, nema ništa nemoralnije od socijalizma, jer potonji se sastoji od konstruktivističke utopije koja zanemaruje vrijednost tradicionalnih zakona i običaja (*mos-moris*, običaj). Treće, s etičkog stajališta, socijalizam je napad na najsuštinskije počelo ljudske prirode: čovjekovu mogućnost da djeluje slobodno i kreativno, te da ubire plodove svoje poduzetničke kreativnosti.

resursa i sredstava za proizvodnju, u smislu da će se neke linije proizvodnje proširiti znatno na štetu drugih koji pružaju robu i usluge koje bi stanovništvo možda trebalo više. Također, bio bi pretjeran fokus na određene proizvode i jedino opravdanje bi bilo strogo tehničke ili tehnološke prirode, a takvi projekti bi bili uključeni bez obzira kolike troškove iziskivali. Paradoksalno, ova nekontrolisana tendencija za realizaciju projekata za striktno “tehničke” svrhe će isključiti generalno uvođenje novijih i ekonomski povoljnijih tehnologija i metoda proizvodnje koje bi mogle biti otkrivene i isprobane u prisustvu potpune slobode da se ostvari poduzetništvo.⁶² Ukratko, proizvoljno niske kamatne stope će dovesti do pre-

62 Hoff je naglasio da svaka tendencija koja odvođi od poduzetništva prema socijalizmu daje veću prominentnost na svim društvenim razinama, i eksplicitno i implicitno, tehničkom mentalitetu karakterističnom za inženjere. Onda kada eliminiramo razmatranja poduzetničkih profita i troškova, bit će gotovo neizbježno vezati disproporcioniranu važnost “tehničkim” razmatranjima. Ovaj fenomen javlja se ne samo na nivoima različitih industrija i sektora, već i na generalnoj razini društva kao cjeline. Zacijelo, socijalistički političari i službenici neizbježno svršavaju vjerujući da su izuzetni “društveni inženjeri” sposobni da prilagode društvo po svojoj volji i da uvedu “promjene” koje su nužne kako bi se dosegnele razine ekonomskog i društvenog razvoja. Hoff zaključuje: “Proizvod koji je tehnički savršen je *ex-hipotesis* ideal za svoju svrhu s tehničke tačke gledišta: on daje užitak inženjerima i tehničkim ekspertima, a i laicima bi čak i mogao dati estetsko zadovoljstvo, ali mora se insistirati na činjenici da je proizvođenje tehnički savršenog proizvoda ekonomski iracionalno i da bi to bila ekonomska zloupotreba rada i materijala, ukoliko bi potonji mogli zadovoljiti veće potrebe ako bi se koristili u neke druge svrhe.” Hoff, *Economic Calculation in the Socialist Society*, str. 141 (posljednja rečenica u fn. 8). Paradoksalno, pokušaj uvođenja posljednjih tehnoloških inovacija u svaki sektor proizvodnje, bez nužnih razmatranja troškova, eventualno bi moglo odgoditi tehnološki razvoj društva, pošto tehnološke inovacije koje bi bile istinski unapređujuće za društvo (one koje bi bile otkrivene i uvedene poduzetnički) nisu otkrivene i ne mogu biti primijenjene na prigodnome mjestu i vremenu. S njegove strane, D. T. Armentano insistira da socijalistički planer ne može nikako znati koji je projekt ekonomičniji ili efikasniji, i stoga će njegove odluke stremiti da budu diskordinirane, kako *intra* tako i *intertemporalno*, bilo da pokuša ili ne pokuša da opravda ili “zaodjene” svoje odluke tehnološkim razmatranjima. Ukazujući na Misesov poznati primjer socijalističkog menadžera koji mora odabrati između konstruiranja električne centrale na naftu ili one na nuklearnu energiju, on zaljučuje da odluka “kada će i hoće li električna centrala biti izgrađena na jednom posebnom mjestu koristeći se nekim posebnim resursima, jest ‘arbitrarna’ a ne ekonomska odluka”, pošto informacija o cijenama i troškovima, koja bi u slobodnom poduzetnički vođen-

komjernog ulaganja u većini kapitalno intenzivnijim industrijama na štetu roba i usluga široke potrošnje. U principu, iracionalnost i društvena diskoordinacija će se proširiti na svim nivoima, a samim tim i ostale stvari koje su jednake za istu količinu truda, a socijalne podrške će rezultirati znatno nižim životnim standardima i daleko manje i niže kvalitete robe široke potrošnje i usluga u socijalističkom sistemu od istih u kapitalističkom. Drugim riječima, jednakim stvarima socijalistički sistem jedino može pristupiti kapitalističkom sistemu stvaranjem mnogo većih, ili nepotrebnih i potpuno neproporcionalnih troškova za ljude, okoliš i općenito svim proizvodnim faktorima.

Iako ovo nije mjesto za obavljanje detaljnije analize historijskih iskustava socijalističkog sistema, u ovom trenutku možemo spomenuti da se historijsko tumačenje ilustrira i slaže u potpunosti sa zaključcima ekonomske teorije socijalizma koje su Mises i Hayek razvili. Ustvari, socijalističke vlade su dokazale nesposobnost da racionalno koordiniraju ekonomske i društvene odluke održavanjem minimalnog stepena prilagođavanja i efikasnosti⁶³, zadovoljavajući želje građana za robom i uslugama široke potrošnje, poticanja ekonomskog, tehnološkog i kulturnog razvoja društva u zajednici. Zaista, distorzije i kontradikcije socijalističkog sistema zemalja bivšeg Istočnog bloka su postale tako očigledne većini stanovništva da je popularna galama za odustajanje od socijalizma i ponovno uvođenje kapitalizma bila nepodnošljiva za bivše režime koji su pali jedan za drugim. U tom smislu, pad socijalizma u zemljama Istočnog bloka se mora zaista posmatrati kao veliki naučni trijumf i ilustracija bez presedana u historiji društvenih znanosti teorijske analize socijalizma koji su pripadnici austrijske škole razvijali od 1920-tih. Ipak, sada kada smo iznijeli priznanje koje je dovelo do gore navedenih historijskih događaja na argumente Ludwiga von Misesa i Hayeka,

om tržištu bila spontano generirana, ovdje nije ni dostupna. Vidi: "Resource Allocation Problems under Socialism," u *Theory of Economic Systems: Capitalism, Socialism, Corporation*, ed. William P. Snavely (Columbus, Ohio: Merrill, 1969), str. 133-134.

63 Logički, ne mislimo "efikasnost" u paretianskom smislu maksimiziranja, već kao atribut poduzetničke koordinacije sa kreativnim sredinama u kojima je prisutna nesigurnost.

i zadovoljstvo koje su pružili pored drugih ekonomista, moramo dodati da austrijska teorijska analiza je *a priori* pokazala da socijalizam ne može funkcionisati jer počiva na intelektualnoj grešci, i da bi socijalizam uzrokovao nužno sve vrste socijalne nepravilnosti i distorzija, te da je strašna tragedija da su milioni ljudi morali trpiti mnogo godina prešutne patnje da bi demonstrirali historijski nešto što je od početka teorijski austrijska škola najavila. Posebna odgovornost za ovu ljudsku patnju pripada ne samo većini članova same naučne zajednice koji su nemarno zanemarili pa čak i na prevaru skrivali sadržaj austrijske analize socijalizma, ali i zastarjelom i nespretnom još dominantnom pozitivizmu kome samo iskustvo bez obzira na bilo koju teoriju bi bilo u stanju otkriti mogućnost opstanka bilo kojeg društvenog sistema.⁶⁴ Uz slavne izuzetke Misesa i Hayeka, ostatak njihove škole i nekolicina drugih, skoro cijela društvena naučna zajednica je izdala čovječanstvo, kao i njihovi članovi koji nisu uspjeli ni u najmanju ruku da ispune svoje vitalne dužnosti i obavijeste građane o opasnostima koji proizilaze iz socijalističke ideologije. Dakle, neophodno je da pravimo vrlo zdravo i obrazovno priznanje naučnih odgovornosti koje ispred građanstva i u pogledu budućnosti historijske ekonomske misli smješta svaki teoretičar na svoje pravo mjesto bez obzira na slavu, ime ili popularnost koju su možda stekli u drugim vremenima i okolnostima.

Neke riječi upozorenja su neophodne u vezi sa našim komentarima historijskog tumačenja socijalističkih iskustava. To je zato što za razliku od mnogih “pozitivističkih” teoretičara mi ne pretpostavljamo ili ne vjerujemo da su samo empirijski dokazi dovoljni da potvrde ili opovrgnu naučne teorije u oblasti ekonomije. Namjerno smo tvrdili da historijska studija “ilustrira” i “slaže” se sa

64 Naprimjer, ovaj nezgrapni “pozitivistički scientizam” jednak je opsesiji i okupira američki obrazovni sistem i svijet akademije općenito, a svi prilozi *čikaške škole*, posebno, uključujući i one Georgea Stiglera, jednog od najistaknutijih članova te škole, koji osjeća da su obje strane u ovoj debati propustile zamijetiti “empiričke” posljedice svojih stajališta i da jedino “empirijski dokaz” može razriješiti postojeće razlike između branitelja kapitalizma i socijalizma. (*The Citizen and the State* [Chicago: University of Chicago Press, 1975], str. 1-13.) Vidi izvrsnu kritiku Stiglerove perspektive koju je objavio Norman P. Barry u svojoj “The Economics and Philosophy of Socialism,” *Il Politico* (University of Pavia) god. 49, br. 4 (1984): str. 573-592.

teorijskim zaključcima ali ne i da su “potvrdili” i “demonstrirali valjanost” tih zaključaka.⁶⁵ Zapravo, iako nećemo reproducirati ovdje analizu logičkih nedostataka “pozitivističke metodologije”,⁶⁶ jasno je da su iskustva u društvenom svijetu uvijek historijska, to jest da su uvijek povezana sa vrlo složenim događajima u kojima bezbroj “varijabli” rade i ne mogu biti pod neposrednim nadzorom, ali se samo tumače u svjetlu prethodne teorije. Također, tumačenje historijskih događaja će se razlikovati ovisno o teoriji pa postaje ključno da se uspostave ranije prema metodološkim postupcima, osim

65 Vidjeti: Fritz Machlup “Testing versus Illustrating”, u *The Economics of Information and Human Capital*, sv. 3, *Knowledge: Its Creation, Distribution and Economic Significance*, str. 231-232.

66 Sumarij kritičke analize pozitivističke metodologije i najrelevantnijih spisa pojavljuje se u članku “Método y Crisis en la Ciencia Económica”, *Hacienda Pública Española*, br. 74 (1982): str. 33-48, pretisnuto u prvom svesku naše knjige *Lecturas de Economía Política* (Madrid: Unión Editorial, 1986), str. 11-33. Metodološke ideje austrijske škole postajale su sve finije izbrušenim kako je debata o ekonomskoj kalkulaciji više odmicala, i kompletna formulacija kritike pozitivističke metodologije može se smatrati jednim od najvrijednijih nus-produkata ove debate, upravo iz istih razloga iz kojih je i socijalizam intelektualna zabluda (nemogućnost stjecanja nužne praktične informacije na jedan centraliziran način), u ekonomiji nije moguće izravno promatrati empirijske događaje, niti empirijski verifikovati bilo koju teoriju, niti, ukratko, napraviti specifična predviđanja, s obzirom na vrijeme i mjesto, u pogledu budućih događaja. To je zato što predmet istraživanja u ekonomiji sadržava ideje i znanje koje ljudska bića imaju i stvaraju u pogledu onoga što čine, a ova informacija koja je u konstantnom toku, visoko je kompleksna, i nju ni neki naučnik (a ni centralni biro) ne može izmjeriti, razmotriti niti zaprimiti. Ukoliko bi bilo moguće izmjeriti društvene događaje i empirijski potvrditi ekonomske teorije, socijalizam bi bio moguć, i *vice versa*: socijalizam je nemoguć iz istih onih razloga iz kojih je i pozitivistička metodologija neprimjenjiva. Dakle, s obzirom na njihovu “duhovnu” prirodu, “događaji” društvene zbilje mogu biti interpretirani jedino historijski, što uvijek zahtijeva prethodno uspostavljenu teoriju. O ovoj fascinantnoj stvari, vidi trideset i tri bibliografske reference koje prate naš članak “Método,” citiran iznad, a posebice Misesovu knjigu *Theory and History* (Yale: Yale University Press, 1957), i Hayekove članke “The Facts of the Social Sciences,” u *Individualism and Economic Order*, str. 57-76, i *The Counter-Revolution of Science* (Glencoe, Illinois: Free Press, 1952), odličan pretisak ovih članaka pojavio se 1979. godine u izdanju Liberty Press iz Indianapolisa. Olakšavajuće uravnoteženo objašnjenje austrijske metodološke paradigme vidi u Bruce Caldwell, *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century* (London: George Allen and Unwin, 1982), posebice str. 117-138.

onih pozitivističkih, teorije koje omogućavaju precizno tumačenje stvarnosti. Stoga, nesporni historijski dokazi ne postoje, a kamo li dokazi koji dokazuju ili opovrgavaju teoriju. Osim toga, čak i da je suprotno tačno, teorijska rasprava u cjelini i diskusija o socijalizmu posebno vodi do ekstremno važnih zaključaka koji da su uzeti u obzir kroz vrijeme bi izbjegli decenije i decenije neuspješnih napora, ali i brojnih sukoba svih vrsta i neopisive količine ljudske patnje. Stoga, čekati historiju da “potvrdi” da li je ekonomski sistem ostvariv ili nije je ne samo logički nepraktično, jer historija ne može opovrgnuti ili potvrditi bilo koju teoriju, a to uključuje i apsurdnost navedenih *a priori* učenja teorija razvijenih bez iskustva, a to i dalje poziva probu jednog apsurdna ili utopije sa neproporcionalnim ljudskim troškovima,⁶⁷ pod izgovorom dozvole analize odgovarajućih “eksperimentalnih rezultata”.

Navedeni komentari su neophodni jer iako u vrijeme ovog početnog pisanja (1990-1991), pad socijalističkog sistema u zemljama Istočne Evrope i trendovi u posljednjim decenijama u potpunosti potvrđuju “predviđanja” koja su se mogla zaključiti iz Misesovog i Hayekovog učenja o socijalizmu; to nije uvijek bio slučaj⁶⁸ i u određenim historijskim periodima bilo je rašireno vjerovanje u suprotno, odnosno da tok događaja u Istočnoj Evropi jasno “pobija” teoriju nemogućnosti socijalizma kao što je predstavljeno od strane

67 Mises naglašava da poduke sovjetskog iskustva nisu dostatne da bi se uspostavio bilo kakav teoretski argument u pogledu socijalizma, i zaključuje “pogreške implicirane u jednom sistemu apstraktnog rezonovanja – kakav je socijalizam – ne mogu biti razbijene drugim sredstvima osim onima apstraktnoga rezonovanja.” *Socialism*, str. 535.

68 Popularna interpretacija historijskih događaja bila je, s vremena na vrijeme, usporedno “lakša”. Takav je bio slučaj, primjerice, sa otvorenim promašajima, nesretno nazvanog, “ratnog komunizma”, promašajima koji su primorali Lenjina da usvoji “Novu političku ekonomiju” iz 1921. Historijska događanja posljednjih godina, koja su kulminirala kolapsom svih komunističkih režima u zemljama prijašnjeg Istočnog bloka, također je predložio očiglednu interpretaciju. Vjerovatno je zadatak interpretiranja historijskih događaja bio daleko kompliciraniji u drugim periodima, međutim, čak i u takvim prilikama brižna studija bez razlike potvrđuje teze o teoriji nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije. O ovome vidi, naprimjer, sekciju naslovljenu “Does Russia Refute Mises?” uljučenu u članak Davida Ramsaya Steela, “The Failure of Bolshevism and its Aftermath”, *Journal of Libertarian Studies* 5, br. 1 (1981): str. 105-106.

austrijske škole. Osim toga, povremeno je bilo pisano da su čak Hayek⁶⁹ i Robbins⁷⁰ u pogledu praktične funkcije socijalizma u So-

69 Za Hayeka, ova verzija nije ništa drugo do “skandalozno krivo predstavljanje” činjenica (vidi fn. 25, pog. 5), i to posebno jasno “krivo predstavljanje” ukoliko uzmemo u obzir da komentari koje njegovi kritičari koriste da opravdaju gore spomenuto “povlačenje” jesu, zapravo, komentari koje Hayek ne samo da je načinio u prolazu, već i iz jedne akademske učtivosti koju je uvijek pokazivao, dopuštajući svojim oponentima, barem na papiru, da izbjegnju potpuni poraz. Upravo u ovom smislu mi moramo interpretirati ne samo razmatranja koja se pojavljuju na 187. stranici knjige *Individualism and Economic Order*, već i ona na str. 238 i 242, članka “Present State of the Debate” (*Collectivist Economic Planning*), gdje čitamo: “Ali dok ovo čini neligitimnim ustvrditi da su ovi prijedlozi nemogući u jednom apsolutnom smislu, ostaje biti ništa manje tačno da ove veoma ozbiljne prepreke na putu do željenog cilja i dalje postoje i da izgleda da ne postoji način na koji bi se one mogle otkloniti...” (str. 238) “Niko ne bi želio isključiti samu mogućnost da bi se rješenje još uvijek moglo naći. Ali po našem sadašnjem stanju znanja mora ostati ozbiljna sumnja da bi se takvo rješenje moglo naći.” (str. 242) Otuda nije iznenađujuće da četrdeset godina nakon najznačajnijeg dijela debate o ekonomskoj kalkulaciji, Hayek, u svom članku iz 1982, više nije bio u stanju da pokaže svoje tipično strpljenje i učtivost prema svojim intelektualnim oponentima, koji su nastavili iznositi gruba “kriva predstavljanja” o njegovom pretpostavljenom “povlačenju” na “drugu liniju odbrane”. Osobno, Hayek je jasno prepoznao da su njegovi izrazi učtivosti i džentlmenskog ponašanja bili korišteni od strane ovih oponenta uz malo naučne iskrenosti, da on ne bi ponovio grešku rizikovanja da bude pogrešno shvaćen zbog svojih dobrih akademskih manira: “Mogao bih, vjerovatno, dodati da me je i J. A. Schumpeter, s obzirom na tu knjigu, optužio za ‘pogrešku ljubaznosti’ jer ‘teško da sam ikada pripisivao svojim oponentima bilo šta izvan intelektualne zablude.’ Ovo spominjem kao ispriku u slučaju da, sučeljavajući se istim ispraznim frazama i nakon trideset godina, ne uspijem ispoljiti isto strpljenje i suzdržavanje.” Vidi “The New Confusion about Planning”. pog. 14 u *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, str. 235.

70 Nema legitimne baze za vjerovanje da se Robbins, u bilo kojem slučaju, povukao na “drugu liniju odbrane” kada se suočio sa praktičnim dokazom. Naprotiv, ne samo da Robbins eksplicitno prepoznaje (fn. 1, str. 148 u *The Great Depression*) da njegov argument veoma blisko prati onaj kojeg je Mises razvio u njegovoj knjizi *Socialism* (čijem je engleskom prijevodu Robbins zapravo mnogo doprinio, pošto je pripremio prvi rukopis jednog od njezinih najvažnijih dijelova i onda ga uručio prijatelju, J. Kahaneu, da napravi završnu verziju), već je i skoro četrdeset godina kasnije, kada je Lord Robbins pisao svoju autobiografiju, on se eksplicitno vezao za njegovo mišljenje i prepoznao ispravnost Misesovog argumenta o nemogućnosti socijalističke ekonomske kalkulacije, izvorno formuliranog 1920. Prema riječima samoga Robbinsa: “Misesove glavne tvrdnje da

vjetskom Savezu, napustili Misesovu ekstremnu poziciju i sklonili se u “drugi red odbrane” koji se sastojao od tvrdnje da iako je socijalizam mogao “raditi” (tj, da nije bilo “nemoguće”) u praksi bi to nužno predstavljalo ozbiljne probleme neefikasnosti. Kao što već znamo, ovo tumačenja su potpuno pogrešna jer niti su se Mises niti Hayek povukli ikada u “drugu liniju odbrane”, štaviše, oni su uvijek vjerovali da događanja u Sovjetskom Savezu u potpunosti potvrđuju misesijansku teoriju socijalizma, čak i u onim historijskim periodima u kojima su propusti i nedostaci socijalističkog sistema bili duboko skrivani i manje očigledni.⁷¹

bez cjenovnog sistema neke vrste, kompleksno kolektivističko društvo ostaje bez nužnog vodiča, i da su, unutar općenitog okrilja takvog društva, pokušaji zasnivanja cjenovnih sistema, koji imaju značenje i inicijativu u jednom dinamičnom kontekstu, podložni konfliktu sa glavnom intencijom kolektivismu – ovo mi se još uvijek čini istinitim i potvrđenim cijelom historijom totalitarnih društava od trenutka kada su ona predložena.” Vidi Lionel Robbins, *Autobiography of an Economist* (London: Macmillan, 1971), str. 107. Vidi također *Political Economy, Past and Present* (New York: Columbia University Press), str. 135-150.

71 Tako značajna fluktuacija u nivou poteškoća uključenih u događaje iz iskustva se također javljaju, i čak dramatičnije u slučaju efekata intervencionizma i socijalne demokratije zapadnih zemalja i stoga u tom kontekstu, pomoć teorije je po mogućnosti bitnija od takozvanog “stvarnog socijalizma”.

5. KONAČNI ZAKLJUČCI

U svjetlu svega što je rečeno u raspravi o socijalističkoj ekonomskoj kalkulaciji, možemo zaključiti da ni jedan od socijalističkih teoretičara nije bio u stanju da na zadovoljavajući način odgovori izazovu postavljenom od strane Misesa i Hayeka. U većini slučajeva, nisu shvatili ni pravo značenje ovog izazova. Kretali su se u pravcu neoklasične-walrasovske paradigme i koristili su analitičke alate koji su uvelike otežavali njihovo razumijevanje pravih problema koji se javljaju u sistemu u kojem privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju je odsutno kao što je i sloboda za bavljenje poduzetništvom. Također, smjene prema problemima statike su ih sprječavale od opažanja stvarnih problema i to je proizvelo lažni osjećaj da su ovi problemi bili “teoretski riješeni”. Prema tome, istinski izazov koji su Mises i Hayek zadali je ostao bez odgovora, i treba da se na odgovarajući način dogovori danas kada su i socijalistički teoretičari sami sve više počeli to priznavati. Osim toga, razvijanje socijalnih, ekonomskih i političkih događaja kroz dvadeseto stoljeće su u potpunosti potvrdili teorijske priloge Misesa i Hayeka o teoriji socijalizma, iako većina ekonomista zapadnih zemalja i dalje smatraju da je rasprava zaključena i završena u ranim 1940-tim. Od tog vremena, različite linije istraživanja su sprovedene kako u “komparativnim sistemima” tako i u teoriji o “reformi socijalističkog sistema” i razvijanju planometrije. Ipak, ovo istraživanje je poremećeno bliskim totalnim ignorisanjem teoretskih problema koje su Mises i Hayek analizirali kroz raspravu, i ovo ignorisanje je uveliko doprinijelo neuspjehu ovih istraživanja.

Na austrijskoj strani, ne samo teoretičari koji su prvobitno bili uključeni u raspravu (prvenstveno Mises i Hayek) već i ogroman

broj mladih ekonomista su nastavili razvijati razne skupove teorija naučnog porijekla koje se mogu pridodati raspravi. U tom smislu, mnoštvo znanstvenih posljedica su nastale iz ove rasprave što se smatra osvježanjem za ekonomsku nauku i zato je važno analizirati različita područja ekonomije koja su već obogaćena priložima. Već smo citirali većinu ovih mladih autora u različitim dijelovima ove knjige, kada god su njihovi prilozi bili relevantni, a detaljnije studije njihovih djela ćemo ostaviti za drugi put.

Trenutna situacija koja je nesumnjivo nastala iz historijskih događaja svjedočila je nedavnom kolapsu socijalističkog režima u zemljama Istočne Evrope, što nam daje povoda da ponovno razmislimo o “tradicionalnoj” verziji rasprave, uz glavnu liniju argumenata predstavljenih u ovoj knjizi. A veoma značajnu ulogu u ovom procesu promišljanja igra ne samo veći broj zapadnih ekonomista, već i većina učenjaka koji su se smatrali glavnim teoretičarima u socijalističkim zemljama. Nadamo se da će se ovo istraživanje u oblasti historije ekonomske misli nastaviti, a široki konsenzus bi bio uskoro postignut o potrebi da se modificiraju procjene i zaključci koji su vladali do tada u vezi “rasprave socijalističke ekonomske kalkulacije”. Ukoliko bude tako, smatrat ćemo velikom čašću i izvorom zadovoljstva što smo djelomično učestvovali u okončanju onoga što je jednostavno predstavljalo jedno od pogubnih, i neopravdanih mitova ekonomske nauke.

POGOVOR

Prvobitno objavljena na španskom jeziku, knjiga *Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo* uglednog španskog ekonomiste Jesúa Huerta de Sote dugo je bila van vidokruga šire intelektualne javnosti. Objavljivanjem engleskog izdanja 2010. Godine, de Sotovo djelo je za kratko vrijeme postalo dobro poznati doprinos i nezaobilazna literatura za poklonike liberalne tržišne ekonomske misli. Objavljivanje bosanskog izdanja zahvaljujući grupi entuzijasta dat će priliku još većem krugu čitalaca da se upozna sa važnim historijskim detaljima i teorijskim argumentima koje ova knjiga stavlja na uvid.

De Soto nastupa sa pozicije austrijske ekonomske teorije i to čini na način koji ga čini dragocjenim čuvarem važne sazajno-subjektivističke crte u ovoj tradiciji. Austrijska škola ekonomije nastala je krajem 19. stoljeća, u sklopu šire neoklasične revolucije u ekonomskoj teoriji – revolucije koja je ekonomsku misao promijenila uvodeći u nju element subjektivizma. Ono što je austrijsku ekonomiju od samog početka izdvajalo od drugih škola u okviru neoklasične revolucije bilo je njeno još dosljednije insistiranje na subjektivizmu. Austrijska distinkcija nije bila sasvim vidljiva odmah, ali postat će jasna već od 1920-ih kada Ludwig von Mises i nešto kasnije Friedrich von Hayek započinju voditi debatu o mogućnosti socijalističke ekonomije sa grupom neoklasičnih ekonomista. Ova takozvana „kalkulaciona debata“ definitivno će izdvojiti austrijsku doktrinu od ostatka tadašnje i savremene ekonomske misli.

Tokom kalkulacione debate dosljedni subjektivizam austrijskih

ekonomista našao je izraz u insistiranju na saznajnom aspektu problema ekonomskog upravljanja. Neoklasični ekonomisti tvrdili su da je uspješna socijalistička planska privreda moguća jer se relevantni troškovi i cijene mogu izračunati pomoću pribavljenih podataka ubačenih u odgovarajuće sisteme jednačina, iz kojih se onda mogu dobiti sve potrebne informacije o optimalnom raspoređivanju resursa za proizvodnju različitih proizvoda. Austrijanci su insistirali da je to nemoguće uraditi zbog prirode znanja kojim se ekonomski procese služe. Znanje koje milioni nezavisnih preduzetnika i potrošača u ekonomiji koriste je lokalno, decentralizovano, raspršeno, subjektivno, partikularno, praktično, neformalno, katkad prećutno i uvijek promjenljivo. To je nešto sasvim drugačije od centralizovanog, formalnog, organizovanog naučnog znanja koje je društvenim naučnicima i državnim planerima dostupno. Znanje koje ljudi u stvarnim ekonomskim postupcima koriste je višedimenzionalno i kompleksno i ne može se, ni pomoću najsavremenijih kompjutera, nekada kao ni danas, obuhvatiti i prevesti u upotrebljive podatke. Dobrovoljne interakcije među ljudima – ono što obično zovemo tržištem – jedini su mogući mehanizam generisanja i transfera takvog znanja. Insistiranje na ovom saznajnom aspektu tržišta bio je element koji će austrijsku misao izdvojiti i na kraju potpuno izmjestiti iz neoklasične paradigme.

Knjiga Huerta de Sota upoznaje nas sa historijom kalkulacione debate ali i pojačava karakteristični austrijski argument u odbrani tržišta koji se u njoj iskristalisao. Dominantna struja klasične liberalne ekonomske misli, kako prije pojave austrijske škole tako i danas, takođe promovise tržište i želi da ograniči državnu intervenciju, ali to radi oslanjajući se primarno na tezu da kolektivizam promovise pogrešan sistem podsticaja. Prema ovom viđenju, socijalistička privreda, kao i moderna državna intervencija ili džepovi socijalizma unutar današnjih tržišnih ekonomija, ne funkcionišu jer u njima preduzetnici nisu motivisani da stvaraju a državni činovnici i nisu motivisani da rade najbolje što mogu. Tako većina tržišno nastrojenih ekonomista i pristalica klasičnog liberalizma današnjice vidi problem sa državnom intervencijom. Štaviše, dobar broj viđenijih ekspanenata onoga što se danas smatra austrijskom školom takođe gotovo isključivo barata terminologijom motiva i podsticaja

a zanemaruje originalni, subjektivističko-saznajni aspekt austrijske ekonomske misli.

Huerta de Soto ne pravi takav previd i to je ono što čini njegovu knjigu *Socijalizam*, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo posebno dragocjenom. Svjestan različitosti austrijskog učenja, de Soto za propast socijalizma ne krivi motive državnih službenika, niti zasluge za uspjeh tržišne ekonomije pripisuje isključivo profitnim podsticajima. Umjesto toga, njegova rasprava zadire u srž problema na način na koji je to učinio malo ko još od vremena Misesa i Hayeka. Institucionalni podsticaji su važni, ali korijen problema je saznajne prirode. Tržišnim interakcijama stvara se i mobilize relevantno znanje. Centralizovano državno upravljanje to ne može. I to je ključna razlika između njih.

De Sotova rasprava nije nipošto ograničena na puni socijalizam. Sve što važi za klasičnu plansku privredu važi i za današnje, suptilnije ali sve prisutnije pokušaje državnog miješanja u spontane tržišne procese koje on inače smatra samo mekšim oblicima socijalizma. Period nakon propasti istočnoevropskog komunizma bio je i period rasta administrativne države širom zapadnog svijeta i sve veće popularnosti ideje da državni eksperti opremljeni naučnim saznanjima mogu usmjeravati ekonomiju i popravljati tržišne ishode. Snažno prisustvo te ideje primjetno je širom regiona bivše Jugoslavije, gdje ljudi oprečnih političkih orijentacija izgleda da su složni u uvjerenju da je ustoličenje klase pravih ljudi, obrazovanih i nekorumpiranih stručnjaka, ključni preduslov ekonomskog napretka. Austrijska škola i Huerta de Soto tvrde drugačije. Njegov historijski pregled i teorijska kritika pred nama uče nas da je umjesto mudrog vođstva i stručnog upravljanja odozgo najvažnije ostaviti visok stepen sloboda za ekonomsku aktivnost koja će spontano generisati rast odozdo. Kada se ljudima ostavi prostora da slobodno pokušavaju, isprobavaju, uspijevaju i griješe, rezultati obično budu iznenađujuće dobri.

Dr. sc. Slaviša Tasić, vanr. prof.
Internacionalni univerzitet u Sarajevu

BIBLIOGRAFIJA

- ALCHIAN, A. A. "Corporate Management and Property Rights." U *Economic Policy and the Regulation of Corporate Securities*, str. 342. Washington, D.C.: American Enterprise Institute, 1969.
- ALCHIAN, A. A., and W. R. ALLEN. *University Economics: Elements of Inquiry*. 3rd ed. Belmont, California: Wadsworth Publishing, 1971.
- ÁLVAREZ, V. A. "El Camino hacia la Servidumbre' del Profesor Hayek." *Moneda y Crédito*, br. 13 (Juni 1945). Izdato kao 2. Poglavlje u *Libertad Económica y Responsabilidad Social*, str. 69-86. Madrid: Centro de Publicaciones del Ministerio de Trabajo y Seguridad Social, 1991.
- ALLAIS, M. "Le problème de la planification dans une économie collectiviste." *Kyklos* 1, br. 3 (1947): 254-280; 2, br. 1 (1948): 48-71.
- ANDERSON, T. L., & D. R. LEAL. *Free Market Environmentalism*. San Francisco: Pacific Research Institute for Public Policy, 1991.
- ANTONELLI, E. "Léon Walras et Carl Menger à travers leur correspondance." *Économie Appliquée* 6 (April-Sept. 1953).
- AQUINAS, St. T. *Suma Teológica [Summa Theologiae]*. Vol. 4. Madrid: B.A.C., 1954.
- ARANSON, P. H. "Bruno Leoni in Retrospect." *Harvard Journal of Law & Public Policy* (Ljeto 1988).
- ARMENTANO, D. T. "Resource Allocation Problems under Socialism." In *Theory of Economic Systems: Capitalism, Socialism, Corporatism*, ed. William P. Snavely, str. 133. Columbus, Ohio: Merrill, 1969.
- ARNOLD, N. S. *Marx's Radical Critique of Capitalist Society: A Reconstruction & Critical Evaluation*. Oxford: Oxford University Press, 1990.

- ARROW, K. J. "Limited Knowledge and Economic Analysis." *American Economic Review* 64 (Mart 1974): 1-10.
- ARROW, K. J. *The Limits of Organization*. New York: Norton, 1974.
- ARROW, K. J., & L. HURWICZ. *Studies in Resource Allocation Processes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- ARRUÑADA, B. "El Coste de la Información Contable." *España Económica* (Maj 1991): 8-11.
- BAGEHOT, W. *Economic Studies*. London: Longmans Green, 1898.
- BAILEY, S. *A Defense of Joint-Stock Banks & Country Issues*. London: James Ridgeway, 1840.
- BALLESTEROS, A. *Alfonso X El Sabio*. Barcelona: Ediciones "El Albir," 1984.
- BALLOD, K. *Der Zukunftsstaat. Wirtschaftstechnisches Ideal und volkswirtschaftliche Wirklichkeit*. 4th ed. Berlin: E. Laubsche, 1927. Prvo izdanje, izdato u Štuttgartu 1919.
- BARONE, E. "Il Ministro della Produzione nello Stato Collettivista." *Giornale degli Economisti*, br. 37 (Sept. 1908). Preveo na engleski F. A. Hayek, kao "The Ministry of Production in the Collectivist State." *Astr. A of Collectivist Economic Planning*, ed. F. A. Hayek, 245-290. Clifton: Augustus M. Kelley, 1975.
- BARROW, J. D., & F. J. TIPLER. *The Anthropropic Cosmological Principle*. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- BARRY, N. P. "The Economics and Philosophy of Socialism." *Il Politico*, year 49, br. 4 (1984): 573-592.
- BARRY, N. P. *The Invisible Hand in Economics and Politics. A Study in the Two Conflicting Explanations of Society: End-States & Processes*. London: Institute of Economic Affairs, 1988.
- BAUER, O. *Der Weg Zum Sozialismus*. Vienna: Ignaz Brad, 1919.
- BENNETT, J. *The Economic Theory of Central Planning*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.
- BERGSON, A. "Socialist Economics." In *A Survey of Contemporary Economics*, ed. Howard S. Ellis. Homewood, Illinois: Richard D. Irwin, 1948.
- BERGSON, H. *Oeuvres*. Paris: Presses Universitaires de France, 1959.

- BERGUM, D. F. "Economic Planning and the Science of Economics." *American Economic Review* (Juni 1941).
- BERNHOLZ, P. "Information, Motivation, and the Problem of Rational Economic Calculations in Socialism." U *Socialism: Institutional, Philosophical & Economic Issues*, ed. Svetozar Pejovich. Dordrecht, Holl&: Kluwer Academic Publishers, 1987.
- BLAUG, M. *Economics Through the Looking Glass*. London: Institute of Economic Affairs, 1988.
- BLAUG, M. "Comment on O'Brien's 'Lionel Robbins & the Austrian Connection.'" U *Carl Menger and His Legacy U Economics*, ed. Bruce J. Caldwell. Godišnji dodatak 22. izdanju, *History of Political Economy*. Durham: Duke University Press, 1990.
- BLAUG, M. "Book Review." *Economic Journal* 103, br. 421 (November 1993): 1570.
- BLAUG, M., & N. MARCHI. *Appraising Economic Theories*. Aldershot, Engl&: Edward Elgar, 1991.
- BLOCK, W., & I. HEXHAM. *Religion, Economics and Social Thoughts*. Vancouver: Fraser Institute, 1989.
- BOETTKE, P.J. "Evolution & Economics: Austrians as Institutionalists." *Research U the History of Economic Thought and Methodology*, br. 6 (1988).
- BOETTKE, P. J. *The Political Economy of Soviet Socialism: The Formative Years 1918-1928*. Dordrecht, Holl&: Kluwer Academic Publishers, 1990.
- BÖHM-BAWERK, E. VON. "The Exploitation Theory." Pogl. 12 u *History & Critique of Interest Theories*. Vol. 1 of *Capital & Interest*, 241-321. South Holl&, Illinois: Libertarian Press, 1959. Ovo je engleski prijevod djela *Geschichte und Kritik der Kapitalzins-Theorien* (1884, 1900, 1914, & 1921). Vol. 1 of *Kapital und Kapitalzins*.
- BÖHM-BAWERK, E. VON. *Capital & Interest*. Vol. 2, *The Positive Theory of Capital*. South Holl&, Illinois: Libertarian Press, 1959.
- BÖHM-BAWERK, E. VON. "Zum Abschluss des Marxchen Systems." U *Staatswissenschaftliche Arbeiten-Festgaben für Karl Knies zur Fünfundsiebzigsten Wiederkehr*, 85-205. Berlin: Haering, 1896. Prijevod na engleski glasi "Unresolved Contradiction U the Marxian Economic System." Pogl. 4 u *Shorter Classics of Eugen von Böhm-Bawerk*. South Holl&: Libertarian Press, 1962.

- BÖHM-BAWERK, E. VON. "Macht oder Ökonomisches Gesetz?" *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung* (Vienna) 23 (Decembar 1914): 205-271. Prevedeno na engleski 1931. od J. R. Mez i izdato pod naslovom "Control or Economic Law?" U *Shorter Classics of Eugen von Böhm-Bawerk*. Vol. 1. South Holl&, Illinois: Libertarian Press, 1962.
- BORRELL, J. *La República de Taxonia*. Madrid: Ediciones Pirámide, 1992.
- BRADLEY, R. "Market Socialism: A Subjectivist Evaluation." *The Journal of Libertarian Studies* 5, br. 1 (Zima 1981): 23-39.
- BRUS, W. "Observaciones sobre los problemas de contabilidad marginal en la economía socialista." U *Problemas de Economía Política del Socialismo*, ed. Oskar Lange, 175-194. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1974. Knjiga je prevedena na engleski, *Problems of Political Economy of Socialism*. New Delhi: People's Publishing House, 1962.
- BRUS, W., & K. LASKI. *From Marx to the Market: Socialism U Search of an Economic System*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- BRUTZKUS, B. *Economic Planning U Soviet Russia*. London: Routledge, 1935. Postoji i novije izdanje (Westport, Connecticut: Hyperion Press, 1982). Prijevod na engleski djela *Die Lehren des Marxismus im Lichte der Russischen Revolution*. Berlin: H. Sack, 1928.
- BUCHANAN, J. M. *Cost and Choice*. Chicago: Marckham Publishing, 1969.
- BUCHANAN, J. M. "The Public Choice Perspective." Pogl. 3 u *Liberty, Market & State*. Sussex: Harvester Press, 1986.
- BUCHANAN, J. M., & G. F. THIRLBY, eds. *L.S.E. Essays on Cost*. New York: New York University Press, 1981.
- BUKHARIN, N. I., & E. PREOBRAZHENSKY. *The ABC of Communism: A Popular Explanation of the Program of the Communist Party of Russia*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1966.
- CAFFÉ, F. "Barone." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 195-196. Vol. 1. London: Macmillan, 1987.
- CALDWELL, B. *Beyond Positivism: Economic Methodology U the Twentieth Century*. London: Allen & Unwin, 1982.

- CALDWELL, B., ed. *Carl Menger & His Legacy U Economics*. Godišnji dodatak 22. izdanju, *History of Political Economy*. Durham & London: Duke University Press, 1990.
- CAMPOS, J. G., & A. BARELLA. *Diccionario de Refranes*. Dodatak 30 u *Boletín de la Real Academia Española*. Madrid, 1975.
- CASSEL, G. *Teoristische Sozialökonomie*. 5th ed. Leipzig, 1932. (1. izdanje, 1918.) Prevedeno na engleski od S. L. Barron pod naslovom *The Theory of Social Economy*. New York: Augustus M. Kelley, 1967.
- CAVE, M. *Computers & Economic Planning: The Soviet Experience*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.
- CELA, C. J. "El Dragón de Leviatán." U "Los Intelectuales y el Poder," *ABC* (Madrid), 10 July 1990, str. 4, 5.
- CERVANTES, M. *Don Quixote*. Trans. John Ormsby. London, 1885. http://www.csd.tamu.edu/cervantes/english/ctxt/DQ_Ormsby/part1_DQ_Ormsby.html. (3 decembar 2003).
- CICERO, M. T. *De Re Publica*. Cambridge, Massachusetts: The Loeb Classical Library, 1961.
- COASE, R. H. "The Nature of the Firm." U *The Firm, the Market and the Law*, 33-55. Chicago: University of Chicago Press, 1988. Preuzeto iz *Economica*, br. 4 (Novembar 1937).
- COLLARD, D. "Henry Douglas Dickinson." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 836. Vol. 1. London: Macmillan, 1987.
- CROZIER, B., & A. SELDON. *Socialism Explained*. London: The Sherwood Press, 1984.
- CHALOUPEK, G. K. "The Austrian Debate on Economic Calculation in a Socialist Economy." *History of Political Economy* 22, br. 4 (Zima 1990): 659-675.
- CHAREMZA, W., & M. GRONICKI. *Plans & Disequilibria U Centrally Planned Economies*. Amsterdam: North Holland, 1988.
- DEMBINSKI, P. H. *The Logic of the Planned Economy: The Seeds of the Collapse*. Oxford: Clarendon Press, 1991.
- DI LORENZO, T. J. "Competition & Political Entrepreneurship; Austrian Insights into Public Choice Theory." U *The Review of Austrian Economics*, ed. Murray N. Rothbard & Walter Block, 59-71. Vol. 2. Lexington: Lexington Books, 1988.

- DICKINSON, H. D. "Price Formation in a Socialist Economy." *Economic Journal*, br. 43 (1933): 237-250.
- DICKINSON, H. D. *Economics of Socialism*. Oxford: Oxford University Press, 1939.
- DOBB, M. H. "Economic Theory and the Problems of a Socialist Economy." *Economic Journal*, br. 43 (1933): 588-598.
- DOBB, M. H. "Economic Theory and Socialist Economy: A Reply." *Review of Economic Studies*, br. 2 (1935): 144-151.
- DOBB, M. H. "Review of Brutzkus and Hayek." *Economic Journal*, br. 45 (1935).
- DOBB, M. H. "Economic Law in the Socialist Economy." U *Political Economy & Capitalism: Some Essays U Economic Tradition*. London: Routledge & Kegan Paul, 1937.
- DOBB, M. H. *On Economic Theory & Socialism: Collected Papers*. London: Routledge & Kegan Paul, 1955.
- DOLAN, E. G., ed. *The Foundations of Modern Austrian Economics*. Kansas City: Sheed & Ward, 1976.
- DURBIN, E. *The Fabians, Mr. Keynes and the Economics of Democratic Socialism*. New York: Routledge & Kegan Paul, 1984.
- DURBIN, E. *New Jerusalems: The Labour Party & the Economics of Democratic Socialism*. London: Routledge & Kegan Paul, 1985.
- DURBIN, E. F. M. *Purchasing Power and Trade Depression*. London: Chapman & Hall, 1933.
- DURBIN, E. F. M. "Economic Calculus in a Planned Economy." *Economic Journal* (December 1936). Štampano u *Problems of Economic Planning*, 140-155. London: Routledge & Kegan Paul, 1968.
- DURBIN, E. F. M. "A Note on Mr. Lerner's 'Dynamical' Propositions." *Economic Journal*, br. 47 (Sept. 1937): 577-581.
- EATWELL, J., M. MILGATE, & P. NEWMAN. *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*. 4 vols. London: Macmillan Press, 1987.
- ELLIOT, J. H. *El Conde-Duque de Olivares*. Barcelona: Crítica, 1990. *The Count-Duke of Olivares, The Statesman in an Age of Decline*. New Haven, CT: Yale University Press, 1986.

- ELLMAN, M. "Changing Views on Central Economic Planning 1958/1983." *The ACES Bulletin*, br. 25 (1983): 11-29.
- ELLMAN, M. "Economic Calculation in Socialist Economies." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 31. Vol. 2. London: Macmillan, 1987.
- ELLMAN, M. *Socialist Planning*. 2nd ed. Cambridge University Press, 1989.
- ENDRES, A. M. "Menger, Wieser, Böhm-Bawerk and the Analysis of Economic Behaviour." *History of Political Economy* 23, br. 2 (Ljeto 1991): 279-299.
- ENGELS, F. *Anti-Dühring: Herr Eugen Dühring's Revolution U Science*. Prev. Emile Burns. Moskva: Progress Publishers, 1947. <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/ch26.htm>. (28 septembar 2004).
- EXTAIN, A., ed. *Comparison of Economic Systems: Theoretical & Methodological Approaches*. Berkeley: University of California Press, 1971.
- FELIPE, L. *Obras Completas*. Buenos Aires: Losada, 1963.
- FERGUSON, A. *An Essay on the History of Civil Society*. London: T. Caddel in the Strand and Edinburgh: A. Kincaid, W. Creech, & J. Beel, 1767.
- FEUCHT, M. *Theorie des Konkurrenzsozialismus*. Stuttgart: G. Fischer, 1983.
- FRIEDMAN, D. *The Machinery of Freedom*. 2nd ed. Illinois: Open Court, 1989.
- FRIEDMAN, M. "Lerner on the Economics of Control." *Journal of Political Economy* (October 1947): 405-416.
- FRIEDMAN, M. *Market or Plan?* London: Centre for Research into Communist Economies, 1984.
- FURUBOTN, E. & S. PEJOVICH. "Property Rights, Economic Decentralization & the Evolution of the Yugoslav Firm." *Journal of Law & Economics*, br. 16 (1973): 275-302.
- GARELLO, J. "Cultural Protectionism." *Mont Pèlerin Regional Meeting* (Paris, 1984).

- GARCÍA VILLAREJO, A., & J. SALINAS SÁNCHEZ. *Manual de Hacienda Pública, General y de España*. Madrid: Tecnos, 1985.
- GARDNER, R. "L. V. Kantorovich: The Price Implications of Optimal Planning." *Journal of Political Literature* 28 (Juni 1990): 638-648.
- GILLESPIE, S. "Are Economic Statistics Overproduced?" *Public Choice* 67, br. 3 (Decembar 1990): 227-242.
- GÖDEL, K. "Über formal unentscheidbare Sätze der 'Principia Mathematica' und verwandter Systeme I." *Monatshefte für Mathematik und Physik*, br. 38, str. 173-198. Objavljeno na engleskom u *Collected Works*, Kurt Gödel. Oxford: Oxford University Press, 1986.
- GOSEN, H. H. *Entwicklung der Gesetze des Menschlichen Verkehrs und der daraus fließenden Regeln für menschliches Handeln*. Braunschweig: Friedrich Vieweg & Sohn, 1854. Prevedeno na engleski od Rudolph C. Blitz, *The Laws of Human Relations and the Rules of Human Action Derived Therefrom*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1983.
- GOULD, J. P., & C. E. FERGUSON. *Microeconomic Theory*. 5th ed. Illinois: Richard D. Irwin, 1980. Spanish translation by Eduardo L. Suárez, *Teoría Microeconómica*. Mexico: Fondo de Cultura Económica, 1983.
- LE GR&, J., & S. ESTRIN, eds. *Market Socialism*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- GRANICK, D. "Central Physical Planning Incentives and Job Rights." U *Comparative Economic Systems: Present Views*, ed. A. Zimbalist. Boston: Kluwer-Nijhoff, 1984.
- GRAY, J. *Liberalisms: Essays in Political Philosophy*. London: Routledge, 1989.
- HAHN, F. "On Market Economics." U *Thatcherism*, ed. Robert Skidelsky. London: Chatto & Windus, 1988.
- HALM, G. "Further Considerations on the Possibility of Adequate Calculation in a Socialist Community." Trans. H. E. Batson. U *Collectivist Economic Planning*, ed. F. A. Hayek. 1935, str. 131-200.
- HARDIN, G. "An Operational Analysis of Responsibility." U *Managing the Commons*, ed. Garret Hardin & John Baden. San Francisco: W. H. Freeman, 1977.

- HARDT, J. P. & others, eds. *Mathematics & Computers U Soviet Economic Planning*. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1967.
- HAYEK, F. A. "Nature and History of the Problem." U *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge, 1935.
- HAYEK, F. A. "The Present State of the Debate" (1935). U *Collectivist Economic Planning*, 201-243. Clifton: Augustus M. Kelley, 1975. Štampano kao "Socialist Calculation II: The State of the Debate (1935)." U *Individualism & Economic Order*. Chicago: Gateway Edition, 1972.
- HAYEK, F. A., ed. *Collectivist Economic Planning*. London: Routledge & Sons, 1935. Štampano Augustus M. Kelley, Clifton, 1975.
- HAYEK, F. A. "Economics & Knowledge." *Economica* 4 (1937): 33-54. Štampano u *Individualism & Economic Order*. Gateway Edition. Chicago, Henry Regnery, 1972.
- HAYEK, F. A. "Socialist Calculation III: The Competitive 'Solution.'" *Economica* 3, br. 26 (Maj 1940). Štampano u *Individualism & Economic Order*, 181-208. Gateway Edition. Chicago: Henry Regnery, 1972.
- HAYEK, F. A. "The Use of Knowledge in Society." *American Economic Review* 35, br. 4 (Septembar 1945): 519-530. Vidi i *Individualism & Economic Order*. Gateway Edition. Chicago: Henry Regnery, 1972.
- HAYEK, F. A. *The Counter-Revolution of Science*. Glencoe, New York: Free Press, 1952. Postoji i odlično izdanje od Liberty Press, Indianapolis, 1979.
- HAYEK, F. A. *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press, 1959.
- HAYEK, F. A. "The Results of Human Action but Not of Human Design." U *Studies in Philosophy, Politics and Economics*. New York: Simon & Schuster, 1969.
- HAYEK, F. A. *The Road to Serfdom*. Chicago: University of Chicago Press, 1972. (Prvo izdanje, 1944.)
- HAYEK, F. A. *Law, Legislation and Liberty*. Vol. 1, *Rules & Order*. Vol. 2, *The Mirage of Social Justice*. Vol. 3, *The Political Order of a Free People*. Chicago: University of Chicago Press, 1973, 1976, & 1979.
- HAYEK, F. A. "Competition as a Discovery Procedure." U *New Studies in Philosophy, Politics, Economics & the History of Ideas*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.

- HAYEK, F. A. *The Sensory Order*. Midway Reprint. Chicago: University of Chicago Press, 1976. (Prvo izdanje, 1952.)
- HAYEK, F. A. "Dr. Bernard Mandeville." U *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- HAYEK, F. A. "The New Confusion about Planning." U *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*. London: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- HAYEK, F. A. "Two Pages of Fiction: The Impossibility of Socialist Calculation." *Economic Affairs* (April 1982). Štampano u *The Essence of Hayek*, ed. Chiaki Nishiyama & Kurt R. Leube, 53-61. Stanford: Hoover Institution Press, 1984.
- HAYEK, F. A. "The Moral Imperative of the Market." U *The Unfinished Agenda: Essays on the Political Economy of Government Policy in Honour of Arthur Seldon*. London: Institute of Economic Affairs, 1986.
- HAYEK, F. A. *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism*. Chicago: University of Chicago Press, 1988.
- HAYEK, F. A. *The Trend of Economic Thinking: Essays on Political Economists and Economic History*. Vol. 3 od *The Collected Works of F. A. Hayek*. London: Routledge, 1991.
- HAYEK, F. A. *Socialismo y guerra*. Vol. 10 od *Obras Completas de F. A. Hayek*. Madrid: Unión Editorial, 1998.
- HEERTJE, A. "Nicolaas Gerard Pierson." *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 87. Vol. 3. London: Macmillan, 1987.
- HEILBRONER, R. "The Triumph of Capitalism." *The New Yorker* (January 23, 1989).
- HEILBRONER, R. "Analysis and Vision in the History of Modern Economic Thought." *Journal of Economic Literature* 28 (Septembar 1990): 1097-1114.
- HEIMANN, E. *Mehrwert und Gemeinwirtschaft. Kritische und Positive Beiträge zur Theorie des Sozialismus*. Berlin: Robert Engelmann, 1922.
- HILFERDING, R. "Böhm-Bawerks Marx-Kritik." U *Marx-Studien*. Vol. 1. Vienna: I. Brand, 1904.

- HOFF, T. J. B. *Okonomisk Kalkulanjon i Socialistiske Samfund*. Oslo: H. Ashekovg, 1938. Preveo na engleski M. A. Michael pod naslovom *Economic Calculation in the Socialist Society*. London: William Hodge, 1949, & Indianapolis: Liberty Press, 1981.
- HOFF, T. J. B. *Economic Calculation in the Socialist Society*. Indianapolis: Liberty Press, 1981.
- HOPPE, H. H. *A Theory of Socialism and Capitalism*. Amsterdam & London: Kluwer Academic Publishers, 1989.
- HOSELITZ, B. F. "The Early History of Entrepreneurial Theory." *Explorations in Entrepreneurial History* 3, br. 4 (April 1956).
- HUBERMAN, B. A., ed. *The Ecology of Computation*. Amsterdam: North Holland, 1988.
- HUERTA DE SOTO, J. "La Teoría Austriaca del Ciclo Económico." *Moneda y Crédito*, br. 152 (Mart 1980). Štampano u *Lecturas de Economía Política*, ed. J. Huerta de Soto, 241-256. Vol. 1. Madrid: Unión Editorial, 1986.
- HUERTA DE SOTO, J. "Derechos de Propiedad y Gestión Privada de los Recursos de la Naturaliza." *Cuadernos del Pensamiento Liberal* (Madrid: Unión Editorial), br. 2 (Mart 1986): 13-30. Štampano u *Lecturas de Economía Política*, ed. J. Huerta de Soto, 25-45. Vol. 3. Madrid: Unión Editorial, 1987.
- HUERTA DE SOTO, J., ed. *Lecturas de Economía Política*. 3 vols. Madrid: Unión Editorial, 1986-1987.
- HUERTA DE SOTO, J. "Conjectural History and Beyond." U "The Fatal Conceit" by F. A. Hayek, A Special Symposium." *Humane Studies Review* 6, br. 2 (Zima 1988-1989): 10.
- HUERTA DE SOTO, J. "Prólogo" za *Hayek: Su contribución al pensamiento político y económico de nuestro tiempo*, od Eamonn Butler, 9-15. Madrid: Unión Editorial, 1990.
- HUERTA DE SOTO, J. "La Crisis del Paradigma Walrasiabr." *El País* (Madrid), 17 Decembar 1990, p. 36.
- HUERTA DE SOTO, J. "Prólogo" to *La Fatal Arrogancia: Los Errores del Socialismo*. Vol. 1 of *Obras Completas de F. A. Hayek*, 13-27. Madrid: Unión Editorial, 1990.

- HUERTA DE SOTO, J. "El Fracaso del Estado 'Social.'" *ABC* (Madrid), 8 April 1991, str. 102-103.
- HUERTA DE SOTO, J. "F. A. Hayek: Los Fundamentos de la Economía Liberal." *Revista de Economía* (Madrid: Consejo General de Colegios de Economistas de España), br. 12 (1992): 121-125.
- HUERTA DE SOTO, J. "The Economic Analysis of Socialism." Pogl. 14 u *New Perspectives on Austrian Economics*, ed. Gerrit Meijer. London & New York: Routledge, 1995.
- HUME, D. *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Oxford University Press, 1981.
- HURWICZ, L. "Centralization and Decentralization in Economic Processes." U *Comparison of Economic Systems: Theoretical & Methodological Approaches*, ed. Alexander Extein. Berkeley: University of California Press, 1971.
- HURWICZ, L. "The Design of Mechanisms for Resource Allocation." *American Economic Review* 2, br. 63 (Maj 1973).
- HURWICZ, L. "Economic Planning and the Knowledge Problem: A Comment." *Cato Journal* 4, br. 2 (autumn 1984).
- INGRAO, B., & G. ISRAEL. *La Mano Invisible*. Roma-Bari: Laterza & Figli, 1987. Prevedeno na engleski od Ian McGilvray pod naslovom *The Invisible Hand: Economic Equilibrium in the History of Science*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 1990.
- JAFFÉ, W. *Correspondence of Léon Walras and Related Papers*. Amsterdam: North Holland, 1965.
- JASAY, A. DE *Market Socialism: A Scrutiny. This Square Circle*. Occasional Paper 84. London: Institute of Economic Affairs, 1990.
- JOHN PAUL, II. *Laborem Exercens*. 1981. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_14091981_laborem-exercens_en.html. (10 Decembar 2003).
- JOHN PAUL, II. *Centesimus Annus*. 1991. <http://www.newadvent.org/docs/jp02ca.htm>. (6 Maj 2004).
- KASER, M. C. "Strumilin." *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 534. Vol. 4. London: Macmillan, 1987.
- KAUDER, E. "Intellectual and Political Roots of the Older Austrian School." *Zeitschrift für Nationalökonomie*, br. 17, str. 441-425.

- Štampano u *Austrian Economics*, ed. Stephen Littlechild. Vermont: Edward Elgar, 1990.
- KAUTSKY, K. *The Social Revolution & On the Morrow of the Social Revolution*. London: Twentieth Century Press, 1907.
- KAUTSKY, K. *Die Proletarische Revolution und ihr Programm*. Dietz Nachfolger, 1922.
- KEYNES, J. M. *Two Memoirs*. London: Rupert Hart-Davies, 1949.
- KEIZER, W. "Two Forgotten Articles by Ludwig von Mises On the Rationality of Socialist Economic Calculation." *The Review of Austrian Economics* (Massachusetts: Lexington Books) 1, br. 1 (1987): 109-122.
- KEIZER, W. "Recent Reinterpretations of the Socialist Calculation Debate." U *Austrian Economics: Roots & Ramifications Reconsidered*, ed. J. J. Krabbe, A. Wentjes, & H. Visser. Bradford: MCB University Press, 1989.
- KEIZER, W. "The Property Rights Basis of von Mises' Critique of Socialism." Manuskript pred štampanjem. Prezentovano na First European Conference on Austrian Economics, Maastricht, 9-10 April 1992.
- KIRZNER, I. M. *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press, 1973.
- KIRZNER, I. M. *Perception, Opportunity and Profit*. Chicago: University of Chicago Press, 1979.
- KIRZNER, I. M. "Prices, the Communication of Knowledge and the Discovery Process." U *The Political Economy of Freedom: Essays U Honor of F. A. Hayek*. Munich: Philosophia Verlag, 1984.
- KIRZNER, I. M. *Discovery and the Capitalist Process*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- KIRZNER, I. M. "Austrian School of Economics." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 145-151. Vol. 1. London: Macmillan, 1987.
- KIRZNER, I. M. "The Economic Calculation Debate: Lessons for the Austrians." U *The Review of Austrian Economics*, 1-18. Vol. 2. Massachusetts: Lexington Books, 1988.
- KIRZNER, I. M. *Discovery, Capitalism and Distributive Justice*. Oxford: Basil Blackwell, 1989.

- KIRZNER, I. M. *The Meaning of Market Process: Essays U the Development of Modern Austrian Economics*. London: Routledge, 1991.
- KNAACK, R. "Comparative Economics: Lessons from Socialist Planning." U *Comparative Economic Systems: Present Views*, ed. A. Zimbalist. Boston: Kluwer-Nijhoff, 1984.
- KORNAI, J. *Antiequilibrium: On Economic Systems Theory and the Task of Research*. Amsterdam: North Holland, 1971.
- KORNAI, J. *Economics of Shortage*. Amsterdam: North Holland, 1980.
- KORNAI, J. *Growth, Efficiency, Shortages*. Berkeley: University of California Press, 1982.
- KORNAI, J. "The Hungarian Reform Process." *Journal of Economic Literature* 24, br. 4 (Decembar 1986).
- KORNAI, J. *Vision and Reality: Market and State*. New York: Harvester Wheatsheaf, 1990.
- KOTARBINSKI, T. *Praxiology: An Introduction to the Sciences of Efficient Action*. Warsaw: Polish Scientific Publishers, 1965.
- KOWALIK, T. "Oskar Lange's Lectures on the Economic Operation of a Socialist Society." *Contributions to Political Economy*, br. 6 (1986): 1-24.
- KOWALIK, T. "Lange-Lerner Mechanism." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 129-131. Vol. 3. London: Macmillan, 1987.
- KOWALIK, T. "Oskar Ryszard Lange." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 123-129. Vol. 3. London: Macmillan, 1987.
- KRIPKE, S. *Wittgenstein. On Rules and Private Language*. Harvard: Harvard University Press, 1982.
- KUKATHAS, CH. *Hayek and Modern Liberalism*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- LACHMANN, L. M. "Methodological Individualism and the Market Economy." U *Capital, Expectations and the Market Process: Essays on the Theory of the Market Economy*. Kansas City: Sheed, Andrews & McMeel, 1977.
- L&AUER, C. *Planwirtschaft und Verkehrswirtschaft*. Munich: Duncker & Humblot, 1931.
- LANGE, O., & M. BREIT. "Droga do socjalistycznej gospodarki planowej". Pogl. U *Gospodarka-polityka-taktyka-organizacja socjalizmu*. Warsaw,

1934. Štampano u *Dziela*. Vol. 1. Warsaw: Polski Wydawnictwo Economiczne, 1973.
- LANGE, O. "On the Economic Theory of Socialism: Part I." *Review of Economic Studies* 4, br. 1 (Oktobar 1936): 53-71.
- LANGE, O. "On the Economic Theory of Socialism: Part II." *Review of Economic Studies* 4, br. 2 (Februar 1937): 123-142.
- LANGE, O. "On the Economic Theory of Socialism." U *On the Economic Theory of Socialism*, ed. Benjamin M. Lippincott. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1938. Drugo izdanje, New York: McGraw Hill, 1964, str. 55-143.
- LANGE, O. "The Economic Operation of a Socialist Society: I & II." Predavanja održana 8. i 15. maja, 1942., uređeno i izdato od Tadeusz Kowalik u *Contributions to Political Economy*, br. 6 (1987): 1-24.
- LANGE, O. "Gospodarcze podstawy demokracji w Polsce". U *Ku gospodarcze planowej*. London, 1943.
- LANGE, O. "The Practice of Economic Planning and the Optimum Allocation of Resources." *Econometrica* (Juli 1949): 166.
- LANGE, O. *Zagadnienia ekonomii politycznej w swietle pracy J. Stalina "Ekonomiczne problemy socjalizmu w ZSRR"*. Warsaw, 1953.
- LANGE, O. *Political Economy*. Vol. 1, *General Problems*. London: Pergamon Press, 1963.
- LANGE, O. "The Computer and the Market" (1967). U *Socialist Economics*, ed. Alec Nove & D. M. Nuti. Middlesex: Penguin Books, 1972. Originalno štampano u *Socialism, Capitalism & Economic Growth: Essays Presented to M. Dobb*, ed. C. H. Feinstein. Cambridge University Press, 1967.
- LANGE, O. *Ensayos sobre Planificación Económica*. Barcelona: Ariel Quincenal, 1970.
- LANGE, O., ed. *Problems of Political Economy of Socialism*. New Delhi: People's Publishing House, 1962.
- LANGE, O. *Ekonomia Polityczna*. Vol. 2. Warsaw: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968.
- LANGLOIS, R. N., ed. *Economics as a Process: Essays U the New Institutional Economics*. New York: Cambridge University Press, 1986.

- LASKI, K. "Condiciones para el Equilibrio General entre Producción y Consumo." U *Problemas de Economía Política del Socialismo*, ed. Oskar Lange. Mexico: F. C. E., 1974. Na engleskom, *Problems of Political Economy of Socialism*. New Delhi: People's Publishing House, 1962.
- LAVOIE, D. "A Critique of the Standard Account of the Socialist Calculation Debate." *The Journal of Libertarian Studies: An Interdisciplinary Review* 5, br. 1 (Zima 1981): 41-87.
- LAVOIE, D. *The Market as a Procedure for Discovery and Conveyance of Inarticulate Knowledge*. Working Paper, Department of Economics, George Mason University, November 1982. Vidi i *Comparative Economic Studies* 28, br. 1 (1986): 1-19.
- LAVOIE, D. "Leontief and the Critique of Aggregative Planning." U *National Economic Planning: What is Left?* Cambridge, Massachusetts: Ballinger Publishing Company, 1985.
- LAVOIE, D. *Rivalry and Central Planning*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- LAVOIE, D. *National Economic Planning: What is Left?* Cambridge, Massachusetts: Ballinger, 1985.
- LAVOIE, D., H. BAETJER, & W. TULLOH. "High-Tech Hayekians: Some Possible Research Topics u the Economics of Computation." *Market Process* (George Mason University) 8 (spring 1990): 120-146.
- LEICHTER, O. *Die Sprengung des Kapitalismus: Die Wirtschaftspolitik der Sozialisierung*. Vienna: Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, 1923.
- LENIN, V. I. *Die nächsten Aufgaben der Sowjetmacht*. Berlin, 1918.
- LEONI, B. *Freedom and the Law*. Prošireno 3. izdanje. Indianapolis: Liberty Press, 1991. (1. izdanje 1961, 2. izdanje 1972). Spanish translation, *La Libertad y la Ley*. Madrid: Unión Editorial, 1974.
- LÉPAGE, H. "Peut-on planifier une économie de marché?" U *Demain Le Libéralisme*. Paris: Librairie Générale Française, 1980.
- LÉPAGE, H. *Planification et Économie de Marché*. Paris: Institut Économique, 1983.
- LERNER, A. P. "Economic Theory and Socialist Economy." *Review of Economic Studies*, br. 2 (Oktobar 1934).

- LERNER, A. P. "A Rejoinder." *Review of Economic Studies*, br. 2 (Februar 1935).
- LERNER, A. P. "A Note on Socialist Economics." *Review of Economic Studies*, br. 4 (Oktobar 1936).
- LERNER, A. P. "Statics and Dynamics U Socialist Economics." *Economic Journal*, br. 47 (Juni 1937).
- LERNER, A. P. "Theory and Practice of Socialist Economies." *Review of Economic Studies*, br. 6 (Oktobar 1938).
- LERNER, A. P. *The Economics of Control*. New York: Macmillan, 1944.
- LEVY, D. M. "The Bias in Centrally Planned Prices." *Public Choice* 67, br. 3 (Decembar 1990): 213-226.
- LINDAHL, E. *Studies in the Theory of Money & Capital*. New York: Augustus M. Kelley, 1970.
- LINDBECK, A. *The Political Economy of the New Left*. New York: Harper & Row, 1971. U Spanish, *La Economía Política de la Nueva Izquierda*. Madrid: Alianza Editorial, 1971.
- LIPPINCOTT, B. M., ed. *On the Economic Theory of Socialism*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1938. 2. izdanje, New York: McGraw Hill, 1964.
- LITTLECHILD, S. *Austrian Economics*. 3 vols. London & Vermont: Edward Elgar, 1990.
- LORENZ, K. *Aspects of Form*. London: L. L. Whyte, 1951.
- LUGO, J. DE. *Disputationes de Iustitia et Iure*. Lyon, 1643.
- LUTZ, V. *Central Planning for the Market Economy*. London: Longmans, 1969.
- MAARSEVEEN, J. G. *Nicolaas G. Pierson*. Rotterdam: Erasmus University, 1981.
- MACHADO, A. *Poesías Completas*. Oreste Macri Critical Edition. Madrid: Espasa Calpe, 1989.
- MACHLUP, F. "Closing Remarks." U *The Economics of Ludwig von Mises: Toward a Critical Reappraisal*, ed. Laurence S. Moss. Kansas City: Sheed & Ward, 1976.
- MACHLUP, F. *Knowledge: Its Creation, Distribution & Economic*

- Significance. Vol. 3, The Economics of Information & Human Capital. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1984.
- MACKAY, TH., ed. A Plea for Liberty: An Argument against Socialism and Socialistic Legislation. Indianapolis: Liberty Classics, 1981.
- MALINVAUD, E. "Decentralized Procedures for Planning." U *Activity Analysis U the Theory of Growth and Planning*. London: Macmillan, 1967.
- MALINVAUD, E. "A Planning Approach to the Public Good Problem." *The Swedish Journal of Economics* 73 (Mart 1971): 96-112.
- MALLOCK, W. H. *A Critical Examination of Socialism* (1908). Štampao 1990. Transaction Publishers, New Brunswick.
- MARAÑÓN, G. *Cajal: Su Tiempo y el Nuestro*. U *Obras Completas*. Vol. 7. Madrid: Espasa Calpe, 1971.
- MARAÑÓN, G. *El Greco y Toledo*. U *Obras Completas*. Vol. 7. Madrid: Espasa Calpe, 1971.
- MARCHI, N. DE, & M. BLAUG. Appraising Economic Theories: Studies U the Methodology of Research Programs. Aldershot, Engl&: Edward Elgar, 1991.
- MARCOS DE LA FUENTE, J. *El empresario y su función social*. 3. izdanje. Madrid: Fundación Cánovas del Castillo, 1983.
- MARTÍNEZ-ALIER, J. *Ecological Economics: Energy, Environment & Society*. 2. izdanje. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- MARX, K. *Capital: A Critique of Political Economy*. Vol. 1, *The Process of Capitalist Production*. New York: International Publishers, 1967. (1. izdanje 1867).
- MARX, K. Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy. New York: Random House, 1973.
- MARX, K. "The Civil War in France: Address of the General Council." U *The First International and After: Political Writings*, ed. D. Fernbach, 187-268. Vol. 3. New York: Random House, 1974.
- MARX, K. "Critique of the Gotha Programme" (1891). U *The First International and After: Political Writings*, 339-359. Vol. 3. New York: Random House, 1974. Također objavljeno u vol. 3 *Marx-Engels Selected Works*. Moscow: Progress Publishers, 1970.

- MATTE LARRAIN, E., ed. *Cristianismo, Sociedad Libre y Opción por los Pobres*. Chile: Centro de Estudios Públicos, 1988.
- MAYER, H. "Der Erkenntniswert der Funktionellen Preistheorien." U *Die Wirtschaftstheorie der Gegenwart*, 147-239b. Vol. 2. Vienna: Verlag von Julius Springer, 1932.
- MEADE, J. E. *Planning and the Price Mechanism: The Liberal Socialist Solution*. London: George Allen & Unwin, 1948.
- MEADE, J. E. *The Controlled Economy*. London: George Allen & Unwin, 1971.
- MEADE, J. E. *The Theory of Indicative Planning*. Manchester: Manchester University Press, 1990.
- MENGER, C. *Untersuchungen über die Methoden der Socialwissenschaften und der Politischen Ökonomie insbesondere*. Leipzig: Duncker & Humblot, 1883.
- MENGER, C. *Investigations into the Method of the Social Sciences with Special Reference to Economics*. New York: New York University Press, 1985. Preveo Francis J. Nock.
- MIGUÉ, J. L., & G. BÉLANGER. "Toward a General Theory of Managerial Discretion." *Public Choice*, br. 17 (1974): 27-43.
- MILL, S. *Principles of Political Economy*. Fairfield: Augustus M. Kelley, 1976.
- MILLER, D. *Market, State and Community: Theoretical Foundations of Market Socialism*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- MILLER, M. S., & K. E. DREXEL. "Market and Computation: Agoric Open Systems." U *The Ecology of Computation*, ed. B. A. Huberman. Amsterdam: North Holland, 1988.
- MISES, L. VON. *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*. Munich & Leipzig: Duncker & Humblot, 1912 & 1924. Preveo H. E. Batson, uvodnu riječ napisao Murray N. Rothbard, *The Theory of Money & Credit*. Liberty Classics. Indianapolis: Liberty Press, 1980.
- MISES, L. VON. "Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen." U *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 47 (1920): 86-121. Preveo S. Adler pod naslovom "Economic Calculation U the Socialist Commonwealth." U *Collectivist Economic Planning*, ed. F. A. Hayek. Clifton: Augustus M. Kelley, 1975.

- MISES, L. VON. *Socialism: An Economic & Sociological Analysis*. 3. izdanje. Indianapolis: Liberty Press, 1981. Preveo J. Kahane od *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus*. Jena: Gustav Fischer, 1922.
- MISES, L. VON. "Neue Beiträge zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung." U *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 51 (1924): 488-500.
- MISES, L. VON. "Neue Schriften zum Problem der sozialistischen Wirtschaftsrechnung." U *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 60 (1928): 187-190.
- MISES, L. VON. *Kritik des Interventionismus*. Jena: Gustav Fischer Verlag, 1929 & 1976. Prijevod na engleski, *A Critique of Interventionism*. New York: Arlington House Publishers, 1977.
- MISES, L. VON. "Les équations de l'économie mathématique et le problème de calcul économique en régime socialiste." *Revue de Économie Politique* (1938): 1055-1062. Ponovo objavljeno u istom jurnalnu, vol. 6, br. 97 (November-December 1987).
- MISES, L. VON. *Nationalökonomie: Theorie des Handelns und Wirtschaftens*. 2nd ed. The International Carl Menger Library. Munich: Philosophia Verlag, 1980. (1. izdanje, Geneva: Editions Union, 1940).
- MISES, L. VON. *Theory & History*. Yale: Yale University Press, 1957.
- MISES, L. VON. *Human Action: A Treatise on Economics*. 3. izdanje. Chicago: Henry Regnery Company, 1966.
- MISES, L. VON. *Bureaucracy*. New Rochelle, New York: Arlington House, 1969.
- MISES, L. VON. *Liberalism*. San Francisco: Cobden Press, 1985.
- MISES, L. VON. *Notes and Recollections*. South Holland, Illinois: Libertarian Press, 1978.
- MISES, L. VON. *Economic Calculation in the Socialist Commonwealth*. 1990. izdanje, uvodnu riječ napisali Yuri N. Maltsev & Jacek Kochanowicz, i postskriptum sa naslovom "Why a Socialist Economy is Impossible," by Joseph T. Salerbr. Alabama: Ludwig von Mises Institute, Auburn University.
- MITCHEL, W. *The Anatomy of Government Failures*. Los Angeles: International Institute of Economic Research, 1979.

- MONTESQUIEU. *Oeuvres Complètes*. Avec des notes de Dupin, Crevier, Voltaire, Mably, Servan, La Harpe, etc. Paris: Chez Firmin Didot Frères, Libraires, 1843.
- MORENO, F. "El Trabajo según Juan Pablo II." U *Cristianismo, Sociedad Libre y Opción por los Pobres*, ed. Eliodoro Matte Larrain. Santiago de Chile: Centro de Estudios Públicos, 1988.
- MOSS, L. S., ed. *The Economics of Ludwig von Mises: A Critical Reappraisal*. Kansas City: Sheed & Ward, 1976.
- MULGEN, G. "The Power of the Weak." *Marxism Today* (December 1988).
- MUSGRAVE, R. A. "National Economic Planning: The U. S. Case." *American Economic Review*, br. 67, 1. dio (Februar 1977): 50-54.
- NAISHUL, V. A. *The Supreme & Last Stage of Socialism*. London: Centre for Research into Communist Economies, 1991.
- NELSON, R. R. "Assessing Private Enterprise: An Exegesis of Tangled Doctrine." *Bell Journal of Economics* 1, br. 12 (Proljeće 1981).
- NEGISHI, T. "Tâtonnement and Recontracting." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 589-595. Vol. 4. London: Macmillan, 1987.
- NEUBERGER, E. "Liberianism, Computopia and Visible Hand: The Question of Informational Efficiency." *American Economic Review*. Papers & Proceedings (Maj 1966).
- NEURATH, O. *Durch die Kriegswirtschaft zur Naturalwirtschaft*. Munich: G. D. W. Callwey, 1919. English translation, "Through War Economy to Economy in Kind." U *Empiricism and Sociology*. Dordrecht, Holland: D. Reidel, 1973.
- NEURATH, O. *Wirtschaftsplan und Naturalrechnung von der sozialistischen Lebensordnung und vom kommenden Menschen*. Berlin: E. Laubsche, 1925.
- NISHIYAMA, CH., & K. R. LEUBE, eds. *The Essence of Hayek*. California: Hoover Institution Press, Stanford University, 1984.
- NISKANEN, W. *Bureaucracy & Representative Government*. Chicago: Adine-Atherton Press, 1971.
- NOVAK, M. *The Catholic Ethic and the Spirit of Capitalism*. New York: Free Press, 1993.

- NOVE, A. "Planned Economy." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 879-885. Vol. 3. London: Macmillan, 1987.
- NOVE, A. "Socialism." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 398-407. Vol. 4. London: Macmillan Press, 1987.
- NOVE, A. *The Economics of Feasible Socialism*. London: Allen & Unwin, 1983.
- NOVE, A. *Studies U Economics and Russia*. London: Macmillan, 1990.
- NOZICK, R. *Anarchy, State and Utopia*. New York: Basic Books, 1974.
- NOZICK, R. *The Examined Life*. New York: Simon & Schuster, 1989.
- NUTTER, G. W. "Central Economic Planning: The Visible Hand." 15. poglavlje u *Political Economy and Freedom: A Collection of Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1983.
- NUTTER, G. W. "Markets Without Property: A Grand Illusion." U *Political Economy and Freedom: A Collection of Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1983.
- OAKESHOTT, M. *Rationalism U Politics*. London: Methuen, 1962.
- OAKESHOTT, M. *On Human Conduct*. Oxford: Oxford University Press, 1975. Clarendon Paperbacks Reprint, Oxford: Clarendon Press, 1991.
- OAKESHOTT, M. *Rationalism U Politics and Other Essays*. With a foreword by Timothy Fuller. Indianapolis: Liberty Press, 1991.
- O'DRISCOLL, G. P., & M. J. RIZZO. *The Economics of Time and Ignorance*. Oxford: Basil Blackwell, 1985.
- O'DRISCOLL, G. P. "A Tribute to F. A. Hayek." *The Cato Journal* 9, br. 2 (Jesen 1989): 345-352.
- ORTEGA Y GASSET, J. *Mirabeau o el Político*. Vol. 3 of *Obras Completas*. Madrid: Revista de Occidente, 1947.
- PARETO, V. *Manuel d'Economie Politique*. Geneva: Librairie Droz, 1966. Prevela Ann S. Schwier, *Manual of Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley, 1971.
- PEJOVICH, S. "The Case of Self-Management in Yugoslavia." U *Socialism: Institutional, Philosophical and Economic Issues*, 239-249. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1987.

- PENROSE, R. *The Emperor's New Mind: Concerning Computers, Minds and the Laws of Physics*. Oxford: Oxford University Press, 1989.
- PIERSON, N. G. "The Problem of Value in the Socialist Community." U *Collectivist Economic Planning*, preveo G. Gardiner od "Het waardeprobleem U een socialistische Maatschappij." U *De Economist*. Vol. 1. 1902.
- PIERSON, N. G. *Principles of Economics*, trans. A. Wotzel. Vol. 2. London: Macmillan, 1912.
- POHLE, L., & G. HALM. *Kapitalismus und Sozialismus*. 4. izdanje. Berlin, 1931.
- POLANYI, K. "Sozialistische Rechnungslegung." *Archiv für Sozialwissenschaft und sozialpolitik*, br. 49 (1922): 377-420.
- POLANYI, K. "Die funktionelle Theorie der Gesellschaft und das Problem der sozialistischen Rechnungslegung. (Eine Erwiderung an Prof. Mises und Dr. Felix Weil)." *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 52 (1924): 218-228.
- POLANYI, M. *The Logic of Liberty*. Chicago: The University of Chicago Press, 1951.
- POLANYI, M. *Personal Knowledge*. Chicago: The University of Chicago Press, 1958.
- POLANYI, M. *The Study of Man*. Chicago: The University of Chicago Press, 1959.
- POLANYI, M. *Knowing and Being*. Chicago: The University of Chicago Press, 1969.
- POLANYI, M. "The Republic of Science: Its Political & Economic Theory." U *Knowing and Being*, ed. Marjorie Grene. Chicago: University of Chicago Press, 1969.
- POLANYI, M. "Ciencia, Fe y Sociedad." *Estudios Públicos* (jurnal koji objavljuje Centro de Estudios Públicos de Santiago de Chile) 29 (Ljeto 1988): 271-330.
- PRIBRAM, K. *A History of Economic Reasoning*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1983.
- PRYBILA, J. S. *Market & Plan under Socialism*. Stanford, California: Hoover Institution Press, 1987.

- RAGA, J. T. "Proceso Económico y Acción Empresarial." U *Homenaje a Lucas Beltrán*, 597-619. Madrid: Moneda y Crédito, 1982.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA. *Diccionario de la Lengua Española*. 20th ed. Madrid: Espasa Calpe, 1984.
- REVEL, F. *El estado megalómabr*. Madrid: Planeta, 1981.
- ROBERTS, P. C. *Alienation and the Soviet Economy*. New York: Homes & Meier, 1990. (1. izdanje 1971).
- ROBERTSON, E. S. "The Impracticability of Socialism." U *A Plea for Liberty*, ed. Thomas MacKay, 35-79. Indianapolis: Liberty Classics, 1981.
- ROBBINS, L. *The Great Depression*. New York: Macmillan, 1934.
- ROBBINS, L. *Politics and Economics*. London: Macmillan, 1963.
- ROBBINS, L. *Autobiography of an Economist*. London: Macmillan, 1971.
- ROBBINS, L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*. London: Macmillan, 1972.
- ROBBINS, L. *Political Economy, Past and Present*. New York: Columbia University Press, 1976.
- RODRÍGUEZ BRAUN, C. "Entrevista a F. A. Hayek." *Revista de Occidente*, br. 58 (Mart 1986): 124-135.
- ROPER, W. C. *The Problem of Pricing in a Socialist State*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1931.
- ROSENBERG, W. G. "Observations on the Soviet Incentive System." *ACES Bulletin* 19, nos. 3, 4 (1977): 27-43.
- ROTHBARD, M. N. *Ludwig von Mises: Scholar, Creator & Hero*. Alabama: The Ludwig von Mises Institute, Auburn University, 1988.
- ROTHBARD, M. N. *Man, Economy and State: A Treatise on Economic Principles*. Vol. 2. Los Angeles: Nash Publishing, 1970.
- ROTHBARD, M. N. *Power and Market: Government & the Economy*. 2. izdanje. Menlo Park, California: Institute for Humane Studies, 1970.
- ROTHBARD, M. N. "Lange, Mises and Praxeology: The Retreat from Marxism." U *Toward Liberty: Essays in Honor of L. von Mises on His 90th Birthday*, 307-321. California: Institute for Humane Studies, 1971.

- ROTHBARD, M. N. *For a New Liberty*. New York: Macmillan Publishing, 1973.
- ROTHBARD, M. N. "New Light on the Prehistory of the Austrian School." U *The Foundations of Modern Austrian Economics*, 52-74. Kansas City: Sheed & Ward, 1976.
- ROTHBARD, M. N. *Individualism and the Philosophy of Social Sciences*. San Francisco: Cato Institute, 1980.
- ROTHBARD, M. N. "Lo Ilusorio del Precio de Monopolio." U *Lecturas de Economía Política*. Vol. 1. Sastavio Jesús Huerta de Soto. Madrid: Unión Editorial, 1986. Na španski prevela Carmen Liaño Reig sa *Man, Economy & State*. Vol. 2, Pogl. 10. Los Angeles: Nash Publishing, 1970.
- ROTHBARD, M. N. "The End of Socialism and the Calculation Debate Revisited." *The Review of Austrian Economics* 5, br. 2 (1991): 51-76.
- ROTHSCHILD, M. "*Bionomics*": *The Inevitability of Capitalism*. New York: Henry Holt, 1990.
- RUDOLF, Archduke. Pismene zabilješke u *Politische Oekonomie*. Heft, January-August, 1876. Österreichisches Staatsarchiv.
- RYLE, G. "Knowing How & Knowing That." U *The Concept of Mind*. London: Hutchinson's University Library, 1949.
- SALAS, J. DE. *Comentarii in Secundam Secundae divi Thomae de Contractibus*. Lyon, 1617.
- SALERNO, J. T. "Ludwig von Mises as Social Rationalist." *The Review of Austrian Economics*, br. 4 (1990): 36-48.
- SALERNO, J. T. "Why a Socialist Economy is Impossible." Postskriptum u Mises, *Economic Calculation in the Socialist Economy*. Alabama: Ludwig von Mises Institute, Auburn University, 1990.
- SAMUELSON, P. A. *Economics*. 13th ed. New York: McGraw Hill, 1989.
- SAY, J. B. *Traité d'Économie Politique* (1804). Preštampano, Geneva: Slatkine, 1982. Prevedeno na engleski 1880., C. R. Princep, *A Treatise on Political Economy*. New York: Augustus M. Kelley, 1971.
- SCARAMOZZINO, P. *Omaggio a Bruno Leoni*. Milan: A. Giuffrè, 1969.
- SCITOVSKY, T. "Lerner's Contribution to Economics." *Journal of Economic Literature* 22, br. 4 (Decembar 1984).

- SCHÄFFLE, A. *Die Quintessenz des Sozialismus*. 13. izdanje. Gotha: F. A. Berthes, 1891.
- SCHIFF, W. *Die Planwirtschaft und ihre Ökonomischen Hauptprobleme*. Berlin, 1932.
- SCHUMPETER, J. A. *Capitalism, Socialism & Democracy*. London: George Allen & Unwin, 1950. Spanish translation by José Díaz García, *Capitalismo, Socialismo y Democracia*. Madrid: Aguilar, 1971.
- SCHWARTZ, P. *Empresa y Libertad*. Madrid: Unión Editorial, 1981.
- SECO, M. *Diccionario de Dudas y Dificultades de la Lengua Española*. 9. izdanje. Madrid: Espasa Calpe, 1990.
- SEIDL, CH. "Allokationsmechanismus, asymmetrische Information und Wirtschaftssystem." *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik* 197, br. 3 (1982): 193-220.
- SELDON, A. "Recollections: Before and after 'The Road to Serfdom.' 1935, 1944, 1960, 1982." U *Hayek's "Serfdom" Revisited: Essays by Economists, Philosophers & Political Scientists on "The Road to Serfdom" after 40 Years*. Hobart Paperback br. 18. London: Institute of Economic Affairs, 1984.
- SELDON, A. *Capitalism*. Oxford: Basil Blackwell, 1990.
- SEN, A. "Maurice Herbert Dobb." U *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, 910-912. Vol. 1. London: Macmillan, 1987.
- SEUROT, F. *Les Économies Socialistes*. Presses Universitaires de France, 1983.
- SHACKLE, G. L. *Epistemics and Economics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1972.
- SHAKESPEARE, W. *As You Like It*. U *The Riverside Shakespeare*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1974.
- SHEANAN, J. "Planning in France." *Challenge* (Mart-April 1975).
- SKIDELSKY, R. *John Maynard Keynes*. Vol. 1, *Hopes Betrayed*. London: Macmillan, 1983. SKOUSEN, M. "Conversation with Robert Heilbroner." *Liberty* 4, br. 6 (Juli 1991): 45-50, 63, & U *Forbes* (27 Maj 1991.).
- SMITH, A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ed. R. K. Campbell & A. S. Skinner. Urednik teksta W. B. Todd. u

- The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith.* Indianapolis: Liberty Press, 1981.
- SNAVELY, W. P. *Theory of Economic Systems: Capitalism, Socialism, Corporation.* Columbus, Ohio: Merrill, 1969.
- SNOWBERGER, V. "Comment on the 'New Soviet Incentive Model.'" *Bell Journal of Economics* 8, br. 2 (Jesen 1977).
- SORMAN, G. *Esperando a los bárbaros.* Barcelona: Seix Barral, 1993.
- SOTO, H. DE. *El Otro Sendero: La Revolución Informal.* Mexico: Diana, 1987.
- SOWELL, T. *Knowledge and Decisions.* New York: Basic Books, 1980.
- STANKIEWICZ, T. "Investment under Socialism." *Communist Economies* 1, br. 2 (1989): 123-139.
- STEELE, D. R. "The Failure of Bolshevism and its Aftermath." *The Journal of Libertarian Studies: An Interdisciplinary Review* 5, br. 1 (Zima 1981): 99-111.
- STEELE, D. R. "Posing the Problem: The Impossibility of Economic Calculation under Socialism." *The Journal of Libertarian Studies: An Interdisciplinary Review* 5, br. 1 (Zima 1981):7-22.
- STIGLER, G. *The Citizen and the State.* Chicago: Chicago University Press, 1975.
- STREISSLER, E. W. "The Influence of German Economics on the Work of Menger and Marshall." U *Carl Menger and His Legacy U Economics*, ed. Bruce J. Caldwell, 31-68. Godišnji dodatak 22. tomu, *History of Political Economy.* Durham: Duke University Press, 1990.
- STREISSLER, E. W. "Carl Menger on Economic Policy: the Lectures to Crown Prince Rudolf." U *Carl Menger and His Legacy U Economics*, ed. Bruce J. Caldwell, 107-130. Godišnji dodatak 22. tomu, *History of Political Economy.* Durham: Duke University Press, 1990.
- STRUMILIN, S. *Ekonomitscheskaja Shishni.* Nos. 237, 284, & 290. 23. oktobar, 17. decembar & 24. decembar, 1920.
- STUART, V. "Winstbejag versus behoeftenbevrediging." *Overdruk Economist* 76, br. 1. Str. 18.
- SULZER, G. *Die Zukunft des Sozialismus.* Dresden, 1899.
- SWEEZY, P. M. *Socialism.* New York: McGraw Hill, 1949.

- TAMEDLY, E. L. *Socialism and International Economic Order*. Caldwell, Idaho: The Caxton Printers, 1969.
- TAYLOR, F. M. "The Guidance of Production U a Socialist State." *American Economic Review* 19, br. 1 (Mart 1929). Preštampano u *On the Economic Theory of Socialism*, ed. Benjamin E. Lippincott. New York: McGraw Hill, 1964.
- TAYLOR, R. *Action and Purpose*. New Jersey: Humanities Press, 1980.
- TEMKIN, G. "On Economic Reforms in Socialist Countries: The Debate on Economic Calculation under Socialism Revisited." *Communist Economies* 1, br. 1 (1989): 31-59.
- TIPLER, F. J. "A Liberal Utopia." U "A Special Symposium on 'The Fatal Conceit' by F. A. Hayek." *Humane Studies Review* 6, br. 2 (Zima 1988-89): 4-5.
- TISCH, K. *Wirtschaftsrechnung und Verteilung im zentralistisch organisierten sozialistischen Gemeinwesen*. Wuppertal-Elberfeld: University of Bonn, 1932.
- THIRLBY, G. F. "The Ruler." *South African Journal of Economics* (Decembar 1946). Preštampano u *L. S. E. Essays on Cost*, ed. J. Buchanan & G. F. Thirlby. New York: New York University Press, 1981.
- THOMSEN, E. F. *Prices and Knowledge: A Market Process Perspective*. London: Routledge, 1992.
- TRIGO PORTELA, J., & C. VÁZQUEZ ARANGO. *La Economía Irregular*. "Textos i Documents" Collection, 2. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Servei Central de Publicacions, 1983.
- TRIGO PORTELA, J. *Barreras a la Creación de Empresas y Economía Irregular*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1988.
- TSCHAYANOFF, A. "Zur Frage einer Theorie der Nichtkapitalistischen wirtschaftssysteme." *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 57 (1923): 577-613.
- TURGOT, A. R. J. "Éloge de Gournay." U *Ouvres*, 262-291. Vol. 1. Paris: Guillaumin, 1844.
- TULLOCK, G. *The Politics of Bureaucracy*. Washington D. C.: Public Affairs Press, 1965.
- VAUGHN, K. I. "Economic Calculation under Socialism: The Austrian Contribution." *Economic Enquiry* 18 (Oktobar 1980). Preštampano,

3. poglavlje, *Austrian Economics*, ed. Stephen Littlechild, 332-351. London: Edward Elgar, 1990.
- VAUGHN, K. I. "Critical Discussion of the Four Papers." U *The Economics of Ludwig von Mises: A Critical Reappraisal*, str. 107. Kansas City: Sheed & Ward, 1976.
- VAUGHN, K. I. "Introduction" u *Economic Calculation in the Socialist Society*, Trygve J. B. Hoff. Indianapolis: Liberty Press, 1981.
- VECCHIO, G. DEL. "L'Opera Scientifica di Enrico Barone." *Giornale degli Economisti* (Novembar 1925.).
- VILLAPALOS, G. "Serendipidad." *ABC* (Madrid), 3 January 1992, p. 3.
- WARD, B. "Linear Programming and Soviet Planning." U *Mathematics and Computers in Soviet Economic Planning*, ed. John P. Hardt, et. al. New Haven, Connecticut: Yale University Press, 1967.
- WARD, B. *The Socialist Economy: A Study of Organizational Alternatives*. New York: Random House, 1967.
- WEBER, A. *Allgemeine volkswirtschaftslehre*. 4. izdanje. Munich & Leipzig, 1932.
- WEBER, M. *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press, 1978. Prijevod na engleski, *Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie*. Tübingen, 1921.
- WEBER, M. "Wirtschaft und Gesellschaft." U *Grundriss der Sozialökonomie*. Vol. 3. Tübingen, 1922.
- WEBER, M. *The Theory of Social and Economic Organization*. New York: The Press of Glencourt, 1964.
- WEIL, F. "Gildensozialistische Rechnungslegung. Kritische Bemerkungen zu Karl Polanyi: 'Sozialistische Rechnungslegung' in diesem Archiv 49/2, s.377 ff." *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, br. 52 (1924): 196-217.
- WEITZMAN, M. L. "The New Soviet Incentive Model." *Bell Journal of Economics* 8, br. 2 (Jesen 1977).
- WICKSTEED, P. H. *The Common Sense in Political Economy*. 2. izdanje. London: Routledge, 1933.
- WINIECKI, J. *Economic Prospects: East and West. A View from the East*. London: Centre for Research into Communist Economies, 1987.

- WINIECKI, J. *The Distorted World of Soviet-Type Economies*. London: Routledge, 1988 & 1991.
- WIESER, F. VON. *Der natürliche Wert*. Vienna: A. Hölder, 1889. Prevedeno na engleski, C. A. Malloch, *Natural Value*. New York: Augustus M. Kelley, 1971.
- WIESER, F. VON. *Social Economics*. New York: Augustus M. Kelley, 1967. Prevedeno na engleski, A. Ford Hinnichs, *Theorie der gesellschaftlichen Wirtschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1914.
- WILCZYNSKI, J. *The Economics of Socialism: Principles Governing the Operation of the Centrally Planned Economies in the USSR and Eastern Europe under the New System*. London: George Allen & Unwin, 1978.
- WILLIAMSON, O. E., & S. G. ZIMA. *The Nature of the Firm: Origins, Evolution & Development*. Oxford: Oxford University Press, 1991.
- WISEMAN, J. "Uncertainty, Costs, and Collectivist Economic Planning." *Economica* (Maj 1953): 234-235. Preštampano u *L. S. E. Essays on Cost*, ed. J. Buchanan & G. F. Thirlby. New York: New York University Press, 1981.
- WISEMAN, J. "The Theory of Public Utility Price: An Empty Box." U *Oxford Economic Papers*. Oxford: Oxford University Press, 1957. Preštampano u *L. S. E. Essays on Cost*, ed. J. Buchanan & G. F. Thirlby. New York: New York University Press, 1981.
- WOOD, J. C., & R. N. WOODS, eds. *Friedrich A. Hayek: Critical Assessments*. London: Routledge, 1991.
- ZASSENHAUS, H. "Über die ökonomische Theorie der Planwirtschaft." *Zeitschrift für Nationalökonomie* 5 (Septembar 1934). Prevedeno na engleski pod naslovom "On the Economic Theory of Planning." *International Economic Papers* 6 (1956): 88-107.

ISBN: 978-9958-0333-4-6

9 789958 033346

Knjiga Jesusa Huerta de Sote "Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo" predstavlja i obraduje jednu od najznačajnijih ekonomskih debata XX. stoljeća, a to je mogućnost obavljanja ekonomske kalkulacije u planskoj socijalističkoj ekonomiji. Autor opsežno iznosi stavove Ludwiga von Misesa i Friedricha von Hayeka koji su problem planske ekonomije primarno posmatrali na nivou nemogućnosti obavljanja matematičkih kalkulacija, jer cijene i hadnice bivaju dirigovane, a ne prepuštene tržišnim decentraliziranim mehanizmima. Za bosanskohercegovačko tržište dakako interesantan momenat u vezi s ovom knjigom je što autor između ostaloga nerijetko spominje i Eugena Böhma von Bawerka, čovjeka koji je tri puta obnašao funkciju ministra financija u vrijeme kada je BiH bila dijelom Austro-Ugarske imperije. Autor pridaje važnost njegovom članku "Macht oder ökonomisches Gesetz?" koji u kontekstu historije ekonomske misli je bitan za obrađivanje tematike autodestruktivnih rezultata intervencionističkih državnih politika. U BiH nije data posebna pažnja ekonomskim idejama koje su prevladavale u Austro-Ugarskoj imperiji, pa time ni pisanjima Böhma von Bawerka, te je s toga knjiga "Socijalizam, ekonomska kalkulacija i poduzetništvo" dobar uvod za takvo nešto.